Vit

COLLECTIO

LATINORVM SCRIPTORVM

CVM NOTIS.

TAVRINI

MDCCCXXXI

PER IOSEPHVM POMBA.

TITI

LVCRETII CARI

DE

RERVM NATVRA.

T. LVCRETIVS CARVS

ex antiquo desumtum

TITI

LVCRETII CARI

DE

RERVM NATVRA

LIBRI SEX.

RECENSVIT, NOTISQVE ILLVSTRAVIT

THOM. CREECH.

AVGVSTAE TAVRINORVM
EX TYPIS IOSEPHI POMBA
ANNO MDCCCXXXI.

TYPOGRAPHVS TAVRINENSIS

L. S.

Lucretius Carus, interioris doctrinae poëta, una cum Chreechio summo interprete, ad nuperrimam editionem Oxoniensem an. MDCCCXVIII, ex mea officina nunc prodit, erudite

Lector. Dentatam chartam Parii candoris, ubi formae recens excusae melius niterent, eo consilio delegi, ut liber, quem magna ingenia laudarunt, omni cultu expolitus et ultimae Sosiorum pumici tradendus, vel ipsa specie doctorum oculis se commendaret. Romanus scriptor is est, quem qui semel adamarunt, nunquam fere e manibus dimittunt, ob reconditos sensus, ut opinor, et antiquitatis effigiem, quam in asperiore adhuc lingua necdum emollitis numeris retinuit; ex quo pulchrius visum est huiusmodi opus, ceu vetustum aliquod Polycleti aut Canachi signum, venustate artium ornare. Si quam voluptatem in eo legendo percipies, erudite Lector,

de mea industria interdum cogitabis, qua factum est, ut, renovatis optimorum exemplaribus, communia Italorum studia maius in dies incrementum acciperent. Tu interea vale, et Subalpinis literis, quae diu intermortuae, nova nunc spe recreantur, impense fave.

Dabam Taurini id. iun. an. MDCCCXXXI.

CHRISTOPHORO CODRINGTON

COLLEGII OMNIVM ANIMARVM SOCIO

THOMAS CREECH

EIVSDEM COLLEGII SOCIVS

S. P. D.

Quali otio iam utor, occupato, requiris, an inerti, et remisso; inquirenti qui respondeat libellum accipe, non multis quidem vigiliis, et acri studiorum intentione, aliqua tamen diligentia elaboratum: neque enim ad *Te* elegantissimi ingenii virum mitti aliquod debet, quod impolitum nimis foret et rude; lepore, vi, et acumine omni destitutum. Quamquam quid diligenter factum videatur *Tibi*, qui in critica, et philosophia, quantum per aetatem tuam homini licet, in poëtica supra annos vales, nisi utaris ea moderatione animi, qua tuas dotes aestimare, et illa benignitate, qua meas nugas esse aliquid putare soles?

Multi quidem [1] attribuunt Lucretio omnes virtutes quae optimum poëtam, et consummatissimum philosophum ornare possunt; suae opinioni plus satis indulgentes, eiusque famae forsan nimis benigni; sed istam benevolentiam, qua non indiget, vir erecti iustique animi aspernatur, contentus iis meritis, quae vetus criticorum gens, integerrimi iudices, agnoverunt, et suo confirmarunt iudicio. Nam in illo *artem* Tullius, [2] *sublime carmen* Ovidius, [3] Quin-

(1) Lambinus, Gifanius, Faber, alii.

(2) Epist. ad Fratrem lib. ii, ep. 11: *Lucretii Poëmata non sunt ita multis luminibus ingenii, multae tamen artis:* alii legunt, *sunt ita multis*, etc.

(3) Am. lib. 1, El. 15.

tilianus[1] *elegantiam in sua materia*, Statius[2] *arduum furorem* admiratur; neque quis tam acerbus poëtae censor, adeoque sui negligens, ut haec neget, doctorum invidiam sua reprimit conscientia, indoctorum maledicentiam tantorum iudicum reverentia: et sane iure expectanda est *elegantia* in carmine ab ipso patre venustatum Cicerone[3] perpolito, *sublimitas*, *arduusque furor* in gravissimo[4] suae aetatis (non rudis vero et indoctae) poëta: et quod ad *artem* spectat; seu argumentorum inventionem, seu materiae dispositionem, sive ad unum finem, impium certe, sed quem sibi elegerat, attentionem consideremus, nulla erit unquam perfectior disciplinae formula.

Vni Quintiliano inter veteres (poëtae fortassis alii iudicabunt, ego vero ipsius Quintiliani hominis in rebus philosophicis minime exercitati vitio) videtur difficilis[5]; at plurimis e recentioribus difficilior: nec iniuria. Illa enim fuit indiligens exscriptorum insitia, ut nullus fere versus (de paginis quid dicam?) sincerus aut emendate scriptus: neque manus neque mens suo officio fungebatur, monstrosae ubique voces, absurdae sententiae; et barbari isti librorum conservatores nobis tradiderunt codices ea fide, qua mare turbidum navigia; nam eructat illud fractas lacerasque tabulas, e quibus forsan aliae naves compingi possunt, sed minoris formae et venustatis, nisi a peritissimo artifice coniungantur.

Ideo primi Lucretii editores non tam codicum scripturam exhibebant, quam coniecturas suas, vanas

(1) Instit. Orat. lib. 10, c. 1.

(2) Geneth. Lucani lib. 2, Sylvarum.

(3) Eusebius Olym. 171.

(4) Cornelius Nepos vit. Attici.

(5) Inst. Orat. lib. 10, cap. 1, ubi tamen Barthius, sed frustra, legit *diffusilis*.

plerumque, aliquando improbas; id quod decuit, id quod aetati conveniebat fecerunt, conabantur loqui, sed in ista literarum infantia quid praeter dimidiata verba, et incertam pronunciationem expectemus? Nondum satis nota erat poëtae dictio, ignota prorsus Epicuri philosophia. Iste enim poëtarum mos est, ut qui delectum verborum affectent, veteres exquirant voces, et cum antiquis ament loqui; neque quidem diffitendum antiquis vocibus, et veterum loquendi formulis (horridae licet videantur et incultae), vim et generosam quandam pulchritudinem inesse. Novae placent, namque delicatae, sed languidae et inertes, ista aetas quae perpolit, emollit; neque aliam ob causam fluidas in Ovidio delicias, in Virgilio nervosam maiestatem admiramur, quam quod alter cum viris tantum suae aetatis loquebatur, alter non suos quidem neglexit, sed iis immiscuit maiores. Non vero tenuis labor est, voces, quibus Ennius, Attius, Naevius, etc. usi sunt, reconditas penitusque iacentes invenire, explicare inventas; evolvendi sunt veteres Grammatici, poëtarum interpretes, multo denique usu, et pari attentione opus.

Quod si plana fuisset et aperta dictio, materies tamen difficilis et impedita, nec cuilibet obvia est Epicuri ratio; experti nôrunt illius philosophiam postulare subactum et patiens ingenium, quod nullas reformidet difficultates, et sit totius naturae capax; neque vero tacendum, quod ille, qui nullam felicitatem sine otio esse, et sola sua ratione et sapientia beatitudinem acquiri posse decreverat, laboriosam instituit disciplinam, et quae sui studiosos nunquam patitur otiosos esse: quippe a sensibus, in quibus hominum desidia ut plurimum subsistit, abducit; rapit per inane insensile, et in omni explicatione, tot

et tam minutis utitur instrumentis, ut illa colligere operosum sit, contemplari grave: ut colorum, saporum, odorumve variationem (hi sunt vulgares naturae lusus), intelligas, perspicienda est motuum figurarumque infinita varietas, connexus, viae, intervalla; nihil in hac disciplina simplex, et quod uno quasi intuitu comprehendi possit: alii interim philosophi iis, quas sensibiles vocant, qualitatibus instructi omnia naturae opera compendio transigunt, unoque spiritu, tanquam vesicam inflarent, instituunt philosophum. Hoc quod dico idem ille demonstravit, qui multa a Democrito sumens tot voluminibus inchoavit potius quam absolvit physicam, fundamenta iecit istius scientiae, quam perficere totam posteritatis industriam exhauriret: multa ipse aperuit; multa reliquit aliis explicanda, et, quod maxime dolemus, illius olim feliciter transacti labores sunt iterum a nobis retractandi: nam e trecentis [1] voluminibus, si tres epistolas exciperes, quid superest praeter sententiolas quasdam ab Academicis, Stoicis, et Pyrrhoniis, iniustis hominibus illique philosopho inimicissimis conservatas? Quas tamen non ut illius decora, sed suae virtutis indicia exhibent, ideoque lacerae apparent et fractae, tanquam trophaea suis ictibus confossa. E Graecis discipulis multi scripserunt multa, non erudite nimis, et considerate parum: e Latinis pauci, Amafanii, [2] Catiique [3] scripta perierunt, contemptu suae aetatis, sequentium neglectu; totusque Epicurus, quantus quantus olim fuit, in uno Lucretio (qui tres istas epistolas a Diogene Laërtio [4] descriptas, olim integras, hodie vero mirum in mo-

(1) Diogenes Laërtius lib. 10.
(2) Cicero Quaest. Acad. lib. 1.
(3) Cicero Epist. ad Cassium.
(4) Lib. 10.

dum depravatas latine vertisse mihi visus est) continetur. Tempus, ut flumen, res quas recipit dissolvit; et raro integrae deferuntur.

Parcamus igitur primis Lucretii editoribus, neque incuriae imputemus vitia, quae inopiae forsan verius attribuantur: omittamus saltem, postquam Lambini sagacitas, et Gassendi incomparabilis viri eruditio effecit, ut possimus illorum industria facilius carere. Alter enim in codicibus conferendis diligens, in coniectando acutus, et feliciter audax, imbutus Epicuri doctrina, Turnebi, Aurati, aliorum familiaritate usus, multis curis multoque studio adeo emendatum edidit Lucretium, ut nullus fere poëtarum integrior: alter ita expressit Epicurum; ut non magis imago faciem; nisi quod, ut in pictura plerumque fit, hic sit non parum elegantior; et qui horum studia apte coniunxerit, *ille* mihi videtur Lucretii optimus interpres.

Id tandem conatus est Fayus,[1] siquis alius huic operi quam maxime inidoneus; atqui ita perfecit, ut se Lambini et Gassendi scripta nunquam legisse abunde demonstraverit. *Variorum codicum auxilium, et carmen omnino a mendis vindicatum*[2] iactat, cum sexcentis exemplis confirmare possum istum uni Pareo, homini furfuraceo, fidere: barbara interpretatione incestavit latinissimum poëtam, easque notas adiecit, quae philosophum faciunt saepe absurdum, seipsum semper ridiculum. Sed iste bipes est ex illo hominum genere, qui post depravatam religionem, et corruptos bonos mores, in literas humaniores involant, et maxime agunt, ut nec pii, nec boni, nec

(1) Editor Lucretii in usum Delphini.

(2) Praef.

literati possimus esse. Siquid asperius dixerim, id non meis moribus, sed illorum insolentiae, qui bonos auctores violant ascribas; nôsti lenitatem, at stulta est clementia duris verbis parcere, cum isti sint meriti duriora: ego quidem opus a Fayo institutum, melius quam ipse potuit (indulge mihi istam arrogantiam, nihil enim humilius dici potest) absolvi; Lambini, Gifanii, Vossii, Salmasii, Gronovii, Fabri, aliorum observationes, coniecturas, interpretationes, emendationes collegi, digessi; non tamen adeo probavi omnia, quae magni illi viri dixerunt, ut nunquam meo animo obsequutus fuerim: quod vero Gassendus utramque fere paginam facit; id quidem contendo recte institutum, et negent isti, qui mihi, aliisque Lucretii lectoribus invident tam doctum, tam elegantem interpretem.

Fugi tamen, quantum potui, grammaticorum contentiones, de literis, vocumque apicibus, si modo integra et expedita videbatur sententia, non nimis solicitus: non probabilis curiositas vexare voces, eum varies licet et torqueas, idem tamen fatebuntur. Verebar etiam, ne illa morum dulcedo, quae *Tibi*, aliisque optimis viris non fatua videbatur, acesceret; quippe grammaticorum gens est clamosa; immitis, acerba, irritabilis, neque eorum familiaritate cautus aliquis nimis uteretur. Perpetuum inter eos odium, contumeliae, convitia; ut imperiti rudesque tragici, cum humile aliquid et miserabile dicant, vocem intendunt, et minantur magna: neque hoc quidem convenit in viles tantum et e trivio grammaticos, sed Scaligeros, Salmasios, Vossios, Huetios, quos in omni literarum genere maximos veneramur, sed experimur illiberales grammaticos; cum ad puerilia descendant, tanquam pueri rixantur. Memini autem me philoso-

phum interpretari, quod si perfecerim, novi *Te* laudatorem non parcum, si exciderim proposito, indulgentissimum Amicum experiar; benigne monebis et corriges: an idem alii facturi sunt, forsan non tanti est ut studiosius inquiram.

Obsignaveram has literas, neque longiori sermone *Te* morari, et peccare in publica commoda decreveram, cum veteres notaeque calumniae irruperint, postulantes ut resignarem, sibique satisfacerem; reieci, quid enim cramben tam fatuam reponam? Sed cum instarent acrius, novosque iactarent auctores, admisi tandem, et iam in scenam prodeunt.

Prima humilis est, et grammatica,[1] dicitque Lucretium poëtam non esse; nempe nos hodie melius intelligimus quinam sunt isto titulo digni, quam uterque Cicero,[2] Cornelius Nepos,[3] Ovidius,[4] aliique verborum callentissimi scriptores: illi Vatem dicunt, et quidni ego illis credulus, donec meliores auctores, quos sequar, habeam? *Per ambages Deorumque ministeria non praecipitatur liber spiritus*; nec fuit necesse: physicum enim non heroicum contendo; sit Empedocli, Arato, Hesiodo, Virgilio proximus; locum haud opto digniorem: Diis famulis non utitur, sed nec vilia, foeda, et pudenda officia illis demandat, quod isti Deorum Dearumque Domini non raro faciunt: quid autem dicam Epicuri Deos ridiculos fore, si cum aeterno sint otio donati turbarent omnia, et tumultuarentur? Sed *incomptus* est et *laxus*, non habet numeros, aut perspicuam Virgilii brevitatem: quasi non iniquum et indignum esset in opere imperfecto, et quod ultimam auctoris manum desideravit,

(1) Hieronymus Magius Miscell. lib. 4, cap. 17.

(2) Ep. ad Fratrem, lib. 2, Ep. 11.

(3) Vit. Attici.

(4) Tristium lib. 2.

eas veneres requirere, quae in poëmate maxime elaborato sunt spectabiles.

Huic calumniae ita profligatae succedit alia elatior aspectu, et voce truculentior; clamitans vesanum esse, immodestum, impium, voluptatis magistrum, omni denique spurcitie, quae decet porcum ex Epicuri grege inquinatum: ego vero nunquam animum meum inducere potui ut credam, Pomponii Attici, castissimi viri familiarem, utriusque Ciceronis delicias, et eximium suae aetatis ornamentum tot vitiis (de impietate aptior erit dicendi locus) foedatum. Testes igitur quaero, sed nullibi inveniam, scripta evolvo, at in illis omnia longe dissimilia; multa adversus metum fortiter, intemperantiam severe, libidinem caste disputantur, quae hortari ad virtutes, ab avaritia, ambitione, luxuria possint deterrere, plurima: et qui ad illius praecepta vitam moresque componit, illum privati habebunt integerrimum amicum, civem respublica.

Sed cum Epicuri sectatores non tam sua quam magistri infamia laborant, haud integra erit Poëtae nostri dignitas, nisi illius etiam honos vindicetur: nam male moratus scholae philosophicae princeps, ut fons lutulentus canalem suum, obducit quasi limo, et conspurcat discipulos. Quid autem Epicurum laudarem apud *Te*, qui moribus vitaeque instituto es ab illo, quem vulgus sibi fingit, quam maxime alienus? In Deum, patriamque pius, amicis fidus, modestus, temperans, literarum studiosissimus, in notos benignus, ignotis omnibus benevolus, et omnibus vicissim charus, despicias oderisque necesse est impium, infidum, immodestum, intemperantem, rudem disciplinarum contemtorem, universis invidentem, et universis pariter invisum. Attamen hoc *Tibi* iucundum fore exi-

stimo, qui iustus aequusque rerum arbiter suum unicuique tribui, neque quenquam innocentem calumniis opprimi et obtundi velis.

Quod negaverit Deum effecisse omnia, et humana curare, impium agnosco, et non ego is sum qui excusarem; licet huic errori humanam imbecillitatem praetexere potuerim, cum omnes physici ante Anaxagoram, Aristoteles, nec Stoicos excipiam quibus fatum erat pro providentia, sint eodem crimine impliciti: aeternam materiam, Dei sororem ut vocant, obiicerem platonicis, et mali principium pariter aeternum; demonstrarem quod ipse Epicurus non minus honorifice de Deo senserit, quam isti qui videri volunt (Socineos intelligas) piissimi: denique quod Deum [1] coluit nulla spe, nullo pretio inductus, sed propter eius maiestatem, eximiam supremamque naturam: sed istis omissis contemplare obsecro Epicurum tanquam in trivio positum, Stoici cum suo fato obsidebant hanc viam, a qua refugit voluntas libera et fatis avulsa; illam implebant boni adversas res deplorantes, malique iactantes secundas, neque illac erat facile transeundum, in tertiam igitur fervido nimis et inconsiderato impetu prosiluit; miserere tantae infelicitatis, nisi malis oblivisci.

Patria Deo proxima, eiusque saluti suum otium posthabuit Epicurus, siquid invenerit [2] accessurus ad rempublicam: non impotenter appetebat imperium, neque fugit administrationem cum invitaverit occasio, leni mitique secessus placuit, et cum se abstinuerit a rebus civilibus praeparavit principem: amicitias [3] non oratione solum, sed multo magis vita,

(1) Seneca de Ben. lib. 4, c. 19.

(2) Vide ratas sententias apud Laërtium.

(3) Cicero lib. de Fin.

et factis et moribus comprobavit; familiares[1] fame laborantes sustinuit, partitus cum ipsis ad numerum fabas: et[2] ista commendatio puerorum, memoria et charitas amicitiae, summorum officiorum in extremo spiritu[3] conservatio indicat innatam esse homini probitatem gratuitam, non invitatam voluptatibus, nec praemiorum mercibus evocatam. Ita cum amicis mori sustinuit, moriens eos superstites summa benevolentia amplexus est, et si maximum fidei indicium requiras, non[4] dubitavit pro amico mori.

Qui libidinem Epicuro obiicit, demonstret illius furta et delicias;[5] qui gulam, fercula; adeat hortos, lautissimae mensae accumbat, et tandem plenus et satur instituat accusationem. Sobrius vixit et frugi senex, laetus[6] exigui horti plantaribus, maza[7] fructibusque famem maligne extinxit, aqua[8] et pane simplici contentus, quibus caseum addidit, quando genio indulgere, et sumptuosius convivari libuit. Quae his contraria a Plutarcho et Cicerone referuntur, plurima sunt a Stoicis impudentissime efficta,[9] et invidiose recitata ab istis auctoribus, qui oppugnabant opiniones in quas popularius[10] dicere potuerunt: neque Epicurum mihi videntur satis intellexisse, namque ille, ut erat facetus, varia *voluptatis* significatione illusit Stoicos, fastosos et irritabiles viros, ut habeant isti unde rixentur, et fiant magis ridiculi: familiari-

(1) Plutarchus in vita Demetrii.

(2) Cicero lib. 2, de Fin.

(3) Vid. Testamentum Epicuri ap. Laërtium.

(4) Vid. ratas sententias apud Laërtium.

(5) Diogenes Laërtius lib. 10, et Nazianzeni Iamb. 18.

(6) Iuvenalis Sat. 13 et 14.

(7) Porphyrius lib. 1, de Abst. Seneca Epist. 21, Plutarchus adv. Colotem.

(8) Laërtius lib. 10,

(9) Ibid.

(10) Vid. Ciceronem lib. 3 Tusc. Orat. in Pisonem. Lib. 3 de Orat. et Plutarchum adv. Colotem. et A. Gellium lib. 2, c. 8 et 9.

bus autem vera rigidaque virtus erat explicata verbis,[1] vita moribusque declarata; et nulla unquam schola vidit maiores viros, et magis omni laudis genere insignes.

De contemtu disciplinarum quid responderem, cum utiles vix neglexerit, et ego non sum adeo delicatus, ut nullam admitterem philosophiam nisi operose et phaleris ornatam? At serio isti accusant, qui invidum dicunt, ingratum, Democriti[2] et Nausiphanis, e quibus[3] profecit, cavillatorem: grave hoc crimen, sed et commune, et si vera foret accusatio[4] iniquissime id vitium hodie obiiceretur Epicuro, qui amplas dedit poenas omnium aetatum invidia et ingratitudine oppressus. Quis enim impotentius affligitur? et ipsa Stoicorum vulgique rusticitas temperans videatur et humana, si conferatur cum illorum convitiis, qui qualem qualem in physicis profectum uni Epicuro acceptum referre debent. En magnum et memorabile exemplum! *Sequitur*[5] *Epicurus cum suo grege, vir parum eruditus, sed ingenio non vulgari, ita tamen sensibus addicto, ut exinde supremam veritatis normam et indicem semper desumendam esse putaverit. Gaudeat ille suis sensibus omniscientibus, suo sole sesquipedali, sua terra non pendula, sed radicata deorsum in infinitum, recurrente sole qualibet nocte per terrarum latera ad carceres orientales; haec si philosophum decent, qualia sunt illa quae decent vulgus et idiotas? Suam illis scientiam, suas volupta-*

(1) Inde Epicurei apud Clem. Alex. Strom. 5, p. 575 dicunt καὶ παρ' αὐτοῖς ἀπόρρητα εἶναι, quem locum Gassendus tom. 5, p. 95, non recte explicat.

(2) Cicero lib. 1 de Fin.; lib. 1 de Nat. Deorum.

(3) Sextus Empiricus liber 1 adver. mathematicos.

(4) Negat Laërtius lib. 10 Illustrius in Epicuro, et e Plutarchi lib. 2 adv. Colotem, et Lucretio refutari potest.

(5) Archeologia Philos. p. 185.

tes, utrasque sensibiles non invideo: digni qui cum corporibus vivant, pereantque animi.

De huius viri philosophia nihil habeo commemoratione dignum; Democriti et Leucippi dogmata corrupit potius quam emendavit, antiquo-barbara et vetustissima ignoravit, novis inveniendis impar: philosophatur laxe, et per rationes fluctuantes, quae non constringunt animum, neque ad assensum impellunt, nisi sua sponte in partes indolemque Epicuri propendeat. Quoad mundi ortum, quod proxime accedit ad argumentum nostrum, ea in re se pessime expedivit Epicurus: nam praeterquam quod atomorum illi motus quos introduxit, tam descensus quam declinationis, fictitii, cum his figmentis rem suam necdum conficere potuit. Cum enim in formanda tellure praeteriisset membranam illam Leucippi (cuius meminimus) orbemque primigenium levem et aequabilem, et ad hodiernam terrae formam protinus aptare voluerit suam cosmogoniam, plane excidit proposito, atque frustra fuit; cum neque maris, neque montium, neque cavitatum terrae, aut caeterarum, quas in ipsius forma conspicimus, inaequalitatum causas reddere poterat aut verisimiles, aut tolerabiles. Agnoscis contumelias, vehementes et acerbas, a viro probo, intelligente, caetera candido, profusas; ab illo denique qui non tantum quicquid in physicis praeclare dixit, sed scommata [1] ista quibus tam frigide, et illiberaliter illudit sacrae Mosis historiae, ab Epicuro accepisse videatur: nempe cum decreverit vastare hortum, salubres simul noxiasque herbas evulsit, et transtulit in sua. Haec, scio, aegre feres, accipe igitur tabulas, et utriusque philosophi dogmata conferamus.

(1) Compara disputationem Velleii Epicureii apud Ciceronem lib. 1 de Nat. Deor. cum cap. 8, lib. 2 Archaeologiae philosophicae.

bis,[1] vita moribusque declarata; et nulla unquam schola vidit maiores viros, et magis omni laudis genere insignes.

De contemtu disciplinarum quid responderem, cum utiles vix neglexerit, et ego non sum adeo delicatus, ut nullam admitterem philosophiam nisi operose et phaleris ornatam? At serio isti accusant, qui invidum dicunt, ingratum, Democriti[2] et Nausiphanis, e quibus[3] profecit, cavillatorem: grave hoc crimen, sed et commune, et si vera foret accusatio[4] iniquissime id vitium hodie obiiceretur Epicuro, qui amplas dedit poenas omnium aetatum invidia et ingratitudine oppressus. Quis enim impotentius affligitur? et ipsa Stoicorum vulgique rusticitas temperans videatur et humana, si conferatur cum illorum convitiis, qui qualem qualem in physicis profectum uni Epicuro acceptum referre debent. En magnum et memorabile exemplum! *Sequitur*[5] *Epicurus cum suo grege, vir parum eruditus, sed ingenio non vulgari, ita tamen sensibus addicto, ut exinde supremam veritatis normam et indicem semper desumendam esse putaverit. Gaudeat ille suis sensibus omniscientibus, suo sole sesquipedali, sua terra non pendula, sed radicata deorsum in infinitum, recurrente sole qualibet nocte per terrarum latera ad carceres orientales; haec si philosophum decent, qualia sunt illa quae decent vulgus et idiotas? Suam illis scientiam, suas volupta*bus autem vera rigidaque virtus erat explicata ver-

(1) Inde Epicurei apud Clem. Alex. Strom. 5, p. 575 dicunt καὶ παρ' αὐτοῖς ἀπόρρητα εἶναι, quem locum Gassendus tom. 5, p. 95, non recte explicat.

(2) Cicero lib. 1 de Fin.; lib. 1 de Nat. Deorum.

(3) Sextus Empiricus lib. 1 adver. mathematicos.

(4) Negat Laërtius lib. 10. Illustrius in Epicuro, et e Plutarchi lib. 2 adv. Colotem, et Lucretio refutari potest.

(5) Archaeologia Philos. p. 185.

tes, utrasque sensibiles non invideo: digni qui cum corporibus vivant, pereantque animi.

De huius viri philosophia nihil habeo commemoratione dignum; Democriti et Leucippi dogmata corrupit potius quam emendavit, antiquo-barbara et vetustissima ignoravit, novis inveniendis impar: philosophatur laxe, et per rationes fluctuantes, quae non constringunt animum, neque ad assensum impellunt, nisi sua sponte in partes indolemque Epicuri propendeat. Quoad mundi ortum, quod proxime accedit ad argumentum nostrum, ea in re se pessime expedivit Epicurus, nam praeterquam quod atomorum illi motus quos introduxit, tam descensus quam declinationis, fictitii, cum his figmentis rem suam necdum conficere potuit. Cum enim in formanda tellure praeteriisset membranam illam Leucippi (cuius meminimus) orbemque primigenium levem et aequabilem, et ad hodiernam terrae formam protinus aptare voluerit suam cosmogoniam, plane excidit proposito, atque frustra fuit; cum neque maris, neque montium, neque cavitatum terrae, aut caeterarum, quas in ipsius forma conspicimus, inaequalitatum causas reddere poterat aut verisimiles, aut tolerabiles. Agnoscis contumelias, vehementes et acerbas, a viro probo, intelligente, caetera candido, profusas; ab illo denique qui non tantum quicquid in physicis praeclare dixit, sed scommata [1] ista quibus tam frigide, et illiberaliter illudit sacrae Mosis historiae, ab Epicuro accepisse videatur: nempe cum decreverit vastare hortum, salubres simul noxiasque herbas evulsit, et transtulit in sua. Haec, scio, aegre feres, accipe igitur tabulas, et utriusque philosophi dogmata conferamus.

(1) Compara disputationem Velleii Epicurei apud Ciceronem lib. 1 de Nat. Deorum cum cap. 8, lib. 2 Archaelogiae philosophicae.

De chao non tam similia dicunt quam eadem: uterque agnoscit indigestam particularum congeriem multiformium, magnitudinis, ponderisque inaequalis, gravitate sua deorsum tendentium; *sed nullam causam descensus posuit Epicurus*: quasi ipse aliquam protulerit; *motum declinationis sine causa, quod est in physicis turpissimum, induxit;* nec minus turpe figere in chao, indigesta particularum congerie temere discurrentium, centrum aliquod, quo sponte sua bruta et iners materia feratur. *Membranam Leucippi praeteriit,* grande hoc quidem facinus et inexcusabile: nempe simplices atomos in pingues et macras non divisit, non docuit aqueas pinguesque particulas terrestribus et macris utcumque leviores celerius subsidere; denique non demonstravit corpus solidum et grave pingui liquori insidens aquae multo leviori innatare posse: haec sunt quae in philosophiam commisit Epicurus, cum Leucippi membranam praeteriit. Sed *neque maris, neque montium, neque cavitatum terrae, aut caeterarum quas in ipsius forma conspicimus inaequalitatum causas reddere potuit, aut verisimiles aut tolerabiles.* Nihil unquam magis inique dictum, cum ista omnia Epicuri hypothesis unice explicet: conveniunt atomi laeves, rotundae, lubricae, angulares, asperae, hamatae; graves aliae, aliae leviores: graves subsidunt, leviores et lubricae extruduntur; ex iis mare; quoniam vero aliae aliis erant magis implicitae; ideo omnes non aequaliter subsidebant, atque inde cavitates, cavernae, et immanis iste alveus in quem maris aquae sponte defluebant. *Antiquo-barbara et vetustissima ignoravit:* at de iis Epicurus olim copiose disseruit; de recentis mundi temperie caelique clementia, de primorum hominum longaevitate, de ortu anima-

lium ex oleaginea materia, et (quod maximum est theoriae ornamentum) de situ recto telluris ad solem: haec breviter, quae tamen satis demonstrant non solum Epicurum magistros suos indigne cavillari; aliquando fusius deducam, cum tecum de rerum natura disserere licuerit.

Id vero fatale videtur Poëtae nostro, ut, qui scripserit in incerto reipublicae statu, eius scripta in turbido explicentur: ille Memmium

> Quem Tu, Dea, tempore in omni
> Omnibus ornatum voluisti excellere rebus,

Ego omni virtutum genere parem desidero: *Te* enim musis dicatum rapuerunt castra, sacrilege dicerem, nisi eos postularet communis salus, qui liberalibus disciplinis instructi artem opponant dolis, fraudesque virtute et constantia eludant. Macte igitur virtute tua, sed illi ne nimium confidas, ut nihil recusabis ob formidinem, ita nihil appetas ob iactationem, simulque anxius agas, et intentus; non enim solus pugnas—sed armis Te pollicitum alia, si non meliora, trado, ea tamen conditione, ut victorias principis victrici stylo persequaris. Vale.

AD LECTOREM

De Tito Lucretio Caro quae scire debes, lector, haec sunt: Romae natus est an. V. C. ᴅᴄʟɪx nobili gente Lucretia, ea romani imperii aetate, quae ingeniorum feracissima vidit *Ciceronem*, *Senemque Crassum*, *Catonem*, *Sulpitium*, *moxque Brutum*, *Calidium*, *Calvum*, *Caelium*, *et proximum Ciceroni Caesarem*, *eorumque velut alumnos Corvinum*, *ac Pollionem Asinium*, *aemulumque Thucydidis Salustium*, *auctoresque carminum Varronem*, *et Lucretium*, *neque ullo in suscepti operis sui carmine minorem Catullum*. Hoc tempore Graecorum disciplinas tractare coeperunt Romani. Epicuri rationem Lucretius sequitur, illiusque philosophi doctrinam sex libris, elegantibus quidem et ornatis exposuit. Vix absoluto opere moritur, eo ipso die quo natus est Virgilius, et aliquis Pythagoreus credat Lucretii animam in Maronis corpus transiisse, ibique longo usu et multo studio exercitatam, poetam perfectissimum evasisse: an sibi ipsi manus attulerit incertum; interiit anno aetatis suae ᴢʟɪɪɪ, et miserrimam, quam olim ludibrio habuerat, nimis cito expertus est immortalitatem.

Omnium poetarum latinorum qui hodie extant, et qui ad nostram aetatem pervenerunt, elegantissimus et purissimus, idemque gravissimus, atque ornatissimus Lucretius est; eum cum librarii scriptores, nondum inventa arte typographica, mendis innumerabilibus, maculisque foedissimis contaminassent, atque obruissent; ad illa a librariis illata vulnera accesserunt multo graviora, ab hominibus, doctis quidem illis, sed plus nimio suo ingenio indulgentibus (ut sumus nostri fere plus aequo amantes) imposita atque inflicta, quibus hic, alioqui politissimus atque elegantissimus scriptor, ita laceratus, confossus, depravatus, corruptus est, ut vix quisquam eum legere, vix attingere, vix adspicere auderet. Ista de primis, Veronensis, Parisiensis, etc. Lucretii editionibus Lam-

binus: ipse vero multis codicibus usus, Lucretium omni ex parte maculosum, deformem, atque ulcerosum magna ex parte a maculis et ulceribus vindicavit, et commentariis brevibus, non tamen inutilibus illustravit.

Hunc sequitur Gifanius non aequis passibus; grammaticum potius dixeris, quam philosophum; et in illo non diligentiam sed iudicium desideres, multos evolvit libros, promisit multa, sed nihil effecit promissor iste tanto hiatu dignum; et si edidisset annotationes, proculdubio haberemus quae magis displicerent: illum excipit Parens, qui noluit chartae periturae parcere. Nardius sexagenarius interpres de ponte deiiciendus. In Tanaquillo Fabro excellens eruditio, iudicium, acumen admirabile. A Gronovio multa expectare potuimus, ab Isaaci Vossii observationibus omnia. De Fayi editione satis dixi, et de hac nostra, Lector, ipse iudicabis.

Quod Interpretationem attinet, alieno magis quam meo animo obsequutus sum; haec enim ratio, quamvis suam utilitatem habeat, difficilis, et non adeo probabilis videtur: de ista dici possunt illa Ciceronis in primo lib. de Oratore.

In quotidianis autem cogitationibus equidem mihi adolescentulus proponere solebam illam exercitationem maxime, qua Carbonem nostrum illum inimicum solitum esse uti sciebam, ut aut versibus propositis quam maxime gravibus, aut oratione aliqua lecta ad eum finem, quem memoria possem comprehendere, eam rem ipsam, quam legissem, verbis aliis quam maxime possem lectis pronuntiarem. Sed post animadverti, hoc esse in hoc vitii, quod ea verba, quae maxime cuiusquerei propria, quaeque essent ornatissima atque optima, occupasset, aut Ennius, si ad eius versus me exercerem, aut Gracchus, si eius orationem mihi forte proposuissem, ita si iisdem verbis uterer, nihil prodesse, si aliis, etiam obesse, cum minus idoneis uti consuescerem.

T. LVCRETII CARI

DE

RERVM NATVRA

LIBRI SEX.

LIBRI PRIMI

ARGVMENTVM.

In ipso operis principio Venerem invocat, II. Deinde a v. 45. ad v. 159. libros suos de *Rerum Natura* dedicat *Memmio*: Epicurum, cuius rationes sequitur; laudat; ab illius doctrina impietatis invidiam amolitur, et huius et sequentium librorum argumenta breviter proponit. III. Tum rem ipsam aggreditur, docetque a v. 160. ad v. 265. *ex nihilo nihil fieri, et in nihilum nihil reverti posse.* IV. a v. 265. ad v. 329. minuta esse quaedam corpora, quae, licet sub sensum non cadunt, mente tamen possunt concipi, et e quibus res omnes componuntur. V. His corpusculis a v. 330. ad v. 430. subiungit vacuum seu inane spatium: et VI. a v. 430. ad v. 483. probat nihil esse praeter corpua et inane; reliqua autem quae videntur esse, ut Pondus, Calor, Paupertas, Bellum, etc. esse tantum coniuncta vel eventa, proprietates seu accidentia corporis et inanis. VII. Docet a v. 483. ad v. 528. Prima corpuscula esse perfecte solida, ideoque a v. 528. ad v. 635. insecabilia esse, minima (neque enim corpus in infinitum dividi potest) et aeterna. VIII. Deinde, a v. 635. ad v. 712. refutat *Heraclitum*, qui ignem, aliosque qui aërem, aquam, aut terram rerum omnium principium esse statuerunt. IX. Tum a v. 712. ad v. 829. contra *Empedoclem* demonstrat res non componi e quatuor elementis. X. Demum a v. 829. ad v. 919. *Anaxagoram* refellit. XI. Postremo a 919. ad v. 1050. docet Vniversum esse ex omni parte infinitum, corpuscula esse numero infinita, et inane nullis terminis comprehendi posse. XII. Et a v. 1050. ad v. 1110. deridet illos qui existimant esse aliquod centrum in universo, quo gravia omnia deorsum tendant, dum levia sponte sua sursum ferantur.

T. LVCRETII CARI

DE

RERVM NATVRA

LIBER PRIMVS

Aeneadum genetrix, hominum divumque voluptas,

INTERPRETATIO

Benigna Venus, mater Romanorum qui ab Aenaea ducunt genus, deliciae

Carmen de *Rerum Natura* scripturus Lucretius, Venerem invocat, lepidam sane venustamque Deam, Aeneae, a quo originem ducebant Romani, matrem; amicam insuper Marti (sic fabulae) et aliquando nimis immodeste facilem: at cuius illecebris tota rerum Natura regitur, et cuius virtute, quicquid animale est, generatur; et quae sola venustatem et leporem largiri possit. Hanc igitur tanquam aptissimam sibi de *Rerum Natura* scripturo patronam eligit, ab ea petit leporem suis versibus, pacemque Romanis (turbata enim Repub. nec ipse, nec *Memmius*, cui hoc Carmen scribit, studiis philosophicis vacare potuit) quam illa a suo Marte facile impetraret. Et hac invocatione Physici Poëtae, et Epicurei etiam Philosophi (quicquid alii sentiant) partes probe et decore agit; irridet enim dum invocat, et ut raro magis bellam, sic nunquam magis probrosam Veneris et Martis imaginem invenimus. Nimis autem argute pii videntur isti, qui Poëtam *Providentiae* iniquissimum vi quadam, seu potius lusu Numinis coactum esse volunt opem et auxilium a famosissima Dea implorare. Nec minus otiosi, qui Venerem Hortos curasse observant, ideoque aptissimam fuisse Epicureis, Hortorum incolis, Patronam: aut mysteria nescio quae sub Venere, Marte, Coelo, etc. latere sentiunt: istae nugae sublimi et fastoso Lucretii ingenio improbe conveniunt: mysteria veterum non minus quam Religionem contempserunt Epicurei: *Cic. de Nat. Deor.* lib. I, sect. 38. Sed istam sapientiam *Nardio*, eiusque similibus relinquamus. Abeant etiam Grammatici cum sua Venere *genetrice*, nisi existimare velint Lucretium tam divinum esse, ut Venerem olim a Iulio Caesare isto titulo consecrandam fore coniectaret. Poëta erat Lucretius, ideoque non neglexit leges suae artis Epicureus, ideoque patriae superstitioni subdole obsequitur; qui plura quaerit, inveniat, et inventis gaudeat.

(Nota huiusmodi compendiaria *viz.* quae passim occurrit, pro *videlicet* est interpretanda; quod moneo, ne forte

Alma Venus, caeli subter labentia signa
Quae mare navigerum, quae terras frugiferenteis
Concelebras; per Te quoniam genus omne animantum
Concipitur, visitque exortum lumina solis:
Te, Dea, te fugiunt venti, te nubila coeli,
Adventumque tuum: tibi suaveis daedala tellus
Summittit flores: tibi rident aequora ponti,
Placatumque nitet diffuso lumine coelum.
Nam simul ac species patefacta 'st verna diei,

hominum et deorum; quae mare navigerum et frugiferas terras volubilibus coeli stellis substratas reples et exornas; tua enim virtute omne genus animalium generatur, et natum videt diei lucem; Te, O Dea, advenientem, et primo vere visentem terras venti et tempestates fugiunt; Tibi varia, et in rebus producendis artifex terra suaves producit flores; latum mare fit tranquillum, et Tibi quasi subridet; pacatumque coelum splendescit radiis nitidioribus, et latius ubique sparsis. Nam simul ac pulcherrimum Ver sese aperit, et lenis Favonii

aliquis primo occursu de vocis pronunciatione ambigat. *Typ.*)

2. *Alma*) *Sancta*, *pulchra*, Festo. Aliis, *laeta*, *foecunda*, *grata*: ego *benigna* mallem: vox enim ista exprimit alias omnes virtutes Veneris, quas non minus quam foecunditatem intuetur Lucretius.

2. *Subter labentia*) Vnam esse vocem contendit Barthius; acute: quasi stellas, aeque ac mare et terras variis animalibus Venus concelebrasset. Vid. lib. 4. v, 413.

4. *Concelebras*) *Commoves*, Nonio. *Colis et frequentas*, Lamb. Sic Ovid. 4. Metam. v. 45. Clarius vero, *reples et exornas varia animantium foetura*. *Celebris* autem apud Antiquiores idem quod *frequens*, via bona; *celebrisque*, Cat. de re rustica, l. 1. Locus quaeritur *celebris* an desertus? Scriptor ad Herennium, lib. 2. Vid. l. 2. v. 345. et l. 5. v. 1380.

5. *Lumina*) *Lumine*, MSS. frustra.

7. *Adventumque*) *Adventuque*, Na. et B. *Ad ventumque*, Turnebus; curiose nimis; hic enim, *Te adventumqua tuum*, ut *Te tuumque initum*. v. 12. et 13.

7. *Daedala*) Daedalam a varietate rerum dictam esse apud Lucretium Terram facile est intelligere, cum graece δαιδάλλειν significet variare, *Festus*.

8. *Summittit*) *Effert, producit, procreat*; summittere enim est *de sub mittere*, sic apud Virgil. .... *Corpora saltu subiiciunt in equos...* i. e. tollunt in equos. Ita tenella arbor, ... *Sub ingenti matris se subiicit umbra.* i. e. sese attollit. Item apud Lucr. l. 6. v. 700. *Saxaque subiectare....* i. e. in altum extrudere: Vid. etiam l. 1. v. 194. l. 2. v. 673. l. 6. v. 818. Sic l. 1. v. 1032. *Summissa gens animantum*. Quo in loco pro ingenio moreque suo turpiter errat interpres Fayus.

9. *Placatum*) Alii *pacatum*, minus bene.

10. *Patefacta*) *Calefacta*, B.

Et reserata viget genitabilis aura Favoni;
Aëriae primum volucres te, Diva, tuumque
Significant initum percussae corda tua vi:
Inde ferae pecudes persultant pabula laeta,
Et rapidos tranant amneis; ita capta lepore,
Illecebrisque tuis omnis natura animantum
Te sequitur cupide, quo quamque inducere pergis:
Denique per maria, ac monteis, fluviosque rapaceis,
Frundiferasque domos avium, camposque virenteis,
Omnibus incutiens blandum per pectora amorem,
Efficis, ut cupide generatim saecla propagent.
Quae quoniam rerum Naturam sola gubernas,
Nec sine Te quicquam dias in luminis oras

flatus, qui maxime facit ad generationem rerum, laxatus spirat, aëriae primum aves tuo numine percitae, intimisque medullis aestuantes Te, O Dea, advenisse significant: tum ferocientes etiam quadrupedes pinguia pascua ludibundi pererrant, et rapidos amnes traiiciunt; tanta aviditate genus omne animalium tuis deliciis, eaque voluptate quam subministras captum, Tibi obedire gestit, et Te sequi quocunque ducis. Summatim: Tu blandum amorem excitans in pectoribus omnium animalium, quae in mari, montibus, fluviis rapacibus sylvis vel campis virentibus vivunt, facis ut singula secundum diversas suas species genus suum propagarent, et instaurarent. Quoniam igitur Tu sola es quae rerum Naturam regis, nec sine Te res ulla nascitur, aut floret, grataque

11. *Genitabilis*) Alii, *genitalis*, G. Gif. MSS. Sed non tanti est: hoc semel monuisse operae pretium fuerit, huius foemae nomina utriusque significationis esse, activae dico, et passivae; ita *placabilis* qui placat, et placatur; *penetrabilis* qui penetrat et penetratur.

13. *Initum*) *Nutum*, B. alii, *initium*: eligat lector quod magis placet; penes eundem etiam sit, utrum *percussae*, an *perculsae* legi debeat.

16. Hunc versum, quem non agnoscit B. neque plurimi alii MSS. et impressi Codices, a vetere Codice inseruit Marullus: et quidni pro genuino reciperemus? Est enim Lucretio dignissimus, et si deleatur iste, turbata subito essent omnia, et obscura.

17. *Quo quamque*) *Quocunque*, B. et alii.

20. *Incutiens*) Observandum in re blanda suavi et iucunda usurpari τὸ incutere: ita et Horatius in Ep. ...*Fornix tibi et uncta popina Incutiunt urbis desiderium*... Vid. etiam l. 1. v. 923.

21. *Saecla*) Vox Lucretiana; graeci poëtae φῦλα vocant. Horat. *genus; Piscium genus* Od. 2, l. 1 id autem significat quod vulgus vocat *Species animalium*.

23. *Dias*) *Aërias, diurnas*; Dium enim dicitur, inquit Festus, quod sub coelo est, ex quo, *sub dio* fieri dicimus

Exoritur, neque fit laetum, neque amabile quicquam;
Te sociam studeo scribundis versibus esse,
Quos ego de RERVM NATVRA pangere conor
Memmiadae nostro; quem tu, Dea, tempore in omni
Omnibus ornatum voluisti excellere rebus.
Quo magis aeternum da dictis, Diva, leporem:
Effice ut interea fera moenera miliatiai
Per maria ac terras omneis sopita quiescant.
Nam tu sola potes tranquilla pace iuvare
Mortaleis, quoniam belli fera moenera Mavors
Armipotens regit, in gremium qui saepe tuum se
Reiicit, aeterno devinctus volnere amoris;
Atque ita suspiciens tereti cervice reposta

fit et amore digna; obsecro ut Tu mihi opem feras cogitanti scribere Carmina De RERVM NATVRA, *amicissimo meo Memmio dedicanda: illi inquam Memmio, quem Tu, Dea, omnibus tuis donis ornatum cunctis hominibus superiorem esse voluisti. Et quoniam tanto viro scribam, ideo ardentius peto maximam aeternamque meis versibus venustatem largiri digneris: effice etiam obsecro ut bella omnia per maria et terras sopita quiescerent: Tu enim sola potes placida pace homines beare; Mars enim armipotens bella regit, pro libitu accendit et extinguit; ille autem saepe blando furore sese reiicit in tuum sinum devictus aeterno vulnere amoris, atque supinus iacens reflexa tereti cervice, et suspi-*

quod sub coelo fit, et non sub tecto: *Dius* etiam idem ac *divinus*. Sic l. 2. v. 172. *Vitae dux dia voluptas*.

27. *Memmiadae*) Memm. Gemell. quocum Athenas olim profectus erat Lucretius, et quo familiariter utebatur: de illo autem plurima videas, lector, in dissertatione Gifanii de gente Memmia.

28. *Ornatum*) *Ora latum*, in vet. Gron. cod. coniecit Salmasius *altatum* pro *exaltato* vel *excelso*, ut *vivatum* idem dixit Lucretius l. 3. v. 410. 557. 680. at vox *altata*, licet Apollinari Sidonio aliisque sequioris aetatis nota fuit, vix tamen forsan erat Lucretiani aevi.

30. *Effice*) *Et face*, F.

Ibid. *Moenera militiai*) Belli seu militiae munera; sic *moenire* pro *munire*, *moetuus* pro *mutuus*, *coera* pro *cura*, etc.

35. *Reiicit*) *Reficit*, B. et Gif. quasi *recreat*, minus eleganter.

Ibid. *Devinctus*) Metaphora paulo durior: tamen dicebant *praepeditus dolore*, et Κολληθεὶς ἀνίαις, Callimachus. Et Furius Bibaculus, *Ille gravi subito devinctus vulnere habenas misit*. — Alii, *devictus*.

36. *Suspiciens*) Alii, *suspirans*. Sed placet *suspiciens*. Vox enim ista bellae huic imagini optime convenit: nullam vero tabulam, uti sentit Faber,

Pascit amore avidos inhians in te, Dea, visus;
Eque tuo pendet resupini spiritus ore.
Hunc tu, Diva, tuo recubantem corpore sancto
Circumfusa super, suaveis ex ore loquelas
Funde, petens placidam Romanis, Incluta, pacem.
Nam neque nos agere hoc patriai tempore iniquo
Possumus aequo animo: neque Memmî clara propago
Talibus in rebus communi de'sse saluti.
Quod superest, vacuas aureis mihi Memmiada, et te
Semotum a curis adhibe veram ad rationem;
Nec mea dona tibi studio disposta fideli,
Intellecta prius quam sint, contempta relinquas.

ciens, pascit amore avidos oculos in Te, Dea, inhians; ipsaque anima totusque resupini sensus quasi affigitur tuo ori, et ab illo pendet. Hunc Tu, O formosissima Dea, corpore tuo sancto recubantem inclinato capite desuper amplectere, blandissima profer verba, et pete placidam pacem Romanis. Neque enim ipse aequo pacatoque animo destinatum opus exequi possum dum Patria bellis agitatur, neque illustris Memmii filius tali rerum statu Reipublicae salutem negligere, et vacare Musis. Quod reliquum est, vel quod ad Te, O Memmi, attinet, vacuas aures, animumque a curis remotum mihi accommoda tradenti veram certamque Philosophiam, nec contempta relinquas mea dona quae tibi fideli studio praeparavi, priusquam mente tua perceperis, et accurate intelle-

respexit Lucretius; quid enim tabula opus, ubi vividum est, quod res optime pingeret, ingenium? Amo etiam verecundiam, et utinam in Fabro inveniri possit, non paulo modestior est Poëta, quam Interpres: nulla enim *vera res* hic agitur, nulla *μεγάλα μυστήρια*. Illa interpretatio quam apposui non minus fida est, quam modesta: MSS. *suspiciens*.

41. *Incluta*) *Nobilis, clara*, Festus. Raro apud latinos scriptores dii vocantur *Incluti*, aliquando tamen, sic Ennius, lib. 3. Annalium apud Nonium. *Olim de Caelo laevum dedit inclutu' signum*.

45. *Memmiada*) *Memmius*, Gif. frustra. His vero 12 v. Memmio suo, quem attentum sibi et aliis curis vacuum optat, futurae disputationis argumentum aperit, docetque se disputaturum de Coeli et Deorum natura; et de primis rerum principiis e quibus res omnes fiunt, et in quae iterum resolvuntur; quod enim ad *Deos* attinet, illi beato otio fruuntur ab omni cura et negotio semoti. Posteriores autem hos sex versus versui 44. subiungit B., non vero agnoscunt quidam vet. cod. et sane abesse possunt, infra autem loco magis apto leguntur. Tamen et hic non abs re locum habeant per *occupationem*, ut vocant magistri; quasi dicat Lucretius, ex primis corporibus omnia fiunt, nam *Dii* quidem, contra quam

Nam tibi de summa Caeli ratione, Deûmque,
Disserere incipiam, et rerum primordia pandam;
Vnde omneis Natura creet res, auctet, alatque:
Quove eadem rursum Natura perempta resolvat:
Quae nos materiem, et genitalia corpora rebus
Reddunda in ratione vocare, et semina rerum
Appellare suëmus, et haec eadem usurpare
Corpora prima, quod ex illis sunt omnia primis.
Omnis enim per se Divûm natura necesse 'st
Immortali aevo summa cum pace fruatur,
Semota ab nostris rebus, seiunctaque longe;
Nam privata dolore omni, privata periclis,
Ipsa suis pollens opibus, nihil indiga nostri,
Nec bene promeritis capitur, nec tangitur ira.
Humana ante oculos foede cum vita iaceret
In terris oppressa gravi sub Relligione,

xeris; Carminibus enim meis disputabo de tota natura Coeli et Deorum; Principia rerum demonstrabo, ex quibus Natura res cunctas producit, auget, nutritque; et in quae Natura resolvit easdem res cum interierint. Quae quidem dum philosophemur, et naturam rerum explicemus, solemus nominare Materiem, Corpora Rebus genitalia, rerum Semina, *aliquando etiam eadem vocare* prima Corpora, *quoniam ex illis primis (simplicia enim sunt, nec ex aliis composita) res cunctae componuntur. Quod enim ad Deos spectat, necesse est ut omnes Dii, eo quod Dii sint, aeternam agant vitam maximo in otio, ut nullam nostri curam habeant, ut sint expertes doloris, a periculis etiam tuti; propriis suis dotibus ad felicitatem satis instructi, ut hominum cultu non indigeant, nec delectentur pietate eorum, aut impiis irascantur. Cum humana vita miserabilem indignumque in modum iaceret in terris, oppressa sub gravi*

sensit philosophorum vulgus, *Naturam rerum* nec fecere, nec curant.

49. *Ratione*) Alii, *Regione Deûmque*: supplet Nardius, *domicilia*. Vtrumque imperite; non enim de Coeli ac Deorum regione, sed natura poëta disputat.

52. *Eadem perempta*) Eas ipsas res peremptas; mutavit autem orationem, ut alibi, cum enim *genus humanum* scripsisset, mox addit *eos*. Hoc etiam Lucretio familiare. Alii, *eadem perempta*, nempe *Natura*, supple *seipsam*, resolvat: imperite.

63. *Humana, etc.*) Qui ingenium cum Cicerone in Lucretio desideraut, hanc imaginem contempleotur, et si pulchriorem monstrare possint, id mihi facient quod est gratissimum. Vt misere enim sordideque iacent humiles isti *Religione* oppressi homines, et quam horrendo ore *Dominus ille mo-*

Quae caput a caeli regionibus ostendebat,
Horribili super aspectu mortalibus instans;
Primum GRAÏVS homo mortaleis tollere contra
Est oculos ausus, primusque obsistere contra:
Quem nec fama Deûm, nec fulmina, nec minitanti
Murmure compressit Coelum, sed eo magis acrem
Virtutem irritât animi, confringere ut arcta
Naturae primus portarum claustra cupiret.
Ergo vivida vis animi pervicit, et extra

religione, quae e coelis caput suum proferens, et desuper instans mortalibus horrenda specie terrebat homines; primus omnium Epicurus *mortales oculos contra illam tendere ausus est, primusque illius Tyrannidi resistere; quem* Epicurum *nec de Dîis fabulae, nec fulmina, nec coelum resonans minaci murmure repressit; sed haec terriculamenta animosam illius mentem magis incendebant, et fecerunt, ut primus ille cuperet perrumpere portas, validaque Naturae munimenta: acris ideo illius animi virtus perrupit, et provecta est*

us desuper minatur! Credes visum praesentem Daemonem flagella intentare. His positis, *Epicuri* (Atheniensis et Neoclis filii) laudes aggreditur, qui primus his omnibus terroribus se intrepidum opposuit, et acri vi mentis extra huiûs Mundi limites in *Omne* infinitum delatus, totîus Naturae potestatem penitus perspexit, docuîtque homines res fieri sine cura et opera *Deorum*, ideoque omnem religionem funditus sustulit, ut docet Cicero, lib. i. de Nat. Deor. *Quid est enim cur ab hominibus colendos dicas, cum Dii non modo homines non colant, sed omnino nihil curent, nihil agant?* Otio autem suo abutuntur, ut Gassendus, Faber, aliique, qui Epicuri librum περὶ ὁσιότητος, eius Sectae pietatem erga Deos, et religionem pro *superstitione* tantum, metuque Deorum inani a Lucretio hoc loco positam esse crepant; quasi poëta non omnem de *Providentia* opinionem sustulit, aut ille esset superstitiosus qui Deum aliquid agere, aut humana curare existimaret.

67. *Tollere*) *Tendere*, Non.; et hanc lectionem sequitur Lambinus: *tendere oculos* autem dixit pro *contendere*: est autem longe plus oculos contendere quam tollere; illud enim significat contenta acie aliquid intueri, sic infra eodem libro, *Nulla potest oculorum acies contenta tueri*, l. 4. v. 801. *nisi se contendit acute*: at *tollere* omnes et impressi et MSS. codd. probant.

71. *Irritât*) Pro *irritavit*, sic *educît* apud Terentium, *fumât* apud Virgilium, *manât* apud Ennium: *disturbât* apud Lucretium, lib. 6. v. 586. Similiter *enarrâmus* et *festinâmus* apud Plautum. Istiusmodi vero voces quae syncopen patiuntur, ultimam habent circumflexam, ut notat Priscianus, ideoque longam.

72. *Cupiret*) Pro *cuperet*. Notant Nonius et Priscianus, quarta enim et tertia olim a se invicem non ita se-

Processit longe flammantia moenia Mundi;
Atque omne immensum peragravit mente animoque:
Vnde refert nobis victor quid possit oriri,
Quid nequeat; finita potestas denique quoique
Quanam sit ratione, atque alte terminus haerens.
Quare Relligio pedibus subiecta vicissim
Obteritur, nos exaequat victoria Caelo.
Illud in his rebus vereor, ne forte rearis
Impia te rationis inire elementa, viamque
Endogredi sceleris: Quod contra, saepius olim

longe ultra flammantes caeli ambitus; idemque ille Epicurus Omne, τὸ πᾶν, *infinitum mente sua perlustravit, et ibi natura rerum penitus perspecta, votique sui compos, nos docet quid fieri possit, quid non possit; et unde fit quod, quodcunque est, finitam habeat potestatem, limitemque potentiae in ipsa eius rei natura positum; et hinc est quod iam Religio (ut nos olim illi) nostris pedibus subiecta conculcatur, et victoria illius* Epicuri *ingenio parta nos adaequat Caelo. Sed me reprimo; vereor enim, ne forte credas me Tibi proponere impiam Philosophiam, viamque monstrare ad scelera ducentem; at e contra observes, quod Religio saepe olim pessima peperit facinora, quale illud erat,*

iunctae erant et secretae; quin utrique essent multa communia: sic *parire* pro *parere* apud Ennium.

75. *Omne*) το πᾶν. *Omnia* maluit dicere Cicero, lib. de Vniv. Verum ipse etiam hanc vocem aliquando usurpavit, lib. 2. de Divinat. Epicurus τῶν ὅλων φύσιν et apud Plutarchum τῶν ὄντων φύσιν dixit. Idemque valent apud Lucretium, *Natura rerum. Summa rerum. Summa omnis. Summa tota. Summae totius summa*, etc. Hoc *Omne* apud Epicureos est infinitum et sempiternum, incrementi simul et decrementi incapax, dum *Mundus*, finitus sit, aliquando natus, et interitui obnoxius.

78. *Atque) Vtque*, Gif. et C.

Ibid. *Haerens*) *Haereat*, D.P.C.N.

Ibid. *(Quanam)* *Quantum*, B.

80. *Obteritur*) Al. *exteritur*.

Ibid. *Victoria*) Epicuri viz. qui, ut verbis Manilii lib. 1. v. 97. utar,... *Cepit profundam Naturam rerum caussis, viditque quod usquam est. Nubila cur tanto quaterentur pulsa fragore*, etc. ....*Solvitque animis miracula rerum Eripuitque Iovi fulmen, viresque Tonanti.*

81. *Illud*) His 22. v. huic tam impiae doctrinae, quae *Providentiam* negat, aversum fore Memmium suspicatur, ideoque illius animum confirmat monendo, religionem istam quae Providentiam confitetur, saepe olim maxima scelera suasisse; quod probat exemplo *Iphigeniae* Aulide, Boeotiae ad Euripum portu, a patre suo Agamemnone ad aras Dianae Triviae ex iussu Oraculi mactatae; *Exitus ut classi felix faustusque daretur.*

83. *Endogredi*) *Ingredi*. Quis autem nescit *endo*, ἔνδον, *in*, *intus*, esse praepositionem antiquis notam?

Relligio peperit scelerosa atque impia facta :
Aulide quo pacto Triviaï virginis aram
Iphianassaï turpârunt sanguine foede
Ductores Danaûm, delecti, prima virorum.
Cui simul infula virgineos circumdata comptus
Ex utraque pari malarum parte profusa 'st,
Et moestum simul ante aras adstare parentem
Sensit, et hunc propter ferrum celerare ministros ;
Aspectuque suo lacrymas effundere civeis :
Muta metu terram genibus summissa petebat ;
Nec miserae prodesse in tali tempore quibat ;
Quod Patrio princeps donârat nomine Regem.
Nam sublata virûm manibus tremebundaque ad aras

cum Aulide duces Danaûm, principes viri, impie contaminarunt Dianae aram Iphigeniae cruore: quae Iphigenia, simul ac infula cingens virgineas comas ad utramque genam pependit, et simul ac sensit moestum patrem ad aras stare, et iuxta illum cultros Popas expedire, civesque spectatores duro suo fato illachrymare, muta metu in terram decidit supplex: at vero ad salutem infelici illi Virgini tum minime profuit quod prima Regem Patris nomine donaverat, nam a terra virorum manibus levatur, et ad aras tota tremens rapitur, non ut

83. *Quod contra*) Cic. in Oratione pro Quinto. *Reliquum est ut cum nemo iudicio defenderit, quod contra, copiosissime eum defensum ostendi.* — *Quod contra saepius*, etc. Gif. absurde.

Ibid. *Olim*) *Illa*, B.

87. *Prima virorum*) Dion. Πρῶτα τῆς βουλῆς ὤν. Τὰ πρῶτα Ἀθηναίων ἔτη, Lucianus, et alii. Ovid. Amor. l. 1. Eleg. 9, *Summa ducum Atrides.*

88. *Infula*) Velamentum e lana intra hostiarum cornua, *Varro*. Fascia in modum diadematis, a qua ex utraque parte vittae dependent. *Servius ad* 10 *Aeneid.*

91. *Celare*) *Celebrare*, Gif. Alii, *celerare*, i. e. expedire: quae lectio probanda est; haud timeret enim Iphigenia quod ministros ferrum *celare* sensisset.

93. *Muta metu*) Avancius legendum putat *Volta metu*, etc. ut sit haec huius loci sententia, Iphigenia volta (i. e. vultus, voce enim ista utitur Lucretius l. 4.) summissa, i. e. vultu submisso propter metum. Sed quid indigeamus ingenio, cum altera lectio proba sit, et a codicibus confirmata?

95. *Princeps*) Prima. Sic l. 5. v. 9. Erat enim πρωτότοκος inter Agamemnonis liberos. Sic ipsa apud Euripidem. Πρώτη σ' ἐκάλεσα πατέρα καὶ σὺ παῖδ' ἐμέ. Iphigenia in Aulide, v. 1220.

96. *Sublata*, etc.) E ritu nuptiarum forsan, etsi non affirmem, quem tradit his verbis Festus Pompeius: *Rapi simulatur Virgo e gremio Matris, aut si ea non est, ex proxima necessitu-*

Deducta'st, non ut, solenni more sacrorum
Perfecto, possêt claro comitari Hymenaeo:
Sed casta inceste nubendi tempore in ipso
Hostia conciderct mactatu moesta parentis,
Exitus ut classi felix faustusque daretur.
Tantum Relligio potuit suadere malorum.
Tutemet a nobis iam quovis tempore Vatum
Terriloquis victus dictis desciscere quaeres?
Quippe etenim quam multa tibi iam fingere possum
Somnia, quae vitae rationes vertere possint,
Fortunasque tuas omneis turbare timore?
Et merito: nam si certam finem esse viderent

sacris solennibus rite peractis splendida nuptiarum pompa domum deduceretur: sed ut casta virgo eo ipso tempore quo in matrimonio collocari debuit iam matura viro, infelix patris sui manu inceste, vel impie, tanquam victima occideretur, ut Graecorum classi Troiam petenti faciles prosperique venti immitterentur. Tantum facinus Religio suadere potuit. Vereor etiam, O Memmi, ne tu, qui per omnem aetatem tuam fidem adhibuisti poëtarum fabulis nostras opiniones averseris. Haud sapienter quidem, ipse enim multas possum fingere fabulas quae timorem incuterent, omnesque vitae tuae rationes perverterent; nec iniuria (ut verum fatear): si enim hominibus persuasum fuisset certum fore

diue, cum ad uirum trahitur. viz. ea *res feliciter Romulo cessit.*

100. *Mactatu*) Sic Euripides Iphig. in Aulide, v. 1177: Ἀπώλεσέν σ' ὦ τέκνον ὁ φυτεύσας πατὴρ Αὐτὸς κτανὼν, οὐκ ἄλλος, οὐδ' ἄλλῃ χερί.

103. *Tutemet*) Iterum dubitat Lucret. ne Memmius cedens poëtarum fabulis de *Cerbero*, *Acherunte*, et poenis post mortem quibus iam diu assueverat, opiniones suas aversetur. Harum ideo vim elevat, suggerendo istas fabulas mera forsan esse otiosorum poëtarum figmenta, ipse enim potuit fabulas fingere quae essent aeque ac illae terribiles.

104. *Desciscere*) *Desistere*, G. et alii.

105. *Quippe etenim*) *Nempe*, *scilicet*; scommatice.

Ibid. *Iam fingere*) *Me fingere*, ex vet. lib. Gifanius. Hinc alii coniiciunt legendum, *ex me fingere*; alii, *confingere*.

Ibid. *Possum*) Alii, inter quos Faber, *possunt*, i. e. Vates.

108. *Nam*) *Iam*. His 20. v. seipsum quasi corrigit, et aliquam esse in iis fabulis vim fatetur; dum enim de *Anima* diversi philosophi diversa pronunciant; alii nasci et interire cum corpore, alii vero prius subsistentem in corpora nascentia infundi; et a corpore per mortem separatam inferos subire, vel in pecudum corpora migrare, (quae fuit *Ennii Pythagorici* sententia; quam fuse exponit, obiter etiam convellit et deridet, tanquam sibi ipsi contrariam); pro-

Aerumnarum homines, aliqua ratione valerent
Relligionibus, atque minis obsistere Vatum:
Nunc ratio nulla 'st restandi, nulla facultas,
Aeternas quoniam poenas in morte timendum.
Ignoratur enim quae sit natura animaï,
Nata sit, an, contra, nascentibus insinuetur,
Et simul intereat nobiscum morte dirempta,
An tenebras Orci visat, vastasque lacunas,
An pecudes alias divinitus insinuet se;
ENNIVS ut noster cecinit, qui primus amoeno
Detulit ex Helicone perenni fronde coronam,
Per genteis Italas hominum quae clara clueret:
Etsi praeterea tamen esse Acherusia templa

in morte miseriarum finem, tum aliquo modo Religionibus obstare possint, et poëtarum sacerdotumque minas contemnere; nunc autem nulla ratione obstare possunt, imo necesse est ut cedant, quoniam timent aeternas poenas post mortem futuras. Nescitur enim, quaenam sit natura Animae, an sit nata cum corpore, vel prius existens nascenti corpori infundatur; an moriente homine una etiam Anima pereat morte separata a Corpore: an adeat tenebrosas et immensas Inferorum cavernas, an divina aliqua potentia in brutas animantes migret, ut noster Ennius cecinit, qui primus ex amoeno Helicone decerpsit coronam nunquam marcescentem, quae inter omnes Italos maximae est famae, et

fecto temere agerent qui *Providentiam* contemnerent, dum istos contemptores aeternae manéant post mortem poenae. Haec est huius loci sententia quem praeruptum alii, et obscurum queruntur.

112. *Timendum*) Istud *timendum poenas* e veteri et bono Latio est, nec aliter temere loquitur Lucretius, v. 139. *multa agendum*: V. 382. *privandum est corpora motu*, etc Ipse etiam Virgilius ...*Pacem a Rege petendum.*

115. *Dirempta*) *Separata* viz. a corpore et *dissipata*, nisi potius legatur *perempta.*

117. *Pecudes alias insinuet*) Vt *adigere arbitrum*, *adigere iusiurandum*, *propugnare magis*: et Lucretius, lib. 2. v. 124. *Haec animum te advertere par est.*

118. *Primus*) Primus enim Latinorum Ennius epicum et heroicum poëma ad exemplum Homeri scripsit.

120. *Per gentes Italas hominum*) Gentes Italorum hominum: quidam libri *omnium*; itaque esset *Clara corona omnium*, i. e. inter omnes: sic Δειλὸς βασιλέων apud Callimachum; *pulchra dearum*, apud Ennium.

120. *Clueret*) *Clueo, cluo*, sum, videor, celebror, hac voce passim utitur Lucret.; dicebant etiam veteres *Cluveo*, ut Ennius, *Nam Latii populi res atque poëmata nostra Cluebunt.*

121. *Etsi praeterea*) *Etsi praeterea*, V. quae verba si admittas, alium proe-

Ennius aeternis exponit versibus, edens:
Quo neque permanent animae, neque corpora nostra;
Sed quaedam simulacra modis pallentia miris:
Vnde sibi exortam semper-florentis Homeri
Commemorat speciem, lacrumas et fundere salsas
Coepisse, et rerum naturam expandere dictis.
  Quapropter bene, cum, Superis de rebus habenda
Nobis est ratio, Solis Lunaeque meatus
Qua fiant ratione; et qua vi quaeque genantur
In terris: tum, cum primis, ratione sagaci
Vnde Anima atque Animi constet natura, videndum;
Et quae res nobis vigilantibus obvia menteis
Terrificet, morbo affectis, somnoque sepultis,

nobilis habetur: etsi idem Ennius aliis in locis docet carminibus nunquam morituris quaedam esse apud Inferos vasta et spatiosa loca, ad quae neque Animae, neque Corpora nostra perveniunt, sed tenues quaedam imagines miram in modum pallidae, e quibus locis surgentem Homeri in aeternum celebrandi imaginem sibi apparuisse narrat, lachrymas effudisse, rerumque naturam verbis exposuisse. Accurate igitur non tantum disputandum de Deorum Caelique ratione, non tantum explicandi sunt Lunae Solisque cursus, et docendum qua vi gignantur ea quae in Terris nata sunt; verum etiam intentiori mente et industria inquirendum; e quibus principiis Anima Animusque componatur; et quaenam sit illa res quae in nos aliquando vigilantes, aliquando morbo laborantes vel dormientes incursans, ita terret afficitque mentes nostras,

sus efficies sensum: non opus est isto acumine.

123. *Permanent*) *Permaneant*, MS.

125. *Homeri*) Hoc Ennii somnium Cicero in Lucullo memorat. ... *Visus Homerus adesse poëta.* Et in somnio Scipionis; *Fit enim fere ut cogitationes sermonesque nostri pariant aliquid in somno tale quale de Homero scribit Ennius, de quo videlicet saepissime vigilans solebat cogitare, et loqui.*

126. *Et fundere*) Alii, *effundere.*

Ibid. *Salsas*) Alii, *falsas*; imperite. Quis enim nescit *lac album*; *humida vina*, etc. Poëtis esse familiaria?

127. *Expandere*) Alii, *expromere*; alii, *exponere*; non tanti est.

128. *Quapropter*) Vt omnes igitur Memmii timores discutiat, his v. 9. docet se disputaturum non tantum de coeli Deûmque ratione, et de generatione rerum, quae omnia olim promiserat; sed explicaturum etiam *quaenam* sit *Animae* natura, et *quaenam* sint illae res, quae aliquando vigilantes, aliquando dormientes ita afficiunt, ut praesentes videre nos et audire olim mortuos putemus, et inde coniectemus animas existere a corpore separatas. *Quam ob rem*, Gassendus.

130. *Genantur*) *Gignuntur*, qua voce passim utitur Lucretius: alii, *gerantur*, male.

Cernere uti videamur eos, audireque coram,
Morte obita quorum tellus amplectitur ossa.
Nec me animi fallit, Graiorum obscura reperta
Difficile illustrare Latinis versibus esse,
(Multa novis verbis praesertim cum sit agendum)
Propter egestatem linguae, et rerum novitatem:
Sed tua me virtus tamen, et sperata voluptas
Suavis amicitiae, quemvis perferre laborem
Suadet, et inducit nocteis vigilare serenas,
Quaerentem dictis quibus, et quo carmine demum
Clara tuae possim praepandere lumina menti,
Res quibus occultas penitus convisere possis.

ut putemus nos eos videre et audire praesentes, quorum post obitum (iamiam mortuorum) terra tegit ossa. Nec me latet haud facile opus esse Graecorum obscura inventa Latino carmine reddere perspicua, et captu facilia (praesertim cum multis novis vocibus utendum est) quia non est copia Latini sermonis, et res ipsae sunt Romanis auribus antehac inauditae; at eximiae tuae dotes, eaque voluptas, quam ex iucunda tua amicitia me percepturum spero, suadent me laborem ferre utcumque improbum, et totas etiam noctes insomnes agere, quaerentem quibus vocibus, et quo versu tuae menti tam lucidam facem praeferre possim, ut illa adiutus res maxima caligine involutas intueri valeas et perspicere.

136. *Morte obita*) Cic. pro Sextio. *Nec vero illorum quisquam quos a maioribus nostris morte obita positos in illo loco, atque in rostris collocatos.* Virgilius, *Morte obita quales fama est volitare figuras.*

Ibid. *Obita*) *Sumpta, suscepta*; et *completa*, ut *obire munus* dicitur. *Servius.*

137. *Nec me*) Proposito futuri operis argumento, his 20. v. difficultatem expendit poëta, monetque ea, de quibus *Graeci*, Epicurus viz. eiusque sectatores, disputaverant, latino carmine scribere opus esse arduum et difficile, cum propter egestatem linguae latinae, tum propter novitatem rerum; quemvis vero laborem ferre se paratum esse profitetur, Memmii sui gratia, amicissimi ornatissimique viri, quem instituendum susceperat.

137. *Animi*) Supple *ratio*; at B. Gif. aliique legunt *Animus.*

141. *Sperata voluptas*) *Spectata voluntas*, B. Alii, *spectata voluptas.* Ex decreto *Epicuri*, et ad illius exemplum, ita enim ille ad Pythoclem suum, ἡμεῖς δὲ ἡδέως τέ σου τὴν δέησιν ἀπεδεξάμεθα. καὶ ἐλπίσιν ἡδέαις συνεσχέθημεν, etc.

142. *Perferre*) *Efferre*, B. Gif. alii *Sufferre.* F.

143. *Serenas*) *Claras, pacatas.* Quidni *severas?* Vox enim ista laborem poëtae fortius et felicius exprimit. V. l. 4. v. 462. *Aestivas*, Muretus. Quibus alii somno indulgebant.

Hunc igitur terrorem animi, tenebrasque necesse 'st
Non radii Solis, neque lucida tela diei
Discutiant, sed naturae species, ratioque:
Principium hinc cuius nobis exordia sumet;
NVLLAM REM E NIHILO GIGNI DIVINITVS VNQVAM.
Quippe ita formido mortaleis continet omneis,
Quod multa in terris fieri, coeloque tuentur,
Quorum operum causas nulla ratione videre
Possunt, ac fieri divino Numine rentur.
Quas ob res, ubi viderimus, nil posse creari
De nihilo, tum, quod sequimur, iam rectius inde
Perspiciemus, et unde queat res quaeque creari,

Hos igitur terrores tenebrasque quae mentem obsident, non radii Solis aut diei splendor dissipabit, sed contemplatio vel cognitio Naturae, et vera Philosophia cuius hoc primum ponatur et immobile principium, Nihil unquam vel a Diis ipsis fit ex nihilo. *Ideo enim metus Deorum omnium mentes occupat, quod multa videant in terris et in caelo fieri, quorum causas effectrices nullo modo possunt deprehendere, et a Diis fieri existimant: quamobrem simul ac certi sumus nihil oriri posse e nihilo, facile attingemus illud quod quaerimus, et deprehendemus quo modo, quaque vi, et ex quibus principiis res quaeque produ-*

147 *Hanc igitur*) Iam tandem opus aggreditur v.13. et ut omnem de *Providentia* opinionem subverteret, probare conatur res primo factas fuisse sine Deorum auxilio, ideoque non ab iis regi aut administrari: ut autem felicius procedat, primum hoc statuit principium: *Nihil de nihilo fit.* Quod fusius olim demonstraturus est; observaverat enim opinionem de *Providentia* exinde natam esse, quod homines multa in terris coeloque fieri viderint, quorum causas cum invenire non potuerint, ea a Diis e *Nihilo* fieri crediderunt. Si igitur Nihil de Nihilo fieri demonstratum fuerit, actum esset de *Providentia*: at vero facile agnoscet lector, Lucretium tanto conamine id solum probasse quod nemo negat *Nihil* viz. intra naturae ambitum de *nihilo* produci. Nec est quod ulla contra *Dei* potentiam timeamus argumenta, cum acutissimum Lucretii ingenium tam infirmis utitur, si enim .... *Pergama dextra Defendi possint, certe haec defensa fuissent.*

148. *Tela diei*) Radii Solis, qui telorum instar iacti et diffusi per universum orbem inferunt lucem: notat autem per *Tela diei* exteriorem rerum cognitionem, sicut per *Naturae speciem* significat internam rerum cognitionem per causas. *Fayus.* Pueriliter, ut et omnia.

152. *Ita*) *Vt*, B.

158. *Et*) *Vt*, Gif.

Et quo quaeque modo fiant opera sine Divûm.
Nam si de nihilo fierent, ex omnibu' rebus
Omne genus nasci posset; nil semine egeret:
E mare primum homines, e terra posset oriri
Squammigerum genus, et volucres; erumpere caelo
Armenta, atque aliae pecudes, genus omne ferarum
Incerto partu culta, ac deserta teneret:
Nec fructus iidem arboribus constare solerent,
Sed mutarentur: ferre omnes omnia possent.
Quippe, ubi non essent genitalia corpora quoique,
Quî posset mater rebus consistere certa?
At nunc seminibus quia certis quidque creatur,
Inde enascitur, atque oras in luminis exit,
Materies ubi inest cuiusque et corpora prima:
Atque hac re nequeunt ex omnibus omnia gigni,

citur sine Deorum ope. Si enim e nihilo res producerentur, tum sequitur, quod quaelibet res possit oriri ex qualibet, et nulla res indigeret proprio semine. Exempli gratia, homines ex undis, pisces avesque e terra oriri possint, boves, oves, pecora, pecudesque a caelo exilirent, et omne ferarum genus nullis locis adstrictum, aeque in cultis agris, ac in desertis regionibus nasceretur: nec iidem fructus ab iisdem arboribus producerentur, sed diversi et varii, imo quaelibet arbor ferret quodlibet fructuum genus: cum enim singulis rebus non sint certa propriaque semina, quomodo potest esse certa rebus producendis effectrix causa? Quia vero res cunctae oriuntur e certis propriisque seminibus, ex ea tantum re, et in eo tantum loco nascitur res quaelibet, in qua, et in quo sunt materies et corpora prima (principia) illius rei; et hanc ob causam res quaelibet

160. *Nam si, etc.*) Primum hoc argumentum quo probare conatur *Nihil de nihilo fieri* breviter Epicurus in Epist. ad Herodotum, οὐδὲν γίνεται ἐκ τοῦ μὴ ὄντος· πᾶν γὰρ ἐκ παντὸς ἐγίνετ' ἄν, σπερμάτων δ' οὐδὲν προσδεόμενον. Fusius poëta. Si res de nihilo producerentur, tum quodlibet ex quolibet oriretur, semine non opus esset; sed e terra homines, e coelo pisces pecudesque exilirent, etc. Cum autem quodlibet non oritur e quolibet, certisque seminibus opus sit, recte concludit *nihil de nihilo* produci.

168. *Corpora quoique*) *Semina quoique*, Gass.

170. *Quidque creatur*) *Quaeque creantur*, B. C. Na. etc.

171. *Enascitur*) *Nascitur*, MSS. quae vox forsan illis grata erit, qui in veterum versibus hiatus quaerunt, et amant.

Quod certis in rebus inest secreta facultas.
Praeterea, cur Vere rosam, frumenta Calore,
Viteis Autumno fundi sudante videmus:
Si non, certa suo quia tempore semina rerum
Cum confluxerunt, patefit quodcunque creatur,
Dum tempestates adsunt, et vivida tellus
Tuto res teneras effert in luminis oras?
Quod si de nihilo fierent, subito exorerentur
Incerto spatio, atque alienis partibus anni:
Quippe ubi nulla forent primordia, quae genitali
Concilio possent arceri tempore iniquo.

non potest oriri ex re qualibet, quia singulis in rebus inest peculiaris aliqua propriaque vis ad hoc et non ad aliud producendum apta. Praeterea, cur rosas vere, aestate fruges, uvas autem autumno, qui sudores elicit, maturescere videmus, nisi quod, cum propria rerum semina idonea tempestate coierint, appareat quodcunque gignitur, dum adsint opportuna anni tempora, et vegeta parens terra tuto proferat in lucem res novas et infirmas? An vero si de nihilo fierent res, inexpectato nascerentur, quolibet etiam (modo hoc, modo illo) tempore, annique partibus vel maxime inidoneis; tum enim nulla essent semina quae impediri possint quo minus conveniant ad rem producendam tempestate

174. *Certis*) Libentius hoc loco legerim *cunctis* quam *certis*, quo versus superiores induxerit, et ille praeter caeteros, *Atque hac re nequeunt ex omnibus omnia gigni*. Id quamobrem, Lector? *Quod cunctis*, etc. Innuit enim facultatem distinctam et specificam in una quavis re esse; unde e caulibus iuglans, ex homine leo, etc. non enascatur. *Faber.*

175. *Praeterea cur*, etc.) Modo ex ipsa rerum origine, iam vero probat ex statis temporum effectibus *nihil e nihilo fieri* v. 40. Cur enim *vere* tantum rosae, *aestate* fruges, *autumno* uvae, et non *hyeme*; aliisque etiam anni partibus producerentur, si ad illorum originem *materiem* nihil conferat, cum non maior sit in una tempestate quam in alia dispositio, ut *ex nihilo* quicquam procreetur?

176. *Viteis*) *Vvas*, cod. Florent.

Sudante) *Suadente*, G. Lambinus, et alii ex MSS. i. e. impellente vel sollicitante: haec etiam vox Fabro placet. Salmasius legit *Sua dante*. Ver *sua dat*, cum det rosas, calor frumenta, autumnus uvas. Sed quidni *sudante* retinerem? *Humido* viz. et *udo*, vel *sudores eliciente*, non enim dura est nec incommoda translatio.

180 *Oras*) *Auras* mavult Faber, sic infra *aeris in teneras auras*: sic Graeci μαλακὰς αὔρας: ubi vero *luminis auras* inveniet? ideoque non sollicitanda lectio.

184. *Concilio genitali*) *Concilium genitale*, congressus corporum primorum ad gignendum valens. *Concilium* a cogendo, unde apud Fullonem vestimentum dum *cogitur conciliari* dicitur: Varro, lib. 5. *Concilium nomi-*

Nec porro augendis rebus spatio foret usus
Seminis ad coitum, e nihilo si crescere possent.
Nam fierent iuvenes subito ex infantibu' parvis;
E terraque exorta repente arbusta salirent.
Quorum nil fieri manifestum'st, omnia quando
Paullatim crescunt (ut par est) Semine certo,
Crescendoque genus servant: ut noscere possis
Quaeque sua de materia grandescere, alique.
Huc accedit uti sine certis imbribus anni
Laetificos nequeat foetus summittere tellus;
Nec porro secreta cibo natura animantum
Propagare genus possit, vitamque tueri:

minus convenienti. Nec porro opus esset spatio aliquo temporis in quo convenienti materia coeunte res natae grandiores fierent, si e nihilo augeri possint, namque v. g. Iuvenes momento temporis fierent e parvis infantibus, grandesque arbores e terra subito erumperent; at vero nil tale fieri palam est, quoniam res cunctae paulatim augentur ex certa propriaque materia, ut ipsa postulat natura rerum: et dum augentur, suas species conservant, et inde aliquis certus esse possit, res omnes de certis propriisque principiis nutriri, et grandiores fieri. Adde quod nisi imbres tempestivi cadant, terra non potest producere laetificos suos fructus, nec animalia alimento privata genus suum propagare possunt,

nis apud Tertullian. de pallio, est compositio nominis e duabus vocibus, et vetus Scholiastes in primam satir. Iuvenalis v. 116. inquit, Ciconia quae contra templum Concordiae ex *concilio* (ita enim leg. non consilio) rostri sonitum facit.

185. *Nec porro, etc.*) Tert. proponit argumentum v. 8. ex naturali rerum incremento ductum, si enim e *nihilo* res fierent, quidni etiam *e nihilo* augerentur? Ideoque tempore non opus esset ut ad summum aetatis florem, iustamque magnitudinem pervenirent, uno saltem momento punctoque temporis tenellus *infans* robustus *iuvenis* evaderet, etc. ideo enim tarde et paulatim *res* crescunt, quia ex *certa* materia *certisque* principiis augentur, quae momento temporis nec congregari, nec disponi, nec coniungi possunt. Porro autem cum ex *certo* semine res augeantur, e *certo* etiam semine nascantur necesse est.

185. *Spatio usus*) i. e. *Spatio opus*, sic l. 4. v. 220. *Nulla vi foret usus enim...* Virgilius 8. Aeneid. ... *nunc viribus usus*.

186. *E nihilo si*) *Si e nilo*, M. V.

191. *Crescendoque*) *Crescentesque*, V. viz. Res, nec insolens lectio, etsi *Omnia* praecedat.

193. *Huc accedit*) Quartum proponit v. 7. argumentum ex alimenti necessitate deductum, idque etiam non minus firmum et validum, quam caetera; cum enim nisi cadant imbres nihil e terra surgat, cum animalia

Vt potius multis communia corpora rebus
Multa putes esse, ut verbis elementa videmus,
Quam sine principiis ullam rem existere posse.
Denique cur homines tantos Natura parare
Non potuit, pedibus qui pontum per vada possent
Transire, et magnos manibus divellere monteis,
Multaque vivendo vitalia vincere saecla:
Si non materies quia rebus reddita certa 'st
Gignundis, e qua constat quid possit oriri?
Nɪʟ igitur fieri de Nɪʟᴏ posse fatendum 'st:
Semine quando opus est rebus, quo quaeque creatae
Aëris in teneras possint proferrier auras.
Postremo quoniam incultis praestare videmus

nec vivere; et hinc rectius colligas multa esse principia communia multis rebus, ut vocibus literas videmus, quam aliquid sine certo semine oriri et augeri posse. Denique cur Natura non potest producere homines tam immensae proceritatis ut altum mare tanquam vadosam paludem pedibus transire; et tantarum virium, ut manibus suis ingentes montes eradicare; tantaeque longaevitatis, ut multis temporis spatia, quibus hominum vitae nunc terminantur, vivendo superare valeant, nisi quod certa principia rebus quibuscunque producendis assignata sint, e quibus fit quicquid nasci potest? Concedendum igitur est Nihil de Nihilo fieri, cum certis principiis opus sit e quibus res quaeque nata producatur. Denique quoniam constat agros qui ab agricolis coluntur fertiliores esse iis qui-

alimento privata nec propagare genus suum possunt, nec vivere, quis tam ineptus est qui credat animalia vel fruges e *nihilo* produci, cum videat materiam et producendis et alendis rebus omnibus esse necessariam? Imo potius concludendum est, semina esse quaedam e quibus res, ut voces e literis, componantur.

200. *Denique cur*, etc.) Rursus v. 9. arguit e rerum naturalium definita magnitudine et duratione. Si enim e nihilo homines v. g. producerentur, unde constanter tam pusilli et imbelles? Vnde brevis vità, caeteraque humani generis et incommoda, et vitia? Iam vero e certis seminibus certaque materia nasci homines admittas, et haec omnia necessaria plane erunt, et explicatu facilia.

201. *Pontum per vada*) Salmasius legit *Pontu*, i. e. πόντου, ut idem Lucretius *Pelage*, i. e. πελάγη dixit lib. 5 v. 36. et l. 6. v. 619. at rectius Faber, noll hunc locum ita interpretari quasi dixisset *per Ponti vada*. Quod enim Salmasius hunc versum depravatum iudicavit, non ideo facilius crediderim.

203. *Vincere*) *Vivere*, Fayus, vox nihili.

209. *Postremo*, etc.) Observaverat poëta fruges, arbores, floresque, etc. humana industria meliores et laetio-

Culta loca, et manibus meliores reddere foetus;
Esse videlicet in terris primordia rerum,
Quae nos, foecundas vertentes vomere glebas,
Terraïque solum subigentes, cimus ad ortus.
Quod si nulla forent, nostro sine quaeque labore
Sponte sua multo fieri meliora videres.
Huc accedit, uti quicque in sua corpora rursum
Dissolvat Natura, neque ad nihilum interimat res.
Nam, si quid mortale e cunctis partibus esset,
Ex oculis res quaeque repente erepta periret;

non colitur; et fruges etiam meliores agricolis colentibus reddere, concludere licet, in terris quaedam latere rerum principia, quae nos versantes aratro fertiles glebas, solumque subigentes, excitamus ad exerendam suam vim rebus producendis aptam; at vero, si nulla forent latentia in terris semina, tum sine ulla agricolae opera, aut cultu, fruges multo meliores nasci sua sponte videremus. Adde etiam, quod Natura res pereuntes in sua principia tantum dissolvat, non vero in nihilum reducat; si enim tota materia alicuius rei interitui esset obnoxia, tum quaelibet res nostris oculis subducta momento tem-

res fieri, indeque v. his 7. arguit haec omnia e latentibus quibusdam seminibus oriri. Quid enim prodesset labor si e nihilo producerentur? Vanus profecto esset, irritusque, et nihil ille ageret, qui *nihil* coleret: imo nihil impedit quin fruges e nihilo productas sponte sua quotannis meliores et laetiores nasci videremus.

210. *Reddere*) *Reddier*, Gif. et Pa. ex coniectura. *Reddi*, Lambinus. Docetque *Legendum ita esse libris omnibus reclamantibus*. *Reddere* autem quod est in omnibus libris ferri non posse. Dum vero innocenti immeritaeque voci irascatur, veterem, quam omnes libri assignant, sedem possideat *Reddere*. Aliqui libri *dicier*. Pareus.

211. *Esse videlicet*) Sic saepe Ennius, Plaut. et Ter. et Salust. *Scilicet futurum*, *videlicet in terra reperiri*, etc. neque enim, quod aliquando putavit Lambinus, repeti debet ἀπὸ κοινοῦ *fatendum est*. Vid. lib. 2. v. 468.

213. *Terraïque solum*) *Terram*. Festus Pompeius *solum* terram. Ennius, lib. 3. *Tarquinio dedit imperium, simul et sola regni.* Et alibi, *Sed sola terrarum postquam permensa parumper.*

216. *Huc accedit*, etc.) Hactenus demonstravit Lucretius *nihil e nihilo fieri*: his autem v. 2. alterum proponit, quod ex priori sequitur, effatum, *nihil in nihilum reduci.*

Ibid. *Quicque*) *Quaeque*, Gif. Pa. alii.

218. *Nam si*, etc.) Effatum modo propositum primo probat v. 8. ex communi resolutione rerum; si enim res *in nihilum* interirent, aut *mortales essent e cunctis partibus*, nulla esset vis necessaria, ut unaquaeque dissolvatur: sed ut sine ulla vi aut co-

Nulla vi foret usus enim, quae partibus eius
Discidium parere, et nexus exsolvere posset.
At nunc, aeterno quia constant semine quaeque,
Donec vis obiit, quae res diverberet ictu,
Aut intus penetret per inania, dissolvatque,
Nullius exitium patitur Natura videri.
Praeterea, quaecunque vetustate amovet aetas,
Si penitus perimit consumens materiem omnem;

poris evanesceret; nulla enim violentia opus esset quae partes alicuius rei a se invicem separaret, earumque unionem dissolveret: iam vero quoniam immortalibus principiis res constant, Natura nihil interire patitur donec aliqua vis incurrat, quae vel ictu diffringeret res, vel insinuans per vacua inter particulas spatia eas a se invicem separaret. Insuper: si earum rerum, quae senio confectae pereunt, tempus totam materiam penitus aboleret, quanam ex materia Ve-

namine aliarum rerum subito nata apparet, sic sine ulla vi aut conamine aliarum rerum unaquaeque res, non dissolutione partium, interiret: sed nostris oculis subducta repente evanesceret: ideo enim vi opus est ut res unaquaeque dissolvatur, quia constat ex seminibus quae dissolutioni supersunt. Huius argumenti ne minimam partem intellexit Fayus.

220. *Enim*) *Ei*, Gif. viz. *Naturae*. Hanc lectionem tuetur Pareus: Lambinus, Faber, aliique reiiciunt: et tantos auctores tuto sequi potuit Fayus, si tacere voluisset: haec autem iste. Aliis, *usus ei* sup. *Naturae*: mihi minus arridet, alias enim non *rei cuiusque* sed *Naturae* partibus discidium pateretur. Ingenium hominis! quasi *eius* non aeque respiceret *rem quamque* ac *ei*, ac si *enim* admittatur.

221. *Et*) *At*, Gif. quid autem sibi velit, aliis relinquo.

222. *At nunc*) *Quod nunc*, Gifan. Par. C. alii, omnesque MSS. i. e. *nunc autem*.

Ibid. *Constant*) *Constat*, Gif.

223. *Obiit*) *Obeat*, P. Na. D. sed *obiit*, vet. MSS. cod.

226. *Praeterea*, etc.) Secundum argumentum quo probatur *nihil in nihilum reverti* breviter proponit Epicurus in Epist. ad Herodotum, εἰ ἐφθείρετο δὲ τὸ ἀφανιζόμενον εἰς τὸ μὴ ὄν, πάντα ἂν ἀπολώλει τὰ πράγματα, οὐκ ὄντων τῶν εἰς ἃ διελύετο. Fusius vero poëta, et fortius. Olim probaverat *nihil de nihilo* fieri, et inde iam demonstrat *nihil in nihilum* reduci. Animalia enim quotidie pereunt, et nascuntur, fontes aquas, e quibus mare fluminaque constant, perpetuo subministrant, etc. Vnde vero haec omnia, nisi quaedam essent *immortalia* semina, quae dissolutioni corporum superessent e quibus renovarentur? Quis enim tam insanus quin concederet materiam aliquando interitui obnoxiam, in tam infinita annorum serie quae ab initio rerum fluxit, debere penitus consumi, ita ut nihil omnino superesset e quo res quotidie pereuntes reparari possint?

Vnde animale genus generatim in lumina vitae
Redducit Venus? aut redductum daedala tellus
Vnde alit, atque auget, generatim pabula praebens?
Vnde mare ingenui fontes, externaque longe
Flumina suppeditant? unde aether sidera pascit?
Omnia enim debet; mortali corpore quae sunt,
Infinita aetas consumse, anteacta diesque.
Quod, si in eo spatio, atque anteacta aetate fuere,
E quibus haec rerum consistit summa refecta;
Immortali sunt natura praedita certe.
Haud igitur possunt ad nilum quaeque reverti.
Denique, res omneis eadem vis causaque volgo

nus diversas animalium species procreat? Ex quanam etiam varia, et in rebus producendis artifex terra procreatas nutrit et auget, subministrans alimenta diversis istis speciebus apta? Quanam ex re perennes et nativi fontes mare flumina longis cursibus errantia supplent et renovant? ex qua denique aer stellas et caelum nutrit? Infinitum enim illud tempus, quod iam praeterit, penitus consumpsisset omnia quae constabant principiis interitui obnoxiis: at vero si per totum praeteriti temporis spatium ea existebant semina, e quibus res cunctae reparantur, aeterna sint et immortalia necesse est, ideoque nulla unquam res in nihilum reducitur. Denique una eademque vis omnes res de-

228. *Generatim*) *Generatum*, Gifan. et quidam MSS. ut fatetur Lambin.

229. *Redducit*) *Educit*, D. Na. vitiose.

231. *Ingenui*) Quos Natura non Ars, etc. ita *ingenuus color*, pro nativo, qui nulla arte, nullo pigmento evocatur. *Faber.* Iuvenal. *Sat.* 3. v. 20. Ingenuum *violarent marmora tophum.*

Ingenui) *Perennes*, Gassend. alii, *ingeniti*.

232. *Suppeditant*) Lambinus et Pareus, *suppetunt*, vel *parata sunt*, rectius autem *supplent*, vel *subministrant*.

233. *Debet*) *Debeat*, Gif. Par.

234. *Consumse*) *Consumpsisse*. Sic *sumpse* pro *sumpsisse* apud Naevium in Tryphallo. Vid. A. Gellium lib. 2. c. 19. Eodem modo *cesse* et *cresse*, pro *cessisse*, et *crevisse*, *divisse* pro *divisisse* apud Horatium. *Promisse* pro *promisisse* apud Catullum; atque ita porro.

237. *Praedita*) *Reddita*, MSS.

239. *Denique*, etc.) Deinceps probat v. 12. Res in *nihilum* non reverti, quod non una vis ad dissolvendum omnia sufficiat; frustra enim aliquis obtendat unam eamdemque vim omnia corpora dissolvere non posse, quia dispari nexu corporum principia coniunguntur. Quid enim ista nexuum disparitas efficeret, cum principia ipsa, si modo in *nihilum* revertantur, vel levissimum tactum ferre non valeant? Admittas vero principia quaedam aeterna esse, et ex

Confieeret, nisi materies aeterna teneret
Inter se nexas minus aut magis endopedite;
Tactus enim lethi satis esset causa profecto;
Quippe, ubi nulla forent aeterno corpore, eorum
Contextum vis deberet dissolvere quaeque.
At nunc, inter se quia nexus principiorum
Dissimiles constant, aeternaque materies est,
Incolumi remanent res corpore, dum satis acris
Vis obeat pro textura cuiusque reperta.
Haud igitur redit ad nihilum res ulla, sed omnes
Discidio redeunt in corpora materiaï.
Postremo, pereunt imbres, ubi eos pater Aether

lere et destruere valeret, nisi quaedam essent principia interitui non obnoxia, e quibus modo fortius, modo debilius unitis res ipsae constarent; levissimus enim tactus causa esset satis potens ad res interimendas; si enim principia non ea essent quae destrui nequeant, quaelibet vel minima vis eorum compagem dissolveret: nunc autem quia nexus principiorum inaequalis est, ipsaque principia sunt immortalia, nullae res dissolvuntur, donec vis incurrat quae propriam cuiusque rei texturam (partium unionem) superare valeat. Nulla igitur res in nihilum, sed omnes in sua principia dissolutae redeunt. Denique aliquis obiiciat, pluvia perit (in nihilum reducitur) simul ac pater Aether dimisit illam

dissimilitudine contextus eorum inter se ratio reddenda est, quare non una eademque vis ad omnia dissolvendum sufficiat.

239. *Volgo*) *Vulgo*, passim. Sic Caesar de Bello Civ. lib. 1. p. 7. Vulgo *ex tectis significabant*

241. *Nexas endopedite*) *Nexu endopedito* Nardius. *Nexus endopedita*, Gassendus, Gif. Par. cum vet. Codd. Alii, *Nexus endopeditos*: quod placet lector eligat.

242. *Satis esset causa*) Tale latinitatis exemplum vix alibi reperies, ideoque quidam esistimant legendum, *Tactus enim lethi omnibus esset causa profecto.*

243. *Eorum*) Cum in libris vulgatis multisque MSS. legitur *quorum*, e duobus MSS. quibus adderem B, *eorum* reposuit Lambinus. *Quorum*, Na. C. Gifan. Par. alii tuentur: penes lectorem sit. Codices Florentini, *dissolvere quemquam*, viz. *contextum*.

247. *Res*) *In*, Gassendus.

251. *Postremo*, etc.) Quoniam autem res pleraeque sint, quae dum dissolvuntur, ita ex oculis manibusque evanescunt, ut prorsus perire videri possunt; monet his 15. v. imbres ipsos, qui in terram decidentes maxime evanescunt, non perire, sed materiam suppeditare, unde fruges arboresque augentur, et fructibus onerantur; istis autem frugibus fructibusque homines, ferae, aves vescuntur: ideoque minime credendum est ullam imbrium particulam penitus

In gremium matris Terraï praecipitavit:
At nitidae surgunt fruges, ramique virescunt
Arboribus; crescunt ipsae, foetuque gravantur.
Hinc alitur porro nostrum genus, atque ferarum:
Hinc laetas urbeis pueris florere videmus,
Frundiferasque novis avibus canere undique sylvas:
Hinc fessae pecudes pingues per pabula laeta
Corpora deponunt; et candens lacteus humor
Vberibus manat distentis; hinc nova proles
Artubus infirmis teneras lasciva per herbas
Ludit, lacte mero menteis percussa novellas.
Haud igitur penitus pereunt quaecunque videntur:
Quando alid ex alio reficit Natura, nec ullam
Rem gigni patitur, nisi morte adiutam aliena.

in sinum matris Terrae: Resp. Ex pluvia ita demissa laetae segetes oriuntur, rami arborum viridibus foliis ornantur, augentur ipsae arbores et fructibus onerantur, e quibus homines, caeteraque animalia nutriuntur. Inde urbes infantibus abundant, frondosa nemora avium novarum cantu ex omni parte resonant: inde etiam pecudes pinguescunt et tanquam pinguedine lassatae per pingua pascua procumbunt, et candidus lactis liquor e turgentibus uberibus distillat; et inde novi (a partu recentes) foetus debiles adhuc et infirmi mollia gramina ludibundi persultant, puro lacte excitati et maxime gaudentes. Concludimus igitur nullam unquam rem in nihilum reduci, cum Natura aliam rem ex alia reparat, nec aliquid unquam novum producit, quin utitur materia alterius rei

interire, dum tot tantaeque res ex iis reparantur: concludit denique *nihil in nihilum reverti*, cum natura aliud ex alio reficit, nec aliquid unquam novum producit, quin utitur materia alterius rei olim dissolutae.

254. *Ipsae*) Sine cultu humano, sed non sine vi primigenia. Virgil. saepe in Georg. Lucretius non minus saepe. *Faber* curiose nimis, nec forsan vere.

254. *Pueris*) *Puerim*, B.

258. *Fessae*) *Ferae*, quidam MSS. Alii, *fortae*: non placet.

261. *Artubus*) *Artibus*, vel. Cod. et *Scaurus*, Gif.

262. *Menteis percussa*) Sic vs. 12. *Percussae corda tua vi.*

264. *Alid*) *Aliud*. *Alis* pro *Aliis* veteres usurparunt. Gifanius dubitat an *Alid* pro *Aliud* dicitur: hanc vero contumeliam non patitur Lambinus, indignatur, furit, Catullum et Ausonium in partes vocat, at frustra: iurat denique se *Alid* in duobus MSS. legisse: et hac lectione fruatur.

265. *Adiutam*) *Adiuta*, B. Na. Gif. Par. Nec minores sunt de hac, quam de illa altera lectione lites, quas tutius aliquis negligat, quam componat.

Nunc age, res quoniam docui non posse creari
De nihilo, neque item genitas ad nil revocari;
Ne qua forte tamen coeptes diffidere dictis,
Quod nequeunt oculis rerum primordia cerni:
Accipe praeterea, quae corpora tute necesse'st
Confiteare esse in rebus, nec posse videri.
Principio, Venti vis verberat incita pontum,
Ingenteisque ruit naveis, et nubila differt;
Interdum, rapido percurrens turbine campos
Arboribus magnis sternit, monteisque supremos
Silvifragis vexat flabris: ita perfurit acri

olim dissolutae. Age vero cum demonstraverim, nullam rem de nihilo fieri, nullamque etiam rem in nihilum reduci, ne tamen argumentis meis assentiri recusares, quia rerum principia oculis videri nequcant; observes porro, quod tu ipse negare non possis, quaedam esse corpora in rerum natura, quae tamen aciem oculorum fugiant. Primum, Ventus maxima cum vi ferit mare, magnas iactat naves, nubesque disiicit; interdum vehementi impetu planitiem perflans eam sternit magnis arboribus deiectis; summosque montes vexat flatibus qui syl-

266. *Nunc age*) Iam vero ne frustra disputaret, dum Memmius suus omnibus quae proposuerat argumentis diffidat, quoniam principia illa aeterna, seminaque rerum per se atque separata in sensum non cadant, sed prae sui exilitate omnem visum, etiam acutissimum longissime fugiant; varia congerit exempla rerum corporearum, quas nemo neget existere, licet videri non possint. Primo *Venti*, v. 33. cuius vim quicunque perspexerit, ut tollit mare, et impellit naves, ete. illum corporeum esse, licet particulae eius oculis cerni non possunt, falebitur; idque libentius, si cognoscat ventum eodem plane modo ferri, et aequali impetu impellere, ac rapida et imbribus aucta flumina, quae *corporea* esse sensus ipsi apertissime demonstrant.

266. *Age, res*). Alii legunt, *Nunc age sis, quoniam docui nil posse creari*; *age sis*, i. e. *age si vis*.

Ibid. *Quoniam*) *Quando*, Gif.

267. *Item genitas*) Alii, *res genitas*. Alii, *Genita ad nihilum*: perinde.

270. *Praeterea*) *Propterea*, Faber.

272. *Incita*) *Incitata*. Ista voce saepe Lucretius utitur, et Virgilius. Alii, *insita*, male.

272. *Pontum*) MSS. quidam *Cortus*, inde *Portus*. Plurimi MSS. ut et B. eamque vocem Pareus, Gif. aliique acriter defendunt. At vero quis dubitet *Pontum* scribere qui versum 279. legerit? Salmasius legit *Porcas*. *Porca* enim τὸ μεταξὺ τῶν κυμάτων dicitur ab auctore veterum Glossarum, translatione facta ab agris: inter duos enim sulcos elata terra; dicitur *Porca*. Varro de Re Rust. lib. 1. et Τα[illegible] Μ[illegible]ου.

275. *Sternit*) *Sevit*, Marullus.

Cum fremitu, saevitque minaci murmure pontus.
Sunt igitur Venti nimirum corpora caeca,
Quae mare, quae terras, quae denique nubila coeli
Verrunt, ac subito vexantia turbine raptant.
Nec ratione fluunt alià, stragemque propagant,
Ac cum mollis aquae fertur natura repente
Flumine abundanti, quod largis imbribus auget
Montibus ex altis magnus decursus aquai,
Fragmina coniiciens sylvarum, arbustaque tota;
Nec validi possunt pontes venientis aquai
Vim subitam tolerare: ita magno turbidus imbri
Molibus incurrens validis cum viribus amnis,
Dat sonitu magno stragem; volvitque sub undis
Grandia saxa; ruit qua quidquid fluctibus obstat.

vas frangunt; tam valido impetu furit ventus, saevitque fremitu horrendo ortus. Ventus igitur constat e corporibus, licet oculis ea cerni non possunt, quae mare, quae terras, et quae denique caeli nubes verrunt, et immani impetu vexantia vastant omnia et abripiunt. Hi insuper Venti eodem plane modo ruunt, ac vastant omnia, ac torrens magna vi imbrium e montibus altis decurrentium auctus: ille enim modo avulsos ramos, modo totas arbores abripit, nec possunt validi pontes repentinum illius impetum sustinere: tam immani vi multo imbre violentus in moles obstantes fertur, magno cum fragore pontes rumpit, sub undis volvit ingentia saxa, et quicquid obstat fluctibus evertit et

277. *Pontus*) *Coörtus vel Córtus*: ut optime Faber, qui istam vocem e versu 272. eiectam suo restituit loco. *Pontus* enim vox nihili est, et solo Fayo digna, qui ad versum 276. haec monet: Ita) *Particula comparationis: comparat quippe venti validi fremitum murmuri maris furentis.* Acumen hominis!

278. *Caeca*) Quae oculis cerni non possunt, sic eodem lib. 1. 779, *Naturam clandestinam, caecamque adhibere* .. *Nimbosus Orion In vada caeca tulit*.... Virgilius 1. Aeneid.

280. *Verrunt*) *Vertunt*, G. *Verrunt* autem amat Virgilius Lucretianae elegantiae perpetuus imitator: *Maria, ac terras, coelumque profundum Quippe ferant rapidi secum, verrantque per auras.* 1. Aeneid. v. 63.

282. *Ac cum*) Ita quidam libri favente Lambino. Plurimi vero legunt, *Quam quom.*

287. *Turbidus*) Alii, *Turgidus*: improbe.

288. *Incurrens*) *Incurrit*, Na. imperite, et frustra se aliquorum codd. auctoritate tuebitur.

290. *Ruit qua quidquid*) *Quidquam*, Gif. sed *Ruunt quae*, saxa vix semper legendum putavit Faber. Nec improbanda esset ista coniectura, si co-

Sic igitur debent Venti quoque flamina ferri :
Quae, veluti validum flumen, cum procubuere
Quamlibet in partem, tradunt res ante, ruuntque
Impetibus crebris; interdum vertice torto
Corripiunt, rapidoque rotantia turbine portant.
Quare etiam atque etiam sunt Venti corpora caeca :
Quandoquidem factis ac moribus, aemula magnis
Amnibus inveniuntur, aperto corpore qui sunt.
Tum porro varios rerum sentimus Odores,
Nec tamen ad nareis venienteis cernimus unquam;
Nec calidos Aestus tuimur, nec Frigora quimus
Vsurpare oculis, nec Voces cernere suemus;
Quae tamen omnia corporea constare necesse'st
Natura : quoniam sensus impellere possunt :

disiicit. Eodem, inquam, modo venti feruntur, qui magni torrentis instar, in quamcunque partem tendunt, protrudunt omnia, et violentis flatibus disiiciunt; interdum etiam contorto vortice corripiunt, rapidoque turbine rotantes in sublime tollunt. Patendum igitur est Ventum constare e corporibus; licet oculis cerni non possunt, cum eadem efficiunt, et eodem plane impetu feruntur, ac validi torrentes, quos corporibus constare sensus ipsi demonstrant. Praeterea naribus varios corporum odores percipimus, oculis vero istos nunquam intuemur: neque calorem, neque frigus, neque vocem videmus, quae tamen omnia corpora esse concedamus necesse est, quoniam impellunt moventque

dices confirmarent, et non foret paulo frigidior: non sollicitanda est igitur illa altera lectio, quam vetus Latium probaret; *Ruitque* forsan admitti potest, et probe respondebit *Ruuntque* v. 293. ab istiusmodi etiam hiatibus non abhorrent veteres poëtae.

295. *Rapidoque rotantia*) Alii, *Rapidique rotantia*: *Rapidique rotanti*, Gif. e vet. codic. perinde est. Mallem vero *Rotantia*, ut v. 280, ... *Subito vexantia turbine raptant.*

297. *Moribus*) Ita plurimi vet. cod. quidam autem MSS. et impressi, *Motibus*. Virgilius: *Ventos et varium coeli praedicere morem Cura sit*.

299. *Tum porro*, etc.) *Quin* Gif. Iterum docet v. 7. posse esse in rerum Natura *Principia* quaedam corporea, quamvis sub oculos non cadunt; cum calorem, odores, sonos, frigusque esse omnes fatentur, quae tamen nemo unquam oculis usurpavit. Ista vero omnia corporea esse quis dubitet dum impellunt sensus, ideoque *tangunt*? Quodcunque autem vel *tangit*, vel *tangitur*, id est corpus. *Corpus* Graece definitur, τὸ δρώμενον, ἢ πάσχον, σῶμά ἐστι, quam definitionem significare volens Lucretius, ita scripsit, *Tangere enim et tangi, nisi corpus, nulla potest res.* A. Gell. l. 5. c. 15.

TANGERE ENIM ET TANGI, NISI CORPVS, NVLLA POTEST RES.
Denique, fluctifrago suspensae in littore vestes
Vvescunt, eaedem dispansae in Sole serescunt;
At neque quo pacto persederit humor aquaï
Visu'st, nec rursum quo pacto fugerit aestu:
In parvas igitur parteis dispergitur humor,
Quas oculi nulla possunt ratione videre.
Quin etiam multis Solis redeuntibus annis
Annulus in digito subtertenuatur habendo:

sensus; ideoque tangunt: Nihil autem praeter corpus potest vel tangere vel tangi. Denique vestes suspensae, iuxta littus, in quod fluctus franguntur, humescunt, eaedem autem vestes ad solem explicatae siccantur; nostri vero oculi non percipiunt aquam istis vestibus insidentem, nec a calore ab istis vestibus fugatam; ideoque dicendum est, aquam istam in particulas divisam tam minutas, ut sub acie oculorum non cadant. Praeterea annulus dum in digito per

306. *Denique*, etc.) Alio v. 6. utitur exemplo: *Aqua est corpus*, at illam (in particulas nimis minutas aspici aliquando dividi experimur; Panni enim, aut lintea iuxta littus expansa humescunt, a Solis calore autem iterum siccantur, at istas *aquae* particulas pannis insidentes, vel ab iis recedentes nemo unquam vidit.

306. *Fluctifrago*) *Fluctivago*. Nonius in voce *Seresco*.

307. *Dispansae*) Aliqui libri, *Candenti*. Alii, *Dispessae* ex A. Gellio, lib. 15. c. 15. qui observat *passum* a *pando*, et cum praepositione *expassum*, non *expansum* a veteribus dici; Plautumque in Milite Glorioso, Act. 2. Sc. 4. v. 6. et 7. scribere, *Credo ego isthoc exemplo tibi esse eundem actutum extra portam*, Dispessis *manibus patibulum cum habebis*. Eadem Servius ad v. 484. lib. 1. Aeneid. At *Dispensae* agnoscit Nonius in voce *Seresco*. Lambinus autem hos duos versus ita legendos censet, *Denique fluctifrago dispessae in littore vestes Vvescunt, eaedem candenti in Sole serescunt.*

307. *Vvescunt*) *Humescunt*, unde *Vvidus*.

Ibid. *Serescunt*) *Siccantur*; quod serenitas sicca sit. Sic Virgilius docte in Georg. l. 1. ..... *Unde serenas Ventus agat nubes*, Id est, *siccas*. Idem alio in loco: .... *Atque arida differt Nubila*... Nonius. *Serescunt*: ξηραίνονται, in veteri Vulcanii Onomastico.

312. *Quin etiam multis Solis*, etc.) *Multum*, Marullus. *Multis olim*, Faber: Varia v. 11. congerit exempla; annulus vix in digito, vomer in agris attenuatur; gutta lapidem cavat: pavimenta atteruntur: aereasque etiam statuas crebro tactu detritas conspicimus. Ab his omnibus ita detritis corporeae quaedam particulae recedunt; qui vero istas viderit, oculos habebit longe acutiores quam *Aquila aut serpens Epidaurius*....

313. *Habendo*) Dum gestatur. Passivae significationis, Virgil. .... *Ali-*

Stillicidi casus lapidem cavat: uncus aratri
Ferreus occulte decrescit vomer in arvis:
Strataque iam volgi pedibus detrita viarum
Saxea conspicimus: tum portas propter ahena
Signa manus dextras ostendunt attenuari
Saepe salutantum tactu, praeterque meantum:
Haec igitur minui, cum sint detrita, videmus;
Sed, quae corpora decedant in tempore quoque,
Invida praeclusit speciem Natura videndi.
Postremo, quaecunque dies Naturaque rebus
Paullatim tribuit, moderatim crescere cogens,
Nulla potest oculorum acies contenta tueri:

multos annos gestatur, diminuitur; gutta aquae decidens lapidem cavat; uncus vomer aratri e ferro factus paulatim deteritur dum scindit agros? et quis non videt pavimenta saxea ambulantium pedibus detrita? Aereae insuper imagines ad portas urbium collocatae dextras habent attenuatas tactu frequentium salutatorum, vel praetereuntium. Haec autem omnia diminui, partesque quasdam amittere, cum sint detrita, quis neget? Invida autem Natura non indulsit nobis facultatem videndi eas particulas quae ab his rebus ita diminutis, quolibet tempore detrahuntur. Denique eas particulas quas Natura apponit rebus, et quibus paulatim auget, nullus oculus, quamvis acriter se contendat, intueri po-

tur vitium vivitque legendo. Id est, dum tegitur. Lucret. l. 4. v. 1062. .... *Inveterascit* alendo. Id est, dum alitur.

316. *Strata viarum*) Vt *Prima virorum*, l. 4, v. 87: *Clausa domorum*, v. 357. *Clausa viarum*, lib. 4, v. 816. etc Et apud Virgil. lib. 4. Aeneid. *Miratur portas strepitumque et strata viarum.*

318. *Signa manus dextras*, etc.) Intelligit Deorum tutelarium signa, quorum manum dextram qui exirent ex urbe, et qui ingrederentur osculari solebant, idque boni ominis causa: neque tamen ullus quod sciam veteris scriptoris locus ad id demonstrandum affertur, sed ita res describitur, ut minime dubia videri debeat. Cur autem dextram potius oscularentur quam laevam, habes Varronem qui doceat in excerptis ex Servio in 1. Aeneid. *Extras* vero in margine apponit Gifanius, forsan pro *exertas* aut prominentes: sic apud Lucretium, lib. 4. v. 278. *Extraria* lux pro *externa*, vel *extrinseca*. Versum sequentem non agnoscit *B.*

320. *Sint*) Ex omnibus libris scripsit Lambinus: *Sunt*; ex coniectura, Gifanius, ut et *Praecludit* pro *praeclusit*, v. 322.

323. *Postremo, quaecunque*, etc.) Denique monet v. 7. Rebus paulatim crescentibus apponi quasdam particulas corporeas, ab iis iterum decrescentibus detrahi; eas vero particulas oculum, ne quidem acutissimum in-

Nec porro quaecunque aevo, macieque senescunt:
Nec mare quae impendent vesco sale saxa peresa,
Quid quoque amittant in tempore, cernere possis.
Corporibus caecis igitur Natura gerit res.

Nec tamen undique corporea stipata tenentur
Omnia natura, namque est in rebus INANE:
Quod tibi cognosse in multis erit utile rebus;

test; uti nec corpuscula quae qualibet hora decedunt a rebus senio aut macie decrescentibus, aut a saxis quae edaci sale corrosa impendent mari; fatendum igitur est Naturam habere, utique etiam corporibus, quae sub oculos non cadunt. Nec tamen putandum est Omne, τὸ πᾶν, *ex* materia *tantum constare et compactum esse; praeter materiam enim* est inane. *Inane autem esse si recte intellexeris, multum utilitatis exinde percipies; totum enim* Omne *habebis per*tueri: et demum concludit posse esse quaedam principia corporum quae aciem oculorum fugiant. Haec omnia breviter Epicurus in Epist. ad Herodotum; *πᾶν τε μέγεθος μὴ εἶναι περὶ ἀτόμους.* Democritus maximas posse esse atomos existimabat, et, *οὐδέποτε γοῦν ἄτομος ὤφθη αἰσθήσει.*

327. *Nec mare quae impendent*) Pro *impendent mari*. Et hanc lectionem agnoscit Festus in voce *Vescus*. Sic Terentius in Phormione, *Tanta te impendent mala*. Lucilius, *Nunc ad te redeo ut res quae me impendat agatur*: licet aliud dicat Festus in voce *Me*. Similiter *Instare illum* Veteres dicebant, ut Plautus in Paenulo, *Tantum eum instat exitii.*

327. *Vesco sale*) *Ve*, Particula, sicut quaedam alia, tum intentionem significat, tum minutionem: sic *Vescum*, quod ex *ve* particula, et *esca* copulatum est, utriusque diversae significationis vim capit: aliter enim *Vescum salem* dicit Lucretius ex edendi intentione, aliter Lucilius *Vescum* appellat cum edendi fastidio. *A. Gellius*, lib. 16. cap. 5. Lucilii verba laudat Nonius Marcellus: *Vescum*) *Minutum, obscurum*. Lucilius, lib. 26. *Quam fastigiosum ac vescum cum fastidio vivere.* Vbi addit ex Virgil. Georg. 3. *Nec vescas salicum frondes.* Item ex Afranio in Sororibus: *At puer est vescis imbecillus viribus.* Festus; *vescus*, fastidiosus: *Vescum pro pusillo utebantur.* Plin. l. 7. c. 20. *Corpore* vesco, *sed eximiis viribus Tritanum.* Ovid. Fast. l. 3. v. 445: ..... Vegrandia *farra colonae*; *Quae male creverunt*, vescaque *parva vocant. Vis ea si verbi est, cur non* ego Veiovis *aedem, Aedem* non magni *suspicer esse Iovis?*

328. *Quoque—possis*) *Quaeque—posset*, Gif.

330. *Nec tamen undique*, etc.) Supra probaverat corporea quaedam esse principia, iam aliam rem aggreditur, et v. 6. docet in *Omni* aliud plane esse praeter corpus, viz. *Inane*: istud autem *Inane* definit *Locum intactum, et vacantem*: spatium viz. quod neque tangit, neque tangitur, quod neque agere, neque pati potest. Sic lib. 3. *Plagarum quia sunt expertia, sicut* Inane *est*: *Quod manet intactum, neque ab ictu fungitur hilum.*

332. *Cognosse*) *Commune*, B. et v. *In* pro *De*, B. 334.

Nec sinet errantem dubitare, et quaerere semper
De summa rerum, et nostris diffidere dictis:
Quapropter locus est intactus, INANE, vacansque.
Quod si non esset, nulla ratione moveri
Res possent; namque, officium, quod corporis extat,
Officere, atque obstare, id in omni tempore adesset
Omnibus: haud igitur quidquam procedere posset,
Principium quoniam cedendi nulla daret res.
At nunc per maria, ac terras, sublimaque coeli,

spectum, nihil amplius dubitabis, aut nostrae diffides Philosophiae. Vt definiam igitur, Inane *est* Spatium tactus expers, et vacuum. *Si autem non esset tale spatium, nullae res moveri possint; praesto enim semper adesset corpus quod impediret motum; corpus enim omne ex natura sua obstat motui, et impedit: nihil igitur progredi posset, cum nulla unquam res primo cederet, daretque locum. At nihil evidentius, quam quod in mari, in terris, aëre etiam, altoque caelo multae res variis diversisque motibus agitantur; quae tamen res, nisi*

336. *Quod si non esset*, etc.) Primum quo probatur *Inane* argumentum v. 14. continetur: quo etiam Epicurus Epist. ad Herodotum utitur: Εἰ μὴ ἦν ὃ κενὸν, καὶ χώραν, καὶ ἀναφῆ φύσιν ὀνομάζομεν, οὐκ ἂν εἶχε τὰ σώματα ὅπου ἦν, οὐδὲ δι' οὗ ἐκινεῖτο, καθάπερ φαίνεται κινούμενα. Vt vero vim huius argumenti melius percipias, Lector, cogita universum mundum, si nihil *Inane* interspersum habeat, confertissimam esse molam; adeo ut corpusculum, ne minimum quidem, valeat de novo suscipere: quippe si nihil non plenum est, nullus locus restat complendus; quare aut corpus non admittatur, aut in illo loco collocabitur, in quo aliud iam situm est; sicque idem locus duo corpora sese undique penetrantia capiet, quod sane par vires Naturae fieri posse non dixeris. Deprehendes autem hac ratione aliquodne corpus ex iis quae intra hanc molem disposita sunt moveri e suo loco possit, ut invadat locum alterius: sane cum plenum locum offendat, necesse erit ex illo pellat quod corpus illum occupat; illud prorsus quonam contendat; si Omnia quidem plena sunt? An ipsum rursus expellat aliud? Sed par redibit difficultas, continuabiturque in aevum. Ideoque nisi *Inane* sit rebus intermistum, ita essent Omnia stipata, ut non modo nulla res mundi moveri loco iam valeat; sed neque explicari possit quomodo gigni quidquam potuerit, cum ad generationes rerum motus localis requiratur. Idem fere argumentum ex Democrito et Leucippo, quos Epicurus sequitur, collectum proponit Aristot. 4. Phys. 6. *Gassendus.*

337. *Corporis) Corporum*, Pa. aliique, contra Codicum fidem: in sequenti versu *Abesset* pro *Adesset*. Id.

341. *Sublimaque caeli*) Vt *Acuta belli*, ab Horatio: *Occulta et remota templi*, a Caesare: *Sublimus* autem, ut *Imbecillus*, *Inermus*, *Hilarus*, etc.

Multa modis multis varia ratione moveri
Cernimus ante oculos; quae, si non esset Inane,
Non tam sollicito motu privata carerent;
Quam genita omnino nulla ratione fuissent:
Vndique materies quoniam stipata quiesset.
Praeterea, quamvis solidae res esse putentur,
Hinc tamen esse licet raro cum corpore cernas:
In saxis, ac speluncis permanat aquarum
Liquidus humor, et uberibus flent omnia guttis;
Dissupat in corpus sese cibus omne animantum:
Crescunt arbusta, et foetus in tempore fundunt,
Quod cibus in totas usque ab radicibus imis
Per truncos, ac per ramos diffunditur omneis:
Inter septa meant voces, et clausa domorum
Transvolitant: rigidum permanat frigus ad ossa.

Inane esset, non modo non moverentur, sed ne omnino quidem unquam fuissent generatae; quoniam materies ex omni parte stipata semper quievisset, incapax motus, qui ad rerum generationem unice facit. Praeterea quamvis res videntur habere particulas solidas ex omni parte sibi invicem coniunctas, tamen eas raro esse corpore, et Inane aliquod inter particulas sparsum continere ex sequentibus observationibus facile colligas. In speluncas descendas, ibique observabis aquam manare per saxa, plurimasque guttas tanquam lachrymas defluere: Alimentum in omnes partes corporum animalium diffunditur: Arbores crescunt fructusque debito tempore emittunt, quoniam alimentum per truncos singulosque ramos in omnes illarum partes ab imis usque radicibus distribuitur. Soni muros, moenia, clausasque domos permanant; frigus acre usque ad ossa

344. *Privata carerent*) Turnebus aliquando legit, *Pronata carerent*: aliquando *Privata iacerent*: frustra; ut et Gassendus, qui vers. 346. pro *Quiesset*, legit *fuisset*.

347. *Praeterea, quamvis*, etc.) Iterum v. 12. probat *Inane* esse, quoniam res, quae maxime solidae videntur, corpora quaedam permeant, et permanant. Sic aqua saxum; alimentum omnia animalium membra; succus truncos ramosque arborum. Soni parietes et moenia, et frigus carnem et nervos usque ad ipsa ossa penetrat. Quae tamen non omnino fierent, nisi essent vacua quaedam spatiola inter solidarum istarum rerum particulas, quae corpora quaeque pertransirent.

350. *Fluent*) *Fluunt*, B.

353. *Quod Cibus in totas*, etc.) *Arbores* viz. licet supra posuerit *Arbusta*. Alii tamen legunt, *Tota usque vel ab*; etc. Alii, *Totos*, viz. foetus.

Quod, nisi Inania sint, qua possent corpora quaeque
Transire, haud ulla fieri ratione videres.
Denique, cur alias aliis praestare videmus
Pondere res rebus, nihilo maiore figura?
Nam, si tantumdem 'st in lanae glomere, quantum
Corporis in plumbo 'st, tantumdem pendere par est;
Corporis officium est quoniam premere omnia deorsum:
Contra autem natura manet sine pondere Inanis.
Ergo, quod magnum'st aeque, leviusque videtur,
Nimirum plus esse sibi declarat Inanis:
At contra gravius plus in se Corporis esse
Dedicat, et multo Vacui minus intus habere.

intrat: haec vero neutiquam fierent, nisi essent Inania *quae corpora permeare possint. Praeterea cur aliae res essent aliis ponderosiores, cum tamen aequalis sint molis? Si enim tantum corporis esset in lanae glomere, quantum est in plumbo, tum profecto tantum esset ponderis, quoniam premere deorsum, vel grave esse est proprietas corpori naturalis: Inane autem e contra nullum habet pondus. Ergo quod aequalis est molis, minoris vero ponderis, aperte ostendit se plus* Inanis *continere: quod vero maioris est ponderis, plus corporis continere, et multo minus* Inanis *inter particulas suas interspersi. Constat igitur*

358. *Fieri*) Alii, *Qua irent.*
Ibid. *Videres*) Alii, *Valeret.*

359. *Denique cur alias*, etc.) Tertium quo probatur *Inane* argumentum v. 42. deducitur e diverso rerum, quae eiusdem magnitudinis et figurae sunt, pondere: neque enim explicari potest, cur e duobus corporibus eiusdem figurae et magnitudinis alterum plus ponderis haberet, alterum minus; nisi quod in illo plus insit *corporis*, cui pondus naturale est: in hoc vero plus *inanis*, quod nullum omnino habet pondus.

361. *Glomere*) *Pondere*, alii, soliciti de Quantitate; inepte: aeque enim licuit Lucretio producere, ac aliis corripere.

362. *Corporis*) *Corporum*, ut et v. 363. et 367. B. Et pro ista voce pugnat Gifanius ridicula plane ratione; licet enim de principiis corporum aut atomis loquatur Lucretius, nihil tamen obstat quo minus *corporis* legatur: ut infra, v. 423. *Corpus enim per se communis deliquat esse Sensus*.... Lamb.

368. *Dedicat*) *Declarat*, aut *ostendit.* Alii, *Indicat.* Alii, *Deliquat*, ut v. 423. et lib. 3. v. 209. Alii, *Delicat.* Sic Plaut. in Milite, *Ita vero ut tu ipse me dixisse* delicas. Nonius, *Delica.* Esplana, indica, etc. Sed *Dedicat* amat Faber: *De* enim affirmat, ut *Demiror*, *Demagis*, valde magis apud Lucilium in Nonio: Festus tamen, *Demagis* pro *minus* Antiqui dicebant: forsan leg. *Nimis*,

Est igitur nimirum id, quod ratione sagaci
Quaerimus, admistum rebus, quod Inane vocamus.
Illud in his rebus, ne te deducere vero
Possit, quod quidam fingunt, praecurrere cogor:
Cedere squamigeris latices nitentibus aiunt,
Et liquidas aperire vias; quia post loca pisces
Linquant, quo possint cedentes confluere undae:
Sic alias quoque res inter se posse moveri,
Et mutare locum, quamvis sint omnia plena:
Scilicet id falsa totum ratione receptum 'st.
Nam quo squamigeri poterunt procedere tandem,
Ni spatium dederint latices? Concedere porro
Quo poterunt undae; cum pisces ire nequibunt?
Aut igitur motu privandum 'st corpora quaeque;
Aut esse admistum dicendu 'st rebus Inane;

id Inane *de quo disputamus esse inter corpora interspersum. Ne autem aliqui te a veritate dimoveant ista responsione, qua huius argumenti vim eludere conantur, necesse est ut illis effugium praecludam. Dicunt enim aquas cedere piscibus procedere conantibus, et liquidas aperire vias; quia pisces procedentes linquant post se spatium in quod aquae cedentes fluere possint; et eadem plane ratione alias quoque res moveri posse, et locum mutare, etsi omnia* plena, *et nullum* Inane *esset. Quod vero dicant, vanum, nihilque est; in quem enim locum moverent pisces, nisi istum locum aquae reliquerint, et in quem etiam cederent istae aquae cum pisces procedere non potuerint? Corpora igitur omnia sunt motu privanda, aut concedendum est* Inane *esse inter corpora interspersum;*

369. *Id*) Nardius et alii non agnoscunt, et retinendum arbitror.

371. *Illud in his rebus*, etc.) Quoniam vero aliqui inter quos Arist. l. 4. Phys. vim huius argumenti eludere conantur, dicendo, *Inanis* non opus esse ut corpora moveantur; cum in *pleno* corpora possunt sibi invicem officiose cedere, quoniam corpus, quodcunque movetur, relinquit spatium ab alio corpore, quod e suo loco detrudit, occupandum: ut aqua cedit piscibus procedere conantibus, locumque quem illi reliquerunt subit: urget Lucretius, pisces in aqua sibi viam aperire, locumque post se relinquere non posse, nisi aqua cedat locum; cedere autem locum aquam non posse, nisi pateat vacuum spatium a piscibus relictum. Igitur aut admittendum est Inane corporibus admistum, aut nihil omnino moveri possit.

381. *Quo*) *Qui*, Gifan. versus 279. immemor.

Vnde initium primum capiat res quaeque movendi.
Postremo, duo de concursu corpora lata
Si cita dissiliant, nempe aër omne necesse 'st,
Inter corpora quod fuvat, possidat Inane.
Is porro, quamvis circum celerantibus auris
Confluat, haud poterit tamen uno tempore totum
Complere spatium: nam primum quemque necesse 'st
Occupet ille locum, deinde omnia possideantur.
Quod, si forte aliquis, cum corpora dissiluere,

sine eo enim res nullae inciperent movere. Denique si duo corpora lata et plana concurrant, subitoque a se invicem dissiliant, necesse est ut aër occuparet totum illud spatium quod sit inane inter corpora ita divulsa. Ille autem aër, etsi omnes illius undique partes celerrime moveantur, uno tamen eodemque momento totum spatium occupare non potest; primum enim necesse est ut occupet partes spatii sibi proximas, et deinde reliquas remotiores. Si vero forsan putet aliquis hoc argumentum solvi posse, dicendo, condensari aërem cum ista duo

385. *Postremo duo de concursu* etc.) Quinto his v. 7. pugnat argumento, eoque satis valido. Si enim duo corpora plana et lata concurrant, subitoque a se invicem dissiliant, *Inane* fieret; omnis enim materia ab istis corporibus ita concurrentibus eliderelur. Ideoque spatium quod inter illa dissilientia patet omnis corporis esset vacuum: quid enim impleret? Aër, an materia subtilis? At quantumvis celerem, quantumvis subtilem fingas materiam, *Inane* tamen semper relinques, cum aër ille aut materia subtilis uno eodemque momento totum quod patet spatium occupare et implere non possit.

Ibid. *De concursu*) *Post concursum.* Sic Plautus, *Non bonus est somnus de prandio* Alii, inter quos Gifanius, legunt *Concursu*, ut et *Cultu*, lib. 4. v. 1276. Plurima enim erant apud Veteres nomina ambiguae formae. Sed hunc castigat Lambinus, an iure, alii videant.

Ibid. *De concursu*) *de coniunctione, de commissura*, alii.

387. *Fuvat*) Quasi *fuerit*. Alii, *Fiat.*

Ibid. *Possidat*) Ita Veteres, pro *possideat.*

388. *Celerantibus*) Aliqui, *Densantibus*: nullo plane sensu.

390. *Complere*) *Compleri*, Gif. perinde est.

392. *Quod, si forte aliquis*, etc.) Responsionem praeoccupat, impugnatque Lucretius, v. 8. Hic versus aliquos excidisse, mutilumque esse hunc locum semper iudicavi: praeclara enim responsio, *Vacuum non est, quoniam aër condensatur.* Quis autem intelligat? ideoque hunc locum ita censeo supplendum: Cum duo ista corpora concurrant, inter eorum superficies aër interceptus condensatur, saltem in superficierum cavitatibus (nulla enim corpora perfecte plana) latet: cum vero dissiliant ista corpora, aër iste interceptus rarescit; spatiumque inter duo ista cor-

Tum putat id fieri, quia se condenseat aër,
Errat: nam Vacuum tum fit, quod non fuit ante,
Et repletur item, Vacuum quod constitit ante;
Nec tali ratione potest denserier aër;
Nec, si iam posset, sine Inani posset, opinor,
Se ipse in se trahere, et parteis conducere in unum:
Quapropter, quamvis causando multa moreris,
Esse in rebus Inane tamen fateare necesse 'st.
Multaque praeterea tibi possum commemorando
Argumenta fidem dictis conradere nostris;
Verum animo satis haec vestigia parva sagaci
Sunt, per quae possis cognoscere caetera Tute:
Namque canes ut montivagae persaepe ferai

corpora separentur, ille profecto errat: tunc enim fit inane *quod ante non fuit, et Inane, quod ante fuit, repletur. Nec potest esse talis, qualem fingunt, aëris condensatio; vel si possit esse, non tamen sine Inani; dum impossibile est ut res aliqua partes suas in minus spatium contraheret, nisi* Inane *esset. Etsi igitur disputare, multasque cavillationes nectendo molestus aliquis esse possit, tandem tamen* Inane *esse fateri cogetur. Multa alia argumenta afferre potui, quibus meam sententiam confirmarem, sed haec parva indicia perspicaci menti sufficiunt, et eorum ope Tu ipse reliqua omnia sine monitore perspicies. Vt enim Canes venatici, postquam semel ferarum per montes vagantium vestigia certa*

pora dissilientia patens occupat et implet. Vrget autem Lucretius: Cum ista duo corpora separentur, *Inane* fieri necesse (quis enim neget cum in aliquibus saltem partibus se invicem tangebant) et id *Inane* iterum ab aëre repleri; ideoque prius argumentum firmum satis esse et certum; urget insuper, aërem non omnino condensari, vel si condensetur, ex ista condensatione tamen sequi *Inane* esse: quoniam absurdum est unam eandemque materiae molem aliquando maius aliquando minus spatium occupare, nisi Inane esset.

393. *Condenseat*) Sic Virgil. Aeneid. 10. *Extremi addensent acies*.... Et Aeneid. 7. *Agmina densentur campis*. Ad quem locum *Denseo*, *denses* dici agnoscit Servius.

401. *Multaque praeterea*, etc.) Multa proposuit, non vero omnia argumenta; reliqua autem ex iis, quae memoraverat, ab ipso *Memmio* colligenda relinquit: idem enim Philosophis ac canibus venaticis accidit, cum certa veritatis vestigia semel legerint, abditos illius recessus facile invenire.

402. *Conradere*) *Conciliare*, *comparare*: l. 6. v. 303. *Atque alia ex ipso* conradens *aëre portat*. Et v. 443. .... Conradens *ex aëre semina nubis*. Ideoque non audiendi sunt isti qui *contradere* reponunt.

Naribus inveniunt intectas frunde quietes,
Cum semel institerunt vestigia certa viaï;
Sic alid ex alio per te Tute ipse videre
Talibus in rebus poteris, caecasque latebras
Insinuare omneis, et verum protrahere inde.
Quod, si pigraris, paullumve abscesseris ab re,
Hoc tibi de plano possum promittere, Memmi:
Vsque adeo largos haustus de fontibu' magnis
Lingua meo suavis diti de pectore fundet,
Vt verear, ne tarda prius per membra senectus
Serpat, et in nobis vitaï claustra resolvat,
Quam tibi de quavis una re versibus omnis
Argumentorum sit copia missa per aureis.
Sed nunc iam repetam coeptum pertexere dictis.
Omnis, ut est, igitur, per se, Natura, duabus

legerint, earum cubilia in sylvis abdita, frondibusque tecta naribus inveniunt: sic tu, O Memmi, *in rebus philosophicis aliud ex alio proprio tua Marte colligere, omnes obscuros recessus penetrare, et latentem ibi veritatem protrahere poteris. Si vero in assensu his argumentis praebendo tardior sis, et adhuc de re modo proposita dubites; liquido spondere possum, O* Memmi, *me tibi plene satisfacturum esse: tantam enim argumentorum vim e divite vena ingenii Epicuri haustorum, lingua mea suavis meo e pectore effundet, ut verear ne tarda senectus per artus meos serpat, omniaque meae vitae munimenta diffringat; priusquam vel ego versibus complecti possum, vel tu audire omnia ista argumenta; quae ad quamlibet rem probandam (praecipue inane esse) proferre valeam: iam vero opus institutum prosequar.* Omne *igitur, si res per se existentes*

406. *Intectas frunde*) Livius *Intecta stramento tecta*: non opus est igitur istorum ingenio qui amant, *Intextas*.

407. *Certa*) *Prima* B.

411. *Quod si pigraris*) Aliam ab omnibus Interpretum v. 9. commentis sententiam sequutus sum, quam veram tamen esse fatebitur is Lector, qui sequentes versus diligenter perpendit, novitque Lucretium de Epicuro et de seipso nihil moderatum sentire.

413. *Vsque adeo largos*, etc) Lambinus e MS. legit, *Vsque adeo largos, haustos de fontibus, Amnes*.

Ibid. *De fontibus*) Ex Epicuri libris, cuius non tantum opiniones, sed etiam verba ubique premit et sectatur.

420. *Omnis, ut est, igitur*, etc) Iam *Corpus* et *Inane* demonstraverat. His vero v. 11. olim posita argumenta breviter recenset, et unum addit a sensu deductum; asseritque nihil per se existere praeter. *Corpus*

Consistit rebus; nam Corpora sunt, et Inane;
Haec in quo sita sunt, et qua diversa moventur:
Corpus enim per se communis deliquat esse
Sensus; quo nisi prima fides fundata valebit,
Haud erit, occultis de rebus quo referentes
Confirmare animi quicquam ratione queamus.
Tum porro locus, ac spatium, quod Inane vocamus,
Si nullum foret, haud usquam sita corpora possent
Esse, neque omnino quaquam diversa meare;
Id quod iam supera tibi paullo ostendimus ante.
Praeterea nihil est, quod possis dicere ab omni

spectemus, duo tantum complectitur; corpus *et* Inane, *in quo* corpus *situm est, et per quod diversimode movetur:* corpus *autem esse ipsi sensus satis demonstrant, quibus nisi firmiter credamus, nullum erit criterion quo in deducendis de rebus sensui inevidentibus ratiociniis dirigeremur. Tum porro, si non esset talis locus aut spatium, quale* inane *vocamus, nullus esset locus in quo sita forent corpora, nec omnino moverentur, ut modo luculente demonstravi. Praeterea nihil est quod dicere possis neque* corpus *esse neque* inane,

et *Inane.* Sic Epicurus in Epist. ad Herodotum, τὸ πᾶν ἐστι πῆ μὲν σῶμα, πῆ δὲ κενόν. In Epist. ad Pythoclem; τὸ πᾶν σῶμα, καὶ ἀναφὴς φύσις. Et Cicero in 2. De Nat. Deor. *Omnium, quae sint, Naturam, esse Corpora et Inane, docet Epicurus.*

Ibid. *Omnis, ut est per se, Natura*) i. e. Omnis Natura, vel *Omne* per se existens: et ut Epicurus in Epist. ad Herod. Καθ' αὐτὰς φύσεις.

421. *Consistit*) Alii, *Constitit* in, imperite.

Ibid. *Nam*) *Quae*, G.

423. *Corpus enim*, etc.) Ipsa Epicuri verba: Τὰ μὲν σώματα ὡς ἔστιν, καὶ αὐτὴ ἡ αἴσθησις ἐπὶ πάντων μαρτυρεῖ, καθ' ἣν ἀναγκαῖον τὸ ἄδηλον τῷ λογισμῷ τεκμαίρεσθαι, εἰ μὴ ἦν ὃ κενόν, καὶ χώραν, καὶ ἀναφῆ φύσιν ὀνομάζομεν, οὐκ ἂν εἶχε τὰ σώματα ὅπου ἦν, οὐδὲ δι' οὗ ἐκινεῖτο, καθάπερ φαίνεται κινούμενα. Epist. ad Herodot.

426. *Animi*) *Animos*, Nardius et alii: quo sensu ipsi viderint.

430. *Supera*) *Supra.*

431. *Praeterea nihil est*, etc.) His v. 10. docet Nihil esse per se existens praeter *Inane* et *Corpus*. Quicquid enim est, quantitate aliqua, magna aut parva, donatur. Id vero si tactile sit, motumque impediat, *Corpus* censebitur: Epicurus apud Empiricum κατ' ἀθροισμὸν σχήματος, καὶ μεγέθους, καὶ ἀντιτυπίας, καὶ βάρους, τὸ σῶμα νοεῖται. Si vero intactile motumque non impediat, vocabitur *Inane*. Nihil igitur est praeter Corpus et Inane.

431. *Possis dicere*) Alii, *Dici possit ab*; alii *possit dicier*: eligat Lector.

Corpora seiunctum, secretumque esse ab Inani:
Quod quasi tertia sit rerum natura reperta.
Nam, quodcumque erit, esse aliquid debebit id ipsum
Augmine vel grandi, vel parvo denique, dum sit;
Cui si tactus erit quamvis levis, exiguusque,
Corporum augebit numerum, summamque sequetur;
Sin intactile erit, nulla de parte quod ullam
Rem prohibere queat per se transire meantem;
Scilicet hoc id erit vacuum, quod Inane vocamus.
Praeterea, per se quodcumque erit, aut faciet quid,
Aut aliis fungi debebit agentibus ipsum;

quod sit tertium rerum genus, omnisque *pars: quodcunque enim est, vel maiori vel minori mole definitum est; quod si ullo modo tactile sit, id profecto inter corpora annumerari debet: sin vero nullo modo tactile sit, neque ex ulla parte res per se transeuntes impediat, id profecto idem est quod* inane *dicimus. Praeterea quodcunque existit, aut ipsum potest agere, vel ab aliis agentibus*

433. *Quod quasi tertia sit rerum Natura reperta*) Pro *Rerum*, alii legunt *Numero*. Nec lis inter harum vocum Patronos facile componatur, cum qui *Rerum*, aeque ac qui *Numero* amat v. 447. auctoritate seipsum tueri possit. Totum vero hunc versum reiicit Faber, et existimat illum ex conclusione seu Orationis clausula petitum, et huc translatum fuisse: deinde dicit Latinitatem esse vitiosam: *Nihil est quod possis dicere subiunctum*, etc. quod sit quasi *tertia Natura reperta*. Ita ille. Quid autem si legamus, *Quod dici possit?* Quid si, *quod possit dicier?* Quid etiam si legamus, *Quae quasi tertia?* dum Cod. MS B. aliique agnoscunt *Quo?* Profecto ista omnia incorruptum vetusque Latium sapiunt; nec *Illius* auctoritas tanta est, ut omnium Codicum fidei praeferatur.

434. *Esse aliquid*) *Esse aliud*, alii: in cuius insanae lectionis interpretatione nollem Lambinum tot verba perdidisse.

437. *Corporum*) Imperiti Librarii, offensi quod litera *M* non eliditur, varia commenti sunt: alii scribunt *Corporeum augebit*: alii, *Corporis augebit*: alii, *Corporum adaugebit*: frustra haec omnia. Litera enim *M* apud Ennium et Lucretium saepissime non eliditur, uti nec apud Horatium, Sat. 2. lib. 2. .... *Nunc vesceris ista Quam laudas pluma? Cocto num adest honor idem?*

441. *Praeterea*, etc.) Iterum v. 9; docet nihil esse per se existens praeter *Corpus* et *Inane*. Quodcumque enim est, vel in aliud agere, vel ab alio pati potest; id autem erit *Corpus*. Quodcumque enim, agit vel patitur, tangitur aut tangit: vel est id in quo res sitae sunt, in quo etiam fiunt, et moventur: id autem *inane* est. Nullum igitur est tertium rerum genus quod sensu (qui *Corpus* esset

Aut erit, ut possint in eo res esse, gerique:
At facere et fungi sine Corpore nulla potest res;
Nec praebere locum porro, nisi inane, vacansque:
Ergo praeter Inane, et Corpora, tertia per se
Nulla potest rerum in numero natura relinqui;
Nec, quae sub sensus cadat ullo tempore nostros,
Nec ratione animi quam quisquam possit apisci.
Nam, quaecunque cluent, aut his Coniuncta duabus
Rebus ea invenies; aut horum Eventa videbis.
Coniunctum'st id, quod nunquam sine perniciali
Discidio potis est seiungi, seque gregari:
Pondus uti saxis, calor ignibu', liquor aquai,
Tactus corporibus cunctis, intactus inani.
Servitium contra, libertas, divitiaeque,

potest pati; aut id erit in quo res possunt esse, fieri et moveri: at nihil praeter corpus potest agere vel pati, et solum inane potest dare locum in quo res sint, fiant, vel moveantur. Ergo nullum potest esse tertium rerum genus, ab inani et corpore disiunctum, quod vel sub sensus nostros unquam cadat, vel quod cogitatione assequi possimus. Omnia enim alia quae existere videntur, invenienus esse aut coniuncta corporis et inanis, aut illorum eventa. Coniunctum autem id est quod non potest separari a re sine ipsius rei interitu: tale est gravitas in lapide, calor in igne, humiditas in aqua, tactilitas in corpore omni, et intactilitas in inani: contra vero, servitus, libertas, opes,

docet) vel ratione (quae *Inane* esse demonstrat) deprehendere valeamus. Epicurus, τὸ δρώμενον, ἢ πάσχον, σῶμά ἐστι· τὸ δὲ κενὸν οὔτε ποιῆσαι, οὔτε παθεῖν δύναται, ἀλλὰ κίνησιν μόνον δι᾽ ἑαυτοῦ τοῖς σώμασι παρέχει.

443. *Gerique*) *Genique*, P. et aliis improbe.

Ibid. *Gerique*) *Fieri* et *moveri*, dum enim *Gerere* idem apud Lucretium ac *facere* aut *administrare*) ut in v. 329. *Corporibus caecis Natura gerit res.* Immerito Lambino Gifanius succenset quod *geri* interpretetur *moveri*: sine motu enim nihil Natura vel agit vel administrat.

450. *Nam quaecumque cluent*, etc.) Cum vero plurima dicimus *esse* praeter corpus et inane, ut bellum *est*, pax *est*, calor *est*, etc. ne ex communi hoc usu loquendi errores nascerentur; monet ver. 10. haec omnia *Coniuncta* tantum esse, vel *Eventa* corporis et inanis: *Coniunctum* (σύμπτωμα sive proprium accidens) est quod non potest abesse sine interitu subiecti: quale est calor in igne, humiditas in aqua, etc. *Eventum* vero (συμβεβηκὸς sive accidens commune) quod potest abesse vel adesse sine subiecti interitu; quale est bellum, paupertas, concordia, etc.

Paupertas, bellum, concordia, caetera, quorum
Adventu manet incolumis natura, abituque;
Haec soliti sumus, ut par est, Eventa vocare.
Tempus item per se non est, sed rebus ab ipsis
Consequitur sensus, transactum quid sit in aevo;
Tum, quae res instet; quid porro deinde sequatur:
Nec per se quemquam Tempus sentire fatendu' est
Semotum ab rerum motu, placidaque quiete.
Denique, Tyndaridem raptam, belloque subactas

paupertas, bellum, concordia, reliquaque omnia quae vel ad rem adveniunt, vel a re abeunt sine interitu illius rei, eventa *rerum, ut aequum est, solemus nominare. Tempus etiam non est ens per se existens, sed ex ipsis rebus mens nostra colligit quid praeteritum, quid praesens, quid futurum sit* (res enim ipsae aliquae sunt praeteritae, praesentes aliae, et aliae futurae); *nec quis unquam* tempus *conceperit per se, et non consideratis simul rebus aliquibus vel moventibus vel quiescentibus. Denique cum dicunt Helenam raptam esse*,

460. *Tempus item*, etc.) Qui paupertatem, bella, pacem, etc. inter eventa poni haud graviter ferebant, magnificentius de *Tempore* sentiebant. Pythagoras, Heraclitus, alii (vid. Empiricum adv. Phys. lib. 24.) Corpus esse: Stoici vero incorporeum aliquid esse docuerunt: his omnibus Epicuri sententiam v. 5. opponit Lucretius, quam accipe, Lector, Gassendi verbis luculentius explicatam: *Tempus est eventum cogitatione duntaxat seu mente attributum rebus, prout concipiuntur in eo, in quo sunt, statu perseverare aut desinere, et longiorem aut breviorem existentiam tueri: ac ipsam habere, habuisse, aut habiturae esse.*

462. *Porro*) *Pars*, edidit Fayus, eodem iudicio quo v. 476. *Clara* interpretatus est *notissima*.

465. *Denique Tyndaridem cum dicunt esse*, etc.) Haud scio an facile explicare possim quod sentiam, sed ego, ut potero, dicam. Sermonis Latini inopia cogit ut utamur verbo *Sum, es, est*, in rebus temporis praeteriti, ubi quid factum dicere volumus. Itaque si quis dixerit, *Victum est Ilium*, extemplo argutator aliquis responderit, *Victum est*, ergo est. Hunc locum sic necessario intelligendum arbitror. Haec Faber, quo nemo melius: v. igitur 7. captiosum sophisma solvit, ex communi usu loquendi, quo dicimus res praeteritas gestas *esse*, ductum: et huc spectare existimo omnia illa, quae de accommodandis tempori familiaribus sermonis formis, Epicurus scribit in Epist. ad Herodotum: οὔτε διαλέκτους, ὡς βελτίους, μεταληπτέον, ἀλλ' αὐταῖς ταῖς ὑπαρχούσαις κατ' αὐτοῦ χρηστέον. Qui vero dixerit has esse nugas dialecticas, verissimum dixerit; nec nugaretur Lucretius, nisi *Stoici* (inter quos et Epicureos immortale odium) futilissimi hominum hisce argutiis ineptire coëgissent.

Troiugenas genteis cum dicunt esse, videndu'st,
Ne forte haec per se, cogant nos, esse fateri:
Quando ea saecla hominum, quorum haec eventa fuere
Irrevocabilis abstulerit iam praeterita aetas.
Namque aliud rebus, aliud regionibus ipsis
Eventum dici poterit, quodcunque erit actum.
Denique, materies si rerum nulla fuisset,
Nec locus, ac spatium, res in quo quaeque geruntur;
Numquam Tyndaridis formae conflatus amore
Ignis Alexandri Phrygio sub pectore gliscens
Clara accendisset saevi certamina belli:
Nec clam durateus Troianis Pergama partu
Inflammasset equus nocturno Graiugenarum:

Troianas gentes bello victas esse, cavendum est ne hic etiam communis loquendi usus inducat nos concedere, haec esse per se: quando omnes illos homines, quorum haec fuere eventa, praeterita aetas, quae nunquam revocari potest, abstulit * * Omnes enim res gestae sunt eventa, vel hominum ipsorum qui gerunt, vel locorum in quibus geruntur. Denique si nulla fuissent corpora, nec locus et spatium in quo res fierent, nunquam ignis amore pulcherrimae Helenae excitatus, et crescens in pectore Paridis Phrygii splendida saevi belli certamina accendisset; nec ligneus equus clam, et noctu e suo alvo Graecos istos milites effudisset, qui Pergama Troianorum urbem igne vastarunt. Hinc*

466. *Cum*) *Vt*, Na. et vet quidam Codd. *Qui* Lambinus.

467. *Ne forte*) *Ne contra*, quidam Cod.

Ibid. *Esse fateri.*) Alii, *forte fateri*. Alii, *Cuncta fateri.* *Ne contra haec per se cogant nos esse fateri*; omnibus anteponit Lambinus.

468. *Ea*) *Et*, Gif. et alii.

469. Post hunc versum hiatum in Interpretatione reliqui, nec temere: quis enim non videt omnes istos excidisse versus, qui solutionem sophismatis continebant? Lacerum vero Poëtam esse testor versus quosdam a veteribus laudatos; Nonius in voce *Torpor*. ... *Tantus conduxerat omnia Torpor*. Lucr.; quas tamen voces in Lucretio hodie ne quaeras.

470. *Rebus*) *Terris*, Na. et quidam alii.

472. *Denique materies, etc.*) Sophisma iterum aggreditur; et v. 42. demonstrat *res olim gestas* non per se constare; sed inanis et corporis *eventa* esse; quoniam si nullum corpus et inane olim extitisset, istae res nunquam fuissent gestae.

473. *Geruntur*). *Genuntur*, Lambinus contra omnes Codices, et absurde, ut patet ex v. 479.

477. *Durateus*) Δουράτεος, Hom. Odyss. Θ. ex trabibus compactus. Δούρειος, Euripid. Troad. Ὅθεν πρὸς ἀνδρῶν ὕστερον κληθήσεται Δούρειος ἵππος, κρυπτὸν ἀμπίσχων δόρυ.

Ibid. *Troianis*) *Troiani*, B. *Troianis*, omnes alii codd.

Perspicere ut possis, res gestas funditus omneis,
Non ita, uti Corpus, per se constare, nec esse:
Nec ratione cluere eadem, qua constat Inane:
Sed magis ut merito possis Eventa vocare
Corporis, atque loci, res in quo quaeque gerantur.
  Corpora sunt porro partim primordia rerum,
Partim concilio quae constant principiorum.
Sed, quae sunt rerum primordia, nulla potest vis
Stringere; nam solido vincunt ea corpore demum:
Et si difficile esse videtur credere quicquam
In rebus solido reperiri corpore posse;
Transit enim fulmen coeli per septa domorum,
Clamor ut, ac voces: ferrum candescit in igne:

igitur facile colligas, res gestas neque esse, neque per se existere, nec eodem modo se habere quo corpus et inane; *sed potius esse eventa corporum et loci in quo istae res gestae fiunt. Corpora autem sunt vel* Simplicia rerum principia, *vel ex iis simplicibus principiis* composita et concreta: *Simplicia vero ista principia nulla vis valet diffringere, perfecta enim istorum soliditas nulli vi cedet. Quamvis, ut verum fatear, haud facile credimus aliquod esse in rerum natura perfecte solidum: fulmen enim per parietes murosque clausarum domuum, ut et sonus et vox, transit: ferrum in igne candescit: ferventia*

483. *Corporis*) *Corporum*, Gif. et alii.

Ibid. *Gerantur*) *Genantur*, alii: alii, *Repantur*: utrumque vitiose.

484. *Corpora sunt porro*, etc.) Demonstratis iam duobus naturae principiis, corpore viz. et inani; et explicata etiam inanis natura, de corpore fusius disputat: corpora autem dividit in *Simplicia* et *Composita*. Sic Epicurus ad Herodotum, *τῶν σωμάτων τὰ μέν ἐστι συγκρίσεις; τὰ δ' ἐξ ὧν αἱ συγκρίσεις πεποίηνται.* Docet insuper v. 20. corpora ista simplicia, seu compositorum principia, solidissima esse, perfecte plena, nullum *inane* continere, ideoque nulla vi dividi aut diffringi posse: fatetur interim opus esse validissimis argumentis, quibus persuaderi possit corpore aliqua esse perfecte solida et plena, cum aurum, aes, saxa, reliquaque omnia quae solidissima putamus, porosa esse, et aliis corporibus pervia sentimus.

487. *Vincunt ea corpore demum*) Quidam codices, *Evincunt ea corpore dammum.*

488. *Credere*) *Forsitan*, Na. Et quidam codd. *Fors ita* exhibent; monetque Lambinus, si ista lectio admittatur, *ita* debere attribui *solido*.

489. *In rebus*) *In rerum natura.* Fayus, *in rebus ipsis concretis*: et idem dixisset Lucretius, si fuisset Fayus.

491. *Clamor ut, ac voces*) Quidam

Dissiliuntque fero ferventia saxa vapore:
Conlabefactatus rigor auri solvitur aestu:
Tum glacies aeris flamma devicta liquescit:
Permanat calor argentum, penetraleque frigus,
Quando utrumque, manu retinentes pocula rite,
Sensimus, infuso lympharum rore superne:
Vsque adeo in rebus solidi nihil esse videtur.
Sed quia vera tamen ratio, naturaque rerum
Cogit, ades, paucis dum versibus expediamus,
Esse ea, quae solido atque aeterno corpore constent,
Semina quae rerum, primordiaque esse docemus;
Vnde omnis rerum nunc constet summa creata.
Principio quoniam duplex natura duarum

saxa penetrabili calore dissolvuntur: rigidum aurum liquefit flamma fractum; aeris glacies igne domita dissolvitur: calor item et frigus penetrabile argentum permeat; sentimus enim utrumque, cum vas argenteum manu tenentes aquam vel frigidam vel calidam superne infundimus: tot argumentis constare videtur nihil esse in rerum natura perfecte solidum. Quoniam vero verissima ratio, rerumque natura contrarium suadent, commodum te praebeas et benevolum, dum quaedam esse corpora perfecte solida et indissolubilia, quae rerum semina et primordia esse, et e quibus totam mundi fabricam fieri docemus, brevi carmine explicem simul, et probem: Primo igitur quoniam iam constat duas res existere diversae plane et dissimilis naturae, corpus viz. et inane; necesse est

codd. *clamor item ac voces*: Nar. vero, *clamor ut et vocis.*

492. *Ferventia*) Alii, *Ferventi.* Nihil muto, at si per otium ridere liceat, Nardius ridendi materiam praeberet: ille enim suspicatur Poëtam respicere Annibalem Alpes aceto rumpentem.

494. *Glacies aeris*) *Glacies acri*, Na. At, ut recte Lambinus, inter aurum, argentum, reliquaque metalla *glaciei* quis locus? *Glacies aeris* durum et compactum aes.

496. *Vtrumque*) Quidam Codd. *Vtrinque*, improbe. Hic multa de calida frigidaque aqua in vinum olim infundi solita garriunt Interpretes, quae solis imperitis placebunt.

499. *Naturaque rerum*) Sup. ut iam est *composita*, Fayus; imperite. In sequenti versu quidam codd. *Cognita de paucis*; nullo sensu.

501. *Principio quoniam*, etc.) Iam probaverat duo esse rerum principia dissimilis prorsus naturae, *corpus* viz. et *inane*; ista vero dissimilia per se vel a se invicem separata mutuo, et distincta existere quis neget? Quacunque enim *inane* est, ibi qui dicit *Corpus* esse, absurde dixerit, et vice versa. Vnde infert v. 8. Prima corpora perfecte solida et plena esse, ibi enim existunt ubi nullum est inane.

Dissimilis rerum longe constare reperta 'st,
Corporis atque loci, res in quo quaeque geruntur;
Esse utramque sibi per se, puramque necesse 'st:
Nam quâcumque vacat spatium, quod Inane vocamus;
Corpus eâ non est: quâ porro cunque tenet se
Corpus, eâ vacuum nequaquam constat Inane.
Sunt igitur solida, ac sine inani corpora prima.
  Praeterea quoniam genitis in rebus inane 'st,
Materiam circum solidam constare necesse 'st:
Nec res ulla potest vera ratione probari
Corpore inane suo celare, atque intus habere;
Si non, quod cohibet, solidum constare relinquas.
Id porro nihil esse potest, nisi materiaï
Concilium, quod inane queat rerum cohibere.
Materies igitur solido quae corpore constat,
Esse aeterna potest, cum caetera dissolvantur.

ut et corpus et inane per se, vel a se invicem separata mutuo et distincta existant. Quacunque enim patet spatium, ibi non est corpus; et quacunque corpus existit, ibi nullum est inane: corpora igitur prima sunt perfecte solida et nullum continent inane. Deinde quoniam in rebus concretis inane continetur, necesse est materiam perfecte solidam istud inane circumambire. Nec unquam quis probare poterit rem aliquam concretam inter particulas suas inane continere, quin concedat esse aliquod solidum quod contineat: illud autem quod continet inane nihil aliud esse potest praeter concilium primorum corporum. Materies insuper illa quae est perfecte solida, indissolubilis et aeterna esse potest, dum caetera sint interitui obnoxia. Praeterea si nullibi existeret purum

507. *Sibi per se*) Arbitror istud *sibi* iungendum esse cum *se*, uti dicebant *meus mihi*, *tuus tibi*, *suus sibi*, etc. pro eo qui maxime proprius, et ἰδιαίτατος esset: exempla e Plauto et Terentio peti possunt. *Faber*.

512. *Praeterea quoniam*, etc.) V. 7. supponit in rebus concretis, quas *genitas* vocat, varia spatiola inania intermista; et tum adiicit corpora prima, seu simplicia, esse perfecte solida: congeries enim istorum simplicium corporum inania illa continet, et quid inane potest continere praeter solidum, nisi quis fingat *inane* posse inania complecti? Et demum v. 2. monet ista *solida* nulla vi diffringi posse, ideoque indissolubilia esse et aeterna.

518. *Inane rerum*) Id inane quod in rebus genitis est ut v. 512. Gifanius illud inane in quo res geruntur vel moventur: absurde. Quidam Codd. pro *rerum* habent *tectum*.

Tum porro si nil esset, quod inane vacaret,
Omne foret solidum; nisi contra corpora caeca
Essent, quae loca complerent, quaecunque tenerent,
Omne, quod est, spatium vacuum constaret inane.
Alternis igitur nimirum corpus inani
Distinctu'st, quoniam nec plenum naviter extat;
Nec porro vacuum: sunt ergo corpora caeca,
Quae spatium pleno possint distinguere inane.
Haec neque dissolvi plagis extrinsecus icta
Possunt; nec porro penitus penetrata retexi;
Nec ratione queunt alia tentata labare:
Id quod iam supera tibi paullo ostendimus ante.
Nam neque conlidi sine inani posse videtur

inane, universum foret plenum; et e contra, nisi quaedam essent corpora, quae spatia ista, quae occupant, penitus implerent, totum illud quodcunque est extensum, purum inane foret. Alternatim igitur corpus inani distinctum est, cum universum non sit omnino plenum, *nec omnino vacuum. Quaedam igitur sunt corpora quae spatium* inane *possunt* pleno *distinguere. Haec autem corpora nullis ictibus extrinsecus impactis diffringi possunt, nec ab ullis rebus inter partes insinuantibus dissolvi; nec ulla alia ratione labefactari, ut iam supra declaravimus. Illud enim quod inane non continet, conlidi, frangi*

521. *Tum porro*, etc.) Alio, v. 8. argumento soliditatem principiorum coufirmat; ut enim, nisi ioane foret, omoe (quod olim absurdum esse demonstraverat) esset plenum: sic nisi plenum aliquod foret, ideoque perfecte solidum, totum quacuoque patet universum esset spatium inane, quod oon minus incongruum et absurdum. Huc spectaot Epicuri verba apud Plutarchum de Placitis Philos. lib. 1. cap. 3. ὅτι δὲ ἐστιν ἄτομος, σαφές· καὶ γάρ ἐστι στοιχεῖα ἀεὶ ὄντα, καὶ ἀπὸ τοῦ κενοῦ διοριζόμενα. Vt emeodat Gassendus.

522. *Caeca*) *Certa*, rectius; ut et v. 527.

528. *Pleno*) Recte, ut liquet e v. 526. quoniam vero io MS. cod. uescio quo *poena* legitur, aliquis legendum coniicit, *Quae spatium poena possint distinguere inanis*: i. e. efficiendo ne sit inane.

529. *Haec neque dissolvi*, etc.) Postquam soliditatem corporum primorum demonstraverat, eorum aeternitatem adstruit v. 12. Solida enim sunt perfecte pleoa, oullum *inane* continent, ideoque dissolutioni minime obnoxia: omoe enim corpus, qood divisibile exsolubileque est, tale est, propter inane interceptum, partes dissocians, et ingressum praebens virtuti exteroae, ad eas seiuugendas: id vero quod ioexsolvibile, indivisibileque est, tale est, quia omnino plenum solidumque, quod nullum inane habeat, ex quo partium separationem

Quicquam, nec frangi, nec findi in bina secando:
Nec capere humorem, neque item manabile frigus,
Nec penetralem ignem, quibus omnia conficiuntur.
Et quam quaeque magis cohibet res intus inane,
Tam magis his rebus penitus tentata labascit.
Ergo, si solida, ac sine inani corpora prima
Sunt, ita uti docui, sint haec aeterna necesse 'st.
Praeterea, nisi materies aeterna fuisset,
Antehac ad nihilum penitus res quaeque redissent;
De nihiloque renata forent quaecumque videmus.
At quoniam supera docui Nil posse creari
De nihilo, neque quod genitu 'st ad nil revocari:

aut in partes findi, dividique non potest; neque humorem, neque frigus, neque penetrabilem ignem, quibus omnia dissolvuntur, admittere: et quanto plus inanis res aliqua intus continet, tanto facilius ab his rebus tentata labefactatur, et dissolvitur. Ideoque si corporo prima solida sint nullumque inane, ut probavi, contineant, indissolubilia et aeterna sint necesse est. Praeterea nisi corpora prima aeterna fuissent, res quaeque ad nihilum olim recidissent; illaeque omnes, quas videmus, res e nihilo fuissent natae: cum vero supra demonstraverim, nihil e nihilo fieri, et nihil etiam ad nihilum reverti, *cor-*

timere possit. Epicurus ad Herodot. definit atomum, Πλήρη τινὰ φύσιν, καὶ οὐκ ἔχουσαν ὅπῃ, ἢ ὅπως διαλυθήσεται.

537. *Quam*) *Quo*, omnes codd. Lambinus tamen multis aliis exemplis monitus *quam* edidit.

538. *His Rebus*) *Ictibus haec*, legit Faber, et addit, se quidem scire esse qui per ista verba (*his rebus*) ignem, humorem, etc. intelligant (Lambinum notat) sed hoc loco agitur de plagis in universum. Ingeniose fateor, at quis non videt *his rebus* aptissime respondere istis verbis v. 536. . . . *Quibus omnia conficiuntur?*

541. *Praeterea nisi*, etc.) Alio v. 41. pugnat argumento e communi illo Epicuraeorum effato, *De nihilo nihil*, et *in nihilum nihil*, deducto. Si enim prima rerum semina interirent seu dissolverentur, in nihilum reciderent: nulla enim sunt priora *primis* principia in quae resolvi possint: ideoque res quotidie natae e nihilo orirentur. Aeterna igitur esse semina, vel res e *nihilo* oriri, quo nihil absurdius dici posse philosophi crediderunt, concedatur necesse est. Epicurus ad Herodotum, ταῦτα δὲ τὰ σώματά ἐστι ἄτομα, καὶ ἀμετάβλητα, εἴπερ μὴ μέλλει πάντα εἰς τὸ μὴ ὂν φθαρήσεσθαι. Versu autem 549. et duobus sequentibus, hanc principiorum immortalitatem solidae istorum simplicitati deberi breviter ostendit.

543. *Nihiloque renata*) *Quaesita*, B. N. vitiose. Quidam, *nihilo quo-*

Esse immortali primordia corpore debent,
Dissolvi quo quaeque supremo tempore possint;
Materies ut suppeditet rebus reparandis.
Sunt igitur solida primordia simplicitate,
Nec ratione queunt alia servata per aevum
Ex infinito iam tempore res reparare.
Denique, si nullam finem Natura parasset
Frangendis rebus, iam corpora materiaï
Vsque redacta forent, aevo frangente priore,
Vt nihil ex illis a certo tempore posset
Conceptum, summum aetatis pervadere florem;
Nam quidvis citius dissolvi posse videmus,
Quam rursus refici. Quapropter longa diei
Infinitae aetas anteacti temporis omnis
Quod fregisset adhuc, disturbans, dissolvensque,

pora prima debent aeterna esse, in quae omnia quae interierunt dissolvantur, ut materia suppetat rebus reficiendis apta. Corpora igitur prima, ut simplicia sunt, sic etiam perfecte solida, et si non essent solida, nullo modo per infinitum, quod effluxit, tempus integra mansissent, aut res pereuntes instaurassent. Denique si nullum terminum rebus dissolvendis natura statuisset, materiae particulae per tempus, quod praeteriit, perpetuo fractae, ad eam usque exilitatem redactae forent, ut nihil ex illis compactum maturesceret, summumque aetatis florem stato tempore attingeret: citius enim res quaelibet dissolvitur quam reficitur. Ideoque quod per infinitum tempus praeteritum diffractum et disiectum

que nata. Alii, *nihiloque creata.* Gassendus, *reducta.*

552. *Denique si nullam,* etc.) Iterum v. 44. monet rerum omnium incremento statutum esse certum et definitum tempus; ideoque semina e quibus istae res augentur certae esse molis, indissolubilia etiam, nec frangi posse: aliter enim per infinitum illud, quod abiit, tempus, fracta et dissipata in tam exiles minutias redacta fuissent, ut nullis unquam, ideoque non paucis annis reficerentur, et in molem coalescerent. Et haec omnia agnoscet qui res citius dissolvi quam refici posse cogitat.

556. *Florem*) *Finem*, G. Lamb. alijque; istamque etiam vocem Fayus, qui aliorum errores sempee approbat, tuetur: at *finem* vel prorsus enervat argumentum, vel saltem infirmius reddit, et obscurius. *Flos aetatis*, ἀκμή, iustus perfectusque vigor.

558, 559. *Longa diei infinitae aetas*) Faber legit, *Longa dies et infinita aetas*, et hanc emendationem huius libri v. 234. . . . . *Infinita aetas consumse, anteacta diesque*, egregie confirmat. Et certe Veron. *infinita.*

Id nunquam reliquo reparari tempore posset :
At nunc nimirum frangendi reddita finis
Certa manet: quoniam refici rem quamque videmus,
Et finita simul generatim tempora rebus
Stare, quibus possint aevi contingere florem.
Huc accedit, uti solidissima materiai
Corpora cum constant, possint tamen omnia reddi
Mollia, quae fiant, aër, aqua, terra, vapores,
Quo pacto fiant, et qua vi cunque genantur,
Admistum quoniam simul est in rebus inane.
At contra, si mollia sint primordia rerum,
Vnde queant validi silices, ferrumque creari,
Non poterit ratio reddi. Nam funditus omnis
Principio fundamenti Natura carebit.

fuit, in futuro tempore nunquam reficeretur. Iam vero certum esse terminum frangendis rebus a natura positum colligimus, quoniam videmus res refici, easque etiam finito singulis generibus stato tempore aetatis suae florem attingere. Observes insuper, quod licet corpora prima sint perfecte solida, possunt res molles, v. g. aër, aqua, terra, ignis, ex iis componi, quoniam est inane rebus admistum. E contra vero si corpora prima essent mollia, unde duri silices ferrumque oriretur nemo dixerit: natura enim non haberet principia firma satis et rigida.

561. *Id nunquam reliquo*) Libri vet. *nunquam relliquo*.

566. *Huc accidit uti*, etc.) Atomorum soliditatem v. 12. confirmat. Quia enim manifestum est esse in rerum natura corpora *dura* ac *mollia*, declarat, si principia quidem assumantur *solida*, posse ex illis fieri non modo res duras, ut perspicuum est, verum etiam molles; quoniam quod concrescit ex ipsis, mollescere poterit ex intermistione *inanis*. Sin autem *mollia* supponantur, tum poterunt quidem res effici *molles*: at nulla ratio suberit cur possint dici *durae* effici: soliditate viz. quae est fundamentum duritiei, nulla extante. *Gassendus.*

569. *Qua vi cunque genantur*) *Quaeque gerantur*, Nat. *Gerantur*, Gif. et Pa. amant. *Genantur* tuetur Lambinus. Totum vero hunc versum tanquam importunum, et malae fidei possessorem ex hoc loco amovendum esse censeo: at siquis retineat, eum Lambini explicatione abeat contentus. Haec enim ille. Quocunque modo fiant, et quacunque vi gignantur illa, nempe aër, aqua, terra, vapores; proinde quasi dicat, non est enim huius loci docere, quomodo ex primordiis *solidissimis* fiant aër, aqua, et caetera *mollia*.

573. *Omnis*) *Omni*, G. P. recte.

Sunt igitur solida pollentia simplicitate,
Quorum condenso magis omnia conciliatu
Arctari possunt, validasque ostendere vireis.
Denique iam quoniam generatim reddita fini
Crescendi rebus constat, vitamque tuendi,
Et quid quaeque queant per foedera Naturaï,
Quid porro nequeant sancitum quandoquidem exstat;
Nec commutatur quicquam, quin omnia constant
Vsque adeo, variae volucres ut in ordine cunctae
Ostendant maculas generaleis corpori inesse:
Immutabile materiae quoque corpus habere
Debent nimirum. Nam si primordia rerum
Commutari aliqua possent ratione revicta,
Incertum quoque iam constet, quid possit oriri,
Quid nequeat; finita potestas denique quoique

Sunt igitur corpora prima pure et perfecte solida, quae quo arctius densiusque coniunguntur eo rigidiores et duriores res fiunt. Denique quoniam terminus crescendi, atque vivendi, pro diversis suis generibus cunctis rebus certus constituatur, et naturae legibus statutum sit quid quaeque res possint, quid non possint; cum etiam nihil mutetur, cum certus sit rerum ordo, et ita omnia eundem tenorem servent, ut varia avium genera peculiares quosdam colores et sibi proprios constanter habeant; necesse est componi e corporibus primis immutabilibus. Si enim prima corpora aliqua ratione mutari possint, incertum iam foret quid oriri possit, quid non possit: qua etiam ratione quodcunque

578. *Denique iam quoniam*, etc.) His v. 45. aliam subiicit rationem Lucretius ductam ex multiplici naturae constantia, ut in provehendis semper animantibus ad certas usque virium incrementi, ac vitae metas, in imprimendis semper iisdem singulorum generum discriminibus et notis: quae praestitura sane non esset, nisi principiis uteretur certis, et constantibus, atque adeo dissolutioni, mutationique non obnoxiis. Vnde enim seminibus quotidie mutatis ista tam pertinax constantia, profecto non eadem hominibus, aliisque animalibus constaret forma: quaedam immensis viribus et longaevitate fruerentur, dum alia eiusdem generis pusilla nimis essent, et brevissimae aetatis: frequenter albos corvos, et aliquando nigros cygnos videremus.

579. *Tuendi*) Quidam libri, *tenendi*.— Edit. Varon. *tenendi*. Bene. *B.*

582. *Quin*) Alii, *quando*: non probo.

584. *Generales*) Quidam legi volunt *genitales*.

Ibid. *Corpori inesse*) *Corpore esse*, Gifanius. Sed iste hiatus nimis deperit.

Quanam sit ratione, atque alte terminus haereat;
Nec toties possent generatim saecla referre
Naturam, motus, victum, moresque parentum.
Tum porro, quoniam extremum cuiusque cacumen
Corporis est aliquod, nostri quod cernere sensus
Iam nequeunt; id nimirum sine partibus exstat,
Et minima constat natura; nec fuit unquam
Per se secretum, neque posthac esse valebit;
Alterius quoniam est ipsum pars, primaque, et imae
Inde aliae, atque aliae similes ex ordine partes
Agmine condenso naturam corporis explent.
Quae quoniam per se nequeunt constare, necesse'st
Haerere, ut nequeant ulla ratione revelli.

est finitam habeat potestatem, limitemque potentiae in ipsa ipsius rei natura positum. Nec animalia pro diversis suis generibus naturam, motus, victum, moresque parentum, tam constanter repraesentarent. Praeterea cum extremus cuiusque corporis apex est aliquod quod nostri oculi videre non valeant, id profecto nullas habet partes, et minimum est, nec unquam extitit, nec olim unquam existet ab omnibus aliis separatum, quoniam est pars prima ultimaque rei alterius; et partes aliae huic plane pares seriatim coniunctae corpus constituunt. Quae partes quoniam per se et separatim nequeant existere, ita sibi invicem haerere debeant, ut nulla vi distrahi et divelli possint. Corpora igitur

592. *Victum*) Sic Codices: at *vultum* non incommode substituatur.

593. *Tum porro*, etc.) Alio v. 46. utitur argumento, subtili equidem, et quod pauci perceperint; *semina* secundum Epicurum sunt aliqua quantitate praedita, quod vero quantum est, *extremum* habet; id autem extremum *minimum* est quod potest concipi; neque unquam existit ab aliis partibus seiunctum et separatum, atque ex istis *minimis* tota cuiusque *seminis* moles constituitur. Cum vero partes constituentes a se invicem separatae existere nequeant, a se invicem divelli non possunt: quodcunque enim corpus ab alio disiungi potest sine illius ope et auxilio suum esse tueri valet. Ideoque quolibet *semen* simplex necesse est, et indissolubile; quoniam constat partibus conceptu minimis, et quas nulla vis potest disiungere, quoniam nulla est vis quae in nihilum valeat redigere: *In nihil* enim *nihil*

593. Alii legunt, *Quoniam est extremum quodque cacumen corporis illius quod nostri*, etc.

598. Alii legunt, *Alterius quoniam est ipsum: primae quoque et imae.*

600. *Agmine*) *Augmine*, alii.

602. *Vt nequeant ulla*) Recte coniecit Lambinus, nec eos audio qui scribunt, *Vnde queant nulla.*

Sunt igitur solida primordia simplicitate,
Quae minimis stipata cohaerent partibus arcte;
Non ex ullorum conventu conciliata,
Sed magis aeterna pollentia simplicitate:
Vnde neque avelli quicquam, neque diminui iam
Concedit Natura, reservans semina rebus.
Praeterea, nisi erit minimum, parvissima quaeque
Corpora constabunt ex partibus infinitis:
Quippe ubi dimidiae partis pars semper habebit
Dimidiam partem, nec res perfiniet ulla.
Ergo rerum inter summam, minimamque, quid escit?

Prima solida simplicitate gaudent, cum constant e partibus minimis arctissime unitis, non compacta ex principiis variis in coetum coeuntibus, sed potius indissolubili puraque simplicitate pollentia; unde nihil avelli aut deteri permittit natura, reservans rebus producendis et reparandis semina. Praeterea, nisi foret minimum, *parvissima quaeque corpora partes infinitas continerent, dimidia enim pars semper haberet dimidiam partem, et sic in infinitum: quaenam igitur esset inaequalitas inter rem maximam et minimam? Nulla omnino*

607 *Iam*) *Quid*, Gif. alii.

609. *Praeterea nisi erit minimum, etc.*) Modo statuerat semina ex partibus conceptu minimis componi; talia vero minima esse v. 13. notissimo illo, quo omnes fere philosophi utuntur, argumento confirmat. In his versibus explicandis non tam interpretis quam patroni partes agit Gassendus, et Lucretii sententiam corrigit et emendat, potius quam explicat. Siqua enim sit in hoc argumento vis, siquid ipsa verba valeant, *minima* haec, e quibus sua principia componit, Lucretius plane *mathematica* esse voluit, *Quae nullis iam praedita partibus existent*: Ver, 619. Semina enim Epicuri magnitudine et figura, ideoque partibus praedita esse quis dubitat nisi qui in illius philosophia hospes sit, neque Epicurum, περὶ γωνίας Ατόμου scripsisse noverit? Hoc igitur voluit Lucretius; semina prima sunt indissolubilia et aeterna, non quia partibus carent, sed quia perfecta soliditate pollentia nulla vi diffringi, aut divelli possint: si vero quis roget; quales sunt istae partes e quibus semina prima tanquam composita concipiuntur? Resp. Eas nullas habere partes, et esse mathematicas; nisi enim talia minima darentur, nulla esset inter rem maximam at minimam inaequalitas, quoniam utraque res infinitas partes pariter contineret; ideoque utraque esset infinita. Epicurus, Epist. ad Herodotum, οὐ δεῖ νομίζειν ἐν τῷ ὡρισμένῳ σώματι ἀπείρους ὄγκους εἶναι, οὔτε γὰρ σαφῶς, ἐπειδὰν ἅπαξ τις εἴπῃ ὅτι ἄπειροι ὄγκοι ἐν τινι ὑπάρχουσιν; ἔτι νοῆσαι πῶς ἂν ἔτι πεπερασμένον τοῦτο εἴη τὸ μέγεθος.

Non erit ut distent: nam, quamvis funditus omnis
Summa sit infinita, tamen, parvissima quae sunt,
Ex infinitis constabunt partibus aeque.
Quoi quoniam ratio reclamat vera, negatque
Credere posse animum, victus fateare necesse'st,
Esse ea, quae nullis iam praedita partibus exstent,
Et minima constent natura: Quae quoniam sunt,
Illa quoque esse tibi solida, atque aeterna, fatendum.
Denique, ni minimas in parteis cuncta resolvi
Cogere consuêsset rerum Natura creatrix,
Iam nihil ex illis eadem reparare valeret:
Propterea, quia, quae multis sunt partibus aucta,
Non possunt ea, quae debet genitalis habere
Materies, varios connexus, pondera, plagas,

foret: licet enim Vniversum sit infinitum, res tamen parvissima infinitas partes pariter continebit. At cum vera ratio repugnet, nec permittat animum tam absurda amplecti, necesse est ut hoc argumento impulsus fatearis esse ea corpora quae nullas habent partes, et quae minima plane sunt. Si vero talia concedas, illa etiam solida esse atque aeterna fateberis. Praeterea nisi natura rerum effectrix causa res omnes pereuntes in minima semper dissolveret, nihil ex iis reparare posset; ea enim corpora quae habent partes et non sunt minima, non possunt habere eas affectiones, quas rerum semina habere debent, varios viz.

613. *Escit*) Seu *esset*; ut Festus, *obescet* pro *oberit*; seu *esit* ut veteres pro *erit*: et hanc lectionem probat sequens versus: alii, *esset*.

618. *Credere posse animum, victus*) Recte, dum alii legant, *Credere posse animi, victus* etc.

622. *Denique ni minimos*, etc.) Explicata de *minimo mathematico* sententia, ad *minimum* suum *physicum* redit poëta, quod propter soliditatem, non vero propter exilitatem indissolubile fingit, et aeternum; quod v. 7. iterum confirmat: nisi enim ad extremam resolutionem natura perveniret, nisi omnes, etiam minutissimas, moleculas explicaret, inepta foret rerum materies innumeris illis quibus debet subiici mutationibus, atque formis; moleculae enim ex variis partibus connexae, et inane inter se, ex sententia Epicuri, continentes, non aequabili pondere, non uniformi motu donarentur; aliorum ictibus maligne obsequerentur, ideoque minime connecti possint.

622. *Denique ni*) Ita sententia ipsa postulante edidit Lambinus. *Denique si*, Nardius, Gifanius, Par. quos omnes merito negligimus; reclamat enim v. 625.

625. *Quae multis*) Recte Lambinus contra omnes libros: codd. *quae nullis*, vitiose. Gif. Par. *quae nullis*.

Concursus, motus, per quae res quaeque geruntur.
Porro, si nulla 'st frangendis reddita finis
Corporibus, tamen ex aeterno tempore quaedam
Nunc etiam superare necesse 'st corpora rebus,
Quae nondum clueant ullo tentata periclo:
At quoniam fragili natura praedita constant,
Discrepat aeternum tempus potuisse manere
Innumerabilibus plagis vexata per aevum.
Quapropter, qui materiem rerum esse putarunt
Ignem, atque ex igni summam consistere solo,

connexus, gravitatem, ictus, concursus, et motus, sine quibus nullae res produci possunt. Insuper, supponamus nullum frangendis corporibus finem a natura statutum esse, concedendum tamen est quaedam existere corpuscula ab aeterna indissoluta et infracta: at si omnia corpora fragili essent natura, aut dividi frangique possent, nemo crederet ista integra manere potuisse, cum per infinitum tempus innumerabilibus ictibus percussa forent. Quapropter illi philosophi qui docuerunt ignem *esse rerum principium, et Universum ex solo* igne

quos qui sequitur, Lucretium, et sensum communem deseret.

628. *Geruntur*) *Genuntur*, Lambinus, Gassendus, eamque lectionem contra Gifanii et Parei strepitus v. 626. prope defendit, et tuetur.

629. *Porro, si nulla est*) Vltimum, quo utitur, argumentum v. 7. iam probatis nititur. Olim demonstraverat, vel semina quaedam ab aeterno indissoluta et infracta esse, aut nullas res omnino nasci, vel e nihilo oriri potuisse: Res nasci ipsi sensus demonstrant, et nihil e nihilo oriri fatentur omnes; si vero nullum esset *solidum* quod frangi et dissolvi nequeat, ubi inveniremus corpora illa ab aeterno indissoluta et infracta? Cum enim fragiles moleculae infinitis occursibus ictibusque obnoxiae sint, fieri non potest, ut tam diuturno tempore non sint exsolutae.

629. *Porro si nulla est*, etc.) Hi 7 versus non inveniuntur in B. vs. 630. pro *tempore* Fayus legit *corpore*; et pro *quaedam*, alii *quaeque*: utrumque imperite.

636. *Quapropter, qui*, etc.) Positis et stabilitis Epicuri principiis, aliorum sententia convellit; et omnia argumenta in duo distribuens capita, impugnat primum eos, qui *elementum unicum*, ac deinde eos qui *plura* assumunt: inter priorea deligit Heraclitum, v. 70. qui ignem constituerit; reputat nempe quidquid contra illum argumentatus fuerit, contra caeteros valiturum; quandoquidem nihil opponi adversus ignem valeat, quod non pari iure et de aëre, et de quolibet alio concludatur. Et certe ad rem attendenti illa opinionum varietas merus esse ludus videtur; quatenus cum earum auctores diversa supponant, circulatione tamen utuntur, qua in idem cadant recidantque omnes. Sortiatur enim quis elementum quodcumque tandem lubuerit, is nihil

Magnopere a vera lapsi ratione videntur.
Heraclitvs init quorum dux praelia primus,
Clarus ob obscuram linguam magis inter inaneis,
Quamde graveis inter Graios, qui vera requirunt.
Omnia enim stolidi magis admirantur, amantque,
Inversis quae sub verbis latitantia cernunt;
Veraque constituunt, quae belle tangere possunt
Aureis, et lepido quae sunt fucata sonore.
Nam cur tam variae res possent esse, requiro,

consistere, videntur plurimum errare. Huius vero opinionis praecipuus fautor est Heraclitus, philosophus ille, quem vani ineptique Graeci, non veri graves et docti, et qui veritatem investigant, propter obscuram dictionem admirantur. Inepti enim maxime suspiciunt amantque illa quae sub obscuris vocibus teguntur, et pro veris ista habent quae concinne composita, et grato et tinniente sono veluti fucata aures delectant. Vnde enim ista rerum varietas, si ex solo sum-

aut minus consequatur, aut amplius, quem quivis alius, a quo aliud occupatum fuerit; siquidem uno habito, illud condensans ac rarefaciens statim habebit caetera; adeo ut nihil plane intersit, sive hoc sive illud primum usurpetur. *Gass.*

639. *Heraclitus*) Blythonis, vel Heracionti filius Ephesi natus circa LXIX Olympiad. floruit: ἔδοξεν αὐτῷ πάντα ἐκ πυρὸς συνεστάναι, καὶ εἰς τοῦτο ἀναλύεσθαι. Laërtius.

640. *Ob obscuram linguam*, etc.) *De industria, et consulto occulte dixit Heraclitus.* Cicero de Finibus, lib. 2. et in 3. de Nat. Deor. *Intelligi noluit*: inde σκοτεινός, *tenebricosus*, dictus. Auctor Homericarum Allegoriarum: Ο γοῦν Σκοτεινὸς Ηράκλειτος ἀσαφῆ, καὶ διὰ συμβόλων εἰκάζεσθαι δυνάμενα θεολογεῖ τὰ φυσικά, etc. Menagius ad Laërtium Vit. Heracliti. Naturam viz. imitabatur; Φύσις γὰρ καθ' Ηράκλειτον κρύπτεσθαι φιλεῖ. *Themistius*, orat. xii.

640. *Inaneis*) Obscurus enim hic scriptor, et qui intelligi noluit, multos habuit interpretes, sectatores etiam plurimos, Ηρακλειτείους dictos. Laërtius Vit. Heracliti.

641. *Quamde*) *Quam. Quamde* pro *Quam* usos esse antiquos, cum multi veteres sunt testimonio, tum est Livius, *Quamde tuos omnes legiones ac populares.* Tum Lucretius, *Clarus ob obscuram linguam magis inter inanes, Quamde graves inter Graios.* Festus. Nardius vero legit, *Quamde Graiis inter*, etc. imperite.

643. *Inversis quae sub verbis*) *Inversa verba*, inflexa et tropo immutata; *inversi mores* apud Horatium, mores a recta virtutis norma deflectentes. *Immersis*, Gassendus.

645. *Fucata*) Audax translatio, sed tam egregiae audaciae quis non indulgeat?

646. *Nam cur tam variae*, etc.) Primum v. 10. contra Heraclitum proponit argumentum. Concipi non potest quomodo tanta varietas rerum, imo quomodo unica res varietate

Ex vero si sunt igni, puroque creatae?
Nil prodesset enim calidum denserier ignem,
Nec rarefieri, si partes Ignis eandem
Naturam, quam totus habet super ignis, haberent:
Acrior ardor enim conductis partibus esset;
Languidior porro disiectis, disque supatis.
Amplius hoc fieri nihil est, quod posse rearis
Talibus in causis; nedum variantia rerum
Tanta queat densis rarisque ex ignibus esse.
Atque Hi si faciant, admistum rebus inane,

plicique igne omnia creata sint? Non enim hanc varietatem efficeret condensatio aut rarefactio ignis, si modo partes ignis eiusdem sint naturae cum toto cuius partes sunt; condensato enim igne (i. e. constipatis ignis partibus) intensior fit calor, rarefacto autem (i. e. disiunctis et separatis ignis partibus) remissior. Nihil aliud oriri posse quis concipiat, ideoque multo minus tantam rerum varietatem ex condensatis et rarefactis ignibus produci. Hi insuper philosophi, si inane rebus admistum concederent, tum ignem condensari et

quadam partium praedita, ex uno quodam simplici ac uniformi principio constet: Esto *ignis*, at nisi quidpiam aliud admisceas, nihil unquam habebis praeter *ignem*; quoniam quomodocunque tandem partes illius transmutatae, commistaeque inter se fuerint, perinde semper futurum sit propter eandem omnium naturam. Et ne evadat condensationis rarefactionisque beneficio (ἀραιώσει καὶ πυκνώσει ἐκ τοῦ πυρὸς πάντα, Laërtius vit. Heracliti) monet, intelligi quidem posse ex condensatione partium calidarum *ignis* evadere quidpiam calidius, ex rarefactione quidpiam minus calidum; at evadere frigidum, imo et frigidissimum, qualia in rerum natura multa experimur, qui intelligi possit?

647. *Ex vero) Ex uno*, Lambinus.

650. *Totus habet super ignis*) Ita codices: *super*; i. e. *superior*, Lambinus; et haec interpretatio forsan admitti potest ex v. 782. At *totus*, ne quid tale putet Faber, efficit. Haec ille: existimo hoc loco *super* esse adverbialis formae, ita ut *totus super Ignis*, sit *reliquus ignis*, seu alii ignes: exemplum cuperes, en tibi, nec longe abeo; Virgil. Aeneid. 3. *O mihi sola mei* super Astyanactis imago; imago quae reliqua es. Servius vero ad Virg. *Super*, valde, vehementer Alii legunt *suus*, et ista vox non incommode respicit *partes* in v. 649.

652. *Disque supatis*) *Et dissipatis* aliquando Lambinus legit, *Disque paratis*. Caesar de Bello Gallico, *Disparandos*, et ad suos diducendos curaret.

656. *Atque Hi si faciant*) Instat, v. 10. Physicos Heracliti fautores ad condensationem et rarefactionem ignis confugere non posse, prout *inane*

Denseri poterunt ignes, rarique relinqui :
Sed, quia multa sibi cernunt contraria, mussant,
Et fugitant in rebus inane relinquere purum, et,
Ardua dum metuunt, amittunt vera viai :
Nec rursum cernunt exemplo rebus inani,
Omnia denseri, fierique ex omnibus unum
Corpus, nil ab se quod possit mittere raptim,
Aestifer ignis uti lumen iacit, atque vaporem :
Vt videas non e stipatis partibus esse.
Quod si forte ulla credunt ratione potesse

rarefieri posse haud inepte supponerent : quia vero hanc opinionem multis difficultatibus laborare sentiunt, affirmare non audent, inane esse asserere non sustinent, et dum difficilem metuunt, veram Philosophiae viam non ingrediuntur : nec insuper intelligunt inani e rebus sublato res cunctas constipari; omniaque corpora in corpus unum coalescere, quod nihil ex se cum impetu emittere valeret, ut ardens ignis lucem emittit et calorem ; unde apparet illum non e partibus penitus, et sine intermixto vacuo stipatis, constare. At vero si credant ignes cum coeant, ullo modo extingui posse, igneamque naturam

non admittunt, sine quo nihil rarum fiat aut densum, ut supra demonstraverat v. 396. Aliqui legunt *Id quoque si faciant.*

658. *Mussant*) Recte Lambinus, et ibi verbum aliquod debere esse id vinculum orationis et probat : *et fugitant.* Negligamus autem illos qui amant *Multi*; *contraria esse*, *contraria inesse*; vel *amusne*, ἄμουσοι. *Mussant*) Naevius : *Odi* Summussos, *proinde aperte dice quid sit.* Terentius, *mussare* pro *tacere* posuit; *Sile, cela, occulta, rege, tace*, mussa. Festus in voce *Summussi.*

663. *Raptim*) Alii, *raptis : ab se raptis*; id est, ab se constipatis. Alii, *natum.* Alii, *raptum.* Sed *raptim* sequenti versui maxime convenit.

666. *Quod si forte ulla*, etc. Porro quia posset quoddam patere effugium, si quis diceret ignem extingui, et converti in aliud corpus, eapropter urget v. 40. fieri id non posse, nisi admittatur abire ignem in nihilum : quia res simplex et inconcreta, quale debet esse illud elementum, si prima quidem, et unica rerum materies fuerit, mutari non potest, quin omnino pereat. Nam res quidem composita sic mutari potest, ut desinens esse quod erat, relinquat partem superstitem, quae veteri statu amisso, novum subeat; verum quod incompositum est, naturam suam deperdere, quin plane intereat, non potest.

666. *Potesse*) Posse. Lucilius in lib. 5. *Nam si quod satis esse homini, id satis esse potesset, Hoc sat erat; nunc cum hoc non est, qui credimus porro Divitias ullas animum mi explere potesse ?*

Igneis in coetu stingui, mutareque corpus;
Scilicet ex ulla facere id si parte reparcent,
Occidet ad nihilum nimirum funditus ardor
Omnis, et ex nihilo fient quaecunque creantur.
Nam quodcunque suis mutatum finibus exit,
Continuo hoc mors est illius, quod fuit ante:
Proinde aliquid superare necesse 'st incolume olli,
Ne tibi res redeant ad nilum funditus omnes,
De nihiloque renata virescat copia rerum.
Nunc igitur, quoniam certissima corpora quaedam
Sunt, quae conservant naturam semper eandem,
Quorum abitu, aut aditu, mutatoque ordine, mutant
Naturam res, et convertunt corpora sese;

deponere, si inquam id omnino fieri affirmant, in nihilum penitus recideret iste omnis ignis, et res, quae producuntur, e nihilo orirentur; illud enim, cuius natura mutatur, desinit esse id quod ante fuit; in omni autem rerum dissolutione debet aliquid superesse integrum et illaesum, vel res in nihilum reciderent, et e nihilo productae vigerent. Iam vero cum sint quoedam corpuscula, quae eandem semper servant naturam, et quorum discessu, aut conventu, aut mutato ordine, rerum concretarum naturae mutantur, certi esse possumus

667. *Stingui*) Alii, *stringi*; imperite. *Mutoreque*) Alii, *massareque*, i. e. *solidare et constringere*; at *mutare* probabit qui v. 671. legit.

668. *Reparcent*). Alii, *reportent*. Alii, *recepteut*; *reparceut* codd. *reporco* autem eandem habet vim propter illud suum *re*, quam multa alia verba ut *relino*, *refigo*; nam *relino* non est iterum lino, sed id quod erat litum detergo: at Latine *Parco id dicere* siguificat *nolo dicere*; itaque *reparco facere* significat *libenter facio*, aut quid tale.

673. *Proinde aliquid superare*, etc.) V. 48. concludit, si extincto igne generari quidquiam debeat, necessarium esse ut supersit aliquid quod deperdita ignis forma rei istius generatae formam induat: perspicuum est autem hoc esse communem materiam, quam Lucretius supponit esse incorrupta corpuscula, quae adiectione, detractione, transpositione sui varia, nunc formam ignis, nunc alicuius alius rei exhibere valeat. Quod autem illa ignea ex natura sua non sint, merito arguit ex eo, quod additio, detractio, transpositio nihil operaretur; cum ex ipsa ignis natura remanente incolumi nihil fieri praeter ignem posset. Deinde sententiam Epicuri exponit; quaedam viz. corpuscula nulla forma, quam sensus percipere valeant, praedita, rerum esse principia, et ex iis diversimode coeuntibus tam ignes, quam reliqua omnia oriri.

Scire licet non esse haec ignea corpora rerum.
Nil referret enim quaedam decedere, abire,
Atque alia attribui, mutarique ordine quaedam,
Si tamen ardoris naturam cuncta tenerent:
Ignis enim foret omnimodis, quodcunque crearent.
Verum, ut opinor, ita 'st: sunt quaedam corpora quorum
Concursus, motus, ordo, positura, figurae,
Efficiunt ignes, mutatoque ordine mutant
Naturam; neque sunt igni simulata, neque ullae
Praeterea rei, quae corpora mittere possit
Sensibus, et nostros adiectu tangere tactus.

Dicere porro ignem res omneis esse, neque ullam
Rem veram in numero rerum constare, nisi ignem,
Quód facit Hic idem, perdelirum esse videtur,

haec corpuscula non esse ignea. Nihil enim referret quaedam decedere, alia advenire, quorumdam etiam ordinem mutari, si modo cuncta naturam haberent igneam; quodcunque enim ex igne nasceretur; omnino esset ignis. Ita vero secundum meam sententiam se res habet; sunt quaedam corpora quorum concursus, motus, ordo, situs, et figurae ignes constituunt, et quae mutato suo ordine mutant naturam ignis; haec autem corpora habent neque naturam ignis, neque alicuius ullius rei, quae ex se queat emittere corpuscula, et istorum adiectu sensuum nostrorum organa movere (i. e. quae sensibus percipi possint). Denique affirmare res omnes esse ignem, nihilque esse in tota rerum summa praeter ignem, quod hic idem Heraclitus *affirmat, ineptissimum videtur: sen-*

681. *Abire, atque alia*) Alii legunt, *Adire, atque alio.*

683. *Si tamen*) Ita Lambinus ex quibusdam codd. Alii codd. *Si tantum*; unde alii, *si tandem*, libenter legunt.

684. *Omnimodis*) Quidam amant *omnimodus*: aliique *unimodus* non reiiciendum censent.

691. *Dicere porro ignem, etc.*) His 44. v, criterium sensus advorat, ut non consistre omnia ex ignea natura confirmet, fatetur Heraclitus ignem sibi ope sensuum notum esse: monet Lucretius, sensus non minus percipere plura alia diversae omnino ab igne naturae, quam ipsum ignem; eandem autem semper, aut nullam unquam fidem sensui adhibendam esse: et deinde Epicuri sententiam de criterio breviter exponit.

692. *Rem veram*) *Naturam.* Quippe istud concoqui non potest, *nulla res vera in numero rerum constat.* Faber; delicias stomachi! *Res veras* nos ieiuni non contemnimus. Res aliquas praeter ignem *apparere* nunquam negavit Heraclitus, at *esse* nunquam concessit: hanc opinionem convellit Lucretius, ideoque probare de-

Nam contra sensus ab sensibus ipse repugnat,
Et labefactat eos, unde omnia credita pendent;
Vnde hic cognitus est ipsi, quem nominat ignem.
Credit enim sensus ignem cognoscere vere:
Caetera non credit, nihilo quae clara minus sunt:
Quod mihi cum vanum, tum delirum esse videtur.
Quo referemus enim? Quid nobis certius ipsis
Sensibus esse potest, quo vera ac falsa notemus?
Praeterea, quare quisquam magis omnia tollat,
Et velit ardoris naturam linquere solam,
Quam neget esse ignis, summam tamen esse relinquat?
Aequa videtur enim dementia dicere utrumque.
Quapropter qui materiem rerum esse putârunt
Ignem, atque ex igni summam consistere posse;
Et qui principium gignundis aëra rebus

suum enim ope contra sensus utitur, et illorum fidem evertit quibus solis tuto credimus, et a quibus hunc, quem vocat, ignem existere fit certus. Credit enim sensus vere percipere ignem, alia vero non putat, quae tamen sensibus non sunt minus obvia quam ipse ignis; quod mihi vanum videtur et ineptum: cui enim fidemus, et a quo certius quam ab ipsis sensibus vera et falsa cognoscemus? Deinde, cur aliquis reliqua omnia quae apparent negaret esse, et solum ignem existere assereret, potius quam ignem non esse, omnia vero alia esse affirmare sustineret? Par enim dementia utrumque asserere. Quapropter qui ignem esse rerum principium, et universum ex igne constare crediderunt, qui ex aere omnia fieri tradiderunt, aut putarunt aquam esse unicum

buit res esse *veras*, et quas sensus *vere* cognoscant, v. 697.

694. *Nam contra sensus ab sensibus*) Sic hunc locum explicandum puto; pugnare, seu stare ab aliquo, est pugnare pro aliquo, partes alicuius tueri, etc. Heraclitus autem qui sensus esse certos dicebat, planissime contra sensus agebat, cum diceret omnia esse ignem; nam id si verum foret, sensus nostri ignem sentirent, quem tamen in pomo, marmore, ligno, etc. non sentiunt. *Faber.*

701. *Quo*) *Qui*, Gifanius.

702. *Praeterea, quare quisquam*, etc.) V. 4. supponit, si aquam, si alia tam multa inspexerimus, teligerimusve, aliam plane nobis naturam apparituram, quam ignem; unde docet non esse maiorem rationem, cur asseramus omnia esse ignem; quam negato igne quidvis aliud. *Gassendus.*

706. *Quapropter qui materiem*, etc.) Denique v. 7. tam de igne, quam de quovis alio singulari elemento, de quo eadem dici proportione valeant, concludit; omnes viz. delirant

Constituêre; aut humorem quicunque putârunt
Fingere res ipsum per se; terramve creare
Omnia et in rerum naturas vertier omneis;
Magnoperè a vero longeque errâsse videntur.
Adde etiam qui conduplicant primordia rerum,
Aëra iungentes igni, terramque liquori;
Et qui quatuor ex rebus posse omnia rentur,
Ex igni, terra, atque animâ procrescere, et imbri:
Quorum Acragantinus cumprimis Empedocles est;

rerum principium, aut terram constituere omnia, et in omnes rerum naturas verti posse, plurimum mihi videntur a vero aberrasse. Vt et illi etiam qui duo elementa statuunt rerum principia, aërem viz. et ignem; aut terram et aquam, et qui e quatuor elementis, igne, terrâ, aëre, et aqua omnia produci tradiderunt. Inter quos eminet Empedocles Acragantinus, philosophus ille,

qui vel ignem, ut Heraclitus, vel aëra, ut Anaximenes Milesius, vel aquam, ut Thales Milesius, vel terram, ut Pherecydes, rerum omnium principium statuerunt.

712. *Longeque errâsse)* *Longe deerrasse*, quidam codd. et an hoc ait verius adhuc dubitat Gifanius.

713. *Adde etiam, qui conduplicant, etc.)* Inter posteriores Empedoclem deligit, v. 146. adversus quem quatuor elementa asserentem quicquid obiicit, etiam adversus caeteros, duo, vel tria asserentes intelligi obiectum potest. Nimirum si ne quatuor quidem sunt reputanda sufficere, longe minus pauciora sufficient; non sufficere autem quatuor, imo et longe plura corporum genera, ad tantam rerum varietatem, quanta in mundo cernitur, ex infra dicendis clarius percipietur. Interea vero concipere potes, uti ex una litera non nisi unam faciem habes, ut *a*; ex duabus, nisi duas, *am*, *ma*; ex tribus, nisi sex, ut *ama*, *aom*, *mao*, *moa*, *oam*, *oma*; ex quatuor, nisi viginti quatuor, ut *amo*, *amro*, *mora*, etc. ita ex uno corpore simplici, quantumvis versetur, non posse unquam fieri nisi unum, ex duobus commistis nisi duo, hoc est, unum compositum, quod prout erit rarius aut densius, aut habebit amplius ex uno, quam ex altero, ad unius magis, quam ad alterius naturam accedat; ex tribus pari ratione, nisi sex; ex quatuor, nisi viginti quatuor. Et commuta situs, commuta gradus, versa, ac reversa quantum voles omnia, semper tamen erunt eadem genera; ac omnino denique ad varietatem rerum innumerabilem necessaria esse elementa seu principia varietate innumerabilia. *Gass.*

714. *Aëra iungentes igni)* Oenopides Chius. *Terramque liquori*, Xenophanes. Armenides autem ignem terrae iunxit: Hippo Rheginus atque Archeläus ignem iunxerunt aquae; et Onomacritus ignem, aquam, et terram simul posuit rerum primordia. *Fayus.*

717. *Empedocles)* Metonis filius,

Insula quem Triquetris terrarum gessit in oris;
Quam fluitans circum magnis anfractibus aequor
Ionium glaucis aspergit virus ab undis,
Angustoque fretu rapidum mare dividit undis
Italiae terraï oras a finibus eius:
Hîc est vasta Charybdis, et hîc Aetnaea minantur
Murmura flammarum rursum se conligere iras,
Faucibus eruptos iterum ut vis evomat igneis,
Ad coelumque ferat flammaï fulgura rursum:
Quae cum magna modis multis miranda videtur

quem nutrivit insula tribus promontoriis nobilis, et quam Ionium mare magnis et sinuosis flexibus circumfluens a caeruleis aquis salem spargit, et a cuius finibus violentum aequor angusto freto dividit Italiam: hic est saeva Charybdis, et hic mons Aetna terribili murmure minatur se iras flammarum collecturum, ut immani impetu eiectos faucibus ignes eructaret; igniumque fulgura in sublime, usque ad coelum, iterum eveheret: quae insula licet multas propter caussas

ut aliis placet, Archinomi, ut aliis, Exeneti, sed omnes fatentur Acragantinum esse: floruit Olymp. 84. eleganti Carmine de Rerum Natura scripsit, docuitque omnia e quatuor elementis *Igne*, *Aqua*, *Aëre*, et *Terra*, componi, et in ea iterum resolvi. Εμπεδοκλῆς Μέτωνος Ακραγαντῖνος τέτταρα μὲν λέγει στοιχεῖα, Πῦρ, Αέρα, Ὕδωρ, Γῆν· δύο δὲ ἀρχικὰς δυνάμεις, φιλίαν τε καὶ νεῖκος· ὧν ἡ μέν ἐστιν ἑνωτική, τὸ δὲ διαιρετικόν. Plutarchus de Placit. Philos. lib. 1. c. 3.

718. *Insula quem Triquetris*) *Sicilia*. Triquetra a tribus promontoriis, quod omnes sciunt dicta: Horatius, Sat. 6. l. 2. .... *Militibus promissa Triquetra Praedia Caesar, an est Itala tellure daturus?* Tellure Triquetra, *Sicilia*.

718. *Insula*, etc.) His v. 18. Siciliam Empedoclis patriam describit, illumque egregia laude ornat.

720. *Ionium*) Magnam enim Siciliae partem mare Ionium alluit. Quidam legunt, *Ionio*, *et Libycis aspergit littus ab undis*. Alii, — *littus ab undis*. Optimi codd. *Virus*. Virus autem non humores, ut Lambinus et Faber sentiunt, sed *salem* denotat; sic lib. 2. 475. *tetrum virus*, *Linquat enim supra tetri primordia viri Aspera*....

721. *Fretu*) Ita hunc versum legunt veteres magistri, inter quos Priscianus, quin et eadem flexione usus est Cicero, Orat. 5. in Verrem, *Sicilia perangusto* fretu *divisa*. Vid. etiam *Arnobium contra Gentes*, lib. 1. pag. 36.

722. *Italiae terraï*) Ita Lambinus, *Italia* enim *terra*, *Campania terra*, *Gallia terra*, apud veteres occurrunt: *terrarum*, codd. Quidam e MSS. legit, *Aetoliae*, ea enim, quam locastes Aeoli filius ad fretum Siculum habitabat, pars olim dicta est *Aeolia*.

725. *Eruptos*) Sic Virgilius, ... *Erupti nubibus ignes* .... *Proruptus corpore sudor*.

Gentibus humanis regio, visendaque fertur,
Rebus opima bonis, multa munita virûm vi;
Nil tamen hoc habuisse Viro praeclarius in se,
Nec sanctum magis, et mirum, carumque videtur.
Carmina quin etiam divini pectoris eius
Vociferantur, et exponunt praeclara reperta;
Vt vix humana videatur stirpe creatus.
Hic tamen, et supera quos diximus, inferiores
Partibus egregie multis, multoque minores,
Quanquam, multa bene ac divinitus invenientes,
Ex adyto tanquam cordis responsa dedêre
Sanctius, et multo certa ratione magis, quam
Pythia, quae tripode ex Phoebi, lauroque profatur;

hominibus admirabilis, et digna quae visatur, sit; bonarum omnium rerum plena, et incolarum multitudine munita, nihil tamen augustius, admirabilius, aut praeclarius hoc philosopho continuisse unquam videtur. Carmina etiam illius divina adeo luculenter exponunt, et explicant egregia eius dogmata et inventa, ut illum vix humana stirpe natum iure existimemus. Hic tamen, aliique, quos supra memoravimus, philosophi illo longe inferiores, et multo minores, quamvis plurima feliciter et divinitus commenti, quasi ex adyto pectorum responsa dederint sanctiora, et certiora, quam Pythia, quae ex lauro et

726. *Rursum*) Alii, *Sursum*.

729. *Rebus optima bonis*, etc.) Multis codd. hic versus desideratur; *Fayus*. Ille viz. summae industriae et perspicacitatis vir multos evolvit libros, quos neque Lambinus, neque Gifanius, neque alii viderunt.

731. *Carumque*) Pluris faciendum, τιμιώτερον: *Clarumque*, alii legunt, et probat Faber, quasi Lucretius dixisset, nihil habuit *praeclarius*, et *magis clarum*.

732. *Carmina quin etiam*) Ομηρικὸς Εμπεδοκλῆς, καὶ δεινὸς περὶ φράσιν γέγονε, μεταφορικός τε ὢν, καὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς περὶ ποιητικὴν ἐπιτεύγμασι χρώμενος. Aristot. ἐν τῷ περὶ ποιητικῶν. Laertius.

735. *Hic tamen et supera*, etc.) v. 8. Egregium fuisse philosophum Empedoclem fatetur, Heraclito, et aliis quos supra refutaverat, maximis licet viris, et quibus tutius quam ulli Deorum oraculo credamus, maiorem; hunc tamen principia rerum non recte statuisse plurimis argumentis demonstrare aggreditur.

736. *Partibus egregie multis*) Valde, impense, etc. Rhetor ad Herennium, lib. 3. *Nec egregie magnam esse utilitatem audacter pronuntiaverunt.* Paulo post; *At si quid videmus et audimus egregie turpe aut honestum.* Itaque *Egregie turpe* idem ferme fuerit quod paolo post *unicam turpitudinem* vocavit. *Faber*.

Principiis tamen in rerum fecere ruinas,
Et graviter magni magno cecidere ibi casu.
Primum, quod motus, exempto rebus inani,
Constituunt, et res molleis, rarasque relinquunt,
Aëra, solem, ignem, terras, animalia, fruges;
Nec tamen admiscent in eorum corpus inane.
Deinde, quod omnino finem non esse secandis
Corporibus faciunt, neque pausam stare fragori;
Nec prorsum in rebus minimum consistere quicquam:
Cum videamus id extremum cuiusque cacumen
Esse, quod ad sensus nostros minimum esse videtur;
Coniicere ut possis ex hoc, quod cernere non quis,
Extremum quod habent, minimum consistere rebus.

tripode Phaebi fatur, in rerum principiis graviter lapsi sunt; magnique viri magno casu ceciderunt. Primo quod motum posse esse dicunt licet nullum sit inane; deinde quod res molles rarasque quales sunt aer, ignis, terra, animalia, fruges, agnoscunt, non tamen istarum rerum corpora aliquod Inane *continere concedunt. Deinde quod corporibus frangendis nullum terminum, neque finem divisioni statuunt; nec in rebus esse aliquod minimum concedunt: cum videamus illud esse extremum rei cuiusque apicem quod nostris sensibus* minimum *apparet; et inde facile possemus colligere id extremum rerum, quod nos videre non valemus, esse in rebus* minimum. *His addas, quod principia*

743. *Primum, quod motus*, etc.) Aggreditur refutationem primo, v. 4. quod iam Empedocles, quam caeteri plurium elementorum assertores *inane* perinde, ac superiores reiiciant, et motum tamen, raritatem, et mollitudinem, quae sine *inani* esse nequeunt, admittunt.

Ibid. (*Quod*) Gisanius, *Quo.*

746. *Admiscent in eorum corpus*) *Admistum rebus*, et *admistum in rebus*, saepe Lucretius. Quidni igitur legamus *corpore?*

747. *Deinde, quod omnino finem* etc.) Secundo, v. 7. quod veliut omne corpus esse infinite dividuum, secus quam Lucretius ante ostenderit, et nunc eodem, quo usus est argumento, v. 593, probat. Alia Plutarchus de Placit. Philos lib. 1. cap. 13. Ἐμπεδοκλῆς πρὸ τῶν τεσσάρων στοιχείων θραύσματα ἐλάχιστα οἱονεὶ στοιχεῖα στοιχείων, ὁμοιομερῆ, ὅπερ ἐστὶ στρογγύλα. Ἡράκλειτος ψηγμάτιά τινα ἐλάχιστα, καὶ ἀμερῆ εἰσάγει. Cap. 17. Ἐμπεδοκλῆς δὲ ἐκ μικροτέρων ὄγκων τὰ στοιχεῖα συγκρίνει, ἅπερ ἐστὶν ἐλάχιστα, καὶ οἱονεὶ στοιχεῖα στοιχείων. Et lib. 4. Empedoclem cum Epicuro iungit: Ἐμπεδοκλῆς δὲ, καὶ Ἐπίκουρος, καὶ πάντες ὅσοι μετὰ συναθροισμὸν τῶν λεπτομερῶν σωμάτων κοσμοποιοῦσι, etc.

748, *Pausam*) *Finem.* A. Gellius, l. 9. cap. 13. *Pausa pugnae facta est.* Ennius, *Haec ubi dicta dedit, Pausam facit ore loquendi.*

752. *Quod*) *Quae*, Gisanius. Et

Huc accedit item, quod iam primordia rerum
Mollia constituunt, quae nos nativa videmus
Esse, et mortali cum corpore funditus; atqui
Debeat ad nihilum iam rerum summa reverti,
De nihiloque renata virescere copia rerum;
Quorum utrumque quid a vero iam distet, habebas.
Deinde, inimica modis multis sunt, atque venena
Ipsa sibi inter se; quare aut congressa peribunt,
Aut ita diffugient, ut tempestate coorta,
Fulmina diffugere, atque imbreis ventosque videmus.
Denique, quatuor ex rebus si cuncta creantur,

rerum mollia constituunt, mollia vero generationi et interitui penitus obnoxia esse cognoscimus; talia vero si sint principia, iamiam in nihilum recidisset tota rerum summa, et nihilo renata vigeret: quantum autem utrumque horum a veritate absit, supra explicatum est. Deinde illa quae statuunt principia, sunt multis modis contraria, et sibi invicem prorsus lethalia: quapropter vel peribunt cum conveniant, aut ita dissipabuntur, ut fulmina, imbres, ventique contraria orta tempestate dissipantur. Denique si e quatuor elementis res cunctae fiant,

in sequenti versu inter *minimum* et *consistere* Lambinus legit *in*. Qui probant *quae* ita explicant; coniicere ut possis ex hoc extremo, quod extremum habent ea quae cernere non potes, esse aliquid *minimum* in rebus.

754. *Huc accedit item*) Tertio, v. 6. quod mollia, ac proinde mutabilia, et in nihilum abitura elementa faciunt: Prima enim corpora, si mutarentur, in nihilum reciduut: *At e nihilo nihil*, et *in nihilum nihil*, supra demonstratum est.

Ibid. *Quod iam*) *Quoniam*, Gif.

758. *Virescere*) *Vigescere*, Gif. Na. alii; quibus non repugno.

760. *Deinde inimica modis*) Quarto, v. 4. quod elementa contraria, ac proinde se mutuo peremptura, aut nunquam certe inter se coalitura inducant. Horum enim elementorum fautores, veluti patres—familias, singulis suas qualitates attribuunt, calorem et siccitatem alteri, alteri vero humiditatem et frigus, humiditatem et calorem tertio; quarto denique siccitatem et frigus: ita haec elementa in mutuam perniciem armant, ab iis tamen nihil praeter pacem, concordiam, et foedera expectant.

760. *Atque venena*) Varro, l. 1. de Re Rustica, *Quaedam pecudes culturae inimicae sunt ac veneno.*

762. *Coorta*) *Coacta*, MSS. rectius: *coacta* vero non τῷ *tempestate*, sed τῷ *fulmina* coniungas.

764. *Denique, quatuor ex rebus*, etc) Quinto, v. 48. quod aut dicere debent elementa amissis naturis mutari in res, quae deinde rursus in ipsa mutentur, quo casu, non ipsa potius rerum, quam res ipsorum principia sunt: aut naturis servatis acervos solum quosdam ex iis fieri, quo casu

Atque in eas rursum res omnia dissolvuntur;
Qui magis illa queunt rerum primordia dici,
Quam contra res illorum, retroque putari?
Alternis gignuntur enim, mutantque colorem,
Et totam inter se naturam, tempore ab omni.
Sin ita forte putas ignis, terraeque coire
Corpus, et aërias auras, roremque liquorum;
Nil in concilio naturam ut mutet eorum;
Nulla tibi ex illis poterit res esse creata,
Non animans, non exanimo quid corpore, ut arbos:
Quippe suam quidque in coetu variantis acervi
Naturam ostendet, mistusque videbitur aër
Cum terra simul, atque ardor cum rore manere:
At primordia gignundis in rebus oportet
Naturam clandestinam, coecamque adhibere,
Emineat nequid, quod contra pugnet, et obstet,
Quo minus esse queat proprie, quodcumque creatur.

et in ea iterum resolvantur, quam ob rationem illa quatuor dicantur rerum principia potius quam e contra, mutatoque prorsus ordine, res ipsae illorum quatuor primordia? Alternis enim ex se invicem gignuntur, formam, totamque naturam inter se vicissim mutant. At vero si ignem, terram, aërem, et aquam, ita misceri putas, ut naturam suam integram coniuncta servent; nulla profecto res ex iis componi posset, neque res animata neque inanimata, v. gr. arbor: quaelibet enim pars compositi e rebus tam diversis compacti propriam suam naturam ostendet, aër cum terra, ignis cum aqua mistus apparebit: at rerum concretarum principia debent esse nulla sensibili qualitate praedita, ne forsan aliquid appareat, quod faciat ut res composita non sit unius speciei, uniusque nominis, sed rudis et indigesta partium componentium moles. Adde

nulla unius speciei, uniusque nominis res orietur; sed tantum ignis, aëris, aquae, et terrae, rudis quaedam et indigesta moles; ut ex auri, argenti, stanni, aerisque ramentis nihil unquam praeter auri, argenti, stanni, aerisque acervum efficies. Concludit denique rerum principia sensibili aliqua qualitate praedita ad rerum generationem prorsus inepta fore.

766. *Illa*) Elementa viz. licet *res* praecedat.

774. (*Quid*) *Cum*, codd.

777. *Atque ardor*). Ita Lambinus non dubiis coniecturis ductus, sententia enim ipsa postulat. Ardor pro igne v. 669.

779. *Clandestinam caecamque*) Non *obscuram et latentem*, ut alii, sed *sensibus non apparentem*.

781. *Quo minus*, etc.) Ita ut illud

Quin etiam repetunt a coelo, atque ignibus eius,
Et primum faciunt ignem se vertere in auras
Aëris: hinc imbrem gigni, terramque creari
Ex imbri, retroque a terra cuncta reverti,
Humorem primum, post aëra, deinde calorem;
Nec cessare haec inter se mutare, meare
De coelo ad terram, de terra ad sidera mundi:
Quod facere haud ullo debent primordia pacto;

quod hi philosophi elementorum transmutationem a coelo eiusque ignibus deducunt, et primo dicunt ignem mutari in aëra; ex aëre vero aquam, et ex aqua terram gigni, et vice versa illa omnia e terra iterum generari; primo aquam, inde aëra, demum ignem; et hanc transmutationem continuam, et perpetuam esse e coelo ad terras, et a terris iterum ad coelos: at vero rerum principia

concretum non sit aqua, ignis, etc. sed proprietatem suam specificam habeat. Faber. Gifanius, *proprium.*

782. *Quinetiam repetunt a caelo,* etc.) Sextu, v. 21. quod admittentes mutuam elementorum transmutationem, admittere debent communem, atque adeo priorem materiem, quae varias eorum formas successive induat: Empedocles enim, eiusque sectatores docuerunt elementa mutuas praedas agere, modo ignem partem aliquam aëris abripere, modo aërem quasdam ignis particulas detrahere, et idem facere alia elementa. Πυκνόμενον τὸ πῦρ ἐξυγραίνεσθαι καὶ ἀέρα γίνεσθαι· συνιστάμενον ἀέρα γίνεσθαι ὕδωρ, πηγνύμενον τὸ ὕδωρ εἰς γῆν τρέπεσθαι, καὶ ταύτην ὁδὸν ἐπὶ τὸ κάτω εἶναι. Πάλιν δὲ αὐτὴν τὴν γῆν χεῖσθαι, ἐξ ἧς τὸ ὕδωρ γίνεσθαι, ἐκ δὲ τούτου τὰ λοιπὰ ὁμοίως· αὐτὴν δὲ εἶναι τὴν ἄνω ὁδὸν, dicebant: Laërtius de Heraclito; et eadem de Empedocle affirmari possunt. Vrget autem Lucretius, mutentur principia, et in nihilum recident, ideoque cum elementa mutari omnes fatentur, ista non sunt rerum primordia: e nihilo enim *nihil.* Quaedam igitur est materia immutabilis e qua diversimode mota et disposita modo aër, modo ignis, modo terra conficitur.

783. *Ignem se vertere*) Hesychius tamen Ἀγέννητα, στοιχεῖα παρὰ Ἐμπεδοκλεῖ. Quod si non fallitur Grammaticus, frustra disputat Lucretius: falli autem non patitur Plutarchus, qui toties affirmat Empedoclem agnoscere στοιχεῖα τῶν στοιχείων, principia elementorum, et de his primis principiis intelligendus est Hesychius. Inter Empedoclem igitur et Epicurum probe convenit, nisi quod Empedoclis sententia sit operosior, simplicior Epicuri: Empedocles enim ex primis suis principiis elementa componit, et ex iis elementis constituit res omnes; Epicurus autem e primis principiis res cunctas immediate conficit.

787. *Mutare, meare*) Quidam libri, *Mutando meare.*

788 *Ad sidera mundi*) *Ad sidera coeli*, quidam codices: mutatur viz. hic versus ab iis qui *mundum* pro *coelo* saepissime poni ignorarunt.

Immutabile enim quiddam superare necesse 'st;
Ne res ad nihilum redigantur funditus omnes.
Nam quodcumque suis mutatum finibus exit,
Continuo hoc mors est illius, quod fuit ante.
Quapropter, quoniam quae paullo diximus ante
In commutatum veniunt, constare necesse 'st
Ex aliis ea, quae nequeant convertier unquam:
Ne tibi res redeant ad nihilum funditus omnes.
Quin potius tali natura praedita quaedam
Corpora constituas; ignem si forte creârint,
Posse eadem, demptis paucis, paucisque tributis,
Ordine mutato, et motu, facere aëris auras;
Sic alias aliis rebus mutarier omneis.
At manifesta palam res indicat, inquis, in auras
Aëris e terra res omneis crescere, alique;

nullo modo mutari debent; debet enim esse aliquid in rebus immutabile, ne res cunctae in nihilum penitus reciderent: quodcumque enim mutatur id interit, et desinit esse id quod ante fuit. Quoniam igitur elementa, de quibus modo disputavimus, aliquando commutantur, necesse est ea constare ex iis quae nunquam mutari possunt; ne res omnes ad nihilum penitus redirent. Prudentius igitur agnoscas quaedam esse corpora talis naturae; ut si forte ignem constituant, eadem tamen, paucis ablatis aut paucis additis, mutato ordine aut motu, aërem posse constituere; et eodem modo caeteras res omnes in alias posse verti. At dices, manifestum est res omnes in aëris auras e terra surgere, et nutriri,

795. *In commutatum veniunt*) I. e. *mutantur*: huiusmodi verbalia in *us* amabant veteres; *conciliatus*, Lucretius: *factus*, Cato: *occasus* pro *occasione*, Ennius. et Virgilius, ... *O nunquam frustrata vocatus Hasta meos.* Faber.

802. *Sic alias aliis rebus mutarier omnes*) Faber legit, nec absurde, *Sic alias aliis rebus res vertier omnes.*

803. *At manifesta palam*, etc.) Tandem, v. 20. obiectionem proponit et solvit: Plantae, caeteraque animalia nutritionem et incrementum suum quatuor elementis debent: omnia enim e terra crescunt, quod nemo neget; sed tamen nisi benignus aëris tepor, calor solis, et opportuni imbres accedant, nihil quidquam terra ex sese progignet: ergo fatendum est aquam, ignem, etc. esse principia. Respondet, v. 809. Ea non magis principia esse quam vinum, triticum, et alia quibus vitam sustentamus. Quae enim nutriunt non sunt illico Principia, sed illa potius ex quibus ipsa sic contexuntur ut rebus alimento sint.

Et, nisi tempestas indulget tempore fausto
Imbribus, et tabe nimborum arbusta vacillant;
Solque sua pro parte fovet, tribuitque calorem:
Crescere non possunt fruges, arbusta, animantes.
Scilicet; et nisi nos cibus aridus, et tener humor
Adiuvet, amisso iam corpore, vita quoque omnis
Omnibus e nervis atque ossibus exsolvatur;
Adiutamur enim dubio procul, atque alimur nos
Certis ab rebus, certis aliae atque aliae res:
Nimirum quia multa modis communia multis
Multarum rerum in rebus primordia mista
Sunt, ideo variis variae res rebus aluntur.
Atque eadem magni refert primordia saepe
Cum quibus, et quali positura contineantur;
Et quos inter se dent motus, accipiantque.
Namque eadem caelum, mare, terras, flumina, solem
Constituunt; eadem fruges, arbusta, animanteis:
Verum aliis, alioque modo commista moventur.

et nisi opportuno tempore pluvias benigne largitur tempestas, et defluenti imbre arbores irrigatae vacillent; nisi sol etiam ignibus suis fovet, et calorem praebet; neque fruges, neque arbores, neque animalia crescunt. Concedimus: et nisi nos alimentum siccum et liquidum reficeret, defluente et tabescente corpore, vita omnis cunctis nostris nervis, et ossibus exolveretur; proculdubio enim nos reficimur a certis rebus, et aliae res a certis rebus nutriuntur, quoniam in multis rebus communia multarum rerum semina diversimode miscentur, atque ideo diversae res a diversis rebus nutriuntur. Saepe etiam magni refert cum quibus, et quo ordine eadem semina coniunguntur, et quos motus dent, et recipiant vicissim. Eadem enim semina constituunt coelum, mare, terras, flumina, solem, fruges, arbores, animalia; at diversis principiis diversisque mo-

806. *Tabe*) Ita Priscian. *Tabes* autem *fluor*, aut *liquefactio*: inde *tabere et tabescere*, diffluere vel minui. In A[illegible]gemache Ennii, *Quid fit? Seditio tabetne, an numeros augificat suos?* Faber. Si haec non placeant, Fayum lege, et egregium Interpretem admirabere: quidam legunt *focillet*, quae vox Lucretii sententiae non absurde convenit.

808. *Non*) *Vti*, Fayus, qui vim et argumenta Poëtae optime intellexit. *Ne* pro *non* e codd. Gifanius.

810. *Amisso iam corpore*) Quemadmodum dicebant, *facere corpus*, uti apud Phaedrum optimum et purissimum scriptorem; ita et illum *corpus amittere* dicebant cui succus corporis

Quin etiam passim nostris in versibus ipsis
Multa elementa vides multis communia verbis;
Cum tamen inter se versus, ac verba, necesse'st
Confiteare, et re, et sonitu distare sonanti:
Tantum elementa queunt permutato ordine solo.
At rerum quae sunt primordia, plura adhibere
Possunt, unde queant variae res quaeque creari.
Nunc et ANAXAGORAE scrutemur Homoeomeriam,
Quam Graeci memorant, nec nostra dicere lingua
Concedit nobis patrii sermonis egestas:
Sed tamen ipsam rem facile'st exponere verbis,
Principium rerum quam dicit Homoeomeriam:

dis coniuncta moventur. Quin etiam in hisce nostris carminibus vides multas literas multis verbis communes; cum tamen non potes non concedere versus ipsos, et vocabula et re et sono plurimum differre: tantum literae possunt mutato solum et variato ordine. At rerum semina, cum sint longe plura quam verborum elementa, pluribus principiis pluribusque etiam modis coniungi possunt, ideoque ex iis rerum spectabilis varietas oriri. Nunc expendamus Anaxagorae sententiam, Homoeomeriam *Graece dictam, quam Latini sermonis inopia, una propriaque voce notari non patitur. Sed quid ipse voluit, cum* Homoeomeriam *esse rerum principium docuerit, explicare non est difficile.*

defluit, φθίνεται, τήκεται. *Vires* ol *corpus amisi*, Cicero. Pro *corpore*, B. exhibet *tempore*.

823. *Quin etiam passim*, etc.) Ea, qua saepe utitur, similitudine, v. 7. sententiam suam egregie illustrat. Eaedem literae vario tantum ordine dispositae innumera componunt verba et forma, et sono plurimum diversa; quid igitur dubitemus eadem semina, quae longe plura quam literae sunt, quae diversas etiam habent figuras, ignem, terram, aquam; omnem denique rerum varietatem posse constituere?

826. *Sonitu ... sonanti.*) Ita *acris acrimonia, pulchra pulchritudo, cavae cavernae*, etc.

828. *Plura adhibere possunt*) Aliquando legi, *possumus*: sed iam nihil muto, admonitus v. 778. *At primordia gignundis in rebus oportet Naturam clandestinam, caecamque adhibere.*

836. *Nunc et Anaxagorae*, etc.) Refutata Heracliti, Empedoclis, et aliorum philosophorum de Rerum principiis sententia, Anaxagoram v. 92. impugnat. Anaxagoras autem Clazomenius Hegesibuli vel Eubuli filius, viginti annos ante Xerxis traiectionem natus, teste Laërtio: ille docuit materiam infinitam esse, e qua omnia gignerentur, eamque particulas similes inter se, minutas, primo confusas, postea in ordinem adductas a mente divina. Cicero Acad. Quaest. l. 4. Librum suum de Rerum Na-

Ossa videlicet e pauxillis atque minutis
Ossibu'; sic et de pauxillis atque minutis
Visceribus viscus gigni; sanguenque creari,
Sanguinis inter se multis coëuntibu' guttis:
Ex aurique putat micis consistere posse
Aurum: et de terris terram concrescere parvis:
Ignibus ex ignem; humorem ex humoribus esse
Caetera consimili fingit ratione, putatque.

*Ossa viz. ex minutis parvisque ossibus, sic viscus ex minutis parvisque visceribus, sanguinemque ex multis sanguinis guttis confluentibus componi: aurum quoque docet ex parvis auri particulis, terram e parvis terris, ignem ex ignibus, aquam ex aquis, et similiter reliqua omnia fieri, et constitui. Hic insu*tura sic orsus est; ὁμοῦ πάντα χρήματα ἦν, νοῦς δ' αὐτὰ διῆρε, καὶ διεκόσμησε. Plutarchus, lib. 1. c. 3. Ex partibus vero inter se similibus res omnes componi asseruit, ex ossiculis ossa, sanguinem ex sanguinis guttulis, etc. Ελεγε ἀρχὰς τὰς ὁμοιομερείας, καθάπερ γὰρ ἐκ τῶν ψηγμάτων λέγομεν τὸν χρυσὸν συνεστάναι, οὕτως ἐκ τῶν ὁμοιομερῶν μικρῶν σωμάτων τὸ πᾶν συγκεκρίσθαι· Laërtius. Fusius Plutarchus, c. 3. de Placit. Philosoph. l. 1. Αναξαγόρας ὁ Κλαζομένιος ἀρχὰς τῶν ὄντων τὰς ὁμοιομερείας ἀπεφήνατο· ἐδόκει γὰρ αὐτῷ ἀπορώτατον εἶναι; πῶς ἐκ τοῦ μὴ ὄντος δύναταί τι γίνεσθαι, ἢ φθείρεσθαι εἰς τὸ μὴ ὄν· τροφὴν γοῦν προσφερόμεθα ἁπλῆν, καὶ μονοειδῆ, οἷον, τὸν Δημήτρειον ἄρτον, τὸ ὕδωρ πίνοντες· καὶ ἐκ ταύτης τῆς τροφῆς τρέφεται θρὶξ, φλὲψ, ἀρτηρία, νεῦρα, ὀστᾶ, καὶ τὰ λοιπὰ μόρια. Τούτων οὖν γινομένων, ὁμολογητέον ἐστὶν, ὅτι ἐν τῇ τροφῇ τῇ προσφερομένῃ πάντα ἐστὶ τὰ ὄντα, καὶ ἐκ τῶν ὄντων πάντα αὔξεται καὶ ἐν ἐκείνῃ ἐστε τῇ τροφῇ μόρια αἵματος γεννητικὰ, καὶ νεύρων, καὶ ὀστέων, καὶ ἄλλων τῶν ἃ ἦν λόγῳ θεωρητὰ μόρια. Οὐ γὰρ δεῖ πάντα ἐπὶ τὴν αἴσθησιν ἀνάγειν, ὅτι ἄρτος καὶ τὸ ὕδωρ ταῦτα κατασκευάζει, ἀλλ' ἐν τούτοις ἐστὶ λόγῳ θεωρητὰ μόρια. Ἀπὸ τοῦ οὖν ὅμοια τὰ μέρη εἶναι ἐν τῇ τροφῇ τοῖς γεννωμένοις, ὁμοιομερείας αὐτὰς ἐκάλεσε, καὶ ἀρχὰς τῶν ὄντων ἀπεφήνατο· καὶ τὰς μὲν ὁμοιομερείας, ὕλην; τὸ δὲ ποιοῦν αἴτιον, τὸν Νοῦν τὸν τὰ πάντα διαταξάμενον.

835. *Pauxillis atque minutis*) *Paucissimis, et parvissimis*, optimus interpres Fayus: Os viz. maximum ex paucissimis, et parvissimis ossibus conficitur! lib. 3. v. 230. *Scire licet perquam pauxillis esse creatum Seminibus; quoniam fugiens nil ponderis aufert.*

837. *Sanguen*) Ita plerumque veteres.

841. *Ignibus ex ignem*, etc.) Quidam scribunt, *Sic ignem inter se parvis coëuntibu' nasci ignibus, exiguis humorem humoribus esse.* Hic de Lambino, Gifanio, et Pareo, quorum nec scripta, nec nomina profecto unquam vidit, multa commentus est, et nugatur Fayus.

Nec tamen esse ulla parte idem in rebus inane
Concedit, neque corporibus finem esse secandis;
Quare in utraque mihi pariter ratione videtur
Errare, atque illi, supera quos diximus ante.
Adde quod imbecilla nimis primordia fingit,
Si primordia sunt, simili quae praedita constant
Natura, atque ipsae res sunt; aequeque laborant,
Et pereunt, neque ab exitio res ulla refraenat:
Nam quid in oppressu valido durabit eorum,
Vt mortem effugiat lethi sub dentibus ipsis?
Ignis? an humor? an aura? quid horum? sanguen? an ossa?
Nil, ut opinor, ubi ex aequo res funditus omnis
Tam mortalis erit, quam quae manifesta videmus

per idem Anaxagoras docet nullum esse inane, neque esse aliquod minimum ideoque mihi videtur aeque errare ac illi omnes quos supra refutavimus. Adde quod nimis infirma fingit rerum principia si eiusdem plane sint naturae ac res ipsae, si aeque interitui obnoxia, nullo que modo ab exitio secura: quid enim eorum quum valido morsu premit mors sub ipsis lethi dentibus mortem evitare possit? An ignis, aër, aqua? quid horum? an sanguis, an ossa? nihil ut puto; omnis enim res aeque obnoxia esset interitui ac ea quae nostris

843. *Nec tamen esse ulla, etc.*) Quod Epicuro non placuit Anaxagorae opinio, ideo Lucretius ipsam studiose insectatur, et initium facit, v. 41. a duobus argumentis adversus superiores, Heraclitum, Empedoclem, et alios allatis: uno quod inane in natura detur; altero quod nullum continuum infinite dividuum sit.

847. *Adde quod imbecilla, etc.*) Tertio, v. 42. arguit, quod cum Anaxagoras vellet constare similia ex similibus, et principia esse eiusdem plane cum compositis naturae, sequeretur, ut composita, sic etiam principia interire posse: et nulla certe ratio est, cur, si maior quaedam carnis portio corruptioni obnoxia sit, non sit quoque obnoxia minor, cum etiam, tametsi consistas in aliqua minima, non appareat, quamobrem illa, dum caro sit, pati aliquid, destruique non possit: at si principia corrumpantur, in *nihilum* recident, quod absurdum et impossibile esse olim demonstratum est.

852. *Sub dentibus*) Alii, *sub cactibus*: quidam libri, *subcutibus*: Muretus legit, *sub motibus*: at *dentibus*, aptius convenit *oppressu valido*, in versu praecedenti.

853. *Sanguen? an ossa? sanguis, anne os?* Gifanius, *sanguis an? anne os?* Nardius. codd. *Sanguinis ad nos*: *Sanguinis onos*: *Sanguis ὁμοίως*. Aliqui legunt, *Sanguis, an ossum? ossum* enim veteres agnoscunt. His adderem, *sanguis an? Os an?*

Ex oculis nostris aliqua vi victa perire.
At neque recidere ad nihilum res posse, neque autem
Crescere de nihilo, testor res ante probatas.
Praeterea, quoniam cibus auget corpus, alitque;
Scire licet, nobis venas, et sanguen, et ossa,
Et nervos alienigenis ex partibus esse:
Sive cibos omneis commisto corpore dicent
Esse, et habere in se nervorum corpora parva,
Ossaque, et omnino venas, parteisque cruoris;
Fiet, uti cibus omnis et aridus, et liquor ipse,
Ex alienigenis rebus constare putetur,
Ossibus, et nervis, venisque, et sanguine misto.
Praeterea, quaecumque e terra corpora crescunt;
Si sunt in terris, terras constare necesse'st
Ex alienigenis, quae terris exoriuntur.

oculis apparent vi aliqua fracta aut dissipata interire. At res neque in nihilum recidere, neque e nihilo oriri posse allata olim argumenta fidem faciunt. Praeterea, quum alimentum nutrit, et auget nostra corpora, certi esse possumus, venas, sanguinem, ossa et nervos e partibus dissimilibus componi: si autem contendant alimentum e commisto corpore constare, et continere minutos nervos, venas, ossa, et sanguinis guttas; inde sequetur, alimentum, quo utimur, sive siccum sive liquidum, ex partibus dissimilibus, ex ossibus, nervis, venis, et cruore mixto constare. Praeterea, si omnia corpora quae e terris oriuntur sint in terris, tum necesse est terras constare ex istis dissimilibus rebus quae ex istis terris oriuntur. Alias res contemplare, si enim

856. *Victa*) B. *Cuncta.*

859. *Praeterea, quoniam cibus*, etc.) Quarto, v. 9. praeclare disputat; ex variis alimentis quae dissimilibus prorsus constant partibus corpora nostra nutriuntur, unde partes nostri corporis dissimilibus constare sequitur, singulae enim partes, ossa, nervi, venae, etc. diversis et dissimilibus alimentis nutriuntur. Si autem dicant ista alimenta continere particulas nervorum, ossium, etc. fateantur necesse est non esse in istis corporibus eam, quam finxit Anaxagoras, Homoeomeriam. Diversas et dissimiles partes *alienigenas* nuncupat Lucretius, quas retenta voce graeca vulgo *heterogeneas*, uti similes *homogeneas* vocamus.

861. Hunc versum multi codd. non agnoscunt, quod librariorum negligentiae imputandum est, illum enim sibi vendicat Lucretius.

867. *Venisque*) Alii legunt, *simieque*: at quis non videt ex v. 860. *venisque* retinendum?

868. *Praeterea, quaecunque e terra*, etc.) His v. 6. contra Anaxagoram

Transfer item, totidem verbis utare licebit:
In lignis si flamma latet, fumusque, cinisque;
Ex alienigenis consistant ligna necesse'st.
Linquitur hic tenuis latitandi copia quaedam:
Id quod Anaxagoras sibi sumit, ut omnibus omneis
Res putet immistas rebus latitare; sed illud
Apparere unum, cuius sint pluria mista,
Et magis in promptu, primaque in fronte locata;
Quod tamen a vera longe ratione repulsum'st.

flamma fumus, et cinis sint in lignis, tum ligna ex dissimilibus *componi necesse est. Huius vero argumenti vis aliquali responso eludi potest, eoque utitur Anaxagoras; docet enim res omnes rebus omnibus immistas esse, illud vero solum apparere, cuius sint plurimae partes in composito, exterius et in superficie collocatae: hoc autem responsum a veritate est longissime remotum.*

sextum proponitur argumentum: Si omnia quae e terra oriuntur in terra latuerint, necesse est ut terra constet e rebus dissimilibus, quoniam corpora dissimilia e terris oriuntur; urgetque insuper; Si flamma, fumus, et cinis, quae sunt res inter se dissimiles in lignis sint, tum ligna e rebus dissimilibus componi; ideoque nullam esse Homoeomeriam.

873. Post hunc versum inserit Lambinus, *Ex alienigenis quae lignis exoriuntur:* Et castigat Gifanium, qui delendum esse censuit; at dum deleatur iste versus irascatur Lambinus.

874. *Linquitur hic tenuis*, etc.) Proponit Anaxagorae sententiam, eamque, v. 22. protinus invadit: haec vero Anaxagorae sententia in hunc modum ab Aristotele expressa est. *Res et apparere, et dominari invicem differentes aiunt, ab eo, quod in infinitorum mistura maxime abundat: non enim esse totum pure aut album, aut nigrum, aut dulce, aut carnem, aut os, cuius autem amplius unumquodque habet, eam talis rei naturam videri* Sensus est, carnis nomine, v. g. non esse intelligendam naturam simplicem, at uniusmodi, sed congeriem plurium, imo innumerabilium, diversarum particularum, quae hanc corporis speciem, quam dicimus carnem, tum faciunt, cum maior quaedam est copia illarum particularum, quae ad talem speciem exhibendam idoneae sunt, quam caeterarum quarumcumque quae sub illis delitescentes ipsis concedant formam et nomen: facta autem exsolutione, translationeque earundem partium in aliam congeriem, tum particulae carneae cum caeteris delitescentes et nomen et formam similiter concedant aliis, quarum copia maior fuerit, et species visibilior. Adversus, v. 880. obiicit Lucretius, quod si haec vera esset sententia, tum in detritione frugum, herbarum, et similium, oporteret aliquando apparere speciem sanguinis, lactis, aliarumve id genus rerum, etc. *Gassendus.*

877. *Pluria*) Sic veteres, ut com-

Conveniebat enim fruges quoque saepe minutas,
Robore cum saxi franguntur, mittere signum
Sanguinis, aut aliûm nostro quae corpore aluntur:
Cum lapidi lapidem terimus, manare cruorem.
Consimili ratione herbas quoque saepe decebat,
Et laticis dulceis guttas, similique sapore
Mittere, lanigerae quali sunt ubera lactis:
Scilicet et glebis terrarum saepe friatis
Herbarum genera, et fruges, frondeisque videri
Dispertita, atque in terris latitare minute:
Postremo, in lignis cinerem fumumque videri,
Cum praefracta forent, igneisque latere minutos.
Quorum nil fieri quoniam manifesta docet res,
Scire licet non esse in rebus res ita mistas:

Aliter enim oporteret fruges minutas, cum vi lapidis molaris frangantur, sanguinem vel aliquid tale (nervos puta et medullam) quale in nostro corpore nutritur, emittere: similiter etiam oporteret herbas dulces humoris guttas, et eiusdem saporis cum lacte fundere; et in friatis terrae glebis minutas herbas, fruges, frondesque hic et illic hospitantes videremus: deinde in fractis lignis fumum, cinerem, ignesque minutulos latitantes. Quoniam vero nil tale apparere manifestissimum sit, certi sumus res non esse in rebus ita mixtas, at se-

pluria apud Terentium. Valeant B. et Ne. cum suo *plurima.*

880. *Mimaas*) *Minaci*, B. Ne. *Minacis.*

882. *Aut aliûm nostro quae corpore aluntur*) Ita optime restituit Lambinus: et solus Nardius, eiusque similes amant; *Aliquid nostra quo corpora aluntur*; Nec alii magis sapiunt qui legunt, *Aut aliquid, nostro in quae corpore aluntur.*

883. *Cum lapidem lapidi terimus*) Hunc versum eiiciendum esse monet Faber, quoniam nihil in eo est, quod in priori versu, *Robore cum saxi franguntur mittere signum Sanguinis.....* non legitur. Turnebus tuetur, et docet intelligendum esse de quodam molendi genere in quo *lapis lapidem terit*, ut est apud Plautum, *Num me illuc ducis ubi* lapis lapidem terit? Aliquando putavit Lambinus ferri non posse lectionem vulgatam *manare cruorem*, (quamobrem enim conveniebat ex lapidibus collisis et contritis cruorem manare) legendumque esse *manare calorem*, i. e. ignem seu flammam, ut ait hic Lucretii sensus; Conveniebat, si Anaxagorae sententia vera esset, ex lapidibus inter se contritis *calorem*, id est, ignem manare. Haec ille: quasi ex lapidibus contritis scintillae non exilient. Eiiciatur igitur hic versus tam importunus, et inutilis, ne forsan aliqui, quod iam Fayus fecit, ex eo concluderent Lu-

Verum semina multimodis immista latere
Multarum rerum in rebus communia debent.
At saepe in magnis fit montibus, inquis, ut altis
Arboribus vicina cacumina summa terantur
Inter se, validis facere id cogentibus Austris,
Donec fulserunt flammae fulgore coorto:
Scilicet; et non est lignis tamen insitus ignis,
Verum semina sunt ardoris multa, terendo
Quae cum confluxere, creant incendia sylvis.
Quod si tanta foret sylvis abscondita flamma,
Non possent ullum tempus celarier ignes:
Conficerent volgo sylvas, arbusta cremarent.
Iamne vides igitur, paullo quod diximus ante,

mina multis rebus communia diversimode mixta in unoquoque composito latere. At, inquies, in magnis montibus saepe accidit, vicinarum arborum ramos, valido vento agitante, inter se teri donec accendantur. Concedimus: in arboribus tamen ignis non includitur, sed multo ignis semina, quae ista attritione in unum locum collecta, accendunt sylvas. Quod si tanta vis ignis in arboribus includeretur, ne per momentum quidem temporis celari possit, passim et continuo sylvas consumeret, et arbores cremaret. Nonne igitur iam verum

crétium docuisse, corpora nostra *saxis* et *lapidibus* nutriri. Interpres tali ferculo dignissimus.

885. *Et laticis*) *Latices*, ex codd. Lambinus: conveniebat enim latices, i. e. aquas quas potant guttas dulces, et lactei saporis mittere. Haec ille. Alii *laticis dulces guttas* legunt: nec repugno.

886. *Quali sunt ubera.*) Alii, *Quales sunt ubere.*

894. *Verum semina multimodis*, etc.) Duos hosce versus aliunde huc translatos arbitror (nam alibi plus semel leguntur), atque ideo tollendos; alioqui non dicendum fuerat *debent* sed *debere*: Faber. Saepe leguntur: utinam indicasset; et ista de *debere* et *debent* sententia atrox profecto et truculenta est, et quae plurimos Lucretii versus iugularet.

896. *At saepe in magnis*, etc.) Proponit, solvitque, v. 10. quod Anaxagoras urgebat ad probandum omnia in omnibus esse, atque adeo omnia generari ex omnibus. Exemplum viz. ignis, qui latere debeat in arboribus collisione vehementi ignescentibus. Respondet Lucretius; Non ignem quidem esse in arbore ipsa, sed tamen semina ignis seu moleculas atomorum, quae certa ac nova ratione dispositae speciem ignis exhibeant: nam alioquin si ignis actu et revera in sylvis foret, is haud dubie suas vires passim ostentaret.

899. *Fulserunt flammae fulgore coorto*) Alii, *Flammai fulserunt igne coorto*: Alii e veteribus codd. longe melius, *Fulserunt flammai flore coorto.*

906. *Iamne vides igitur*, etc.) Se-

Permagni referre eadem primordia saepe
Cum quibus, et quali positura contineantur,
Et quos inter se dent motus, accipiantque;
Atque eadem paullo inter se mutata creare
Igneis e lignis, quo pacto verba quoque ipsa
Inter se paullo mutatis sunt elementis,
Cum Ligna, atque Ignes distincta voce notemus.
Denique iam quaecumque in rebus cernis apertis,
Si fieri non posse putas, quin materiai
Corpora consimili natura praedita fingas,
Hac ratione tibi pereunt primordia rerum:
Fiet uti risu tremulo concussa cachinnent,
Et lacrymis salsis humectent ora genasque.

agnoscis quod paulo ante docuimus, plurimi plerumque interesse cum quibus aliis principiis, et quali ordine semina misceantur; et quos etiam motus dent et recipiant vicissim: eademque semina, paululum inter se mutata, generare ignes e lignis, quo pacto voces quoque ipsae ligna et ignes, licet diversa plane vocabula et diversas res significantia, literis paululum transpositis et mutatis in se invicem converti possunt? Denique si istas res quas sensu percipimus credas generari non posse, nisi fingas prima rerum illarum semina eiusdem et plane similis naturae esse, actum profecto esset de rerum principiis: exinde enim sequeretur semina quaedam fore, quae concussa risu tremulo cachinnarent, et quae ora et genas salsis lachrymis humectarent (quaedam ridentia, quaedam lacrymantia principia). Nunc

mina multa ignis in lignis latere supra affirmaverat, illa autem ligna ista non consumere, quia aliis diversae figurae seminibus impedita speciem formamque ignis induere non potuerunt; et inde, v. 8. supra positam Epicuri sententiam egregie confirmat: communia viz. esse multarum rerum in multis rebus semina, eadem principia coelum, terras, mare, omnia denique constituere; ideo autem res diversas esse quia alia semina aliis diversae figurae diverso ordine iunguntur, et diversimode moventur, ut in vocibus LIGNA et IGNIS communes sunt literae, at voces ipsae sunt diversae.

908. *Contineantur*) Alii, *coniungantur: Contingantur*, B. unde *contignantur*.

914. *Denique iam quaecunque*, etc.) Vltimum argumentum contra Anaxagoram subiicit ex absurdo, v. 6. Sequeretur enim ὁμοιομερείας ridentes, flentesque, et alias id genus constitui, ut omnia ex similibus fieri probaretur.

917. *Rerum*) Aliquid deesse aut inverti suspicatur Gassendus, aut certe particulam *et* interserendam esse post *rerum*. Alia, Lambinus; et hi disputent: sive interponas *et*, sive reiicias eadem est argumenti vis, et qui sub-

Nunc age, quod superest cognosce, et clarius audi,
Nec me animi fallit quam sint obscura, sed acri
Percussit thyrso Laudis spes magna meum cor,
Et simul incussit suavem mi in pectus amorem
Musarum; quo nunc instinctus, mente vigenti
Avia Pieridum peragro loca, nullius ante
Trita solo: iuvat integros accedere fonteis,
Atque haurire; iuvatque novos decerpere flores;
Insignemque meo capiti petere inde coronam,
Vnde prius nulli velarint tempora Musae.
Primum quod magnis doceo de rebus, et arctis
Relligionum animos nodis exsolvere pergo:
Deinde quod obscura de re tam lucida pango

age, quod superest cognosce, et perspicue explicatum accipe. Nec me latet ea quae dicturus sum esse explicatu difficilia, sed vehemens spes gloriae acri irritamento mentem meam percussit, simulque indidit pectori blandum et potentem musarum amorem; quo nunc instinctus alacri vividoque animo avia Pieridum peragro loca, nullius olim pedibus calcata. Placet adire fontes illibatos, et inde aquas haurire; placet novos flores legere, et ex iis locis nobilem mihi coronam decerpere e quibus musae nullius unquam caput ornarint; primum quod de rebus maximi momenti cano, animosque hominum arctis religionum vinculis eximo, deinde quod de rebus tam obscuris tam lucida scribo carmina; musaeo lepore

los in Lucretio hiatus patitur, ille est nimis elegans, et morosus.

920. *Nunc age, quod superest, etc.*) Fatigatum longa de rerum principiis disputatione Memmium ad majora et sublimiora ducit, de suo carmine, v. 30, magnifice loquutus: horridum esse Epicuri philosophism, nec ad vulgi gustum fatetur; promittit vero se versibus suis suavibus et decoris ita illam perfusurum et ornaturum esse, ut speciosissima tandem et dulcissima videbitur: saltem id effecturum quod medici faciunt, qui ingratam potionem pueris dantes poculi oras melle contingunt; cuius sapore decepti pueri amara etiam pharmaca absorbent. Improbus quidem hic labor, sed futurae gloriae spes incitat, et ut Memmio suo totam naturam rerum explicet, aggreditur opus difficile, arduum, et a nullo hactenus latino carmine tentatum.

926. *Solo*) Plantæ pedis. Cicero 5. Tusc. dixit *solorum callum*: et Varro de Re Rustica: *Solum hominis exitium est herbae, et semitae fundamentum.*

926. *Integros*) E quibus nemo biberat. Sic Horatius ad Musam, *O quae fontibus integris gaudes*, etc.

930. *Doceo de rebus*) Cicero, Orat. pro domo, *Docere pontificum collegium de rebus divinis.*

931. *Pergo*) Aliqui codd. *Porgo*; id est, porro ago, illaque voce usus est Ennius.

Carmina, musaeo contingens cuncta lepore;
Id quoque enim non ab nulla ratione videtur:
Sed veluti pueris absinthia tetra medentes
Cum dare conantur, prius oras pocula circum
Contingunt mellis dulci flavoque liquore,
Vt Puerorum aetas improvida ludificetur
Labrorum tenus, interea perpotet amarum
Absinthi laticem, deceptaque non capiatur,
Sed potius tali facto recreata valescat;
Sic ego nunc, quoniam haec ratio plerumque videtur
Tristior esse, quibus non est tractata, retroque
Volgus abhorret ab hac, volui tibi suaviloquenti
Carmine pierio rationem exponere nostram,
Et quasi musaeo dulci contingere melle,
Si tibi forte animum tali ratione tenere
Versibus in nostris possem, dum perspicis omnem
Naturam rerum, qua constet compta figura.
  Sed quoniam docui, solidissima materiai

cuncta contingens; neque hoc temere videtur fieri: verum ut medici, cum amara absynthia pueris conantur dare, poculi oras dulci flavoque melle circumliniunt, ut incauti pueri ludificentur labrorum tenus, at interim amarum absynthium epotent, atque ita decepti non damnum aliquod hac fraude patiantur, sed ut hausto medicamine recreati convalescant; sic Ego, quoniam haec nostra philosophia videtur horrida et tristis iis omnibus quibus nondum fuerit perspecta, vulgusque hominum eam maxime aversatur, dulci carmine tibi nostra dogmata explicare, illaque suavi quasi musarum melle circumlinere volui, si tali forsan ratione mentem tuam in meis libris detinere possem, donec universam naturam rerum penitus perspectam habeas. Quoniam vero supra demonstravi corpora esse

941. *Tali facto*) *Tali tactu*, Lambinus ex voce *contingunt* in v. 937. Non placet.

943. *Retroque*) Rectius quam *ideoque*, quod codd. nonnulli exhibent.

949. *Naturam rerum, qua constet compta figura*) Hellenismus Plauto, Terentio, Lucilioque familiaris; sic *Nescio illum qui sit:* Plautus in Paenulo: *Patrem atque Matrem viverent* vellem tibi. Alii pro *compta* legunt *cuncta*; alii legunt, *Qua constent cuncta*.

950. *Sed quoniam docui*; etc.) Corpora esse, eaque perfecte solida et indissolubilia, inane etiam multis argumentis affirmaverat; ex iis vero universum constare, nec tertium esse rerum genus docuerat Lucretius. Iam v. 7. nobilem quaestionem proponit,

Corpora perpetuo volitare invicta per aevum;
Nunc age summai ecquaenam sit finis eorum,
Necne sit, evolvamus: item, quod inane repertum'st,
Seu locus, ac spatium, res in quo quaeque genantur,
Pervideamus utrum finitum funditus Omne
Constet, an immensum pateat vel ad usque profundum.
Omne quod est, igitur, nulla regione viarum
Finitum'st: namque extremum debebat habere:
Extremum porro nullius posse videtur
Esse, nisi ultra sit quod finiat, ut videatur,

quaedam perfecte solida, et aeterna, iam videamus an sint numero finita, vel infinita; item quoniam probavi inane, seu locum, et spatium in quo res quaeque fiant et moveutur, esse; inquiramus an omne ex istis corporibus et inani compositum, sit terminis aliquibus inclusum vel immensum pateat, et sine fine. Omne *igitur nulla ex parte finitum est, si enim esset finitum, extremum haberet; extremum vero non potest esse, nisi sit aliquid extra id quod terminat (id extremum) ex quo videri possit; et ultra quod nostra videndi facultas non progrediatur (et quod*

An Vniversum hoc infinitum sit, an terminis aliquibus inclusum? variisque argumentis evincere conatur omne ex nulla parte terminatum esse, sed iam multitudine corporum, quam inanis magnitudine prorsus infinitum.

952, 953. *Summai ecquaenam sit finis eorum, Necne sit, evolvamus*) B. Na. *Summa audi. Summai quaenam*, Fayus. *Nec si te volvamus*, B. *Haec si volvamus*, Nardius.

956. *Pateat vel ad usque*) *Patefiat ad usque*, Nardius. Sed rectius legendum, *pateat vasteque.*

957. Primum argumentum, quo Vniversi infinitionem, v. 10. probat, explicat Cicero de Divinat. l. 2. sect. 154. Quod finitum est habet extremum: Quis hoc non dederit? Quod autem habet extremum id cernitur ex alio extrinsecus:. hoc quoque est concedendum. At quod omne est, id non cernitur ex alio extrinsecus: ne hoc quidem negari potest: igitur omne quod est non habet extremum. Epicurus ad Herodotum. Ἀλλὰ μὲν καὶ τὸ πᾶν ἄπειρόν ἐστι. τὸ γὰρ πεπερασμένον ἄκρον ἔχει, τὸ δὲ ἄκρον παρ' ἕτερόν τι θεωρεῖται. ὥστε τὸ οὐκ ἔχον ἄκρον πέρας οὐκ ἔχει; πέρας δὲ οὐκ ἔχον ἄπειρον ἂν εἴη, καὶ οὐ πεπερασμένον.

958. *Namque extremum*) *Nam qua*, alii legunt, quos negligo.

Ibid. *Debebat*) *Debebis*, Faber.

959. *Extremum porro*, etc.) Duos hos versus obscuros esse omnes queruntur, nonnulli corruptos; Faber delet, neque ego retinerem, si sine illis integrum esset, quod nobis exhibet Lucretius, Epicuri argumentum: id facit ut retineam, et, nisi fallor, non erunt amplius obscuri. Quidam legunt, *quoad non*, id est, ultra quod.

960. *Vltra sit*) Repone, *extra sit* ex v. 962.

Quo non longius haec sensus natura sequatur.
Nunc extra summam quoniam nihil esse fatendum'st,
Non habet extremum: caret ergo fine modoque.
Nec refert quibus assistas regionibus eius,
Vsque adeo quem quisque locum possidit, in omneis
Tantumdem parteis infinitum omne relinquit.
 Praeterea, si iam finitum constituatur
Omne quod est spatium, si quis procurrat ad oras
Vltimus extremas, iaciatque volatile telum,
Id validis utrum contortum viribus ire
Quo fuerit missum mavis, longeque volare,
An prohibere aliquid censes, obstareque posse?
Alterutrum fatearis enim, sumasque necesse'st,
Quorum utrumque tibi effugium praecludit, et omne
Cogit ut exempta concedas fine patere.
Nam sive est aliquid, quod prohibeat, officiatque

sistat aciem oculi). Quoniam vero concedendum est extra omne nihil esse omne nullum habet extremum, ideoque caret fine, et infinitum sit necesse est. Nec interest in quibus omnis (*universi*) *partibus consistas, quamcunque enim partem illius aliquis occupat*, omne *relinquit quoquoversum ab ea parte aeque infinitum. Praeterea si totum quodcunque extensum est aliquibus terminis finiri statuatur, siquis progrediatur ad extremos illos fines, telumque iaciat, utrum dices istud telum magno impetu impulsum in eam partem in quam destinabatur longe evolare, an ab aliquo obstaculo impeditum quiescere debere? Horum enim alterum dicas necesse est; neutrum vero te elabi sinet, et utrumque coget fateri* omne *sine terminis esse, et immensum patere. Sive enim est ali-*

964. *Assistas*) Fayus, *absistas*.

967. *Praeterea, si iam, etc.*) Pro infinitate *Vniversi* iterum, v. 16. telo suo egregie pugnat Lucretius. Esto omne finitum, in extrema illius Vniversi ora collocetur aliquis, et telum vibret; aut longius evolabit istud telum, aut ab aliquo sistetur: si evolet, ultra extremam oram patet spatium; si sistatur, aliquid extra extremum est: ubicunque extremae Vniversi orae statuuntur, hoc modo instabit Lucretius, et telo suo minabitur.

968. *Omne quod est spatium*) Vniversum. Qui *inane* interpretantur, ineptiunt; ut patet ex v. 972.

968. *Procurrat*) Ita codd. optimi. Alii, *percurrat*.

970. *Id validis*) Recte: Gassendus et alii, *Invalidis*, pro valde validis.

971. *Quo*) *Quod*, Na. Hunc versum non agnoscit B.

Quo minu'quo missum'st veniat, finique locet se,
Sive foras fertur, non est ea fini' profecto.
Hoc pacto sequar, atque oras ubicunque locâris
Extremas, quaeram quid telo denique fiat.
Fiet uti nusquam possit consistere finis;
Effugiumque fugae prolatet copia semper.
Praeterea, spatium summaï totius omne
Vndique si inclusum certis consisteret oris,
Finitumque foret, iam copia materiaï
Vndique ponderibus solidis conflûxet ad imum;
Nec res ulla geni sub coeli tegmine posset;
Nec foret omnino coelum, neque lumina solis:
Quippe ubi materies omnis cumulata iaceret
Ex infinito iam tempore subsidendo.

quid quod impediat quo minus eam partem, in quam destinatum fuit, attingat, ibique tanquam in termino se sistat, sive longe evolet, ibi profecto nullus erat finis. Hoc modo insequar, et ubicunque extremos istos fines posueris, quid telo fiet inquiram. Et exinde probabitur nullos esse extremos fines, sed immensum patere spatium per quod telum istud evolaret. Praeterea, si Vniversum certis finibus ex omni parte inclusum et terminatum esset, iam cuncta rerum semina vi suae gravitatis ad infimum locum descendissent, neque ulla res sub caeli fornice fieri posset, imo nec ipsum foret caelum, neque sol; omnia enim omnium rerum semina cumulata iacerent cum ab aeterno subsidissent. Nunc vero

978. *Non est ea fini' profecto*) Ita optime Lambinus. Alii, *a fine profectum*, quod Fayus, ut solet, approbat; quasi telum quod prohiberetur v. 976. dici possit non *a fine profectum*.

980. *Telo*) B. *Caelo*: manifesto errore.

983. *Praeterea, spatium*, etc.) Vrget opus poëta, et, v. 44. subiicit incommodum, quod inveniret si *Finitum*, et aliquibus terminis inclusum esset *Vniversum*. In isto enim finito *imus* aliquis esset locus, ad quem materies ab aeterno subsidens innata sibi gravitate contendisset, effectumque iam pridem fuisset, ut depressa in eum locum universa materia nihil generari deinceps posset; ex seminibus enim quiescentibus nihil oritur: cum autem non sit *imus* locus, iugiter moventur principia, undique nascuntur res, et ex infinito *Vniverso* nova semina singulis *mundis* perpetuo inferuntur.

984. *Si inclusum certis consisteret*) *Conclusum certis si insisteret*, Gassendus.

986. *Conflûxet*) *Confluxisset*. Sic *Extinxem* pro *Extinxissem* apud Virgilium. *Consumse* pro *Consumpsisse* apud Lucretium, etc.

987. *Geni*) *Geri*, omnes codd. vet. ut et *Geruntur* v. 951. eamque lectio-

At nunc nimirum requies data principiorum
Corporibus nulla'st: quia nil est funditus imum,
Quo quasi confluere, et sedes ubi ponere possint;
Semper et assiduo motu res quaeque geruntur
Partibus in cunctis, aeternaque suppeditantur
Ex infinito cita corpora materiai.
Postremo ante oculos rem res finire videtur;
Aër dissepit colleis; atque aëra montes,
Terra mare, et contra mare terras terminat omneis:
Omne quidem vero nihil est quod finiat extra.
Est igitur natura loci, spatiumque profundi,
Quod neque clara suo percurrere flumina cursu
Perpetuo possint aevi labentia tractu:
Nec prorsum facere, ut restet minus ire, meando:
Vsque adeo passim patet ingens copia rebus,
Finibus exemptis in cunctas undique parteis.

perpetuo agitantur rerum principia, quia nullus est infimus in natura locus quo descendere possint et quiescere; atque hac perpetua agitatione res in omnibus Vniversi partibus fiunt, et agilia et aeterna rerum semina ex infinito subministrantur. Postremo nihil evidentius est quam quod res rem terminat, aër montes, et montes aëra, terra mare, et e contra omnes terras mare terminat; at vero nulla res est extra Vniversum *quae terminus illi esse possit. Ea igitur est natura spatii inanis vel loci, ut neque celebres fluvii, etsi ab aeterno in aeternum fluerent, unquam percurrere valerent, neque omnino efficere labendo ut sibi minus viae supersit: tam immane immensumque est spatium, et ex omni parte fi-*

nem Gifan. Par. Na. omnes praeter Lambinum tuentur: at contra omnes libros admittenda est ea vox quae Lucretium sapit, et ad argumentum apprime facit.

995. *Aeternaque*) *Infernaque*, B. et alii codices: nullo sensu.

997. *Postremo ante*, etc.) Alio his v. 10. utitur argumento; Quicquid enim terminatur ab aliquo quod extra se est, finitur, sic aër terminat montes, et montes aërem, mare terras, et terrae mare. At quis dixerit aliquid esse extra *Vniversum* quod illius terminus esse possit, cum id ipsum quod extra est sit *Vniversi* pars, Vniversum enim continet omne quod est? Concludit igitur *Vniversum* esse immensum, eamque immensitatem praeclara periphrasi describit.

1002. *Flumina*) Aliqui libri, ut et Na. *Fulmina*: haec vox et Lambino et Gifanio displicuit; eam Faber amplectitur, an merito, iudicent alii.

1003. *Possint*) *Possunt*, MS. et Gif.

1004. *Ire meando*) *In remeando*, aliqui, ut monet Gif.

Ipsa modum porro sibi rerum summa parare
Ne possit, Natura tenet: quia corpus inani,
Et quod inane autem'st, finiri corpore cogit;
Vt sic alternis infinita omnia reddat.
Aut etiam, alterutrum nisi terminet alterum eorum,

nibus destitutum. Denique natura ipsa facit ut Vniversum *terminum habere non possit, quia corpus inani, inane autem corpori terminum posuit, ut hac alterna corporis et inanis terminatione*; Vniversum *reddat interminatum. Si vero alterutrum non terminet eorum alterum (corpus viz. inane) sed alterutrum tan-*

1007. *Ipsa modum*, etc.) Iterum, v. 13. *Vniversum* esse infinitum probat Lucretius quia corpus et inane sese mutuo terminant, ex ista autem mutue terminatione necesse est ut immensitas oriatur, quoniam neutrum, neque corpus, neque inane potest esse ultimum, cuius vero nulla pars potest esse ultima, id profecto infinitum. Si autem alterutrum (corpus viz.) non finiret alterum (inane), inane autem esset infinitum, quod olim probaverat, corpora vero finita, ut Stoïcis placuit, dissolverentur omnia; rupta enim subito compage, finita semina per immensum inane dissiparentur, imo nunquam coaluissent, cum finita semina in inane infinito semel dispersa perpetuo vagarentur. Haec omnia Epicurus ipse ad Herodotum: *εἴτε γὰρ ἦν τὸ κενὸν ἄπειρον, τὰ δὲ σώματα ὡρισμένα, οὐδαμοῦ ἂν ἔμενε τὰ σώματα, ἀλλ᾽ ἐφέρετο κατὰ τὸ ἄπειρον κενὸν διεσπαρμένα, οὐκ ἔχοντα τὰ ὑπερείδοντα, καὶ στέλλοντα κατὰ τὰς ἀντικοπάς.*

1010. *Vt sic alternis*) *Vtque sit alterius*, B. frustra.

1011. *Aut etiam, alterutrum nisi terminet alterutrum eorum, Simplice natura et pateat tantum immoderatum*, De his duobus versibus varia critici; in priori *si* pro *nisi* legit P. nec agnoscit copulam *et* in posteriori versu. In posteriori *tamen* pro *tantum*, B. P. Gif. Par. omnesque MSS. ut fatetur Lambinus, nec agnoscunt copulam *et*. Posteriorem versum adulterinum esse existimant Gifanius et Pareus, ideoque reiiciunt: Auratus legit, *Aut etiam, alterutrum nisi terminet alterum eorum, Simplice natura pateat totum immoderatum*. Per *Totum* intelligit τὸ πᾶν; quod alias appellatur *Omne*: *Immoderatum autem simplice natura*, est infinitum una natura viz. *inani*. Et hanc lectionem amplectitur Gassendus. Lambinus haeret; aliquando autem legit; *Aut si etiam, alterutrum si terminet alterum eorum, Simplice natura pateat tamen immoderatum*. Hec sententia: Aut si, etiamsi alterutrum terminet alterum eorum, pateat tamen immoderatum, simplice natura, i. e. inane tantum sit infinitum unica natura, hoc est, corpora prima non sint infinita, sed inane duntaxat sit infinitum: sed hanc sententiam absurdam esse *Ipse* vidit et confessus est, et tandem legit, *Aut etiam, alterutrum nisi terminet alterum eorum, et Simplice natura pateat tantum immoderatum*. Existimat Faber vulgatam lectionem retinendam esse, et aliquot versus hic excidisse, ita ut eum de incommodis, ab inani immoderato sine admistione corporis infiniti, et alterius

Simplice natura et pateat tantum immoderatum;
Nec mare, nec tellus, nec caeli lucida templa,
Nec mortale genus, nec divûm corpora sancta
Exiguum possent horaï sistere tempus:
Nam dispulsa suo de coetu materiaï
Copia ferretur magnum per inane soluta;
Sive adeo potius nunquam concreta creâsset
Vllam rem, quoniam cogi disiecta nequisset.
Nam certe neque consilio primordia rerum

tum eorum (viz. inane) esset sine termino, tum nec mare, neo terra, nec caelum ipsum, nec homines, nec sancta Deorum corpora vel per minimum horae tempus consistere possent: omnium enim rerum principia a se invicem dissilirent, et per immensum inane dissiparentur; seu potius nunquam rem ullam fecissent, quoniam semel disiecta in immenso illo spatio concrescere nunquam potuissent. Profecto enim rerum semina nulla providentia aut sagacitate men-

misti, proficientibus, dixerit; altera pars omissa sit, aut non satis perspicue a Lucretio explicata; eandem enim ἀπορίαν remeare necesse esse: deinde duas illas voces *alterum* et *alterutrum* probâsse quod dicit. Displicent omnia: integer est poëta, nullique exciderunt versus: reiectis Aurati, Gassendi, aliorumque coniecturis, admittatur codd. MSS. lectio, et sana protinus erunt omnia et integra. Legantur itaque, *Aut etiam, alterutrum nisi terminat alterum eorum, Simplice natura pateat tamen immoderatum;* Inane viz. ut sequentes versus, et vox ipsa *pateat* demonstrant. Haec igitur horum versuum sententia; nisi *alterutrum*, corpus viz. *alterum eorum*, viz. Inane, terminet, immo vero solum concedatur *infinitum*, ut olim probavi, et Stoici, contra quos disputo, fatentur; nec mare, nec tellus, etc. Epicurus ipse, fateor, alteram huius argumenti partem proponit in Ep. ad Herodot. εἴτε τὸ κενὸν ἦν ὡρισμένον, τὰ δὲ σώματα ἄπειρα, οὐκ ἂν εἶχε τὰ ἄπειρα σώματα ὅπου ἂν ἔστη. Sed eam neglexit Lucretius, quoniam *inane* esse infinitum aliis argumentis iam probaverat.

1012. *Immoderatum*) Immensum. Sic Cic. 2. de Nat. Deor. ex Euripide, *Vides sublime fusum immoderatum aethera.*

1016. *Dispulsa*) *Dissipata*, C.

Ibid. *De coetu*) *Detectum*, B. Vnde aliquis conficiat *deiectu*, sed *de coetu* vel *coitu* placet.

1020 *Nam certe*, etc.) Stoicos irridens iocose propositum argumentum prosequitur, v. 14. Finita enim semina in infinito spatio dispersa nunquam convenissent, nisi, quod Stoicis placuit, mundus esset grande animal, et plane Deus; eiusque semina summa arte et consilio a spiritu per omnia membra infuso disposita fuissent. Prudentia haec, et meditantia Stoicorum principia deridet, et ex placitis Epicuri docet; res omnes fortuito infinitorum corporum in infinito inani volitantium concursu

Ordine se quaeque, atque sagaci mente locarunt;
Nec quos quaeque darent motus pepigere profecto:
Sed quia multimodis, multis, mutata, per omne
Ex infinito vexantur percita plagis,
Omne genus motus, et coetus experiundo,
Tandem deveniunt in taleis dispositutas,
Qualibus haec rebus consistit summa creata:
Et multos etiam magnos servata per annos,
Vt semel in motus coniecta'st convenienteis,
Efficit, ut largis avidum mare fluminis undis
Integrent amnes, et Solis terra vapore
Fota novet foetus, summissaque gens animantum
Floreat, et vivat labentes aetheris ignes.

tis in se suo ordine collocarunt; neque inter ea convenit quibus motibus quaeque uterentur; sed quia infinita principia per immensum inane variis plane modis et ictibus agitata sint, tentando omne genus motus et concilii, tandem conveniant in tales posituras qualibus haec universa natura rerum constat: quae natura semel apte disposita et per multa etiam saecula integra conservata, efficit ut amnes copiosis fluviorum undis mare avidum repleant, ut terra solis radiis calefacta fruges renovet, ut animalia nascantur, et vigeant, et volubiles caeli

tandem procreatas fuisse, et quotidie reparari ex istis seminibus, quae infinita corporum primorum copia iugiter suppeditat

1021. *Ordine se quaeque, etc.*) Quidam libri, *Ordine se suo quaeque.* Marul. *Ordine quoque suo.* Gifanius, *Ordine se suo.* Aliquando etiam Lambinus legit, *se Ordine suo quaeque. Ordine seque suo,* B. Alii, *Se Ordine quaeque suo*: proximum versum non agnoscit B.

1023. *Sed*) *Quae*, G.

Ibid. *Multimodis*) *Multa modis*, P. C. Gif.

1027. *Rebus*) *Rerum*, Faber: Nec contemnenda ista emendatio. Sensus autem est, *Deveniant in tales dispo-situras, qualibus rerum summa creata est.* Illud enim *qualibus* ad *dispositu-ras* refertur.

1028. *Magnos*) Forsan intelligit magnum illum Platonis Annum, seu potius Chaldaeorum. *Faber.* Isto vero acumine non opus est, cum, ut observat Gassendus, lib. 5. v. 643, quorumlibet astrorum circuitus magnos vocat.

Ibid. *Servata*) *Formata*, C.

1031. *Integrent*) Exhaustum reficiant, renovent, etc. Homo vero ridiculus existimavit τὸ *integrare* hoc loco significare *integrum manere*. Huic mandes siquid recte curatum velis; *Parcum dico, ne nescias. Faber.*

1032. *Summissa*) Imminuta, debilitata, *Favus.* Acumen!

Quod nullo facerent pacto, nisi materiai
Ex infinito suboriri copia posset,
Vnde amissa solent reparari in tempore quoque.
Nam veluti privata cibo natura animantum
Diffluit amittens corpus, sic omnia debent
Dissolvi, simul ac defecit suppeditare
Materies recta regione aversa viai:
Nec plagae possent extrinsecus undique summam
Conservare omnem, quaecunque'st conciliata.

stellae non extinguantur: quorum omnium tamen nihil fieret, nisi ex infinito suppeditaretur principiorum copia, e quibus res pereuntes semper refici possint. Vt enim animalia privata alimento intereunt, diffluentibus sensim corporibus, sic quodcunque concretum est (rerum summa), debet interire, simul ac materies (infinita atomorum multitudo) a debito suo cursu deflectens desiit subministrare semina, unde resarciatur id quod amissum est. Neque enim ictus extrinsecus inflicti (ut forsan aliquis obiiciat) sufficiens causa est ad conservandum res istas

1035. *Ex infinito*) Infinito semper subiungit *inani*, Fayus et alii, cum tamen nihil evidentius, quam quod *Infinitum* non *inanis* magnitudinem, sed *corporum* multitudinem, seu potius Vniversum denotet.

1036. *Tempore quoque*) *Tempore quaeque*, Gif. alii: *Corpore quaeque*, Na *Corpora quaeque*, alii.

1037. *Nam veluti*, etc.) Propositum modo argumentum his v. 4. illustrat, docetque res cunctas resolutum iri, nisi materies ex infinita copia atomorum iugiter suppeditaretur, quae damnum quod corpora patiuntur, resarciret, ut animalia brevi perirent, nisi alimento indies repararentur.

1040. *Recta regione*) *Aliqua ratione*, B. Na. *Aliqua regione*, Gif. Pa. e vet. libris.

1041. *Possent*, *Possunt*, e vet. lib. Gif. Pa.

Ibid. *Extrinsecus*) *Intrinsecus*, Gif. et Imperite; ut patet ex v. 1034.

1041. *Nec plagae*, etc.) Nequis vero forsan obiiciat atomos occursantes officiose se (etiam fatente Lucretio) mutuo percutere, et ex eo conflictu fieri, ut morantes et tardatae coalescant, et compingantur in corpora, ideoque eum, finitae licet, sese mutuo percutiant, sane tantum abesse ut rebus iam concretis aliquid detrahatur, ut etiam novis semper advenientibus atomis magis ac magis augerentur; monet atomos finitas, se invicem perpetuo omnique puncto temporis ferire non posse, imo interdum debere resilire, ideoque tempus spatiumque concedere principiis compositorum (τοῖς συνεχῶς κινουμένοις, Epicurus ad Herodotum) quae semper motum affectant, quo rupta compage a se invicem avolarent. Imo nullos omnino futuros esse ictus, ut olim v. 1019. observaverat, nisi atomi essent infinitae.

Cudere enim crebro possunt, partemque morari,
Dum veniant aliae, ac suppleri summa queatur:
Interdum resilire tamen coguntur, et una
Principiis rerum spatium tempusque fugaï
Largiri, ut possint a coetu libera ferri.
Quare etiam atque etiam suboriri multa necesse'st.
Et tamen ut plagae quoque possint suppetere ipsae,
Infinita opus est vis undique materiaï.
  Illud in his rebus longe fuge credere, Memmi,
In medium summae (quod dicunt) omnia niti,

quas nos videmus concretas. Etsi enim illi ictus frequenter feriant, aliquasque atomos morentur, donec accedant aliae ad perficiendam summam requisitae, aliquando tamen repercussos resilire necesse est, et tum praebere principiis corporum et locum, et tempus, quo soluta possint diversimode dispergi. Necesse est igitur ut multa semina ex infinito iugiter subministrentur ad conservandam rerum summam. Praeterea debet esse infinita corpusculorum copia, ut ipsi hi ictus (quos volunt) possint esse. At vero, o Memmi, *cave*

1043. *Partemque*) *Partimque*, Gif. quam vocem et Faber approbat, iungitque ἐκ παραλλήλου cum τῷ *interdum* versu abhinc secundo: at *partem* melius respondet τῷ *aliae*, et τῷ *summa*.

1044. *Queatur*) Vt *poteratur*, *potestur*, *nequitur*, etc.

1050. *Infinita opus est vis*). Sic lib. 3. ... *Materies opus est* — *Ergo corpoream ad naturam pauca videmus esse opus omnino* — Lib. 2. Et eodem libro, *scire licet nil principiis opus esse colores*.

1051. *Illud in his rebus*) Denique ne Memmius diversam sententiam amplexus, centrum esse aliquod universi crederet, in quod omnia tenderent innata sua gravitate, ideoque non opus infinita atomorum multitudine, quae concursantes, ictibus externis hanc mundi compagem sartam tectam conservarent; totam illam de centro opinionem convellit pariter et deridet; supponit autem, ut illi ipsi Stoici qui amant centrum supponunt, olim fuisse confusam particularum copiam, in immenso spatio undique dispersam; has vero omnes particulas in unum punctum, medium viz. universi niti; inde terram fieri rotundam, in medio universi suspensam, omnesque, etiam adversas huius globi partes animalibus habitatas esse, quae non decidunt in partes coeli sibi subiectas; quia gravitate sua in medium tendunt: inde etiam circumvolvi aethera, et solem coeli fornicem perpetuo motu percurrentem diem oppositis terrae partibus alternatim facere: nec unquam timendum imas summasque compagis partes a se invicem disiunctas fore, cum in unum idemque medium nitantur. Haec omnia, v. 16. quae tamen v. 1036. et tribus sequentibus obiter deridet; absurdum enim grave aliquod se-

Atque ideo mundi naturam stare sine ullis
Ictibus externis, neque quoquam posse resolvi
Summa atque ima, quod in medium sint omnia nixa
(Ipsum si quicquam posse in se sistere credis:
Et quae pondera sunt sub terris omnia sursum
Nitier, in terraque retro requiescere pôsta;
Vt per aquas quae nunc rerum simulacra videmus);
Et simili ratione animalia subtu' vagari
Contendunt, neque posse a terris in loca coeli
Recidere inferiora magis, quam corpora nostra
Sponte sua possint in coeli templa volare:

ne credas quod vulgo docent, corpora omnia in centrum Vniversi vi quadam innata tendere; ideoque ad mundum conservandum non opus esse ictibus externis, neque superiores aut inferiores mundi partes in aliquem alium locum dissipari posse, quoniam omnes ad centrum tendunt (at vero quis credat aliquid seipsum sistere et sustinere? Quis credat, res graves quae sunt in adversa terrae facie sursum omnes tendere, et in terrae superficie retro (contrario plane ac apud nos situ) positas quiescere? eodem prorsus modo cernimus simulacra nostra in aquis (pedibus nostris plane oppositis). Docent insuper in adversa terrae superficie animalia eodem modo ac nos incedere, neque magis posse in inferiores caeli regiones e terris recidere, quam corpora nostra propria sua vi in sublimes caeli fornices evolare; et cum illic solem videant, nos

ipsum sistere et sustinere posse, aut in adversam terrae partem (cum vulgo enim sapueruot Epicuraei) sursum tendere.

1056. *Ipsum si*, etc.) Hos quatuor versus parenthesi includendos non tam explicare (quidquid alii sentiant), quam convellere istam de centro opinionem contendo.

1058. *In ter aque*) *In terramque*, Gif. Par. alii: idem sensus.

1059. *Videmus*) *Vocamus*, G.

1060. *Subtu'*) In mss plerisque *supra, cuncta, suapte*, istamque vocem multae editiones approbant, sed optime reposuit Lambinus *subtus*: nisi forsan audiendus sit Salmasius, qui Epist. 59. haec habet. Pro illis *subtu' vagari*, quae ex ingenio suo reposuit Lambinus, notat in veteribus libris esse partim *supra*, partim *suapte*, partim *suapta*; ex quibus vestigiis olim scribebam *suppa*; id est *supina*, antiqua voce. Nam illi qui pedes nobis adversos habent, ἀντίχθονες; nobis sunt *supini*, et nos illis. *Suppum* porro notat Festus antiquos dixisse quod nos *supinum* dicimus: liber Vossii nostri plane praefert *suppa*.

1062. *Recidere*) Alii, *decidere*; quam vocem etiam Lambinus admittit: immerito. Non enim observavit Lucretium uti vocibus opinioni istae quam exagitat, suisque praejudiciis accommodatis; ut enim centripetae gravia a circumferentia, ad

Illi cum videant Solem, nos sidera noctis
Cernere, et alternis nobiscum tempora coeli
Dividere, et nocteis pareleis agitare, diesque.
Sed vanus stolidis haec omnia finxerit error,
Amplexi quod habent perverse prima viaï.
Nam medium nihil esse potest, ubi inane, locusque
Infinita: neque omnino, si iam medium sit,
Possit ibi quicquam hac potius consistere causa,
Quam quavis alia longe regione manere.

nocturna astra videre, et alternis vicibus illa partiri nobiscum caeli tempora, et noctes diesque quales nos habere. At haec omnia figmenta e putida ignorantia nascuntur: ideoque errant vani harum opinionum fautores, quoniam vera naturae principia non probe intellexerint; Non enim potest esse medium (centrum) in infinito spatio; nec si medium esse concedamus, grave aliquod corpus quiesceret in isto medio, quia medium esset, potius quam in aliqua alia spatii infiniti parte ab isto medio longissime remota. Omne enim spatium (i. e. inane) aequaliter cedat necesse est rebus gravibus, in quamcunque partem motus eorum tendunt, sive per medium, sive per non medium; neque ulla est

centrum olim decidisse existimârunt, sic Lucretius eadem gravia a centro in inferiores circumferentiae partes recasura esse pronunciavit.

1064. *Illi*) Idem quod illic. Sic Ter. *illi* etiam pronomen admitti potest quamvis *animalia* praecedat; mutare enim genus atque licet placetque Lucretio, ac aliis veterum.

1066. *Pareleis*) *Paribus*, B.

Ibid. *Diesque*) *Dielus*, Gif. Pa. alii fere omnes: sed istis omnibus sapientior Lambinus, qui legit *diesque*.

1067. *Sed vanus*, etc) Explicatam de centro opinionem, his v. 15. aggreditur. Primoque docet nullum posse esse medium cum *inane* sit *infinitum*: sic Plutarchus, universum *infinitum* est, *infinito* autem, cum neque *principium* neque *finem* habeat, *medium* habere non convenit: nam et ipsum *medium* est quidpiam *extremum*, et ipsa *infinitio* extremorum *privatio* est: et Chrysippum manifestae contradictionis arguit, quod *medium* in *infinito* locum statuit: *De stoic. repug.* Deinde concesso medio, nulla suadet ratio fore, ut res graves in illa media inanis parte potius quam in ulla consisterent, et quiescerent; quoniam est natura *totius inanis* cedere ponderibus, neque potest ulla illius inanis pars sustinere res graves, quia *inane* solidum minime est, ac firmum; τοῦ Κενοῦ φύσις τὴν ὑπέρεισιν οὐχ οἵα τε οὖσα ποιεῖσθαι.

Ibid. *Finxerit*) Na. et vulg. *parturit*.

1068. *Amplexi quod habent*) Notissimus Hellenismus, πράξας ἔχει pro ἔπραξε, et alia id genus saepe apud Atticos. *Amplexi quod hebent* vulg., non probo.

Ibid. *Perverse*) *Perversae*, P.

1070. *Infinita*) *Infinitus*, Gif.

1072. *Regione*) *Ratione*, Na. acute, ut solet.

Omnis enim locus, ac spatium, quod Inane vocamus,
Per medium, per non medium concedat oportet
Aequis ponderibus, motus quacunque feruntur;
Nec quisquam locus est, quo corpora cum venere,
Ponderis amissa vi possint stare in inani;
Nec quod inane autem'st, illis subsistere debet,
Quin, sua quod natura petit, concedere pergat.
Haud igitur possunt tali ratione teneri
Res in concilio, medii cuppedine victae.
Praeterea quoque iam non omnia corpora fingunt
In medium niti, sed terrarum, atque liquorum,

spatii pars, in quam cum corpora venerint, amissa veluti gravitatis vi sistere se possint, et quiescere in vacuo. Nec potest inane ipsa sustinere, sed pro natura sua viam locumque praebere debet, quo ulterius progredi, et movere possint. Nisus ergo in medium non conservat rerum summam, neque quiescunt corpora centri amore capta. Praeterea huius opinionis fautores fingunt non omnia corpora in medium niti, sed terrestria tantum et aquosa, mare,

1075. *Aequis*) *Aeque*, G. Gif. Pa. Lamb. rectius. Τὸ ἴσον τὴν ἴσην ὁμοίαν παρέχει τῇ κουφοτάτῃ καὶ τῇ βαρυτάτῃ ἀτόμῳ εἰς τὸν αἰῶνα, Epicurus ad Herodotum.

Ibid. *Motus*) Alii legunt, *motis*: alii, *motu*: Gif. *mota*: eligat lector.

Ibid. *Ponderibus*) Sup. *prae*, id est propter pondus et gravitatem. *Fayus*. Quid haec sibi velint alii conlacient, certe Fayum sapiunt.

1081. *Cuppedine*) Sic veteres pro *cupidine* vel amore.

Ibid. *Victae*) Quid si legatur *vinctae*?

1082. *Praeterea quoque iam*) Perturbatos fuisse sequentes versus queritur Lambinus; in aliquem saltem ordinem redegit, sed in meliorem Gifanius, quem sequar: secundum igitur, v. 24. argumentum contra fautores centri, ipsorum viz. sententiam recitat; qui enim absurda memorat eadem refutat. Doceat autem, terrae tantum et aquae particulas ad centrum, ignis vero et aëris a centro niti, ex ignibus etiam a medio surgentibus astra stellasque fieri, et nutriri (ut vigent animalia, et arbores virescunt, tellure succos et debita alimenta praebente). Circum vero omnia solidos aliquos circumvolvi coelos, qui leves has et a medio surgentes particulas sistant, et contineant; nisi enim sisterentur istae particulae, per immensum inane subito diffugerent, coelum rueret, terra se pedibus nostris subduceret, et dissolveretur totius machinae compages. Quandocunque enim aliqua huius mundi pars secessum facit, totius interitus sequetur.

1082. *Quoque iam*) Omnes praeter Lambinum *quoniam*, nullo plane sensu: forsan *quidnam*; et vox ista sit otiosa, quales apud poëtas saepissime occurrunt.

1083. *Terrarum atque liquorum*)

Humorem ponti, magnisque e montibus undas,
Et quasi terreno quae corpore contineantur:
At contra tenues exponunt aëris auras,
Et calidos simul a medio differrier igneis,
Atque ideo totum circumtremere aethera signis,
Et solis flammam per coeli caerula pasci,
Quod calor a medio fugiens ibi colligat igneis.
(Quippe etiam vesci e terra mortalia saecla:
Nec prorsum arboribus summos frundescere ramos
Posse, nisi a terris paullatim cuique cibatum
Terra det) at supra circum tegere omnia coelum
Ne volucrum ritu flammarum, moenia mundi
Diffugiant subito magnum per Inane soluta,
Et ne caetera consimili ratione sequantur:
Neve ruant caeli tonitralia templa superne,

fluviosque e montibus decurrentes, et quaecunque e terra constant; at docent tenuem aëra, calidos etiam ignes a medio niti, et sursum ferri, ideoque caelum ex omni parte stellis micare, solemque in caelo nutriri, quod calor e medio ascendens ibi colligat, ei constipet ignes (ut terra alit omnia, nec animalibus cibus esset, nec summi arborum rami foliis ornarentur, nisi terra debitum cuique rei alimentum subministraret); contendunt insuper caelum aliquod supremum circumambire omnia et continere; ne superiores mundi partes nexibus mutuis solutae per immensum inane ut volucres flammae subito dissipentur: et ne caeli fornices desuper corruant, terraque se subito pedibus no-

Liquoris, mss. unde Gif post Lambinum coniicit legendum *terraï* atque *liquoris*.

1085. Hunc versum non agnoscit B.

1088. *Circumtremere*) Propter scintillantem, palpitantem, et nictantem siderum micantium ignem. *Faber.*

1090. *Ibi—igneis*) Aliqui libri, *sibi omnis*..

1091. Hunc versum in *B.* frustra quaeras.

1093. *Cuique cibatum*) *Quisque cibetur*, Lambinus, et sequentem versum reiicit; *quodque cibetur*, Gif. ex vet. cod. monetque, *versum proximum* terra det, etc. *insertum fuisse ob non intellectum* ὑπέρβατον *longissimum: nam istud* ne volucrum, etc. *coniungi debet cum* illud in his rebus, etc. *et alioqui quis unquam dixit* terra dat cibatum a terris? *aberat etiam a quodam vet. cod. nostro.* Sed alii codices admittunt, et recipiendus est ut aliquis saltem sit huius loci sensus, cui per se satis obscuro istud ὑπέρβατον maiores tenebras offundit.

1097. *Sequantur*) *Ferantur*, P. et alii.

1098. *Tonitralia*) Recte Lambinus,

Terraque se pedibus raptim subducat, et omnes
Inter permistas terrae, coelique ruinas
Corpora solventes, abeant per inane profundum,
Temporis ut puncto nihil exstet reliquiarum,
Desertum praeter spatium, et primordia caeca.
Nam quacunque prius de parti corpora cesse
Constitues, haec rebus erit pars ianua lethi:
Hac se turba foras dabit omnis materiai.
Haec si pernosces, parva perfunctus opella
(Namque alid ex alio clarescet), non tibi caeca
Nox iter eripiet, quin ultima Naturai
Pervideas, ita res accendent lumina rebus.

stris subducat, et nos omnes inter caeli aliarumque rerum ruinas, in principia prima resoluti et fracti, per immensum inane delabamur, ita ut puncto temporis nihil reliquum sit praeter vacuum spatium et principia rerum insensilia; quacunque enim de parte aliqua huius mundi corpora incipiunt secessum facere, illac cuncta ruunt, eaque pars erit ianua lethi rerum summae. Haec si, aliqua saltem (non multam postulo) usus diligentia, perspecta et probe intellecta habeas (alia ex aliis clariora fiunt); ne timeas ullas olim caligines impedire posse quo minus intima naturae intueri valeas; et perspicere: Ita res accendent lumina rebus.

dum B. Na. aliique retinent *penitralia.*

1100. *Terrae*) Alii, *rerum*: Gif. *inter mixtas terrarum.*

1102. *Exstet*) *Restet*, B.

1104. *Nam quacunque prius de parti corpora cesse*) Ita Lambinus, qui de Lucretio optime meritus est. B. *quaecunque corpore deesse.*

1107. *Haec si pernosces, etc.*) Per totum hunc librum gravibus querelis de obscuritate et difficultate operis Memmium suum tantum non terruit; iam v. 4. erigit illius animum, pollicitus futuram disputationem claram fore et perspicuam.

1107. *Perfunctus*) Melius quam *perductus.*

1110. *Accendent*) Male Gifanius in utraque editione *accendunt.* Ad ea enim tendit quae in libris sequentibus, praesertim autem secundo scripturus est; ex quo ubi emerseris, tum omnia iam tibi prona et secunda erunt, post illa iam ut lubet ludas licet. *Faber.*

INTERPRETATIONEM primi libri, et in illum notas absolvi; labore meo fruatur Lector, et erroribus ignoscat: sed quid ego candidos Judices exposcerem, cum ecrem, et iniquam forsan in ipsum Lucretium censuram in animo institutam? Inquiram enim quid recte, quid perperam commen-

lus est poëta, et ut non omnia reiiciam, sic non omnia probabo. Qui laudem ingenii Lucretio denegavit, artem concessit; et quis invidebit illi istum honorem quem summa malignitas agnovit? Opus igitur optime dispositum asserimus, ubique nitet ordo, et ita se invicem adiuvant argumenta, ut nisi in Epicuri opinionibus quaedam fuisset deformitas, quae nulla venustate cohonestari, quaedam infirmitas quae nullis ingenii viribus sustentari possit, pulcherrimam simul et firmissimam philosophiam poëta exhibuisset.

Felicitatis non minimam partem existimat Epicurus sine metu vivere: et hanc felicitatem sola naturae cognitione acquiri posse! .... *Terrores animi tenebrasque necesse est Non radii solis, non lucida tela diei Discutiant, sed naturae species, ratioque.* Lucretius. *Μὴ ἄλλο τι τέλος ἐκ τῆς περὶ μετεώρων γνώσεως, εἴτε κατὰ συναφὴν λεγομένων, εἴτε αὐτοτελῶς, νομίζειν δεῖ εἶναι, ἤπερ ἀταραξίαν, καὶ πίστιν βέβαιον, καθάπερ καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν.* Epicurus ad Pythoclem. Omnium natura cognita levamur superstitione, liberamur mortis metu, non conturbamur ignoratione rerum, e qua ipsa existunt horribiles saepe formidines. Cicero, l. 1. de fin.

Omnem istam formidinem, quae homines molestia afficit, Epicurus existimat oriri ex opinione de Providentia, et de poenis, quae alteram necessario consequitur, post mortem futuris. Quis enim potest, cum existimet a deo se curari, non et dies et noctes divinum numen horrere? Vide Ciceronem in Lucullo. Ita iste insanientis sapientiae consultus erat. Contra quem si quis disputet, rem profecto ageret ridiculam: communi enim sensu caret istius sententiae fautor, et est medico committendus. Cura benevoli principis aut parentis metu et tristitia liberat, nec benignos horremus: unde igitur iste horror cum nos a beneficentissimo et potentissimo numine curari existimemus?

Absurdam hanc opinionem in primo libro proponit Lucretius, et post praeparatum artificioso exordio lectorem, argumentum, quod infeliciter elegerat, exornat.

Ver. 160 nihil e nihilo fieri, et nihil in nihilum reverti decem argumentis probare nititur; ingeniose fateor invenit, copiose explicat, at rem ipsam minime attingit. Concedamus enim quodlibet e quolibet oriri non posse, certis temporibus res nasci, opus esse tempore quo crescant, et materia qua augeantur; denique certos esse aetatis viriumque terminos, et agros industria et cultura hominum fertiliores reddi. Supponamus insuper nihil interire nisi vi aliqua dissolvatur, animalia quotidie nasci non posse nisi ex certis seminibus reficerentur: supponamus unam eandemque vim res cunctas dissolvere non valere, nec naturam aliquid producere, nisi morte aliena adiuvetur. Quid efficiet Lucretius? Semina ipsa non fuisse e nihilo producta? Aut nihil numinis nutu et providentia fieri? Neutrum concludet, ideoque decem argumenta perierunt, licet non tam ingenii sui, quam causae vitio.

Ver. 266. Semina sua exilia et minuta contra illos, qui solis oculis credunt, egregie tuetur: et v. 330, *inane* esse argumentis quatuor, quibus nemo unquam meliora protulit, evincit: quorum primo et quarto (secundum enim ac tertium non sunt eiusdem firmitatis) nunquam vidi quod reponi possit.

Ver. 420. Nihil esse praeter corpus et inane duobus argumentis confirmat, reliquaque omnia, quae alii inter res numerant, detrudit in classem accidentium, quae sola opinione a corpore et Inani distinguuntur, et subsistunt: hic vero callide supponit quod probare debuit, solum corpus agere et pati, tangere et tangi posse; hanc enim definitionem humanae animae omnesque immateriales substantiae aversantur.

Ver. 484. Seminibus suis perfectam soliditatem attribuit multis argumentis; nec repugno: at vero ideo illa dissolvi non posse nulla suadet ratio; soliditas enim seminum oritur ex partium, quas concipi possunt, contactu. At in omnibus concretis corporibus datur partium contactus aequalis saltem isti, qui est inter partes seminum, contactui: ideoque corpora concreta essent aeque indissolubilia ac ipsa semina. Reliqua argumenta, quibus suis seminibus aeternitatem adstruit, vitiosa suppositione innituntur; assumit quod probare debuit: et cum demum ad *minimum* quod vocant mathematicum fugit, v 609. magnis difficultatibus, fateor, adversarios premit, sed ipse non minoribus tenetur.

Ver. 630. De Heraclito, Empedocle, Anaxagora, et aliis, triumphos agit, et demum, v. 950, universo quod ex corpore et Inani constat, infinitionem longa disputatione attribuit, ubi multa contra Stoicos in universo infinito medium statuentes copiose, multa secundum Epicuri placita ornate; sed illa falsis suppositionibus suboixa corruunt. Deinde Antipodas extorres agit, quos in veteres sedes olim restituit sanior philosophia et experientia. Vtcunque tamen suis argumentis adblanditur hominum imaginationi, quae in infinitum deferri amat, nec unquam spatio fixit terminos, nec figere audebit.

T. LVCRETII CARI

DE

RERVM NATVRA

LIBER SECVNDVS

LIBRI SECVNDI

ARGVMENTVM.

I. Ad studium philosophiae, quae sola lenire curas, et animum metu liberare potest, Memmium suum a v. 1. ad v. 61. Lucretius hortatur. Inde II. de seminum seu atomorum affectionibus disputat, quarum prima est *Motus*: moveri semina ex rerum generatione demonstrator: Motus vero hic est deorsum, omnia enim semina sunt gravia. Cum autem concurrant semina solida, necesse est quoquo versum a se invicem dissiliant: ita quaedam semina aliis implicantur; quae arctius coniunguntur, res duras et densas constituunt; quae laxius, res molles et raras: quaedam autem semina nunquam coalescunt; sed, uti ramenta pulveris in radiis solis videmus, perpetuo motu per inane feruntur, et alia corpora subinde percutiunt et agitant, ad v. 140. III. Celeritatem motus seminum deorsum tendentium explicat, ad v. 166. IV. Inde pro more suo quaedam scommata contra illus qui Providentiam agnoscunt intexit, ad v. 182. V. Tum argumentum repetit, asseritque omnia corpora deorsum tendere, ad v. 215. VI. Deinde semina deursum tendentia a recta linea paululum declinare, nisi enim declinarent semina, nihil unquam, saltem nullum liberum Agens oriretur, ad v. 293. VII. Demum docet eodem motu semina iam ferri quo ab aeterno ferebantur, nec quemquam huic opinioni diffidere debere, quia motus non videt, cum ipsa semina percipi non possunt, ad v. 332. Secunda seminum affectio est *figura*: ducet autem VIII. omnia semina non esse eiusdem figurae, quaedam vero rotunda, quaedam quadrata; quaedam laevia, et alia aspera, hamata, etc. fuseque ostendit quae figurae amara, quae dulcia, quae dura, quae mollia corpora componunt, ad v. 476. IX. Hanc figurarum varietatem non esse infinitam, semina tamen eiusdem figurae infinita, infinita viz. rotunda, infinita quadrata, etc. ad v. 586. X. Demum ostendit res non compoui e semi-

nibus eiusdem figurae, et variis argumentis probat concreta omnia semina variarum figurarum continere, ad v. 728. XI. Deinde docet semina nullas habere qualitates, quas sensibiles vocamus, colorem viz. saporem, frigus, calorem, etc. Item sensu non donari, quamvis res coloratae, sapidae, calidae, frigidae, et sensibiles ex iis componantur, ad v. 1021. XIII. Demum infinita semina per infinitum inane volitantia infinitos mundos constituere, eosque mundos augeri aliquando a seminibus ex infinito delapsis aliquando etiam avolantibus in infinitum seminibus diminui et dissolvi, ut plantae, et animalia nascuntur, adolescunt, senescunt, et demum intereunt.

T. LVCRETII CARI

DE

RERVM NATVRA

LIBER SECVNDVS

Suave, mari magno turbantibus aequora ventis,
E terra magnum alterius spectare laborem:
Non quia vexari quemquam 'st iucunda voluptas,
Sed quibus ipse malis careas, quia cernere suave'st.
Suave etiam belli certamina magna tueri
Per campos instructa, tua sine parte pericli:
Sed nil dulcius est, bene quam munita tenere
Edita doctrina Sapientum templa serena;

INTERPRETATIO

Iucundum est, cum in agitato mari ventus tollat fluctus, alterius grave periculum e terra longe spectare; non quia alterius periculum volupe sit, sed quia iucundum est spectare ista mala quibus ipse careas: iucundum etiam spectare praelia in campis pugnata, dum ipse discriminis sis expers: at nihil iucundius quam alta, quieta, et bene munita sapientum doctrina Philosophiae

1. *Suave, mari magno*, etc.) Propter hos versus, quibus *Memmium* suum ad philosophiae studium, sepositis aliis, hortatur, quidam Lucretium diritatis accusant; morosi nimis et improbi: Id asserit Poëta quod omnes sentiunt: Qui dolore, morbo, etc. laborantem videt, protinus, *O me felicem!*

1. *Magno*) Tumido, agitato; Sic Virg. ....*Magnaque surgunt Aequora....*

6. *Tua*) Alii, inter quos Gassendus, approbant *Tui*.

7. *Dulcius*) *Suavis*, Gassendus; et forsan melius.

8. *Sapientum*) Quae Lucretius Memmio suo, olim Epicurus Menaeceo proposuit. Μήτε νέος τις ὢν μελλέτω φιλοσοφεῖν, μήτε γέρων ὑπάρχων κοπιάτω φιλοσοφῶν· οὔτε γὰρ ἄωρος οὐδείς ἐστιν, οὔτε πάρωρος πρὸς τὸ κατὰ ψυχὴν ὑγιαίνειν· ὁ δὲ λέγων, ἢ μήπω τοῦ φιλοσοφεῖν ὑπάρχειν ὥραν, ἢ παρεληλυθέναι τὴν ὥραν, ὅμοιός ἐστι τῷ λέγοντι, πρὸς εὐδαιμονίαν ἢ μὴ παρεῖναι τὴν ὥραν, ἢ μηκέτι εἶναι.

Despicere unde queas alios, passimque videre
Errare, atque viam palanteis quaerere vitae,
Certare ingenio, contendere nobilitate,
Nocteis atque dies niti praestante labore
Ad summas emergere opes, rerumque potiri.
O miseras hominum menteis! ô pectora caeca!
Qualibus in tenebris vitae, quantisque periclis
Degitur hoc aevi, quodcunque 'st! nonne videre
Nil aliud sibi Naturam latrare, nisi ut, cum
Corpore seiunctus dolor absit, mente fruatur
Iucundo sensu, cura semota, metuque?

arce collocari, e qua alios despectare possis; videre passim errare, et viam vitae quaerere misere vagantes, certare ingenio, nobilitate contendere, improboque labore noctes atque dies conari maximas divitias, aut summam potestatem acquirere. O miseras hominum mentes! O caeca pectora! Qualibus in tenebris vitae, quantisque periculis, degitur hoc aevi, quodcumque est! *Nonne manifestum est naturam nihil aliud sibi poscere, nisi ut, cum corpus sit doloris expers, mens iucunditate fruatur ab omni metu et solicitudine semota?*

12. *Praestante*) *Constante*; Gassendus

13. *Rerumque potiri*) Reipublicae summatem esse; quo nihil infelicius homini Epicuraeo, et ei qui ex norma naturae vivit: quorsum enim belluae tumultuanti vaces? Tibi vive, tibi vale, τὰ πολιτικὰ οὐδὲν πρὸς τὸ εὖ. Si recte facies, male tibi a corpore erit, nam sexcenta negotia per caput inque latus salient; si male, tum metues, uno verbo vile mancipium fueris: siquid autem in usus privatos derivabis, id omne forte cum foenore reddendum. Itaque fuge magna, ait ille, et λάθε βιώσας. Haec Faber privatus; quibus adiungas illa Epicuri: Ἔνδοξοι καὶ περίβλεπτοι τινες ἐβουλήθησαν γενέσθαι, τὴν ἐξ ἀνθρώπων ἀσφάλειαν οὕτω νομίζοντες περιποιήσεσθαι· ὥστε εἰ μὲν ἀσφαλὴς ὁ τῶν τοιούτων βίος, ἀπέλαβον τὸ τῆς φύσεως ἀγαθόν, εἰ δὲ μὴ ἀσφαλής, οὐκ ἔχουσιν οὗ ἕνεκα ἐξ ἀρχῆς παρὰ τὸ τῆς φύσεως οἰκεῖον ὠρέχθησαν.

16. *Degitur*) *Degimus*; Na. et olim Nonius.

16. *Videre*) *Videlis*, B. *Videre*, MSS. opt. Cui *est* frustra a quibusdam adiungitur.

17. *Latrare*) *Poscere*. Ennius *latrare* pro *poscere* posuit. *Festus*.

17. *Nisi ut, cum*) *Nisi utque*, et sequenti versu *Mensque* legit Fayus contra omnes codd. Alii approbant *ut qui*, alii *ut cui*, et pro *semota* legunt *semotu*: forsan rectius. Σώματος ὑγιεία καὶ ψυχῆς ἀταραξία, τοῦ μακαρίως ζῆν ἐστι τέλος, τούτου γὰρ χάριν ἅπαντα πράττομεν ὥστε μήτε ἀλγῶμεν, μήτε ταρβῶμεν. Et rursus, ἡδονὴν λέγομεν ἀρχὴν καὶ τέλος τοῦ μακαρίως ζῆν· Epicurus ad Menaeceum.

19. *Iucundo sensu*) Epicurei non eam solam sequebantur voluptatem,

Ergo corpoream ad naturam pauca videmus
Esse opus omnino, quae demant quemque dolorem,
Delicias quoque uti multas substernere possint,
Gratius interdum neque Natura ipsa requirit.
Si non aurea sunt iuvenum simulacra per aedeis
Lampadas igniferas manibus retinentia dextris,
Lumina nocturnis epulis ut suppeditentur,
Nec domus argento fulget, auroque renidet;
Nec citharis reboant laqueata aurataque templa:
Attamen inter se prostrati in gramine molli
Propter aquae rivum, sub ramis arboris altae,
Non magnis opibus iucunde corpora curant:
Praesertim cum tempestas arridet, et anni
Tempora conspergunt viridanteis floribus herbas;
Nec calidae citius decedunt corpore febres,

Iam vero pauca sufficiunt, ut corpus sine dolore sit, imo multa voluptate fruatur, et quibus nihil sibi gratius natura ipsa postulat. Licet enim non sint in aedibus aurea iuvenum simulacra dextris manibus igniferas lampadas tenentia, lucemque nocturnis epulis suppeditantia; licet domus nec auro nec argento fulget, et laqueata et deaurata tecta non resonent citharis; tamen iuxta aquae rivum in molli gramine iacentes sine magnis divitiis, corpora sua homines liberaliter curant; praesertim cum tempestas faveat, annique tempora virides herbas floribus conspergunt: nec ardens febris citius a corpore recedet si in

quae suavitate aliqua naturam ipsam movet, sed maxima illa iis videbatur voluptas, quae percipitur omni dolore detracto: Tull. 1. de Fin. Et cum aliquando dixit Epicurus, πᾶν ἀγαθὸν καὶ κακὸν ἐν αἰσθήσει, Epist. ad Menaeceum; vox ista αἴσθησις latius sumenda, et opponitur morti, quae est στέρησις τῆς αἰσθήσεως. Epicurus enim de *voluptate* a Cyreniacis dissentit, οἱ μὲν γὰρ τὴν καταστηματικὴν οὐκ ἐγκρίνουσι, μόνην δὲ τὴν ἐν κινήσει· ὁ δὲ ἀμφοτέρων, ψυχῆς καὶ σώματος, Laert. vit. Epicuri. Et Epicurus ipse in libro περὶ αἱρέσεως. Η μὲν γὰρ ἀταραξία καὶ ἀπονία καταστηματικαί εἰσιν ἡδοναί, ἡ δὲ χαρὰ καὶ εὐφροσύνη κατὰ κίνησιν ἐνεργείᾳ βλέπονται.

24. *Quae demant quemque*) *Quae demant cunque*, alii: magis placet.

22. *Multas*) *Nullas*, Lambinus, Gifanius, Pareus, alii; hanc lectionem et ipse Faber amplectitur: *multas* alii; quod retinendum iudico, et v. 31. *Non magnis opibus iucunde corpora curant*, admonitus contendo.

28. *Aurataque templa*) *Aurataque tecta*, olim legit Macrobius.

29. *Attamen*) *Tum tamen*; *Cum tamen*; *Quin tamen*, alii. Quae vox a Macrobio probatur.

31. *Non magis opibus*, etc.) Καὶ μᾶζα καὶ ὕδωρ τὴν ἀκροτάτην ἀπο-

Textilibus si in picturis, ostroque rubenti
Iactaris, quam si plebeia in veste cubandu 'st.
  Quapropter quoniam nil nostro in corpore gazae
Proficiunt, neque nobilitas, neque gloria regni;
Quod superest, animo quoque nil prodesse putandum:
Si non forte tuas legiones per loca campi
Fervere cum videas belli simulacra cienteis;
Fervere cum videas classem, lateque vagari;
His tibi tum rebus timefactae relligiones
Effugiunt animo pavidae, mortisque timores:
Tum vacuum pectus linquunt, curaque solutum.
  Quod si ridicula haec, ludibriaque esse videmus,

tapetibus stratisque purpureis voluteris, quam si in vilibus stragulis decumbas. Quapropter cum neque nobilitas neque divitiae, neque potestas corporibus nostris dolores auferant, credendum etiam non animo prodesse: nisi forsan, cum videas legiones tuas per campos instructas furere, et ciere belli simulacra, cum videas classes tuas late vagantes remis fluctus agitare, perterritae hoc bellico apparatu religiones e tuo animo decedant, et mortis timor pectus relinquat solicitudine et cura vacuum. Si vero haec nihil proficere sentiamus,

διδοῦσιν ἡδονήν. Epicurus ad Menaeceum. Et inter κυρίας δόξας illius legas: Ὁ τῆς φύσεως πλοῦτος καὶ ὥρισται, καὶ εὐπόριστός ἐστιν.

39. *Quod superest, animo*, etc.) Huic tres optimos Varronis Epicurei versus subiiciamus, *Non fit thesauris; non auro pectu' solutum, Non demunt animis curas, nec religiones, Persarum montes, non divitis atria Craesi.*

40. *Si non*) Ironice.

41. *Fervere cum videas*, etc.) Alii praeferunt. *Fervere cum videas classem, lateque vagari Ornatamque armis belli simulacra ciere.*

43. *Timefactae*) Hac voce utitur Tullius lib. 2. de Off. nec reiicimus, etsi *pavidae* sequatur: alii legunt *tumefacto*. Quid ni *tumefactae religiones*, i. e. superbae; ut *Dominus metus* apud Lucretium, Δειπότις Ἐλ-μαρμένη apud Epicurum? Laërtius vit. Epicuri. Faber non potest ab animo suo impetrare ut approbet *religiones timefactae*, *pavidae*, cum *pavidus* et *timefactus* idem sonent, quamobrem lubens legit, *His tibi tum rebus* pavefactae *religiones Effugiunt animo*, pavidi *mortisque timores Tum vacuum pectus linquunt*, etc.

45. *Pectus*) *Tempus*, codd. *Caput*, si Lambinum, aut Gifanium audiamus: *vitam* si Fabrum.

46. *Quod si ridicula*, etc.) Cum reges, nobiles, ditissimi et potentissimi hominum metu, cura, solicitudine turbentur, nec beatiorem, quam alii vitam agant: honorum, divitiarum, etc. cupiditatem ex ignorantia verae felicitatis nasci, v. 45. pronunciat: nec mirum tam crassam esse ignorantiam, cum omnes veluti in tenebris ambulemus, vitamque age-

Re veraque metus hominum, curaeque sequaces,
Nec metuunt sonitus armorum, nec fera tela;
Audacterque inter reges, rerumque potenteis
Versantur, neque fulgorem reverentur ab auro,
Nec clarum vestis splendorem purpureai:
Quid dubitas, quin omne sit hoc rationis egestas
Omnis cum in tenebris praesertim vita laboret?
  Nam veluti pueri trepidant, atque omnia caecis
In tenebris metuunt; sic nos in luce timemus
Interdum nihilo quae sunt metuenda magis, quam
Quae pueri in tenebris pavitant, finguntque futura.

si revera metus hominum et curae sequaces non metuant strepitus armorum, nec fera tela; si audacter inter reges rerumque dominos versentur; si neque fulgorem auri revereantur, neque vestis purpureae nitorem fulgentem: non amplius dubites harum rerum cupiditates ex sola ignorantia et stultitia oriri, praesertim cum tota hominum vita sit tenebris et densa caligine involuta. Nam ut pueri trepidant, et omnia metuunt in tenebris, sic nos in luce timemus ea, quae interdum non sunt magis metuenda, quam quae pueri in tenebris metuunt, et imaginantur futura. Hos igitur terrores tenebrasque ani-

mus Epicureae philosophiae luce nondum illustratam. In tenebris vero nos omnes vivere ex vano hominum metu, et ridiculis timoribus demonstrat: ut pueri enim in tenebris metuunt omnia, et ridicula sibi ipsis effingunt pericula, sic omnes opinione de Providentia, et futuris post mortem poenis (aegri, ut sentit Epicurus, somnio) terrentur. Vt has tenebras fuget, et Memmium suum omni metu et solicitudine liberet Lucretius, opus prosequitur, et rerum naturam copiose et ornate explicat.

52. *Quin omne sit hoc*) Alii, *Quin omnis sit haec*: non probo, et multo minus *potestas* pro *egestas*: quod quidam codd. agnoscunt.

54. *Nam veluti pueri*, etc.) Seneca, Ep. 110: Talis est animorum nostrorum confusio, qualis Lucretio visa est, *Nam veluti pueri*, etc. Quid ergo? nonne omni puero stultiores sumus qui in luce timeamus? sed falsum est, Lucreti, non timemus in luce, omnia nobis tenebras fecimus, nihil videmus, nec quid noceat, nec quid expediat: tota vita incursitamus, nec ob hoc resistimus, aut circumspectius pedem ponimus; vides autem quam sit furiosa res in tenebris impetus, at mehercule id agimus ut longius revocandi simus, et cum ignoremus quo feramur, velociter tamen illo, quo intendimus, ire perseveramus: sed lucescere, si velimus, potest. Vno autem modo potest, si quis hanc humanorum divinorumque notitiam acceperit, si illa se non perfuderit, sed infecerit, si eadem, quamvis sciat, retractaverit, et ad se saepe retulerit, si quaesierit quae sint bona, quae sint mala, quibus hoc sit nomen falso ad-

Hunc igitur terrorem animi, tenebrasque necesse'st
Non radii Solis, neque lucida tela diei
Discutiant, sed Naturae species, Ratioque.
Nunc age, quo motu genitalia materiai
Corpora res varias gignant, genitasque resolvant,
Et qua vi facere id cogantur, quaeve sit ollis
Reddita mobilitas magnum per inane meandi,
Expediam: tu te dictis praebere memento.
Nam certe non inter se stipata cohaeret
Materies, quoniam minui rem quamque videmus,
Et quasi longinquo fluere omnia cernimus aevo;
Ex oculisque vetustatem subducere nostris;
Cum tamen incolumis videatur summa manere,

mentem obsident, non radii solis aut diei splendor dissipabit, sed contemplatio vel cognitio naturae, et vera philosophia. Age vero, quo motu prima rerum semina res gignant, et res genitas resolvent; qua vi cogantur id facere, et quanta celeritate per infinitum Inane moventur, explicabo: tu vero, O Memmi, *dictis meis te attentum praebe. Profecto enim semina non cohaerent inter se stipata, et quiescunt, res enim singulas minui videmus, et omnia longa aetate consumpta veluti delabi, et vetustatem res omnes oculis nostris subducere; universa tamen natura rerum videtur integra manere. Haec autem*

scriptum; si quaesierit de turpibus, de honestis, de providentia.

61. *Nunc age*, etc.) Argumentum secundi libri v. 5. continetur: primo, promittit se explicaturum seminum motus, quibus res generantur et dissolvuntur; secundo, causam istorum motuum; et tertio, motuum seminum celeritatem. Haec cum perfecerit, parata erunt omnia, quibus generationes et resolutiones rerum explicari possint.

63. *Quaeve*) *quaeveque*, e vet. lib. Gifan.

64. *Reddita*) Attributa, indita; eaque voce saepe utitur Lucretius.

66. *Nam certe*, etc.) De diversis seminum motibus, et eorum causa disputaturus, viam sibi praemunit, motumque aliquem esse, contra ignavos quosdam et inertes philosophos ex incremento et decremento rerum, v. 13. demonstrat; ideo enim augentur res, quod quaedam materiae particulae advolent, et adhaereant; ideo minuuntur, quod moleculae quaedam nexu solutae avolent: istas vero particulas accedere vel recedere sine motu qui dixerit, absurda dixit.

68. *Fluere*) Occulte dilabi, et sensim minui. Hac voce elegantissimi auctores utuntur, at non Manilius in lib. 4. ... *Tunc et opes, et regna fluunt*: quod sensit Pareus. Consule locum, et apud Manilium *fluere* aliud significare agnosces.

Propterea quia, quae decedunt corpora cuique,
Vnde abeunt, minuunt; quo venere, augmine donant:
Illa senescere, at haec contra florescere cogunt:
Nec remorantur ibi. Sic rerum summa novatur
Semper, et inter se mortales mutua vivunt;
Augescunt aliae gentes, aliae minuuntur:
Inde brevi spatio mutantur saecla animantum,
Et, quasi Cursores, vitaï lampada tradunt.
Si cessare putas rerum primordia posse,

est ratio; quaecumque materiae particulae decedunt, diminuunt ea corpora a quibus decedunt, augent vero ea corpora quibus accedunt, et faciunt ut illa senescant, haec autem vigeant et floreant; ab iis etiam corporibus quibus accedebant iterum avolant. Sic rerum summa semper renovatur, homines mutua inter se vivunt, alia animalium genera augentur, alia minuuntur; brevique tempore mutantur, et quasi cursores in festis in honorem Vulcani Athenis celebratis tradunt vitae lampada. Si vero credas semina posse quiescere, et

71. *Cuique*) Alii, *cunque*; non tanti.

72. *Augmine*) *Agmine* alii; quos non sequor.

78. *Et quasi Cursores*, etc.) Ex Pausania, Harpocratione, Aristophanis Scholiaste, Varrone, Scriptore ad Herennium, etc. multa corradunt interpretes: breviter; Athenis in quibusdam festis currebant homines accensam lampada tenentes; qui cursum perfecerit, alteri cursuro lampada tradebat; inde λαμπαδεύεσθαι tradi successive, ut apud Philonem, Τὸ τῆς ἀρετῆς φέγγος λαμπαδευόμενον ἐπ' ἀλλήλοις διαδοχαῖς ἰσόχρονον γενήσεται Κόσμῳ. Et apposite Plato, lib. 6. de Leg. Γεννῶντες καὶ ἐκτρέφοντες παῖδας, καθάπερ λάμπαδα, τὸν βίον παραδιδόντες ἄλλοις ἐξ ἄλλων. Hunc versum loco suo movet Faber, et v. 75. subiungit, ... *Inter se mortales mutua vivunt Et quasi cursores*, etc. ...

79. *Si cessare putas*, etc.) Quicunque credunt novos rerum motus, incrementum viz. et decrementum a quiescentibus atomis produci posse, eos insanos, nec refutatione dignos existimat: insuper, v. 9. docet semina, quae per inane vagari probaverat, motum vel suo ponderi debere, vel aliorum ictui. Quodcunque enim est solidum (et soliditas est principalis seminum affectio) id grave est, gravia autem deorsum tendunt, ita seminum motus deorsum stabilitur. Cum vero solida haec semina deorsum tendentia in corpora vel quiescentia, vel tardius procedentia impingunt, resiliant necesse est; corpus enim solidum in alterum corpus solidum impactum non omnem suum motum alteri impertit, ideoque istis gradibus motus, quos retinet, alio feretur: sic motus sursum confirmatur. Alter horum motuum est naturalis, violentus alter, uterque generationi et resolutioni rerum necessarius. Epicurus docuit,

Cessandoque novos rerum progignere motus;
Avius a vera longe ratione vagaris.
Nam, quoniam per inane vagantur, cuncta necesse'st
Aut gravitate sua ferri primordia rerum;
Aut ictu forte alterius: nam cita superne
Obvia cum flixere, fit, ut diversa repente
Dissiliant: neque enim mirum, durissima quae sint,
Ponderibus solidis, neque quicquam a tergis obstet,

quiescendo novos rerum motus excitare, profecto a veritate infinitum errae. Quoniam enim per Inane volitent cuncta rerum semina, necesse est singula vel ponderi suo hunc motum debere, vel ictibus aliorum: semina enim celerrime deorsum tendentia, cum concurrant, aut alia in alia impingant, diversa resiliant necesse est; nec aliter fieri potest, cum sint gravia, durissima, et perfecte solida, nec quicquam a tergo impedit quo minus resilirent. Vt vero

κινεῖσθαι τὰ ἄτομα κάτω, τότε μὲν κατὰ στάθμην, τὰ δὲ ἄνω κινούμενα κατὰ πληγὴν καὶ παλμόν. Laërtius.

84. *Aut ictu forte*) *Aut ictu auferri*; Lambinus. Et in quibusdam codd. ... *Nam concita saepe Obvia conflixere, ita uti diversa repente*, quam lectionem tanquam probabilem amplectitur: at istam interpretis facilitatem damnat poëta, et lectionem reiicit; nam gravia semina deorsum tendunt, ideoque consideranda sunt tanquam *superne obvia*.

85. *Flixere*) Sic lib. 6. *Pulsareque flictu Ferrea texta suo...* Et Virg. *Dant sonitum flictu galeae... Conflixere*, B. et *fluxere*, Nardius.

84. *Superne*) Vide Fayum, et admirabere acumen hominis, qui sententiam Epicuri tot saeculis ignotam tandem invenit: Ea viz. *sursum* regio dicatur atomis, ex quacunque advenerint, sive desuper, sive infra, sive ab ortu, sive ab occasu, sive a dextra, sive a sinistra, etc. Ea vero deorsum regio dicatur iisdem atomis, in quamcunque ferantur, sive sursum, sive deorsum, sive ab ortu, sive ab occasu, sive a dextra, sive a sinistra, etc. Et hanc sententiam Cicero in 1. lib. de Finibus rite assecutus est. Ita res omnes in tuto sunt, Epicurum explicat Fayus, et Ciceronis solertiam gravi suo testimonio confirmat. Quasi Epicurus non existimasset omnia semina ferri deorsum pondere ad lineam, aut *paullulum declinare* semina dixisset, si gravitate sua ab ortu, ab occasu, a dextra, a sinistra ferri potuissent, aut haec scripsisset Cicero, lib. 1. de Fin. *Requiro quonam pacto semina sese assequentur vicissim, atque comprehendent, aut quomodo ad insertum complexumque mutuum accedent, ut subinde res alias, veluti ipse praedicat, concursu suo progenerent?* Alia enim semina ab ortu, alia ab occasu, alia a sinistra, alia a dextra, ad insertum complexumque mutuum accederent. *Esse supra*, et *esse infra*, attribui posse Vniverso agnoscit Epicurus, licet non ut sit quicquam supremum, quicquam infimum: καὶ μὲν κατὰ τοῦ ἀπείρου οὐ δεῖ κατηγορεῖν τὸ ἄνω, ἢ κάτω, ὡς ἂν εἴη τι μὲν ἀνωτάτω, τὶ δὲ κατωτάτω, etc. Epicurus ad Herodotum.

Et quo iactari magis omnia material
Corpora pervideas, reminiscere totius imum
Nil esse in summa; neque habere ubi corpora prima
Consistant, quoniam spatium sine fine, modoque'st;
Immensumque patere in cunctas undique parteis,
Pluribus ostendi, et certa ratione probatu'st.
Quod quoniam constat, nimirum nulla quies est
Reddita corporibus primis per inane profundum;
Sed magis assiduo, varioque exercita motu,
Partim intervallis magnis conflicta resultant:
Pars etiam brevibus spatiis nexantur ab ictu.

clarius perspicias omnia materiae semina motu agitari, in memoriam revoca, nullum esse imum locum in universo, nec punctum aliquod ad quod semina sistantur, et quiescant; quoniam inane nullos habet terminos, et multis, iisque firmissimis argumentis olim demonstravi in omnes undique partes immensum patere. Cum vero certum sit semina in inani infinito nunquam quiescere, sed variis et assiduis motibus agitari, fatendum etiam est alia post ictum ad longam distantiam resilire, alia ad brevem: quae autem ad brevem tantum distan-

87. *Ponderibus) Corporibus*, Gassendus.

Ibid. *A Tergis) Tergibus*; alii. Et nescio quis legit, *Tergoribus stet*.

88. *Et quo iactari*, etc.) Vt melius hanc iactationem et agitationem seminum percipiat Memmius, ad primum suum librum reducit, et v. 6. monet se olim docuisse nullum esse in infinito spatio centrum aut medium, aut imum locum, quo semina tendant, et ubi, cum semel attigerint, quiescant: ideoque cum pondere suo deorsum ferantur, et in alia impacta aliquando resiliant, quis neget illa plerumque perpetuo motu iactari?

94. *Quod quoniam constat*, etc.) Igitur cum semina assiduo motu exerceantur, cum percutiant ac resiliant, docet, v. 14. semina ista resilientia ad inaequales distantias reflecti; varietatem ictuum varietas reflectionum sequitur: ex iis autem quae ad brevem distantiam reflectuntur, et arctiori spatio iactantur, ferrum, lapides, et reliqua dura et solida corpora componuntur; ex iis quae ad longam distantiam resiliunt, et laxius vagantur, aër, ignis, et mollia eiusmodi et rara corpora constituuntur.

97. *Conflicta) Contusa*, Lambinus: *consulta*, Gifanius: quam vocem vix intelligit, nisi *consilire* a *salio*, et inde *consulta*: MSS. *confulta*: quod probat Faber; notum est quid *confulcio*, πυκνόω, πυκάζω, etc. ita pro certo legendum: sed festinantem Fabrum operae urgebant, ideoque non vidit istam lectionem v. 105. repugnare. *Conflicta* itaque amplector.

98. *Nexantur ab ictu*) Quidam codd. *vexantur*: retineo *nexantur*, v. 100. admonitus. Haec Epicurus apud Laërtium. *Αἱ μὲν εἰς μακρὰν ἀπ' ἀλλήλων διίστανται, αἱ δὲ αὐτὸν τὸν*

Et quaecunque magis condenso conciliatu
Exiguis intervallis connexa resultant,
Indupedita suis perplexis ipsa figuris;
Haec validas saxi radices, et fera ferri
Corpora constituunt, et caetera de genere horum
Paucula: quae porro magnum per inane vagantur,
Et cita dissiliunt longe, longeque recursant
In magnis intervallis; haec aëra rarum
Sufficiunt nobis, et splendida lumina solis.
Multaque praeterea magnum per inane vagantur,
Conciliis rerum quae sunt reiecta, nec usquam
Consociare etiam motus potuere recepta:
Cuius, uti memoro, rei simulacrum, et imago
Ante oculos semper nobis versatur, et instat.
Contemplator enim, cum Solis lumina cunque

tiam resiliunt, et arctius densiusque coniunguntur hamatis et angularibus et inter se implicatis mutuo impedita, illa solidas saxorum radices, et durum ferrum, et alia eiusdem conditionis corpora componunt. Quae autem per magnum inane vagantur, et celerrime mota post ictum ad magnam distantiam resiliunt, et moventur, illa rarum aëra, lucem, et similia constituunt. Praeter haec duo seminum genera, multa sunt alia ab omni caetu libera, quae nunquam in compositum coaluerunt, ac aliquando admissa cum aliis cohaerere, motusque suos sociare potuerunt; cuius rei imago et simulacrum (quod nunc explico), ante nostros oculos semper versatur. Contemplare enim cum radiis

παλμὸν ἔχουσιν, ὅταν τύχωσιν εἰς τὴν περιπλοκὴν κεκλεισμέναι, ἢ στεγαζόμεναι ὑπὸ τῶν πληκτικῶν.

Ibid. *Pars etiam*) Alii, *partim etiam*.

99. *Condenso*) *Contenso*, Priscianus, et quidam codd.

100. *Connexa*) Alii, *convecta*; *coniecta*, alii. Existimat Gifanius veteres dixisse, *connecta*.

104. *Paucula*) Nam multo pauciora numero sunt solida, quam rara.

105. *Et cita*) Vulg. lib. *caetera*; inepte: quidam, *citaque*.

108. *Multaque praeterea*, etc.) Praeter illa semina, quae brevibus spatiis resultantia in dura et solida corpora connectuntur, et illa quae magnis vagantia et longe recursantia, mollia et rara corpora constituunt; alia sunt ab omni nexu et concretione libera et irrequieta, quae aliis incursant, et perpetuo vexant: porro ut ostenderet quasi similitudine quadam perennem illam agitationem, qua atomi extra concretiones per inane quasi exercentur, v. 46. imitatus Democritum Leucippumque est, dum Aristotele referente compararunt atomos cum vocalis illis ramentis corpusculisve per aërem, ἃ φαίνεται

Insertim fundunt radios per opaca domorum,
Multa minuta modis multis per inane videbis
Corpora misceri radiorum lumine in ipso:
Et velut aeterno certamine proelia, pugnasque
Edere turmatim certantia; nec dare pausam,
Conciliis, et discidiis exercita crebris:
Coniicere ut possis ex hoc, primordia rerum,
Quale sit, in magno iactari semper Inani,
Duntaxat rerum magnarum parva potest res
Exemplare dare, et vestigia notitiaï.
Hoc etiam magis haec animum te advertere par est
Corpora quae in Solis radiis turbare videntur:
Quod tales turbae motus quoque materiaï

solis per rimam aut fenestram in opacam et tenebricosam domis partem intromittantur, et videbis multa minuta corpuscula in lumine radiorum agitari, et veluti aeterno certamine certantia turmatim pugnas et praelia edere; nec unquam quiescere, modo sibi invicem appropinquantia, modo a se invicem longissime reiecta: et hinc coniectare possis quo modo rerum semina in immenso inani iactantur; usque adeo parva res potest dare imaginem magnarum rerum, atque aliqua indicia quibus res magnas deprehendere valeamus. Attentius vero haec corpora quae in radiis solis agitata vides oportet te contemplari, quoniam istorum agitationes argumento sunt quosdam esse seminum ipso-

ἐν ταῖς διὰ τῶν θυρίδων ἀκτῖσιν, quae sunt in solis radiis per ianuas fenestrasve traiectis conspicua.

114. *Insertim*) Quidam codd. *inserti radii:* quae lectio videtur posse aliquo modo e Servio confirmari, qui ad 6. Ecl. Virg. scribit e Lucretio haec corpuscula *infusis* per fenestrem radiis solis videri.

114. *Per opaca domorum*) Ita lege, nec illos audi, qui *per aperta domorum* amant.

120. *Coniicere*) *Corripere*, B. nihil mutandum, nec illos moror, qui pro *quale* in sequenti versu legunt *quidve*.

124. *Hoc etiam magis*, etc.) Similitudinem, qua motus seminum illustraverat, v. 47. in argumentum vertit; ista ramenta in solis radiis iactata variis diversisque motibus agitari videmus, modo ad lineam tendentia reflecti, modo ad dextram, modo ad sinistram, in omnes denique partes moveri: dum vero omnia corpora eandem lineam semper servent, nisi ab externa vi, vel interna sua gravitate alio flectantur, fatendum est quosdam subesse seminum motus, licet oculis cerni non possint, qui haec ramenta et corpuscula agitent et exerceant; causa enim primaria omnis motus, et agitationis, quaecunque in rebus observatur, est in ipsis seminibus.

125. *Turbare*) *Tumultuari, errare.* Terent. Hecyr. *dum ne reducam*, tur-

Significant clandestinos, caecosque subesse.
Multa videbis enim plagis ibi percita caecis
Commutare viam, retroque repulsa reverti
Nunc huc, nunc illuc, in cunctas denique parteis:
Scilicet hic a principiis est omnibus error.
  Prima moventur enim per se primordia rerum;
Inde ea, quae parvo sunt corpora conciliatu,
Et quasi proxima sunt ad vireis principiorum,
Ictibus illorum caecis impulsa cientur:
Ipsaque, quae porro paullo maiora, lacessunt.
Sic a principiis ascendit motus, et exit
Paullatim nostros ad sensus, ut moveantur
Illa quoque, in Solis quae lumine cernere quimus;
Nec quibus id faciant plagis apparet aperte.
  Nunc, quae mobilitas sit reddita materiaï
Corporibus, paucis licet hinc cognoscere, Memmi.

rum motus, licet sensibus non appareant: videbis enim multa ex istis corpusculis clandestinis ictibus percussa commutare pristinum iter, modo reiecta retro, modo in hanc, modo in illam, et denique in omnes partes impelli: hic scilicet vagus motus ipsis seminibus debetur. Semina enim primò per se moventur, inde concreta quae minima mole sunt, et quae ad ipsa principia quasi proxime accedunt, clandestinis seminum ictibus impulsa agitantur; illaque concreta moles maiores lacessunt. Sic à seminibus ipsis motus ascendit, et paulatim exit ad nostros sensus (fit sensibilis) ut illa corpuscula, quae in radiis solis oculis usurpare possumus, moveantur, at quibus ictibus agitantur videre minime valeamus. Nunc quanta sit seminum in movendo pernicitas, hinc licet, O Memmi,

bent *porro, quam velint*: turbent (inquit Donatus) errent, tumultuentur. Lucret. infra, *Aut ex offensu cum turbant corpore in ipso semina.*

130. *Denique*) Alii praeferunt, *undique.*

131. *Scilicet hic a*) Quidam, *Scilicet hic et*; quos neglige: alii legunt, *hinc.*

136. *Ipsaque*) Frustra in aliquibus codd. legitur *ictaque.*

141. *Nunc, quae mobilitas*, etc.) Ad declarandam celeritatem atomorum, solaris lucis traiectionem per tanta haec spatia adeo celerem tanquam argumentum a minori, v. 26. inducit. Lucem e moleculis quibusdam ex sole, ipso fonte lucis, profluentibus constare sentiebant Epicurei, has insuper moleculas constare e principiis diversis motibus agitatis, unde communis molecularum motus tardior fit et remissior, denique per aërem non invenire viam, sed fa-

Primum Aurora novo cum spargit lumine terras,
Et variae volucres nemora avia pervolitantes
Aëra per tenerum liquidis loca vocibus opplent;
Quam subito soleat Sol ortus tempore tali
Convestire sua perfundens omnia luce,
Omnibus in promptu, manifestumque esse videmus.
At vapor is, quem sol mittit, lumenque serenum,
Non per inane meat vacuum, quo tardius ire
Cogitur, aërias quasi cum diverberet undas:
Nec singillatim corpuscula quaeque vaporis,
Sed complexa meant inter se, conque globata:
Quapropter simul inter se retrahuntur, et extra

facile colligere. Principio cum Aurora nova luce perfundit terras, et variae volucres pervolitantes avia nemora, loca implent cantibus per liquidum aëra sonoris, nemo est qui non perspicit quam subito, et pene puncto temporis sol tunc ortus omnia sua luce cooperit et conspergit. At radius ille quem sol emittit non transit per inane, ideoque tardior fit illius motus, quoniam dividit aërem, et removet: nec sunt prima nuda semina quae istum radium lucis constituunt, et per aërem transeunt, sed moleculae quaedam ex istis seminibus compositae; ideoque et ab internis diversis suorum principiorum motibus tardatur; et ab externis corporibus ita impeditur radius, ut tardius ire cogatur. At semina

gere, et aëriarum particularum occursu retardari: semina vero simplicia esse corpora, non privatis partium suarum motibus impedita, et per liberum inane deferri. Et hinc concludunt radios solis cum sint tenuissimae quaedam glomorum contexturae, quae in unum motum non omnes consentiunt, neque per spatium plane liberum tendunt, concedere debere celeritate ipsis atomis, cum et solutae, et spatio penitus libero feruntur; καὶ μὴν καὶ ἡ διὰ τοῦ κενοῦ φορὰ κατὰ μηδεμίαν ἀπάντησιν τῶν ἀντικοψάντων γινομένη, πᾶν μῆκος περιληπτὸν ἐν ἀπερινοήτῳ χρόνῳ συντελεῖ, etc. Epicurus ad Herodotum.

143. *Primum Aurora novo cum spargit*) Macrobius olim, *Cum primum aurora rubesceret.*

145. *Liquidis vocibus*) Horatius, *Cui liquidam Pater Vocem cum cithara dedit.* Et Virg. *Tum liquidas corvi presso ter gutture voces Aut quater ingeminant.*

147. *Convestire*) Virgilius, *Largior hic campos aether et lumine vestit.*

151. *Aërias quasi cum diverberet undas*) Gassendus et codd. *quasi dum*; alii, *Quod sol:* quam tanquam pessimam lectionem Faber reiicit, et ex voce illa *undas* mira extorquet: calor ille solis quantumvis celer sit, tamen cogitur meare per aërem turbidum, et *quasi undosum*, propter ventos et accessum decessumque exhalationum, quae in illum perpetuo recipiuntur.

154. *Simul inter se retrahuntur*) Reclamantibus omnibus libris, Lambinus legit *tabidantur*: Faber libens se-

Officiuntur, uti cogantur tardius ire.
At, quae sunt solida primordia simplicitate,
Cum per inane meant vacuum, nec res remoratur
Vlla foris, atque ipsa suis e partibus unum,
Vnum in quem coepere locum connixa feruntur;
Debent nimirum praecellere mobilitate,
Et multo citius ferri, quam lumina Solis:
Multiplexque loci spatium transcurrere eodem
Tempore, quo Solis pervolgant fulgura coelum:
Nam neque consilio debent tardata morari,
Nec perscrutari primordia singula quaeque,
Vt videant, qua quidque geratur cum ratione.
At quidam contra haec, Ignari, materiai

ipsa solida et simplicia cum per purum inane moventur, nec illa res externa impedit, cum sint quid unum, et simplex, non e partibus diverso motu agitatis composita, in eum in quem primum tendunt locum uno simplici impetu feruntur, debent maxima pernicitate praecellere, et multo celerius moveri quam solis radii, et multo maius spatium transire eo tempore quo lux solis spatium inter coelum et terram perfundit; profecto enim principia non matura aliqua deliberatione habita, tardius movent, nec consilium ineunt ut se suosque

quitur, at addit, nunquam melius Lucretius locutus est: qui in angusto aditu, cum magna hominum multitudo est, συνωθίσθησαν, illi facile vident nullum dubitandi locum fuisse. Haec ille; sed rem ipsam non attigit: semina quae corpora rara, qualia sunt radii solis, constituunt, cita dissilire, et longe recursare asserit Lucretius: horum vero dissilientium longeque recursantium communem motum tardiorem fore quis non percipit, ideo quia semina inter se *retrahi*?

157. *Res remoratur*) *Creech remoratur*, B. vitiose, ut et *se remoretur*.

158. *Atque ipsa*) *Cum ipsa*, Faber legit, et in sequenti versu *feruntur* pro *feruntur*. De hac emendatione, inquit, iudicent docti; et certe docti iudicabunt illa emendatione opus non esse.

159. *Connixa*) Recte; et frustra *connexa* legitur.

162. *Multiplexque*) Legat qui velit, *Multiplicisque*.

164. *Nam neque consilio, etc.*) Hunc versum quidam codd. non agnoscunt, et in sequenti versu pro *perscrutari* exhibent *persectari*. Qui retinet, Fabri explicatione fruatur: neque enim dixerit quispiam, principia dum inter se deliberarent, quae prima, quae secunda ferantur, cessasse, morari: qui reiicit, eo modo quo potest, explicet.

167. *At quidam contra, etc.*) Providentiae impotentissimus impugnator Lucretius scommata quaedam,

Naturam non posse Deûm sine numine rentur,
Tantopere humanis rationibus, ac moderatis,
Tempora mutare annorum, frugesque creare;
Nec iam caetera, mortaleis quae suadet adire,
Ipsaque deducit dux vitae Dia Voluptas,
Vt res per Veneris blanditim saecla propagent,
Ne genus occidat humanum: quorum omnia caussa
Constituisse Deos fingunt, sed in omnibu' rebus
Magnopere a vera lapsi ratione videntur.
Nam quamvis rerum ignorem primordia quae sint,

motu regant, et disponant. At stupidi quidam et ignari huic dogmati repugnant, creduntque ipsam nudam materiam sine ope et providentia Deorum non posse hominum utilitati et necessitatibus tam commode inservire, varias anni tempestates facere, fructus producere, caeteraque peragere, ad quae ipsa voluptas vitae magistra et gubernatrix homines ducit, et perficere impellit; nempe coire, Venerisque blanditiis illectos speciem suam propagare, ne pereat humanum genus; propter quos fingunt Deos cuncta effecisse: at in hac opinione plurimum falluntur. Etsi enim non esset origo rerum mihi optime perspecta;

46. effundit contra eos qui materiam inertem dicunt, et non vi sua aut necessitate naturae, sed mente divina motam esse et dispositam; rudem deinde materiam sine ulle arte aut consilio hunc mundum posse constituere, eaque perficere opera, quae vulgus hominum rationi et providentiae attribuit, voluptatem esse ducem vitae hominum, illius nutu omnes regi et gubernari, nec hominum causa mundum hunc, aut quidvis aliud a Deo fieri audacter et impie affirmat: denique promittit se olim ostensurum compagem mundi tam ineptam, inconcinnam, et vitiosam esse, ut divina sapientia sit prorsus indigna. Quid fecerit hic promissor tanto hiatu dignum lib. 5 videbimus, interim quanto sapientior ille qui *coelos Dei gloriam enarrare* dixit! An cum machinatione quadam moveri aliquid videmus, ut sphaeram, ut horas, ut alia permulta, non dubitamus quin illa opera sint rationis; cum autem impetum coeli admirabili cum celeritate moveri vertique videamus, constantissime conficientem vicissitudines anniversarias cum summa salute et conservatione rerum omnium, dubitamus quin ea non solum ratione fiunt, sed etiam excellenti quadam divinaque ratione? Tullius de Nat. Deor. l. 2.

169. *Tantopere humanis, etc.*) Tam compositis, quaeque humanae prudentiae tam similes sunt. Fabes ex Lambino. Cum Salmasio tamen e MSS. rectius forsan legatur pro *ac moderatis, adinoderate humanis rationibus*, i. e. ut humanae rationes postulant. Et haec interpretatio optime respondet v. 174, 175. ... *Quorum omnia caussa*... *Constituisse Deos fingunt*...

Hoc tamen ex ipsis coeli rationibus ausim
Confirmare, aliisque ex rebus reddere multis,
Nequaquam nobis divinitus esse creatam
Naturam mundi, quae tanta 'st praedita culpa:
Quae tibi posterius, Memmi, faciemus aperta;
Nunc id quod superest de motibus expediemus.
Nunc locus est (ut opinor) in his illud quoque rebus
Confirmare tibi, nullam rem posse sua vi
Corpoream sursum ferri, sursumque meare;
Ne tibi dent in eo flammarum corpora fraudem:
Sursus enim vorsus gignuntur, et augmina sumunt;

tamen ex ipsa coeli consideratione, aliisque rebus infinitis probare possim, mundum hunc tam vitiosum, tot defectibus laborantem a Diis non fuisse factum: haec vero omnia, O Memmi, tibi olim explicabo, nunc opus propositum implebo, et doctrinam de motibus exponam. Iam opportuna est occasio, ut puto, ostendere, nullum corpus sua vi, et naturaliter sursum ferri; ne forsan motu flammae deceptus id credas fieri: nam cum generetur, et cum incrementum sumat flamma, sursum tendit; laetae etiam segetes, et arbores crescunt sur-

181. *Quae tanta 'st)* Quamque haec sunt, B.

183. *Nunc id quod superest, etc.)* Hunc versum reicit Lambinus, an merito, alii iudicent, certe nec supervacaneus est, nec Lucretio indignus. Olim affirmaverat semina omnia deorsum tendere, et omnem motum sursum esse violentum, idem urget, v. 33: et docet nullum corpus, ne ignem quidem ipsum, naturaliter sursum ferri; sed vi aliorum corporum extrudi, eodem modo, quo succus in arboribus, sanguis e venis exiliens et trabs aquis immersa; quis enim dubitat et succum istum, et sanguinem, et trabem istam in [illegible] deorsum tendere, licet alter per truncum ascendat, alter e venis emicet, et altera ex undis emergat? observat denique radios solis ad terram deorsum tendere, stellas etiam, meteora ignita et fulmina in terras cadere, et concludit flammam non vi sua, sed corporum extrudentium impulsu sursum ferri, καὶ τὰ πρῶτα μὲν ἁπλᾶ, καὶ τὰ ἐξ ἐκείνων συγκρίματα βάρος ἔχει. Plutarchus, 1. Plac. Phil. c. 12. Et Simplicius docet Epicuri fuisse sententiam, ἅπαν σῶμα βάρος ἔχειν, τῷ δὲ τὰ βαρύτερα ὑφιζάνειν, τὰ ἧττον βαρέα ὑπ' ἐκείνων ἐκθλίβεσθαι ἐπὶ τὸ ἄνω.

187. *Ne)* Nec, alii, vitiose; et imperite *in eo* pro *in eo* legit Nard.

188. *Augmina)* Alii, *Agmina.*

Ibid. *Sursus enim vorsus, etc.)* Est tacita ἀνθυποφορά: sursum enim, inquies, fertur ignis, ad quam versu sequenti respondet, sed fruges et arbores in altum feruntur propter vim subigentem, quae e terris prorumpens, in altum crescere cogit, cum tamen omnia pondera naturaliter

Et sursum nitidae fruges, arbustaque crescunt,
Pondera, quantum in se'st, cum deorsum cuncta ferantur.
Nec cum subsiliunt ignes ad tecta domorum,
Et celeri flamma degustant tigna, trabeisque,
Sponte sua facere id, sine vi subigente, putandu'st:
Quod genus, e nostro cum missus corpore sanguis
Emicat exsultans alte, spargitque cruorem.
Nonne vides etiam, quanta vi tigna trabeisque
Respuat humor aquae? nam quam magi' mersimus altum
Directa, et magna vi multi pressimus aegre;
Tam cupide sursum revomit magis, atque remittit,
Plus ut parte foras emergant, exsiliantque:
Nec tamen haec, quantu'st in se, dubitamus, opinor,
Quin vacuum per inane deorsum cuncta ferantur.
Sic igitur debent flammae quoque posse per auras
Aëris expressae sursum succedere; quanquam
Pondera, quantum in se'st, deorsum deducere pugnent:
Nocturnasque faces coeli sublime volanteis

sum, licet omnia pondera (qualia sunt segetes et arbores) deorsum vi sua et naturaliter tendant. Neque credendum est, cum ignes ad tecta domorum ascendant, et veloci flamma trabes et tigna absumunt, id propria sua vi, et naturaliter, nulla vi cogente, facere, sed eodem modo quo sanguis e vena secta emicat exultans alte, et cruorem late spargit. Nonne etiam cernere licet quanta vi aqua ligna et trabes reiicit? quo magis enim alte mergimus, nixique vi laborantes in profundum deprimimus, eo maiori impetu aqua reiicit, ita ut plus media sui parte saepe emergant et exiliant: nemo tamen, puto, dubitat quin haec omnia (quantum in se est) propria sua vi et naturaliter per vacuum inane deorsum ferrentur. Similiter credendum est flammas per aërem expressas posse ascendere, licet propria gravitas deorsum deducere contendat: nonne etiam cernere licet ignita noctu meteora per aërem volitantia ducere [illegible]

(quantum in se est) feruntur deorsum: *Faber.*

193. *Sine vi subigente*) Ita Lambinus suo MS. adiutus. Alii omnes, *Subiecta.*

197. *Quam magi' mersimus*) Quam magis urgimus, B. et alii codd. *urgere* enim apud veteres ut *ferrere* alii, *urgimus.*

199. *Revomit*) Melius quam *Removet.*

206. *Sublime*) Virgilius, *Iamque humiles, iamque elati sublime feruntur.*

Nonne vides longos flammarum ducere tractus,
In quascunque dedit parteis Natura meatum?
Non cadere in terram stellas, et sidera cernis?
Sol etiam summo de vertice dissupat omneis
Ardorem in parteis, et lumine conserit arva:
In terras igitur quoque Solis vergitur ardor.
Transversosque volare per imbres fulmina cernis:
Nunc hinc, nunc illinc abrupti nubibus ignes
Concursant, cadit in terras vis flammea volgo.
Illud in his quoque te rebus cognoscere avemus:

longos flammarum tractus in quascunque partes vagari permittit natura? Nonne vides etiam stellas et sidera in terram cadere? Sol de alto coeli culmine calorem flammasque suas in omnes undique aeris regiones emittit, et agros radiis conserit: ignis igitur ipsius solis versum terras, et deorsum tendit: cernis quoque fulmina per imbres transversos ferri; flammae e nubibus prorumpentes nunc hinc nunc illinc concurrunt, et ignis passim in terras decidit. Te etiam, O Memmi, cognoscere magnopere volo, corpora cum per vacuum

209. *Non cadere in terram stellas, etc.*) Fallitur, inquies, Epicurus, et cum illo una Lucretius; neque enim stellae cadunt; ita est; sed muta nomen, pro stellis pinguem, sulphuream, et oleaginosam exhalationem ponito, quod dicit verum erit tamen; Faber. Lambinus et Pareus e Virgilio explicant Lucretium, ... *Suadentque cadentia sidera somnum:* locum inspice, eosque viros nihil agere deprehendes.

212. *Vergitur*) Servius, ad 12. Aeneid.: *Quo vergat pondere lethum*; Bene *vergat*, nam morientes inferos petunt. Et haec melius Lucretium explicant quam illa quae alii interpretes ex Servio ad 6. Aeneid. proferunt: ..... *Frontique invergit vina Sacerdos.* *Vergere* est conversa in sinistram partem manu ita fundere, ut patina convertatur, quod in infernis sacris fit: alii legunt *spargitur*.

214. *Abrupti*) Virgilius, ... Erupti *nubibus ignes* ... Proruptus *corpore sudor*... et Aeneid. 3. v. 499. melius ex codd. vet. legatur, Abruptis *nubibus ignes*, quam Abruptis.

216. *Illud in his quoque — rebus*) De seminum motu naturali deorsum, et violento sursum fuse poëta disputavit: unde autem motus ille violentus nisi ex ictu? at gravia aequali velocitate ad lineam per inane descendentia nunquam concurrerent; alia nunquam assequerentur alia, proinde nulla foret omnino generatio, nihilque existeret *Desertum praeter spatium et primordia caeca.* Hoc vitio laborabat Democriti sententia, qui unicum tantum motum κατὰ πληγὴν (ita enim legendum, non κατὰ πλάγιον, ut ex Cicerone manifestum est, qui libro de Fato, *Quandam vim motus*, inquit, *habebunt*, *impulsionis*, *quam plagam ille appellat*, *a te*, *Epicure*, *gravitatis et ponderis*), agnovit:

Corpora cum deorsum rectum per inane feruntur,
Ponderibus propriis incerto tempore ferme,
Incertisque locis spatio decedere paullum;
Tantum quod Momen mutatum dicere possis.

innata sua gravitate deorsum ad lineam tendant, aliquo saltem tempore, sed non uno definito, aliqua etiam parte spatii, sed non una definita, a linea via sua propria declinare; ita tamen ut motus ad lineam dicatur vel minimum

Plutarch. de Plac. Phil. l. 1. c. 23. Epicurus igitur duas species motus naturalis constituit, aliam ad perpendiculum, aliam ad declinationem. Ἐπίκουρος δύο εἴδη τῆς κινήσεως, τὸ κατὰ στάθμην, καὶ τὸ κατὰ παρέγκλισιν. Plutarchus de Plac. Phil. l. 1. c. 23. Motus hic declinationis idcirco necessarius est visus, quoniam alioquin nullus inter atomos ictus futurus fuisset, nullaque proinde exstitisset unquam illius rei generatio. Cicero in 1. lib. de Fin. Censet Epicurus eadem illa individua et solida corpora ferri suo deorsum pondere ad lineam, hunc naturalem esse omnium corporum motum: deinde ibidem homo acutus, cum illud occurreret, si omnia deorsum e regione ferrentur, et, ut dixi, ad lineam, nunquam fore ut atomus altera alteram posset attingere, itaque attulit rem commentitiam; declinare dixit atomum perpaullum quo nihil posit fieri minus, ita effici complexiones, et copulationes, et adhaesiones atomorum inter se, ex quo efficeretur mundus omnesque partes mundi quae in eo sunt. Hanc sententiam, v. 35. explicat Lucretius.

217. *Rectum per inane*) Id est motu perpendiculari, ita autem dicitur *rectum per inane*, ut *recta regione viai*; neque enim necesse est legere *Rectum per inane*, quod cuipiam videatur, Faber. Alii illam, quam ap-posui, interpretationem sequuntur.

219. *Decedere*) *Secedere*, Lambinus. Antiqui omnes codd. *Se pellere*; sic Cicero in lib. 1. de Nat. Deorum: *Omnis autem ista rerum effigies quomodo ex individuis corporibus oritur? quae etiamsi essent, quae nulla sunt,* pellere se ipsa tamen, *et agitare inter se concursu fortasse possent, formare, figurare, etc. non possent.*

219. *Incertisque locis*) *Incerto tempore*, non uno definito, sed modo hoc, modo illo tempore; *incertis locis*, aliis atque aliis; ita moventur semina tanquam animalia quae v. 259, 260. ... *Declinant motus nec tempore certo Nec regione loci certa, sed ubi ipsa tulit mens*: ita Lucretius malignus providentiae hostis stupida sua et bruta semina tantum non animo, et voluntate donat.

220. *Tantum quod Momen*, etc.) Ita vet. lib. Turnebus legit *Momen mutatis*, i. e. mutationis (ut ipse Lucret. *In commutatum veniunt*): ut sit haec sententia, vix dicere possis levam mutationem esse factam. Alii, *Tantum quoad Momen*: alii, quod *Minimum mutatum*. Cicero, lib. de Fato, *Cum declinat atomus uno minimo, non declinet duobus aut tribus*; et Lucret. infra, v. 243, 244. ... *Paullum clinare necesse est Corpora, nec plus quam minimum*. ... Gassendus; *Minimum momentum*.

Quod nisi declinare solent, omnia deorsum,
Imbris uti guttae, caderent per inane profundum;
Nec foret offensus natus, nec plaga creata
Principiis: ita nil unquam natura creasset.
Quod si forte aliquis credit graviora potesse
Corpora, quo citius rectum per inane feruntur,
Incidere e supero levioribus, atque ita plagas
Gignere, quae possint genitaleis reddere motus;
Avius a vera longe ratione recedit.
Nam per aquas quaecunque cadunt, atque aëra deorsum,
Haec pro ponderibus casus celerare necesse'st,
Propterea, quia corpus aquae, naturaque tenuis

mutatus. Nisi enim declinarent, omnia deorsum per infinitum inane, uti imbris guttae, ferrentur; nullus foret inter semina ictus, nulla plaga, et sic natura nullum unquam compositum procreasset. Si autem aliquis fortasse existimet graviora corpora, utpote celerius per inane descendentia, posse levioribus desuper incidere, et inde plagas ictusque fieri, unde motus rerum genitales orirentur, ille profecto plurimum et egregie fallitur. Quaecunque per aquas aut aërem descendunt pro diversa ratione ponderum celerius aut tardius feruntur, quia aër et aqua omnibus corporibus non aequaliter resistunt, et eorum

221. *Quod nisi declinare*, etc.) Breviter, v. 4. hunc motum declinationis admittendum docet; alioquin disiuncta semper et discreta ferrentur semina, tanquam imbris guttae, nullae forent adhaesiones, et complexiones atomorum, et proinde nulla composita.

225. *Quod si forte aliquis*, etc.) Motum hunc ad declinationem, κίνησιν κατὰ παρέγκλισιν ita deperit Lucretius, ut illum nullo modo sibi extorqueri patietur; idcirco, v. 18. acriter insurgit in eos, qui existimant graviora semina per inane descendentia posse assequi leviora, et illa percutere; ita ut non opus sit ista, quam fingit sententiam declinatione: asserit omnia semina aequivelocia esse, et pari pernicitate per inane ferri, idenque illa quae pone subeunt nunquam posse assequi praecedentia: medium quidem facere aliquid ad motus accelerationem et retardationem, et corpora eiusdem materiae pondere inaequalia, cum per aquam aut aërem superne deorsum cadant, non aequivelocia esse, quod falsum est, concedit; vult autem motum eo velociorem semper fieri, quo spatium liberius seu inanius est, ut ubi spatium denique liberrimum inanissimumque est, motus sit velocissimus, et qui plures in eo sunt, motus ii sint aeque veloces.

227. *Plagas*) Ita Lamb. e v. 244. ubi *gignere ictus*, licet omnes libri *plagis* exhibeant.

230. *Deorsum*) Alii, *rursum*; quae vox respondet vs. 232. *Naturaque tenuis Aeris*....

Aeris haud possunt aeque rem quamque morari;
Sed citius cedunt gravioribus exsuperata.
At contra nulli de nulla parte, neque ullo
Tempore inane potest vacuum subsistere reii,
Quin, sua quod natura petit, concedere pergat:
Omnia quapropter debent per inane quietum
Aeque ponderibus non aequis concita ferri.
Haud igitur poterunt levioribus incidere unquam
Ex supero graviora, neque ictus gignere per se,
Qui varient motus, per quos natura genat res.
Quare etiam atque etiam paullum clinare necesse 'st

motus impediunt, sed facilius a gravioribus corporibus dividuntur, et removentur. At e contra inane non potest ex ulla parte ulli rei resistere, eamque impedire, et sistere, sed liberum quo feratur spatium pro natura sua semper dabit: igitur per inane non resistens inaequalia pondera debent aequali velocitate ferri; ideoque graviora non possunt levioribus desuper incidere; neque per se ictus istos facere qui variant motus, per quos res cunctas natura producit. Fatendum igitur est semina declinare perpaulum, a quo nihil possit fieri

233. *Haud possunt aeque*) Haud aeque, id est non aequaliter, non similiter; nam aqua magis subsistit corporibus, quam aër: Haec Lambinus, sed longe alia est, eaque ipsa, quam apposui, Lucretii sententia.

238. *Inane quietum*) Quod nulli rei resistit, nam quo liberius est spatium, eo velocior secundum Epicureos motus: καὶ μὴν καὶ ἰσοταχεῖς ἀναγκαῖον τὰς ἀτόμους εἶναι ὅταν διὰ τοῦ κενοῦ εἰσφέρονται, μηδενὸς ἀντικόπτοντος· οὔτε γὰρ αἱ βαρεῖς θᾶττον οἰσθήσονται τῶν κούφων, ὅταν γε δὴ μηδὲν ἀπαντᾷ αὐταῖς, οὔτε αἱ μικραὶ τῶν μεγάλων, ὡς πάντα πόρον σύμμετρον ἔχουσαι, ὅταν μηθὲν μηδὲ ἐκείναις ἀντικόπτῃ· οὔθ' ἡ εἰς τὸ πλάγιον διὰ τῶν κρούσεων φορὰ, οὔθ' ἡ κάτω διὰ τῶν ἰδίων βαρῶν τῇ ταχύτητι διαφέρει. Epicurus ad Herodotum.

239. *Aeque ponderibus*) Atque ponderibus, e suis forsan, quos alibi jactat, MSS. codd. edidit Fayus; tales codd. tam eleganti viro non invideo.

241. *Per se.*) Id est solo motu ad lineam, sine ulla declinatione.

242. *Genat*) Gifanius et Pareus huic voci, quam deperit Lambinus, nimium quantum infensi, legunt gerat, quasi genat non melius respondeat v. 228. *Quae possint genitaleis reddere motus.*

243. *Quare etiam atque etiam*) Refutata, quam modo exposuerat, opinione, concludit, v. 6. semina declinare perpaullum, et quo nihil potest minus esse, ita etiam ut non oblique moveri dicantur: sensus enim ipsi docent gravia deorsum tendentia non obliquo motu ferri, at iidem sensus non negant gravia minimum declinare, declinatio enim minor est quam ut percipi possit, ideoque tum

Corpora, nec plus quam minimum, ne fingere motus
Obliquos videamur, et id res vera refutet.
Namque hoc in promptu, manifestumque esse videmus,
Pondera, quantum in se' st, non posse obliqua meare,
Ex supero cum praecipitant, quod cernere possis;
Sed nihil omnino recta regione viai
Declinare, quis est qui possit cernere, sese?
Denique si semper motus connectitur omnis,

minus, ne fingere videamur semina obliquo motu ferri, et istud figmentum experientia refutet. Omnibus enim manifestum est, gravia corpora cum descendant, sua gravitate non posse oblique ferri, et hoc ipsi oculi demonstrant; at a recta linea perpaulum non declinare quis oculus tam acutus qui sentiat? Denique si omnis motus semper connectatur, certoque ordine et serie novus motus

non refragentur sensus, et postulat rerum generatio, quae sine isto motu nunquam prorsus foret, admittenda est seminum declinatio.

243. *Clinare*) Alii, *inclinare*; sed quis *clinare* reiiceret, qui *clinamen* v. 292, admittit?

245. *Obliquos*, etc.) Modeste, atmotus vel maxime obliquos aequius postulasset; si sensuum iudicium timeat, abeant isti molesti sensus; et hoc uno se falli patiantur; non iniquior est postulatio: nam et ipsa declinatio (Cicero, primo libro de Finibus) ad libidinem fingitur; ait enim Epicurus atomos declinare sine causa, quo nihil turpius est physico, et illum motum naturalem omnium ponderum e regione inferiorem locum petentium sine causa eripuit atomis, nec tamen id cuius causa haec finxerat, assequutus est. Nam sive omnes atomi declinabunt, nullae unquam cohaerescent, sive aliae declinabunt, aliae suo nutu recte ferentur, primum erit hoc quasi provincias atomis dare, quae recte, quae oblique ferantur; deinde eadem illa atomorum, in quo etiam Democritus haeret, turbulenta concursio hunc mundi ornatum efficere non poterit.

250. *Declinare—sese*) Virgil. Aen. 4.... *Dulci declinant lumina somno.* et Cicero de Fato, *Quae ergo nova causa est in natura quae declinet atomum?*

251. *Denique si motus*, etc.) Pro declinatione seminum iterum pugnat Lucretius, v. 43. Quosdam motus esse voluntarios omnes sentiunt, libertatem in seipso quilibet percipit, et similem esse in aliis animalibus non inepte coniicit; illa enim videt motus suos non certo tempore, certoque ordine peragere, sed pro libitu variare, et nutu suo vivere. Imo cum carceres subito patefiant, tantum non videmus ipsam voluntatem equi prorumpentem et longe praecurrentem antequam moventur artus; primo plausu erigitur, internus animi motus praeceps fertur, dum spiritus, qui per nervus in singula membra dirigendi sunt, tardius conveniunt, animique motui morosius obsequuntur. Deinde cum externa vi impellimur, aliquid intus latet quod vi

Et vetere exoritur semper novus ordine certo,
Nec declinando faciunt primordia motus
Principium quoddam, quod fati foedera rumpat,
Ex infinito ne causam causa sequatur;
Libera per terras unde haec animantibus extat,
Vnde est haec (inquam) fatis avolsa voluntas,
Per quam progredimur, quo ducit quemque voluptas;
Declinamus item motus, nec tempore certo,
Nec regione loci certa, sed ubi ipsa tulit mens?
Nam dubio procul his rebus sua cuique voluntas
Principium dat; et hinc motus per membra rigantur.

e vetere semper oriatur; nec semina declinando *faciunt motus quoddam principium quod fati catenas rumpat, et efficiat ut causa ab aeterno non sequatur causam, unde oritur, unde, inquam, illa animantium voluntas libera, et fati vinculis exempta; cuius nutu huc et illuc pro libitu movemur, motusque nostros variamus non certo semper (definito) tempore, nec certo semper (definito) loco, sed ubi, et quando ipsi animo placuit? Dubitari enim non potest, quin hi motus initium a voluntate sumunt, et postea per artus defeseruntur: nonne*

isti obsistat et repugnet; et aliud plane nos agere sentimus, cum nostro nutu, quam cum aliorum impulsu movemur. Vnde vero haec libertas? Excute semina ipsa, nihil tale in iis latet; ex motu directo et ad lineam fati et necessitatis catena nectitur, ex ictu (si potest esse ictus sine declinatione) eadem sequitur necessitas. Relinquitur igitur sola declinatio cui se debeat libertas. Motum hunc declinationis Plutarchus de An. solertia docet ab Epicuro induci, ὅπως εἰς τὴν ζωὴν ἡ τύχη παρεισέλθῃ, καὶ τὸ ἐφ' ἡμῖν μὴ ἀπόληται. *Hanc Epicurus rationem induxit ob eam rem quod veritus est ne, si semper atomus gravitate ferretur naturali et necessaria, nihil liberum nobis esset, cum ita moveretur animus, ut atomorum motu cogeretur.* Et alibi, Epicurus ab atomis petit praesidium, easque de via deducit, et uno tempore suscipit res duas inenodabiles: unam, ut sine causa fiat aliquid, ex quo existet ut de nihilo quippiam fiat, quod nec ipsi, nec cuiquam physico placet; alteram ut cum duo individua per inanitatem ferantur, alterum e regione moveatur, alterum declinet. *Cicero de Fato.*

255. *Ex infinito ne causam, etc.*) Fatum enim nihil aliud est quam εἱρμὸς seu συμπλοκὴ αἰτιῶν τεταγμένη: et qui introducunt causarum seriem ordinatam ac sempiternam, ii mentem hominis *libertate* spoliatam fati necessitate devinciunt. Cicero de Fato.

259. *Declinamus*) Inclinamus, variamus, dirigimus, et absurde Fayus vitamus.

262. *Rigantur*) Gassendus, *vagantur*, ibi, *riguntur*. De' animo

Nonne vides etiam patefactis tempore puncto
Carceribus, non posse tamen prorumpere equorum
Vim cupidam tam desubito, quam mens avet ipsa?
Omnis enim totum per corpus materiai
Copia conquiri debet, concita per artus
Omneis, ut studium mentis connexa sequatur:
Vt videas initum motus a corde creari,
Ex animique voluntate id procedere primum:
Inde dari porro per totum corpus, et artus.
Nec simile'st, ut cum impulsi procedimus ictu,
Viribus alterius magnis, magnoque coactu;
Nam tum materiam totius corporis omnem
Perspicuu'st, nobis invitis, ire, rapique,
Donicum eam refraenavit per membra voluntas.

etiam vides cum subito patefiant carceres, equos ad cursum pronos non posse prorumpere tam cito quam animus ipse vult? Namque particulas materiae (spiritus) quae motui inserviant; ex toto corpore collectae debent convenire, ut coniunctae (vel uno impetu emissae), imperium voluntatis faciant: unde manifestum est motus initium a corde fieri, et primum procedere ex voluntate animi (qui in corde situs est), et inde per totum corpus, et omnia membra disperg.. Neque hic motus similis est illi quo movemur, cum vi externa et alterius impulsu agimur, tum enim quilibet experitur totam corporis sui impulsi molem se reluctante ferri; donec voluntas motum istum inhibeat, et singula membra

mundi Manilius, ... *cum spiritus unus Per cunctas habitet partes, atque irriget orbem Omnia pervolitans, corpusque animale figuret.*

264, 265. *Equorum vim cupidam*) Vt apud Virgilium,... *Odora canum vis.*

265. *Desubito*) Ennius, Naevius, Caecilius, omnes veteres utuntur: Ennius, *Cum desubito me orat mulier lachrymansque ad genua accidit.*

266. *Omnis enim totum*, etc.) V. 6. Motus voluntarios animalium obiter, nec inepte explicat: vult ipse animus, deinde colligit spiritus qui sibi obsequantur, per nervos in membra dirigit, languidos fovet, novos et vigentes subministrat, ita movetur animal; et continuatur illius motus.

268. *Connexa*) Cum aliis connixa libentius legerem.

272. *Nec simile 'st*, etc.) Explicatum modo voluntarium motum, v. 12. illustrat, comparatione facta inter eum et motum violentum; nam motu violento acti vim externam sentimus, cum nutu nostro procedamus, nihil tale. Deinde vi externae repugnat voluntas nostra, aliquando etiam vincit; unde patet esse aliquod principium internum motus, liberum plane, nec ulla necessitate vinctum.

Iamne vides igitur, quamquam vis extera multos
Pellit, et invitos cogit procedere saepe,
Praecipiteisque rapit, tamen esse in pectore nostro
Quiddam, quod contra pugnare, obstareque possit,
Cuius ad arbitrium quoque copia materiai
Cogitur interdum flecti per membra, per artus,
Et proiecta refraenatur, retroque residit?
Quare in seminibus quoque idem fateare necesse'st,
Esse aliam praeter plagas, et pondera causam
Motibus, unde haec est nobis innata potestas:
De nihilo quoniam fieri nil posse videmus.
Pondus enim prohibet, ne plagis omnia fiant,
Externa quasi vi; sed ne mens ipsa necessum

sistet. Nonne ergo iam intelligis, quamquam vis externa multos agat, et invitos movere cogat, rapiatque praecipites, aliquid tamen esse in corde nostro quod isti impulsui resistere queat, et reluctari, ad cuius nutum spiritus (copia materiae) aliquando per nervos in membra emittuntur, emissi aliquando inhibentur, et retro fluere coguntur? Et si hoc agnoscas, necesse est ut fateare esse in ipsis seminibus aliam motuum causam praeter plagas et pondus, ex qua causa haec libera facultas innata oritur: Nihil enim fit e nihilo. *Pondus enim ipsum, quod seminibus naturale est, efficit ut omnia non ictibus, et quasi externa vi agantur; sed ut mens ipsa interna necessitate non determinetur in*

277. *Extera*) Melius quam *extima* Lambini:

283. *Proiecta*) Quasi procul rejecta, Fayus: Ama interpretem.

284. *Quare in seminibus*, etc.) E libertate voluntatis motum declinationis, v. 16, demum adstruit; ex ictu nunquam nascetur ista libertas, ictus quippe est vis externa, quae libertati maxime adversatur; pondus, licet sit principium motus internum, dum tamen deorsum eodem semper tenore tendat, non minus adversatur libertati, quam ipse ictus: sola igitur restat declinatio, quae nec certo tempore, nec certo loco facta necessitatem istam, quam et ictus et pondus inducunt, evitat, et rumpit fati foedera.

286. *Nobis*) E vett. codd. Lambinus; dum alii legunt, *ollis*. Cicero, lib. 1. de Nat. Deorum; Epicurus cum videret si atomi in inferiorem locum ferrentur suopte pondere; nihil fore in nostra potestate; quod illarum motus esset certus et necessarius, invenit *declinationem*, ut hanc necessitatem effugeret.

De nihilo quoniam, etc.) Id est, res non fiunt ex nihilo, quia pondus et ictus atomorum id impediunt, at pondus et ictus atomorum non faciunt, ut nobis innata sit libertas agendi; haec Fayus: quibus nihil absurdius vel ipse Fayus.

289, 290. *Ne mens ipsa necessum intestinum*, etc.) Codices omnes, *ne res ipsas*; istis omnibus codicibus prae-

Intestinum habeat cunctis in rebus agendis,
Et devicta quasi cogatur ferre, patique;
Id facit exiguum clinamen principiorum
Nec regione loci certa, nec tempore certo.
Nec stipata magis fuit unquam materiai
Copia, nec porro maioribus intervallis;
Nam neque adaugescit quicquam, neque deperit inde.
Quapropter quo nunc in motu principiorum
Corpora sunt, in eodem anteacta aetate fuere,
Et posthac semper simili ratione ferentur;

omnibus suis actionibus, et quasi devicta cogatur pati (nihil pro libitu agat) minime isti declinationi seminum, quae neque in certo loco, neque in certo tempore fit, debetur. Tota seminum multitudo nunquam magis stipata fuit, nec porro maioribus intervallis distabat (nec rarior, nec densior), numerus etiam seminum nec augeri potest, nec diminui. Quapropter in eo motu, quo nunc sunt semina, olim etiam in omni praeterito tempore fuerunt; et eodem posthac in aeternum ferentur; et quae aliquando genita fuerunt, similiter in

ferenda est Lambini coniectura, sententia ipsa postulat *mens*: hunc locum de quo nihil interpretes, difficilem existimo, et ita explicandum; De nihilo nihil fit, ergo libertas voluntatis ex aliquo oritur; quodnam vero istud sit iam inquirendum est: motus seminum est duplex, alter naturalis deorsum, qui a *pondere* procedit, alter violentus sursum, qui ab *ictu*; iam ab *ictu* omnia non fieri manifestum est, quoniam aliquis motus a pondere procedit, iste autem motus qui a *pondere* procedit, dum sit naturalis, et eodem semper tenore labatur, *libertati* non magis favet, quam ipse *ictus*; ne igitur animus, qui ex seminibus constat, necessitate aliqua interna, i. e. motu qui a *pondere* procedit determinetur, sola potest seminum *declinatio* efficere, quae in incerto loco, incerto etiam tempore facta, illius *libertatis* causa esse potest.

289. *Necessum*) Necesse est nomen, nam *necessis*, *necessis*, *necessitas*, et *necessum* lectum est: Donatus ad Sc. 5. Act. 5. Eunuchi Terent.

294. *Nec stipata magis*, etc.) Semina mutari non posse olim docuit Lucretius, iam v. 44 asserit: Vniversam materiam nec minoribus unquam, nec unquam maioribus intervallis distinctam, quippe nullum semen perit, ita ut hiatus relinquatur; nullum novum semen introducitur, unde spissius fieret Vniversum: deinde motus seminum esse immutabiles, eosdem olim fuisse, qui nunc sunt, et eosdem in aeternum futuros; ideoque quales res olim productae erant, tales iterum produci posse: quippe ubi eadem semina, idem semper pondus, et ubi nulla vis externa introduci possit, ibi idem motus, qui ex illo pondere profluit, sit necesse est.

299. *Et posthac*) Post hoc. Bifanius et in sequenti versu: *Qua consuerunt*.

Et quae consuerunt gigni, gignentur eadem
Conditione; et erunt, et crescent, inque valebunt,
Quantum cuique datum'st per foedera naturai,
Nec rerum summam commutare ulla potest vis.
Nam neque quo possit genus ullum materiai
Effugere ex omni, quicquam'st, neque rursus in omne
Vnde coorta queat nova vis irrumpere, et omnem
Naturam rerum mutare, et vertere motus.
Illud in his rebus non est mirabile, quare
Omnia cum rerum primordia sint in motu,
Summa tamen summa videatur stare quiete,
Praeterquam si quid proprio dat corpore motus.
Omnis enim longe nostris ab sensibus infra
Primorum natura iacet; quapropter ubi illa
Cernere iam nequeas, motus quoque surpere debent:
Praesertim cum, quae possimus cernere, celent
Saepe tamen motus spatio diducta locorum,

posterum gignentur, et existent, et augebuntur, et valebunt, prout leges naturae permittunt, et uniuscuiusque rei natura postulat. Nec ulla potest vis mutare rerum summam (universum), nam nullus est locus in quem recedere possit aliqua materiae particula ex omni (universo) effugiens, neque ullus omnino locus e quo nova vis potest in universum irrumpere, naturam rerum et motus seminum mutare. Ne vero mireris quod cum omnia semina perpetuo motu agitentur, universum tamen alta quiete torpescere videatur, nec motus aliquos, nisi forsan particulares quorundam corporum sentiamus. Semina enim ipsa longe minora sunt quam ut sub sensibus cadant; cum igitur semina ipsa videre non potes, certe motus ipsorum debent esse inconspicui. Nec de hac re dubitabis, si consideres illarum rerum, quas oculis usurpare possumus, motus saepe cerni non posse, si modo ipsae res sint longe remotae: nam saepe oves in monte lacta

308. *Illud in his rebus*, etc.) Contra Lucretium forsan aliquis obiiciat, ipsos sensus hanc de perpetuo seminum motu opinionem evertere, nam si universa materia agitaretur, inde rerum summa (τὸ πᾶν) tam alta quiete torpescere videatur? Respondet poeta, v. 25. inepte id obiici, necesse enim est ut motus seminum sit imperceptibilis, cum ipsa semina aciem oculorum fugiant: deinde subiungit, rerum etiam sensibilium motus oculos nostros e longinquo spectantes non raro latere, quod exemplis ovium per agros reptantium, et militum per campos discurrentium illustrat.

312. *Ipsa*) *Ipsa*, alii exhibent, sed Lambinus nihil mutare ausus est.

314. *Surpere*) Surripere, subducere et

Nam saepe in colli tondentes pabula laeta
Lanigerae reptant pecudes, quo quamque vocantes
Invitant herbae gemmantes rore recenti;
Et satiati agni ludunt, blandeque coniscant:
Omnia quae nobis longe confusa videntur,
Et veluti in viridi candor consistere colli.
Praeterea magnae legiones cum loca cursu
Camporum complent, belli simulacra cientes;
Et circumvolitant equites, mediosque repente
Tramittunt valido quatientes impete campos:
Fulgur ibi ad coelum se tollit, totaque circum
Aere renidescit tellus, subterque virûm vi
Excitur pedibus sonitus, clamoreque montes
Icti reiectant voces ad sidera mundi;
Et tamen est quidam locus altis montibus, unde

gramina tondentes modo huc, modo illuc tendunt, quocunque herbae recenti rore gemmantes invitant singulas; agni etiam bene saturati ludunt, et lasciviunt; quae tamen omnia e longinquo visa nobis apparent indistincta, et speciem ferunt totius continui candoris in viridi monte consistentis. Praeterea cum numerosi exercitus patentium camporum omnes partes cursu complent imaginem pugnae exhibentes, cum equites circumvolitant, mediosque campos vehementi impetu quatientes transcurrunt, cum fulgur ad coelum usque ascendit, toti undique campi armorum nitore perfunduntur, discurrentium hominum pedibus excitatur sonitus, et montes clamore icti ad stellas usque reflectunt voces; si tamen haec omnia ex aliqua parte alti montis spectes, totum istud fulgur videretur

Horatius, Od. 13. lib. 4. *Quo motus, quid habes illius, illius, Quae spirabat amores, Quae me surpuerat mihi?*

320. *Coniscant*) Lambinus, *conisant*, vel *corissant* a κορύττω, cornibus peto: Theocritus, Idyll. 3, Τὸν Λιβυκὸν κνάκωνα φυλάσσεο μή τυ κορύψῃ. Schol. μή τυ κορύψῃ· μή σε κεράτισῃ, τὸ γὰρ κερατίζειν κορύττειν οἱ Ἀττικοὶ λέγουσιν, ὡς συντρεχόντων ἀλλήλοις τῶν κριῶν, καὶ τὰς κορυφὰς πληττόντων, καὶ ῥηγνυμένων. At *coniscans* utitur Cicero in Pisonem, *caput opponis cum eo coniscans*. Quinctiliani Inst. l. 8. cap. 3. Quidni igitur *coniscant* retineamus, cum sit apposita vox, et significet *arietare*, vel *cornibus petere*? Hic vero mira commentus est Fayus; docet enim Quinctilianum lib. 6. Ciceronem voce *coniscans* uti, et hunc ipsum Lucretii versum laudare: ita isti semper errant, qui alienis, non suis oculis utuntur.

328. *Impete*) Sic lib. 5. *Aut hominem tanto membrorum esse impete natum*. et alibi.

329. *Clamoreque montes icti reie-*

Stare videtur, et in campis consistere fulgur.
Nunc age iam deinceps cunctarum exordia rerum,
Qualia sint, et quam longe distantia formis,
Percipe, multigenis quam sint variata figuris:
Non quod multa parum simili sint praedita forma,
Sed quia non volgo paria omnibus omnia constant.
Nec mirum; nam cum sit eorum copia tanta,
Vt neque finis (uti docui) neque summa sit ulla;
Debent nimirum non omnibus omnia prorsum
Esse pari filo, simili que affecta figura.

continuum, sine motu stare in campis, et ex omni parte quiescere. Nunc age iam deinceps accipe qualia sint semina, quantum a se invicem formis distent, et quam variis et diversis figuris donantur; non quod pauca sint praedita forma simili (infinita enim sunt figurae uniusmodi), sed quod omnia non sint similis et eiusdem prorsus figurae: nec mirum, cum enim tanta sit seminum multitudo, ut neque finis sit illorum, uti demonstravi, neque summa ulla (ut sit prorsus infinita), omnia profecto non debent esse eiusdem formae, nec praestant) Alii codd. *clamor quoque montes icit, et eiectat.*

333. *Nunc age, etc.*) De soliditate seminum, et de affectionibus, pondere viz. et motu, quae ex illa profluunt, copiose disputavit. Iam de alia seminum affectione, figura viz. quae magnitudinem consequitur (figura enim terminus et modus magnitudinis) dicturus, monet; v. 5. atomos esse diversimode figuratas. Non profecto quod ipsarum figurae discerni visu magis valeant, quam de magnitudine est dictum, sed quod ea figuratio rationibus variis comprobari possit. Epicurus apud Plutarchum docet, atomos ἴδια ἔχειν σχήματα λόγῳ θεωρητά. Epicurus, Epist. ad Herodotum, τὰ ἄτομα τῶν σωμάτων καὶ μεστά, ἐξ ὧν καὶ αἱ συγκρίσεις γίνονται, καὶ εἰς ἃ διαλύονται, ἀπερίληπτά ἐστι ταῖς διαφοραῖς τῶν σχημάτων· οὐ γὰρ δύνατον γενέσθαι τὰς τοσαύτας διαφορὰς ἐκ τῶν αὐτῶν (forsan ἀτόμων) σχημάτων περιειλημμένων.

336. *Non quod multa parum, etc.*) Intelligit multa esse simili Figura, non autem infinita. Faber. Contra; Lucret. v. 522, 524. .... *Primordia rerum .... Inter se simili quae sunt perfecta figura. Infinita cluere.* vid. v. 691. e quo quid haec sibi velint disces.

338. *Nec mirum cum, etc.*) Primo, v. 4. docet semina diversimode esse figurata, quod verisimile non sit corpuscula illa, cum sint infinita, esse figurae uniusmodi. Res quaslibet contemplemur, quo maior earum numerus, eo major plerumque figurarum varietas, et idem, quod de rebus aliis, est de seminibus sentiendum.

341. *Esse pari filo*) A. Gellius, lib. 14. c. 4. Chrysippus facit imaginem iustitiae, fierique solitum esse dicit a pictoribus, rhetoribusque an-

Praeterea genus humanum, mutaeque natantes
Squammigerûm pecudes, et laeta arbusta, feraeque,
Et variae volucres, laetantia quae loca aquarum
Concelebrant circum ripas, fonteisque, lacusque,
Et quae pervolgant nemora avia pervolitantes;
Horum unum quodvis generatim sumere perge,
Invenies tamen inter se distare figuris.
Nec ratione alia proles cognoscere matrem,
Nec mater posset prolem; quod posse videmus,
Nec minus atque homines inter se nota cluere.
Nam saepe ante Deum vitulus delubra decora

dita figura prorsus simili. Praeterea, contemplare homines, pisces mutos, arbores, feras, diversa avium genera, quae flumina, fontes, lacus frequentant, et quae sylvas et nemora avia pervolitant; contemplare inquam singula horum genera, et unumquodque inter se figuris distare invenies: neque profecto nisi esset figurarum varietas, proles suam matrem, nec mater prolem suam cognoscere valeret; at manifestum est quod haec animalia, non minus quam ipsi homines se invicem cognoscunt: nam saepe vitulus ante pulchra deorum simula-

tiquioribus ad hunc ferme modum; forma atque *filo* virginali, etc. Et Plautus dixit satis scitum *filum* mulieris, pro forma et figura mulieris; et ipse Lucretius alibi.

342. *Praeterea genus humanum*, etc.) Secundo, v. 7. variae principiorum figurae arguuntur ex eo, quod omnia naturalia ex iis contexta, homines, ferae, aves, pisces, etc. diversimode figurentur.

344. *Laetantia*) Quid sibi velit haec vox *laetantia* nescit Lambinus, nisi forsan ab effectu loca aquarum dicantur *laetantia*, quia volucres laetificent: coniicit autem legendum *fluitantia*, vel *lactantia*, i. e. invitantia. Faber legit *liquentia*, suamque coniecturam tuetur auctoritate Virgilii; qui dixit, *campos liquentes*. Vossius ad Catullum, p. 234. *laetantia* defendit, et confirmat ex v. 882, 883. lib. 5. ..... *puer haud quaquam, quin saepe etiam tunc ubera mammarum in somnis* laetantia *quaerat*.

348. *Distare figuris*) Alii, *Differre figuris*.

349. *Nec ratione alia*, etc.) Quarto, v. 22. ostendit hanc diversimodam figurationem, non tantum in rerum generibus, sed in individuis eiusdem generis manifestam esse et conspicuam; ex sola enim diversa figuratione agnitio matris a prole, prolis a matre in brutis: hoc argumentum illustrat praeclara descriptione vaccae mactatum vitulum requirentis, et demum quaedam de agnitione matrum ab haedis et agnis subiungit.

351. *Nota cluere*) Animalia viz. inter se, vel sibi invicem nota sunt.

Turicremas propter mactatus concidit aras,
Sanguinis exspirans calidum de pectore flumen;
At mater virideis saltus orbata peragrans,
Linquit humi pedibus vestigia pressa bisuleis,
Omnia convisens oculis loca, si queat usquam
Conspicere amissum foetum; completque querelis
Frundiferum nemus adsistens, et crebra revisit
Ad stabulum, desiderio perfixa iuvenci:
Nec tenerae salices, atque herbae rore vigentes,
Fluminaque ulla queunt summis labentia ripis,
Oblectare animum, subitamque avertere curam;
Nec vitulorum aliae species per pabula laeta
Derivare queunt alio, curaque levare:

cra mactatus concidit iuxta thuricremas aras, calidum cruoris flumen e pectore emittens; at mater privata prole sylvas virides percurrens linquit humi vestigia pressa bisulcis pedibus (sylvas pede bifido pererrat), oculis suis loca omnia perlustrans, si forsan amissam prolem usquam videre possit. querelis (querulo mugitu) nemus adiacens implet, saepe ad stabulum revertitur, prolis amissae desiderio perfixa; neque salices tenerae, neque gramina rore vigentia, nec ulla flumina summis ripis labentia recreare illius animum, subitamque illius curam possunt avertere, neque species aliorum vitulorum, qui per fertiles agros lasciviunt, alio convertunt illius animum, illamque solicitudine liberant,

353. *Turicremas*) Virgilius, *Vidit* turicremis *cum dona imponeret aris.*

356. *Linquit*) Nescio quis, *Non quit*; *quit* a *quio*, quiesco: *non quit*, id est non *facit quiescere* vestigia, ut apud Plautum; *quiesce istam rem*; *quiesce istum tumultum.* Si esset vox *quio*, quam nondum inveni, lectionem veram esse iudicarem.

359. *Adsistens*) Nescio quis *adsittens*, ex voce σίττα· Hesychius: Σίττα· ἐπιφώνημα αἰξίν. Scholiastes ad quartum Idyllium Theocriti, Σίττα· ἐπίφθεγμα βουκολικὸν, ὅπερ λέγουσιν οἱ βουκόλοι, ὁμοίως καὶ τὸ ψίττα. Idem ad quintum Idyllium: Σίττα, ψίττα· ποιμενικὰ, αἰπολικὰ, βουκολικὰ ἐπιφθέγματα. Ita haec coniectura vaccam Lucretii in pastorem, caprarium, vel armentarium convertit. *Adsectans*, alii; *adsistens*, i. e. proximum, Lambinus; *adsistens*, luctu et dolore orbitatis perfixa ibi stans, stupefacta, ἐπιστήσασα ἑαυτήν. Faber.

359. *Crebra*) Virgilius, ... *Pede terram* Crebra *ferit.*

359, 360. *Revisit ad stabulum*) Sic Terentius, *ad eum visam*; et Plautus, *nunc ad eum inviso.*

365. *Derivare queunt alio*) Alii, pro *alio*, *animum* legunt, ut v. 363. *Oblectare animum*: et Virg. ..... *Non mollia possunt prata movere animum*

Vsque adeo quiddam proprium, notumque requirit.
Praeterea teneri tremulis cum vocibus hoedi
Corrnigeras norunt matres, agnique petulci
Balantum pecudes: ita, quod natura reposcit,
Ad sua quisque fere decurrunt ubera lactis.
Postremo quodvis frumentum, non tamen omne
Quodque suo in genere inter se simile esse videbis,
Quin intercurrat quaedam distantia formis;
Concharumque genus parili ratione videmus
Pingere telluris gremium, qua mollibus undis
Littoris incurvi bibulam pavit aequor arenam.
Quare etiam atque etiam simili ratione necesse 'st,
Natura quoniam constant, neque facta manu sunt
Vnius ad certam formam primordia rerum,

tam pertinaciter quiddam quod suum est, et sibi cognitum requirit. Praeterea teneri cum tremente voce haedi cornigeras matres suas, petulci etiam agni matres suas balantes pariter cognoscunt, ita ut quisque (prout natura ipsa postulat) ad suae tantum matris ubera decurrat. Denique quodvis frumenti genus contemplare, omnia tamen illius grana non inter se tam prorsus similia invenies, quin aliqua sit inter illa figurarum varietas: sic et conchas dissimiles videmus terram pingere (variis figuris ornare), qua aequor mollibus undis bibulam arenam littoris incurvi ferit. Quapropter, pariter etiam semina, cum sint a natura, non facta manu alicuius artificis ad unam certam

..., Alii, *Derivare queunt, animum ex aque levare.* Pro *alio* reliqui pugnant, et laudant Ciceronem alicubi dicentem, *alio* responsionem suam derivavit.

368. *Agnique petulci*) Petulci appellantur, qui protervo impetu et crebro petunt laedendi alterius gratia, Festus: ex hoc loco Festi edit. corrige.

369. *Balantum pecudes*) Ita vett. codd. dum alii scribunt, *Balantes pecudes.*

371. *Postremo quodvis*, etc.) Eandem specialem, seu (ut loquuntur) individualem differentiam agnosci docet, v. 6. siquis attendat, non modo in herba sed etiam in granis frumenti, in conchis, et similibus; et demum, v. 4. concludit semina ipsa, cum a nullo artifice ad unam formam facta sint, debere non minus quam res caeteras variis et diversis figuris ornari.

371. *Quodvis frumentum*) E versu 347. repete, *sumere perge.*

376. *Pavit*) Ita Lambinus e MS. *Pavire* autem veteres pro *ferire.* Cicero, lib. 2. de Divinatione: Sed quia cum pascuntur necesse est aliquid ex ore cadere, et terram *pavire*, terripavium primo, post terripudium dictum est. Alii scribunt *lavit*, auctore Nonio, qui in voce *lavit* hunc versum laudat.

Dissimili inter se quaedam volitare figura.
Perfacile'st iam animi ratione exsolvere nobis,
Quare fulmineus multo penetralior ignis,
Quam noster fluat e tedis terrestribus ortus.
Dicere enim possis coelestem fulminis ignem
Subtilem magis e parvis constare figuris;
Atque ideo transire foramina, quae nequit ignis
Noster hic e lignis ortus, tedaque creatus.
Praeterea lumen per cornu transit; at imber
Respuitur: quare? nisi luminis illa minora
Corpora sunt, quam de quibus est liquor almus aquai.
Et quamvis subito per colum vina videmus (rum.

formam, debent ferri (esse) dissimilibus figuris praedita. Hinc facile explicare possumus cur ignis fulminis facilius et fortius res penetrat, quam ille noster (communis) qui facilius terrestribus exortus fluit. Dicere enim licet ignem fulminis caelestem subtilem magis esse, quippe e seminibus minoribus formis praeditis constantem; atque ideo porulos istos pertransire posse, quos noster ignis tedis lignisque exortus permeare nequeat. Praeterea lux transit per cornu, sed aqua non transit; quam ob causam? scilicet quia lucis particulae minores sunt, quam illae e quibus aqua componatur. Videmus vinum

381. *Perfacile est iam animi ratione, etc.*) Hanc pro varietate figurarum contentionem non inanem et inutilem esse, sed variis naturae phaenomenis explicandis necessariam demonstrat; at ex iis ipsis naturae phaenomenis varietatem figurarum egregie at copiose probat. Primo, v. 9, docet cur ignis fulminis facilius et fortius res penetrat quam ignis a teda vel a lignis ortus, nempe ignis fulminis a parvis at subtilibus seminibus constat, dum crassiora sunt et hebetiora semina istius ignis, qui e teda aut lignis oritur; ita alia semina aliis minora.

382. *Penetralior*) Quidam codd. *penetralius*; ut et v. 384. *caelestis* pro *caelestem*.

386. *Subtilem magis e parvis*) *Et parvis* mavult Faber, et sapit.

388. *Praeterea lumen per cornu, etc.*) Par *corvum*, alii e veteribus. V. 3. docet eandem divarsitatem figurarum causam esse cur lux per cornu transit, dum aqua in superficie sistitur.

389. *Minora*) Bono animo sit Fayus, non secum pugnat Lucretius; alia semina aliis minora esse libenter agnoscit, nec tamen sibi ipsi repugnat, licet semina *minima* esse olim dixerit. Per minima enim nihil aliud volunt Epicurei quam simplicia, solida corpora, ideoque individua.

391. *Quamvis subito*) *Quantumvis subito* mallem cum Lambino, quam *libet subito* cum bono Fayo. Alia semina non tantum aliis maiora, sed alia hamata et ramosa esse dum alia

Perfluere, at contra tardum cunctatur olivum;
Aut quia nimirum maioribus est elementis,
Aut magis hamatis inter se, perque plicatis.
Atque ideo fit uti non tam deducta repente
Inter se possint primordia singula quaeque
Singula per cuiusque foramina permanare.
Huc accedit, uti mellis lactisque liquores
Iucundo sensu linguae tractentur in ore;
At contra tetra absinthi natura, ferique

per colum cito fluere, at e contra oleum tarde transit, quoniam vis illius semina maiora sunt, quam vini semina, aut saltem magis hamata, et perplexa; et inde fit quod singula semina non tam cito diduci a se invicem, et distrahi possunt, et coli porulos perfluere. Adde insuper, quod lac et mel grati sint saporis, et dum in ore versentur iucundum sensum excitant; at e contra amarum ab-

rotunda sint, v. 7. demonstrat. Vinum enim ideo cito per colum transit, dum oleum tardius fluit; quoniam olei semina hamata sunt, et inde perplexior principiorum nexus, ita ut facile adeo exolvantur, et colli foramina penetrent.

395. *Deducta*) Tenuia, subtilia; metaphora a lana, ut opinor; exempla passim. Alii *diducta*, quod in MSS. legitur, quod esset *divisa*, *distracta*, *separata*, etc. sed pessime, ut opinor, nam in concretis atomi non mutant naturam. Ridiculus itaque Gifanius qui scribit: *atomi hamatae sunt initio, nec statim omnes diductae*: Faber. Ipse ridendus: hamata semina perplexe connecti quis nescit? *Semina in concretis naturam mutare*, nec ipse credidit Gifanius, hamatas vero atomos subito diduci non posse existimavit, at recte: *diducta* igitur libenter legerem, cum semina hamata, et inter se perplicata, nisi diducantur, per coli foramina permanare non possunt.

398. *Huc accedit, uti mellis*, etc.) V. 10. idem urget argumento e diverso rerum sapore ducto; lac enim et mel dulcia sunt, quia constant e corpusculis ea ratione configuratis, ut in organum gustatus effusa, porulosque eius subeuntia apposite ipsis eisdem particulis accommodentur, sicque ipsum deliniant, demulceant leniter placideque afficiant: absynthium vero et centaurium amara et acerba, quod corpuscula ex quibus constant ea ratione configurentur, ut in porulos organi subeuntia haud debitam habeant cum ipsis commensurationem, unde et particulas eiusdem compungant, concidant, convellant, organumque adeo dilanient, discerpant, aspere moveant. Et hinc licet coniectare, dulcia e laevibus et rotundis corpusculis componi, amara ex asperis et hamatis.

400, 401. *Ferique centaurei*) Vt absynthium *tetrum*, et lib. 4. *tristia* centaurea. Valeant grammatici cum bellis istis de immanitate *Chironis* coniecturis, et miser Fayus cum suo *agrestis*.

Centauri foedo pertorquent ora sapore:
Vt facile agnoscas e laevibus, atque rotundis
Esse ea, quae sensus iucunde tangere possunt:
At contra quae amara, atque aspera cumque videntur,
Haec magis hamatis inter se nexa teneri;
Proptereaque solere vias rescindere nostris
Sensibus, introituque suo perrumpere corpus.
Omnia postremo bona sensibus, et mala tactu,
Dissimili inter se pugnant perfecta figura:
Ne tu forte putes serrae stridentis acerbum
Horrorem constare elementis laevibus aeque:
Ac musaea mele, per chordas organici quae
Mobilibus digitis expergefacta figurant.
Neu simili penetrare putes primordia forma
In nareis hominum, cum tetra cadavera torrent,
Et cum scena croco cilici perfusa recens est,
Araque Panchaeos exhalat propter odores.

synthium; et tetra centaura ingrato sapore suo distorquent ora: et hinc facile colligas illa quae sensus grato sapore et iucunde afficiunt (dulcia) e laevibus et rotundis seminibus constare, at contra quaecunque amara et ingrati saporis sentimus, ex hamatis particulis, et magis inter se perplexis constare, unde fit ut laedant scindantque organa, et ingressu suo lacerent corpus: denique quae grata sunt et iucunda sensui, quae ingrata et iniucunda, quippe sibi invicem contraria, seminibus disparis figurae constant; ne forte existimes acerbum serrae stridentis horrorem constare seminibus aeque laevigatis, ac sonos musicos, quos veluti dormientes organici mobilibus digitis chordas percurrentes excitant, et efformant. Ne etiam credas semina esse eiusdem figurae quae afficiunt nares hominum cum foeda cremant cadavera, et cum scena croco cilici recenter conspersa est, et ara iuxta posita suaves arabici thuris odores exhalat. Neque

406. *Rescindere*) Rumpere, aperire. Alii legunt *restringere*, quod forsan idem valet.

408. *Omnia postremo bona*, etc.) Hactenus de dulci et amaro sapore, iam v. 418. docet res aliis etiam sensibus iucundas, aut iniucundas fieri propter eandem causam, quoniam viz. semina e quibus constant sint laevia et rotunda, vel aspera et hamata. Sic in gratis sonis, odoribus, et coloribus, rotunda et laevia semina; in ingratis autem hamata et aspera agnosces.

412. *Musaea mele*) Cantica elaborata; et ex arte composita. *Mele* ut *pelage*. V. 504. *cycnea mele*. l. 4. v. 933. *musaeo lepore*. V. 946. *musaeo melle*, lib. 5. v. 335. *melicos sonores*.

Neve bonos rerum simili constare colores
Semine constituas, oculos qui pascere possunt,
Et qui compungunt aciem, lacrymareque cogunt;
Aut foeda specie tetri, turpesque videntur.
Omnis enim sensus quae mulcet causa, iuvatque,
Haud sine principali aliquo laevore creata'st:
At contra, quaecunque molesta, atque aspera constat,
Non aliquo sine materiae squalore reperta'st.
Sunt etiam quae iam nec laevia iure putantur
Esse, neque omnino flexis mucronibus unca:
Sed magis angululis paullum prostantibus, et quae
Titillare magis sensus, quam laedere possunt;
Faecula iam quo de genere'st, inulaeque sapores.

credas gratos rerum colores qui oculos delectare possunt, componi e seminibus eiusdem formae cum illis qui pungunt oculos, et lachrymas exprimunt, aut foedam speciem prae se ferunt, et turpes videntur. Quodcunque enim delectat, et gratum est sensibus, id constat e laevibus principiis: quodcunque vero laedit et ingratum est, id e squalidis hamatisque seminibus componitur. Sunt etiam quaedam semina, quae nec laevigata iure dicas, neque aduncis apicibus prorsus hamata, sed potius angularia (quae angulos habent prominentes), et quae titillare potius quam laedere sensus possunt; et semina istiusmodi figurae: faeculam, inulam, et similia componunt. Denique calidum ignem, et gelidam

416. *Croco cilici*) Croci enim qui e Cilicia advehebantur floribus scena spargebatur; Faber. Horatius, Epist. ad Augustum, *Recte necne crocum floresque perambulet Attae Fabula si dubitem*, etc.

417. *Araque ... exhalat propter*) Ita mallem quam *propter odores exhalat*.

419. *Oculos pascere*) Sic lib. 1, v. 37. Pascit *amore avidos inhians in te, dea, visus*, Terentius, *Restabat nihil aliud nisi pascere oculos*.

425. *Squalore*) Squalor proprie asperitas est, itaque vestis auro et signis aspera *squalens auro* dicitur; Virgil. Faber. Haud operae pretium monere in quibusdam codd. huic versui subiungi, *At quae lenis et est iucundo praedita sensu, Haud aliquo sine seminio graviore creata est*.

426. *Sunt etiam quae iam*, etc.) Quoniam sunt quaedam obiecta, quae sensus organa nec prorsus lacerant, ut amara, nec ita delectant ut dulcia, sed titillant potius et grato dolore excitant, ideó putandum est nec prorsus laevia et rotunda eorum semina esse, nec hamata et aspera, sed angulis quibusdam extantibus figurata, ita ut aliquatenus pungere valeant, lacerare non possint, v. 5.

430. *Inulaeque*) Ita Lambinus e codd. cum vulgati habent *vinique*. Horatius dixit *amaras inulas*, Ervesis

Denique iam calidos ignis, gelidamque pruinam,
Dissimili dentata modo compungere sensus
Corporis, indicio nobis est tactus uterque.
Tactus enim, tactus (pro Divûm numina sancta)
Corporis est sensus, vel cum res extera sese
Insinuat, vel cum laedit, quae in corpore nata 'st,
Aut iuvat egrediens genitaleis per Veneris res;
Aut ex offensu cum turbant corpore in ipso

pruinam dissimili figura sensus nostros afficere colligimus ex utriusque tactu. Tactus enim (proh Dii sancti), tactus est sensus corporis, vel cum res externa intrat in corpus, vel cum res, quae nata est in corpore, egreditur, et in egressu vel laedit, vel delectat, ut in coitu; aut cum semina agitata sibi invicem occurrentia, in ipso corpore tumultuantur, et inter se concita confundunt sensum;

virides inulis ego primus amaris Monstravi incoquere, etc.

431. *Denique iam calidos igneis*, etc.) Ad tactum tandem venit, et illius obiecta diversimode figurata esse docet, v. 13. quia calor et frigus organa diversimode afficiunt. Deinde tactum (quem Epicurei unice admirabantur et amabant) et diversas illius species non sine effusione quadam animi, et exultatione explicat.

432. *Dentata*) Figurata, ne putes Lucretium velle ignis atomos angulosae esse, non orbicularis figurae; et *sensus uterque* (ita legit) dicitur, metonymicôs pro *utriusque*: Gassendus. Sed plus *dentata* significat; semina enim ignis *compungunt* sensum, ideoque necesse est angulos quosdam habeant extantes. Frigus ad figuram trigonicam seu pyramidalem, quae nimirum constat ex quatuor faciebus triangularibus, Epicurus refert. Etenim in Epist. ad Pythoclem glaciei causam declarans, fieri eam dicit, κατ' ἔκθλιψιν μὲν τοῦ περιφεροῦς σχηματισμοῦ ἐκ τοῦ ὕδατος, σύνωσιν δὲ τῶν σκαληνῶν, καὶ ὀξυγωνίων τῶν ἐν τῷ ὕδατι ὑπαρχόντων, ἢ κατὰ δὲ τὴν ἔξωθεν τῶν τοιούτων πρόσκρισιν, etc. *Dum exploduntur ex aqua orbicularia* (effectricia caloris) *corpuscula, coarctantur vero quae in eadem aqua reperiuntur scalena, et acutangula, aut dum ea corpuscula adsciscuntur extrinsecus*, etc. Eadem Plutarchus in libro de primo frigido.

434. *Pro divûm numina sancta*) Poëtice, non philosophice, certe non κατ' Ἐπίκουρον loquitur (*proh Dii immortales*) quos frustra invoces, si illos securum agere aevum credideris; Faber. Inconsiderate, ut et omnia de tactu. Epicurus ipse, ὅρκους δὲ καὶ ὁρκισμοὺς μυρίους τοῖς ἑαυτοῦ βιβλίοις ἐγγράφει, ὀμνύς τε συνεχῶς καὶ Μὰ Δία, καὶ Νὴ Δία; ἐξορκῶν τοὺς ἐντυγχάνοντας, καὶ πρὸς οὓς διαλέγοιτο, πρὸς τῶν θεῶν. Vid. Eusebium, Praep. Evang. l. 14. c. 27. Lucretius imitatur Epicurum, inde haec exclamatio, et illa infra, *Nam proh sancta Deum tranquilla pectora pace*, etc.

435. *Corporis*) Vir summi iudicii, Fayus existimat corpus hoc in loco idem significare ac in lib. 1. v. 305. *Tangere enim et tangi, nisi corpus, nulla potest res.*

Semina, confunduntque inter se concita sensum:
Vt si forte manu quamvis iam corporis ipse
Tute tibi partem ferias, aeque experiare.
Quapropter longe formas distare necesse'st,
Principiis, varios quae possint edere sensus.
Denique, quae nobis durata ac spissa videntur,
Haec magis hamatis inter sese esse necesse'st,
Et quasi ramosis alte compacta teneri:
In quo iam genere in primis adamantina saxa,
Prima acie constant, ictus contemnere sueta,
Et validi silices, ac duri robora ferri,
Aeraque, quae claustris restantia vociferantur.
Illa autem debent ex laevibus atque rotundis
Esse magis, fluido quae corpore liquida constant:

quod genus tactus ipse, si aliquam partem corporis manu percutias, experiri potes. Concludo igitur figuras istorum seminum quae diversos sensus excitant, varias debere esse, et dissimiles. Denique res, quae spissae et durae nobis videntur, necesse est ex seminibus magis hamatis, et quasi ramosis alte (firmiter) compactas iungi. Inter quas res praecipue numeres (in primo agmine stant) saxa adamantina, ictus violentissimos solita contemnere, saxa etiam solida, et durum ferrum, atque aera (cardines ex aere factos) quae sub pondere ianuarum strident. Res autem fluidae, et quae liquido sunt corpore

439. *Confunduntque*) De voce ista nihil interpretes; semina inter se concita confundunt sensum, quia tumultuantur; nisi quis mavult *coniungunt*, ut in v. 420.

443. *Edere*) Alii legunt *reddere*, nihil muto, at *laedere*, quod amat Gisanius, nullo modo ferri potest.

444. *Denique quae nobis*, etc.) Hactenus diversitatem figurarum probavit ex diversis motibus quos in organis sensuum obiecta excitant: iam alia argumenta congerit, v. 34. e firmitate et fluiditate rerum ducta. Quaedam enim semina habent hamulos, unciuulosve, quibus possint sese invicem irretire, continere, et spatiolis inanibus, quantum fieri potest, exclusis, impedire mutuam sese ea volvendi dissociandique libertatem; ista firma duraque corpora constituunt nos, ferrum, saxa, et similia: aliae particulae laeves sunt et ad orbicularem figuram accedentes, et ex iis fluida corpora componas; nam particulae laevore et orbiculari figura praeditae dissociabiles sunt, emobiles, impulsui facile cedunt, et in proclive provolvi possunt.

446. *Ramosis.*) *Per ramos*, alii.

450. *Aeraque quae claustris restantia*) De cardinis stridore intelligendum, Lambinus qui aliter sentiebat, alibi errat, aut certe ibi indiligenter fuit. *Restantia* quasi sustinentia; Faber.

452. *Fluido quae*, etc.) Quidam codd. *liquido quae corpore fluida* constant

Nec retinentur enim inter se glomeramina quaeque,
Et procursus item in proclive volubilis extat.
Omnia postremo quae puncto tempore cernis
Diffugere, ut fumum, nebulas, flammasque necesse'st,
Si minus omnibu' sunt e laevibus atque rotundis,
At non esse tamen perplexis indupedita,
Pungere uti possint corpus, penetrareque saxa;
Nec tamen haerere inter se, quod quisque videmus
Sentibus esse datum: facile ut cognoscere possis
Non e perplexis, sed acutis esse elementis.
Sed quod amara vides eadem, quae fluvida constant.

e seminibus laevigatis et rotundis componuntur, corpuscula enim globosa nec inter se implicantur, et cohaerent, et facilius per proclive volvuntur. Denique omnes res quas dissipari subito et dispergi cernimus, v. g. flamma, fumus, nebulas, si non constant e seminibus laevigatis, et rotundis, tamen non componuntur e principiis hamatis et inter se perplexis, ut corpus pungere, et lapides penetrare valeant: nec tamen illorum particulae ita sibi invicem adhaerent ut sentium particulae; ita ut inde recte conicias illas omnes res subito dissipabiles non ex hamatis et inter se perplexis principiis, sed ex acutis componi. Quod

453. *Glomeramina*) Faber vix ignoscit Gifanio scribenti Lucretium vocare atomos orbiculares *glomeramina*; nunquam enim Lucretius atomos vocavit *glomeramina*, neque adeo potuit: sed Fabri clementiam non implorat Gifanius, et poëta potuit vocare atomos *glomeramina*, vocavit enim. Nisi quis censeat Lucretium de figuris seminum disputantem aliud quam semina significare velle.

455. *Omnia postremo*, etc.) Quaedam sunt corpora quae inter fluida numeremus, v. 9. fumus, nebula, flamma, etc. quae vel levissimo impetu dissolvi possunt et dissipari, ideoque ex hamatis et inter se perplexis seminibus non constant. Eadem tamen corpora sensus pungunt, ut nebula et fumus, oculos; res etiam duras penetrant, ut flamma lapides et saxa: ideoque e laevibus et prorsus rotundis principiis non componuntur. Haec autem v. 8. ex acutis seminibus partim componi asserit: ista est huius loci, qui toties exercuit interpretes, sententia.

457. *Si minus omnibus sunt*) Ita legit Muretus, elegantius quam vulgati codd. qui *si minus omnia* exhibent.

460. *Nec tamen haerere inter se*) Hos tres versus agnoscunt codd. reiicit Lambinus, asseritque supervacaneus esse; quasi non debuit Lucretius affirmare fluida ista pungentia et penetrantia acuta semina non minus quam laevia et rotunda continere: atomi enim vel laeves vel rotundi non pungunt corpus, neque penetrant; libentar igitur retinerem, si esset quod pro *sentibus* reponi possit.

463. *Sed quod amara vides eadem*, etc.) Alia sunt fluida, quae simul et

Sudor uti maris est, minime id mirabile habendum.
Nam quod fluvidum est, e laevibus atque rotundis
Est, at laevibus, atque rotundis mista doloris
Corpora; nec tamen haec retineri hamata necesse'st:
Scilicet esse globosa, tamen cum squalida constent,
Provolvi simul ut possint, et laedere sensus.

Et quo mista putes magis aspera laevibus esse
Principiis, unde'st Neptuni corpus acerbum;
Est ratio secernundi, seorsumque videndi.
Humor dulcit ubi per terras crebrius idem
Percolatur, ut in foveam fluat, ac mansuescat:
Linquit enim supra tetri primordia viri
Aspera quo magis in terris haerescere possunt.

vero quaedam sunt et fluida et amara, ut aqua marina, non est quod alicui mirabile videatur: quod fluidum enim est, e laevigatis et rotundis seminibus constat, at cum istis laevigatis et rotundis quaedam semina aspera (quae dolorem excitare possint) miscentur; non tamen necesse est haec semina aspera hamata esse, et inter se perplexa cohaerere, sufficit si sint globosa simul et aspera, tum enim simul facile provolvi possunt (in proclive labi), et sensus laedere. Et ut magis credas aspera semina laevigatis immista esse, e quibus ita mistis mare fit salsum, est aliqua ratio separandi istas particulas, et seorsum videndi. Aqua enim marina dulcescit cum per terras frequenter percolatur ut in fossam defluat, et ibi fiat mitior: supra enim relinquit semina tetri salis, quae, quia aspera sunt, ideo facilius haerent, et remanent in terra, quam alia

amara aut acerba, v. g. aqua marina; haec omnia componi asserit, v. 44. partim e laevibus et rotundis, unde istorum fluiditas, partim e squalidis et asperis, unde acerbitas et amaritudo; denique demonstrat istiusmodi corpora ex particulis diversimode figuratis compingi, quoniam separari possunt; percolatur enim per arenam aqua marina; asperas particulas deponit, at cum laevibus suis tantum et rotundis seminibus dulcis fluit.

464. *Sudor uti maris est*) Faber legit, *sudor amarus ut est*, et asserit Lucretium his 7. v. de sudore tantum disputare: haec coniectura illi mirifice placet, et fruatur: non invideo. *Sudor maris* seu *udor maris* lege, non quia, ut interpretes, Empedocles olim vocavit mare *sudorem terrae*; (ἱδρῶτα τῆς γῆς, Aristoteles 2, Meteorolog.) sed quia *sudor*, seu ut alii *udor*, idem est ac *humor*: vid. Varronem de lingua lat. lib. 4. voce udus. De *sudore* autem et non de aqua marina hic loci agere poëtam isti soli dicunt qui indiligenter legunt.

466, 467. *Doloris corpora*) Squalida seu aspera, unde dolor, et insuavis motus.

468. *Scilicet esse globosa*) Scilicet, *scire licet*, ut saepe Lucretius; quod-

Quod quoniam docui, pergam connectere rem, quae
Ex hoc apta fidem ducit: primordia rerum
Finita variare figurarum ratione.
Quod si non ita sit, rursum iam semina quaedam
Esse infinito debebunt corporis auctu.
Namque in eadem una cuiuscuius brevitate
Corporis, inter se multum variare figurae
Non possunt: fac enim minimis e partibus esse
Corpora prima tribus, vel paullo pluribus auge;

laevigata eiusdem aquae semina. Cum vero de figurarum diversitate satis disputavi, aliam opinionem exponam, quae ex priori pendet, et ab illa confirmabitur: viz. variatatem figurarum seminum esse finitam. *Si vero hoc non ita esset, quaedam semina infinitae forent et immensae magnitudinis: non enim potest esse magna varietas figurarum, cum omnia corpora sint parva, supponas enim semina constare e minimis aliquibus partibus, e tribus v. g. aut paulo*

cunque enim est fluidum ex orbiculatibus et globosis principiis constat.

477. *Quod quoniam docui, etc.*) Hoc est quod probandum suscipit: Variant figurae atomorum et est illarum varia magnitudo, ut iam ostensum est, sed tamen illa varietas infinita non est, etsi sit indefinita, seu incomprehensibilis. Id primo probat, v. 22. ex ipsa seminum, quam olim demonstraverat, parvitate: ut enim figurarum varietas foret infinita, necesse est ut immensa sit seminum quorundam moles, cum sola immensa magnitudo sit infinitae varietatis figurarum capax. Si corporis figuram mutare velis, transpone partes, quot sunt diversae positiones, tot erunt diversae figurae: idem in semina aggredere; omnibus modis partes, quae in illo concipi possunt, versa et transpone, et finitam tantum figurarum varietatem in tantillo corpora agnosces. Epicurus docuit, εἶναι τὰ σχήματα τῶν Ατόμων ἀπερίληπτα, οὐκ ἄπειρα. Plutarchus de Placit. Phil. l. 1. c. 3. Ατόμοι ταῖς διαφοραῖς οὐχ ἁπλῶς ἄπειροί εἰσιν, ἀλλὰ μόνον ἀπερίληπτοι, εἰ μὴ μέλλει τις καὶ τοῖς μεγέθεσιν ἁπλῶς εἰς ἄπειρον αὐτὰς ἐκβάλλειν, ἅτε ἐν τῷ ὡρισμένῳ μεγέθει ἀπείρους ἐννοεῖν διαφορὰς ἀδύνατον. Epicurus ad Herod. Ita recte legit Gassendus; Meibomius autem suis emendationibus omnia turbavit.

478. *Apta*) Εξαφθεῖσα, Εχομένη, annexa, connexa, pendens. *Fidem* autem probationem, ut et Graecis πίστις in eadem notione. Faber. *Adepta*, Barthius, ut in v. 636. Claudiani de Bello Getico: *O meritum nomen faelicibus* apta *triumphis*.

479. *Finita variare — ratione*) Quidam codd. *variata*. Alii, *finitas rationes*.

482. *Cuiuscuius*) *Cuiusvis*, e codd. Gifanius et numeros esse Ennianos contendit.

485. *Tribus vel plurimus auge*) Non, tres aut plures partes addas, ut alii interpretes, sed supponas, e tribus aut pluribus, i. e. definitis par-

Nempe ubi eas parteis unius corporis omneis,
Summa atque ima locans, transmutans dextera laevis,
Omnimodis expertus eris, quam quisque det ordo
Formaï speciem totius corporis eius:
Quod superest, si forte voles variare figuras,
Addendum parteis alias erit; inde sequetur,
Adsimili ratione, alias ut postulet ordo,
Si tu forte voles etiam variare figuras.
Ergo formaï novitatem corporis augmen
Subsequitur: quare non est ut credere possis,
Esse infinitis distantia semina formis,
Ne quaedam cogas immani maximitate
Esse, supra quod iam docui non posse probari.
Iam tibi barbaricae vestes, meliboeaque fulgens

pluribus; cum partes has cunctas unius seminis diverso ordine disposuisti (alias modo imas, modo dextras, modo sinistras locasti), tum omnino expertus fueris quam figuram, unaquaeque partium positura toti illius seminis corpori det: deinde, si forsan plures figuras velis inducere, tum addas necesse est alias partes, et similiter si plures figuras velis, alias partes iterum addas necesse est. Ergo ut varietas novarum figurarum maior fit, ita et corpus fit maius, ideoque non potes concipere infinitam varietatem figurarum in seminibus nisi etiam velis quaedam semina infinitae magnitudinis; quod olim demonstravi non posse esse. Deinde barbaricae vestes, splendens Meliboea

tium numero constare. Quaelibet figuratio positionem partium peculiarem exigit, porro autem partes magnitudinis finitae tot modis transponi, et componi possunt, ut nullus tandem positionis modus superstes fiat: alioquin enim novae et novae in infinitum partes essent, ex quibus magnitudo tandem infinita conciperetur, cuiusmodi sane in atomo non est, quae infra visum longe consistit. *Gassendus.*

497. *Maximitate*) Sic *proximitas* apud Ovidium, *optumitas*, et *opulentitas* apud Plautum.

499. *Iam tibi barbaricae vestes,* etc.) V. 15. aliam accipe rationem; Si aliae et aliae figurae in infinitum concederentur, nullae essent extremae qualitates rerum naturalium certae et determinatae; quando figuratione nova ita variarentur, ut et quacunque optima melior, et quacunque pessima deterior exoriri possit. Vestes pretiosissimi coloris, odores, soni, et sapores optimi ab aliis superarentur, nec amplius in honore essent; dum quae iam ingratissima videntur, et quae maxime aversamur, prae aliis deterioribus quotidie exortis eligeremus. Ibid. *barbaricae vestes*) Phrygiae, Persicae, Babyloni-

Purpura Thessalico concharum tincta colore, et
Aurea pavonum ridenti imbuta lepore
Saecla novo rerum superata colore iacerent:
Et contemptus odor myrrhae, mellisque sapores,
Et Cycnea mele, Phoebaeaque daedala chordis
Carmina consimili ratione oppressa silerent.
Namque aliis aliud praestantius exoreretur.
Cedere item retro possent in deteriores
Omnia sic parteis, ut diximus in meliores:

purpura concharum Thessalicarum colore tincta, aurata etiam pavonum genera splendidis venustisque coloribus decorata, novo et fulgentiori rerum colore superata sordescerent, et despicerentur; myrrhae etiam odor contemneretur, et sapor mellis, cycnorum cantus, Phoebaea carmina, quae vario fidium sono canuntur, similiter victa et oppressa silerent; aliud enim aliis excellentius semper produci possit. Et ut dixi, res omnes in partes meliores progredi posse (meliora posse esse quam quae nunc optima sunt), sic posse retro cedere in deteriores partes (deteriora posse esse quam quae nunc pessima sunt); aliud

eae. Ibid. *Melibaeaque*) A Peneo ad Sepiada, Gyrtona, *Melibaea*, Castanaea; pares ad famam, nisi quod Philoctetes alumnus Meliboeam illuminat. Pomponius Mela, l. 2. c. 3. Ad quem locum Vossius; non ob Philoctetem tantum urbs haec illustrior erat aliis istis duabus, sed et ob purpurae tincturam, Lucretius, l. 2. .... *Melibaeaque fulgens Purpura Thessalico concharum tincta colore.* Sed et Virgilii locum, cum inquit, ... *Quam plurima circum Purpura Maeandro duplici* Meliboea *cucurrit*; de hac ipsa urbe interpretantur: alii tamen quod sciam Thessalicae, vel Meliboeensis purpurae non meminerunt: praeterea, Festus Pompeius dicit insulam fuisse, *Melibaea purpura a nomine insulae, in qua tingitur, vocatur.* Atqui haec *Melibaea* in recessu sinus, quem Ossae et Pelii promontoria efficiunt, erat sita, nihilque minus erat quam insula. Locum itaque Lucretii et Virgilii de Phoeniceа purpura accipiendum esse existimo: in ditione enim Apamiae, quae Pella dicta erat a Macedonibus, caputque fuit aliquandiu omnium Syriae civitatum insulam Meliboeam eleganter describit Oppianus, sitam in Oronte flumine, qui antequam mari mergitur, late circa illam stagnat. *Thessalicas* vero illas conchas dixit Lucretius, quia a Thessalis vel condita est, vel nominata est ista Phoeniciae Meliboea. Thessali enim et Macedones innumeris Syriae locis patria indidere cognomina. Hinc illa in Syria vocabula, Berrhaea, Edessa, Larissa, Heraclea, Aegae, Chalcis, Europos, Dium, Maronea, Pieria, Cyrestica, aliaque infinita.

503. *Myrrhae*) Vel, codd. *Smyrnae*: idem sonat: μύῤῥα γὰρ ἡ σμύρνα παρ' Αἰολεῦσιν, ἐπειδὴ τὰ πολλὰ τῶν

Namque aliis aliud retro quoque tetrius esset
Naribus, auribus, atque oculis, orisque sapori.
Quae quoniam non sunt in rebus reddita, certa et
Finis utrinque tenet summam: fateare necesse 'st
Materiam quoque finitis differre figuris.
Denique, ab ignibus ad gelidas hiemisque pruinas
Finitu 'st, retroque pari ratione remensu 'st.
Finit enim calor, ac frigus, mediique tepores
Inter utrumque iacent, explentes ordine summam:
Ergo finita distant ratione creata,
Ancipiti quoniam mucrone utrinque notantur,
Hinc flammis, illinc rigidis insessa pruinis.
Quod quoniam docui, pergam connectere rem, quae

enim aliis ingratius foret olfactui, auditui, visui, et gustui. Cum vero res istiusmodi nunquam sint, et ex utraque parte tam malis quam bonis, terminus statuatur (quaedam sunt pessima, quaedam optima)! necesse est ut concedas varietatem figurarum seminum finitam esse. Denique, ab ignibus calidis, ad gelidas hyemis pruinas finitum est, et similiter e contra a gelidis hyemis pruinis ad calidos ignes finitum est: calor enim in igne, et frigus in pruina extrema sunt, et inter haec medii tepores jacent explentes ordine summam (qui intendi usque ad calorem in igne, et remitti usque ad frigus in pruina possunt): Hi igitur tepores finita tantum ratione a se invicem distant, ex utraque enim parte habent terminos, hinc calidis ignibus, illinc gelidis pruinis inclusi. Quoniam vero de hac re satis disputavi, aliam exponam opinionem, quae ex hac

μύρων διὰ Σμύρνης ἐσκευάζετο, Athenaeus, p. 688. Vid. etiam Theophrastum de Odoribus.

514. *Denique, ab ignibus*, etc.) Confirmat, v. 7. quia vulgo res determinantur contrariis qualitatibus, quae ita extremae sunt, ut plures quidem gradus medios, at nullum prorsus extra se habeant.

514. *Ab ignibus*) Hunc locum de zonis accipiendum (de iis enim Lambinus interpretatur) non puto, sed de vi intensissima ignis, de frigore, de tepore, etc. *Faber.*

519. *Ancipiti.... mucrone*) Duplici termino, nempe hinc calore, illinc frigore medii tepores includuntur.

Ibid. *Notantur*) Metaphora a terminis depactis. *Faber.*

520. *Insessa*) Obsessa, circumfusa: alii, *infesta*: Turnebus, *infessa pruinis*, i. e. *fessa in pruinis*, seu desinentia in pruinas, seu pruinis finita; ita ingenio et acumine suo abutitur vir ille magnus, ut imperiti librarii errores explicet, et defendat.

521. *Quod quoniam docui*) Probavit dissimiles figuras finitas esse, iam v. 7. subiungit aliam Epicuri sententiam, *semina vero quae sunt similis figurae numero infinita esse*; infinita orbicularia; infinita ovata,

Ex hoc apta fidem ducit: primordia rerum,
Inter se simili quae sunt perfecta figura,
Infinita, cluere: etenim distantia cum sit
Formarum finita, necesse 'st, quae similes sint,
Esse infinitas; aut summam materiaï
Finitam constare: id quod non esse probavi.
Quod quoniam docui, nunc suaviloquis, age, paucis
Versibus ostendam, corpuscula materiaï
Ex infinito summam rerum usque tenere,
Vndique protelo plagarum continuato.
Nam quod rara vides magis esse animalia quaedam,

pendet, et ab illa confirmabitur; vix semina quae sunt unius et eiusdem figurae infinita esse: nam cum varietas figurarum sit tantum finita, semina quae sunt eiusdem et similis figurae debent esse numero infinita, alioquin tota seminum multitudo esset numero finita, quod falsum olim demonstravi. Quod cum asseruerim, iam age, brevi suavique carmine docebo, semina ab aeterno rerum summam tenere (omnia rerum genera conservare) per plagas ex omni parte continuatas. Quamvis enim quaedam animalia vides numero pauca, et

infinita pyramidalia, atque ita de caeteris; addit deinde rationem ex infinitate seminum superius probata; quippe, cum species figurarum finitae sint, perspicuum est, si, quae sub ipsis continentur atomi, finito forent numero, nullam fore in Vniverso atomorum infinitatem. Καθ' ἑκάστην δὲ σχηματισιν ἁπλῶς ἄπειροι εἰσιν Ατόμοι, οὐ γὰρ τὸ πᾶν εἴη τοῦ πλήθει τῶν Ατόμων ἄπειρον, εἰ μὴ ἁπλῶς ἄπειροι ἂν εἰσιν αἱ καθ' ἑκάστην τε σχηματισιν ὁμοῖαι. Epicurus ad Herodatum.

521. *Etenim*) Pro *enim* contendunt Gifanius et Pareus, quibus nihil magis displicet quam versus integer.

528. (*Quod quoniam docui*) Quatuor sequentes versus tanquam idoneos argumento esplicando praetermisit Gassendus; et abesse possunt, si consideremus Lucretium de figuris seminum disputare, si vero particulare, quod sequitur, argumentum spectemus, necessarii videntur. Atomorum sub unaquaque figura infinitatem modo probaverat; obiectionem vero imminentem praevidet, quae ut melius una cum responsione intelligatur, quatuor his versibus lectorem monet, quid expectare debuit.

531. *Protelo*) *Protelum* proprie est *tenor ille ducti aratri per sulcos.* Itaque *Protelum* erit, continuata actio et ἐπαυστος. *Faber.* — *Protelare*, Fugare, Terent. Phor. Act. 1. Sc. 4. *Ne suis te iratus saevidicis dictis protelet.* Vid. denique Vossium ad Catullum, p. 123.

532. *Nam quod rara vides*, etc.) Obiicit sibi, posse videri finitas esse atomos sub aliquibus figuris, cum rariora quaedam, et minus frequentia

Foecundamque minus Naturam cernis in illis;
At regione, locoque alio, terrisque remotis,
Multa licet genere esse in eo, numerumque repleri.
Sicuti quadrupedum cum primis esse videmus
In genere anguimanos elephantos, India quorum
Millibus e multis vallo munitur eburno,
Vt penitus nequeat penetrari; tanta ferarum
Vis est, quarum nos perpauca exempla videmus.
Sed tamen id quoque uti concedam, quam libet, esto
Vnica res quaedam nativo corpore sola,
Cui similis toto terrarum non sit in orbe:
Infinita tamen nisi erit vis materiaï,
Vnde ea progigni possit concepta, creari
Non poterit; neque, quod superest, procrescere, alique.

naturam in illis producendis minus foecundam esse, nihilominus in alia regione, in alio loco, et terris remotis, possunt esse plura eiusdem generis; exempli gratia, in genere quadrupedum elephantos anguimanos contemplemur, India enim tot millia elephantorum nutrit, ut vallo eburno impenetrabili muniri videatur: tanta est elephantorum multitudo in India, licet nos Romae raro videamus. Vt tamen non morosus sim, sit res aliqua, quamcunque vis, unica et sola, et cui in toto terrarum orbe nulla sit similis; nisi vero illa semina e quibus componi possit, essent numero infinita, ista res nunquam fuisset produ-

animalia esse videamus; et respondet, v. 37. primum, illa, quae hic sunt rara, abundare alibi; elephantes v. g. quos Roma vix unquam vidit, in India esse plurimos. Deinde quamvis unica unius generis res esse in orbe concederetur, nisi tamen infinitae eiusdem formae essent atomi, futurum non fuisse, ut ea res nasceretur, et procresceret, idque allata comparatione egregie illustrat.

533. *Foecundamque minus*) Alii, *magis*, quos sequi nolo: *foecundam minus naturam in illis*, infoecundiora animalia, Gassendus: quod displicet.

535. *Numerumque repleri*) Qui respondeat aliorum frequentiae. *Faber.*

537. *Anguimanos*) Manus, Elephanti proboscis, tortilis, flexilis, serpentis in modum.

538. *Vallo munitur eburno*) In extremis Africae postium vicem in domiciliis praebere sedesque in iis, et pecorum stabulis palos elephantorum dentibus fieri Polybius tradit, auctore Golussa Regulo: Plin. l. 8. c. 10. Idem Lucretium voluisse Lambinus docet, et ex illo Fayus: frigide. Respicit tabulam aliquam in qua India vallo eburno cincta esset; Faber, qui Lucretium ubique *tabulas* spectantem inducit. Maximam Indiae vim in elephantis sitam esse quis nescit? Illorum ope se, suamque patriam Indi defendebant. Haec cogita, et mentem Lucretii attinges.

Quippe etenim sumant oculi, finita per omne
Corpora iactari unius genitalia rei;
Vnde, ubi, qua vi, et quo pacto congressa coibunt
Materiae tanto in pelago, turbaque aliena?
Non (ut opinor) habent rationem conciliandi;
Sed quasi naufragiis magnis multisque coortis,
Disiectare solet magnum mare transtra, guberna,
Antennas, proram, malos, tonsasque natanteis,
Per terrarum omneis oras fluitantia aplustra;
Vt videantur, et indicium mortalibus edant,
Infidi maris insidias, vireisque, dolumque
Vt vitare velint, neve ullo tempore credant,
Subdola cum ridet placidi pellacia ponti:
Sic tibi si finita semel primordia quaedam
Constitues, aevum debebunt sparsa per omne
Disiectare aestus diversi materiai;

cta, nec deinde aucta et nutrita. Supponamus enim finita *semina alicuius rei per infinitum inane iactari; unde, ubi, qua vi, et quo modo convenient ista semina in tanto dissimilium seminum turbine iactata et dispersa? Nullo modo, uti opinor; convenire possunt; sed veluti cum multae rates naufragium patiuntur, mar agitatum solet disiectare transtra, gubernacula, antennas, proram, malos; remos natantes, et aplustra fluitantia per omnia littora, ut videantur, et admoneant homines insidias, vires, et dolum infidi maris vitare, nec unquam credere, cum tranquilla facie aequor subdole adblanditur, et subridet; sic si semina alicuius rei* finita *constitues, diversi materiae aestus illa ita di-*

550. *Materiae ....pelago*) Non potuit elegantius, cum perpetuo agitantur semina, et sint omni aequore magis irrequieta.

550. *Turbaque aliena*) *Inhabili ad coetum*, Fayus, ut solet: Lucretius autem intelligit *atomos* quae ad constitutionem aliorum generum necessariae sunt.

551. *Conciliandi*) Quidam codd. *Conciliari*.

552. *Multisque*) Ita leg. et *ventisque reiice*.

554. *Tonsasque*) Remos; Virgilius, ... *Lento luctantur marmore* Tonsae.

555. *Fluitantia aplustra*) Aplustra, navium ornamenta in prora, Cicero, in Arato: *Navibus absumptis* fluitantia *quaerere* aplustra.

559. *Pellacia*) Vnde haec vox, ipse Lucretius docet, lib. 5. v. 1002. *Nec poterat quenquam placidi* Pellacia *ponti Subdola* Pellicere *in fraudem ridentibus undis*. Virgilius 2. Aeneid. 90. .....*Invidia postquam* Pellacis Vlixi.

561. *Omne*) *Omnem*, Gifanius, et fruatur; *aevus* enim veteres.

562. *Aestus—materiai*) Modo di-

Nunquam in concilium ut possint compulsa coire,
Nec remorari in concilio, nec crescere adaucta.
Quorum utrumque palam fieri manifesta docet res,
Et res progigni, et genitas procrescere posse;
Esse igitur genere in quovis primordia rerum
Infinita palam 'st, unde omnia suppeditantur.
Nec superare queunt motus utique exitiales
Perpetuo, neque in aeternum sepelire salutem;
Nec porro rerum genitales auctificique
Motus perpetuo possunt servare creata.
Sic aequo geritur certamine principiorum
Ex infinito contractum tempore bellum:
Nunc hic, nunc illic superant vitalia rerum,
Et superantur item; miscetur funere vagor,
Quem pueri tollunt visentes luminis oras:
Nec nox ulla diem, neque noctem aurora secuta 'st,
Quae non audierit mistos vagitibus aegris

spergerent, et perpetuo disiectarent, ut nunquam coire, nunquam, si forte convenirent, in vacuo remanere, aut aliis accedentibus augeri valerent. At vero nihil evidentius, quam quod res gignuntur, et genitae augentur; ideoque haud obscurum est, semina uniuscuiusque rerum generis infinita numero esse, e quibus res creantur et augentur. Neque profecto motus quibus res destruuntur perpetuo superare, rebusque vitam auferre possunt; nec motus quibus res gignuntur et augentur res creatas perpetuo conservare; contentio inter semina (exitialia et genitalia) ab aeterno existens tam pari virtute, parique successu protrahitur: nunc hic nunc illic genitalia rerum semina praevalent; nunc vincuntur; vagitus infantum miscetur cum gemitu morientium, neque ulla nox diem, neque ulla dies noctem sequitur, quae non audivit ploratus mortem et

xit *materiae pelagus*, et iam *aestus materiae*.

569. *Nec superare queunt*, etc.) Aliud, v. 12. continetur argumentum quod superius consequitur: si finita uniusmodi figurae semina supponamus, tum res ex iis finitis seminibus constitutae, cum semel solutae fuerint, nunquam instaurarentur: Si finita fuerint semina, frustra generationem et augmentationem rerum expectaremus. At quid certius quam res alias nasci et augeri, alias diminui et interire? Vnde semina similis figurae numero infinita esse concludendum.

576. *Vagor*) Festus: *Vagorem* posuit Ennius pro *vagitu*, lib. 16. et hunc versum Lucretii ibidem laudat; ut et Nonius.

Ploratus, mortis comites, et funeris atri.
Illud in his obsignatum quoque rebus habere
Convenit, et memori mandatum mente tenere:
Nil esse in promptu, quorum natura tenetur,
Quod genere ex uno consistat principiorum;
Nec quicquam, quod non permisto semine constet.
Et quam quicque magis multas vis possidet in se,
Atque potestates, ita pluria principiorum
In sese genera, ac varias docet esse figuras.
Principio, tellus habet in se corpora prima,
Vnde mare immensum volventes flumina fontes

triste funus comitantes infirmis vagitibus nascentium immistos. Hoc insuper obsignatum habeas, et tenaci memoriae retinendum credas, nihil inter omnes istas res, quas comprehendimus, constare ex uno genere seminum, nec quicquam esse quod non componitur ex pluribus seminum generibus; et unamquamque rem, quo plures diversas facultates viresque habeat, eo plura seminum variis figuris praeditorum genera continere. Principio, terra in se continet semina, e quibus fontes volventes flumina quotidie renovent immensum mare, continet

581. *Illud in his*, etc.) Hactenus de infinitate atomorum sub unoquoque genere figurarum : iam, v. 8. docet Memmium res compositas ex seminibus unius et eiusdem figurae componi non posse, et varias rerum facultates oriri ex varietate seminum, quam varietas etiam contexturae sequatur necesse est; quod fuse satis probat.

581. *Obsignatum*) Dicimus, *reconde hoc imis sensibus*, Virgilius, *Sensibus hoc imis, res est non parva, reconde*. Sed quae talia sunt ut condantur, fere plerumque obsignantur; his ἐπιβολὴ σημείου apponitur, etc. Itaque metaphoricōs; haec in animo habe, serva.

586. *Multa vis*) Sic Lucretius, lib. 3. *multae vis*; et Salustius, *male iam assuetum ad omnis vis controversiarum*.

589. *Principio, tellus*, etc.) Primum argumentum, v. 9. ducit a terra, quam e diversis seminum generibus constare nemo negabit, qui fontes ebullientes, flammas erumpentes ex illius visceribus viderit, aut qui illam arbores producere, et hominibus ferisque alimenta subministrare consideraverit. Ista enim omnia ex seminibus eiusdem magnitudinis, ponderis, at figurae oriri nequeant. Deinde, v. 61. multa subiungit de terra, prout mater Deorum et Cybele dicta a veteribus poëtis fuit, ornamenta illius deae describit, mysteria totius fabulae explicat, deridet superstitionem, et tandem *Providentiam* ipsam convellit.

590. *Volventes flumina*) *Frigora*, codex Vossii, quod Salmasio unice placet.

Assidue renovent: habet, ignes unde oriantur.
Nam multis succensa locis ardent sola terrae;
Eximiis vero furit ignibus impetus Aetnae.
Tum porro nitidas fruges, arbustaque laeta
Gentibus humanis habet unde extollere possit.
Vnde etiam fluidas frondeis, et pabula laeta
Montivago generi possit praebere ferarum.
  Quare magna Deûm mater, materque ferarum,
Et nostri genetrix haec dicta 'st corporis una.
Hanc veteres Graiûm docti cecinere poëtae
Sublimem in curru biiugos agitare leones:
Aëris in spatio magnam pendere docentes
Tellurem; neque posse in terra sistere terram.
Adiunxere feras, quia quamvis effera proles
Officiis debet molliri victa parentum.
Muralique caput summum cinxere corona;

etiam semina e quibus ignes nascuntur, terra enim multis in locis accensa ardet, praecipue violentis ignibus furit Aetna. Deinde continet semina e quibus segetes opimas, foecundas arbores utiles hominibus produceret; e quibus etiam mobiles frondes, et laeta gramina genti ferarum per montes erranti subministrare valeat. Quam ob causam haec una terra, magna Deûm mater, mater ferarum, *et nostri corporis (hominum) genetrix vocatur. Docti veteres Graeci Poëtae cecinerunt hanc (magnam Deûm matrem) sublimem in curru agitare leones binos ad iugum iunctos: innuentes viz. ingentem terram in medio aëre suspensam pendere, neque terram super aliam terram, tanquam fundamentum, collocari. Feras (leones) addiderunt, ut docerent prolem quantumvis efferam parentum officiis devictam mitescere debere: caput illius*

592. *Sola terrae*) *Loca*, Gassendus.

593. *Eximiis*) Magnis; Plautus in Trinummo dixit, *Eximios sumptus.*

596. *Fluidas*) Molles, teneras, seu vento facile mobiles: codex Vossii, *fluvios*; quae vox v. 874. aliquo modo confirmatur, sed *fluidas* malo.

598. *Quare magna Deûm*, etc.) Incipit fabula, favete; terra, quae parit omnia, mater Deorum, hominum et ferarum dicta est; sacra instituuntur, quae partim ad physicam, partim ad ethicam trahit Lucretius: illa quae Iovem spectant proponit deridenda; sed ipsa prodit Dea.

604. *Sublimem in curru*, etc.) *Sedibus*, codd. Gifanius: *seditus*, *seduli*, vel *sedulem*, Palmerius: sed istorum omnium libris vel coniecturis praeferendus est antiquissimus Lambini codex.

Eximiis munita locis quod sustinet urbeis :
Quo nunc insigni per magnas praedita terras
Horrifice fertur divinae Matris imago.
Hanc variae gentes antiquo more sacrorum
Idaeam vocitant matrem, Phrygiasque catervas
Dant comites, quia primum ex illis finibus edunt
Per terrarum orbem fruges coepisse creari.
Gallos attribuunt, quia numen qui violarint
Matris, et ingrati genitoribus inventi sint,
Significare volunt indignos esse putandos,
Vivam progeniem qui in oras luminis edant.

murali corona cinxerunt, quoniam egregiis locis munita urbes sustinet, et iam corona ista turrita decorata, imago divinae matris summo cum horrore vulgi per urbes et regiones portatur. Hanc diversae gentes, ex antiquo sacrorum ritu, vocant Matrem Idaeam, *illamque turba* Phrygum *circumcingunt, quia docent segetes in Phrygia primum ortas inde in totum terrarum orbem derivari. Gallos (viros exsectos) attribuunt, ut significent eos qui matrem (quam in loco numinis habere debent) violaverint, aut patribus ingrati inventi sunt, indignos esse qui liberos gignerent. Tenta tympana palmis pul-*

607. *Eximiis*) Alii, *extremis*; nihil interest : alii, *ex imis* : Gifanius *eximis*, quod nec magis necesse est.

609. *Horrifice*) Sic v. 623 ... *Impia pectora vulgi* Conterrere metu *quae possint numine divae.* Non potest satis laudari istud *Horrifice* : quis enim (de vulgo loquor) non imis medullis cohorrescat, cum pulsatis aeramentis nugae prodeunt huiusmodi ?

611. *Idaeam vocitant matrem*, etc.) Veram etymologiam esse arbitror (quod dico aliis indictum est) non quam Lucretius, et omnes alii attulere, sed hanc : ἴδαι sunt montes, et loca saltuosa (Hesychius, Eustathius, Herodotus, unde et ἴδη pro ligno, seu materia tectonica apud eundem); at primi homines glande vescebantur, et in quercu penuarium iis erat; hinc itaque mater Deûm *Idaea* : sed post inductum tritici usum φρυγία dicta fuit, nam triticum φρύγειν seu *torrere* solebant. Notandum imprimis quod ait Lucretius, eas appellationes ex antiquo ritu sacrorum profectas : addo amplius ex Virgil. et aliis, ritum illum seu τελετὴν ex Crete in oras Hellesponti deportatum; sed Cretes id omne a Syris habebant; Faber. His aliquid reponeretur si otium fuisset, at quid damni si veras omnium deorum gentium etymologias nesciremus?

615. *Matris*) Si fabulas enarrare vellem de *Gallis*, de *Tympanis*, de *Cymbalis*, proferrem multa; sed haec nihil ad Lucretium : tantum monebo Fayum, Poëtam de *Magna illa Deûm matre* in hoc versu nihil cogitasse; matres, quibus nos homines pusilli

Tympana tenta tonant palmis, et cymbala circum
Concava, raucisonoque minantur cornua cantu,
Et Phrygio stimulat numero cava tibia menteis;
Telaque praeportant violenti signa furoris,
Ingratos animos, atque impia pectora volgi
Conterrere metu quae possint numine Divae.
 Ergo cum primum magnas invecta per urbeis
Munificat tacita mortaleis muta salute:
Aere atque argento sternunt iter omne viarum
Largifica stipe ditantes, ninguntque rosarum
Floribus, umbrantes Matrem, comitumque catervas.
Hic armata manus (Curetas nomine Graii
Quos memorant Phrygios) inter se forte catenas

sata; et cymbala cava circum resonant, cornua rauco sono undique minantur; et cava tibia Phrygiis numeris animos furiat: praeportant tela violenti furoris signa, quibus ingratos et impios vulgi animos terrere possint, magnaeque potentiae ac maiestatis huius divae horrorem excitare. Igitur cum primum magnas per urbes portata muta beat homines tacita salute, totam per quam portatur, viam aere et argento sternunt cultores, larga stipe ditantes Deam, et totam rosarum imbre matrem, et comitantes catervas conspergunt: tum caterva armata hominum (Graeci vocant Curetas Phrygios) per manus reste

orti sumus, divinitate donat, et impios adversus illas liberis prorsus indignos esse asserit.

620. *Phrygio*) Phrygius numerus, enthusiasticus, et ad furorem excitandum maxime idoneus.

621. *Telaque praeportant*) Telis istis non tantum terrebant vulgus, sed sibi lacertos quandoque conscribillabant, inde v. 631 ....*In numerumque exultant* sanguine laeti.

625. *Munificat*, etc.) Versus plane admirabilis, et scomma acutissimum. *Mater* enim illa *magna* lapis rudis, nec dum arte elaboratus, non admodum loquax et garrula, beneficia multa haud dubie contulit, at quae dedit tacebat ipsa. Interim miselli homines spargebant flores, et stipem erogabant, immemores Antisthenis, qui nummum pro dea poscenti dixit, οὐ τρέφω τὴν μητέρα τῶν Θεῶν; ἣν οἱ Θεοὶ τρέφουσιν.

626. *Iter omne viarum*) Melius quam *iter* omnia circum.

627. *Ninguntque*) Νιφάδες ῥοδῶν (utinam latine dicere possim) ita apud Pindarum Danae dicitur ad sese recipere Iovem *auro ningentem*: — Χρυσῷ μεσονύκτιον Νιφόντα δεξαμένα Τὸν φέρτατον Θεῶν. Faber. Quidam codd. *pinguntque*.

630, 634. *Forte catenas ludunt*) Olim reposuit Lambinus, *terque quaterque*; deinde approbata Turnebi sententia *forte catenas* edidit, et *ducunt* pro *ludunt* scribendum putavit: addit Faber; locum hunc sibi

Ludunt, in numerumque exsultant sanguine laeti; et
Terrificas capitum quatientes numine cristas,
Dictaeos referunt Curetas; qui Iovis illum
Vagitum in Creta quondam occultâsse feruntur,
Cum pueri circum puerum pernice chorea
Armati in numerum pulsarent aeribus aera,
Ne Saturnus eum malis mandaret adeptus,
Aeternumque daret Matri sub pectore volnus;
Propterea Magnam armati Matrem comitantur:
Aut quia significant Divam praedicere, ut armis
Ac virtute velint patriam defendere terram;
Praesidioque parent, decorique parentibus esse.
Quae bene, et eximie quamvis dispôsta ferantur,
Longe sunt tamen a vera ratione repulsa.

data inter se ludunt, et in numerum saltant sanguine aspersi; et nutu capitum terrificas cristas quatientes, repraesentant Dictaeos Curetas, *qui dicuntur olim in Creta occultavisse decantatum vagitum infantis Iovis, cum pueri armati circa puerum saltantes aera aeribus (gladiis clypeos) pulsarent; ne Saturnus illum adeptus dentibus suis comedendum traderet, et mater immenso aeternoque dolore affligeretur: hanc ob causam* Matrem magnam *armati comitantur, vel ut significent Deam monere, ut omnes parati forent patriam terram armis defendere, et parentibus decori et adiumento esse. Quae omnia licet probe et ingeniose inventa et instituta videantur, tamen ab ipsa rei veri-*

corruptum videri ait Gifanius (qui amat *catervâ*, i. e. catervatim), ego autem nihil mutandum contendere possum, non propter locum illum notissimum ex Adelphis, *tu inter eas restim ductans saltabis*, sed propter alium longe aptiorem ex 27. Livii petitum. Is ita se habet, *in foro pompa constitit, et per manus reste data virgines, sonum vocis pulsu pedum modulantes, incesserunt.* Alii scribunt *canentes.* Quidam *coruscans*; curetas enim clypeos et enses coruscâsse notum est, et mox ipse Lucretius confirmat.

631. *Sanguine laeti*) Alii, *fleti*, i. e. aspersi; alii, *pleti*, i. e. repleti. Vide v. 621.

632. *Numine*) Horrore deae, Payus: viz. Magna mater cristis Curetum insidet. *Numine*; nutu, sic Servius ad 4. Aeneid.

637. *Mandaret*) Ταῖς γνάθοις ὑποβάλλοι, intra maxillas conderet; *Faber.* — *Manderet*, Gifanius, quem, qui velit, audiat.

640. *Praedicere*) Malim *prodicere*, est enim significantius, et plenius; *Faber.*

643. *Quae bene et eximie*) Ingenium poëtarum agnoscit, rem ipsam reiicit; quid enim beata otio aeterno

Omnis enim per se Divûm natura necesse 'st
Immortali aevo summa cum pace fruatur,
Semota a nostris rebus, seiunctaque longe:
Nam privata dolore omni, privata periclis,
Ipsa suis pollens opibus, nihil indiga nostri,
Nec bene promeritis capitur, nec tangitur ira.
Terra quidem vero caret omni tempore sensu:
Sed quia multarum potitur primordia rerum,
Multa modis multis effert in lumina solis.
Hic si quis mare Neptunum, Cereremque vocare
Constituet fruges, et Bacchi nomine abuti
Mavolt, quam Laticis proprium proferre vocamen:
Concedamus ut hic terrarum dictitet orbem
Esse Deûm Matrem, dum re non sit tamen apse.
Saepe itaque ex uno tondentes gramina campo
Lanigerae pecudes et equorum duellica proles,

tate sunt longissime remota. Necesse enim est ut omnes Dii, eo quod Dii sunt, aeternam agant vitam maximo in otio, ut nullam nostri curam habeant, ut sint expertes doloris, a periculis etiam tuti, propriis suis dotibus ad felicitatem satis instructi; ut hominum cultu non indigeant, nec delectentur pietate eorum, nec impiis irascantur. Terra quidem nullo praedita est sensu; at quia continet semina multarum rerum, ideo multis modis multas res producit. Ideoque siquis velit appellare mare Neptunum, *segetes* Cererem, *et vinum vocare* Bacchum, *potius quam proprio nomine illius liquoris uti; permittamus etiam ut idem appellet terrarum orbem* Deûm matrem, *quamvis re ipsa non sit. Saepe igitur oves, et bellica equorum proles et cornigeri boves*

numina terras, colonos, arva, et segetes curarent? Vocibus *Neptuno*, *Cerere*, *Baccho*, pro *mari*, *segete*, *vino*, uti licet, at deos ne fingas.

645. *Omnis enim per se*, etc.) Mollissima Epicurei dei imago, ut languidus otio, ut supinus iacet: τὸ μακάριον καὶ ἄφθαρτον, οὔτε αὐτὸ πράγματα ἔχει, οὔτε ἄλλῳ παρέχει, ὥστε οὔτε ὀργαῖς, οὔτε χάρισι συνέχεται· ἐν ἀσθενεῖ γὰρ πᾶν τὸ τοιοῦτον. Epicurus ad Menaeceum. Quis talem principem, imo hominem non despiciat?

654. *Hic si quis*) *Hinc* et *hic siquis*; alii.

659. *Saepe itaque*, etc.) Finita *Magnae Matris* pompa, ad institutum redit, et secundo, v. 8. probat varia seminum genera in rebus singulis inveniri, v. g. in iisdem herbis, in eadem aqua, quae cum alimento sint tam variis animantium generibus, equis, bobus, etc. necesse sit varia contineant principiorum genera, quae singulis accommodentur.

660. *Duellica*) Bellica; ut *duellum*, bellum.

Buceriaeque greges sub eodem tegmine coeli,
Ex unoque sitim sedantes flumine aquai,
Dissimili vivunt specie, retinentque parentum
Naturam, et mores generatim quaeque imitantur:
Tanta 'st in quovis genere herbae materiai
Dissimilis ratio: tanta 'st in flumine quoque.
Iam vero quamvis animantem ex omnibus unam
Ossa, cruor, venae, calor, humor, viscera, nervi
Constituunt, quae sunt porro distantia longe
Dissimili perfecta figura principiorum.
Tum porro quaecunque igni flammata cremantur;
Si nil praeterea, tamen ex se ea corpora tradunt,
Vnde ignem iacere, et lumen summittere possint,

in eodem prato gramina tondentes, sub eiusdem caeli tegmine viventes, et ex eodem flumine bibentes dissimili specie vivunt, parentum naturam retinent, moresque singulis suis generibus convenientes; tanta est varietas seminum in quovis herbarum genere, tanta in unoquoque flumine. Observandum etiam quod unumquodque animal, ossa, cruor, venae, calor, humor, viscera, nervi, quae omnia constant ex seminibus disparis figurae, componunt. Deinde corpora, quae accensa igne comburuntur, si nihil praeterea praebent, tamen ex se tradunt corpora, e quibus flamma lumenque fit, e quibus etiam scintillae

661. *Buceriaeque*) *Buceraeque* seu *bucernaeque*, alii; Βούκερως enim et Βούκερaος legitur, at Βουκέριος frustra quaeres.

663. *Retinentque parentum*) Quidam codd. *retinente parente*, i. e. tellure retinente suam naturam: quo nihil ineptius.

667. *Iam vero*, etc.) Priori argumento aliud v. 4. connectit: quin etiam quae accommodantur uni animanti, necesse est generum adhuc diversissimorum sint, cum varia variis ipsius partibus, venis, visceribus, nervis, ossibus, etc. coaptentur.

671. *Tum porro quaecunque*, etc.) Quarto, v. 7. arguit ex ligno, et aliis rebus igne resolutis; cum enim in ignem, in lucem, in fumum, et cineres resolvantur, existimandum esse videtur non fieri resolutionem in alia quam quae reipsa continebantur; neque ex ligno perire aliud, quam connexionem et situm partium, sive specialem existendi modum, formam, qualitatem, speciem, accidens, eventum, cuius causa erat, et dicebatur lignum. Ideo in ligno aliisque rebus varia illa genera seminum, e quibus lux, fumus, cineres constant, latere concedendum est.

672. *Ex se ea corpora*) *Haec in se corpora*, ut *in* pro *intus* sive ἔνδοθεν accipiatur; Gifanius. *Ex se ea corpora*, Lambinus restituit: alii legunt, *ex so*, vel *ex suo corpore*.

673. *Iacere*) *Lacere*, i. e. Elicere; Gifanius, qui ingenio nimis indulget.

Scintillasque agere, ac late differre favillam.
Caetera consimili mentis ratione peragrans,
Invenies intus multarum semina rerum
Corpore celare, et varias cohibere figuras.
Denique multa vides, quibus est odor, et sapor una,
Reddita sunt cum odore; imprimis pleraque dona,
Relligione animum turpi cum tangere parto.
Haec igitur variis debent constare figuris:
Nidor enim penetrat, qua succus non it in artus;
Succus item seorsum, et rerum sapor insinuatur
Sensibus, ut noscas primis differre figuris.
Dissimiles igitur formae glomeramen in unum

exsiliant, et favilla late dispergatur. Si reliqua omnia pari modo contempleris, invenies illa multarum rerum semina variis figuris praedita continere. Deinde multa sunt, in quibus odorem simul et saporem senties, praecipue in illis sacrificiis quibus ad expiandum fraudem altaria superstitiose cumulas; haec autem ex seminibus disparis figurae constare debent, odor enim intrat in corpus per eos meatus per quos sapor non penetrat, sapor etiam per proprios meatus sensibus insinuatur, unde colligas illorum semina disparis esse formae: concludendum semina diversis figuris induta corpus unum componere, et res

678. *Denique multa vides, etc.*) Quintum v. 9 subiicit argumentum; plures qualitates sentimus in eodem corpore contineri; odorem v. g. et saporem; odorem autem et saporem e seminibus disparis figurae constare palam est, diversos enim sensus afficiunt, et dum alter per nares insinuatur, alter linguam et palatum afficit.

679. *Reddita sunt cum odore*) Alii, *cum adoles.* Hunc versum reiicit Lambinus, sequentem etiam delet Faber. Nam quae latinitas? *Tangeris animum religione turpi parto*: dein, cur hoc exemplum potius quam aliud quodvis? an quia necesse sit immolare capellam, ovem, etc. ut noscamus multa esse, quibus et odor et sapor una sint? Haec Faber; acute, ut solet; uterque enim, aut neuter reiiciendus: neutrum reiicio, latinitas enim haud absimilis isti, quam v. 63. legimus; et quamvis non necesse sit immolare capellam, ovem, etc. ut noscamus multa esse quibus odor et sapor una sint; tamen haud indecorum poëtae Epicureo duos versiculos subinde infarcire, quibus deos obiter sugillet, et rideat pietatem. Alii legunt *contingere parato*; tibi nempe parato contingere sive inquinare animum turpi religione; et *contingere* faciunt Trisyllab. ut infra *degere duellum*: imperite, ut patet ex v. 660. lege autem, *Quibus et odor et sapor una Reddita sunt, cum adoles.*

683. *Et rerum*) *Seorsum*, codd. rectius; ut et *privis* pro *primis* in sequenti versu haud absurde legitur.

685. *Glomeramen in unum*) Gassendus, *glomerantur in unum.*

Conveniunt, et res permisto semine constant.
Quin etiam passim nostris in versibus ipsis
Multa elementa vides multis communia verbis;
Cum tamen inter se versus, ac verba necesse 'st
Confiteare alia ex aliis constare elementis:
Non quod multa parum communis littera currat,
Aut nulla inter se duo sint ex omnibus isdem;
Sed quia non volgo paria omnibus omnia constant.
Sic aliis in rebus item communia multa,
Multarum rerum cum sint primordia, longe
Dissimili tamen inter se consistere summa
Possunt: ut merito ex aliis constare ferantur
Humanum genus, ac fruges, arbustaque laeta.
Nec tamen omnimodis connecti posse putandu 'st

constare semine permisto. Quinetiam in ipsis nostris versibus passim vides multas literas multis vocibus communes, interim tamen fateberis versus alios et verba alia ex aliis literis componi, non quod paucae tantum literae istis versibus et verbis communes sint, aut nulla duo verba ex literis iisdem constant; sed quia omnes versus et omnia verba non ex iisdem prorsus literis componuntur: sic aliae res, licet contineant semina multis rebus communia, ipsae tamen possunt esse inter se prorsus dissimiles, ita ut iure dicamus homines ex aliis seminibus, ex aliis fruges, ex aliis arbores constare. Nec tamen putandum est semina cuiusvis figurae, seminibus cuiusvis figurae coniungi-

687. *Quin etiam passim, etc.*) Sententiam suam illa, qua saepe utitur, similitudine v. 12. illustrat; obiectionem subinde proponit, et solvit. Si enim, dicet aliquis, communia sint multis rebus semina, unde res ipsae sunt diversae? similia semine res similes efficerent. Hunc vero argutatorem Lucretius iubet intueri versus suos, in illis multas literas communes multis vocibus inveniet, at voces ipsas inter se diversas esse; ex iis etiam diversa carmina componi negari non potest; pari ratione, licet in multis rebus communia sint semina, res tamen ipsae, quae ex istis seminibus similibus componantur, prorsus diversae esse possunt.

691. *Non quod multa parum, etc.*) Debet ad id referri quod de similium figurarum infinitate dixerat v. 525, contra autem de numero finito dissimilium v. 481. Cui et aliquid germanum post paucos versus occurret, vid. v. 721.

696. *Dissimili — summa*) i. e. res dicantur ex dissimili seminum congerie; si totam compagem simul intueare, componi.

699. *Nec tamen omnimodis, etc.*) Quamvis multa semine sint multis rebus communia, unaquaeque tamen

Omnia: nam volgo fieri portenta videres,
Semiferas hominum species existere; et altos
Interdum ramos egigni corpore vivo;
Multaque connecti terrestria membra marinis;
Tum flammam tetro spiranteis ore Chimaeras
Pascere Naturam per terras omniparenteis.
Quorum nil fieri manifestu'st: omnia quando
Seminibus certis certa genetrice creata
Conservare genus crescentia posse videmus.

posse: tum enim monstra vulgo nata cerneres: quaedam animalia partim ferina, partim humana specie (centauri) existerent, aliquando etiam arbores ex animali corpore surgere, et terrena membra marinis connecti, et naturam per terras omnia producentes nutrire chimaeras, tetro ore ignem spirantes videres: At nulla istiusmodi monstra esse manifestum est; siquidem constat res cunctas certa genetrice certisque seminibus ortas, dum crescunt, genus suum

res eam exigit dispositionem, ut atomi ipsam constituentes, eas, quae sunt sibi congruae, adsciscant, ac velut consocient, alias praetereant, et respuant: ex quo rursum fit, ut cum res dissolvitur, congruae quaeque se mutuo trahant, et ab incongruis expediant. Sed audire plenius ex Lucretio iuvat, qui rem ipsam v. 40. proponit et causam reddit, quod alioquin monstra quotidie nascerentur; centauros, chimaeras, et omnia poëtarum figmenta videremus. Nulla autem istiusmodi apparent portenta, quia ex certis quibusdam, non ex omnigenis seminibus nascuntur res; certis insuper aluntur.

701, 702. *Et altos interdum ramos egigni*, etc.) *Egigni corpore vivo*, ut apud Horatium ....*Tanto emetiris acervo*. *Ramos e corpore vivo*; ramos e vivo corpore hominis egigni prorsus mirabile sit, sed nec fortasse mirabile non sit quod de prunulo in regione thoracis, pastoris Tarraconensis, sive ad sternum frutescente narrat Gassendus, l. 5, de vita Peireskii. Pastor Tarraconensis in prunulum incidit, spinaque ad eam partem implantata, sic per biennium radices egit, ut post resectos surculos varios, aliqui tandem prodierint, in quibus flores et fructus visi. Non destitit instare Peireskius, donec cardinalis Barberinus curavit fidem fieri per illius loci archiepiscopum, et eques Puteanus non literas modo attestantes, sed surculos etiam accepit, et cum illo communicavit: haesit vero deinceps minus, cum accepit simile quidpiam contigisse in Thuscia, circa gallinae cuiusdam collum, et Frontiniani in Occitania, circa digitum piscatoris, in quem cum implantata fuisset spinula scorpionis marini, res eo evasit, ut chirurgus inde eduxerit tres pisciculos generis scorpionum; quanquam haec omnia qui viderit, fidem habere tutiorem potest.

705. *Pascere naturam*) Alere se, vel ut aliis placet, vastare, depascere, devorare totam naturam; Fayus; sic omnia.

Scilicet id certa fieri ratione necesse 'st :
Nam sua cuique cibis ex omnibus intus in artus
Corpora discedunt ; connexaque convenienteis
Efficiunt motus : at contra aliena videmus
Reiicere in terras Naturam ; multaque caecis
Corporibus fugiunt e corpore percita plagis,
Quae neque connecti cuiquam potuere, neque intra
Vitaleis motus consentire, atque animari.

conservare posse. Nec aliter profecto potest fieri, hoc enim ab immutabili et certa causa procedit ; ex omnibus alimentis propriae unicuique animali particulae in membra illius animalis discedunt, et coniunctae conspirant in motus isti animali convenientes, et vitales ; particulas autem quae noxiae et incongruae sunt, videmus naturam in terram eiicere : multaeque particulae sensui non subiectae aliarum ictibus fugatae e corpore clam recedunt ; quae particulae non potuerunt aliis coniungi nec in ipso animalis corpore in vitales et convenientes motus conspi-

709. *Scilicet id certa*, etc.) Octo qui sequuntur versus non tam constituunt diversum argumentum, quam praecedentis rationis posteriorem partem explicant : res enim e certis seminibus ortae ideo dum crescunt, genus suum conservant, nec in aliud degenerant, quia natura ex alimento istas tantum seligit particulas quae sibi aptae et convenientes sunt, incongruas vero secernit, et reiicit ; hinc rami vivo corpore nunquam egignuntur, quoniam corpus humanum particulas materiae arboribus alendis aptae eiicit, nec in alimentum unquam convertit ; et idem de reliquis monstris dicendum.

710. *Sua*) Convenientia, specifica ; e. g. ex pane id educit homo per coctionem quod speciei humanae convenit, canis contra quod canino generi. *Faber.*

713. *Multaque caecis*, etc.) Multa quae non vides e cuiusque animantis corpore vi quadam imperceptibili eiiciunt, διὰ τὸ μὴ δύνασθαι συνῆφθαι τοῖς οὐχ ὁμοιογενέσι. Quod statica experimenta egregie confirmant.

715. *Neque intra*) Quidam codd. *Inter* : alii, *Inte* : forsan *indu* legendum.

716. *Animari*) Haec est coniectura Lambini contra omnes libros, qui *imitari* exhibent, suamque coniecturam v. 146. l. 5. tuetur, *Quandoquidem nequeunt vitaliter esse animata.* Faber dicit quaerendum esse aliquid quod ab illa scriptura *imitari* propius abesset ; nullum autem videt verbum quod sententiae magis conveniat, et ad libros manu descriptos accedat magis, quam *adagitari* ; si vero (quod infinita apud Lucretium exempla suadent) vocem istam diviseris interserendo *que*, non male huic loco consultum fuerit. Legit igitur, *adque igitari*, i. e. *et adagitari*, seu *agitari intra vitales motus.* Nulla certe vox magis propria occurrere possit, et quam sententia pronius admittat. Sed cum istud *igitari* non intelligerent exscriptores, suum istud *imitari* procuderunt, quod et sensus respuit, et latinitas probare non potest. *Faber.*

Sed ne forte putes animalia sola teneri
Legibus his: eadem ratio res terminat omneis.
Nam veluti tota natura dissimiles sunt
Inter se genitae res quaeque, ita quamque necesse'st
Dissimili constare figura principiorum;
Non quod multa parum simili sint praedita forma:
Sed quia non volgo paria omnibus omnia constent.
Semina cum porro distent, differre necesse'st
Intervalla, vias, connexus, pondera, plagas,
Concursus, motus: quae non animalia solum
Corpora seiungunt, sed terras, ac mare totum
Secernunt, coelumque a terris omne retentant.
Nunc age, dicta meo dulci quaesita labore

rare. Ne vero forsan existimes sola animalia his legibus teneri (propter diversitatem figurarum seminum diversa esse) eadem diversitas caeteras res omnes differre facit: ut enim res quaeque genitae inter se tota sua natura differunt, ita necesse est unamquamque rem componi ex principiis disparis figurae; non quod pauca tantum semina sint eiusdem formae, sed quod omnia non sint similis prorsus et uniusmodi figurae. Cum autem semina diversas figuras habeant, necesse est ut intervalla, meatus, connexus, pondera, plagae, concursus, motus, diversa sint; quae non solum animalia, sed terras; atque mare, et coelum a terris differre faciunt. Nunc age, dicta mea, quae iucundo labore congessi, percipe;

Micare, id est, *Moveri*; Turnebus.

717. *Sed ne forte putes*) Quod de animalibus dixerat, id porro existimandum de caeteris rebus, quae pari modo ex certis, proprioque modo dispositis atomorum generibus constant: communia licet in omnibus semina reperiantur, alia tamen certa semina singulis propria accedunt; illa efficiunt ut diversa sint intervalla, diversi motus, situs, positurae etc. et inde oritur rerum varietas et differentia.

718. *Eadem ratio res terminat omneis*) Ita Lambinus, cum codd. *Disterminat omnia*, quod probo.

728. *Caelumque a terris omne retentant*) *Retentant*, ne coelum cum terris misceatur, Lambinus: optime concludit. Semina quidem distant, sed nisi intervalla, viae, motus, etc. itidem differrent, omnia prorsus, coelum, mare, sidera, etc. confunderentur; Faber. Ita vox ista *retentant* est vis maximae; nisi illa impediret, coelum mari, mare terris misceretur; at nihil tale voluit Lucretius, apud illum *retentant* idem plane quod *distinguunt*, aut *faciunt differre.*

729. *Nunc age, dicta meo, etc.*) Καὶ μὴν καὶ τὰς Ἀτόμους νομιστέον, μηδεμίαν ποιότητα τῶν φαινομένων προσφέρεσθαι πλὴν σχήματος, καὶ βάρους, καὶ μεγέθους, καὶ ὅσα ἐξ ἀνάγκης σχήματος συμφυῆ ἐστι. Ποιότητες γὰρ ἄλλαι, οἷον χρῶμά τε, καὶ θερμότης,

Percipe; ne forte haec albis ex alba rearis
Principiis esse, ante oculos quae candida cernis:
Aut ea, quae nigrant, nigro de semine nata:
Neve alium quemvis quae sunt induta colorem,
Propterea gerere hunc credas, quod materiaï
Corpora consimili sint eius tincta colore.
Nullus enim color est omnino materiaï
Corporibus, neque par rebus, neque denique dispar.
  In quae corpora si nullus tibi forte videtur
Posse animi iniectus fieri, procul avius erras,
Nam cum caecigeni, Solis qui lumina nunquam
Aspexere, tamen cognoscant corpora tactu,

ne forte credas res illas, quas vides albas *ex* albis *seminibus componi; aut* nigras e nigris, *aut res alio quovis colore imbutas, ideo istius coloris esse, quia semina eius erant eodem colore tincta; in seminibus enim nullus est omnino color, neque similis, neque dissimilis illi, qui, in rebus quas componunt, apparet. Quae corpora (nullo viz. colore tincta) si concipi non posse existimes, infinitum erras: nam cum caeci nati, qui nunquam solis lucem viderint, tactu cognoscunt corpora, quae nullo unquam colore imbuta sentio-*

παρὰ τὴν Θέσιν τῶν Ατόμων μεταβάλλουσιν, διὸ καὶ ταῖς Ατόμοις οὐκ ἐνυπάρχουσι. Epicurus ad Herodotum. Eandem sententiam Lucretius exponit, et v. 9. semina affirmat colorum expertia, neque opus esse alborum seminum, ut album foret compositum, neque nigrorum, ut nigrum.

733. *Quae sunt induta*) Emendatio Lambini: in codd. *imbuta*: quod Latini sermonis ratio improbat. Deinde ea Epicuri sententia corpora non possunt dici imbuta colore, Faber. Cui crederem si probasset. *Quem*, Gassendus.

735. *Tincta colore*) *Tacta*, Lambinus.

738. *In quae corpora si*, etc.) Sensit Lucretius se multis aegre persuasurum fuisse nullos esse in seminibus, et proinde neque in ipsis compositis, colores. Praeiudiciis enim penitus obedientes, pauci credunt se aliquid corporeum posse concipere, quod non sit coloratum; ideoque semina, quae mente percipi non possunt, utpote coloris expertia, sibi obtrudi non ferunt: hisce praeiudiciis v. 9. breviter occurrit. Caeci res percipiunt, quarum tamen colores nunquam viderint, nec omnis rerum perceptio una cum sole occidit; in densissimis tenebris non minus illa, quae tangimus, percipimus, quam illa quae medio die et luce clarissima versamus.

739. *Animi iniectus*) Venuste admodum: res percipiendae ab animo videntur remotae, in eas sese iniicit mens, et arreptas percipit: alii pro *fieri*, *ferri*.

Ex ineunte aevo nulla contincta colore:
Scire licet menti quoque nostrae corpora posse
Verti in notitiam nullo circumlita fuco.
Denique nos ipsi caecis quaecunque tenebris
Tangimus, haud ullo sentimus tincta colore.
Quod quoniam vinco fieri, nunc esse docebo.
Omnis enim color omnino mutatur in omneis:
Quod facere haud ullo debent primordia pacto,
Immutabile enim quiddam superare necesse' st;
Ne res ad nihilum redigantur funditus omnes.
Nam quodcunque suis mutatum finibus exit,
Continuo hoc mors est illius, quod fuit ante.
Proinde colore cave contingas semina rerum:
Ne tibi res redeant ad nilum funditus omnes.

baut; inde possumus colligere, res etiam nullo colore tinctas a nostra mente concipi posse. Deinde quaecunque nos ipsi in tenebris tangimus, non sentimus ullo colore esse tincta. Cum vero hoc ita esse certum sit, conabor ulterius demonstrare: omnis enim color in omnes mutari potest; at rerum semina nullo modo mutari debent, necesse enim est ut aliquid sit immutabile, nisi concedere velis omnes res in nihilum redigi. Cuius enim natura mutatur, id desinit esse quod ante fuit: ne igitur dicas semina rerum colore aliquo imbuta esse, nisi etiam velis res omnes in nihilum posse

742. *Nullo colore*) Relative ad caecigenos: neque enim unquam corporis ullam cognitionem sibi peperere ope coloris. *Faber.*

Ibid. *Contincta*) Lambinus, *contacta*; ut et *tacta* v. 746.

747. *Quod quoniam vinco fieri.*) Quoniam probavi semina coloris expertia percipi posse, *nunc esse docebo*, rerum principia nullis coloribus esse tincta: ita ut deesse videtur versus, *Corpora materiae nullo contincta colore. Vinco fieri*, ut apud Horatium, *Vincit enim stultos ratio insanire poëtas.* Integer vero sit locus, coniecturam meam non pertinaciter defendam. Lucretius, v. 9. primo probat rerum semina non esse colorata, quia omnis color mutari potest, at semina rerum sunt immutabilia, aliter omnia in nihilum reciderent. Ποιότης πᾶσα Ἀτόμοις ἐνυπάρχουσα καὶ ἰδία μὴ μεταβάλλει, ὡς καὶ αἱ Ἀτόμοι μηδὲν μεταβάλλουσιν· ἐπειδήπερ δεῖ τι ὑπομένειν ἐν ταῖς διαλύσεσι τῶν συγκρίσεων στερεὸν καὶ ἀδιάλυτον, ὃ τὰς μεταβολὰς οὐκ εἰς τὸ μὴ ὂν ποιήσαιτο. Αἱ δὲ ποιότητες οὐκ ἐνυπάρχουσαι, καὶ μὴ ἰδίαι, οἷον χρῶμά τε καὶ θερμότης, ἐν τῷ μεταβάλλοντι οὐκ ὥσπερ ἐκεῖναι καταλείπονται, ἀλλ' ἐξ ὅλου τοῦ σώματος ἀπόλλυνται. Epicurus, Epist. ad Herodotum. Inde Lucretius: si color esset intrinsecus seminibus, semina forent mutabilia, omnis enim color mutabilis.

Praeterea, si nulla coloris principiis est
Reddita natura, at variis sunt praedita formis,
E quibus omnigenos gignunt variantque colores;
(Praeterea magni quod refert semina quaeque
Cum quibus, et quali positura contineantur,
Et quos inter se dent motus, accipiantque)
Perfacile extemplo rationem reddere possis,
Cur ea, quae nigro fuerint paullo ante colore,
Marmoreo fieri possint candore repente:
Vt mare, cum magni commôrunt aequora venti,
Vertitur in canos candenti marmore fluctus;
Dicere enim possis nigrum, quod saepe videmus,
Materies ubi permista'st illius, et ordo
Principiis mutatus, et addita, demptaque quaedam,
Continuo id fieri ut candens videatur, et album:
Quod si caeruleis constarent aequora ponti
Seminibus, nullo possint albescere pacto;

redigi. Praeterea, si semina non sint naturaliter colore tincta, sed variis figuris praedita, ex qua varietate figurarum omnis varietas colorum oriri potest (magni enim refert cum quibus singula semina et quali ordine conjunguntur, et quos motus impertiant, et quos accipiant vicissim), facile potes rationem reddere cur illa corpora, quae paulo ante nigra erant, brevi candida evadant: v. g. mare, cum procella undas turbaverit, canis fluctibus albescit. Dicere enim potes, quando semina rei, quae nigra plerumque apparet, loco priori moventur, et illorum ordo situsque mutatur, quando quaedam de novo addita, quaedam detracta sunt, tum rem istam candidam subito apparere; si vero e seminibus caerulei coloris mare componeretur, nullo modo potuisset

756. *Praeterea si nulla coloris, etc.*) Secundo, v. 49. docet semina nullis coloribus imbuta esse, quia frustra aliquis semina colore tingat. Varias figuras atomis attribue, et ex diverso earum ordine, dispositione, et positura varii colores orientur: exempli gratia, mare est caerulei coloris, at agitatum fluctibus albescit; semina viz. quae in uno ordine disposita caeruleum colorem exhibebant, iam in alio constituta album colorem induunt: at vero si color caeruleus esset seminibus nativus, nulla agitatione ista principia speciem albam ostentarent.

759. *Praeterea*) *Propterea*, Gifanius: recte.

766. *Candenti marmore*) Corpus politum marmor dicitur, etiamsi solidum non sit; ita Graeci, ita Latini, de mari, de papillis, etc. *Faber*.

Nam quocunque modo perturbes, caerula quae sint
Nunquam in marmoreum possunt migrare colorem.
Sin alio, atque alio sunt semina tincta colore,
Quae maris efficiunt unum purumque nitorem;
Vt saepe ex aliis formis, variisque figuris
Efficitur quiddam quadratum, unaeque figurae
Conveniebat, uti in quadrato cernimus esse
Dissimileis formas, ita cernere in aequore ponti
Aut alio in quovis uno puroque nitore,
Dissimileis longe inter se, variosque colores.
Praeterea, nihil officiunt, obstantque figurae
Dissimiles, quo quadratum minus omne sit extra:
At varii rerum impediunt, prohibentque colores,
Quo minus esse uno possit res tota nitore.
Tum porro, quae ducit et inlicit, ut tribuamus

album fieri: quocunque enim situ et ordine colloces semina caerulei coloris, illa albedinem nunquam induere valerent. Si autem dicas semina ista e quibus mare, quod unius coloris videtur esse, constat, variis coloribus esse praedita, ut saepe ex corporibus diversimode figuratis corpus, quod totum quadratum est, et simplicis figurae, componitur; tum sequeretur, quod sicut in isto quadrato corpore diversas variasque figuras existere videamus, ita etiam in mari, aut alio corpore unius et simplicis coloris diversos variosque colores cerneremus. Deinde diversae et dissimiles figurae non impediunt quo minus extima totius compositi corporis superficies quadrata esset; at dissimiles colores impedirent quo minus tota res uno simplici colore imbuta videretur. His adde, quod concessa illa, quam modo memoravi, coniectura, tota ista ratio,

775. *Sin alio, atque alio*, etc. Dixerit fortasse quispiam aquam maris ex variis et diversicoloribus atomis concrevisse, unde ille et ille color, modo caeruleus, modo albus enascatur, uti quadratum ex duobus aut quatuor triangulis inclusis componitur, quae ipsa triangula alias inter sese figuras habeant; sed non ita, inquit v. 8. nam in quadrato dissimiles formas cernere potes, extra quas est quadratum (id est quas in sese habet, et continet quadratum), in aqua autem marina nihil tale videas. *Faber.*

778. *Vnaeque figurae*) Sic *istae, alterae, solae, ullae, nullae*, Plautus, Terentius, Cicero, Lucretius.

783. *Praeterea, nihil officiunt*) V. 4. hoc effugium nullum esse demonstrat, corpora enim diversae figurae in alteram diversam figuram consentire possunt, ut triangula in quadratum, at non eadem est colorum ratio, nec diversi colores unquam unum simplicem componunt.

784. *Minus omne sit extra*) Ita

Principiis rerum nonnunquam, causa, colores,
Occidit, ex albis quoniam non alba creantur;
Nec quae nigra cluent, de nigris; sed variis de.
Quippe etenim multo proclivius exorientur
Candida de nullo, quam de nigrante colore,
Aut alio quovis qui contra pugnet et obstet.
Praeterea, quoniam nequeunt sine luce colores
Esse, neque in lucem existunt primordia rerum;

propter quam colores rerum seminibus tribuimus, perit: quoniam tum sequeretur res albas non ex albis seminibus fieri, aut nigras e nigris, sed ex seminibus diversorum colorum: insuper observandum est, quod res albae facilius orirentur e seminibus nullo colore praeditis, quam ex seminibus vel nigro, vel alio colore imbutis. Praeterea, quia colores non possunt esse sine luce, rerum autem semina in lucem prodire non possunt, exinde sequitur rerum se-

Lambinus e codd. dum Marullus, et Nardius, *Minus esset in illis*

787. *Tum porro, quae ducit, etc.*) Iterum v. 7. pugnat; qui dicunt unum simplicem colorem ex seminibus alio atque alio colore tinctis effici posse, priorem deserunt opinionem, unicamque suae sententiae rationem evertunt: hi enim postulabant colorata semina, ut alba corpora ex albis seminibus, et nigra ex nigris orirentur. Si tamen e principiis diversimode coloratis niger, aut albus color orietur, tota illa, cui prius fidebant, ratio perit: deinde subiungit album colorem (et idem de aliis dicendum) citius nasci posse ex seminibus nullo, quam e principiis vel nigro, vel alio quovis colore tinctis. Ita hos versus expono, quos alii interpretes nondum intellexerint.

Ibid. *Ducit et inlicit*) Id est, *Suadet*: ita feliciter restituit Lambinus locum maxime corruptum.

791. *Quippe etenim*) Insuper observandum; hanc interpretationem tota disputatio confirmat.

794. *Praeterea, quoniam nequeunt, etc.*) Iterum v. 45. concludit Lucretius semina esse colorum expertia, quia color nil aliud sit quam lux in corpore refracta, vel a superficie opaci corporis reflexa: de luce refracta nihil Poëta, at si prisma seu trigonum vitreum vulgare oculis apponas, senties radios lucis geminam refractionem passos varios colores exhibere: observat autem plumas circa columbae collum, aut in pavonis cauda prout recto aut obliquo radio lucis illustratae sunt, modo flavum, modo viridem, modo flammeum, etc. colorem diffundere; et inde arguit in densis tenebris in quas lux nulla penetrat, et ex quibus nulla reflectitur, nullos prorsus colores esse; ac proinde colores qui redeunte luce in rebus cernuntur, procreari ab ipsamet luce, pro dispositionibus quas res habent ad eam recipiendam, reflectendam, refringendam, et referendam ad oculos. Ideoque quoniam semina nunquam in lucem veniunt, aut radios reflectunt, quasi in densissimis

Scire licet quam sint nullo velata colore.
Qualis enim caecis poterit color esse tenebris,
Lumine qui mutatur in ipso, propterea quod
Recta aut obliqua percussus luce refulget?
Pluma columbarum quo pacto in Sole videtur;
Quae sita cervices circum, collumque coronat:
Namque alias fit uti rubro sit clara pyropo;
Interdum quodam sensu fit, uti videatur
Inter caeruleum virideis miscere smaragdos.
Caudaque pavonis, larga cum luce repleta'st,
Consimili mutat ratione obversa colores;
Qui, quoniam quodam gignuntur luminis ictu,
Scilicet id sine eo fieri non posse putandu'st.
Et quoniam plagae quoddam genus excipit in se

mina nullo colore esse tincta. Quomodo enim potest esse color in tenebris, cum omnis color in luce mutetur, et varius appareat prout recto vel obliquo lucis radio corpus illustratur? Quod in plumis circa collum columbae sole illustratae videre licet: aliquando enim rubri seu flammei coloris et instar pyropi fulgentis apparent; aliquando virides colores, tanquam smaragdos cum pyropis, cum isto rubro et flammeo permistos exhibent. Pavonis etiam cauda, cum larga luce impleatur, pro diversa ad lucem positura non minus quam plumae columbarum varios colores induit. Cum autem hi colores lucis ictui originem suam debeant, credendum est, eos sine luce existere non posse. Et quoniam pupilla oculi alio ictûs genere percutitur cum colorem al-

tenebris obruta; sunt prorsus excolora. Epicurus in libro adversus Theophrastum secundo dicit, οὐκ εἶναι τὰ χρώματα συμφυῆ τοῖς σώμασιν, ἀλλὰ γεννᾶσθαι κατὰ ποιάς τινὰς τάξεις, καὶ θέσεις πρὸς τὴν ὄψιν. Et rursum οὐκ οἶδα ὅπως δεῖ τὰ ἐν σκότει ὄντα φῆσαι χρώματα ἔχειν. Plutarchus adv. colorem.

799. *Recta aut obliqua*, etc.) Nam ex variantia anguli recti aut obliqui variatur color.

801. *Quae sita*) Quae circumposita, περικειμένη: *coronat*: cingit collum et cervicem columbae; cervix τὸ παχὺ, et τὰ ὄπισθεν, collum τὸ πρόμηκες, et τὰ ἔμπροσθεν significabit. *Faber*.

802. *Rubro sit clara Pyropo*) Ita cum Lambino contra omnes codd. *Rubrum Pyropum* dixit Lucretius ut v. 804. *Virides smaragdos*.

808. *Scilicet id sine*, etc.) Gifanius et alii, *Scire licet sine eo fieri non posse putandum*.

809. *Et quoniam plagae*, etc.) Aliud argumentum, v. 7. continetur: in omni coloris perceptione pupilla oculi percutitur, alium vero ictum sentit cum albus color repraesentetur, et

Pupula, cum sentire colorem dicitur album,
Atque aliud porro, nigrum cum, et caetera, sentit;
Nec refert ea, quae tangis, quo forte colore
Praedita sint, verum quali magis apta figura:
Scire licet, nil principiis opus esse colores;
Sed variis formis variantes edere tactus.
Praeterea, quoniam non certis certa figuris
Est natura coloris, et omnia principiorum
Formamenta queunt in quovis esse nitore:
Cur ea, quae constant ex illis, non pariter sunt
Omnigenis perfusa coloribus in genere omni?
Conveniebat enim corvos quoque saepe volanteis
Ex albis album pennis iactare colorem,

bum sentire dicatur, et alio plane diverso cum corpus nigri, aut alius coloris sentiat; et cum nihil omnino referat quo colore ea quae tangis imbuta sunt, sed multum qua figura sunt praedita, certi esse possumus semina non necessario poscere colores, sed varias figuras, e quibus ista ictuum varietas procedat. Praeterea quoniam certus color non attribuitur certis figuris, et omnia figurarum genera, quibus semina donantur, possint cuiusvis coloris esse, cur etiam illa corpora, cuiuscunque generis sint, quae constant ex iis seminibus, variis coloribus ornata et distincta non appareant? Oporteret enim corvos volantes album colorem ex albis pennis saepe spargere; cygnos etiam nigros

album cum niger, aut quivis alius. At quid semina postulent colores quibus diversimode percutere et ferire possint? principia ista sint tantum diversimode figurata, diversimode etiam disposita, inde variae imagines orirentur, a quibus oculus diversimode perculeretur, et diversi motus in organis excitarentur. Visus enim, secundum Epicurum, διὰ τῆς τῶν εἰδώλων εἰς τὴν ὄψιν ἐμπτώσεως.

814. *Opus esse colores*) Ita Nonius: Plautus, *Omnes maritimi milites iam opus sunt tibi*. Similiter Cicero, et Caesar. Lucretius ipse, lib. 1. v. 1050. .... *Infinita opus est vis... materiai*. Et lib. 3. v. 980... *Materies opus est*,

816. *Praeterea, quoniam*, etc.) Aliud v. 9. subiungit argumentum, partim ex confessione eorum contra quos disputat, partim ex constantia colorum, qui in diversis rerum generibus apparent, ductum. Qui colorata fingunt semina, certos colores certis figuris non attribuunt, non affirmant quadrata omnia semina nigra esse, nec rotunda alba, triangularia caerulea, etc. Vnde igitur ista in quibusdam rerum generibus constantia? Cur omnes corvi *nigri*, cygni interim *albi*? Profecto utrumque genus variis coloribus perfusum videremus, cum semina, e quibus componuntur, variis coloribus contingi possint.

816. *Non certis*) E MSS. Lambinus. *Nisi certis*, Nardius; imperite.

822. *Ex albis album pennis*) Melius forsan *pennae* quam *pariter* Gassendi.

Et nigros fieri nigro de semine cycnos,
Aut alio quovis uno, varioque colore.
Quinetiam quanto in parteis res quaeque minutas
Distrahitur magis, hoc magis est ut cernere possis
Evanescere paullatim, stinguique colorem;
Vt fit ubi in parvas parteis discerpitur aurum;
Purpura, poeniceusque color clarissimu' multo,
Filatim eum distractus disperditur omnis:
Noscere ut hinc possis, prius omnem efflare colorem
Particulas, quam discedant ad semina rerum.
Postremo, quoniam non omnia corpora vocem
Mittere concedis, neque odorem; propterea fit,
Vt non omnibus attribuas sonitus, et odores:
Sic, oculis quoniam non omnia cernere quimus,

oriri ex nigro semine, aut aliis cuiusvis coloris esse, ex seminibus alio quovis colore perfusis. Insuper, quo magis dividis res aliquas in partes minutas, eo magis evanescere et extingui rerum istarum colorem sentis; ut cum aurum in minuta ramenta discerpitur; et si purpuram filatim distrahas, splendidissimus purpurae istius color totus abit et evanescit: et inde potes colligere, particulas alicuius corporis omnem colorem amittere antequam ad semina perventum est. Denique cum admittas cuncta corpora non sonum reddere, aut odorem emittere, ideoque sonum et odores cunctis corporibus non attribuis; pariter, quoniam oculis nostris omnia videre non possumus, scire licet tam esse

825. *Quinetiam, quanto*, etc.) Iterum 8. v. disputat. Quodlibet corpus coloratum divide, quo minutiores fiunt particulae, eo dilutior fit color, et tandem, immo dum particulae manent sensibiles, evanescit; imprudenter igitur expectamus colores in seminibus rerum, quos in exilioribus corporum partibus frustra quaerimus.

827. *Stinguique colorem*) Sic lib. 1. v. 667. *Igneis in coetu stingui*. lib. 4. v. 1092. ... *Ardorem in membris qui stinguere possit*. Item Cicero in Arato: *Quem neque tempestas perimet, neque longa vetustas Interimet, stinguens praeclara insignia coeli*. Gassendus tamen, *strictim*. Faber arbitratur *stinguique colorem* esse imitationem Platonis, qui colorem flammam e corporibus manantem esse dixit; frigide. Certe Lucretius, vel nunquam inspecto Platone, dixisse potuit purpureum et puniceum colorem, qui pene igniti videntur, extingui.

833. *Postremo, quoniam*) Demum v. 8. premit adversarios. Omnes concedunt ea corpora quae nares sentire nequeant, inodora esse; illa insuper quae aures non audiunt, sonum non habere. Quidni igitur fatendum illa etiam corpora quae oculi percipere non valent, esse colorum expertia?

Scire licet, quaedam tam constare orba colore,
Quam sine odore ullo quaedam, sonituque remota:
Nec minus haec animum cognoscere posse sagacem
Quam quae sunt aliis rebus privata, notisque.
Sed ne forte putes solo spoliata colore
Corpora prima manere: etiam secreta teporis
Sunt, ac frigoris omnino, calidique vaporis,
Et sonitu sterila, et succo ieiuna feruntur;
Nec iaciunt ullum proprio de corpore odorem.
Sicut amaracini blandum, stactaeque liquorem
Et nardi florum, nectar qui naribus halant,

quaedam corpora omni colore destituta, quam alia quaedam privata sonitu omni, et odore; animumque sagacem haec corpora (nullo colore induta) aeque posse cognoscere, ac illa alia, sonitu, odore, caeterisque notis destituta. Ne vero credas rerum semina solo colore privata; scias illa caloris, frigoris, expertia esse; nullum insuper sonum edere, humiditate omnino carere, nec ullum prorsus odorem e suo corpore emittere. Vt cum facere decreveris suave unguentum amaracini, et stactae, et florum nardi qui suavissimos odores in nares emittunt,

De qualitatibus enim soli sensus iudicant, nec credendum est ullam qualitatem alicui corpori competere, quam illi sensus non attribuunt.

841. *Sed ne forte putes*, etc.) Satis de coloribus: caeteris etiam omnibus qualitatibus, odore, frigore, calore, sonu, humiditate, sapore, mollitie, lentitudine, raritate, etc. v. 23. sua semina carere demonstrat. Tribus utitur argumentis; 1. Si odorem seminibus concedas, turbabis omnia, gratissimi odores seminum grave olentium interventu sordescerent, ut in componendis unguentis nisi artifex inolens oleum misceat, suavissimi odores ab oleo corrumperentur. Idem etiam de sapore, sono, calore, et frigore dicendum 2. Semina dividi non possunt, ideoque nec *odorem*, neque *sonum*, neque *saporem*, neque *calorem*, neque *frigus*, quae constant e particulis e corpore emissis, emittere valent. 3. Si mollitiem, lentitudinem, raritatem, fragilitatem, etc. seminibus apponas, mutabilia insuper efficies, et interitui obnoxia, ideoque res in nihilum recciderent.

844. *Et sonitu sterila*) Vulg. *sterilia*; sed recte *sterila*, ut *de forma* apud Tertullianum; et lib. 1, v. 341. *sublima*.

846. *Amaracini*) Qui plura de unguentis velit, Plinium, Dioscoridem, Theophrastum, Athenaeum legat. Qualia qualia sunt unguenta, eadem est argumenti Lucretiani vis et virtus.

847. *Nardi florum*) Lambinus, *florem*: Vnguentum viz. ex nardi flore confectum. Selenne optimis auctoribus id quod eximium cuiusque rei florem appellare: sic *flos vini* apud Plautum, *flos flammae* apud Lucretium: *flos populi* apud Ennium, *Flos*

Cum facere instituas: cumprimis quaerere par est,
Quoad licet ac potis es reperire, inolentis olivi
Naturam, nullam quae mittat naribus auram:
Quam minime ut possit mistos in corpore odores,
Concoctosque, suo contactos perdere viro.
  Propterea demum debent primordia rerum
Non adhibere suum gignundis rebus odorem,
Nec sonitum quoniam nihil ad se mittere possunt;
Nec simili ratione saporem denique quemquam
Nec frigus, neque item calidum, tepidumque vaporem; et
Caetera, quae cum ita sunt tandem, ut mortalia constent,
Molli lenta, fragosa putri, cava corpore raro,
Omnia sunt a principiis seiuncta necesse 'st,
Immortalia si volumus subiungere rebus
Fundamenta, quibus nitatur summa salutis:
Ne tibi res redeant ad nilum funditus omnes.

quaerendum est oleum, quantum inveniri potest, plane inodorum, et quod nullum omnino odorem ad nares emittat, ut gravi suo et tetro odore stacten, amaracinum, et nardi flores, quae cum suis particulis miscentur et concoquuntur, quam minime inficere valeat, et corrumpere. Denique semina rerum suum odorem rebus procreandis adhibere non debent (prorsus inodora sunt), neque sonum (nullum habent sonum); quia nullas e suis corporibus particulas emittere valeant, ut neque propter eandem rationem saporem (sunt insipida), frigus (non sunt frigida), neque calidum teporem (non sunt calida); quia nullas ex suis corporibus particulas valeant emittere; caeteras insuper qualitates, mollitiem, fragilitatem, lentitudinem, raritatem, etc. quae sunt mutabiles, ortui et interitui obnoxiae, rerum seminibus seiungamus: necesse est, si velimus esse quaedam certa et aeterna semina, quibus rerum salus conservetur, et quae efficere possint ut res omnes in nihilum non reciderent. Deinde fatendum est

illibatus populi, suadaeque medulla. Gestus in voce *Nectar* legit, *Et Nardi florem Nectar qui floribus halet.*

849. *Potis es reperire*) Carrio e MSS. *Potis est reperire.*

850. *Quae mittat*) *Quod mittat*, alii.

859. *Molli lenta, fragosa putri, etc.*) Ita legit Turnebus. Sensus est, ubi calor, frigus, tepor reperiuntur, necesse est corpora esse lenta, id est, cedentia, flexibilia propter mollitiem, fragilia propter putredinem et coctionem, cava propter raritatem, quae in principiis si statuas, tum omnia ruant necesse est. Haec Faber. Probatur lectio, sed interpretatio displicet; nam mollities, raritas, et similes qualitates aeque ac sapor, odor, sonus, frigus et calor, videntur his versibus a seminibus separata.

Nunc ea, quae sentire videmus cunque necesse 'st
Ex insensilibus tamen omnia confiteare
Principiis constare; neque id manifesta refutant,
Nec contra pugnant, in promptu cognita quae sunt;
Sed magis ipsa manu ducunt, et credere cogunt,
Ex insensilibus, quod dico, animalia gigni.
Quippe videre licet, vivos existere vermeis
Stercore de tetro, putrorem cum sibi nacta 'st
Intempestivis ex imbribus humida tellus:
Praeterea cunctas itidem res vertere sese.
Vertunt se fluvii, frondes, et pabula laeta

omnes res quae sensum habent, componi ex seminibus quae sensu prorsus carent: neque res ullae, quae nostrae cognitioni subiacent, hanc opinionem convellunt aut refutant, imo manu quasi ducunt nos ad hanc opinionem, coguntque credere animalia (res sensu praeditas) componi e principiis sensu destitutis. Videre enim licet vermes viventes oriri e foetenti stercore, cum tellus intempestivis imbribus madefacta putruerit. Praeterea, videre licet omnes pene cuiuscunque generis res iis se invicem mutari; fluvii, frondes, gramina sese vertunt

864. Hactenus semina rerum calore, frigore, odore, sapore, colore, caeterisque qualitatibus destituta esse demonstravit Lucretius ex iis tamen res calidas, frigidas, sapidas et olentes constituit: iam maius opus movet, et docet res sensiles e principiis nullo prorsus sensu praeditis componi posse. 1. Fidem experientiae implorat, v. 9. E stercore putrido vermes nascuntur, at in stercore isto frustra vitam, aut sensum aliquem requiras.

866. *Neque id manifesta refutant*) Solennis Epicuri ratio, οὐ μάχεται τοῖς φαινομένοις et οὐδὲν τῶν φαινομένων τούτοις ἀντιμαρτυρεῖ. *Faber.*

873. *Praeterea cunctas*, etc.) Neque exemplum tantum proponit in vermiculis et animalibus dum gignuntur, sed in animalibus etiam genitis, v. 12. cum cibus assumptus ex inanimi animatus evadit: alimentis insensilibus, gramine, frondibus, etc. pecudes, et aves, res totae sensiles, nutriuntur, istis vescitur humanum genus, ideoque e particulis insensilibus graminis et frondium tandem constituitur. Haec omnia apposita similitudine illustrat: lignum aridum in ignem et flammam resolvitur, at non magis distat insensile alimentum a carne viva et sentiente, quam lignum a flamma lucente et clara; et quemadmodum oportet ex ligno extricari particulas, quae sese cientes, explicantes, novaque ratione disponentes, nova illa lucendi, calefaciendique vi polleant, ita ex cibo secerni oporteat spirituosas particulas, quae certa ratione diductae, novoque modo dispositae energiam hanc sentiendi obtineant. Sensus enim sensilisve rei procreatio ex insensilibus

In pecudes: vertunt pecudes in corpora nostra
Naturam, et nostro de corpore saepe ferarum
Augescunt vires, et corpora pennipotentum.
Ergo omneis natura cibos in corpora viva
Vertit, et hinc sensus animantum procreat omneis:
Non alia longe ratione, atque arida ligna
Explicat in flammas, et in igneis omnia versat.
Iamne vides igitur, magni primordia rerum
Referre in quali sint ordine, quaeque locata,
Et commista quibus dent motus, accipiantque?
Tum porro quid id est, animum quod percutit ipsum?
Quod movet? et varios sensus expromere cogit,
Ex insensilibus ne credas sensile gigni?
Nimirum, lapides, et ligna, et terra quod una
Mista, tamen nequeunt vitalem reddere sensum.

in pecudes, pecudes vero sese vertunt in humana corpora, et ferae et aves, saepe humano corpore vescuntur. Ergo omnia cuiuscunque generis alimenta in viva, seu sensu praedita corpora natura vertit, et inde (ex alimentis sensu carentibus) sensilia animalia efformat: non alia ratione atque sicca ligna in ignes resolvit, et omnia in flammas vertit. Nonne igitur iam vides magni referre cum quibus, et quo ordine singula semina coniunguntur, et quos motus impertiant, et accipiant vicissim? Tum porro quid demum est quod mentem tuam impellit? quid movet? quid dubitare, aut diversam sententiam amplecti cogit, efficitque ut credas sensile (rem sensu praeditam) ex insensilibus componi non posse? Scilicet, quia lapides, ligna, et terra simul commista vitalem sensum reddere non possunt (non efficiunt rem sensilem et viventem).

principiis debetur certae et speciali eorum magnitudini, figurae, positioni, ordini, et motui.

885. *Tum porro quid id est*, etc.) Ne argumentis ab experientia ductis repugnare videatur ipsa experientia, cavet v. 16. Negare non potuit ligna lapides terramque commista aliquando insensilia manere, aliter viventes domos, et turres sensiles efficeret. Fatetur igitur res insensiles nisi certa figura, et magnitudine donentur, debito motu agitentur, certoque ordine disponantur, nunquam efficere res sensiles; at debita omnia et requisita adhibeantur, animal nascitur e re maxime insensili. Putrescat enim lignum, aut glebae imbribus resolvantur, et animalium huc et illuc reptantium agmina subito admirabere.

887. *Ex insensilibus*) Priscianus legit *ex insensibili: credat* pro *credas*; Lambinus. Et *ni* pro *ne*; Gif.

889. *Vitalem reddere sensum*) Gassendus: *virtutem reddere sensus.*

Illud in his igitur foedus meminisse decebit,
Non ex omnibus omnino, quaecunque creant res,
Sensilia extemplo, et sensus me dicere gigni:
Sed magni referre, ea primum quantula constent,
Sensile quae faciunt, et qua sint praedita forma,
Motibus, ordinibus, posituris denique quae sint;
Quarum nil rerum in lignis, glebisque videmus.
Et tamen haec cum sunt quasi putrefacta per imbreis,
Vermiculos pariunt, quia corpora materiai
Antiquis ex ordinibus permota nova re,
Conciliantur ita, ut debent animalia gigni.
Deinde ex sensilibus cum sensile posse creari

Observandum igitur omnino est, me non affirmasse res sensiles ex omnibus prorsus principiis, quaecunque res aliquas gignunt, componi posse; sed magni referre primum, cuius sint molis ea semina quae rem sensilem constituant, qua figura donantur, quos insuper motus habeant, quali denique ordine disponantur: quorum omnium nihil in lapidibus vel terra apparet. Et tamen haec (lapides et terra) cum imbribus madefacta et resoluta putrescant, vermes producunt, quia semina imbre isto adveniente e pristinis suis sedibus et positura emota conveniunt in eum ordinem, qui animalibus producendis conveniens et aptus sit. Deinde cum affirment rem sensilem ex sensilibus principiis creari,

890. *Foedus*) Ita Lambinus e quatuor MSS. Et *foedus* interpretatur illam conventionem et pactionem, per quam a me dissentire desinas, mihique assentiare; sed non tanta est librorum auctoritas: *illud foedus* numquam in Lucretio invenies, sed passim *illud in his rebus*, quod alii rectius amplectuntur.

892. *Sensilia extemplo*) Alii, *sensile et extemplo*. Florentini autem codices exhibent, *Sensile progigni extemplo, et producere sensus*; plane vitiose.

895. *Posituris denique quae sint*) Id est, *qualia sint posituris*; sed alii melius legunt, ... *Posituris denique queis sint*.

900. *Debent animalia*) *Debeant*, mavult Lambinus, ut haec sit sententia; ita conciliantur, id est, tali ordine coniiciuntur et coëunt, ut ex iis ita coniectis et congressis animalia gigni debeant.

901. *Deinde ex sensilibus*, etc.) Aliud Lucretii argumentum v. 5. continetur; quia si principia, ex quibus est sensus, sensilia sint, erunt igitur ipsa mollia, cum nulla res dura solidave sit capax sensus; quare et erunt corruptibilia, quippe cum, nisi solida sint, distrahi possint, atque idcirco suam naturam amittere: atqui debent rerum principia, ut declaratum superius est, incorrupta perseverare. Ita optime philosophus Gassendus. Grammaticum vero Lambinum audiamus: deinde cum statuant sensile ex sensilibus creari posse, quae

Constituunt, porro ex aliis sentire suetis;
Mollia tum faciunt: nam sensus iungitur omnis
Visceribus, nervis, venis, quaecunque videmus
Mollia mortali consistere corpore creta.
Sed tamen esto iam posse haec aeterna manere;
Nempe tamen debent aut sensum partis habere,
Aut similia totis animalibus esse putari:
At nequeant per se partes sentire, nec esse.
Namque aliûm sensus membrorum respuit omnium:
Nec manus a nobis potis est secreta, neque ulla
Corporis omnino sensum pars sola tenere.

ista principia mollia esse statuant necesse est; sensus enim omnis iungitur visceribus, nervis, venis, etc. quae omnia mollia sentimus; resolutioni etiam, mutationi et interitui obnoxia. Concedamus vero haec sensilia principia immutabilia et aeterna esse posse; nempe debent habere aut sensus alicuius unius partis, aut putari similia totis animalibus (debent esse ipsa animalia perfecta): at partes animalis per se (separatim) neque existere, neque sentire possunt; omnis enim pars caeteris membris uniri debet, ut ipsa sentiat: neque manus, neque ulla alia pars a corpore separata potest sensum retinere. Restat igitur, ut

quidem sensilia ex aliis sentire consueverunt, nempe ex venis, visceribus, nervis, et similibus; tum faciunt illa sensilia mollia, et ita mortalia: haec Grammaticus, dum verba potius quam sensum spectat, quippe vitiosos codices sequutus desipit: quid enim sibi velint istae voces, *ex sensilibus, porro ex aliis sentire suetis*, cum illi, Plato et Anaxagoras, contra quos disputat Lucretius, ipsa rerum *principia* statuerunt sensilia? Nullis igitur libris adiutus, sed re ipsa admonitus audacter lego, Denique principiis *qui sensila posse creari*, etc.

903. *Tum faciunt*) E codicibus nescio quibus *cum* exhibet Gifanius, et conicit legendum *confaciunt*.

906. *Sed tamen esto iam*, etc.) Aliud v. 12. proponit argumentum: supponsimus sensilia haec rerum principia, quae Plato et Anaxagoras statuerunt, ac proinde mollia, aeterna esse posse nec interitui obnoxia, haberi tamen sensilia non possunt, neque ut partes, quia partes separatae non sentiunt, neque ut tota, quia hoc modo essent quaedam animalia, ac ideo mortalia, seu corruptibilia quod adversatur suppositioni.

910. *Namque aliûm sensus*, etc.) Interpretes disputant quo modo legendus sit hic versus, et quo ordine collocari debeat. Lambinus, Gassendus, Faber, *Namque aliûm sensus membrorum respuit omnes*; et v. 912 subiungunt: quasi dixisset Lucretius; pars a toto suo separata aliorum omnium membrorum sensus respuit, ergo pars sola, i. e. a toto seiuncta, totius corporis sensum tenere non potest. Displicet haec interpretatio; sufficit enim (respondeant illi qui statuunt semina sensilia), si pars se-

Linquitur, ut totis animalibus adsimulentur;
Vitali ut possint consentire undique sensu.
Qui poterunt igitur rerum primordia dici,
Et lethi vitare vias, animalia cum sint,
Atque animalibu' sint mortalibus una, eademque?
Quod tamen ut possint; ab coetu concilioque,
Nil facient, praeter volgum, turbamque animantum:
Scilicet ut neqneant homines, armenta, feraeque,
Inter sese ullam rem gignere conveniendo
Per Veneris res, extra homines, armenta, ferasque.
Quod si forte suum dimittunt corpore sensum,

haec principia sensilia totis animalibus adsimilentur (sint perfecta animalia), ut ex omni parte vitali sensu consentire possint: quomodo igitur possunt dici rerum semina, immortalia, et aeterna, cum sint animalia, imo una eademque cum animalibus interitui obnoxiis? Concedamus vero haec sensilia semina animalia posse esse, et immutabilia; quid cum conveniant efficerent praeter congeriem et acervum animalium? ut cum homines, bestiae, et ferae coëant, nihil gignere valent praeter homines, bestias, et feras. Si vero aliquis dicat illa principia sensilia proprium suum sensum deponere, et alium assumere; quid illis

iuncta sensum sibi peculiarem, licet non totius corporis sensum retineat. Legendum autem existimo, *Namque alitum sensus membrorum res petit omnis.* et vs. 909. subiungendum; viz. quaelibet pars postulat unionem cum aliis membris, ut sensus capax sit, nam sine vitali partium consensu, ut saepe Lucretius, nullus est omnino sensus.

917. *Animalibu'—una, eademque*) Vna eademque cum animalibus. *Idem facit occidenti*: Horatius. *Faber.*

918. *Quod tamen ut possint*) Vlterius progreditur, v. 5. Quia licet admittantur et quasi animalia, et immortalia simul, tum nullum animalium, qualia iam visuntur gigni poterit, sui scilicet generis, coalitumve in unam speciem; sed acervus solummodo et congeries variorum animalculorum. Haec Gassendus: alia Faber, sed peiora: Ponamus sensibilia esse principia, neque tamen corruptibilia, quando ita vis, quid tandem ex illis fieri poterit? Nihil certe praeter animalia, non arbor, non metallum, etc.

922. *Per Veneris res*) Pro hoc versu alii libri exhibent, *Sic itidem quae sunt minimis sentire necesse est.* in aliis invenies, *Sic itidem quae sentimus sentire necesse est.* e libro quodam cum MSS. comparato substituit Lambinus, *Per Veneris res*, etc. Reiicit Gifanius; nec valde necessarius videtur, quippe auferas illum, valet tamen Lucretii argumentum.

923. *Quod si forte suum*) Deinde v. 7. ridet illos qui asserunt semina sensu quidem praedita esse, at non eo qui postea in animalibus apparet, et aliud subiicit argumentum illi, quod v. 870 continetur, affine: ex

Atque alium capiunt: quid opus fuit attribui, quod
Detrahitur? tum praeterea (quod fugimus ante),
Quatinus in pullos animaleis vertier ova
Cernimus alituum, vermeisque effervere, terram
Intempestivos cum putror cepit ob imbreis:
Scire licet gigni posse ex non sensibu' sensus.
Quod si forte aliquis dicet, duntaxat oriri
Posse ex non-sensu sensus, sed mobilitate
Ante aliqua tanquam partum, quam proditur extra:
Huic satis illud erit planum facere, atque probare,
Non fieri partum, nisi concilio ante coacto;

seminibus istos sensus attribuamus, qui nulli usui inserviunt, et sunt iterum deponendi? Praeterea (quod supra negavimus), cum ova avium in viventes pullos mutari cernimus, cum vermes e terra erumpere videmus postquam intempestivo imbre putruerit, inde possumus colligere res sensiles e principiis insensilibus componi posse. Si tamen aliquis subiiciat, posse quidem res sensiles ex principiis insensilibus oriri, mutatione aliqua interveniente antequam tota et perfecta res parta producatur; huic abunde satisfaciam, si probavero et manifestum fecero, nullam rem generari nisi prius coëant principia; nec aliquid mutari

ovis nascuntur aves; vermes e putri terra exiliunt, at sensilia ova, aut glebas viventes quis dixerit?

925. *Quod fugimus ante*) Fugimus, negavimus, non concessimus; Lambinus, et idem reliqui interpretes: addit Faber; vox est ex usu forensi, ubi *defendere* pro affirmare, assumere; respicit autem locum illum, *Quarum nil rerum in lignis glebisque videmus* v. 896. Sed qui locum inspicit, sat scio, huic observationi nequaquam consentiet. Legendum igitur arbitror *figimus*, id est, ponimus seu probamus; et vox ista non incommode respiciet v. 870. ubi pars huius argumenti proponitur.

927, 928. *Vermeisque effervere, terram Intempestivos cum*, etc.) Alii legunt, ...: *Vermesque effervere, terram, Intempestivos quam*, etc.

930. *Quod si forte aliquis*, etc.) Duos sequentes versus ita legit Giffanius, *Posse ex non sensu, sensus mutabilitate, Aut aliquo tanquam partu, quod proditur extra.* Nardius, *Posse ex non sensu; sed sensus mobilitate Ante aliqua tangi partum, quam proditur extra.* Hunc locum difficilem et obscurum esse Gassendus, Lambinus, omnes fatentur: Gassendo iudice sensus videtur esse: non bene dici rem sensilem ex principio insensili gigni, si intelligamus illud immutari, et variis immutationibus in sensum tandem perfici; simileque esse, ut dum foetus initio minimus paulatim grandescit, ac paritur magnus. Siquidem, inquit, non unum principium, non singula seorsim sumpta, mutationis capacia sunt, sed natura solum concreta ex principiis pluribus, unde et ista varie dispersa possunt sensu destitui, et

Nec commutari quicquam sine conciliatu
Primorum, ut nequeunt ullius corporis esse
Sensus ante ipsam genitam naturam animantis.
Nimirum quia materies disiecta tenetur
Aëre, fluminibus, terris, flammaque creatis:
Nec congressa modo vitaleis convenienti
Contulit inter se motus, quibus omnituentes
Accensi sensus animantem quamque tuentur.
Praeterea quamvis animantem grandior ictus,

posse nisi semina congregentur, ita ut non potest creari sensus alicuius rei priusquam ipsa res sentiens producatur. Scilicet quoniam semina animalium iacent dispersa in aëre, aquis, terra, et igne, nec modo convenienti unita consentiunt in illos motus vitales, e quibus orti sensus cuiuslibet animalis saluti inserviunt. Praeterea ictus gravior, quam animal commode pati potest, istud animal pro-

idonea tamen ratione coëuntia contexi in rem sensilem: nec valet foetus similitudo, quando is quoque ab initio ex multis constat partibus, pro quarum ratione est magnus, cum singulare principium mutationi nulli subiaceat. Haec Gassendus. Tres diversas lectiones et interpretationes in Lambino quaeras, omnes enim displicent: legendum autem, *Quod si forte aliquis dicet, duntaxat oriri Posse ex non sensu sensus* mutabilitate *Ante aliqua,* totum *partum quam proditur extra.* Et pro obscura et difficili, plana subito erit et facilis sententia. Aliquis enim forsan dicat, principia rerum quidem esse insensilia, at vi et virtute rei generantis illa principia mutari in sensilia, et sensu gaudere antequam in animal coalescunt: huic vers. 13. Lucretius respondet, principia seorsim sumpta mutationis esse prorsus incapacia, nec sensum alicuius animalis produci posse antequam ipsum animal perficiatur; quia sensus postulat eum vitalium motuum consensum, quem in rerum principiia, quae per aërem, aquam, terram, ignemqua (istos philosophos tangit qui omnia e quatuor elementis componi docuerunt) dispersa volitant, frustra requiras.

935. *Commutari*) *Caugmentari*, vel *coamentari*, Muretus; sed *commutari* placet, ut et *principium* pro *primorum* in sequenti versu, quanquam *prima* aliquot locis apud Lucretium pro *principiis* sumantur.

939. *Flammaque creatis*) Gifanius, *terraque creatis*: quasi terra creata diversum aliquod ab ipsa terra elementum constitueret.

941. *Quibus omnituentes*) Alii, *quibu' convenienter.*

942. *Accensi sensus*) Infra Lucretius, *... poene amissos* accendere *sensus*; et lib. 3. ... accensus *nobis per viscera sensus.*

943. *Praeterea quamvis animantem, etc.*) Opus prosequitur, et rursus v. 10. fidem experientiae implorat, quippe vehemens ictus, qui nil aliud agit, quam ut solvat texturam et compages corpusculorum, e quibus

Quam patitur natura, repente adfligit, et omneis
Corporis, atque animi pergit confundere sensus.
Dissolvuntur enim positurae principiorum,
Et penitus motus vitales impediuntur,
Donec materies omnes concussa per artus
Vitaleis animae nodos e corpore solvit,
Dispersamque foras per caulas eiicit omneis.
Nam quid praeterea facere ictum posse reamur
Oblatum, nisi discutere, ac dissolvere quaeque?
Fit quoque, uti soleant minus oblato acriter ictu
Reliquiae motus vitalis vincere saepe,

timus adfligit, et omnes animi corporisque sensus (totum sensum animalis) pergit confundere; unia enim principiorum dissolvitur, turbatur eorum ordo, motusque vitales penitus interrumpuntur, donec per singula membra materies concussa resolvit omnia ea vincula quibus anima unita corpori continebatur, dispersamque animam per omnes meatus e corpore eiicit: quid enim aliud agere ictum credamus quam disiungere et discutere? Quin saepe accidit, quod impacto minus gravi ictu (qui omnes vitales motus non penitus interrumpit), motus vitales qui supersunt superare possent, et sedare graves istas materiae con-

constat animal, omnem sensum penitus destruit, torpet animal, dissipatur anima, et, particulis illius per poros et meatus e corpore eiectis, consequitur interitus.

949. *E corpore*) Alii legunt *a corpore*: alii, *in corpore*.

950. *Caulas*) Vox Lucretiana, poros seu meatus corporis significans: sic lib. 3. v. 256. lib. 6. v. 491. et alibi.

953. *Fit quoque, uti soleant*, etc.) Declarat etiam consequenter v. 9, si ictus fuerit paullo remissior, posse post aliquantulam corpusculorum exturbationem status restitutionem fieri, quasi dispositione ad motus vitales dominante adhuc, neque omnino resoluta; sic sopiti excitantur sensus, ab ipso mortis limine redit, et convalescit animal. Haec omnia, fateor, voluit Lucretius, sed an hi versus haec omnia satis exprimant, merito dubium: tota autem integrior foret sententia, si reducatur versus 1009. *Neve putes aeterna* (lego *interna*), una cum duobus sequentibus (quos in isto, in quo nunc leguntur, loco nihil agere demonstrabo), et versui 958. subiungatur: hic enim positus Lucretii mentem explicabit, et vim obiectionis franget, contra quam non satis provisum videtur: quippe aliquis dicat, si ab ictu minus vehementi animae particulae disiungerentur, nunquam iterum recolligi possint, sed dispersae avolarent, et animal interiret; ideoque ictus iste, qui sensum interrumpit, aliquid aliud omnino agit, quam ut particulas animae discutiat, et disiungat. Resp. Lucretius, licet ea semina, quae in rerum superficie sita sunt, quolibet ictu disiuncta avolent; illa tamen, quae in intimis corporis venis continentur, non tam facile dissipari.

Vincere, et ingenteis plagae sedare tumultus,
Inque suos quicquid rursus revocare meatus,
Et quasi iam lethi dominantem in corpore motum
Discutere, ac poene amissos accendere sensus.
Nam, quare potius lethi iam limine ab ipso
Ad vitam possint conlecta mente reverti,
Quam quo decursum prope iam siet, ire, et abire?
Praeterea, quoniam dolor est ubi materiai
Corpora vi quadam per viscera viva, per artus
Sollicitata suis trepidant in sedibus intus;
Inque locum quando remigrant, fit blanda voluptas:
Scire licet, nullo primordia posse dolore
Tentari; nullamque voluptatem capere ex se:
Quandoquidem non sunt ex ullis principiorum
Corporibus, quorum motus novitate laborent,
Aut aliquem fructum capiant dulcedinis almae.

cussiones ab ictu excitatas, singulas materiae concussae et dissipatae partes in suas sedes propriosque meatus revocare, mortem iam toto corpore dominantem discutere, et sopitos pene sensus excitare. Nam quam ob caussam (nisi ob eam modo dictam) res ad ipsum limen mortis ab ictu impacto deductae potius ad vitam redirent, quam ad mortem, ad quam pene iam deventum est, progrederentur, et perirent. Praeterea, quoniam dolor tum oritur, cum materiae corpora vi quadam turbata, per viva viscera et per artus inordinato motu moveantur; et tum voluptas oritur, cum in proprias suas sedes redeant: exinde apparet semina ipsa nullo dolore affici posse, neque per se (separatim) voluptatem percipere; quoniam non constant ex aliquibus principiis, quae novis (inordinatis et insuetis) motibus agitari possint, aut aliquem fructum gratae

960. *Conlecta mente*) *Coniecta*, Gifanius et alii: imperite.

962. *Praeterea, quoniam dolor*, etc.) Deinde, v. 10. probat semina voluptatis et doloris, atque ideo omnis sensus expertia; quippe dolor oritur ex principiorum exturbatione ab eo, quo sunt, statu, ita et voluptas a restitutione in eundem statum; at rerum principia sunt simplicia, nec eorum partes ab eo, in quo sunt, statu exturbari possunt, nec in eundem iterum restitui.

964. *Sollicitata*, etc.) Concussa. *Trepidant* autem *moventur*, Virgilius crebro; idque ubi nullus formidini locus, itaque saepenumero et *festinare* significat.

968. *Ex ullis*) Gifanius, *ex illis*. Et docet *motus* in sequenti versu non voci Κίνησις, ut Lambinus voluit; sed voci Κινήσεως respondere.

Haud igitur debent esse ullo praedita sensu.
Denique, uti possint sentire animalia quaeque,
Principiis si etiam 'st sensus tribuendus eorum:
Quid? genus humanum propritim de quibu' factum 'st?
Scilicet et risu tremulo concussa cachinnant,
Et lacrymis spargunt rorantibus ora, genasque,
Multaque de rerum mistura dicere callent,
Et sibi proporro quae sint primordia quaerunt.
Quandoquidem totis mortalibus adsimulata.
Ipsa quoque ex aliis debent constare elementis;
Inde alia ex aliis, nusquam consistere ut ausis.
Quippe sequar, quodcunque loqui, ridereque dices,
Et sapere, ex aliis eadem haec facientibus, ut sit.

voluptatis perciperent. Ideoque concludimus semina omnis sensus esse penitus expertia. Denique si, ut animalia fiant sensilia, seminibus eorum animalium sensus attribuendus est, de quibus, scire velim, principiis est genus humanum compositum? Scilicet concussa risu tremulo cachinnant, lachrymisque rorantibus ora et genas spargunt (ridentia sunt, et flentia semina), et perite etiam disputare possunt de rerum compositione et mistura, et aliquando solicite quaerere e quibus ipsa constant principiis. Quandoquidem ipsa semina totis hominibus similata debent ex aliis seminibus componi, et illa alia ex aliis, ita ut nunquam possis consistere, sed in infinitum progrediaris. Insequar enim, et quodcunque dices loqui, ridere, et sapere, postulabo ut componatur ex aliis (ridentibus, loquentibus, sapientibus) haec eadem facientibus. Si vero haec

972. *Denique, uti possint*, etc.) Tendem ed absurda edigit adversarios v. 18. quippe si debeant res, sensiles cum sint, gigni ex sensilibus, hoc est similes ex similibus, necesse est ergo hominem, v. c. constare es principiis quae ipsa rideant, ploreut, ratiocinentur, de mistura rerum, deque seipsis disserant, requirantque e quibus principiis constent: nam ridet, plorat, et ratiocinetur homo; si vero res ridens, plorans, et sapiens e principiis neque ridentibus, neque plorantibus, neque sapientibus componi possit, cur non res sensilis e principiis prorsus insensilibus? Alind insuper premit absurdum, nam si res ridentes, plorantes, etc. e seminibus ridentibus, plorantibus, etc. constituas, ista etiam semina ex aliis similibus componi debent, inde processus in infinitum, nec ullus foret terminus ubi consistere valeas.

973. *Si etiam 'st*) Alil, *si iam*. Pro *factum* v. 974, et *factus* v. 985, Gifanius legit *auctum* et *auctus*: pro *mistura* v. 977, Gassendus *natura*.

974. *Propritim*) *Proprie*; Nonius.

979. *Totis mortalibus*) *Totis animalibus*: Gassendus.

Quod si delira haec, furiosaque cernimus esse;
Et ridere potest ex non ridentibu' factus,
Et sapere, et doctis rationem reddere dictis;
Non ex seminibus sapientibus, atque disertis,
Qui minus esse queant ea, quae sentire videmus,
Seminibus permista carentibus undique sensu?
Denique coelesti sumus omnes semine oriundi:
Omnibus ille idem Pater est, unde alma liquenteis
Humorum guttas Mater cum Terra recepit,
Foeta parit nitidas fruges, arbustaque laeta,
Et genus humanum, et parit omnia saecla ferarum,
Pabula cum praebet, quibus omnes corpora pascunt,
Et dulcem ducunt vitam, prolemque propagant.
Quapropter merito maternum nomen adepta 'st.
Cedit idem retro de terra quod fuit ante,
In terras; et quod missum 'st ex Aetheris oris,

omnia ridicula et absurda videantur esse, et res facta ex seminibus non ridentibus ridere potest, et sapere, et de rerum causis docte et perite disputare, licet e principiis sapientibus et disertis non sit composita, quam ob causam non possunt illa quae sensilia videmus e seminibus prorsus insensilibus componi? Denique omnes orti sumus semine coelesti, unus idemque Pater est omnibus, e quo cum fertilis terra mater defluentes humoris guttas recepit, quasi gravida facta parit nitidas fruges, arbusta laeta, genus humanum, et omnia genera ferarum, cum subministret alimenta quibus omnes corpora sua pascunt, suavem vitam sustentant et propagant prolem, quas ob causas iure matris nomen consecuta est. Item quod olim sumptum erat de terra, id in terras recidit; quod de coelo

990. *Denique caelesti sumus*) Longam de ortu rei sensilis disputationem v. 31. egregie concludit; colligit enim argumenta antehac deducta, fortius urget collecta, et deinde totam sententiam de ortu sensus explicat: cum terra imbres ex aethere descendentes receperit, fertilis fit, parit segetes, gramina, et fructus quibus homines et bestiae, res sensiles nutriuntur. At pater ille aether insensilis, imbres etiam descendentes, tellusque mater non magis sensilis: dissoluta denique animalia partim in aethera avolant, partim in terram, res prorsus insensiles, relabuntur: sic particulae uno modo nullo sensu praeditae, alio modo, alioque ordine dispositae, sensiles evadunt. Res etiam sensiles mutato ordine et dispositione seminum torpescunt, et omnem sentiendi vim amittunt.

990. *Semine*) Alii, *stirpe*.

Id rursum Coeli rellatum templa receptant;
Nec sic interimit mors res, ut materiaï

demissum est, illud remissum coeli recipiunt; neque mors ita destruit res crea-

4009. *Neve putes*, etc.) Lambinus in omnibus libris invenit scriptum, *neve putes aeterna penes*, etc. Atque hanc scripturam quidam interpretantur: *neve putes corpora prima posse residere penes profundum immensum*; nulla, aut certe absurda sententia. Turnebus, *penes aeterna residere*, sic explicat, *in aeternis textis remanere*. Lambinus, *neve putes corpora prima residere posse penes aeternitatem omni motu privata*. Idem aliquando putavit legendum *minus* pro *penes*; et tandem coniectando fessus versum hunc cum duobus sequentibus reiicit. *Aeterna penes*, in ipsis penetralibus, Palmerius. Nescio quis dicit hic nihil sollicitandum, *penes*, id est, *penes nos*, et *minus* subintelligitur. In his versibus explicandis multus est Faber, aliorum sententias reiicit; suamque his verbis exhibent; locus omnino difficilis: Turnebus *penes aeterna* sumit pro aeternis textis, quod mihi nimis stoicum, nimis μετέωρον et metaphysicum videtur, quam ut ita sentire Lucretium existimem. Lambinus olim existimavit pro *penes* legendum *minus*, quod mihi in mentem etiam venerat, prius quam eius commentarios legissem. Ita certe ratio postulat, sed quia duriusculum ei videtur, *corpora prima resident aeterna*, ideo alio confugit, ut dicat hos tres versus, qui tamen mihi magnopere Lucretiani videntur, tolli posse; vel ita explicandum τὸ *residere*, ut privationem ab omni motu significet, et *penes aeterna* positum fuerit pro *penes aeternitatem*. Sed eam quoque sententiam ipsemet Lambinus sibi non satis probari ibidem ostendit, et merito quidem. Gifanius ita scribit: ita omnes vett. libb. Marullus *parum*, et ita Vulg. et Lamb. male: *residere penes aeterna* (quod profundum alibi vocat), et in rerum adspectu et facie extare, opposuisse videtur Poëta: ex quibus liquido cuivis constare potest, vim sententiae nulla omnino ratione assecutum eum esse. Sed ubi illud tandem apud Lucretium, ut *profundum* pro *aeternis* sumatur? quaerat modo. Nam nos τὸ *profundum* in hoc ipso libro pro *infinito* sumi scimus. Dein, quis dubitet omnia corpora, non modo simplicia, sed et concreta esse in *infinito*? ubi enim esse queant nisi in *infinito*, haud sane video. De latinitate nihil dicam, quippe qui legi sciam apud Tertullianum *penes* pro *in*. *Infantes*, inquit, *penes Africam Saturno immolabantur*, in Apologetico. Sed missa haec facio, neque enim id agitur utrum res sint in *profundo*, seu *penes aeterna*, quod nihil est; sed hoc Lucretius ait, corpora quae in concretis perire videntur, non perire tamen, neque ideo *minus arterna esse*; quod videre debuerat Gifanius. Itaque ut id ingenue dicam quod sentio, pro *penes* necessario legendum arbitror *minus*, aut *parum*, ut in vulgat. Denique etsi nullum exemplum proferri possit, in quo *residere* positum fuerit pro *esse*, non continuo sequitur errare illum qui ita existimet. Certe Lucretius plurimis locis usurpavit *manere* pro *esse* simpliciter; at ni frequentia exemplorum probasset, ea de re du-

Corpora conficiat, sed coetum dissupat ollis:
Inde aliis aliud coniungit, et efficit, omnes
Res ut convertant formas, mutentque colores,
Et capiant sensus, et puncto tempore reddant:
Vt noscas referre, eadem primordia rerum
Cum quibus, et quali positura contineantur,
Et quos inter se dent motus, accipiantque:
(Neve putes aeterna penes residere potesse
Corpora prima, quod in summis fluitare videmus
Rebus, et interdum nasci, subitoque perire)
Quin etiam refert nostris in versibus ipsis,
Cum quibus, et quali sint ordine quaeque locata.

tas, ut perimat ipsa rerum semina, sed tantum illorum unionem dissipet et dissolvat: inde aliis aliud coniungit, et facit ut res cunctae formas suas muteut, et conditionem varient, ut accipiant sensus (fiant sensiles), et momento temporis iterum sensu expertes fiant; ut inde dignoscas interesse; cum quibus, et quali ordine eadem rerum semina coniungantur, et quos inter se communicent motus, et vicissim accipiant. (Nec credas rerum semina ideo minus aeterna esse, quia illa videmus in summis rebus fluitare, modo nasci et modo interire). Quin in ipsis nostris versibus interest cum quibus, et quali ordine singulae lite-

bitaremus. Sed ut res tota, qua de agitur, perspicue magis appareat, paucula quaedam addi necesse est. Vult probare Lucretius mortem ipsam nil prorsum in corporibus primordialibus ad nihilum redigere, sed ab ea situm modo, figuram, et alia id genus mutari: *Nec sic interimit mors res, ut materiai corpora conficiat*, inquit, id est destruat, consumat; sed tantum coetum dissipat. *Inde* (id est ex iis corporibus) *aliud aliis coniungit*, et *efficit omnes res ut convertant formas suas, et capiant sensus* (animentur), *et puncto tempore reddant* (id est moriantur, nam haec ad animalia praesertim pertinent), *ut noscas plurimi referre*, etc. *Et ne putes prima corpora ideo minus aeterna esse, quod illa in concretis fluctuare videantur, modo nasci, modo interire*; qui enim nasci illa, et interire putant, falluntur; nam ex oculis nostris subducuntur per interitum συγκριμάτων, sed non pereunt, quippe ad caetera primordia reducuntur, seu *ad sua saecla*, ut mox loquitur, *recedunt*, donec motu sibi ingenito in coetus novos redeant, etc. *Quod dixi autem de positura et collatione, potest id a simili, ex literarum elementis probari*, etc. An itaque nunc, lector, tres illos versus tollendos esse putabis? Haec Faber versibus immeritis nimis favens. Lego autem, *Neve putes interna minus*, etc. et v. 958 subiungo: placet ista coniectura, et scio alios interpretes nihil melius protulisse.

Namque eadem coelum, mare, terras, flumina, solem
Significant: eadem fruges, arbusta, animanteis:
Si non omnia sint, at multo maxima pars est
Consimilis: verum positura discrepitant haec.
Sic ipsis in rebus item iam materiaï
Intervalla, viae, connexus, pondera, plagae,
Concursus, motus, ordo, positura, figurae
Cum permutantur, mutari res quoque debent.
Nunc animum nobis adhibe veram ad rationem:
Nam tibi vehementer nova res molitur ad aureis
Accidere, et nova se species ostendere rerum.
Sed neque tam facilis res ulla'st, quin ea primum
Difficilis magis ad credendum constet; itemque
Nil adeo magnum, nec tam mirabile quicquam
Principio, quod non minuant mirarier omnes

rae coniunctae sunt, eaedem enim literae componunt voces, quae significant coelum, mare, terras, flumina, solem, fruges, arbusta, animalia; si omnes non sunt eaedem literae, at multo maxima pars eadem est, verum diverso ordine iunguntur, et inde oritur vocum diversitas. Similiter in ipsis rebus fit, cum seminum intervalla, viae, connexus, pondera, plagae, concursus, motus, ordo, positura, figurae permutantur, res quoque ipsae mutari debent. Iam vero mentem tuam verissimae philosophiae documentis attentam praebe; res enim novitate sua admirabilis ad tuas aures pervenire gestit, et nova rerum species sese tibi ostendere conatur. Quinimo vix ulla est res tam facilis et aperta, quae, cum primum proponetur, non sit creditu difficilis; nihil interim tam magnum et admirabile principio est, quod omnes non paulatim minus et minus

1017. *Discrepitant haec*) Literarum elementa. Alii, *res*; inepte: hanc emendationem Lambini iudicio debemus.

1019. *Viae*) Apposite Virgilius, ipse Epicureus, in lib. 1. Georg. *Verum ubi tempestas, et caeli mobilis humor Mutavere vias.*

1022. *Nunc animum nobis*, etc.) Seminibus iam rite praeparatis, et motu instructis demaodat opus, quo nihil certe maius, nihil prudentius, aut augustius: alios terrarum orbes, alia astra, alios soles, innumeros denique mundos in spatio infinito aedificat; novum hoc quidem et incredibile, at non ideo reiiciendum: modo Memmius attendat argumenta, et rem ipsam aliquandiu contempletur, minus insolens et admirabilis quotidie apparebit; multa enim sunt prorsus stupenda, quibus assueti homines non amplius suspiciunt, v. 25. Ἀλλὰ μὴν καὶ Κόσμοι ἄπειροί εἰσιν, οἵθ᾽ ὅμοιοι τώτῳ οἵτ᾽ ἀνόμοιοι. Epicurus ad Herodotum.

1028. *Quod non minuant mirarier omnes*) Alii codd. exhibent, *Quod*

Paullatim ; ut coeli clarum purumque colorem ,
Quemque in se cohibent palantia sidera passim ,
Lunaeque , et solis praeclara luce nitorem :
Omnia quae si nunc primum mortalibus adsint ,
Ex improviso ceu sint obiecta repente ;
Quid magis his rebus poterat mirabile dici ,
Aut minus ante quod auderent fore credere gentes?
Nil ut opinor , ita haec species miranda fuisset ;
Quom tibi iam nemo fessus satiate videndi
Suspicere in coeli dignatur lucida templa :
Desine quapropter novitate exterritus ipsa
Exspuere ex animo rationem ; sed magis acri
Iudicio perpende , et , si tibi vera videtur ,
Dede manus , aut , si falsa est , accingere contra.

admirantur ; ut splendidum et nitidum colorem coeli , cumque fulgorem , quem sidera passim errantia in se continent , et splendentem solis et lunae nitorem : quae tamen omnia si nunc primum apparere hominibus inciperent , vel si ex improviso eorum oculis fuissent obiecta , quid illis dici poterit magis admirabile ? vel quid homines antea minus ausi essent futurum sperare ? Nihil , ut puto ; tam admirabilis haec rerum facies fuisset. Iam vero nemo dignatur illa splendida coeli templa suspicere. Ne igitur ipsa novitate rerum quas propono territus ex animo rationem eiice ; sed acri iudicio magis perpende , et si vera haec ratio tibi videatur , da manus , si falsa , e contra pugna. Inquiro enim ,

non minus fiat mirabile cunctis , et pro *mirabile quicquam* in priori versu, Lambinus legit *mirabile quoiquam. Minuant mirarier* ; Terentius, Andr. Act. 2. Sc. 3. *Nec tu ea causa minueris haec quae facis.*

1036. *Ante quod*) *Ante quid* , Lambinus. Et sequentem versum ita legit, *Nulli ut opinor ita haec species miranda fuisset Quam tibi.* Sed aliam lectionem sequor, utpote longe potiorem ; *Nil ut opinor , ita haec species miranda fuisset.* Sequentem autem versum ita emendat Faber , *Quom* (id est *cum*) *tibi iam nemo fessus* , etc. quasi diceret , *et tamen* (*ita assueti sunt oculi huic spectaculo*) *nemo hodie dignatur suspicere in caelum.* Illud autem *tibi* (Servii voce utor) vacat : ut *mihi* apud Virgil. Georg. 4 *Iam tum mihi taurus aratro.*

1037. *Satiate videndi*) Hunc ipsum versum laudat Nonius in voce *satias* ; docetque Accium, Varronem , Lucilium , Salustium , et Terentium eadem voce usos fuisse. In sequenti versu pro *in caeli* alii legunt *hinc caeli.*

1040. *Exspuere*) Sic omnes fere codices ; Lambinus tamen amat *respuere.*

1043. *Quaerit enim ratione animus*)

Quaerit enim ratione animus, cum summa loci sit
Infinita foris haec extra moenia mundi;
Quid sit ibi porro, quo prospicere usque velit mens,
Atque animi iactus liber quo pervolet ipse.
Principio, nobis in cunctas undique parteis,
Et latere ex utroque, infra, superaque, per omne
Nulla 'st finis, uti docui, res ipsaque per se
Vociferatur, et elucet natura profundi:
Nullo iam pacto verisimile esse putandum 'st,
Vndique cum vorsus spatium vacet infinitum,
Seminaque innumero numero, summaque profunda

cum extra huius mundi moenia (coelos hos aspectabiles) spatium pateat infinitum, quid situm sit in isto spatio, quo ipsa mens prospicere gestiat, animusque alacri et libero impetu erumpens pervolare possit. Principio, cum nullus est finis aut terminus universi ex aliqua omnino parte, vel infra, vel supra, vel ex utroque latere, ut olim demonstravi, et ipsa natura infiniti *docet et evincit, minime credendum est verisimile esse (cum spatium undique pateat infinitum, et semina numero et multitudine infinita, aeterno motu agitata; multis modis*

De quatuor hisce versibus litigant interpretes, dum alii fastidiunt, quos alii amplectuntur: ego quidem nec absurdos esse video, nec inutiles; explicant enim futurae disputationis argumentum, idque non inepte, si modo ita ut edidi legantur. Fayus legit, *Quaerit enim ratio ne animi*, id est, *an animus inquirit, aut dubitat?* et quarto versui notam interrogationis subiungit. Non opus est isto acumine.

1047. *Principio, nobis in cunctas*, etc.) Infinitum esse spatium, et in illo spatio infinita semina volitare, si Epicurum audias, certum est: at in hunc, quem nos incolimus, mundum omnia ista infinita semina non coaluerunt; quid ni igitur credamus semina in alia spatii infiniti parte compagea huic nostro mundo vel prorsus similes vel dissimiles componere, praesertim cum eadem *natura* ubique regnat, et in omnibus spatii infiniti partibus eodem iure utitur. Hoc argumentum versib. 19. continetur. Αἵ τε γὰρ Ἄτομοι ἄπειροι οὖσαι φέρονται καὶ πόῤῥω τούτου, καὶ ἄλλυδις ἄλλαι εἰς ἀπεργασίαν Κόσμων ἀπείρων συνέρχονται· οὐ γὰρ κατανήλωνται αἱ τοιαῦται Ἄτομοι (ἐξ ὧν ἂν γένοιτο ὁ Κόσμος οὗτος, ἢ ἐξ ὧν ἂν ποιηθείη ἄλλος) οὔτ' εἰς ἕνα, (Ita legit Meibomius), οὔτ' εἰς πεπερασμένους, οὔθ' ὅσοι τοιοῦτοι, οὔθ' ὅσοι διάφοροι τούτοις, ὥστε οὐδὲν τὸ ἐμποδίζον ἐστὶ πρὸς τὴν ἀπειρίαν τῶν Κόσμων. Epicurus ad Herodot.

1050. *Profundi*) Infiniti. Vide v. 1091.

1052. *Vndique cum vorsus*) Ita omnes libri: Lambinus tamen legit, *cum quoque vorsus*; istamque lectionem, ut et omnia inepta Fayus approbat.

Multimodis volitent aeterno percita motu,
Hunc unum terrarum orbem, caelumque creatum;
Nil agere illa foris tot corpora materiaï:
Cum praesertim hic sit natura factus, et ipsa
Sponte sua forte offensando semina rerum
Multimodis, temere, incassum, frustraque, coacta
Tandem cooluerint ea, quae coniecta repente
Magnarum rerum fierent exordia semper,
Terraï, maris, et coeli, generisque animantum.
Quare etiam atque etiam taleis fateare necesse 'st
Esse alios alibi congressus materiaï,
Qualis hic est, avido complexu quem tenet aether.

per istud spatium volitarent) unum hunc tantum terrarum orbem et coelum esse factum; tot vero semina extra huius mundi moenia in infinito spatio agitata nil agere: praesertim cum hic mundus sit a natura (non aliquo consilio) creatus, ipsaque semina sponte sua (nulla vi dirigente) se invicem agitantia et percellentia variis modis, temere, incassum, frustra; tandem in eas congeries et moleculas convenerint, quae magnarum rerum, puta terrae, maris, coeli, et animalium fierent exordia. Omnino igitur fatendum est alibi etiam (aliis in locis extra nostros coelos) alias esse seminum concretiones tales, qualis haec est, quam arcto

1054. *Aeterno ... motu*) Est enim ingenitus atomo motus, Faber.

1060. *Coolverint*) Cum reperissem in libris scriptis partim *colarint*, partim *coierint*; partim *coierunt*, *cooluerint* reposui; quae scriptura perspicue vera est. *Coolescere* autem valet *concrescere* et *coagmentari*; *olescere* enim (ut docet Festus) valet *crescere*, quo verbo utitur idem Lucretius infra eodem libro: *Donec olescendi summum tetigere cacumen*. Vbi tamen quidam legunt *alescendi*, male. *Lambinus*.

1061. *Exordia semper*) Pessime: neque enim *semper* cum *repente* convenire potest. Errorem autem ut viderent interpretes; certe scripturae varietas satis efficere debuerat. Hic enim versus in lib. 5. repetitus fuit, sed novo etiam mendo deformatus: sic enim ibi legitur, *Tandem conveniunt ea, quae coniuncta, repente Magnarum rerum fiunt exordia saepe*. Sed et hic et illic scribendum est non *semper*, non *saepe*; sed *nempe*: *Magnarum rerum fierent exordia, nempe Terrai, maris, et caeli*, etc. Vitium autem ex compendiaria scribendi ratione natum est, nam pro *nempe* scribebant *npe*, unde procuderunt illud *saepe*, quemadmodum ex *saepe* τὸ *semper* procreavere: Faber. At vero ista tinnientia, ... *Coniecta repente* ... *Exordia nempe*, quae auris pati potest?

1065. *Avido*) Vasto, ingenti: sic lib. 5. *Inde avidam partem montes sylvaeque ferarum Possedere*. Lambinus.

Praeterea, cum materies est multa parata;
Cum locus est praesto; nec res, nec causa moratur
Vlla: geni debent nimirum, et confieri res.
Nunc et seminibus si tanta 'st copia, quantam
Enumerare aetas animantum non queat omnis;
Visque eadem, et natura manet, quae semina rerum
Coniicere in loca quaeque queat, simili ratione,
Atque huc sunt coniecta: necesse 'st confiteare
Esse alios aliis terrarum in partibus orbeis,
Et varias hominum genteis, et saecla ferarum.
Huc accedit, ut in summa res nulla sit una,
Vnica quae gignatur, et unica, solaque crescat,
Quin cuiusque sient saecli, permultaque eodem

amplexu aether noster ambit. Praeterea, cum sit idonea seminum copia, locus insuper idoneus, nec res ulla, nec ulla causa impedit, res creari debent et componi. Iam vero si tanta sit seminum copia quantam aetas omnis hominum enumerare non valeat, eademque natura sit, quae possit coniicere ista semina in alia quaeque loca simili ratione atque in hunc locum (in quo noster mundus existit) coniecta sunt; necesse est ut concedas in aliis etiam spatii infiniti partibus alios esse terrarum orbes, alias hominum gentes, et alia genera animalium. Adde quod in universa natura rerum nulla sit una res, quae unica gignatur, et sola et singularis crescat; sed in omni rerum genere plurima

1066. *Praeterea cum materies est, etc.*) Iterum v. 40. hoc modo arguit, Positis omnibus ad rem aliquam producendam requisitis; quidni res ista producatur? At est sufficiens materiae copia, idoneus insuper locus, nec deficit ista vis naturae, quae hunc mundum ex seminibus fortuito occursantibus composuit; quidni igitur, praeparatam et sibi obedientem materiam, in aliis etiam spatii infiniti partibus coniungat, et coelum, terras, mare, homines, atque animalia producat? Matrodorus dicit, ἄτοπον εἶναι ἐν μεγάλῳ πεδίῳ ἕνα στάχυν γεννηθῆναι, καὶ ἕνα Κόσμον ἐν τῷ ἀπείρῳ· ὅτι δὲ ἄπειροι κατὰ τὸ πλῆθος, δῆλον ἐκ τοῦ ἄπειρα τὰ αἴτια εἶναι, εἰ γὰρ ὁ μὲν Κόσμος πεπερασμένος, τὰ δὲ αἴτια πάντα ἄπειρα ἐξ ὧν ὅδε ὁ Κόσμος γέγονεν, ἀνάγκη ἀπείρους εἶναι· ὅπου γὰρ τὰ πάντα γέγονεν αἴτια, ἐκεῖ καὶ τὰ ἀποτελέσματα. Plutarchus de Placit. Phil. lib. I. cap. 5: Ita hoc et superius argumentum complectitur Metrodorus familiaris Epicuri.

1068. *Geni*) *Geri*, Gifanius, qui de hac voce cum Lambino perpetuo litiget; suam sententiam e libris tuetur Gifanius: se defendit Lambinus v. 1077. *Vnica quae gignatur*, etc.

1068. *Confieri*) Alibi Lucretius; et Virgilius, lib. 4. Aeneid. .... *Nunc qua ratione quod instat Confieri possit, paucis adverte, docebo.*

Sint genere; in primis animalibus indice mente:
Invenies sic montivagum genus esse ferarum,
Sic hominum genitam prolem, sic denique mutas
Squamigerum pecudes, et corpora cuncta volantum.
Quapropter coelum simili ratione fatendum 'st,
Terramque, et solem, lunam, mare, caetera, quae sunt,
Non esse unica, sed numero magis innumerali,
Quandoquidem vitae depactus terminus alte
Tam manet his, et tam nativo haec corpore constant,
Quam genus omne, quod his generatim rebus abundat.
Quae bene cognita si teneas; natura videtur

singularia et individua continentur, praecipue in generibus animalium, ut videre licet. Invenies enim genus montivagum ferarum; genus hominum, genus denique mutorum piscium, et genus avium sic esse (plurima singularia et individua complecti): pariter ergo fatendum est terram, solem, lunam, mare, caeteraque non esse unica et singularia, sed numero multa, et fere infinita; quandoquidem haec omnia constant corpore neque mortali, et his omnibus certus vitae terminus a natura aeque statuitur, ac istis rerum generibus, quae plurima singularia et individua complectuntur. Quae omnia modo proposita si bene perspecta habeas, natura dominis superbis repente liberata,

1076. *Huc accedit, ut in summa, etc.*) Tertium denique v. 13. proponit argumentum; res omnes creatas circumspice, in unoquoque genere plurima, quae vocant, individua invenies; in genere humano homines, in ferino feras, etc. Vnicum igitur solem, unicamque terram dices? Inepte id quidem, cum sol, terra, coelum, etc. sint tam interitura (ideo eadem genera animalium plurima complectuntur; quia singula intereunt, ut isti philosophi affirment, contra quos disputat Lucretius), quam caetera concreta.

1078. (*Quin cuiusque, etc.*) Hic versus cum sequenti Lucretienus non est, quod et Lembinus vidit: Faber. Libros sequitur Gifanius, retinet, licet non approbet. Corrupti forsan, et mutilus sine illis locus, ideo omissis aliorum coniecturis, hoc modo corrigendos censeo; *Vnica quae gignatur, et unica, solaque crescat Cuiuscunque siet, saeculi; permultaque eodem Sunt genere; imprimis animalibus inlice mentem; Invenies sic montivagum*, etc. *Inlice mentem* a Lipsio accepi; et ex his vocibus commoda et digna Lucretio sententia effingi potest.

1081. *Genitam prolem*) Nescio quis *geminam*, i. e. utrumque sexum.

1085. *Vnica*) *Vnum*, MS. Nonii, qui laudat hunc versum in voce *innumeralis*: at MS. isti ne credes.

1089 *Quae bene cognita si teneas, etc.*) V. 15. e positis pro more Lucretius in Providentiam impetum fecit: pace et otio Deos olim donavit; quia nihil beatum quod negotiosum; iam vero felix beatumque numen

Libera continuo Dominis privata superbis,
Ipsa sua per se sponte omnia Diis agere expers.
Nam (proh sancta Deum tranquilla pectora pace,
Quae placidum degunt aevum, vitamque serenam!)
Quis regere immensi summam, quis habere profundi
Indu manu validas potis est moderanter habenas?
Quis pariter coelos omneis convertere? et omneis
Ignibus aetheriis terras suffire feraceis?
Omnibus inque locis esse omni tempore praesto?
Nubibus ut tenebras faciat, coelique serena

videtur omnia sponte sua et per se agere, sine ope deorum, et providentia. Nam (proh dii sancti qui alto otio et pace tranquillum degunt aevum, vitamque agunt omni cura immunem) quis universum infinitum gubernare? Quae potestas valeat fraena totius universi manu sua moderari? Quis pariter omnes caelos convertere? Omnes etiam terras fertiles caelestibus (solis et astrorum) radiis calefacere? Et omni temporis momento omnibus in locis praesto esse? ut tenebrosas nubes terris inducat, et tonitru tranquillas sedes caeli con-

aliquibus curis distringi posse supponamus; quae autem vis iosinitos mundos regere, quae solibus, terris, etc. inoumeris praesidere valeat? Infiniti coim mundi maior sunt provincia quam ut a Deo vel maxime negotioso commode administrari possit. Haec impius de pusillo isto Deo quem homini similem effinxit. Scommate denique, quo athei communiter utuntur, concludit omnia, et certe felicius scommate quam argumento, contra Providentiam pugnatur. Καὶ μὴν ἐν τοῖς μετεώροις φορὰν, καὶ τροπὴν, καὶ ἔκλειψιν, καὶ ἀνατολὴν, καὶ δύσιν, καὶ τὰ σύστοιχα τούτοις, μήτε λειτουργοῦντος τινὸς νομίζειν χρῆναι δεῖσθαι, μήτε διατάττοντος ἢ διατάξαντος, καὶ ἅμα τὴν πᾶσαν μακαριότητα ἔχοντος μετὰ ἀφθαρσίας· οὐ γὰρ συμφωνοῦσι πραγματεῖαι, καὶ φροντίδες, καὶ ὀργαὶ καὶ χάριτες μακαριότητι, ἀλλὰ ἀσθενείᾳ, καὶ φόβῳ, καὶ προσδεήσει τῶν πλησίον. Epicurus ad Pythoclem.

1095. *Indu*) Vel *endo*, i. e. *in*: sic lib. 4. v. 776. lib. 6. v. 890.

1096. *Caelos*) Quia iosinitos mundos statuebant Epicurei, hinc factum esse ut Lucretius Epicureus τὸ *caelos* numero multitudinis, quae vox ἑνικῶς semper dicitur, teste Frontone Cornelio apud Gellium; lib. xix. c. 8. Tanaquillus Faber ad Lucretium observabat ingeniose: τὸ *caeli* tamen πληθυντικῶς occurrit in hoc versu vetustissimi poëtae; *Iupiter in coelis, Caesar regit omnia terris.* Menagius.

1097. *Suffire*) Calfacere, suffumigare, vaporare: sic lib. 4. *Et miseram tetris se suffit odoribus ipsa.* Et Virgilius, Georg. 4. *Et suffire thymo, cerasque recidere inanes.*

1099. *Caelique serena*, Hic multa Faber, quasi oblitus sui fuisset Lucretius, qui alibi negabit, et quidem accurate, fieri unquam posse ut coelo sereno tonet; vel saltem ea vulgi

Concutiat sonitu? tum fulmina mittat, et aedeis
Saepe suas disturbet, et in deserta recedens
Saeviat exercens telum, quod saepe nocenteis
Praeterit, exanimatque indignos, inque merenteis?
Multaque post mundi tempus genitale, diemque
Primigenum maris, et terrae solisque coortum,
Addita corpora sunt extrinsecus; addita circum
Semina, quae magnum iaculando contulit omne:
Vnde mare, et terrae possent augescere; et unde

cutiat; tum vibret fulmina, et sua templa saepissime evertat, et in loca deserta secedens, ibique fulminans, inaniter saeviat, exercens illud telum quod nocentes et impios saepe praeterit, immeritos vero et innocentes prosternit? Post ortum huius mundi, diemque natalem maris et terrae, et exortum solis, multa sunt corpora extrinsecus addita, plurima ex omni parte semina, quae infinitum Vniversum coniecit et applicuit; e quibus seminibus mare et terrae augeri

sententia, non sua loqueretur. *Caeli serena* melius interpreteris *ampla et spatiosa coeli templa:* quid enim ex vulgi sententia loqueretur Poëta, cum ad argumentum suum nihil faceret? quid denique coelum *serenum* cogitaret, cuius faciem tenebrosis nubibus in priori versus parte obscuraverat? Nihil hic de palponibus sacerdotibus Lucretius; nihil Virgilius, cum cecinit, Georg. 1. *Non alias caelo ceciderunt plura sereno Fulmina.* Nec aulae imponere voluit Horatius, *Plerumque per purum tonantes Egit equos volucremque currum.* Naso opus est, ut inquis, Faber, ut causas, rationesque, et consilia scriptorum sagaciter odorari possis, sed nasum nolo nimis nasutum.

1101. *Deserta*) *Diversa*, Gassendus; et in sequenti versu pro *quod*, quidam codd. exhibent *quo*.

1103. *Indignos*) Vt ipse explicat, *immerentes*. Sic Horatius, Sat. 2. lib. 2. *Cur eget indignus quisquam te divite?* Et Cicero Tuscul. 4. Misericordiam datam esse dicunt ad opem ferendam, et calamitates hominum *indignorum* sublevandas.

1104. *Multaque post mundi*, etc.) Mundos infinitos extruxit, mortales asseruit, animalibus similes, atque ideo nutriri, crescere, aliquando etiam diminui, senescere, et ad interitum vergere affirmat, v. 17. Infinitum enim universum subministrat semina, quibus receptis et debite coniunctis crescit mundus, et fit vegetior: cum tot semina emittit quot recipit, tum consistit, id est neque crescit, neque diminuitur; cum vero plura e mundo emittuntur semina, quam recipiuntur et debite coniunguntur, tum debilior fit mundus, et senescit.

1107. *Semina, quae magnum*, etc.) Sine dubio hic versus non est Lucretii, sed ab aliquo sibi nimium arrogante pro Lucretiano interpositus est, quasi aliquid deesset; itaque eum delendum censeo! Lambinus. Quam sententiam qui sequitur, errabit. Vid. lib. 1. v. 995.

Adpareret spatium coeli domus, altaque tecta
Tolleret a terris procul; et consurgeret aër.
Nam sua cuique locis ex omnibus omnia plagis
Corpora distribuuntur, et ad sua saecla recedunt:
Humor ad humorem, terreno corpore terra
Crescit; et ignem ignes procudunt, aetheraque aether:
Donicum ad extremum crescendi persica finem
Omnia perduxit rerum natura creatrix;
Vt fit, ubi nihilo iam plus est, quod datur intra
Vitaleis venas, quam quod fluit, atque recedit:
Omnibus his aetas debet consistere rebus;
His Natura suis refraenat viribus auctum.
Nam, quaecunque vides hilaro grandescere adauctu,

possunt, e quibus etiam caelum amplius fieret, altasque fornices procul a terris tolleret; novus etiam aër oriretur. Ex omnibus enim universi partibus propria semina singulis rerum generibus distribuuntur et applicantur; aquae semina aquae; terra augetur e terrestribus particulis, ignis ex igneis, atque aether ex aethereis: usque dum natura rerum parens et perfectrix omnia perduxit ad ultimos augmentationis suae terminos, quod evenit quando res non plura recipiunt semina intra vitales suas venas, quam eiiciunt et amittunt; tum enim omnes res summum aetatis suae florem attingunt, nec natura patitur ut ampliores et auctiores fiant. Quaecunque enim vides laeto augmine grandescere, et ad florem aetatis adultae paulatim

1109. *Adpareret*) Ita optime in secunda editione emendavit Lambinus (*aptaret* alii), *adparere* autem ab *adpario*, proprie est quod Graece προσκτᾶσθαι, *acquirere* aliquid, *adiungere*; Faber.

1112. *Ad sua saecla*) *Ad sua semina cedunt*; alii: *ad sua foedera*, alii; frustra: dum et codices, et ipse poëta alibi exhibet *sua saecla*.

1115. *Persica*) *Effectrix*, *perfectrix*: *perfice*, Gifanius, et Pareus, id est perfecte; ne credas lector. Alia vero praeter naturam Dea olim dicebatur *perfica*. Arnobius, lib. 4 adversus Gentes, p. 131. *Etiamne perfica una est e populo numinum, quae obscoenas illas et luteas voluptates ad exitum perficit dulcedine inoffensa procedere?* Et pag. 133. *Pertundae perficam coniungit.*

1119. *His aetas*, et *his natura*) Alii, *hic aetas*, et *hic natura*, e codicibus.

1121. *Nam, quaecunque vides*, etc.) Quoniam mundos suos aliquando crescere, aliquando diminui asseruit, totam rationem et incrementi et decrementi in animalibus (et eadem est rerum aliarum ratio) v. 23. explicat. Crescunt autem animalia, quia in prima aetate plus alimenti convertitur in animalis substantiam, quam ex illa depereat:

Paullatimque gradus aetatis scandere adultae,
Plura sibi adsumunt, quam de se corpora mittunt,
Dum facile in venas cibus omnis diditur; et dum
Non ita sunt late dispersa, ut multa remittant,
Et plus dispendi faciant, quam vescitur aetas:
Nam certe fluere, ac decedere corpora rebus
Multa, manus dandum 'st; sed plura accedere debent,
Donicum olescendi summum tetigere cacumen:
Inde minutatim vireis, et robur adultum
Frangit, et in partem peiorem liquitur aetas.
Quippe etenim quando est res amplior, augmine demto

assurgere, plura sibi assumunt corpora, quam de se eiiciunt, dum scilicet alimentum in omnes venas facile distribuitur, nec tam dilatata sunt, ut multa corpora ex se eiiciant, et plura amittant quam recipiant; concedendum enim omnino est corpuscula multis modis effluere atque decedere a rebus, plura vero debent accedere donec res attigerint ultimum augmentationis suae terminum; deinde paulatim vires et perfectus vigor decrescunt, et aetas debilitata tabescit; nam quo res est mole amplior et latior, si modo non augeatur, eo plura

media tantundem convertitur, quantum deperit; ideo consistit animalis aetas, id est, neque crescit, nec decrescit animal: extrema autem aetate amplius deperit quam convertitur. Ita crescunt et decrescunt animalia, at unde evenit quod in prima aetate plus recipitur et adiungitur, in media tantundem, in extrema minus, nondum inquirit poëta, latet causa, et, id scio, atheos semper latebit.

1126. *Quam vescitur aetas*) Aliquis, *pascitur*. In illo versu, *Et plus dispendi faciant, quam vescitur aetas*, plane aliquid est quod contra poëtae mentem facit, constat quippe haec verba *quam vescitur* opposita illis esse *plus dispendi faciant*: itaque τὸ *vesci* significaret *acquirere*, parare, etc. cui rei linguae Latinae usus reclamat. Quamobrem hunc locum ita semper legendum existimavi: *Et plus dispendi faciant quam* nancitur *aetas*. *Nancitur* autem fit a *nancior*, id a *nancio* est, quod olim usurpavit Gracchus ut ex *Prisciano* novimus: ex *nancio* autem nova proles orta est *nanciscor*, quam recentior usus retinuit; nancio autem significat *occupo, prehendo, capio*; in XII. Tab. *Siquid pigneris nanciitor sibi habeto*. Inde *renancitur* apud Paulum Diaconum, Festi Epitomisten, pro *reprehendit*; Faber. Festi tamen codd. exhibent *renanciscitur*. Lucretii codd. *vescitur*, quae vox forsan commode retineri potest.

1127. *Ac decedere*) *Atque recedere*, alii: et pro *multa, manus dandum est.*, in sequenti versu, *multimodis, dandum est.*

1129. *Donicum olescendi*) Vid. v. 1060.

1132. *Augmine demto*) Bene: nec *augmine adepto* recte scribitur.

Et quo latior est, in cunctas undique parteis
Pluria eo dispergit, et a se corpora mittit;
Nec facile in venas cibus omnis diditur eii;
Nec satis est, pro quam largos exaestuat aestus,
Vnde queat tantum suboriri, ac suppeditare,
Quantum opus est, et quod satis est, Natura novare.
Iure igitur pereunt, cum rarefacta fluendo
Sunt; et cum externis succumbunt omnia plagis:
Quandoquidem grandi cibus aevo denique defit;
Nec tuditantia rem cessant extrinsecus ullam
Corpora conficere, et plagis infesta domare.
Sic igitur magni quoque circum moenia mundi

corpora ex se in omnes undique partes emittit, et dispergit: nec alimentum in omnes venas istius rei facile distribuitur: et quoniam largam effluviorum copiam res ista emittit, alimentum quod accipit non satis est, unde tantum, quantum opus est, suboriri et suppeditari possit, et quod naturae defluentis reparationi sufficiat. Necesse est igitur ut pereat ista res, cum effluvia emittendo rarior fiat illius textura, et externorum corporum incursu valide percutiatur; quandoquidem rei grande aevum attingenti non subministratur sufficiens alimentum, nec corpora externa perpetuo incursantia et infesta unquam cessant ictibus suis rem frangere et conficere. Pari modo moenia huius magni mundi

1136. *Nec satis est, pro quam largos, etc.*) Lambinus legit, *Nec satis est quae per largos*, etc. totumque versum tanquam adulterinum reiicit. Faber ita legit, *Nec satis est, praequam largos exaestuat auctus*. Cuius hic erit sensus: *Vbi corpus ad crescendi cacumen venit, tum defluere, et minui debet, quia nihil satis est, unde tantum suboriri possit, praequam exaestuat largos auctus*; id est, substantiam prius acquisitam amittit. Auctum enim vocat eam substantiam, qua illud aut illud corpus auctum est, ut et alibi. Nulla est utriusque interpretis coniectura; iniquus ille, qui reiicit hunc versum, nec aequior ille, qui emendat. Quis enim nescit corpora animalium tantam effluviorum copiam quotidie emittere, ut alimentum, nisi copiose subministratum, illis reparandis non sufficiat? Iure igitur legitur, *nec satis est*: quis etiam ignorat effluvia ista in modum aquae e fistulis expressae erumpere? Quaenam igitur vox significantior ista voce *aestus*?

1141. *Sic igitur magni quoque*) Demum v. 29. concludit: Mundum eo modo quo animalia senescere, meatus viz. quos in animalibus venas voces, assiduis corporum externorum ictibus labefactati, aegre recipiunt materiam mundo reparando idoneam ex *infinito* defluentem? at iam tam late expansa est haec compages, ut plus materiae e se dimittat, quam ex infinito accipit, atque ideo dimi-

Expugnata dabunt labem, putreisque ruinas:
Omnia debet enim cibus integrare novando;
Nequicquam, quoniam nec venae perpetiuntur
Quod satis est; neque quantum opus est, natura ministrat.
Iamque adeo affecta 'st aetas, effoetaque tellus
Vix animalia parva creat, quae cuncta creavit
Saecla, deditque ferarum ingentia corpora partu.
Haud (ut opinor) enim mortalia saecla superne
Aurea de coelo demisit funis in arva;
Nec mare, nec fluctus plangentes saxa crearunt:
Sed genuit tellus eadem, quae nunc alit ex se.
Praeterea nitidas fruges, vinetaque laeta
Sponte sua primum mortalibus ipsa creavit:

(caeli aspectabiles) labefactata corruent et dissolventur: alimentum omni renovare omnia et instaurare debet, cibus fulcire et sustentare; at id frustra tentatur quoniam neque venae ipsae (meatus per quos alimentum distribuitur) recipere sustinent id quod satis est, neque natura id quod sufficit huius mundi reparationi subministrat: imo iam iam vires terrae diminuuntur, et tellus fit effoeta, vix producit parva animalia, quae cuncta rerum genera, et vasta ferarum corpora olim peperit et procreavit. Nec enim, ut opinor, funis aureus de caelo in terram demisit genera animalium, neque mare, neque fluctus rupes pulsantes illa produxerunt, sed terra ex se produxit res omnes quas nunc nutrit et sustentat. Praeterea tellus sponte sua opimas segetes et vineta grato fructu abundantia olim mortalibus produxit, ipsa etiam sponte sua dulces

nuatur necesse est, et devigescat. Quin ut Epicurus statuit, omnia genera animalium, fruges, arbores, etc. sponte sua tellus olim produxit, quam tamen hodie effoetam sentimus, ideoque ipsam senescere fatendum est.

1145. *Putreisque ruinas*) Gassendus, *tristesque*.

1146. *Omnia debet enim cibus*, etc.) Huic versui nonnulli subiungunt versum prorsus ineptum, *Et fulcire cibis, ac omnia sustentare*. Hic enim delendus est; imo, si libri permitterent, tres alios reiicerem.

1149. *Iamque adeo affecta 'st aetas*, etc.) Lambinus praefert, *Iamque adeo fracta est aetas, effoetaque tellus*, nec reiicit, *Iamque adeo affecta est aetas, affectaque tellus*.

1152. *Haud (ut opinor) enim*, etc.) E terra inquam haec omnia orta, neque enim, ut isti providentiae assertores aiunt, animalia e coelo per catenam illam, quam unus hominum Homerus vidit, demissa sunt; neque porro mari, et fluctibus littora pulsantibus edita: sed quae tellus hodie omnia genera alit, illa ipsa est quae cuncta protulit; *Faber*.

Ipsa dedit dulceis foetus, et pabula laeta;
Quae nunc vix nostro grandescunt aucta labore:
Conterimusque boves, et vires agricolarum;
Conficimus ferrum vix arvis suppeditati:
Vsque adeo pereunt foetus, augentque labores.
Iamque caput quassans grandis suspirat arator
Crebrius incassum magnum cecidisse laborem;
Et cum tempora temporibus praesentia confert
Praeteritis, laudat fortunas saepe parentis;
Et crepat, antiquum genus ut pietate repletum
Perfacile angustis tolerarit finibus aevum,
Cum minor esset agri multo modus ante viritim:

fructus procreavit, et laeta gramina; quae nunc temporis hominum cura et labore adiuta aegre crescunt: boum et agricolarum vires conterimus, vix satis ferri est quo agros colamus (in colendis agris omne ferrum consumimus), usque adeo res aegre crescunt, et labores hominum augentur. Et nunc temporis robustus arator quassans caput queritur ingentem suum et improbum laborem saepe incassum cecidisse, comparat praesentem aetatem cum praeterita, frequenter laudat felicem parentis sui sortem, et saepe memorat, ut prisca gens mortalium pietatis plena vitam omnibus rebus necessariis abundantem nullo suo labore transegerint inter angustos fines; cum olim singulis hominibus multo minor agri modus contigit: nec intelligit res omnes paulatim deficere,

1160 *Conterimusque boves, etc.*) Hi duo versus unde olim malum pedem tulere, eo et referri debent, neque enim Lucretii lucerna digni sunt: Faber. Gifanius legit, *Conterimusque boves, et vires agricolarum Conficimus. Seris vix arvis suppeditati Vsque adeo pereunt foetus*, etc. Sera autem arva, tristia, quae fructum aegre reddunt; ut *sera mors* Aeneid. 6. Mors *gravis*: et *serum* bellum apud Salustium; *grave* bellum: Servius. Quidam legunt, *Conficimus, ferrum vix arvis suppeditarit.*

1163. *Vsque adeo pereunt foetus*) Palmerius *parcunt* foetus, id est, parcius redduntur, et augentur labores.

1168. *Et crepat, antiquum genus, etc.*) Argumento, quod modo duxerat ex Epicuri placitis, subiungit poëtarum fabulas de aureo seculo, viz. tunc temporis mire fertilis erat terra, omnia sponte produxit, quae iam multo labore subacta aegre homines sustentat: conscius autem poëtas istos hanc terrae fertilitatem numinis benevolentiae piis hominibus faventis attribuisse, istam opinionem scommate impugnat, et despicit ignorantiam illorum, qui tellurem senio effoetam fieri nondum intellexerint.

1169. *Perfacile — tolerarit — aevum*) Beati viverent: sic enim hunc locum capio, ut illum Terent. *Quam vos facile vivitis.* Inde apud Homerum, Dii ῥεῖα ζώοντες dicuntur: Faber.

Nec tenet, omnia paullatim tabescere, et ire
Ad scopulum spatio aetatis defessa vetusto.

ad interitum vergere, et multis annis fessa et debilitata ad scopulum aetatis (metam terminumque vitae suae) tendere.

1171. *Ad scopulum*) Ad interitum; translatum a navi quae infligitur scopulo: Lambinus. Per *scopulum* intelligit exitium, labem, ruinam: Faber. Salmasius autem asserit scopulum esse metam, seu parvum scopum; sic Suetonius in Domitiano, cap. 19: Nonnunquam pueri procul stantis, praebentisque pro *scopulo* dispansam dextrae manus palmam, etc.

In hoc libro positae sunt omnes Epicuri fortunae, exiguae quidem istae, quas tamen multi olim afflixerunt, et Tullius diripuit. Instaurare demum magno conatu nititur Lucretius, eo successu, quem meretur: idem enim Epicuri opinionibus accidit quod foetui mali staminis, copiosum licet, et saluberrimum alimentum ingeras, debilis tamen manet, et infirmus.

A v. 66. ad v. 82. docet Poëta motum esse, nec diffitemur: motum etiam rerum omnium e motu seminum oriri; illud quoque agnoscimus: sed dum v. 82. pondus seminibus, et inde motum attribuit, nimium sibi et suis atomis indulget: quis pondus omni materiae, et quis corporibus eiusdem molis idem pondus concedat? Sensus enim et experientia reclamant. Vidit autem Epicurus lapides, ligna, cuncta denique intra mundi huius ambitum contenta deorsum tendere, atque ideo credidit omnia ab aeterno descendisse; quam opinionem qui amplectitur, nae ille erit nitidissimus de grege Epicuri philosophus: idem enim ac si diceret, rotas, elateres, et reliqua machinae alicuius membra id factura seorsim, quod coniunctim faciunt. Sed ut hoc quoque largiamur; habemus tandem infinita semina per inane infinitum pari passu, et aequali velocitate deorsum tendentia. In immensitate latitudinum, longitudinum, altitudinum, infinita vis innumerabilium volitat atomorum, quae interiecto inani cohaerescunt tamen inter se, et aliae alias apprehendentes continuantur, ex quo efficiuntur hae rerum formae et figurae. Vnde vero aliae alias apprehendant, cum pari velocitate omnes ferantur? viz. paullum, et quam minimum declinant, v. 220. Sed ipsa haec declinatio ad libidinem fingitur (ait enim Lucretius declinare atomos sine causa, quo nihil turpius physico), et illum motum naturalem omnium ponderum e regione inferiorem locum petentium sine causa eripuit atomis. Nec tamen id, cuius causa haec finxerat, assecutus est; nam sive omnes atomi declinabunt, nullae unquam cohaerescent; sive aliae declinabunt, aliae suo nutu recte ferentur; erit hoc quasi provincias atomis dare, quae recte, quae oblique ferantur. Tullius primo de finibus.

Hanc difficultatem sensit ipse Lucretius v. 225, ubi non tam solvit, quam vi eius succumbit oppressus et prostratus. Sed v. 251, aliam difficultatem movet, cuius ope vim prioris effugere conatur; vel, ut sepia, tenebras et caliginem offundit, ut difficilius inveniri et capi possit. Asserit enim sine ista seminum declinatione libertatem voluntatis, quam in omnibus animalibus sentimus, explicari non posse. Respondet Cicero, lib. I. de Natura Deorum: Hoc persaepe facitis, Epicurei, ut cum aliquid non verisimile dicatis, et reprehensionem effugere velitis, efferatis aliquid quod omnino ne fieri possit, ut satius fuerit illud ipsum, de quo ambigebatur, concedere, quam tam impudenter resistere: velut Epicurus, cum videret, si atomi ferrentur in locum inferiorem suopte pondere, nihil fore in nostra potestate, quod esset earum motus certus et necessarius; invenit quo modo necessitatem effugeret, quod via Democritum fugerat. Ait atomum, cum pondere et gravitate directo deorsum feratur, declinare paullum! hoc dicere turpius est, quam illud, quod vult, non posse defendere. Et libro de Fato: Epicurus uno tempore res duas suscipit inenodabiles, unam, ut sine caussa fiat aliquid, ex quo existet ut de nihilo quippiam fiat; quod nec ipsi, nec cuiquam physico placet: alteram, ut cum duo individua per inanitatem ferantur, alterum e regione moveatur, alterum declinet. Fusius deinde hanc causam agit in eodem libro. Quae ergo nova causa in natura est quae declinat atomum? aut num sortiuntur inter se, quae declinet, quae non? aut cur minimo decliner intervallo, maiore non? aut cur declinet uno minimo, non declinet duobus aut tribus? Optare hoc quidem est, non disputare; nam neque extrinsecus impulsam atomum loco moveri et declinari dicis, neque in illo inani, per quod feratur atomus, quidquam fuisse causae cur ea non e regione ferretur, nec in ipsa atomo mutationis aliquid factum est, quamobrem naturalem sui ponderis motum non teneret. Ita cum attulisset Epicurus nullam causam quae istam declinationem efficeret, tamen aliquid sibi dicere videtur, quum id dicat quod omnium mentes aspernentur et respuant. Ita hortos Epicuri vastat Cicero, et evertit totam illam, quae providentiae iniquior est, philosophiam.

Melius tamen succedit longa illa a v. 333. ad versum 580. disputatio de varietate figurarum quae in seminibus invenitur; similiter illa de seminibus diversimode figuratis in unoquoque composito contentis, a v. 581. ad v. 728. Argumentum enim fabulis subinde introductis ornat, et sententiam suam variis, iisque firmissimis rationibus confirmat.

Nec ullus unquam Epicureae philosophiae adversarius effugiat ista argumenta, quibus a v. 729. ad v. 1021. demonstrat, semina coloris, odoris, caloris, omnis denique qualitatis, at sensus esse expertia; originem sensus ipse, fateor, non recte explicat, at sensum animalium sensilibus principiis (quod unum in hoc libro agit) minime deberi, eo quo Lucretium decuit, acumine persuadet.

Quod denique a v. 1022. ad v. 1103. innumerabiles mundos extruit, hoc etiam ferri potest, si aliquem architectum adhibuisset. Sed quis credit ex atomorum concursione fortuita hunc mundi pulcherrimum ornatum esse perfectum? An cum machina-

tione quadam aliquid moveri videmus, ut sphaeram, ut horas, ut alia permulta, non dubitamus quin sint opera illa rationis: cum autem impetum coeli cum admirabili celeritate moveri, vertique videamus, constantissime conficientem vicissitudines anniversarias cum summa salute et conservatione rerum omnium, dubitamus quin ea non solum ratione fiant, sed etiam excellenti quadam, divinaque ratione? Quod si mundos efficere potest concursus atomorum, cur porticum, cur templum, cur domum non potest, quae sunt minus operosa, et multo quidem faciliora? Haec Cicero providentiae gratissimus vindex.

Demum a v. 1104, ad v. 1171, mundos innumerabiles quotidie nascentes, et intereuntes contemplare, et beatum te iudicabis, lector, qui inter tot tantasque ruinas integer manes et illaesus: interim ridebis lactentes istos, et senescentes mundos, modo fame enectos, modo pinguedine nimia obesos. Certo enim certius, tum perire omne Lucretii acumen cum providentiae adversetur.

T. LVCRETII CARI

DE

RERVM NATVRA

LIBER TERTIVS

LIBRI TERTII

ARGVMENTVM.

Hactenus, duobus nempe superioribus libris, naturam et affectiones quas dicimus atomorum, rite explicasse sibi visus est Poëta: nunc quatuor reliquis libris ea, quae ex atomis istis fiunt, attentius speculatur. Atque uti par fuit, primas detulit partes animae et animo, de quibus hoc toto libro iam disputat. Hunc autem auspicatur librum ab *Epicuri* laudibus, quem a v. 1 ad v. 94 praedicat primum docuisse non a Deo, sed ex fortuito atomorum concursu mundum hunc et omnia fuisse facta; atque inde hominum mentes Deorum, mortis, et poenarum post mortem metu liberasse: hoc autem unus *Epicurus* feliciter perfecit, quod alii philosophi frustra conati sunt. Pauca haec de *Epicuro* praefatus, docet a v. 94 ad v. 137 animum et animam partem esse hominis aeque ac pedes, manus, brachia, caput, et reliqua membra, et non habitum vitalem totius corporis, seu omnium partium corporis intentionem, et concentum, quam quidam veteres philosophi *harmoniam* dixerunt. Ne vero minus distincte disputare videatur, dum vocibus *animus* et *anima* promiscue utitur, a v. 138 ad v. 161 docet *animum* et *animam* unam quidem rem esse, *animum* vero praecipuam esse partem, et in corde residere, quippe ibi metus, gaudium et reliquae passiones quae animum sequuntur, sese ostentant; dum *anima*, in qua loco-motiva facultas unice sita est, per totum corpus dissita ad nutum *animi* movetur. Inde a v. 162 ad v. 177 demonstrare conatur *animi* et *animae* naturam esse corpoream; animus enim tangit animam, quam movet, anima autem corpus; nullus vero, nisi inter corpora, contactus. A v. 178 ad v. 323 docet corporeum hunc animum componi e seminibus minutissimis quidem, tenuissimis et maxime rotundis; et si rem ipsam spectemus, e calore, vento, seu vapore, et aëre, et alia insuper re, quae ex tenuissimis, minutissimis, et maxime mobilibus se-

minibus constans, est *sensus* principium et origo: quo vero modo calor, ventus, aër, et quarta illa res innominata misceantur, explicare se non posse liquido fatetur. A v. 324 ad v. 350 asserit animam et corpus ita coniuncta esse, ut sine utriusque pernicie separari non possunt: deinde a v. 351 ad v. 370 non solum animum, sed etiam corpus *sentire* affirmat, seu potius totum animal, rem e corpore et anima compositam. Posthaec a v. 371 ad v. 417 refutat opinionem *Democriti*, qui singulas animae partes singulis corporis partibus appositas et coniunctas esse docuit; et ut olim affirmasset animum esse potiorem totius compositi partem, sic ab *animo* potius quam ab *anima* vitam dependere, et salutem animalis conservari asserit. Deinde a v. 418 ad v. 842 animos et animas nasci et interire cum corporibus viginti octo argumentis demonstrare conatur, et *transmigrationem Pythagorae* obiter deridet. Demum a v. 842 ad v. 882 mortem nihil esse docet, cum post mortem nihil est mortali animae timendum, imo si anima immortalis (ut Platoni visum est) concedatur, mortem tamen nihil esse, cum anima separata non meminerit se unquam antea extitisse: proinde ad v. 906 ridet hominum vanam de sepultura solicitudinem. Deinde demonstrat *mortem* non esse malum, quia mortui non indigent istis bonis quibus vivi gaudent, neque istis doloribus afficiuntur qui miseros mortales cruciant, ad v. 943. Vitam etiam ipsam non esse desiderabilem, quippe quae nihil novi afferat; sed easdem semper voluptates usque ad nauseam subministrat, ad v. 988. Ne vero istae fabulae, quas poëtae narrant, de inferis et poenis post mortem terreant mortales, ad v. 1036 omnes illas commoda interpretatione elevat. Deinde usque ad finem huius libri monet plerosque mortalium inepte et absurde de *morte* queri, cum sapientissimi hominum, et potentissimi ducum et imperatorum vim dirae necessitatis senserint. Docet ideo mortales vitam sollicitam et inquietam agere, quod hanc mortis contemplationem refugiant, et inepte votis omnibus vitam expetere quam aliquando amissuri sunt, quae nullam novam voluptatem afferat, innumeris vero doloribus et periculis obnoxia reddatur; praesertim cum vivendo nihil detrahunt de tempore mortis, quae omnes manet aeterna.

TAN. FABRI

IN

LIBRVM TERTIVM

PRÆFATIO AD LECTOREM.

Hic vero ille Lucretii liber est qui, praeter caeteros, cum delectu et acri quodam iudicio legi debeat. Cum enim in eo corpoream esse animi nostri naturam demonstrare conetur Poëta, periculum fortasse fuerit, ne quidam nimium creduli, ad illius sese rationes adiungant; alii autem, dum eiusmodi doctrinam omnibus calculis damnandam existimabunt, ultro se tam praeclari libri lectione privatum eant. Id ne fiat, non abs re fuerit meminisse, multos e veteribus ita existimare, daemonas in rerum corporearum numero habendos. Ex iis fuerunt non Porphyrius modo, in admirabili illa πραγματεία περὶ ἀποχῆς, etc. sed et Plotinus et Iamblichus; ut e nostris quoque Tertullianus, Basilius, Augustinus, ut ne recentiores appellemus. Hanc itaque de Angelis sententiam si veteres illi impune secuti sunt, nihil, ut opinor, esse debet, quamobrem Lucretii opinione de animis corporeis tantopere offendamur, cum hoc usque nil sit, quod audire sine offensione non possis. Sed utinam ibi stetisset Lucretius. Nam alii quidem animorum nostrorum, quos eiusdem cum daemonibus naturae esse putaverunt, immortalitatem tutabantur; et suum illis aut ius, aut Dei beneficium, servabant: at hic noster, ubi corporeae naturae animos hominum esse ostenderit, ibi strenue et incunctanter colliget, fieri nulla ratione posse, ut ne illos interitus et dissipatio consequantur; quin et turpiter errare vulgus hominum asseret, qui religionibus attoniti, fracti et abiecti, *Aeternas nigra poenas in morte timendum* existimant. Saxa itaque et scopulos vides, lector, a quibus longe longeque refugisse debes. Quamobrem diligenter faciendum erit, ut deserta tantisper Epicuri secta, ad rationem Platonicorum te conferas, qui animos nostros in immortalitatem as-

scrueruot. Sed tutius multo, si, omissis fluctuantis philosophiae concertatiooibus, ad Eum recta transeas, qui rerum omuium Parentem, viventium Deum, non autem mortuorum esse, demonstravit. Alterum vero, mi lector, quod ego ante oculos perpetuo babendum arbitror, hoc erit: animi nostri vel spirituales babeantur, vel corporei, si voles; illis certe Lucretii argumentis haud sane magnopere moveri debemus, cum nobis, qui Christiani sumus, planissime et ἀναμφιβόλως persuasum sit, fore etiam aliquando, ut haec bruta corporis moles, quam nunc animus noster circumfert, ubi diuturno annorum curriculo computruerit, dein sparsa fuerit ac disiecta, denuo tamen coalescat, et ex aquis, aëre, terris collecta et couquisita, ad interminabilem saeculorum seriem perseveret. Probet igitur Lucretius quam lubebit, corpoream esse animorum naturam, atque adeo illos interitui obnoxios esse, nil ille profecto dixerit, quod hominem vere christiannm possit percellere; com corporis nostri resurrectionem et immortalitatem praeter universas physiologiae vulgaris, ac chymiae ipsius rationes (nam admirabilis illa *operatio*, de qua et Quercetanus et alii, nil ad resurrectiooem corporum facit) futuram credamus, quae res, si non maiorem (quanqoam maiorem), parem certe in sese difficultatem babet. Hoc tantom addam, Tertolliani tractatum, qui de *anima* inscribitur, in primis facere ad huoc librnm intelligendom; enm si leges, praestantissimum Viri Magni opos legeris. Sed tamen est aliud etiam tantillum quod te volebam: si qoid a me ex mente Lucretii, vel in hocce libro dictum fuerit, vel in aliis, facito, quaeso, ot memineris, *actorem* esse me, non *poëtam*. Quidquid certe tale properanti exciderit, id ego omne pro indicto baberi volo: neque eoim ea vitae nostrae ratio est, nt quem exitum Natura brutis animantibus esse voluit, eum nos libenter, ubi seiunctus a corpore aoimus fuerit, exspectemus. Vale.

T. LVCRETII CARI

DE

RERVM NATVRA

LIBER TERTIVS

E tenebris tantis tam clarum extollere lumen
Qui primus potuisti, illustrans commoda vitae;
Te sequor, o Graiae gentis decus, inque tuis nunc
Fixa pedum pono pressis vestigia signis,
Non ita certandi cupidus, quam propter amorem,
Quod te imitari aveo: Quid enim contendat Hirundo

O Epicure, qui primus potuisti tam claram lucem e tam densis tenebris proferre, vitae commoda illustrans, te Graecorum decus, et ornamentum, sequor, et in tuis vestigiis meos pedes figo; non quod tecum contendere velim, sed quod tui observantissimus, te imitari cupiam. Quid enim hirundo cum cygnis

1. *Tam clarum extollere lumen*) Id Graeci dicunt αἴρειν πυρσόν, et eum quid e speculis ea ratione significabant, id διὰ πυρσῶν, et παρὰ πυρσῶν nuntiari dicebatur. Hinc sumpta metaphora qua Lucretius usus est; *Faber*. Alloquitur autem v. 30. Epicurum Atheniensem philosophiae Epicureae principem: invenit quidem Democritus, sed ita expolivit et perfecit Epicurus, ut pater rerum et inventor a Lucretio haud absurde diceretur. Huic quidem felix ingenium gratulatur, beneficia agnoscit quae contulit hominibus, dum naturam rerum explicavit, et omnem de providentia opinionem et terrores inde natos dispulit; idem denique asserit, quod L. Torquatus in Ciceronis prim. lib. de fin.: Ego arbitror Epicurum unum vidisse verum, maximisque erroribus hominum animos liberasse, et omnia tradidisse, quae pertinerent ad bene beateque vivendum.

2. *Illustrans*) Qui extollit lumen, proculdubio illustrat: in versu sequenti pro *gentis decus*, *gentis dux*, Gassendus.

4. *Fixa*) Quidam ἀρχαϊκῶς, *ficta* (nec enim Lambinus id negare debet quod Diomedes, aliique veteres grammatici asseruerunt), sed quod eiusdem significationis sit; *Faber*.

6. *Hirundo*) Cygnorum enim cantus admirantur omnes, qui ingratam hirundinum garrulitatem damnant;

Cycnis? aut quidnam tremulis facere artubus Hoedi
Consimile in cursu possint, ac fortis Equi vis?
Tu Pater, et rerum inventor: tu patria nobis
Suppeditas praecepta, tuisque ex, inclute, chartis,
Floriferis ut apes in saltibus omnia limant,
Omnia nos itidem depascimur aurea dicta,
Aurea, perpetua semper dignissima vita.
Nam simul ac ratio tua coepit vociferari
Naturam rerum haud divina mente coortam,
Diffugiunt animi terrores; moenia mundi
Discedunt, totum video per inane geri res.
Apparet divûm numen, sedesque quietae:

certaret? aut quid hoedi tremulis membris debiles et infirmi praestare possunt in cursu, quod simile sit celeritati fortis equi? Tu es pater, et philosophiae auctor, Tu, ut pater natis suis, das optima praecepta, et ex tuis libris (divine vir), ut apes in agris floriferis e floribus dulcia sua mella legunt, nos opiniones aureas colligimus, aureas inquam, et dignas ut in memoria semper habeantur. Namque ubi primum philosophia tua perspicue docuit universum non esse a Deo factum, terrores isti, qui mentem occupabant, fugiunt, mundi moenia diducuntur, et per omne inane spatium res nasci et interire video. Mentis meae oculis Dii obiiciuntur, et quietae illorum sedes, quas neque venti qua-

Τί σοι θέλεις ποιήσω Τί κωτίλη χελιδών; Anacr. Od. 12. Ita enim legendum; non Τί σοι, λάλη χελιδών. Κώτιλος autem ἀπατηλός, ἀπατεών, δόλιος, λάλος· κωτίλη, λαλεστάτη. Hes.

7. *Artubus*) Alii, *artibus*, quod olim usurpare solebant, sed ego *artubus* praetulerim; cum sciam ab *artes* (τέχναι) dici *artitos*: ut *artitus* in Glossis Philoxeni vertitur πάντεχνος, δαίδαλος, sic ab *artus artutos*, id est *robustos* vocabant. Sunt tamen quibus haec minus certa videantur; sed nihil ad Lucretium; *Faber*.

9. *Patria*) Modo dixerat Epicurum esse patrem et inventorem rerum.

11. *Limant*) Ita Lambinus e codd. alii *libant*: quae vox cum sequenti *depascimur* melius convenit.

15. *Haud divina*) *Haud* abest ab omnibus libris, sed restituit, sententia ipsa postulante, Lambinus: conicit etiam legendum, *divûm sine*.

Ibid. *Coortam*) Alii *coactam* malunt, quidam etiam libri *creatam* exhibent.

17. *Discedunt*) Longe latiora et ampliora fiunt; animus nullos fines habet quos intra coërceatur ut antea; *Faber*. Melius vero Lambinus, dividuntur et hiant; per diducta enim et hiantia mundi moenia in magnum inane prospicit. M. Tull. Off. 3. Cum terra *discessisset* magnis quibusdam imbribus. Et Virgilius, *Video medium* discedere *coelum*.

18. *Apparet divûm numen*) Sed cur *apparet divûm numen*? Scilicet, quae

Quas neque concutiunt venti, neque nubila nimbis
Adspergunt, neque nix acri concreta pruina
Cana cadens violat; semperque innubilus aether
Integit, et large diffuso lumine ridet.
Omnia suppeditat porro Natura, neque ulla
Res animi pacem delibrat tempore in ullo.
At contra nusquam apparent Acherusia templa;
Nec tellus obstat, quin omnia dispiciantur,
Sub pedibus quaecunque infra per inane geruntur.
His tibi me rebus quaedam divina voluptas
Percipit, atque horror, quod sic Natura tua vi

tiunt, neque nubes imbribus perfundunt, neque nix alba acri pruina concreta cadens violat, et quas purus semper, et sine nube aether tegit, et late diffusa ubique luce benigne aspicit, et fovet. Natura porro omnia illis Diis subministrat; nec ulla unquam rei tranquillitatem animi et otium diminuit. At contra nullibi tartara, aut inferi cernuntur; nec terra impedit quo minus omnia ista, quae infra sub pedibus nostris in inani spatio fiunt, contemplari possimus. Dum haec contemplor maxima voluptas me invadit, et ingens admiratio, quod tui

ante Epicurum vulgus philosophorum sentiebat, ita ab eorum natura aliena erant, nihil ut de iis certi haberetur, etc. Fortasse etiam non minus recte dixeris, apparet numen deorum quietum (sequitur enim *sedesque quietae*), ita ut ab iis nil male metuendum, cum iam molesta illa odiosaque providentia remota sit. Haec Faber. Frigidas vero istas observationes respuit poëta. *Apparet divûm numen*, quoniam per hiantia mundi moenia in immensum inane perspiciens non minus Deos, quam caeteras res vidit, v. 25. .... *Nusquam appareat Acherusia templa.*

21. *Innubilus*) Quidam codd. *sine nubibus*; melius tamen *innubilus* legendum. Homerus, e quo hi quatuor versus desumpti sunt, utitur voce ἀννέφελος; Odyss. ζ.

23. *Omnia suppeditat — natura*) Diis viz. sic lib. 1. v. 61. *Ipsa suis pollens opibus, nihil indiga nostri.*

24. *Delibrat*) Quasi decorticat, et extenuat; Lambinus: alii *delibat*, quos sequor.

26. *Nec tellus obstat*) Ratio enim omnia obstantia pervadit; *Faber.*

28. *His tibi me rebus*, etc.) Istud *tibi*, ut σοί, σε, *me*, *te*, passim apud Graecos, passim apud Latinos, παρέλκον est; *Faber*. Lucretius, lib. 2. v. 1037. *Quom tibi iam nemo fessus satiate videndi*, etc. *His ubi*, Gifanius, et interpretatur *ubi* in qua re, in qua ratione, praeceptis, via, philosophia; imperite. Fayus vero, *ubi*, postquam, cum, quoniam, relative ad vocem *quoniam*, v. 31. Lambinus legit *tibi* sup. *fateor*. Quae demonstrant sacrificulum istum ne legere quidem Lambinum potuisse.

29. *Percipit*) Alii, *Percutit*. Quidam legunt, *Quod sit natura tua vi Tam manifesta patens ex omni*

Tam manifesta patet ex omni parte retecta.
Et quoniam docui, cunctarum exordia rerum
Qualia sint, et quam variis distantia formis
Sponte sua volitent alterno percita motu,
Quoque modo possint ex his res quaeque creari:
Hasce secundum res animi natura videtur,
Atque animae claranda meis iam versibus esse:
Et metus ille foras praeceps Acheruntis agendus
Funditus, humanam qui vitam turbat ab imo;
Omnia suffundens mortis nigrore, neque ullam
Esse voluptatem liquidam puramque relinquit.
Nam, quod saepe homines morbos magis esse timen- (dos
Infamemque ferunt vitam, quam Tartara lethi,

ingenii viribus tota ex omni parte natura tam clare et dilucide explicatur. Et quoniam docui qualia sunt cunctarum rerum principia, et quam diversis variisque figuris differentia sponte sua moveantur, mutuis plagis agitata, et quo modo res cunctae ex iis constitui et componi possint; post haec animi et animae natura videtur meis carminibus declaranda, et prorsus expellendus est ille metus Acheruntis (poenarum post mortem) qui vitam humanam ab imo turbat, mortis nigrore omnia suffundens, neque permittit ullas vitae voluptates liquidas purasque remanere. Nam quod nonnulli crepant infamem vitam aut morbos magis timendos esse quam mortem, et se scire animam nihil esse prae-

parte retorta. Retorta autem est evoluta, quae prius quasi contorta, et involuta videbatur.

31. *Et quoniam docui*) In primo et secundo libro multa de seminibus ipsis, de eorum figuris et motibus: iam v. 40. accuratam de *anima* disputationem promittit, ut homines metu mortis, et poenarum post mortem liberaret.

33. *Alterno*) Leg. *aeterno*: quomodo enim semina *alterno* motu percita *sponte sua* volitarent? Lib. 2. v. 1054. et lib. 4. v. 28. ubi hi versus repetuntur.

35. *Secundum*) Post; ἑπομένως τούτοις, ἑξῆς. *Faber.*

36. *Claranda*) Lib. 4. v. 779, 780. *Multaque in his rebus quaeruntur, multaque nobis clarandum 'st.*

39. *Omnia suffundens mortis nigrore*) Quibus nemo unquam aliquid venustius: omnia quaecunque alii protulerunt exculias, nunquam pulchrior imago.

41. *Nam, quod saepe homines, etc.*) Dicat forsan aliquis, idem alios philosophos praestitisse quod Lucretius promittit, nec solum Epicurum metum istum Acheruntis praecipitem egisse, cum plurimi docuerint animas interire, nullasque post mortem poenas timendas esse; Empedocles, v. g. dixit animam esse cordi suffusum sanguinem; atque ideo Epicurum non tantas mereri laudes, nec

Et se scire animi naturam sanguinis esse,
Nec prorsum quicquam nostrae rationis egere:
Hinc licet advertas animum, magis omnia laudis
Aut etiam venti, si fert ita forte voluntas,
Iactari causa, quam quod res ipsa probetur:
Extorres iidem patria, longeque fugati
Conspectu ex hominum, foedati crimine turpi,
Omnibus aerumnis affecti denique vivunt;
Et quocunque tamen miseri venere, parentant,

ter sanguinem, nec se nostrae philosophiae ope et auxilio ullatenus indigere: hinc cognoscere possis et recte colligere, haec omnia ab illis iactari magis laudis acquirendae, aut aurae popularis (si istam appetendi libido est) gratia, quam quod ipsi credant. Iidem enim, qui haec iactant, in exilium acti, a patria sua e hominum conspectu longe fugati, infami crimine inquinati, denique omnibus miseriis et molestiis oppressi, tamen vivunt: *in quemcunque locum venerint miseri persolvunt iusta mortuis, mactant nigras pecudes, Dus*

Lucretium maius beneficium conferre mortalibus, quam alii olim contulerint. Respondet poëta v. 44. Omnes istos philosophos fortia quidem verba loqui, sed mortem timere aeque ac vulgus hominum: inter dolores, infamiam, angustias, vitam tolerant; et cum periculis, morbis, etc. premantur, nunquam invenies magis humiles animos, aut superstitioni magis obnoxios.

43. *Et se scire animi*, etc.) Duos hosce versus delet Faber; quia primum nihil opus illis est; dein quaenam isthaec latinitas, *natura animi est sanguinis?* Iste autem versus, *Nec prorsum quicquam nostrae rationis egere*; quid boni tandem habet? Hinc discimus rem profecto mirabilem; bellam; et elegantiae Lucretianae! vis. Animum nostrum non egere nostra ratione. Admirabilem profecto rem! quasi *ratio* apud Lucretium non sit *philosophia*, et vox ista *se* in priori versu cum *egere* in hoc versu minus conveniat. Leg. autem, *Et se scire animi naturam sanguini inesse.* Et tum sententiam Empedoclis, qui dixit animum esse cordi suffusum sanguinem, Cicero, 1. Tusc. Quaest. non inepte adumbratam assero. Quis etiam nescit Lucretium, licet carmina Empedoclis admiratus sit, opiniones tamen illius ubique convellere?

46. *Si fert ita forte voluntas*) Quidam, *fera voluntas*; unde Palmerius, *sera voluntas*, i. e. stulta, sinistra, turpis: Gifanius *fera* retinet, de metro minime sollicitus: *dira* scribit Faber: dum alii *corde* reponunt ex Virgilio, lib. 6. Aeneid. ... *Si fert ita* corde *voluntas.* An vero haec verba illos spectant qui laudem istam aut auram popularem ambiunt, an subiungenda sint, *Hinc licet advertas animum*; alii disputent.

51. *Parentant*) Mortuis sacra faciunt, ideoque animas post mortem superesse credunt: itaque nugae, fumi, quicquid isti gloriosuli vulgo prae-

Et nigras mactant pecudes, et Manibu' divis
Inferias mittunt: multoque in rebus acerbis
Acrius advertunt animos ad relligionem.
Quo magis in dubiis hominem spectare periclis
Convenit, adversisque in rebus noscere qui sit;
Nam verae voces tum demum pectore ab imo
Eiiciuntur, et eripitur persona, manet res.
Denique avarities, et honorum caeca cupido,
Quae miseros homines cogunt transcendere fineis
Iuris, et interdum socios scelerum, atque ministros
Nocteis atque dies niti praestante labore
Ad summas emergere opeis; haec vulnera vitae
Non minimam partem mortis formidine aluntur;

Manibus mittunt inferias, et cum res adversae premant, vehementius mentes suas ad religionem applicant. Quapropter si animum hominis velis perspicere, et qualis sit penitus cognoscere, illum periculis cinctum, et adversis rebus oppressum contemplare; tum enim vera verba e profundo pectore emittuntur, larva detrahitur, et res manet. Deinde avaritia, et honorum impotens cupido, quae miseros mortales cogunt terminos aequitatis transgredi, et aliquando socios et ministros scelerum noctes et dies maximo labore conari ut maximas divitias assequantur; hae inquam pestes et vitae humanae labes maxima ex

dicant; quid enim verba audimus cum facta videamus?

52. *Et manibu'*) Alii, *quas manibus*.

55. Alios philosophos, quos tanquam Epicuri aemulos sectatores sui praedicabant, reiecit, quoniam illorum dogmata metum mortis non penitus abstulerant. Deinde 4. vss. addit minime credendum esse istis, qui laetis rebus florentes magnifice loquuntur, spectandi autem sunt homines periculis cincti et miseriis oppressi; si tum se fortes praestent, tum fatendum est illis Philosophiam profuisse.

58. *Eiiciuntur*) Sic iacere, reiectare, et mittere vocem, Lucretius: alii tamen e codd. *eliciuntur*.

59. *Denique avarities*, etc.) Versus 28. qui mox legentur, ab homine rerum Ethicarum perito non possunt satis legi, relegi, tanta in iis vis boni reperitur: certum enim est mortis formidinem, avaritiae, perfidiae, ambitionis, crudelitatis, invidiae, desperationis, etc. fontem esse; *Faber*. Et hinc oritur magna Epicuri gloria, qui praeceptis suis metum mortis, e quo tot mala fluunt et derivantur, fugat.

62. *Praestante*) Sic lib. 2. v. 12. Alii codd. *perstante*; id est, assiduo, improbo, et pertinaci.

64. *Non minimam partem*) Sic lib. 6. v. 1247. Et Caesar, lib. 4. de bell. Gall. *Non multum frumento, sed maximam partem lacte vivunt*.

Turpis enim fama, et contemptus, et acris egestas
Semota ab dulci vita stabilique videntur,
Et quasi iam lethi portas cunctarier ante:
Vnde homines, dum se falso terrore coacti
Refugisse volunt longe, longeque recesse,
Sanguine civili rem conflant; divitiasque
Conduplicant avidi, caedem caedi accumulantes.
Crudeles gaudent in tristi funere fratris:
Et consanguineûm mensas odere, timentque.
Consimili ratione ab eodem saepe timore
Macerat invidia, ante oculos illum esse potentem,
Illum aspectari, claroque incedere honore;
Ipsi se in tenebris volvi, coenoque queruntur:
Intereunt partim statuarum, et nominis ergo:
Et saepe usque adeo, mortis formidine, vitae

parte metu mortis putriuntur, turpis enim ignominia, et acerba paupertas a dulci et stabili vita longe abesse videntur, et veluti ante mortis ianuam cunctari (morti esse proxima); unde homines, dum falsis terroribus impulsi cupiunt procul se removere, et stationem suam ab hac ianua mortis longe ponere, caede civium sibi opes comparant, divitias avari augent, caedem caedi accumulantes; in tristi funere fratrum crudeles gaudent, cognatorum mensas oderunt, et metuunt. Similiter ab eodem mortis metu saepe fit quod homines invidia macerat, cum quaeruntur illum esse potentia spectabilem, illum spectari, et dignitate insignem magna pompa undique cinctum incedere; dum ipsi in tenebris et luto (in infima conditione) volvuntur: et scipsos macerando enecant ut famam sibi et statuas compararent: et saepe metu mortis tantum

65. *Turpis enim fama*, etc.) Quidam codd. *turpis enim forme*; unde alii scribunt, *turpis enim formae*; alii, *turpis enim famae*: at codicibus istis et coniecturis melius Lambini iudicium, qui edidit, *turpis enim fama*, etc. Epicuri autem praeceptum fuit, εὐδοξίας ἐπὶ τοσοῦτον προνοεῖσθαι, ἐφ' ὅσον μὴ καταφρονεῖσθαι.

68, 69. *Dum se — refugisse*) Alii codd. *effugisse*, et pro *recesse*, *remasse*, pro remeavisse, vel *removisse*, vel *remansse*. *Me* autem, et *te*, et *se*, veteres usurpabant in modo infinitivo παρελκόντως. *Omnes homines qui sese student praestare aliis animalibus.* Salust. Istud *sese* poterat abesse: *Faber*. Terentius in Andria, *quae se inhoneste optavit parare divitias potius, quam in patria honeste pauper vivere.*

76. *Claroque incedere honore*) Alii, *claris qui incedit honore*, alii, *claro qui incendit honore*. Fayum vide, lector, et ridebis.

78. *Statuarum*) In quibusdam codd. *statuae*. Alii, *intereuntes fastus tantum*, vel *intereuntque potentatus*.

79, 80. *Vitae percipit humanos*

Percipit humanos odium, lucisque videndae,
Vt sibi consciscant moerenti pectore lethum,
Obliti fontem curarum hunc esse timorem,
Hunc vexare pudorem, hunc vincula amicitiai
Rumpere, et in summa pietatem evertere fundo.
Nam iam saepe homines patriam, carosque parentois
Prodiderunt, vitare Acherusia templa petentes.
Nam veluti pueri trepidant, atque omnia caecis
In tenebris metuunt: sic nos in luce timemus
Interdum, nihilo quae sunt metuenda magis quam
Quae pueri in tenebris pavitant, finguntque futura.
Hunc igitur terrorem animi, tenebrasque necesse'st
Non radii solis, neque lucida tela diei
Discutiant, sed Naturae species, Ratioque.

odium vitae et lucis videndae hominum animos occupavit, ut dolenti corde sibi ipsis mortem consciscant, obliti omnes suas curas ab hoc metu derivari; obliti etiam hunc metum pudorem violare, nexus amicitiae perfringere, summatim, omnem pietatem penitus enervare et evertere; frequenter enim homines patriam carosque parentes prodiderunt metu mortis, vel ut mortem et inferos vitarent. Nam ut pueri trepidant, et omnia metuunt in tenebris, sic nos in luce timemus illa etiam, quae interdum non sunt magis metuenda, quam quae pueri in tenebris metuunt, et imaginantur futura. Hos igitur terrores tenebrasque quae mentem obsident, non radii solis, aut diei splendor dissipabit, sed contemplatio vel cognitio naturae et vera philosophia. Primum igitur assero animum

odium. Ita Terentius in Eun. *Neque agri, neque urbis odium me unquam percipit.* Plautus in Truculento: *si bene facere incoepit, eius eum cito odium percipit.* Lucretius supra v. 28. *His tibi me rebus quaedam divina voluptas Percipit.* Vbi tamen alii leguot, *perciit.* Pro *humanos* Gassendus legit *ingratos*.

84. *Pietatem evertere fundo*) Nonnulli, *mavult*: improbe. *Funditus*, Gifanius: sed *fundo* agnoscit Virgilius, Aeneid. 10. v. 88: *Nosne tibi fluxas Phrygiae res vertere fundo Conamur?*

87. *Nam veluti*, etc.) Hi 7. v. leguntur lib. 2. v. 54. et lib. 6. v. 34.

94. *Primum animum dico*, etc.) Veteres quidam philosophi, inter quos Aristoxenus, docuerunt, animum esse habitum vitalem corporis, qualis sit *valitudo* in homine valente. Cicero, 1. Tuscul. *Aristoxenus musicus idemque philosophus, animum esse censet ipsius corporis intentionem quandam, velut in cantu et fidibus, quae harmonia dicitur; sic ex corporis totius natura et figura varios motus cieri; tanquam in cantu sonos. Hic ab artificio suo non recessit, et tamen dixit aliquid, quod ipsum quale esset, erat multo ante et dictum, et expla-*

Primum animum dico (mentem quem saepe vocamus)
In quo consilium vitae, regimenque locatum 'st,
Esse hominis partem nihilo minus, ac manus, et pes,
Atque oculi partes animantis totius extant.
Quamvis multa quidem sapientum turba putârunt
Sensum animi certa non esse in parte locatum;
Verum habitum quendam vitalem corporis esse,
Harmoniam Graii quam dicunt, quod faciat nos
Vivere cum sensu, nulla cum in parte siet mens:
Vt bona saepe valetudo cum dicitur esse
Corporis; et non est tamen haec pars ulla valentis;
Sic animi sensum non certa parte reponunt:

(quam frequenter appellamus mentem) in quo consilium et regimen vitae situm est (cuius imperio vivimus), esse partem hominis aeque ac manus, et pes, atque oculi sunt partes integri animalis: quamvis multi inter philosophos crediderint animi sensum (animum) non esse situm in una certa parte hominis, sed esse habitum quendam vitalem totius corporis, quem Graeci dicunt harmoniam; quoniam nos vivere et sentire faciat, cum mens non sit in ulla parte corporis: ut cum bona valetudo saepe dicitur esse corporis valetudo, interim tamen illa non sit aliqua pars corporis valentis; similiter, animi sensum illi in aliqua certa parte non collocant; qua opinione mihi videntur a

natum a *Platone*. Vt in Phaedone, ubi haec leguntur: Καὶ γὰρ οὖν, ὦ Σώκρατες, οἶμαι ἔγωγε καὶ αὐτόν σε τοῦτο ἐντεθυμῆσθαι, ὅτι τοιοῦτό τι μάλιστα ὑπολαμβάνομεν τὴν ψυχὴν εἶναι, ὥσπερ ἐντεταμένου τοῦ σώματος ἡμῶν, καὶ συνεχομένου ὑπὸ θερμοῦ καὶ ψυχροῦ, καὶ ξηροῦ, καὶ ὑγροῦ, τοιούτων τινῶν κρᾶσιν εἶναι, καὶ ἁρμονίαν αὐτῶν τούτων καὶ ψυχὴν ἡμῶν, ἐπειδὰν ταῦτα καλῶς καὶ μετρίως κραθῇ πρὸς ἄλληλα. Quamvis aliud Aristoxenus, aliud Plato videtur docuisse. Lactantius, 7. Instit. *Sicut in fidibus ex intentione nervorum efficitur concors sonus, atque cantus quem musici harmoniam vocant; ita in corporibus et compage viscerum, ac vigore sensuum, vis sentiendi existit.* Hanc opinionem poëta primo v. 49. explicat et evertit: quippe qui corpore aliquando dolet, animo laetatur, et qui nihil doloris in corpore sentit, animo miserrime cruciatur; anima igitur non est totius corporis intentio et concentus, sed pars hominis a corpore distincta, non minus quam pes, manus, caput, etc. sunt partes humani corporis a se invicem distinctae.

94. *Quem*) *Quam*, alii, veteris grammatici auctoritate, et v. 98. pro *putârunt*, Gifanius *putârit*.

100 *Vitalem*) Gassendus, *totius*.

102. *Cum sensu*) Ita codd. et recte. Tacere tamen non possum mihi ali-

Magnopere in quo mi diversi errare videntur.
Saepe utique in promptu corpus, quod cernitur, aegrit,
Cum tamen ex alia laetamur parte latenti;
Et retro fit, uti contra sit saepe vicissim,
Cum miser ex animo, laetatur corpore toto:
Non alio pacto, quam si pes cum dolet aegri,
In nullo caput interea sit forte dolore.
Praeterea molli somno cum dedita membra,
Effusumque iacet sine sensu corpus onustum;
Est aliud tamen in nobis, quod tempore in illo
Multimodis agitatur, et omneis accipit in se
Laetitiae motus, et curas cordis inaneis. (possis
Nunc animam quoque ut in membris cognoscere

veritate longissime recedere. Frequenter enim corpus, quod nostris oculis subiicitur, dolore afficitur, interim tamen ex aliqua latenti parte laetamur, et e contra frequenter vice versa accidit, ut homo mente aeger, nihil doloris in toto corpore sentiret; eodem prorsus modo, ac cum pede aegri dolente caput interea nulla molestia afficiatur. Praeterea cum membra corporis molli somno dedita sunt, totumque corpus sopore gravatum iacet solutum, et sine sensu; aliquid tamen in nobis est, quod illo ipso tempore multis modis agitatur, quod capax est, atque in se recipit omnes gaudii motus, vanos etiam metus, atque animi anxietates. Deinde ut certus esse possis animum esse in membris, cum

quando placuisse *concentu*, ista enim vox voci *harmonia* non absona videbatur.

107. *Aegrit*) Ita veteres, ut et *aegret*. Gifanius tamen et alii, *aegrum est*. Recte autem illi faciunt, qui v. 108. retinent *latenti*, et reiiciunt *valenti*: an vero *ubi* vel *uti* legi debeat in sequenti versu litigent interpretes. Sumque *labore* v. 112. retineat Fayus; dum alii *dolore* praeferunt.

113. *Praeterea molli*, etc.) Aliud argumentum priori simile v. 5. proponit. Somno relaxentur membra, nulla sit intentio membrorum, nullus sit viscerum concentus, sed effusa iaceant omnia et languida, interim tamen variis insomniis aliquid quod ad hominem pertinet agitatur, dolet, gaudet, etc. hoc autem quod sentit est animus: animus igitur non est corporis harmonia, relaxato enim somno corpore, ut in fide laxatis nervis, nulla fit harmonia.

114. *Onustum*) Alii cibo aut potu, alii cura, vel labore, ego mallem somno; sic *sopor gravissimus* v. 953. lib. 4. In versu sequenti pro *aliud* apud plures *aliquid*.

118. *Nunc animam quoque*, etc.) Tertium argumentum, quo probatur animum non esse corporis harmoniam; v. 13. sic se habet. Vt in fidibus, detractis quibusdam nervis, totus perit concentus; sic, abscissis

Esse, neque harmoniam corpus retinere solere:
Principio fit, uti detracto corpore multo,
Saepe tamen nobis in membris vita moretur.
Atque eadem rursus cum corpora pauca caloris
Diffugere, forasque per os est editus aër,
Deserit extemplo venas, atque ossa relinquit:
Noscere ut hinc possis, non aequas omnia parteis
Corpora habere, neque ex aequo fulcire salutem;
Sed magis haec, venti quae sunt, calidique vaporis
Semina, curare in membris ut vita moretur.
Est igitur calor, ac ventus vitalis in ipso
Corpore, qui nobis moribundos deserit artus.
Quapropter, quoniam 'st animi natura reperta,

harmonia tamen (seu intentio et consensus membrorum) non corporis inesset; primum observandum est, quod amputatis multis partibus corporis vita tamen in reliquis membris integra maneat: eadem autem vita, cum paucae caloris particulae diffugerint, et per os aër expiretur, protinus venas deserit, et relinquit ossa: atque hinc colligere potes, omnes materiae particulas non eiusdem conditionis esse (non aequalia munera agere), aut vitam aequaliter sustinere; sed ista venti et calidi vaporis principia magis facere, ut vita in membris maneat: calor igitur et ventus vitalis est in ipso corpore, qui nostra, cum morituri simus, membra deserit. Quapropter cum inventum sit animum (aut animam)

quibusdam membris, tota totius corporis harmonia interiret, nulla itaque vita foret, nullus sensus. At homines membra mutilos et vivere et sentire; non est quod quis dubitet. Licet autem, detractis multis membris, integra maneat vita, et sensus integer; si tamen quaedam caloris et aëris particulae e corpore diffugiant, corruit animal, nulla relinquitur aut vita, aut sentiendi vis. E quibus conficitur, vitam et sensum non ex intentione omnium membrorum, nervorum, et viscerum oriri, sed ab istis caloris et aëris particulis dependere.

118. *In membris*) In numero membrorum, Lambinus, et post illum alii: at hic *in membris* idem sonat quod in v. 124.

125. *Aequas — parteis*) Animae vis. Lambinus et alii: diversam interpretationem sequutus sum.

130. *Moribundos*) *Moribundis*; Faber.

131. *Quapropter, quoniam 'st, etc.*) Disputationem de harmonia, v. 6. cum scommate, ut erat pronus ad scommata, concludit: habeant igitur sibi boni isti et faceti musici harmoniam istam, vocem inepte fictam, et ineptius applicatam; quid enim in istorum nugis refutandis diutius immorarer?

Atque animae, quasi pars hominis: redde harmoniai
Nomen ab organico saltu delatum Heliconis,
Sive aliunde ipsi porro traxere; et in illam 434
Transtulerunt, proprio quae tum res nomine egebat,
Quicquid id est, habeant: Tu caetera percipe dicta.

esse hominis partem, redde nomen harmoniae delatum ab organico saltu Heliconis, seu aliunde a philosophis translatum, et derivatum ab illis in rem istam, quae tum temporis proprio nomine carebat; utcunque illud sit, unde istam vocem transtulerunt parvi est, recipiant iterum et fruantur: Tu vero

433. *Ab organico saltu delatum Heliconis*) Cur *harmoniae nomen ab Heliconis organico saltu delatum* dicat Lucretius? Id vero unum est quod mihi nunquam placere potuit, quippe qui *montem organicum seu musicum* (nam organici haud dubie musici dicuntur, ut ex ipsomet Lucretio alibi constat), montem inquam musicum, non magis quam grammaticum, aut dialecticum dici posse putem: inde adeo factum est ut semper legerim, neque adhuc scripsisse Lucretium aliter arbitrer, *Nomen ab organico* cantu ductum citherai: sed cum ex *citherai*, id est *citharae*, librarii τὸ citherronis fecissent, facile fuit doctis, qui vitium in metro animadverterint, eam vocem mutare in τὸ Heliconis, ut laboranti versui subveniretur; caetera autem, uti et corrupti carminis ratio postulabat, pro captu cuiusque mutata, versa, interpolata fuerunt. Quod autem addit Lucretius, *Sive aliunde ipsi porro traxere* .... non temere factum, cum *harmonia* sumatur etiam pro iunctura, seu compage ligni, vel solidioris alicuius materiae. Inde apud Aristophanem ἁρμονιῶν διαχχάκουσῶν; inde et Hesychius in quodam loco veteris scriptoris, quem ipse quidem non nominat, sed nos Herodotum esse scimus, ἁρμονίαν interpretatur σύζευξιν, seu coniunctionem: haec Faber, cuius ingenio plurima indulgerem, si sibi ipsi imperare potuisset. Saltum Heliconis non absurde dici, probari potest ex Manilio eiusdem fere aetatis scriptore, *Primusque novis Helicona movere Cantibus, et viridi nutantes vertice sylvas.* Astronomicon lib. 1. Illum saltum dici posse *organicum*, utpote musarum, carminumque plenum nemo dubitabit, qui meminerit eum totica a poëtis *vocalem* fuisse dictum. Est tamen qui legit, *Ad organicos alto delatum Helicone*; et pro *traxere* in sequenti versu *texere*.

435. *Proprio quae tum res nomine egebat*) Miror, nam ante *harmoniam* usitata nomina erant θυμός, ψυχή, νοῦς; sed de θυμός propter πολυσημασίαν est qui contradicere, quanquam frustra, possit; de νοῦς dixerit aliquis esse actionem non facultatem; at de ψυχή non video qui contra stari possit, nam quod ψυχή aliquando pro sanguine positum legimus (quippe locus est ad rem in nebulis Aristophanis, ubi cimices, quos Corinthios vocat, τὴν ψυχὴν ἐκπίνουσιν), id ita intelligi debet ut orientales vulgo sentiebant, qui sedem animae in sanguine ponebant. Haec item Faber, qui la-

Nunc animum, atque animam dico coniuncta teneri
Inter se, atque unam naturam conficere ex se;
Sed caput esse quasi, et dominari in corpore toto
Consilium, quod nos animum, mentemque vocamus:
Idque situm media regione in pectoris haeret.
Hinc exsultat enim pavor, ac metus: haec loca circum
Laetitiae mulcent: hic ergo mens animusque 'st.
Caetera pars animae per totum dissita corpus
Paret, et ad numen mentis, momenque movetur:
Idque sibi solum per se sapit, et sibi gaudet;
Cum neque res animam, neque corpus commovet ulla.
Et quasi cum caput aut oculus, tentante dolore,

quae dicturus sum percipe. Iam itaque affirmo animum et animam inter se coniuncta esse, et unam tantum rem componere; at partem rationalem, quam nos mentem seu animum nominamus, praecipuam et principalem esse, et in toto corpore dominari: dicimus insuper mentem istam seu animum in media regione pectoris sedem suam habere; in ista enim media pectoris regione pavor et metus palpitant, eadem etiam regio gaudio mulcetur; in ista igitur regione mens aut animus collocatur. Reliqua pars animae per totum corpus diffusa animo obsequitur, et ad illius nutum movetur. Ista autem pars rationalis, seu mens, sola et per se sapit, sola etiam et per se gaudium percipit, cum nulla res aut animam, aut corpus moveat. Et veluti cum caput aut oculus dolore

bori suo parcere potuisset, si haec omnia esse scommatum plena percepisset.

137. *Nunc animum, atque animam*, etc.) Vocibus *anima* et *animus* indiscriminatim usus est Lucretius, et quidni id faceret, cum *animus* et *anima* unam tantum naturam constituant? Animus autem in quo ratio sita est, istius naturae praecipua pars in corde situs est, ubi omnes passiones sedes suas habent, et sese ostentant: τὸ δὲ λογικὸν ἐν θώρακι, ὡς δῆλον ἔκ τε τῶν φόβων, καὶ τῆς χαρᾶς· Diogenes Laërtius. Docet etiam Epicurus, τὰ πάθη καὶ τὰς αἰσθήσεις ἐν τοῖς πεπονθόσι τόποις esse. Plutarchus de Pl. Phil. Anima vero huius naturae pars inferior in qua facultas loco-motiva praecipue sita est, per totum corpus diffusa est, et ad nutum animi movetur. Licet tamen illi obsequatur, non omnes illius affectiones sentit, sed vehementes tantum, hinc dolore et tristitia animus afficitur, cum tranquillam aetatem anima agat: at si magno dolore tota anima commovetur, deliquium patitur animal, nec in tuto ipsa vita est. Vnde certum est animum esse animae coniunctum, quoniam movet animam et ab illo impulsa anima corpus etiam propellit. Haec omnia v. 25. Pro *coniuncta* quidam codd. *convincta*. Δημόκριτος, Ἐπίκουρος, διμερῆ τὴν ψυχήν, τὸ

Laeditur in nobis, non omni concruciamur
Corpore: sic animus nonnumquam laeditur ipse,
Laetitiaque viget, cum caetera pars animaï
Per membra, atque artus nulla novitate cietur.
Verum ubi vehementi magis est commota metu mens,
Consentire animam totam per membra videmus;
Sudores itaque et pallorem existere toto
Corpore, et infringi linguam, vocemque aboriri,
Caligare oculos, sonere aureis, succidere artus.
Denique concidere ex animi terrore videmus
Saepe homines, facile ut quivis hinc noscere possit,
Esse animam cum animo coniunctam; quae cum animi
Percussa 'st, exin corpus propellit, et icit. (vi
Haec eadem ratio naturam animi, atque animaï

aliqua afficitur et cruciatur, cruciatus istos in omni corporis parte non sentimus; sic aliquando ipse animus dolore afficitur, aut gaudium percipit, cum reliqua animae pars per membra et artus diffusa nullo novo motu (neque grato, neque ingrata motu), agitatur: at cum mens metu vehementi concussa sit, videmus totam animam per omnia membra sitam pariter affici; sudores ex omni loculo prorumpere, totum corpus pallescere, titubare linguam, vocem intercludi, oculos tenebris obduci, aures tinnire, omnes artus debiles fieri et collabi. Denique frequenter videmus homines subito aliquo terrore, qui mentem unice afficit, perculsos in terram prosterni, ut inde quilibet scire possit animam esse anima unitam, quae cum impetu animi commota sit, percellit ipsum corpus, et propellit. Iam vero hoc idem argumentum demonstrat natu-

μὲν λογικὸν ἔχουσαν ἐν τῷ θώρακι καθιδρυμένον, τὸ δὲ ἄλογον καθ' ὅλην τὴν σύγκρισιν τοῦ σώματος διεσπαρμένον. Plutarchus Placit. Phil. lib. 4. c. 4.

156. *Vocemque aboriri*) Ita codd. Aboriri vero proprie abortum facere; *Nonius*: eaque voce utitur Arnobius Lucretianarum vocum conservator, lib. 3. adv. Gentes. *Et quoniam quaedam sunt foeminarum generis propria, sequitur ut eas (deos viz.) quoque credamus circumactis persolvere suas mensibus leges, fastidiosos ducere, atque habere conceptus, aboriri, perferre*, etc. Aliquando tamen legi *aboleri*.

157. *Sonere*) Ita Accius: *Atque adeo valvas sonere sensi regias.* Ennius: *Tum clypei resonunt, et ferri stridet acumen.* Lucretius infra, v. 886..... *Scire licet non sincerum sonere.*

161. *Exin*) Seu *exhinc* legi potest, nullo vero modo *extra*.

162. *Haec eadem ratio*, etc.) Eodem argumento probat, v. 7. animum et animam esse corporeae na-

Corpoream docet esse: ubi enim propellere membra,
Corripere ex somno corpus, mutareque vultum,
Atque hominem totum regere ac versare videtur
(Quorum nil fieri sine tactu posse videmus:
Nec tactum porro sine corpore); nonne fatendum'st
Corporea natura animum constare, animamque?
Praeterea pariter fungi cum corpore, et una
Consentire animum nobis in corpore cernis.
Si minus offendit vitam vis horrida teli
Ossibus ac nervis disclusis intus adacta:
Attamen insequitur languor; terraeque petitus
Suavis, et in terra mentis qui gignitur aestus;

ram animi atque animae esse corpoream; cum enim videmus animum et animam membra propellere, corpus e somno excitare, vultum mutare, totamque hominem regere et versare (quae omnia solo tactu fieri possunt, nullus autem tactus sine corpore), nonne concedendum est animam et animum corporea natura constare? Praeterea vides animum una cum corpore pati, et vi aliqua corpori illata affici: si telum impetu aliquo intus adactum discerpat nervos, et disiungat ossa, non vero ipsam vitam tollat, languor tamen insequitur, placens terrae appetitio, et mentis aestus qui in terra gignitur, interdum etiam quasi

turae: dum animus movet animam, illam tangat necesse est, dum anima corpus propellit, ibi etiam contactus; at *Tangere et tangi, nisi corpus, nulla potest res.* Hoc, et quod proxime sequitur argumentum his verbis ipse Epicurus complectitur; οἱ λέγοντες ἀσώματον εἶναι τὴν ψυχὴν ματαιάζουσιν, οὐδὲν γὰρ ἂν ἐδύνατο ποιεῖν, οὔτε πάσχειν, εἰ ἦν τοιαύτη· νῦν δ' ἐναργῶς ἀμφότερα ταῦτα διαλαμβάνει περὶ τὴν ψυχὴν τὰ συμπτώματα.

161. *Corripere ex somno*) Iste versus mihi nunquam placuit, et si codices permitterent, reiicerem.

169. *Praeterea pariter fungi*, etc.) Aliud v. 9. continetur argumentum; cum corpore patitur animus, alteri infligas vulnus, et languet alter; sive autem telum, sive corpus laesum hos motus et perturbationes in animo excitaret, perinde est, utrumque enim animum corporeae naturae esse probat.

169. *Fungi*) Pati; sic lib. 1. v. 444. ... *At facere et fungi sine corpore nulla potest res.*

171. *Teli*) Alii, *lethi*: praefero, *teli* ex v. 177. Hunc et quatuor sequentes versus supposititios esse et Lucretio indignos suspicatur Lambinus, illiusque suspicionem vir maximi iudicii Gassendus approbat, cuius sententiam mille Gifaniis et Pareis libenter praefero. Faber illustrare, et corrigere conatur: *In terra mentis qui gignitur aestus* vers. 174. mutat in, *Interdum moriendi gignitur aestus.* Deinde addit: hoc quid

Interdumque quasi exsurgendi incerta voluntas.
Ergo corpoream naturam animi esse necesse 'st;
Corporeis quoniam telis, ictuque laborat.
Is tibi nunc animus qualis sit corpore, et unde
Constiterit, pergam rationem reddere dictis.
Principio esse aio persubtilem atque minutis
Perquam corporibus factum constare: id ita esse,
Hinc licet advertas animum, ut pernoscere possis;

incerta voluntas surgendi e terra. Ergo necesse est animi naturam esse corpoream, quoniam telo, quod corpus est, icta languet. Iam vero pergam tibi verbis ostendere, quali corpore sit iste animus, et e quibus principiis componitur: primum dico animum esse rem persubtilem, et componi e corporibus perquam minutis: id ita esse clare perspicies, si modo tantum consideres, nil

sil norunt optime, qui Lipothymismes animi anxietate aliquando passi sunt; tunc enim non sine aliquo iucunditatis et suavitatis sensu *terram succidua petimus*, et interdum *mori lubet*, interdumque voluntas incerta fluctuat inter vivendi moriendive consilium. Caeterum *moriendi aestus* erit moriendi impetus, certum consilium, etc. Qui paulo tristiores sunt vel a natura, vel ab aerumnis, haec, opinor, probabunt; neque fortasse alii improbabunt. Ego quidem et a natura, et ab aerumnis paulo tristior, haec tamen improbo. Perturbationes motusque animi in corpore vulnerato describit poëta; ad primum ictum collabitur, dum humi iacet novos sentit motus; interdumque subit voluntas, ea autem non certa satis et confirmata, a terra surgendi. Haec omnia vulnerati sentiunt, et quae isti experti sunt quidni narret Lucretius? *Mentis in terra* igitur interpretor, *Animi una cum corpore vulnerato humi iacentis.* Alii tamen legunt, *inter moerentes*; alii, *inter lamentas. Lamentas* autem pro lamentationes; Pacuv. harmonia; *Nonius.*

178. *Is tibi nunc animus, etc.*) Animum naturae corporeae esse satis, si Lucretio credimus, demonstratum. Quo autem corporum genere constet hic animus, docet v. 31. Atomi viz. quae animum constituunt, minutae sunt, tenues, et rotundae; quippe animus est maxime mobilis, at quod maxime mobile est debet componi ex iis particulis, quae tum propter texturam, tum propter molem, et figuram, sunt ad motum aptae. Res enim alias contemplemur, ideo mobilis aqua, quia partes eius parvae sunt, et volubiles; mel interim motum difficulter recipit, quia componitur e partibus magis implicatis et perplexis: pariter levi vento papaveris aliorumve granorum acervus dissipatur, dum spiculorum aut lapidum acervus forti resistit; si causam requiras, tela ista et lapides grandia sunt corpora, et aspera, grana vero rotunda, laevia, et minuta. Ψυχὴ συγκεῖται ἐξ Ἀτόμων λειοτάτων, καὶ στρογγυλοτάτων, οὐ (istam particulam in-

Nil adeo fieri celeri ratione videtur,
Quam si mens fieri proponit, et inchoat ipsa:
Ocius ergo animus, quam res se perciet ulla,
Ante oculos quarum in promptu natura videtur.
At quod mobile tantopere 'st, constare rotundis
Perquam seminibus debet, perquamque minutis:
Momine uti parvo possint impulsa moveri.
Namque movetur aqua, et tantillo momine flutat;
Quippe volubilibus, parvisque creata figuris:
At contra mellis constantior est natura,
Et pigri latices magis, et cunctantior actus;
Haeret enim inter se magis omnis materiaï
Copia; nimirum quia non tam laevibus extat
Corporibus, neque tam subtilibus atque rotundis:
Namque papaverum, aura potest suspensa, levisque
Cogere, ut ab summo tibi diffluat altus acervus;
At contra lapidum coniectum, spiclorumque

tam cito, et tanta celeritate fieri quam id quod mens ipsa proponit faciendum, et inchoat. Citius animus seipsum movet, quam ulla alia res, quae sub oculis nostris aut cognitione cadit, seipsam excitare potest. At res quae est tam mobilis debet componi e seminibus perquam rotundis, et perquam minutis, ut levi impulsu agitata moveri possint: aqua enim levi impulsu agitata fluctuat, quia constat e seminibus parvis, et istius figurae, quae est ad motum apta; at e contra mellis natura est magis stabilis, et eius liquores non tam facile agitantur; omnes enim illius partes magis sunt inter se implicitae, quia mel non componitur e seminibus tam laevibus, subtilibus et rotundis. Similiter, sit altus seminum papaveris acervus, laevis aurae flatus efficere potest ut a summo diffluat; at e contra spiculorum aut lapidum acervum nequaquam disiicit. Igitur quo mi-

terponit Gassendus) πολλῷ τινὶ διαφερουσῶν τῶν τοῦ πυρός. Epicurus.

190. *Flutat*) Id est *fluitat*: Lucretio indignum inquit Gifanius (qui legit *fluctuat*); vellem causam diceret; *Faber*.

193. *Actus*) Cursus, fluxus; *Lambinus*. Tenor, ductus; *Faber*.

197. *Namque papaverum*) Ita codd. et recte: alii *nam pappos*, qua voce utitur Lucretius v. 387. At pappos istos seu carduorum flores laevigatos et rotundos quis dixerit?

199. *Coniectum*) Alii, *conlectum*, *spiclorumque*. Alii, *spicarumque* seu *spicorumque*; veteres enim dicebant *spicum*. *Spiculorum* vero huic loco et poëtae menti magis convenit.

Nenu potest: igitur parvissima corpora quanto
Et laevissima sunt, ita mobilitata feruntur.
At contra quo quaeque magis cum pondere magno,
Asperaque inveniuntur, eo stabilita magis sunt.
Nunc igitur, quoniam 'st animi natura reperta
Mobilis egregie, perquam constare necesse 'st
Corporibus parvis et laevibus atque rotundis.
Quae tibi cognita res in multis, O Bone, rebus
Vtilis invenietur, et opportuna cluebit.
Haec quoque res etiam naturam deliquat eius,
Quam tenui constet textura; quamque loco se

nores et leviores sunt partes alicuius corporis, eo facilius moventur, eo citius, et celerius agitantur, et contra, quo maiores sunt et asperae, eo magis motui resistunt. Quoniam autem constat animum esse maxime mobilem, necesse est ut componatur e corporibus perquam parvis, laevibus, et rotundis. Quae res bene cognita, O bone Memmi, tibi in multis rebus utilis invenietur et opportuna. Haec insuper res demonstrat e quam tenuibus particulis animus componitur,

200. *Nemo potest*) Non potest; ita lib. 4. v. 716. ...Nenu queunt *contra rapidi constare leones.* Et frustra sunt illi qui legunt *nulla*.

Ibid. *Quanto*) Alii, *proquam* vel *perquam*, et in sequenti versu *mobilitate* et *mobilitate fruuntur*.

202. *Cum pondere*) Fateor gravia motui resistere, at melius huic loco convenit *corpore*, quis enim nescit aquam esse oleo graviorem? Licet vero gravior sit, quoniam e minutioribus corporibus seu particulis componitur, ideo mobilior.

209. *Haec quoque res etiam*, etc.) Animum constare ex atomis minutis, laevibus et rotundis docuit, quia est maxime mobilis; iam vers. 23. demonstrat animi et animae naturam subtilem esse, tenuis texturae, et e minutis corporibus coniunctam; quippe moriatur animal, tota avolat anima, at si metiaris cadaver, eadem est mortui, qui fuit viventis membrorum moles; si expendas, idem pondus: igitur quod avolat est subtile quoddam et minutum, solidam enim aliquam partem magnamve detrahas, diversa erit totius moles, et diversum pondus. Breviter, ut iudicamus florem vini, odorem unguenti, et saporem sapidi alicuius corporis constare e particulis subtilibus et minutis, quoniam postquam vinum vapidum fiat, unguentum istud amittit odorem, et sapidum corpus insipidum reddatur, corpora tamen ista eiusdem sunt molis, et eiusdem ponderis quo prius; similiter etiam propter eandem rationem idem de anima iudicandum est. Ψυχὴ σῶμά ἐστι λεπτομερὲς παρ' ὅλον τὸ ἄθροισμα παρεσπαρμένον. Epicurus.

209. *Deliquat*) Declarat; vox minus nota, ideo alii praeferunt *dedicat*, ut lib. 4. v. 368.

Contineat parvo, si possit conglomerari:
Quod simul atque hominem lethi secura quies est
Indepta, atque animi natura, animaeque recessit;
Nil ibi limatum de toto corpore cernas
Ad speciem, nil ad pondus: mors omnia praestat,
Vitalem praeter sensum, calidumque vaporem.
Ergo animam totam perparvis esse necesse 'st
Seminibus, nexam per venas, viscera, nervos:
Quatinus omnis ubi e toto iam corpore cessit,
Extima membrorum circum-caesura tamen se
Incolumem praestat, nec defit ponderis hilum:
Quod genus est Bacchi cum flos evanuit, aut cum
Spiritus unguenti suavis diffugit in auras,
Aut aliquo cum iam succus de corpore cessit;
Nil oculis tamen esse minor res ipsa videtur
Propterea, neque detractum de pondere quicquam:
Nimirum, quia multa, minutaque semina succos

quantillum etiam impleret spatium, si in unum locum coacervari possit; quod quando secura quies mortis hominem occupaverit, et tota natura animi et animae recesserit, nihil de toto corpore detractum sentis vel quoad speciem, vel quoad pondus: mors omnia relinquit integra praeter vitalem sensum et calorem. Ergo necesse est animam per venas, nervos, viscera e seminibus perparvis compositam fuisse, quoniam cum tota totum corporis reliquerit, exterior forma corporis eadem manet, idem etiam pondus: quod item accidit, cum flos vini evanuerit, aut cum suavis unguenti spiritus in auras diffunditur, aut succus ab aliquo corpore recedit; res enim ista a qua flos iste, aut spiritus, aut succus recedit non ideo minor apparet oculis, neque quidquam de pondere illius detrahitur; nimirum quia succus et odor rerum e multis minutisque seminibus

213. *Indepta*) Indepisci, assequi, adipisci; *Festus.*

214. *Limatum*) Detractum; alii, *libratum*; sed Lambinus maxime probaret, *nil delibratum.*

220. *Circum-caesura*) Περιχοπή, extremitas. Infra, lib. 4. v. 650, 651. *Ut sunt dissimiles extrinsecus, et generatim Extima membrorum circumcaesura coërcet.*

222. *Quod genus est Bacchi*) *Quod genus, aut Bacchi*, Lambinus. *Flos vini* apud Plautum in Curcul. et in Cistel. *Quiaque adeo me complevi flore Liberi.*

227. *Quia multa*) Nisi vox ista *multa* sileat, vereor ne poëta sibi parum constare videatur: sint enim minuta semina, at *multa* detrahas, et moles et pondus diminuetur; vid. etiam v. 279.

Efficiunt, et odorem in toto corpore rerum.
Quare etiam atque etiam mentis naturam, animaeque
Scire licet perquam pauxillis esse creatam
Seminibus: quoniam fugiens nil ponderis aufert.
Nec tamen haec simplex nobis natura putanda 'st:
Tenuis enim quaedam moribundos deserit aura
Mista vapore; vapor porro trahit aëra secum;
Nec calor est quisquam, cui non sit mistus et aër:
Rara quod eius enim constat natura necesse 'st
Aëris inter eum primordia multa cieri.
Iam triplex animi 'st igitur natura reperta.

componitur. Certi igitur esse possumus animi et animae naturam constare e seminibus perquam minutis, quoniam discedens e corpore, nil de illius pondere detrahit. Neque tamen credendum est istam animi naturam simplicem esse et incompositam, moribundos enim relinquit tenuis quaedam aura vapore mixta, vapor vero aërem secum trahit, nullus enim est vapor seu calor, cui aër non immiscetur: nam quoniam omnis calor rarus est, necesse est multa aeris semina inter eius partes moveri. Igitur natura animi iam inventa est e tribus rebus composita;

232. *Nec tamen haec simplex*, etc) Subtiles has atomos e quibus animam composuit, non esse unius et eiusdem generis asserit vers. 6. Observaverat enim in morientibus exhalari auram, eamque calidam, una cum aëre (sine quo calor esse non solet) intermisto; at qui moritur, efflat vel expirat animam: ideoque anima ista ex aura, aëre et calore constat. Ψυχὴ σῶμά ἐστι λεπτομερὲς παρ' ὅλον τὸ ἄθροισμα παρεσπαρμένον, προσεμφερέστατον δὲ πνεύματι θερμοῦ τινὰ κρᾶσιν ἔχοντι, καὶ πῇ μὲν τούτῳ προσεμφερὲς, πῇ δὲ τούτῳ, Epicurus. Et apud Plutarchum adversus Colotem, Epicurei dicuntur, τὴν τῆς ψυχῆς οὐσίαν συμπηγνύντες ἔκ τινος θερμοῦ, καὶ πνευματικοῦ, καὶ ἀερώδους.

237. *Cieri*) Cum Turnebo *cieri*, vel cum aliis *moveri* legas, perinde est.

238. *Iam triplex animi 'st*, etc.) Anima haec ex aura, aëre, calore constans est plane imperfecta, nondum vim sentiendi aut cogitandi sortitur; quartum igitur aliquod, quodcunque illud sit, nomine enim lenus Epicureis ignotum, addendum est: istud quartum e minutissimis, maxime laevibus et subtilibus atomis constat, quippe primum movetur, et tum calorem, auram, et aërem per membra escitat, omnesque partes corporis pro diverso motu vel dolorem vel voluptatem sentiunt. Si motus hic vehementior sit quam animi textura pati possit, si usque ad ossa et medullas penetret, dissipatur anima; et mors insequitur. Si minus vehemens, si in corporis superficie sistatur, tum integra manet anima; et sensus, sive doloris, sive voluptatis oritur. Haec v. 21. Plutarchus et alii dicunt Epicurum non fecisse simplicem animae

Nec tamen haec sat sunt ad sensum cuncta creandum:
Nil horum quoniam recipit mens posse creare
Sensiferos motus, quaedam qui mente volutent.
Quarta quoque his igitur quaedam natura necesse'st
Attribuatur (ea'st omnino nominis expers):
Qua neque mobilius quicquam, neque tenuius extat,
Nec magis e parvis, aut laevibus ex elementis;
Sensiferos motus qui didit prima per artus.
Prima cietur enim parvis perfecta figuris,
Inde calor motus, et venti caeca potestas
Accipit; inde aër; inde omnia mobilitantur:
Tum quatitur sanguis, tum viscera persentiscunt

cuncta tamen haec ad procreandum sensum non sufficiunt: ratio enim concipere non valet aliquid horum trium; vel omnia simul coniuncta sensum producere posse, aut cogitationem. Quarta igitur quaedam res his tribus adiungenda est (ea vero res nomine prorsus caret), quae neque mobilius est aliquid, neque tenuius, neque e minutioribus et laevioribus seminibus compositum, quae prima sensiferos motus per membra excitat et distribuit. Nam e minutis seminibus constans prima movetur; unde calor, et aura motus accipiunt, inde aër, inde reliqua omnia moventur; tum sanguis agitatur, viscera omnia sentiunt, denum

naturam, sed esse voluisse, κρᾶμα ἐκ τεσσάρων, ἐκ ποιοῦ πυρώδους, ἐκ ποιοῦ ἀερώδους, ἐκ ποιοῦ πνευματικοῦ, ἐκ τετάρτου τινὸς ἀκατονομάστου, ὃ ἦν αὐτῷ αἰσθητικόν. De Plac. Phil. lib. 4. c. 3.

241. *Sensiferos motus, quaedam qui mente volutent*) Gifanius, *Sensiferos motus quaedam, quae mente volutent:* Eum, uti solet, sequitur *Pareus*, ita tamen interpretatur: *Quia ratio animi non approbat quicquam horum trium posse sensiferos motus curare, qui motus res aliquas cogitare et volutare queant,* Ista vero Gifanii lectione nihil nequius aut ridiculum magis: prior autem illa non stare potest, quid enim sani habet id, quod iam lecturus es? *Mens nihil horum recipit posse creare motus, qui mente quaedam volutent.* Itaque pro his verbis, *Quaedam qui mente volutent*, sic legendum existimo, *Queis omnia mobilitantur.* Certe ita postulat ratio, cui auscultandum est; invitis centum millibus MSS. codicum. *Faber*. Ita scribere debuisse Lucretium dicat Faber: ita scripsisse minime concedo; Et *sensiferos motus, quaedam qui mente volutent*, aliquis non minus intelligat quam, *Motus istos sensiferos, qui cogitationi inserviant.* Alii tamen legunt, *Sensiferos motus*, qui dant quae mente volutes.

246. *Didit*) *Dividit*. Sic infra v. 274, 272. .... *Mobilis illa Vis, initium motus ab se quae* dividit *ollis.*

250. *Tum quatitur sanguis*) Ita rectius et suavitius Lambinus, dum alii scribunt, *Concutitur tum sanguis.*

Omnia: postremo datur ossibus, atque medullis
Sive voluptas est, sive'st contrarius ardor.
Nec temere huc dolor usque potest penetrare, neque acre
Permanare malum, quin omnia perturbentur;
Vsque adeo ut vitae desit locus, atque animaï
Diffugiant partes per caulas corporis omneis.
Sed plerumque fit in summo quasi corpore finis
Motibus, hanc ob rem vitam retinere valemus.
Nunc, ea quo pacto inter sese mista, quibusque
Compta modis vigeant, rationem reddere aventem

ossibus et medullis communicatur iste motus, sive sit motus voluptatis, sive doloris voluptati contrarius. Neque dolor, neque acre aliquod malum potest huc usque (ad ossa et medullas) infrare et pervenire, quin omnia protinus usque adeo turbentur, ut vitae nullus relinquatur locus, partesque animae per poros et meatus corporis diffugiant. Sed plerumque motus in summa corporis superficie sistitur, non ulterius penetrat, et istam ob causam vitam retinemus. Nunc quomodo quatuor hae res inter se miscentur, quibus etiam modis vigeant,

252. *Contrarius ardor*) Quidam legunt, *contrarius aegror*, seu *angor*; sed nihil mutant interpretes, cum apud Catullum *ardor* sit *dolor*, *Credo ut gravis acquiescat* ardor. licet voci isti nequius aliquid subesse Vossius existimet.

259. *Nunc, ea quo pacto*, etc.) Difficile opus iam aggreditur Poëta, et cui pro dignitate suæ perficiendo latina lingua non suppeditat voces congruas et aptas; pergit tamen, et vers. 30. docet quatuor istas res, calorem, auram, aërem, quartamque innominatam rem inter se perfecte misceri, ut inde fiat una quaedam easque tenuissima substantia, quae per totum corpus animalis fusa tum ab ipso contineatur, tum ipsi causa salutis sit. Omnibus vero non eadem regio et sedes: pars illa quae animus proprie dicitur, interius et altius sita, est veluti totius animae fundamentum; aura vero, calor et aër, ita inter semiscentur, ut unam, pro diversa animalium natura, substantiam componant: sic calor, sapor, odor, in quolibet viscere miscentur; non tamen diversa, sed unum tantum corpus constituunt.

260. *Compta*) *Iuncta*, alii: nihil mutat Lambinus; sic lib. 4. v. 31, *Et quibus e rebus cum corpore* compta *vigeret*. Faber tamen legit, *copta* seu *coapta*, ratio enim vociferatur, eo vocabulo opus esse, cui convenire possit, *inter sese mista*, quod viz. colligationem, nexum, et vinculum aliquod notet. *Comptus* autem seu *coptus* idem est quod alibi dixit *uniter aptus*; infra v. 851. *Quibus e sumus uniter apti*. Vides ex *illis apti sumus*, quod hic unica voce expressit, *coaptum* dicens; item infra, v. 857, 858. ..... *Qui coetu coniugioque Corporis, atque animae consistimus* uniter apti. Adde quod in lib. 4. est locus, qui facile et πάσῃ ἀνάγκῃ probet τὰ *comptus* vitiosum esse. Quis enim latine

Abstrahit invitum patrii sermonis egestas:
Sed tamen, ut potero summatim attingere, tangam.
Inter enim cursant primordia principiorum
Motibus inter se, nihil ut secernier unum
Possit; nec spatio fieri divisa potestas:
Sed quasi multae vis unius corporis extant.
Quod genus in quovis animantum viscere vulgo
Est odor, et quidam calor, et sapor: et tamen ex his
Omnibus est unum perfectum corporis augmen.
Sic calor, atque aër, et venti caeca potestas
Mista creant unam naturam, et mobilis illa
Vis, initium motus ab se quae dividit ollis,
Sensifer unde oritur primum per viscera motus.
Nam penitus prorsum latet haec natura subestque:
Nec magis hac infra quicquam est in corpore nostro;

me explicare cupientem egestas patriae (Latinae) linguae etiam invitum repri- mit: breviter tamen, et ut potero, conabor explicare. Harum enim quatuor rerum, quae animum constituunt, principia ita inter se miscentur et moventur, ut nulla una istarum rerum ab aliis loco separari, et diversam sedem occupare (vel in distincta regione vires suas exercere), dici potest; sed plures sunt unius eiusdemque corporis potestates. Vt in quovis animalis viscere reperitur odor, aliquis calor, et sapor, tamen ex his omnibus unum tantum corpus perficitur. Sic calor, aer, et aura, et mobilis illa quarta res innominata, quae est principium motus tribus reliquis, et e qua sensifer motus primum per corpus oritur, miscentur, et in unam substantiam coalescunt. Haec enim quarta res penitus latet, nec quidquam est in corpore nostro interius altiusve situm; et est

dixerit, *anima est compta cum corpore?* quod tamen visurus es, *Atque, animi quoniam docui natura quid esset, Et quibus e rebus cum corpore compta vigeret*: Ibi itaque restituendum, ... *Cum corpore* côpta vigeret; Id est, uniter apta, *coupta*, connexa, συναχθεῖσα.

266. *Multae vis*) Sic lib. 2. v. 586. *Et quam quicque magis* multas vis *possidet in se.* Salustius: *Male iam assuetum ad omnes* vis *controversiarum.* Priscianus, lib. 6.

268. *Quidam calor*) Libri, *calor.*

270. *Venti—potestas*) Ventus ipse, v. 278. *Animi vis, et animae potestas*, v. 288. *Aeris potestas.*

274. *Latet—subestque*) Maxime intima est homini, ultra quam non datur pergere. *Faber.*

275. *Nec magis Hac infra*) Hic versus Lambino non placet, nec mirum, cum *infra* interpretatur *infra nostros sensus*; situm enim non exiguitatem quartae naturae innominatae Poëta exprimit: ut anima corporis intima, sic quarta ista vis expers no-

Atque anima 'st animae proporro totius ipsa:
Quod genus in nostris membris, et corpore toto
Mista latens animi vis est, animaeque potestas;
Corporibus quia de parvis, paucisque creata 'st.
Sic tibi nominis haec expers vis, facta minutis
Corporibus latet; atque animaï totius ipsa
Proporro 'st anima, et dominatur corpore toto.
Consimili ratione necesse 'st ventus, et aër,
Et calor inter se vigeant commista per artus,
Atque aliis aliud subsit magis, emineatque;
Vt quiddam fieri videatur de omnibus unum:
Ne calor, ac ventus seorsum, seorsumque potestas
Aëris interimant sensum, diductaque solvant.
Est etiam calor ille animo, quem sumit in ira,

omnino anima totius animae. Vt in tota corpore omnibusque membris animus et anima latent (intime collocantur et discerni nequeunt), quia e parvis paucisque seminibus componuntur: sic res haec innominata e minutis corporibus constans latet, est prorsus anima totius animae, et in toto corpore dominatur. Similiter necesse est ut aura, aër, et calor per membra misceantur, ut ex his aliud magis subsidat, vel infra sit, aliud magis emineat, ita ut una quaedam substantia ex illa omnibus oriri videatur; nec calor, aura, aër in distinctis locis sedibusque sita destruant, et separata solvant sensum. In animo quidem est

minis ipsi animae: et est quasi anima totius anima, quoniam sicut anima corpus, sic animam ipsa vegetat, et sensus perficit.

281. *Atque animai*) Lambinus; dum quidam codd. *animae quasi*.

289. *Est etiam calor ille animo, etc.*) Ex aura, calore, et aëre animos componi probat, v. 35. Admittas enim, et variae animalium temperies commode explicari possunt. Vnde v. g. *leo* ad iram proclivior, nisi quod *calor* in illius animo emineat? Vnde cervorum timiditas? quia in illorum animabus aura dominatur. Boum vero constantiam neque irae nimis neque metui obnoxiam aëri tranquillo acceptam referas: calorem enim ex irati oculis emicantem, et scintillas tantum non erumpentes videmus. Tremunt et horrescunt cervi; et tranquilla est boum gravitas. Huc, si Gassendus permitteret, illa e Stobaeo desumpta referrem, *τὸ μὲν πνεῦμα κίνησιν, ὁ δὲ ἀὴρ ἠρεμίαν, τὸ δὲ θερμὸν τὴν φαινομένην θερμότητα τοῦ σώματος, τὸ δὲ ἀκατονόμαστον τὴν ἐν ἡμῖν ἐμποιεῖ αἴσθησιν.* Deinde in hominibus etiam aliquod horum trium dominari docet, v. 46. Quidam enim ad iram, alii ad metum proclives, dum alii mansueti sint ac mites: et quoniam haec tria commisceri tanta varietate ob graduum varieta-

Cum fervescit, et ex oculis micat acribus ardor.
Est et frigida multa comes formidinis aura:
Quae ciet horrorem in membris, et concitat artus.
Est etiam quoque pacati status aëris ille,
Pectore tranquillo qui fit, voltuque sereno.
Sed calidi plus est illis, quibus acria corda,
Iracundaque mens facile effervescit in ira;
Quo genere in primis vis est violenta leonum,
Pectora qui fremitu rumpunt plerumque gementes,
Nec capere irarum fluctus in pectore possunt.
At ventosa magis cervorum frigida mens est,
Et gelidas citius per viscera concitat auras;
Quae tremulum faciunt membris existere motum.
At natura boum placido magis aëre vivit,
Nec nimis irai fax unquam subdita percit
Fumida suffendens caecae caliginis umbras;
Nec gelidi torpet telis perfixa pavoris:

calor, quem in ira sumit, cum fervescit, et ardor e micantibus oculis exilit: est etiam multa frigida aura formidinis comes, quae facit membra horrescere, et concitat. Est insuper placidus lenisque aër, qui apparet in tranquillo pectore, et sereno vultu. Plus caloris illorum animis inest, quibus iracunda sunt corda, et quorum mentes ira facile accenduntur: cuius generis praecipue sunt leones, qui plerumque gementes pectora sua fremitu disrumpunt, neque irarum aestum pectore suo continere et cohibere possunt. Frigidus vero animus cervorum plus aurae (seu venti) continet, et citius gelidas auras per membra concitat, quae totum corpus tremere et horrere faciunt. At boum animus plus placidi aëris continet; nec unquam fax irae fumida suffundens umbras caecae caliginis subiecta nimis incendit eos, neque torpent unquam gelidis pavoris

tem possunt, inde morum diversitates innumeras sequi. Philosophia autem vitiosam naturam emendare aliquatenus, sed ita, ut vestigia quaedam τῆς Κακίας remaneant (quippe homines doctrina exculti et maxime politi sunt quibusdam pravis affectionibus obnoxii); id quod non impediet quo minus quis iucunde vivat.

289. *Est etiam*) *Est etenim*, Faber; quippe eorum rationem affert quae v. 287 scripserat, *Ne calor ac ventus seorsum, seorsumque potestas Aëris*, etc. Coniecturam non improbo, sed inepta ratio quam addidit.

290. *Acribus*) Virgilius, 12. Aen. ... *totoque ardentis ab ore Scintillae absistunt, oculis micat acribus ignis.* Gifanius tamen, *acrius*. V. 295. *Acria corda.*

Inter utrosque sita 'st, cervos, saevosque leones.
Sic hominum genus est, quamvis doctrina politos
Constituat pariter quosdam, tamen illa relinquit
Naturae cuiusque animae vestigia prima.
Nec radicitus evelli mala posse putandum 'st,
Quin proclivius hic iras decurrat ad acreis;
Ille metu citius paullo tentetur; at ille
Tertius accipiat quaedam clementius aequo.
Inque aliis rebus multis differre necesse 'st
Naturas hominum varias, moresque sequaceis:
Quorum ego nunc nequeo caecas exponere causas,
Nec reperire figurarum tot nomina, quot sunt
Principiis, unde haec oritur variantia rerum.
Illud in his rebus videor firmare potesse;
Vsque adeo naturarum vestigia linqui
Parvola, quae nequeat ratio depellere dictis,
Vt nihil impediat dignam Diis degere vitam.
Haec igitur natura tenetur corpore ab omni,

spiculis transfixi: animorum boum natura media est inter utrosque, cervos viz. et rabidos leones. Ex iisdem principiis animi hominum componuntur, quamvis humaniores literae et philosophia quosdam excolant, et politos reddant; relinquunt tamen prima vestigia naturae cuiusque animae, neque credendum est vitia, quae ex ipsis animi principiis oriuntur, radicitus extirpari posse, quin hic ad iram sit proclivior, ille ad metum pronior, tertius vero mitis sit, et forsan lenior quam par est. In multis aliis rebus necesse est varias naturas hominum, et mores, qui istam naturam sequuntur, plurimum differre: quorum obscuras et latentes causas ego nunc explicare non possum, nec invenire tot voces, quibus exprimam istas figuras (quot sunt diversae seminum figurae), e quibus oritur haec morum diversitas. Hoc vero liquido affirmare et probare possum; tam parva et tantillae efficaciae vestigia naturarum, quae philosophia et humaniores literae praeceptis suis delere non possunt, relinqui, ut nihil obstet quo minus vitam Diis dignam homines agerent. Haec autem animi et animae

320. *Videor*) Recte Faber, nec *video* pati possumus.

321. *Naturarum*) Quibusdam placet *naturai*. Et pro *dictis* in sequenti versu *doctis* scribitur.

323. *Dignam Diis*) Ita vim et efficaciam suae philosophiae depraedicat poëta, imitatur Epicuri iactantiam, ζήσῃ δὲ ὡς θεὸς ἐν ἀνθρώποις; et, οὐδὲν γὰρ ἔοικε θνητῷ ζῶν ἄνθρωπος ἐν ἀθανάτοις ἀγαθοῖς.

321. *Haec igitur natura, etc.*) Ani-

Ipsaque corporis est custos, et causa salutis ;
Nam communibus inter se radicibus haerent,
Nec sine pernicie divelli posse videntur.
Quod genus e turis glebis avellere odorem
Haud facile 'st, quin intereat natura quoque eius :
Sic animi, atque animae naturam corpore toto
Extrahere haud facile 'st, quin omnia dissolvantur :
Implexis ita principiis ab origine prima
Inter se fiunt consorti praedita vita ;
Nec sine vi quicquam alterius sibi posse videtur
Corporis, atque animi seorsum sentire potestas :
Sed communibus inter eos conflatur utrinque

natura a toto corpore continetur, ipsa vicissim est conservatrix corporis, et salutis illius causa (facit ut vivat et vigeat): nam communibus radicibus ita inter se haerent, ut sine utriusque interitu separari nequeant. Quemadmodum a gleba thuris odorem separare non potest, quin et thus et odor simul pereant; sic animum et animam ex omnibus membris extrahere non potes, quin utriusque et corporis et animae dissolutio sequatur: principiis ita inter se implexis a prima origine formantur, et consorti vita donantur, nec aut corpus ab anima separatum, nec anima a corpore separata per se agere aliquid, aut sentire potest sine alterius ope et auxilio; sed sensus nobis per viscera excitatur ex com-

mam ex aura, calore, aëre et quarto innominato formatam, v. 44. Ita corpori coniungit, et immiscet, ut neque corpus sine anima incolume, neque anima sine corpore integra maneret. Epicurei censuerunt animam a corpore contineri (Epicurus apud Laërtium utitur verbo στεγάζεσθαι, apud Empiricum διακρατεῖσθαι), corpus etiam mutuo ab anima teneri, ne prorueret in exsoluti nem. Nempe voluerunt animal esse quasi telam, in qua stamen esset corpus, subtegmen vero anima, adeo ut utrumque mutuo intertextum opus constans evaderet, altero vero dissoluto, alterum, atque ideo utrumque simul, exsolveretur. Exemplum velis? en thuris glebam, odorem ab isto thure separa, et nec odor, neque thus integrum manebit, et idem de animo et corpore sentiendum.

329. *Haud facile 'st*) Ita alibi huiusmodi μείωσιν usurparet, nam *haud facile* significat plane ἀδύνατον. *Faber.*

333. *Consorti—vita*) Notandum passive sumi non temere alibi: tamen auctor Ciridis, seu ille Virgilius est, seu quis alius: *Si me iam summa sapientia pangeret arce, Quatuor antiquis quae haeredibus est data consors.* Faber.

334. *Nec sine vi quicquam alterius sibi*) Alii legunt, *Nec sibi quaeque sine alterius vi.*

335. *Sentire*) Codd. *constare*, quibus minime credendum.

Motibus accensus nobis per viscera sensus.
  Praeterea, corpus per se nec gignitur unquam,
Nec crescit, nec post mortem durare videtur.
Non enim ut humor aquae dimittit saepe vaporem,
Qui datus est; neque ab hac causa convellitur ipse,
Sed manet incolumis; non, inquam, sic animaï
Discidium possunt artus perferre relicti:
Sed penitus pereunt convolsi, conque putrescunt.
Ex ineunte aevo sic corporis atque animaï
Mutua vitaleis discunt contagia motus,
Maternis etiam in membris, alvoque repôsta;
Discidium ut nequeat fieri sine peste, maloque:
Vt videas, quoniam coniuncta 'st causa salutis,
Coniunctam quoque naturam consistere eorum.
  Quod superest, si quis corpus sentire renutat;

nuui utriusque coniunctim agentis motu. Praeterea corpus nunquam per se (sine anima) generatur, neque crescit sine anima, neque post separationem animae videtur durare; non enim, ut aqua saepe dimittit calorem, qui ab igne excitatur, non tamen ipsa aqua eam ob causam destruitur, sed integra manet, et incolumis, non, inquam, ita membra corporis ab anima relicta illius animae separationem ferre possunt; sed disiunctis suis partibus pereunt, et cum anima putrescunt. Imo ex prima utriusque origine corpus et anima ita inter se coniunguntur, mutuo haerent, implicantur, et vitales motus coniunctim exercent, ut dum infantes in matrum utero iacent, anima a corpore separari non potest sine utriusque damno et interitu; et hinc discas naturam eorum (res ipsas animum et corpus) coniunctam et unitam esse, quoniam cum separentur, pereunt. Quod reliquum est, siquis neget corpus sentire, et credat animam toto corpore permi-

337. *Accensus*) Sic lib. 2. v. 944, 942. *Quibus omnituentes Accensi sensus animantem quamque tuentur.*

338. *Praeterea, corpus, etc.*) Istam animae et corporis adunationem v. 13. iterum demonstrat. Corpus neque generatur, neque crescit sine anima, et cum anima avolat, distrahuntur illius particulae, resolvuntur vitalia vincula, putrescunt membra, denique perit corpus. Quid interim de anima existimandum? nempe illa dispergitur in tenues auras et evanescit: cum vero neutrum sine altero maneat integrum et incolume, credendum est, eorum substantias coniunctas esse, atque intime unitas.

340. *Vaporem*) Nonnulli codd. *saporem*; improbe: neque *ab hac causa* in *ab ea causa* mutandum.

351. *Quod superest, siquis corpus, etc.*) Modo asseruerat Poëta, neque corpus ab anima separatum, neque animam a corpore separatam per se

Atque animam credit permistam corpore toto
Suscipere hunc motum, quem sensum nominitamus:
Vel manifestas res contra, verasque repugnat.
Quid sit enim corpus sentire quis afferet unquam,
Si non ipsa palam quod res dedit ac docuit nos?
At dimissa anima corpus caret undique sensu,
Perdit enim quod non proprium fuit eius in aevo;

stam solam suscipere motum hunc quem sensum appellamus, ille profecto verae certaeque experientiae contradicit: etenim quis unquam docebit quid sit corpus habere sensum, si experientia et res ipsa illud non iamiam docuit, et monstravit nobis? At separata, inquies, anima corpus omnis sensus expers iacet; concedo, quoniam id perdit quod sibi dum vixit non fuit proprium (quod sibi soli non

aliquid agere, aut sentire posse, sed sensum per viscera excitari ex communi utriusque coniunctim agentis motu: deinde philosophos aggreditur qui solam animam istius motus quem sensum vocamus capacem affirmabant; istos autem ad experientiam provocat, concedatur enim corpus sentire, non magis istius sensus conscii essemus, quam iam nunc sumus; ideo corpus sentire confitendum est. Dicat autem aliquis, si corpus sentiat, unde dimissa anima vim istam et facultatem sentiendi non retineat? Quia nempe non corpori soli, sed corpori animae coniuncto vis ista et facultas competit. Haec omnia v. 9. Similiter Epicurus apud Laërtium, lib. 10. οὐ μὴν (anima) εἰλήφει ἂν ταύτην (sentiendi facultatem) εἰ μὴ ὑπὸ τοῦ λοιποῦ ἀθροίσματος ἐστεγάζετό πως· τὸ δὲ λοιπὸν ἄθροισμα παρασκευάσαν ἐκείνῃ τὴν αἰτίαν ταύτην, μετείληφε καὶ αὐτὸ τοιούτου συμπτώματος παρ' ἐκείνης· διὸ ἀπαλλαγείσης τῆς ψυχῆς οὐκ ἔχει τὴν αἴσθησιν, οὐ γὰρ αὐτὸ ἐν ἑαυτῷ ἐκέκτητο τὴν δύναμιν, ἀλλ' ἑτέρῳ ἅμα συγγεγενημένῳ αὐτῷ αὐτὴν ἡ φύσις παρεσκεύαζεν.

Ibid. *Remanet*) Ita Lambinus, dum alii *refutat* praeferunt.

355.) *Quid sit enim corpus sentire quis afferet*) Alii *asseret*; sed Faber, *quod asserat*: et hoc modo explicat: *quid sit enim* quod adserat (id est probet) *corpus nostrum sensu praeditum esse, et vere sentire, nisi illud quod res ipsa docet?* Explicat autem quod dixerat, *Vel manifestas res contra verasque repugnat.* neque enim petit Poëta *quid sit sensus?* (quod faceret tamen si recepta lectio sequenda foret) sed ait hominem quemque sentire corpus suum sensu praeditum esse, itaque tanta argumentorum mole nihil esse opus. Praeterea, hoc addam quoque, neminem, qui quidem sani capitis fuerit, sic unquam locutum, *quis homo id asseret, nisi experientia?* ridiculum est ac delirum, et tamen ita loqueretur Lucretius nisi mendum vidissemus, *quis id asseret, nisi quod res,* etc. Haec Faber, qui raro quidem errat, nisi cum insigniter fallatur. Quid enim his verbis luculentius; *Quis unquam afferet quid sit corpus sentire, nisi id sit quod res ipsa palam dedit, ac docuit nos?*

358. *Perdit enim quod non proprium fuit eius in aevo*) Hunc versum re-

Multaque praeterea perdit, cum expellitur aevo.
Dicere porro oculos nullam rem cernere posse;
Sed per eos animum ut foribus spectare reclusis,
Desipere 'st, contra cum sensus dicat eorum:
Sensus enim trahit, atque acies detrudit ad ipsas.
Fulgida praesertim cum cernere saepe nequimus,
Lumina luminibus qui nobis praepediuntur:
Quod foribus non fit; neque enim, qua cernimus ipsi,
Ostia suscipiunt ullum reclusa laborem.
Praeterea, si pro foribus sunt lumina nostra,

competebat), et insuper observandum est corpus multa perdere (sensus corporis debiliores fieri et paulatim interire), cum anima senectute expellitur, vel ipsum corpus senio expugnatur. Deinde affirmare oculos rem nullam videre posse, sed animam per illos quasi per fores reclusas spectare, plane ineptire est; cum ipse oculorum sensus tali affirmationi contradicat: sensus eum trahit, et ad acies ipsas detrudit; praesertim cum res fulgidas saepe intueri non possumus, quia oculi nostri obiectorum splendidorum luce occaecantur: quod quidem in foribus nunquam contigit; nunquam enim fores reclusae, per quas nos spectamus, vim ullam aut dolorem patiuntur. Praeterea, si oculi nostri nobis essent

iicit Lambinus, et sequentem *multaque praeterea*, etc. retinet; quem Faber et alii sequuntur; Gifanius eiusque sequaces una cum Gassendo parenthesi includunt: ego vero retinendum censeo, nec affirmare dubitem illum potiori iure hunc locum possidere quam *multaque praeterea* quem codex Vaticanus non agnoscit. Rationem petis? en validam ex ipsis Epicuri verbis ductam: διὸ ἀπαλλαγείσης τῆς ψυχῆς οὐκ ἔχει τὴν αἴσθησιν, οὐ γὰρ αὐτὸ (corpus) ἐν ἑαυτῷ ἐκέκτητο τὴν αἴσθησιν. Laërtius lib. 10. Vbi eidem obiectioni idem respondat Epicurus quod hoc versu Lucretius amplectitur.

360. *Dicere porro oculos—rem*, etc.) Quia fuerunt, qui existimarent non debere totum compositum, puta animal, dici sentire, sed animam per se et solam id munus ita exsequi, ut organa nihil cooperarentur: sed essent quasi merae fores per quas reclusas anima intus existens externa perciperet; inter quos emicuit Epicharmus dicens, νοῦς ὁρᾷ, νοῦς ἀκούει. V. 11, subiungit Lucretius, et duobus argumentis demonstrat futilem istius opinionis vanitatem; nempe si oculi essent tantum fores, unde vim aliquam aut laborem a fulgidis obiectis sentiunt? Deinde oculos (fores istas) evellas, melius externa perciperet anima, dum liberior daretur prospectus.

362. *Desipere 'st*) Ita recte Lambinus contra codd. qui exhibent, *difficile est*.

363. *Sensus enim*, etc.) Omnes, si unum Fayum excipias (quanquam quis iste?) Interpretes hunc versum reiiciunt.

Iam magis exemptis oculis debere videtur
Cernere res animus, sublatis postibus ipsis.
Illud in his rebus nequaquam sumere possis,
Democriti quod sancta viri sententia ponit,
Corporis atque animi primordia singula primis
Adposita alternis variare, ac nectere membra.
Nam cum multo sunt animai elementa minora,
Quam quibus e corpus nobis et viscera constant,
Tum numero quoque concedunt, et rara per artus
Dissita sunt, duntaxat ut hoc promittere possis,
Quantula prima queant nobis iniecta ciere
Corpora sensiferos motus in corpore, tanta

pro foribus, evulsis oculis, clarius meliusque obiecta animus videret, quoniam tum postes ipsi foresque quae visum impediunt, removerentur. In his rebus nequaquam sumere possis illud, quod divina Democriti opinio statuit, viz. singula animi primordia singulis primordiis corporis applicata alternatim variare, et membra animalis connectere. Nam cum primordia animae sunt multo miniora mole quam ea e quibus corpus et viscera nostra componuntur, tum etiam pauciora sunt numero, et rara per artus (intervallis quibusdam disiuncta) collocantur; ita ut hoc tantum affirmare possis, primordia animae tantum spatii in corpore occupare, quantum id est cui obiecta adposita possunt sensiferos

370. *Postibus ipsis*) *Foribus*: sic lib. 4. v. 276. *Primus enim 'st citra posteis qui cernitur aër.* seu *fores cum postibus*, ut explicat Lactantius, lib. de opificio Dei, cap. 8.

371. *Illud in his rebus*, etc.) Olim declaravit Lucretius animam esse mole parvam, totamque illius substantiam exiguo loco posse excipi, si seorsum conglomeretur; id iam longe uberius edisserit vers. 26. adversus Democritum, qui quot essent partes corporis, totidem partes animae illis applicitas ponebat. Inde enim sequeretur nos omnia sentire quae parti alicui corporis applicarentur; nam cum corporis particula, et animae pars illi apposita moveatur, quidni sensus oriretur? At plurima sunt, ut ex allatis exemplis constat, quae corpori nostri applicita nequaquam percipimus: frustra igitur singulas partes animae singulis partibus corporis aliquid coniungat.

372. *Democriti quod sancta viri*) *Sancta sententia viri Democriti* pro ipso Democrito, commode et eleganter dici non posse Faber existimat; ideoque legit, ut et in v. 621. lib. 5. *Democriti quod sancta sibi sententia sumit.* ut in lib. 1. ... *Id quod Anaxagoras sibi sumit.*

374. *Nectere*) Ita omnes libri; Fayus tamen *vertere.*

378. *Promittere*) Affirmare; Horatius, Sat. 4. l. 1. ... *Siquid promittere de me possim aliud, vere* promitto.

Intervalla tenere exordia prima animai.
Nam neque pulveris interdum sentimus adhaesum
Corpore, nec membris incussam insidere cretam,
Nec nebulam noctu, nec aranei tenuia fila
Obvia sentimus, quando obretimur euntes:
Nec supra caput eiusdem cecidisse vietam
Vestem, nec plumas avium, papposque volanteis,
Qui nimia levitate cadunt plerumque gravatim:
Nec repentis itum cuiusviscunque animantis
Sentimus, nec priva pedum vestigia quaeque,
Corpore quae in nostro culices, et caetera ponunt.
Vsque adeo prius est in nobis multa ciendum
Semina, corporibus nostris immista per artus,
Quam primordia sentiscant concussa animai,
Et quam intervallis tantis tuditantia possint
Concursare, coire, et dissultare vicissim.

motus in corpore excitare: plerumque enim non sentimus in corpore adhaerentem pulverem, nec cretam in membra nostra decidentem, nec nebulam noctu, nec tenuia fila araneae obvia sentimus, cum progredientes illis implicamur; neque araneae vestem flaccidam et putrem in capita nostra prolapsam, nec plumas avium, neque pappos volantes, qui prae nimia levitate aegre plerumque decidunt: neque percipimus incessum cuiusvisemque animalis repentis, neque singula pedum vestigia, quae culices, et alia eiusmodi animalia in corpore nostro ponunt: tam certo constat, multa primordia, et quibus membra corporum nostrorum componuntur, movenda esse, antequam semina animae excitata sentire possunt, et antequam percutientia sese invicem per spatia tam dissita concurrere possunt, convenire, et vicissim dissilire. Ceterum animus *vitae mu-*

382. *Adhaesum*) Lib. 4. v. 1236. *Locis quia non potis est adfigere adhaesum.* Et lib. 6. v. 474. *Suspensae, cum concipiunt humoris adhaesum.*

383. *Insidere*) Alii, *sidere*: et in sequenti versu, *nebulam noctis.*

387. *Papposque*) Cardiuorum flores: *Festus*; qui hunc versum laudat.

390. *Priva*) *Singula*, Lucilius, Sat. lib. 1. *Ad coenum adducam, et primum his abdomina Thynni Advenientibus priva dabo.* Lucretius, lib. 3. *Quod si forte animas extrinsecus insinuari Vermibus, et* privas *in corpora quaeque venire Credis*: Nonius.

392. *Prius est in nobis multa ciendum*) Ita *passim* Lucretius: alii vero, *prius in nobis sunt multa cienda.*

395 *Et quam intervallis tantis*) Gifanius; *et quantis intervallis*, ex v. 567. Lambinus magis probat, *et quam sus intervallis*; id est, *et quam suis.*

Et magis est animus vitaï claustra coërcens,
Et dominantior ad vitam, quam vis animaï.
Nam sine mente, animoque nequit residere per artus
Temporis exiguam partem pars ulla animaï;
Sed comes insequitur facile, et discedit in auras,
Et gelidos artus in lethi frigore linquit.
At manet in vita, cui mens animusque remansit,
Quamvis est circum-caesis lacer undique membris:
Truncus, ademta anima circum, membrisque remotis,
Vivit, et aetherias vitaleis succipit auras:
Si non omnimodis, at magna parte animaï
Privatus, tamen in vita cunctatur, et haeret.
Vt lacerato oculo circum si pupula mansit
Incolumis, stat cernendi vivata potestas;
Dummodo ne totum corrumpas luminis orbem,

nimenta praecipue tuetur, et magis valet ad conservandam salutem animalis quam anima; nam sine mente et animo nulla particula animae potest vel exiguum tempus manere in membris nostris, sed una cum ea avolat, et in auras evanescit, et gelidos artus in mortis frigore relinquit. At vero ille, cui mens et animus est relictus, manet in vita (vivit), quamvis laceratus sit cunctis membris ex omni fere parte amputatis: truncus, recisis artubus, atque adeo remota anima, quae in istis artubus residebat, vivit, et vitales aetherias auras suscipit: si autem truncus iste non tota anima, magna tamen parte animae privatur; nihilominus in vita manet, et moratur. Vt, oculo ex omni fere parte lacerato, si pupilla remansit integra et illaesa, vivida etiam videndi potestas manet; dum non totum orbem oculi corrumpas, sed circumcidas pupil-

397. *Et magis est animus*, etc.) V. 137. animum, in quo ratio et vis sentiendi sita est, in pectore posuit; animam vero, in qua loco-motiva facultas sita est, toti corpori adiunxit: iam v. 21. isti animo praecipuas in vita conservanda partes attribuit; nec absurdum hoc, quicquid alii sentiant, aut philosophiae Epicureae dissonum. Animus v. 274. qui magnam partem constat ex quarto illo Epicuri innominato, quod solum sentiendi facultatem largitur, ita animali coniungitur, ut nulla res magis subsit, imo est totius animalis, et ipsius animae fundamentum; subtracto autem fundamento tota moles corruat necesse est. Animum et animam oculo recte compares, ubi animus pupillae vicem sustineat, anima reliqui orbis: pupillam laceres, caecitas insequitur; alias oculi partes, manet videndi potestas.

410. *Vivata*) Infra v. 557. Vivatus et vividus a poëtis dicuntur, a vi magna; *Festus*.

Sed circumcidas aciem, solamque relinquas;
Id quoque enim sine pernicie confiet eorum:
At si tantula pars oculi media illa peresa'st,
Incolumis quamvis alioqui splendidus orbis,
Occidit extemplo lumen, tenebraeque sequuntur:
Hoc anima atque animus vincti sunt foedere semper.
  Nunc age, nativos animantibus, et mortaleis
Esse animos, animasque leveis ut noscere possis;
Conquisita diu, dulcique reperta labore
Digna tua pergam disponere carmina vita.
Tu fac utrumque uno subiungas nomen eorum,
Atque animam, verbi causa, cum dicere pergam,

Iam, eamque solum integram et illaesam relinquas, id fieri potest sine pernicie illorum (orbis et pupillae oculi): at si vel minima pars mediae partis (pupillae) oculi perforetur, quamvis reliquus orbis oculi integer maneat et illaesus, lumen subito occidit (perit sentiendi potestas), et tenebrae insequuntur. Hoc foedere anima atque animus semper vincti sunt. Nunc age, ut scire queas animos levesque animas animalium (generari et interire) nativos et mortales esse, pergam disponere carmina vita, O Memmi, *tua digna, diu conquisita, et dulci labore reperta: interim utrumque nomen,* animum; *viz. et* animam, *uni eidemque rei applicare memento, et, verbi causa, cum dixero animam mortalem*

411. *Dummodo ne totum*, etc.) Gifanius, et qui illum sequuntur, hos versos ita legunt ex codd. *Dummodo ne totum corrumpas luminis orbem; Et circumcidas aciem solamque relinquas, Id quoque enim sine pernicie non fiet eorum.* Ait Poëta acie non laesa visum manere, non tamen si oculum ita undecunque corrumpas, et circumcidas, ut praeter aciem seu pupillam nihil relinquas. Haec Gifanius, cui nemo credet qui versum sequentem legit, *At si tantula pars oculi.* et comparationem accuratius perpendit.

417. *Vincti*) Quidam codd. *iuncti.*

418. *Nunc age, nativos,* etc.) Animas mortales esse probaturus, profitetur v. 8. se in hac disputatione non indiligentem fore; quoniam vero ipse animum ab anima distinxerit, et Stoici maxime distinguunt, ne vim rationum non recte perciperet Memmius, monet, omnia sua argumenta aeque contra animum ac animam, e quibus una tantum res constituitur, militare.

421. *Tua—vita*) Te, neque aliter boni scriptores latinitatis; *Faber*: aliquando tamen legi, *tu vate.*

422. *Tu fac utrumque uno*) Sic MSS. codd non *tu face*; iam quod sequitur, *uno subiungas*, si scriptura emendata est, positum pro *sub uno iungas*: vel *uno* dictum pro *uni*, vel legendum *uni.* Lambinus.

Mortalem esse docens; animum quoque dicere credas:
Quatinus est unum in se, coniunctaque res est.
Principio, quoniam tenuem constare minutis
Corporibus docui, multoque minoribus esse
Principiis factam, quam liquidus humor aquai 'st,
Aut nebula, aut fumus: nam longe mobilitate
Praestat, et a tenui causa magis icta movetur;
Quippe ubi imaginibus fumi, nebulaeque movetur:
Quod genus in somnis sopiti ubi cernimus alta
Exhalare vapore altaria, ferreque fumum;
Nam procul haec dubio nobis simulacra genuntur:
Nunc igitur quoniam quassatis undique vasis
Diffluere humorem, et laticem discedere cernis;
Et nebula ac fumus quoniam discedit in auras:
Crede animam quoque diffundi, multoque perire

esse, existima me animum quoque dicere mortalem; quoniam animus et anima ita coniunguntur, ut unam tantum rem constituant. Principio, quoniam docui animam tenuem componi ex seminibus parvis, et fieri e principiis multo minoribus quam aqua liquida, aut nebula, aut fumus, quoniam magis mobilis est, et percussa a re quae est magis tenuis quam aqua, aut fumus, aut nebula, movetur; quippe quae simulacris fumi et nebulae movetur: ut cum somno sopiti videmus alta altaria vapore exhalare, et fumum in altum ferre; nam procul-dubio istarum rerum phantasmata per simulacra in nobis excitantur. Nunc cum videas aquam fracto vase diffluere, et cum nebula et fumus per aëra dissipatur, et in auras abit; crede quoque animam dissipari, multo ocyus interire,

426. *Principio, quoniam*, etc.) Primum argumentum, quo probat animam (quo nomine etiam animum comprehendit) mortalem esse, ducit v. 20. ex illius subtilitate et tenuitate olim demonstrata, et hic loci ulterius confirmata: est enim quid corporeum longe tenuius, mobilius, et dissolutioni magis obnoxium, non modo quam aqua, verum etiam quam nebula, aut fumus, quippe cum percellatur rebus fumo nebulaque tenuioribus (ut puta illorum simulacris, ex quorum per somnium appulso, res eiusmodi cogitamus), ac ideo necesse sit illam dissipari quam ista facilius; frustra autem aliquis dicat illam a corpore solutam in aëre integram manere posse, quid enim tenuis aër illam conservet incolumem, quae per meatus crassi corporis saepe effluit?

431. *Imaginibus*) *Simulacris*: Epicurus enim neque quicquam cerni, neque etiam cogitari, aut somniari posse voluit sine imaginibus.

434. *Genuntur*) An *geruntur* legi debeat litigent Gifanius et Lambinus:

Ocius, et citius dissolvi corpora prima,
Cum semel omnibus e membris ablata recessit.
Quippe etenim corpus, quod vas quasi constitit eius,
Cum cohibere nequit conquassatum ex aliqua re,
Ac rarefactum detracto sanguine venis,
Aëre qui credas posse hanc cohiberier ullo?
Corpore qui nostro rarus magis am cohibessit?
  Praeterea, gigni pariter cum corpore, et una
Crescere sentimus, pariterque senescere mentem:
Nam velut infirmo pueri, teneroque vagantur
Corpore; sic animi sequitur sententia tenuis.
Inde ubi robustis adolevit viribus aetas;
Consilium quoque maius, et auctior est animi vis:
Post ubi iam validis quassatu 'st viribus aevi
Corpus, et obtusis ceciderunt viribus artus;
Claudicat ingenium, delirat linguaque, mensque,

eiusque principia citius disiungi, cum ex omnibus membris ablata semel recesserit. Quippe cum corpus, quod est veluti eius vas aliquo impetu aut ictu labefactatum, aut venis detracta sanguine rarefactum cohibere, et retinere non potest, quomodo putandum est illam cohiberi et retineri posse ab ullo aëre? quomodo aër corpore nostro rarior illam cohiberet? Praeterea, sentimus animum pariter cum corpore gigni, una cum ista crescere, una etiam senescere. Nam ut pueri tenero et imbelli corpore vagantur, sic etiam eorum animi sunt debiles et infirmi: postea vero cum aetas robustis viribus adoleverit, firmius est ingenium, et animi vis maior: deinde cum corpus longa et potenti annorum impetu labefactum sit, et fractis viribus membra debilitantur, iudicium fit infirmius, lingua et animus delirat, omnes facultates illius deficiunt, et simul

melius forsan ille qui *feruntur* legit.

440. *Omnibus e membris*) Alii codd. *ex hominis membris*; Gifanius, *ex omnibus membris*: *omnibus* autem Terentius et Plautus saepe corripiunt.

445. *Am cohibessit*) *Am*, i. e. *eam*; ita veteres: *cohibessit*, cohibuerit. Similiter *servassit*, *negassit*, *supplicassit*, apud Plautum. Alii vero, *hanc cohibessit*.

446. *Praeterea, gigni pariter*, etc.) Secundo, v. 44. hoc modo disputat, quod cum corpore gignitur, adolescit, senescit, et deficit, id mortale est: at haec omnia de anima dicenda; pueri enim aeque mentem ac corpus debiles incedunt; adolescenti cum firmioribus viribus accrescit firmius iudicium; dum senis mens et corpus pariter vacillant.

454. *Linguaque, mensque*) Alii, *lingua animusque*: nescio quis legit, *lingua, madet mens*, ut v. 478.

Omnia deficiunt, atque uno tempore desunt,
Ergo dissolvi quoque convenit omnem animai
Naturam, ceu fumus in altas aëris auras :
Quandoquidem gigni pariter, pariterque videmus
Crescere, et (ut docui) simul aevo fessa fatiscit.
  Huc accedit, uti videamus corpus ut ipsum
Suscipere immaneis morbos, durumque dolorem ;
Sic animum curas acreis, luctumque, metumque,
Quare participem lethi quoque convenit esse.
  Quinetiam morbis in corporis avius errat
Saepe animus ; dementit enim, deliraque fatur :
Interdumque gravi lethargo fertur in altum

abeunt. Ergo pariter tota animi substantia dissolvi debet, sicut fumus in auras dissipatur ; quandoquidem pariter cum corpore gigni, una cum isto crescere videmus, et senectute fracta, uti demonstravi, deficit. His adde, quod ut videamus ipsum corpus magnis morbis et acutis doloribus affici, sic videmus animum acribus curis, luctu, et timore pariter affici, quamobrem debet quoque esse morti pariter obnoxius. Imo, in morbis corporis animus saepe insanit, desipit enim, et delira profert : interdum lethargo oppressa in gravem et aeter-

457. *Ceu fumus*) *Ceu fumum*, Gifanius. Quanquam non video quid ibi agat *fumus* : qui argumentum perpendit, fatebitur Lucretium scripsisse *cum corpore* ; nam v. 446, 447. ... *Gigni pariter* cum corpore, *et una crescere sentimus*.

458. *Pariterque videmus*) Alii legunt, ...*Pariterque* videtur *Crescere, et (ut docui) simul aevo fessa* fatisci. non tanti est, priorem tamen lectionem libenter praeferam.

460. *Huc accedit*, etc.) Tertio, v. 45. cum corpus morbo tentetur, moeror, timor, etc. animum occupant ; at morbo isto corpus corrumpitur, par igitur est ut animus moerore corrumpatur. Imo morbis, quorum sedes in ipso corpore esse omnes confitentur, mens aliquando attingitur ; sic insani animus delirat, lethargici sopitur ; cum vero vis morbi et dolor ad animum usque penetrent, mortem etiam insequi maxime credendum.

464. *Durumque dolorem*) *Durumque laborem*, alii : quam lectionem non reiicerem, cum v. 367. ...*Ostia suscipiunt ullum reclusa* laborem : *dolorem* vero defendi potest e v. 473. ...*Nam dolor, ac morbus lethi fabricator uterque 'st* : quamvis aliqui legunt *pavor*.

465. *Dementit*) Alii, *dementia*. Verbum tamen *dementire* mihi suspectum est, quod a nemine alio, quod sciam, usurpatum est, nisi forte a Lactantio, lib. 4. ubi fortasse pro *dementire* legendum est *dementare* ; usitatius enim est *dementare* ; eoque utuntur Apuleius, et Tertullianus ; *Lambinus*.

Aeternumque soporem, oculis, nutuque cadenti;
Vnde neque exaudit voces, neque noscere vultus
Illorum potis est, ad vitam qui revocantes
Circumstant lacrymis rorantes ora, genasque.
Quare animum quoque dissolvi fateare necesse 'st,
Quandoquidem penetrant in eum contagia morbi:
Nam dolor, ac morbus lethi fabricator uterque 'st,
Multorum exitio perdocti quod sumus ante.
  Denique cur, hominem cum vini vis penetravit
Acris, et in venas discessit diditus ardor,
Consequitur gravitas membrorum? praepediuntur
Crura vacillanti? tardescit lingua? madet mens?
Nant oculi? clamor, singultus, iurgia gliscunt?
Et iam caetera de genere hoc quaecunque sequuntur?
Cur ea sunt, nisi quod vehemens violentia vini
Conturbare animam consuevit corpore in ipso?

num soporem decidit, clausis oculis et capite nutante; inde fit, quod neque potest audire voces, neque agnoscere vultus illorum, qui circumstant genas et ora lachrymis rorantes (lacrimantes) illumque ad vitam revocare conantur. Fatendum igitur est animum quoque dissolvi, quoniam morbi contagia et vis in eum penetrant; nam et dolor et morbus est causa mortis, uti multorum hominum interitus nos satis superque olim docuerit. Denique quare, cum acris vis vini penetraverit, et calentes illius spiritus in venas dispergantur, torpent hominis membra? cur crura officium suum non faciunt? lingua non prompte verba promit? mens madet? oculi natant? clamor, singultus, rixae oriuntur, caetera denique quae solent ebrietatem consequi? Quare, inquam, illa ita sunt (ebrietatem consequuntur), nisi quoniam acris vis vini in ipso corpore contur-

467. *Oculis, nutuque cadenti*) Vt sonitu sonanti, et *ludo iocanti*. Alii, *vultuque cadenti*. Vtrumvis eligas, nullibi vero invenies lethargum venustius depictum.

475. *Denique cur, hominem*, etc.) Quarto, v. 11. ebrium in scenam producit, delirantem, clamantem, coelum denique cum terra miscentem; cuius, ut neque manus neque pes, ita nec aures nec oculi, neque mens ipsa officium suum faciunt; unde vero haec omnia, nisi quod spiritus vini agiles et impetuosi per corpus omne diffusi turbant, agitant, et distrahunt animum? At quicquid imbelli vi turbari disiicique possit, idem vehementiori impetu corrumperetur.

482. *Corpore in ipso*) Tota argumenti vis in his duabus voculis sita est; iis opponet τὸ *aevo futuro*, v. 485. et τὸ *aëre aperto*, v. 507. *Faber*.

At quaecunque queunt conturbari, inque pediri,
Significant (paullo si durior insinuarit
Causa) fore ut pereant, aevo privata futuro.
Quinetiam, subita vi morbi saepe coactus
Ante oculos aliquis nostros, ut fulminis ictu,
Concidit, et spumas agit, ingemit, et tremit artus,
Desipit, extentat nervos, torquetur, anhelat,
Inconstanter et in iactando membra fatigat:
Nimirum, quia vis morbi distracta per artus
Turbat agens animum, spumans ut in aequore salso
Ventorum validis fervescit viribus unda.
Exprimitur porro gemitus, quia membra dolore
Afficiuntur; et omnino quod semina vocis
Eiiciuntur, et ore foras glomerata feruntur,

bat mentem? At vero quaecunque conturbari possunt et impediri, indicant (si vis paulo maior et vehementior subierit), futurum esse ut pereant aevo futuro spoliata. Immo nonnumquam aliquis subita vi morbi ante oculos nostros, tanquam fulmine prostratus, cadit, spumas agit, gemit, totos artus contremiscit, delirat, extendit nervos, contorquetur, aegre respirat, membraque sua iugiter et perpetuo iactando fatigat: scilicet, quia vis morbi per artus dispersa conturbat agitatque mentem, ut in mari spumans unda valido procellae impetu fervescit. Gemitus vero exprimitur, quia membra dolore afficiuntur, et quod semina ista (atomi) quae vocem constituunt, ex imo pectore eiiciuntur, et foras per os, qua parte emitti solent, cum impetu fe-

486. *Quinetiam, subita vi morbi,* etc.) Quinto, v. 23. post ebrium, spectaculum non illepidum, comitiali morbo prostratum, horrendum quidem, et quod nemo libenter spectaret, oculis nostris exhibet, attamen venustas versuum Lucretii facit ut aliqua iucunditate contemplemur, ita enim distendit miserum, ita sua membra iactantem depingit, ut quamvis ingenio male collocato irascamur, artifici tamen ignoscere debemus: comitiali morbo affectus desipit et delirat; desipientia vero ista dissolutionem substantiae animi, saltem conturbationem indicat; quod vero in ipso corpore dissipari possit, quis arbitretur in aperto aëre (anima corpore exsoluta in aëre degat necesse est) integrum manere? Idem enim diceret aquam in vase undique conquassato manere posse, quae vase perforato diffunderetur.

490. *Inconstanter*) Al. *incunctanter*.

492. *Spumans ut in,* etc.) Alii, *spumans velut*: alii, *spumantes aequore salso ventorum ut,* etc. Gifanius, *spumantes ut in aequore salso*, et litteram *s* in *spumantes* abradit: en litem grammaticis dignam!

Qua quasi consuerunt, et sunt munita viaï.
Desipientia fit, quia vis animi, atque animaï
Conturbatur, et (ut docui) divisa seorsum
Disiectatur, eodem illo distracta veneno.
Inde ubi iam morbi se flexit causa, reditque
In latebras ater corrupti corporis humor,
Tum quasi talipedans primum consurgit; et omneis
Paullatim redit in sensus, animamque receptat.
Haec igitur tantis ubi morbis corpore in ipso
Iactetur, miserisque modis distracta laboret:
Cur eandem credis sine corpore in aëre aperto
Cum validis ventis aetatem degere posse?
Et quoniam mentem sanari, corpus ut aegrum,
Cernimus, et flecti medicina posse videmus;

runtur. Delirat vero iste homo vi morbi prostratus, quia animus et anima conturbantur, et, uti modo docui, semina illorum vi illius malignae materiae, in qua situs est hic morbus, distrahuntur. Deinde cum materia ista morbifica e venis recesserit, et ater corrupti corporis humor in propria sua vasa redierit, tum primum vacillans et debilis a terra surgit, et paulatim sensus omnes, animamque recipit. Cum vero haec anima in ipso corpore tantis morbis iactetur, miserumque in modum distracta sit, cur putes illam a corpore solutam in aperto aëre inter vehementes procellas vivere posse, et integram manere? Et quoniam videmus animum, ut aegrotum corpus, sanari posse, et medica-

497. *Qua quasi consuerunt*) Qui elegantiam huius versus cum Gifanio admirantur, isti sibi habeant. Id novi, istum cum omni sua venustate abesse posse.

503. *Tum quasi talipedans*) *Talipedare* est vacillare pedibus; et quasi talis insistere; *Festus*. Omnes vero codd. *vacillans*.

507. *Aëre aperto*) In supremis aetheris auris, *Fayus*: ubi viz. nulli flant venti, nullae saeviunt procellae. *Acute!*

509. *Et quoniam mentem*, etc.) Sexto, v. 16. animum hunc delirantem et desipientem medicinae ope restitui posse, et in pristinam sanitatem reduci cernimus; ideo fit aliqua in animo mutatio; ergo adduntur novae partes, detrahuntur aliquae, aut alio ordine particulae animi collocantur; omnis enim alteratio fit vel adiectione, vel detractione, vel traiectione particularum. At quod novas partes recipit, quod aliquas amittit, id etiam, cuius partium situs et ordo mutatur, mortale sit necesse est. Sive igitur aegrescit animus, ut argumenta superius allata probant, sive convalescit, suam mortalitatem confitetur.

Id quoque praesagit mortalem vivere mentem:
Addere enim parteis, aut ordine traiicere aequum'st,
Aut aliud prorsum de summa detrahere illum,
Commutare animum quicunque adoritur, et infit;
Aut aliam quamvis naturam flectere quaerit:
At neque transferri sibi parteis, nec tribui vult,
Immortale quod est quicquam, neque defluere hilum:
Nam quodcunque suis mutatum finibus exit,
Continuo hoc mors est illius quod fuit ante.
Ergo animus sive aegrescit, mortalia signa
Mittit (uti docui), seu flectitur a medicina:
Vsque adeo falsae rationi vera videtur
Res occurrere, et effugium praecludere eunti;
Ancipitique refutatu convincere falsum.
Denique saepe hominem paullatim cernimus ire,
Et membratim vitalem deperdere sensum:

mentorum vi alterari, inde quoque colligere possumus animum istum mortalem esse. Quicunque enim conatur alterare animum aut aliquam aliam rem, vel partes aliquas adiiciat, vel aliquas auferat, vel ordinem, et situm illarum mutet necesse est. At vero quodcunque immortale est nunquam patietur, ut sibi aliquae partes addantur, aliquae detrahantur, aut ut suarum partium situs et ordo commutetur: quodcunque enim alteratur, pristinamque conditionem amittit, desinit esse id quod ante fuit, et prorsus interit. Ergo animus sive aegrescit, sive a medicamentis alteratur, se, uti probavi, docet mortalem esse: tam aperte vanae aliorum doctrinae repugnat experientia, omne effugium elabi conanti praecludit, falsumque evertit refutatione in utramque partem valente. Deinde frequenter videmus hominem paulatim interire, sensumque vitalem

511. *Mentem*) Alii, *vitam*.

525. *Denique saepe hominem*, etc.) Septimo, v. 22. homines saepe membratim moriuntur, et sensim exspirant, ideo etiam anima sensim perit; quis enim dicat animam, vividam vigorem et sentientem, in mortuis et sensus expertibus corporis membris residere; quod si existimes animam introrsum se recipere e membris moribundis recedentem, cur in istis partibus ubi conglomeratur anima non vividior apparet sensus? An anima ita constipata et in angustias redacta vim sentiendi amitteret? cave ne id fatearis, illud enim quod ita contractum interiret, aeque mortale est ac quod per aëra dispersum et distractum volitat.

525. *Cernimus ire*) Al. *cernis obire*: sic v. 532. *quod si forte putas*, et v. 542. *fateare necesse 'st*. Versu sequenti quidam legunt, *dispergere*.

In pedibus primum digitos livescere, et ungueis,
Inde pedes, et crura mori; post inde per artus
Ire alios tractim gelidi vestigia lethi:
Scinditur atqui animae quoniam natura, nec uno
Tempore sincera existit, mortalis habenda'st.
Quod si forte putas ipsam se posse per artus
Introrsum trahere, et parteis conducere in unum,
Atque ideo cunctis sensum deducere membris;
At locus ille tamen, quo copia tanta animaï
Cogitur, in sensu debet maiore videri.
Qui quoniam nusquam'st, nimirum (ut diximus ante):
Dilaniata foras dispergitur; interit ergo.
Quin etiam, si iam libeat concedere falsum,
Et dare, posse animam glomerari in corpore eorum,
Lumina qui linquunt moribundi particulatim:
Mortalem tamen esse animam fateare necesse'st.
Nec refert, utrum pereat dispersa per auras,
An contractis in se partibus obbrutescat:
Quando hominem totum magis, ac magis undique sensus
Deficit, et vitae minus, et minus undique restat.

membratim perdere: primum videmus digitos unguesque pedum nigrescere, deinde pedes, et crura mori, deinde frigidae mortis vestigia per alias partes corporis sensim serpere sentimus. Quoniam vero anima discerpitur, nec eodem tempore tota sincera integra et incorrupta, invenitur, credendum est eam mortalem esse. Si vero forsan existimes istam animam posse se per membra introrsum trahere: et partes suas per corpus distentas in unum locum conducere, atque ita cunctis membris sensum deducere, locus ille quo tanta animae copia coacervatur, debet videri maiori sensu praeditus: cum vero nullus talis locus inveniri potest, dispersa, ut modo docui, e corpore eiicitur, ideoque interit. Imo si iam quod falsum tanquam verum admittamus, et concedamus animos eorum, qui membratim moriuntur, in unum aliquem locum contrahi et coacervari posse, necesse tamen est ut fatearis animos istos mortales esse. Nec refert utrum per aëra dispersi pereant, an contractis in se partibus torpescant, et sensum amittant: siquidem sensus hominem magis ac magis (paulatim) destituit, et minus et minus vitae in illo superest. Et quoniam animus est una pars ho-

544. *Obbrutescat*) Ita hunc versum legit Nonius in voce *brutum*, brulum autem hebes el obtusum.

Et quoniam mens est hominis pars una, locoque
Fixa manet certo, velut aures, atque oculi sunt,
Atque alii sensus, qui vitam cunque gubernant;
Et veluti manus, atque oculos, naresve seorsum
Secreta a nobis nequeant sentire, neque esse;
Sed tamen in parvo linquuntur tempore tali.
Sic animus per se non quit sine corpore, et ipso
Esse homine, illius quasi quod vas esse videtur;
Sive aliud quidvis potis es coniunctius eii
Fingere, quandoquidem connexus corpori adhaeret.
Denique corporis, atque animi vivata potestas

minis, et in certo loco situs est, ut aures, oculi, et alii omnes sensus qui regunt et tuentur animal; et ut manus, oculus, et nares, ab homine separato neque sentire possunt, neque esse, sed tamen in parvo tali tempore linquuntur: sic animus non potest existere separatus a corpore hominis, quod est tanquam eius vas, vel quodcunque aliud excogitare potes illi magis coniunctum, siquidem unitus corpori adhaerit. Denique corpus et anima dum unita sunt vigent, et

547. *Et quoniam mens est*, etc.) Octavo, v. 10. animus est pars hominis, ut superius v. 94. probatum est, certoque loco continetur, perinde ac nares, et oculi; at oculos effodias, et abscindas nares, nec illi colores, neque istae odores percipient. Idem igitur de anima separata dicendum est, dum illa non sit minus, quam caeterae partes, corpori coniuncta.

552. *Sed tamen in parvo*, etc.) Quidam legit, *sed tamen in parvo liquuntur tempore tali*: sed utraque lectio Lambino displicet. Fayus vulgatam lectionem tuetur, et dicit Poetam hoc velle, pedes, oculi, manus, etc. nihil sentiunt, etiamsi vel minimo tempore separata sint a corpore. Reiicit Gassendus, et profecto hunc versum nescio quis inseruit, ut commoda interpretatione voces istas *neque esse* in praecedenti versu illustraret; nec dubito illum scripsisse, *Sed tamen in parvo liquuntur tempore tabi*.

557. *Denique corporis, atque animi*, etc. Nonum argumentum v. 22. continetur. Dum corpus et anima coniunguntur, vivit animal, et sentit; abeat anima, insensile fit corpus, pariter anima a corpore soluta fit insensilis: animam dicas oculum corporis, at quis in effosso oculo visum quaerat? Praeterea si animae semina non cohiberentur venis et nervis, nunquam istis motibus, e quibus sensus oritur, affici possint; omnes enim isti motus certum spatium, et limites definitos postulant. Si vero dicas animam a corpore solutam rite ab aëre cohiberi posse, perinde est ac si affirmares aërem esse animalem, quod absurdissimum simul et falsissimum videtur. Καὶ μὴν καὶ λυομένου τοῦ ὅλου ἀθροίσμα-

Inter se coniuncta valent, vitaque fruuntur.
Nec sine corpore enim vitaleis edere motus
Sola potest animi per se natura, nec autem
Cassum anima corpus durare, et sensibus uti:
Scilicet, avolsus radicitus ut nequit ullam
Dispicere ipse oculus rem seorsum corpore toto;
Sic anima atque animus per se nil posse videntur:
Nimirum, quia per venas et viscera mistim,
Per nervos, atque ossa tenentur corpore ab omni.
Nec magnis intervallis primordia possunt
Libera dissultare, ideo conclusa moventur
Sensiferos motus; quos extra corpus in auras
Aëris haud possunt post mortem eiecta moveri:
Propterea quia non simili ratione tenentur.
Corpus enim atque animans erit aër, si cohibere
Sese anima, atque in eo poterit concludere motus,
Quos ante in nervis, et in ipso corpore agebat.

vita fruuntur, anima enim a corpore separata et per se existens vitales motus edere non potest, neque corpus anima destitutum potest diu existere, et sentire, ut oculus sua sede evulsus et a corpore separatus rem ullam videre nequit; sic anima separata videtur nihil posse: nimirum quia per venas, ossa, viscera, et nervos dispersa a toto corpore continetur. Neque illius semina magnis intervallis dissita, et a nullo solido corpore cohibita concurrere, et mutuo ferire possunt, ideo conclusa moventur motus sensiferos, quos in tenuem aëra post mortem e corpore eiecta moveri non possunt; quoniam tum non cohiberentur eo modo quo in corpore cohibentur. Aër enim esset corpus animatum, si anima sese cohibere possit, atque in illo concludere istos motus, quos in nervis et in ipso corpore coniuncta corpori peragebat. Quapropter omni tegmine corporis

τος, καὶ ψυχὴ διασπείρεται, καὶ οὐκέτι ἔχει τὰς αὐτὰς δυνάμεις, οὐδὲ κινεῖται, ὥς τε οὐδ' αἴσθησιν κέκτηται. Οὐ γὰρ οἷόν τε νοεῖν αὐτὸ αἰσθανόμενον μὴ ἐν τούτῳ τῷ συστήματι ταῖς κινήσεσι ταύταις χρώμενον, ὅταν τὰ στεγάζοντα, καὶ περιέχοντα μὴ τοιαῦτα ᾖ, ἐν οἷς νῦν οὖσα ἔχει ταύτας τὰς κινήσεις: Epicurus ad Herodotum.

561. *Cassum*) *Cassum* veteres inane posuerunt, et arbitrandum est eius verbi proprietatem magis ab aranearum *cassibus* dictam, quod sint leves ac nullius ponderis; non ut quibusdam videtur, quasi *quassum*. Plaut. Aul. *Virginem habeo grandem, dote* cassam, *atque illocabilem*; Nonius.

568. 569. *Moventur sensiferos mo-*

Quare etiam atque etiam resoluto corporis omni
Tegmine, et eiectis extra vitalibus auris,
Dissolvi sensus animi fateare necesse 'st,
Atque animam, quoniam coniuncta est causa duobus.
Denique cum corpus nequeat perferre animaï
Discidium, quin id tetro tabescat odore:
Quid dubitas, quin ex imo, penitusque coorta
Emanarit, uti fumus, diffusa animae vis?
Atque ideo tanta mutatum putre ruina
Conciderit corpus penitus, quia mota loco sunt
Fundamenta foras animae, manantque per artus,
Perque viarum omnes flexus, in corpore qui sunt,
Atque foramina? multimodis ut noscere possis
Dispertitam animae naturam exisse per artus;
Et prius esse sibi distractam corpore in ipso,
Quam prolapsa foras enaret in aëris auras?

resoluto, et vitalibus auris extra eiectis, necesse est ut fateare et animum et animam, unam enim constituunt substantiam, dissolvi. Denique cum corpus non potest pati separationem animae, quin putrescat, foeteat, et corrumpatur, quid dubitas quin anima ex intimis animalis partibus excita veluti fumus dispersa e corpore effluxit? Atque corpus putre hoc modo labefactatum tanta ruina corruit, quia animae fundamenta (semina animae intime sita) suis sedibus eiecta, per artus, et per omnes poros, et meatus corporis emanent. Et hinc multa demonstrant animae particulas a se invicem separatas per artus exire, imo in ipso corpore distractas fuisse, antequam in tenuem aëra emanavit. Imo dum

tus) Vt ab Horatio dictum est, *Motus moveri gaudet Ionicos Matura virgo*; Faber.

572. *Atque animam*) Aliis placet, *aeque animis*. In sequenti versu *in eo* (viz. aëre) recte legit Faber: id enim tum versus proxime superiores, tum versus proxime inferior, *Quos ante in nervis*, etc. omnino probant.

578. *Atque animam*) Quidam, *animae*.

579. *Denique cum corpus*, etc.) Decimum argumentum v. 42. inclusum est. Subducta anima, quae in partibus intimis sita est veluti totius animalis fundamentum, corpus collabascens putrescit, et in pulverem abit. Vnde vero ista tanta corporis ruina, nisi quod anima quae membra omnia fulcire et continere videbatur, per poros et meatus corporis emanarit? quae vero sic minutim divisa fuit in ipso sui egressu, comparata ad dispersionem videtur.

580. *Quin id*) Improbe, *quin vi*.

589. *Prius esse sibi*) Gifanius, *isse sibi*, ut mox *ire anima*, v. 593. Non sequor.

Quinetiam, fineis dum vitae vertitur intra,
Saepe aliqua tamen e causa labefacta videtur
Ire anima, et toto solvi de corpore membra;
Et quasi supremo languescere tempore voltus,
Molliaque exangui cadere omnia corpore membra:
Quod genus est, animo male factum cum perhibetur,
Aut animam liquisse, ubi iam trepidatur, et omnes
Extremum cupiunt vires reprendere vinclum.
Conquassatur enim tum mens, animaeque potestas
Omnis: et haec ipso cum corpore conlabefiunt;
Vt gravior paullo possit dissolvere causa.
Quid dubitas tandem, quin extra prodita corpus
Imbecilla foras, in aperto, tegmine dempto,
Non modo non omnem possit durare per aevum,

adhuc vivit animal, anima ab aliqua causa labefactata videtur exire, et omnia corporis membra dissolvi; vultus quasi supremo tempore languescere, omniaque membra mollia cadere exangui corpore: quod accidit, cum aliquis deliquium animae patiatur, ubi iam vita in dubio est, et id agunt omnes animalis vires ut ultimum vitae nexum integrum retinerent. Tum enim animus et anima tota conquassantur, et cum ipso corpore ita labefactantur, ut causa paulo gravior et vehementior dissolvere valeret. Quid deinde dubitas quin e corpore eiecta imbecillis, sublato tegmine, in aperto aëre, non modo non in

591. *Quinetiam, fineis — vitae, etc.*) Vndecimum, v. 14. In vulgo vocato animi deliquio animae animique vis sic fracta est, ut paulo graviore causa incidante plane dissolvenda arguatur: cum vero ita labefactari possit animus dum corpus illum tegit et tuetur, quis credat tenuem istam substantiam suo tegmine exutam procellarum et aliarum rerum iugiter incurrentium impetus perferre posse?

594. *Et quasi supremo*) Hunc et sequentem versum multi reiiciunt, nec ego quidem illos iniuriarum postulo.

596. *Animo male factum*) Nam apud Plautum at Terentium, *animo male est* significat *animi deliquium patior*. Quidam amant, *quod genus, esse animo*, sed τὸ *est* damnari non debet; *Faber*.

597. *Vbi iam trepidatur*) Ab astantibus; *omnes*, astantes, tota familia, amici; *Fayus*: indicet lector.

600. *Conlabefiunt*) *Conlabascunt*, Gifanius, viz. existimavit ille Poëtam (O rem ingeniosam) cum infirmum aliquod descripserit, infirmos et vacillantes versus de industria fecisse.

602. *Prodita*) Ex interiore loco procedens; *Festus*.

604. *Non modo non omnem possit*) Alii, *Non modo non* omne incolumis.

Sed minimum quodvis nequeat consistere tempus?
Nec sibi enim quisquam moriens sentire videtur
Ire foras animam incolumem de corpore toto,
Nec prius ad iugulum, et superas succedere fauceis,
Verum deficere in certa regione locatam;
Vt sensus alios in parti quemque sua scit
Dissolvi: quod si immortalis nostra foret mens,
Non iam se moriens dissolvi conquereretur:
Sed magis ire foras, vestemque relinquere, ut anguis,
Gauderet, praelonga senex aut cornua cervus.
Denique cur animi nunquam mens consiliumque
Gignitur in capite, aut pedibus, manibusve; sed unis

aeternum integra manere, sed ne per minimum quidem temporis spatium, posset consistere? Nemo quidem moriens experitur animam suam e toto corpore integram exire, prius ad iugulum, et deinde ad os ascendere, ut tota simul et integra exiret, sed in certa parte corporis sitam ibi deficere et interire; ut unumquemque sensuum aliorum in propria sua sede debilitari sentit, et extingui. Quod si mens nostra foret immortalis, non iam cum mors venerit quereretur se dissolvi, sed potius gauderet ire foras, corpusque quo vestitur relinquere, ut serpens exuvias suas aut annosus cervus sua cornua gestit relinquere. Deinde cur ratio animi et consilium (animus ipse) nunquam producitur in capite, pedibus, aut manibus (cur non caput, pedes, aut manus sint animi

606. *Nec sibi enim quisquam*, etc.) Duodecimum, v. 9. Et nequid intentatum relinquat, sed morientes provocat: quis autem morientium experitur animam suam ab estremis partibus surgentem per os suum integram exire, et non potius in singulis partibus, ut quemlibet sensum in suo organo, deficere? Nec dubitandum est morientes animarum dissolutionis conscios esse; alias quid quererentur? Laeti profecto deponerent exuvias, ut anguis pellem, vel cervus peaelonga cornua.

608. *Succedere*) *Sursum cedere* et *ascendere*; lib. 2. v. 204. ....*Per auras aëris expressum sursum succedere*. Al. *accedere*.

613. *Vt anguis*) Virgilius, *Qualis ubi in lucem coluber mala gramina pastus, Frigida sub terra tumidum quem bruma tegebat, Nunc positis novus exuviis, nitidusque iuventa, Lubrica convolvit sublato pectore terga Arduus ad solem, et linguis micat ore trisulcis*. De cervis vero Plinius, Nat. Hist. lib. 8. c. 32. *Cornua mares habent, solique animalium omnibus annis stato veris tempore amittunt.*

615. *Denique cur animi nunquam mens*, etc.) Decimum tertium, v. 9. Olim docuit pectus esse animi sedem, et iam inde concludit, illam ita pectori esse alligatam ut extra istud degere non possit: animum in aëre existentem quaeras, et flam-

Sedibus, et certis regionibus omnis inhaeret:
Si non certa loca ad nascendum reddita cuique
Sunt; et ubi quicquid possit durare creatum;
Atque ita multimodis pro totis artubus esse,
Membrorum ut nunquam existat praeposterus ordo?
Vsque adeo sequitur res rem, neque flamma creari in
Fluminibus solita 'st, neque in igni gignier algor.
  Praeterea, si immortalis natura animaï 'st,
Et sentire potest secreta a corpore nostro;
Quinque(ut opinor) ea faciendum'st sensibus auctam:
Nec ratione alia nosmet proponere nobis
Possumus infernas animas Acherunte vagare.
Pictores itaque, et scriptorum saecla priora
Sic animas introduxerunt sensibus auctas.
At neque seorsum oculi, neque nares, nec manus ipsa
Esse potest anima, neque seorsum lingua, nec aures

sedes), sed tota ratio certis quibusdam sedibus et partibus corporis collocatur; si non certa quaedam essent assignata loca, ubi res quaelibet produci possit, et producta aetatem agere, istaque certa loca omnium variorum artuum ita vicem sustinerent, ut nullus accidat in corpore praeposterus membrorum ordo? Tam certo res rem sequitur, neque ignis in aqua, neque glacies in igne produci solet. Praeterea si anima sit immortalis, et a corpore nostro separata sentiri potest, debemus illam donare, uti existimo, quinque sensibus, nec possumus concipere animas apud inferos nisi his quinque sensibus instructas aetatem agere: pictores igitur et veteres scriptores nobis exhibuerunt animas his quinque sensibus praeditas. At neque oculi, neque nares, neque manus, neque lingua,

mam in aqua, gelu in ignibus expectes.

617. *Omnis inhaeret*) Codd. *omnibus haeret*; et Gifanius, *omnis haeret.*

620. *Atque in multimodis*) Hunc cum sequenti versu Lambinus, Gassendus, alii reiiciunt; Gifanius retinet; illum sequitur Fayus, et dicit Lambinum delere hos versus sine ratione, namque recte conferunt ad rem, ut patet ex ipsorum interpretatione nostra: en bellam interpretationem! *Et ita fieri, ut nunquam ordo artuum sit perversus variis modis secundum varia omnia membra.* Aliam apposui, quae mihi ipsi non placet. Codd. exhibent, *par totis: pro totis: in totis: de totis.*

621. *Praeterea si immortalis*, etc.) Decimum quartum, v. 10. Animam separatam et immortalem concipe, substantiam sentientem concipies, ergo quinque sensibus ornatam; at unde

Absque anima per se possunt sentire, nec esse.
Et quoniam toto sentimus corpore inesse
Vitalem sensum, et totum esse animale videmus,
Si subito medium celeri praeciderit ictu
Vis aliqua, ut seorsum partem secernat utramque;
Dispertita proculdubio quoque vis animaï,
Et discissa simul cum corpore disiicietur:
At quod scinditur, et parteis discedit in ullas,
Scilicet aeternam sibi naturam abnuit esse.

neque aures (quinque sensuum organa et instrumenta) separatae animae inesse possunt. Et quoniam sentimus in toto corpore inesse vitalem sensum, et totum corpus esse animatum; si vis aliqua subito ictu irruens corpus istud medium diviserit et separaverit utramque partem, proculdubio anima etiam discissa et divisa una cum corpore dispergetur: at quod scinditur et in ullas partes dividitur, illud profecto negat se immortalem naturam habere. Fertur, currus

sensus, cum sensuum organa, oculi, nares, manus, lingua, aures, in derelicto corpore putrescant?"

633. *Absque anima per se possunt*, etc.) Codd. *auditum per se possunt*; auditum i. e. sonum, seu rem auditam; Gifanius. Salmasius in Epictetum et Simplicium, p. 324. ex optimo et vetustissimo codice illustrissimi Vossii hos versus ita legit, *At neque seorsum oculi, neque nares, nec manus ipsa Esse potest anima, neque seorsum lingua, neque auris* Auditum *per se possunt sentire, neque esse. Auris auditum* dixit pro auditu. Quid sibi velit magnus ille vir, alii coniiciant. Aliquid e textu Lucretiano excidisse existimavit Lambinus, cum videret argumentum non plane explicatum fuisse. Atque ideo subiungit, *Nec sensus ipsi seorsum consistere possunt Naribus, atque manu, atque oculis, atque auribus, atque Lingua, nec possunt per se sentire, neque esse.* At quid tres novi versus fingendi sunt, ut unum prorsus inutilem retineamus? Dele istum, *Absque anima per se possunt sentire nec esse*: in praecedenti versu lege, *Esse potest animae*, etc. atque argumentum erit integrum, et satis explicatum.

634. *Et quoniam toto sentimus*, etc.) Decimum quintum, v. 36. Quoniam anima per totum corpus fusa sit, scindi mediam necesse est, si corpus medium raptim scindatur: si exempli causa, falcifero curru praecidatur militis membrum, animam una sectam arguit partis resectae motio, quam fuse et ornate describit Poëta, quae etiam clarius in partibus sectae serpentis observatur. Fatendum est igitur plures animas esse in uno animali, homine viz. aut serpente, et aciem ferri, temere licet impacti, membra istius animalis tam accurate partiri, ut singulis animalibus suae sedes relinquerentur: quae tamen nemo sanus dixerit. Vel concedendum est; Vnam animam per totum corpus animalis fusam in multas partes discissam, et proinde mortalem esse.

Falciferos memorant currus abscindere membra
Saepe ita desubito permista caede calenteis,
Vt tremere in terra videatur ab artubus id quod
Decidit abscissum; cum mens tamen, atque hominis vis
Mobilitate mali non quit sentire dolorem:
Et simul in pugnae studio quod dedita mens est,
Corpore cum reliquo pugnam, caedeisque petissit;
Nec tenet, amissam laevam cum tegmine saepe
Inter equos abstraxe rotas, falceisque rapaceis:
Nec cecidisse alius dextram, cum scandit, et instat.
Inde alius conatur adempto surgere crure,
Cum digitos agitat propter moribundus humi pes:
Et caput abscissum calido, viventeque trunco,
Servat humi voltum vitalem, oculosque patenteis,
Donec relliquias animai reddidit omneis.
Quin etiam tibi si lingua vibrante minantis
Serpentis caudam procero corpore, utrinque

armatos falcibus multo varioque sanguine fumantes frequenter artus militum tam cito abscindere, ut pars illa, quae a reliquo corpore abscissa in terram decidit, tremere videatur; cum tamen animus hominis dolorem a vulnere inopinato et tanta celeritate inflicto sentire non possit: et pariter quia animus sit pugnae potissimum intentus, cum reliquo corpore in pugnam et caedem ruit, neque saepe novit falcés rapaces rotasque inter equos abstraxisse sinistram una cum clypeo abscissam. Nec alius sentit dextram suam ereptam cum ascendat muros, et hostem urgeat; inde etiam alius abscisso crure surgere conatur, cum pes moribundus iuxta humi iacens digitos movet: et caput amputatum, vivente adhuc et calente trunco, vitalem vultum oculosque patentes humi servat, donec omnes animae reliquias amiserit. Imo si tibi libeat longam serpentem vibranti

613. *Desubito*) Sic lib. 2. v. 265. *Vim cupidam tam de-subito, quam mens avet ipsa.* de curribus falciferis iterum Lucretius, lib. 5. v. 1300.

647. *In pugnae studio — dedita*) Lib. 4. v. 843. *Praeterquam* quibus *est* in rebus deditus *ipse*: Et Catullus, In male Deditus *Vir* adultera.

648. *Petissit*) Antiqui *petissere* dicebant pro *petere*, ea quidem forma verbi qua sunt *lacessere*, et *incessere*, sed ut mihi videtur, tum significabant *saepius petere*, ut *petissant* saepius petant; *Festus*. Cicero: *qui hanc laudem* petissunt, *nullum fugiunt dolorem*.

650. *Abstraxe*) Sic lib. 1. v. 986. *Confluxet*.

658. *Caudam procero corpore*) Caudam longam et proceram; *Lambinus*:

Sit libitum in multas parteis discindere ferro;
Omnia iam seorsum cernes amcisa recenti
Volnere tortari, et terram conspergère tabo,
Ipsam seque retro partem petere ore priorem,
Volneris ardenti ut morsu premat icta dolore.
Omnibus esse igitur totas dicemus in illis
Particulis animas? at ea ratione sequetur,
Vnam animantem animas habuisse in corpore multas.
Ergo divisa 'st ea, quae fuit una simul cum
Corpore, quapropter mortale utrumque putandum 'st,
In multas quoniam parteis disciuditur aeque.
  Praeterea, si immortalis natura animaï
Constat, et in corpus nascentibus insinuatur;
Cur super anteactam aetatem meminisse nequimus?
Nec vestigia gestarum rerum ulla tenemus?
Nam si tantopere 'st animi mutata potestas,

lingua minantem in multas partes dividere, videbis singulas partes recenti ictu separatas tortari, et terram sanie aspergere; et ipsam serpentem vehementi dolore vulneris afflictam, caput suum retro torquere, ut dentibus apprehendat partem olim reliquo corpori coniunctam. Dicemus igitur totas esse, atque integras animas in singulis istis particulis? at inde sequeretur unum singulare animal in suo corpore multas animas continere: anima igitur ista quae una est uni corpori coniuncta una cum corpore dividitur: utrumque igitur aeque mortale existimandum est, quoniam utrumque aeque dividitur in multas partes. Praeterea, si anima nostra sit immortalis, et in corpus hominis nascentis infundatur, quam ob causam vitae anteactae memores non simus? cur nulla gestarum rerum vestigia tenemus? Si enim anima tantopere labefactata sit, ut

alii tamen legunt, ... *Minacem serpentem, et caudae procero corpore.*

660. *Amcisa*) *Am* olim ex ἀμφὶ pro *circum* dicebant, exempla innumera in vocibus compositis; *Faber.*

670. *Praeterea, si immortalis*, etc) Decimum sextum, v. 9. Si anima sit immortalis, si ante perfectum corpus integra existens (ea erat Pythagorae et Platonis sententia), in corpus tandem infundatur: cur nemo (uno Pythagora excepto) anteactae vitae recordetur? Quod si anima isto in corpus ingressu omnem recordationem amiserit, quidni res tantopere vitiata sit ulteriori corruptioni, morti obnoxia?

674. *Mutata*) Al. *vitiata*; et in sequenti versu, *Omnium ut actarum*, etc.

Omnis ut actarum exciderit retinentia rerum;
Non (ut opinor) id ab letho iam longiter errat.
Quapropter fateare necesse 'st, quae fuit ante,
Interiisse, et quae nunc est, nunc esse creatam.
  Praeterea, si iam perfecto corpore nobis
Inferri solita 'st animi vivata potestas,
Tum cum gignimur, et vitae cum limen inimus;
Haud ita conveniebat, uti cum corpore, et una
Cum membris videatur in ipso sanguine crêsse;
Sed velut in cavea, per se sibi vivere solam
Convenit, ut sensu corpus tamen affluat omne.
Quare etiam atque etiam nec originis esse putandum 'st
Experteis animas, nec lethi lege solutas.
Nam neque tantopere adnecti potuisse putandum 'st
Corporibus nostris extrinsecus insinuatas:
Quod fieri totum contra manifesta docet res.

omnis memoria rerum anteactarum penitus evanuerit, illa; uti existimo, a morte non longe abest: quapropter necesse est ut fateare, illam animam quae ante fuit, periisse, illam vero quae nunc est, nunc creatam esse. Praeterea, si iam perfecto et absoluto nostro corpore anima tum solet infundi, cum nascimur, et ingredimur in vitam, tum profecto non una cum corpore in membris in ipso sanguine crevisse, sed potius per se velut in cavea vivere videretur, ita tamen ut totum corpus sensu aspergat. Omnino igitur credendum est animas (nasci et mori) non esse originis expertes, neque a mortis lege solutas. Praeterea non credendum est, animas in corpora nostra extrinsecus infusas omnibus corporum partibus tam accurate coniungi potuisse; ipsa tamen experientia de-

675. *Retinentia*) Vox μονήρης, neque enim alibi quam apud Lucretium invenitur. *Faber*. Infra, v. 863. *repetentia*, eaque voce Arnobius in lib. 2. utitur.

676. *Longiter*) Ita Charisius, Inst. Gram. l. 2. p. 183.

679. *Praeterea, si iam perfecto,* etc.) Decimum septimum, v. 18. Si anima inferretur in corpus perfectum, id sic deberet fieri ut in ipso degeret, quasi avis in cavea, non ut videretur cum eo crescere, atque ita contexi, ut inde exire non potis sit incolumis, proderet se ortui atque interitui obnoxiam.

681. *Limen inimus*) Alii, *lumen adimus*.

685. *Convenit*, etc.) Hunc versum delet Lambinus, Gassendus, alii: plures retinent. Sine illo quidem argumentum est satis explicatum, et forsan, *affluat omne corpus sensu* Latium non agnoscit.

Namque ita connexa 'st per venas, viscera, nervos,
Ossaque, uti dentes quoque sensu participentur;
Morbus ut indicat, et gelidaï stringor aquaï,
Et lapis oppressus sub dente e frugibus asper:
Nec tam contextae cum sint, exire videntur
Incolumes posse, et salvas exsolvere sese
Omnibus e nervis, atque ossibus, articulisque.

Quod si forte putas extrinsecus insinuatam
Permanere animam nobis per membra solere,
Tanto quaeque magis cum corpore fusa peribit;
Quod permanat enim, dissolvitur: interit ergo.
Dispertitur enim per caulas corporis omneis:
Vt cibus in membra atque artus cum diditur omneis,
Disperit, atque aliam naturam sufficit ex se:
Sic anima, atque animus quamvis integra recens in
Corpus eunt, tamen in manando dissolvuntur;

monstrat illas esse ita coniunctas: namque ita unitae sunt venis, visceribus, nervis, et ossibus, ut dentes ipsi fiant sensus participes; ut dolor dentium, frigidae aquae stringor, et lapis asper subito de pane expressus satis ostendunt. Insuper, dum animae sint ita omnibus partibus corporis intextae, vix credibile est illas exire posse integras, et sese salvas exolvere e nervis omnibus, ossibus, et articulis. Si vero existimes animam extrinsecus infusam per omnia corporis nostri membra diffundi, exinde sequetur eam mortalem esse et perire, quod enim diffunditur per aliquod corpus, dissolvitur, atque ideo perit; nam dispergitur

693. *Stringor aquaï*) Frigus aquae quo dentes perstringuntur, cum aqua frigida bibatur.

694. *Et lapis oppressus*, etc.) Omnes codd. *Oppressus subitis e frugibus*: Vnde quidam *subito de frugibus*. Faber, *subitis offractibus*. Legi tamen potest, *Et lapis* expressus *subito de frugibus asper*.

698. *quod si forte putas*, etc.) Decimum octavum, v. 15. Formetur igitur extra corpus, ut isti volunt, anima, et demum infundatur; dum per varios flexus et meatus corporis diffusa sit, necesse est ut mutetur, situs et ordo partium mutetur, tota denique substantia distrahatur. Quaelibet enim res tot fistulas, tot meatus et foramina quot in corpore sunt, permanet, eamque multis modis distractam senties; alimentum considera, dum per venas, aliosque ductus ad singula corporis membra defertur, deposita priori forma aliam prorsus diversam induit: eredendum ideo animam quoque parem mutationem subituram esse, et proinde mortalem.

700. *Tanto quaeque*) *Tanto nempe*; Faber.

Dum quasi per caulas omneis diduntur in artus
Particulae, quibus haec animi natura creatur,
Quae nunc in nostro dominatur corpore nata
Ex illa, quae tunc peritat partita per artus.
Quapropter neque natali privata videtur
Esse die natura animae, neque funeris expers.
  Semina praeterea linquuntur, necne, animaï
Corpore in exanimo? quid si linquuntur, et insunt,
Haud erit, ut merito immortalis possit haberi;
Partibus amissis quoniam libata recessit.
Sin ita sinceris membris ablata profugit,
Vt nullas parteis in corpore liquerit ex se:
Vnde cadavera rancenti iam viscere vermeis
Expirant? atque unde animantum copia tanta

per omnes meatus corporis: ut cibus cum per omnes artus distribuitur, propriam suam naturam amittit, et aliam substantiam a se prorsus diversam constituit, sic anima quamvis integra in corpus ingressa est dum per omnes meatus corporis diffunditur, dissolvitur; quoniam per omnes istos meatus ad singula membra deferuntur particulae e quibus componitur haec anima, quae nunc in corpore nostro dominatur, nata ex illa anima quae tunc periit, cum per singulos artus fuerit distributa: quapropter anima (nascitur et moritur) neque originis neque mortis expers est. Praeterea, in exanimi corpore quaedam particulae animae remanent, necne? Si remanent in cadavere, non dicendum est animam esse immortalem, cum amissis quibusdam et in cadavere relictis partibus deminuta exierit; si vero cum omnibus suis partibus adeo integra recesserit, ut nullas particulas in cadavere reliquerit, unde cadavera vermiculos e visceribus iam putridis effundunt, unde tanta multitudo animalium quae nec ossa, nec

710. *Peritat*) Al. *periit.*

713. *Semina praeterea linquuntur, etc.*) Decimum nonum v. 28. Si anima discedens e corpore quasdam sui particulas in eo relinquat, dissolubilem arguunt delibatae particulae: si non relinquat, reddi causa nequeat quamobrem tot vermes gignantur in cadavere; cum dicere quidem tot animas eo confluere extrinsecus unde una excesserit, perabsurdum sit, ac magis adhuc, dicere unamquamque aut deligere semina, ex quibus fabricetur sibi corpus proprium, ut ea patiatur incommoda, quae sine corpore esse nequeunt, aut subire in corpus iam elaboratum, cum quo connecti intime, et consentire non valeat.

717. *Sinceris membris*) *Sincera ex membris*: Faber: non enim id agitur nunc, *utrum cum anima abit, integra maneat membra* (quis enim ea de re unquam dubitet)? *sed utrum anima, cum abit, deminuta sui parte, et libata recedat.*

Exos, et exsanguis tumidos perfluctuat artus?
Quod si forte animas extrinsecus insinuari
Vermibus, et privas in corpora posse venire
Credis, nec reputas cur millia multa animarum
Conveniant, unde una recesserit: hoc tamen est ut
Quaerendum videatur, et in discrimen agendum;
Vtrum tandem animae venentur semina quaeque
Vermiculorum, ipsaeque sibi fabricentur ubi sint,
An iam corporibus perfectis insinuentur.
At neque, cur faciant ipsae, quareve laborent,
Dicere suppeditat, neque enim, sine corpore cum sunt,
Sollicitae volitant morbis, algoque, fameque.
Corpus enim magis his vitiis adfine laborat;
Et mala multa animus contage fungitur eius.
Sed tamen his esto quamvis facere utile corpus,
Cum subeant; at qua possint, via nulla videtur:
Haud igitur faciunt animae sibi corpora, et artus.
Nec tamen est ut iam perfectis insinuentur

sanguinem habent per membra tumescentia repunt, et volvuntur? Quod si forsan existimes animas extra formatas in vermiculis infundi, et singulas singulis corporibus coniungi, nec consideres quam ob causam multa animarum millia illuc convenirent, unde una tantum recesserit; illud tamen inquirendum et discutiendum videtur, utrum animae singula semina vermiculorum inquirant, et ipsae sibi aedificent domicilia, ubi vivant; vel infundantur in corpora iam perfecta et absoluta. Nulla vero est ratio cur ipsae sibi aedificent domicilia, et laborent, non enim, cum sint sine corpore, morbis, fame, aut frigore afficiuntur; his enim malis corpus solum proprie afficitur, animusque illius contagione multa incommoda patitur: sed concedatur utile esse istis animabus aedificare corpus quod incolerent, via tamen nulla videtur, qua id possunt facere. Animae igitur sibi corpora non fabricantur; nec in corporu iam per-

732. *Algoque*) Ita Nonius, contra quem alii pro *Algu* pugnant.

733. *Vitiis adfine*) Cicero, affinis *facinori et turpitudini*. *Noxae* affinis; *Livius*.

734. *Contage*) Seu *contagi*, perinde est. Sic lib. 4 v. 336. *Quae* contage *sua palloribus omnia pingunt.*

735. *Quamvis .... utile*) Quantumvis utile.

736. *Cum subeant*) *Quod subeant*: Faber; recte: olim enim ita scriptum, inde *quom*, et tandem *cum*.

Corporibus: neque enim poterunt subtiliter esse
Connexae; neque consensu contagia fient.
Denique cur acris violentia triste leonum
Seminium sequitur; dolu' volpibus, et fuga cervis
A patribus datur, et patrius pavor incitat artus?
Et iam caetera de genere hoc, cur omnia membris
Et ineunte aevo ingenerascunt, inque genuntur,
Si non certa suo quia semine seminioque
Vis animi pariter crescit cum corpore toto?
Quod si immortalis foret, et mutare soleret
Corpora, permistis animantes moribus essent:

fecta et absoluta infunduntur, tum enim non tam accurate essent singulis partibus unitae, neque ita corpus et anima consentirent, et motus vitales sibi invicem mutuo impertirent. Denique cur saeva feritas omni leonis proli insit, cur astutia vulpibus a parentibus datur, cur fuga cervis, et cur pavor a parentibus derivatus eos in fugam conicit? Cur, inquam, hae, similesve affectiones omnibus animalibus a tenera aetate competunt, et innatae videntur, si non quia certa anima ex certo semine nascitur, et una cum toto corpore crescit? Si vero anima esset immortalis, et ab uno in aliud corpus transire soleret, tum eiusdem generis animalia haberent diversos mores; canis Hyrcanus saepe fugeret cervi

741. *Denique cur acris violentia*, etc.) Vigesimum, v. 29. Si animae istae immortales toties hactenus commutassent animalium corpora (Pythagoram et Platonem urget), deberet sensim esse immutata animalium indoles: sicque iam leo esset non ferox, cervus non timidus, vulpes non dolosa, iam canis cervum fugeret, accipiter columbam, bruta saperent, et homines desiperent; quippe anima columbae accipitri, anima bruti homini, et vice versa, saepe ingereretur. Siquis vero dicat animarum indolem una cum corporibus mutari, easque cuiuscumque generis sint, induere eos mores, qui istis corporibus conveniant, nihil amplius requirimus: quicquid enim mutari potest, illud mortale est, cum in omni mutatione sit partium traiectio, atque ideo dissolutio. Sin vero affirmet animas, exempli causa, humanas immigrare solum in humana corpora, cur illa anima, quae modo in homine adulto sapiens vixit, in puerum infusa desipit? An in tenero corpore tenerascit animus? tum mutatur; et nemo sanus asseret rem tantopere mutatam immortalem esse.

741, 742. *Triste — seminium*) Crudele, noxium; Virgilius, Ecl. 3. Triste *lupus stabulis; maturis frugibus imbres.*

745. *Inque genuntur*) Ita Lambinus: codd. tamen *ingenioque*. *Ingenerascunt* habet aliquid latius, et quod ad speciem magis pertinet; at *ingenuntur* ad singularia, seu individua, ut vocant; *Faber.*

747. *Corpore toto*) Rectius ille qui legit, *corpore quoque*, ut v. 770.

Effugeret canis Hyrcano de semine saepe
Corrigeri incursum cervi, tremeretque per auras
Aëris accipiter fugiens veniente columba:
Desiperent homines, saperent fera saecla ferarum.
Illud enim falsa fertur ratione, quod aiunt,
Immortalem animam mutato corpore flecti.
Quod mutatur enim, dissolvitur: interit ergo.
Traiiciuntur enim partes, atque ordine migrant:
Quare dissolvi quoque debent posse per artus,
Denique ut intereant una cum corpore cunctae.
Sin animas hominum dicent in corpora semper
Ire humana, tamen quaeram cur e sapienti
Stulta queat fieri, nec prudens sit puer ullus;
Nec tam doctus equae pullus, quam fortis equi vis?
Si non certa suo quia semine, seminioque
Vis animi pariter crescit cum corpore toto.
Scilicet in tenero tenerascere corpore mentem
Confugient; quod si iam fit, fateare necesse 'st,

corrigeri impetum, et accipiter columbam per aëra delapsam timeret, et evitare conaretur: homines sine ratione viverent, bruta vero saperent. Illud enim falsum et absurdum est quod dicunt, animam immortalem mutato corpore mutari, nam quod mutatur, dissolvitur, et proinde perit; partes enim transponuntur, et situm mutant, quare debent quoque dissolvi posse per artus, denique ut intereant una cum corpore cunctae. *Sin autem dicant animas humanas semper migrare in corpora humana: tum inquiram, quare anima modo sapiens repente fit stulta, et quare nullus puer fit prudens; et quare pullus equae non sit tam doctus quam fortis equus? si non quia certa anima ex certo semine nascatur, et pariter crescat cum unoquoque corpore. Forsan vero dicent mentem teneram fieri in tenero corpore; si vero id sit, necesse est ut fa-*

758. *Quare dissolvi quoque*, etc.) Deletis duobus hisce versibus, integra foret sententia, et argumentum satis explicatum.

767. *Confugient*) Al. *confingent*: Lambinus, *non fugient*, id est, non poterunt negare mentem esse teneram in tenero corpore, verbi causa, mentem pueri bimuli, aut trimuli non poterunt negare esse teneram et imbecillam: quod si verum sit, mentem modo robustam in tenero corpore teneram fieri; ergo mortalis est. Et haec suadent, ut malim *non fugient*, ferri tamen potest *confugient*; cum enim alii dicant v. 755. *Animam mutato corpore flecti*; cur non alii ut vim argumentorum evitarent,

Mortalem esse animam, quoniam mutata per artus
Tantopere amittit vitam, sensumque priorem.
Quove modo poterit pariter cum corpore quoque
Confirmata cupitum aetatis tangere florem
Vis animi, nisi erit consors in origine prima?
Quidve foras sibi vult membris exire senectis?
An metuit conclusa manere in corpore putri?
Et domus aetatis spatio ne fessa vetusto
Obruat? at non sunt immortali ulla pericla.
Denique connubia ad Veneris, partusque ferarum
Esse animas praesto, deridiculum esse videtur;
Et spectare immortaleis mortalia membra
Innumero numero, certareque praeproperanter
Inter se quae prima, potissimaque insinuetur:

teare animam mortalem esse, quoniam dum in corpus infunditur mutata virtutem et sensum quo ante fruebatur, amittit. Aut quo denique modo cuperet anima, una cum corpore adolescere, et ad summum aetatis florem pervenire, nisi una cum corpore nasceretur? Aut quam ob causam e membris senio confectis exire cupit et properat? An metuit, ne in putri corpore inclusa iaceret, ne domicilium quod incolit longa aetate dehiscens obrueret? At quod immortale est, est omnis periculi immune. Deinde ridiculum prorsus videtur dicere, animas praesto esse ad coitus, partus ferarum observare, et cum immortales sint catervatim expectare mortalia membra, et vehementer inter se contendere, quae

animam in tenero corpore tenerascere, docerent? Et ista voce *scilicet* saepe utitur Poëta cum adversario effugium velit praecludere.

770. *Quove modo poterit*, etc.) Post pugnam summis viribus magnaque animi intentione depugnatam, at fugatos, uti opinatur, adversarios, argumenta quaedam levis armaturae tanquam ad praedam colligendam emittit. Primum autem vs. 7 inquirit unde anima adultum corpus tam impotenter deperiret, et votis suis omnibus optaret? Unde etiam membra senio confecta fugeret, et exire properaret? Immortalis enim sit, et nunquam teneri corporis imbecillitatem, aut senescentis ruinam metuet.

772. *Vis animi*, etc.) Hunc versum quidam codd. non agnoscunt.

773. *Membris — senectis*) Sic lib. 5. v. 884. *Sic ubi equum validae vires aetate* senecta *Membraque deficiunt....* Et v. 894. ..... *Neque proficiunt aetate* senecta. Salustius: *Omnes quibus se*necto *corpore animus militaris erat.*

776. *Non sunt immortali*) Al. *Non sunt iam immortali.*

777. *Denique connubia ad Veneris*, etc.) Secundum, v. 8 docet ridiculum esse credere animarum quasi

Si non forte ita sunt animarum foedera pacta,
Vt, quae prima volans advenerit, insinuetur
Prima, neque inter se contendant viribus hilum:
  Denique in aethere non arbor, non aequore in alto
Nubes esse queunt, nec pisces vivere in arvis;
Nec cruor in lignis, nec saxis succus inesse;
Certum ac dispositum 'st, ubi quicquid crescat, et insit:
Sic animi natura nequit sine corpore oriri
Sola, neque a nervis, et sanguine longius esse.
Hoc si posset enim, multo prius ipsa animi vis
In capite, aut humeris, aut imis calcibus esse
Posset, et innasci quavis in parte soleret:
Tandem in eodem homine, atque in eodem vase maneret.

prima ingrederetur; nisi forte istae animae haec inter se foedera inierint, ut quae prima advolaverit, prima etiam ingrederetur, ideoque inter se minime certarent. Denique in aëre arbor, in profundo mari nubes non possunt esse, pisces in agris vivere nequeunt; nec sanguis in ligno, nec succus in saxis esse potest. Certum et definitum est ubi unaquaeque res crescat, et existat. Sic anima non potest sine corpore sola oriri, neque a nervis et sanguine separata existere. Hoc enim si possit, anima potius in capite, humeris, aut imis calcibus, imo in quavis parte corporis oriri videretur, et tandem per totum hominem

examen circumstare ad coitus, partusque animalium, et de insinuatione in corpus inter se mutuo contendere, nisi forte conventum sit, ut primo advenientis sit conditio potior.

785. *Denique in aethere non arbor*, etc.) Tertium, v. 16 observat, quod ut certa nascendi, crescendi, existendique regio definita sit rebus caeteris, ita quoque animo ipsi, ac proinde non magis possit extra corpus in quo nascitur, crescit et existit, degere, quam piscis extra aquam, quam arbor in aëre, aut in mari nubes. Quod vero cum toto corpore nascatur, crescat, et existat anima, minime dubitandum est, quippe alias anima modo in capite, modo in humeris, imo calcibus formari, et inde per totum corpus sensim diffundi sentiremus.

790. *Longius*) Al. *longiter*.

794. *Tandem in eodem homine, atque in eodem vase maneret*) Hunc versum negligunt interpretes; Faber legit, *Tandem in toto homine*, aqua ut in toto *vase maneret*. Est quidem in illo versu anapaestus, sed eius libertatis tot exempla sunt apud Lucretium, Virgilium, caeterosque poëtas, praesertim vetustiores, ut iis proferendis supersedendum existimem. Ratio autem ita legendum suadet, cogit; nam ex falsa suppositione, *anima primo in capite, humeris, aut imis calcibus esset; tandem in toto homine, uti aqua in toto vase maneret*. Quemadmodum aqua quae

Quod quoniam in nostro quoque constat corpore certum
Dispositumque videtur, ubi esse, et crescere possit
Seorsum anima, atque animus; tanto magis inficiandum
Totum posse extra corpus durare, genique.
Quare, corpus ubi interiit, periisse necesse'st
Confiteare animam distractam in corpore toto.
Quippe etenim mortale aeterno iungere, et una
Consentire putare, et fungi mutua posse,
Desipere'st: quid enim diversius esse putandum'st,
Aut magis inter se disiunctum, discrepitansque,
Quam, mortale quod est, immortali, atque perenni
Iunctum, in concilio saevas tolerare procellas?
Praeterea, quaecunque manent aeterna, necesse'st,

diffundi. Quoniam vero certum et definitum sit in nostro corpore ubi seorsum anima et animus oriri et crescere possit, eo vehementius negandum est totum (animam et animum) produci posse atque existere extra corpus: quapropter confitendum est, ubi corpus periit, animam etiam perire per totum corpus diffusam, et una cum illo dissipatam. Praeterea, affirmare rem mortalem immortali connecti, mutuo agere, mutuoque pati posse, est plane ineptire; quid enim absurdius, quid ineptius dici aut excogitari potest, quam rem mortalem immortali et aeternae rei unitam esse multis incommodis obnoxiam? Praeterea, quodcunque aeternum et immortale est, necesse est ut vel perfecte solidum sit,

infunditur primo partem infimem vasis, mox mediem, denique totum ves impleret. Haec Feber. Quae ingeniose quidem excogitata a veterum codd. scriptura quem mexime ebsunt; et reiiciendus potius est iste versus, qui nihil profecto hic loci egit, quam talis emendetio edmittenda. Aliquis tamen legit, *Tandem in eodem homine, atque in eodem vase manere*; viz. *soleret manere in eodem vase*, Id est, in capite, humeris, eut calcibus: omnie displicent.

801. *Quippe etenim mortale*, etc.) Quintum, v. 6 asserit summam esse dementiam putare res adeo diversas ee sunt immortale et mortele coniungi posse, et rem mortelem (corpus) quae eum separata sit e re ista immortali (enima) nullis incommodis aut malis obiiciatur, unitam immortali tot doloribus et molestiis, quot homines quotidie eeperiuntur, effici.

807. *Praeterea quaecunque manent*, etc. Sextum, v. 23 ite se habet. Nihil est aeternum et immortale, nisi aut ob soliditatem, ut etomus; aut quia plegee est expers, ut inane; aut quia nullus est locus ex quo corpora edvenientia diffringant, aut in quem partes illius solutee excedant, ut (τὸ πᾶν) universum. Anima vero tale nihil est; nam res est composita e seminibus, etque ideo non perfecte solide: non est inane, quia efficit

Aut quia sunt solido cum corpore respuere ictus,
Nec penetrare pati sibi quicquam, quod queat arctas
Dissociare intus parteis; ut Materiaï
Corpora sunt, quorum naturam ostendimus ante;
Aut ideo durare aetatem posse per omnem,
Plagarum quia sunt expertia, sicut inane 'st;
Quod manet intactum, neque ab ictu fungitur hilum:
Aut ideo, quia nulla loci sit copia circum,
Quo quasi res possint discedere, dissoluïque;
Sicut summarum summa 'st aeterna, neque extra
Quis locus est, quo diffugiat, neque corpora sunt, quae
Possint incidere, et valida dissolvere plaga:
At neque (uti docui) solido cum corpore mentis
Natura 'st, quoniam admistum 'st in rebus inane:
Nec tamen est ut inane: neque autem corpora desunt,
Ex infinito quae possint forte coorta
Proruere hanc mentis violento turbine molem,
Aut aliam quamvis cladem importare pericli:

ita ut nulla vis frangere, nulla inter partes eius se insinuare et earum unionem dissolvere valeret; qualia sunt prima materiae corpora (atomi) quorum naturam superius docuimus: aut ideo aeternum est quia est intactile, et ictui non obnoxium; quale est inane: aut ideo aeternum quia nullum est ex ulla parte spatium in quod partes illius solutae dispergi possunt, quam ob causam universum (τὸ πᾶν) *immortale est; extra quod nullum est spatium quo partes solutae fugiant, neque ulla sunt corpora quae in illud incidere, suoque violento impetu diffringere valerent. At vero, ut superius docui, animus non est res perfecte solida, quoniam in omnibus rebus compositis inane est admixtum: neque inane est. neque desunt corpora quae ex infinito advenientia suo impetu periculum animo inferre; eiusque substantiam distringere, aut dissipore possint: neque*

corpus, et ab illo vicissim afficitur: animam vero τὸ πᾶν (universum) esse nemo dixit; anima igitur est mortalis.

844. *Neque ab ictu fungitur hilum*) Ita Lambinus; nec *frangitur* admittendum.

818. *Quo diffugiat*) Vis. summa summarum; alii, *diffugiant*: vis. partes summae summarum.

824. *Proruere*) Codd. *corruere*. Lambinus *proruere*, quoniam *corruere* non usurpatur ἐνεργητικῶς. Alii Lambino non credunt; dum vero eadem sit sententia, de syllaba litigent Grammatici.

Nec porro natura loci, spatiumque profundi
Deficit, expergi quo possit vis animaï,
Aut alia quavis possit vi pulsa perire:
Haud igitur lethi praeclusa 'st ianua menti.
Quod si forte ideo magis immortalis habenda'st,
Quod lethalibus ab rebus munita tenetur;
Aut quia non veniunt omnino aliena salutis;
Aut quia quae veniunt, aliqua ratione recedunt
Pulsa prius, quam, quid noceant, sentire queamus:
Scilicet a vera longe ratione remotum 'st.
Praeter enim quam quod morbis tum corporis aegrit,
Advenit id, quod eam de rebus saepe futuris
Macerat, inque metu male habet, curisque fatigat:
Praeteritisque admissa annis peccata remordent.
Adde furorem animi proprium, atque oblivia rerum,

deest spatium quo animae partes dispergi possint; aut quo alia qualibet vi pulsa interire potest: animae igitur ianua mortis minime praeclusa est (anima est mortalis). Quod si ideo magis dicenda est immortalis, quod ab rebus perniciosis defenditur, aut quia res illius saluti inimicae ad illam usque non pertingunt, vel quia quae ad illam usque pertingunt aliqua ratione recedere coguntur, priusquam aliquid mali et cladis, quod sentire possumus, inferant: nimirum haec omnia sunt falsissima. Vt enim mittam animum cum corpore aegrescere, saepe sollicita est de rebus futuris, tum metu male afficitur, et curis fatigatur; criminumque olim commissorum recordatio illum pungit et lacerat. Adde, quod aliquando delirat animus, nonnunquam omnium rerum obliviscitur, et

830. *Quod si forte ideo. etc.*) Septimum v. 42 continetur. Siquis vero dicat animum vel esse adversus contraria munitum, vel quae contraria advaniunt ad ipsum usque non pertingere, vel si pertingant, priusquam noceant repelli: id refutent corporis morbi quibus ipse etiam animus laborat: adde curas, metus poenarum post mortem, conscientiam quae impios fatigat, insaniam denique et lethargum, et fateberis animum a rebus perniciosis munitum non esse, et ab illis misere oppressum.

831. *Quod lethalibus*) Alii, *vitalibus*, inepte; ut et *plena salutis* in sequenti versu.

836. *Praeter enim quam quod morbis tum corporis aegrit*) Ita Lambinus, aliquando legebat, *Praeter enim quod tum morbi est, cum corpori aegre est.* Alii, *Praeter enim quam quod morbi est cum corpu' aegrotat.*

839. *Praeteritisque admissa annis*) Reiice vero, *Praeteritisque admissa malis*: Et, *Praeteritisque male admissis.*

Adde quod in nigras lethargi mergitur undas.
Nil igitur mors est, ad nos neque pertinet hilum,
Quandoquidem natura animi mortalis habetur:
Et velut anteacto nil tempore sensimus aegri,
Ad confligendum venientibus undique Poenis;
Omnia cum belli trepido concussa tumultu
Horrida contremuere sub altis aetheris auris;
In dubioque fuit sub utrorum regna cadendum
Omnibus humanis esset, terraque marique:
Sic ubi non erimus, cum corporis, atque animaï
Discidium fuerit, quibus e sumus uniter apti,
Scilicet haud nobis quicquam, qui non erimus tum,

aliquando lethargo immersus iacet et sopitus. Nihil ergo mors est, neque ad nos omnino pertinet, cum anima sit mortalis: et sicut olim nihil aegri sensimus cum Africae populi undique Romanos lacesserent; cum totus orbis trepido belli tumultu iactatus sub caelo tremuit; et in dubio fuit utrius populi imperio terra, mare, omnes denique humanae res subiicerentur: sic quando non erimus, cum corporis et animae, e quibus coniunctis compositi sumus, fuerit separatio, nihil, inquam, nobis, qui tum non erimus, poterit accidere,

842. *Nil igitur mors est*, etc.) Quid vero si anima mortalis, si aliquando nata, olim etiam peritura foret, quid inde lucri? Respondet Lucretius, v. 43. Mortem ipsam, et poenas post mortem, quas vulgus hominum tantopere timet, nos toti mortales non amplius metuemus. Vt enim nos nondum natos pugnae, tumultus, punica denique bella non turbarunt, sic etiam mortuos, quoniam anima aeque ac corpus interit, bella, tumultus nulla solicitudine afficient. M. Tull. lib. 1. Tuscul. Quaest. *Qui enim satis viderit id quod est luce clarius, animo et corpore consumpto, totoque animante deleto, et facto interitu universo, id animal quod fuerit factum esse nihil; is plane perspiciet, inter hippocentaurum, qui nunquam fuerit, et regem Agamemnonem, qui fuit, nihil interesse: nec pluris nunc facere M. Camillum hoc civile bellum quam illo vivo ego fecerim Romam captam.* Συνέθιζε δὲ σεαυτὸν ἐν τῷ νομίζειν μηδὲν πρὸς ἡμᾶς εἶναι τὸν θάνατον, ἐπεὶ πᾶν ἀγαθὸν καὶ κακὸν ἐν τῇ αἰσθήσει, στέρησις δέ ἐστιν αἰσθήσεως ὁ θάνατος, ὅθεν γνῶσις ὀρθὴ μηδὲν εἶναι πρὸς ἡμᾶς τὸν θάνατον. Epicurus apud Laërtium.

847. *Auris*) Alii, *oris*: sequentem versum recte edidit Lambinus, licet codd. *In dubioque* fuere *utrorum* ad *regna*: unde Gifanius, *In dubioque* fuerit *utrorum ad*.

851. *Vniter apti*) Festus, *comprehendere vinculo antiqui apere dicebant*, unde *aptus* is qui convenienter alicui iunctus est. Catullus, Ep. 38. *Aptis sarniculis et expeditis.*

Accidere omnino poterit, sensumque movere:
Non si terra mari miscebitur, et mare coelo.
Et si iam nostro sentit de corpore, postquam
Distracta 'st animi natura, animaeque potestas:
Nil tamen hoc ad nos, qui coetu, coniugioque
Corporis, atque animae consistimus uniter apti.
Nec, si materiam nostram conlegerit aetas
Post obitum, rursumque redegerit, ut sita nunc est;
Atque iterum nobis fuerint data lumina vitae;
Pertineat quicquam tamen ad nos id quoque factum,
Interrupta semel cum sit repetentia nostra.
Et nunc nil ad nos de nobis attinet, ante
Qui fuimus, nec iam de illis nos afficit angor,

et sensum afficere; nihil profecto, si terra mari miscebitur, et caelo mare. Imo si anima nostra, postquam a corpore separetur, sentiat, hoc tamen nihil ad nos, qui e corpore atque anima coniunctis sumus compositi. Nec si post mortem particulae omnes aliquando collectae, et in eundem ordinem, in quo nunc sunt, redactae fuerint, et vita nobis iterum concederetur, id quidem ad nos omnino pertinet; cum recordatio nostra semel fuerit interrupta. Et nunc quidem non solliciti sumus de iis qui olim fuimus; neque anxii de iis quos

855. *Et si iam nostro sentit*, etc.) Deinde v. 49 haec addit. Quinetiam licet supponatur, animam secretam aliquid sentire, nihil hoc ad nos spectat, qui non sola anima, sed quidpiam ex corpore et anima compositum sumus. Imo supponatur, nos eosdem, qui iam existimus, redituros; ob varios viz. motus concursusque atomorum, quas ad idem corpus rursus constituendum iterum cogi nihil repugnet, nihil tamen seu nos, qui iam sumus, seu qui tum erimus, attinebit: quemadmodum viventes iam nihili soliciti sumus aut de iis qui olim fuerimus, aut de iis qui olim sumus futuri; id nimirum, quia nobis dissolutis, ea fit extandi interruptio, post quam nulla memoria viget status eius in quo fuerimus; ut neque iam ulla praesensio illius, in quo futuri sumus.

859. *Materiam nostram*) Seu *nostri*, ut et in v. 886 legas, parinde est.

863. *Repetentia nostra*) Optima Lambini emendatio. Intelligit, contra quam alii interpretantur, abruptam esse συνέχειαν actionis, atque adeo nihil ad nos, etc. Id ipsum est quod mox dicit, *Inter enim iecta 'st vitai pausa, vageque Deerrarunt passim motus ab sensibus omnes*. Aliae explicationes a scopo abeunt: *Faber*. Lambinus tamen ipse interpretatur *repetentiam* ἀνάμνησιν, recordationem, e v. 874 *Nec tamen id quimus memori reprehendere mente*. Gifanius, *retinentia*; viz. cum semel desiimus retineri, manere, esse: alii, *repetentia*; id est, vitae cursus.

Quos de materia nostra nova proferet aetas:
Nam cum respicias immensi temporis omne
Praeteritum spatium, tum motus materiaï
Multimodi quam sint; facile hoc adcredere possis,
Semina saepe in eodem, ut nunc sunt, ordine posta:
Nec memori tamen id quimus deprendere mente.
Inter enim iecta 'st vitaï pausa, vageque
Deerrarunt passim motus ab sensibus omnes.
  Debet enim, misere quoi forte aegreque futurum'st,
Ipse quoque esse in eo tum tempore, cum male possit
Accidere: at quoniam mors eximit im, prohibetque,
Illum, cui possint incommoda conciliari
Haec eadem, in quibus et nunc nos sumus, ante fuisse;
Scire licet nobis nihil esse in morte timendum:
Nec miserum fieri, qui non est, posse; neque hilum
Differre, an nullo fuerit iam tempore natus,
Mortalem vitam mors cui immortalis ademit.

futura aetas e nostra materia componet: nam cum consideres infinitum tempus praeteritum, et quam varii sunt seminum motus, facile etiam credes semina in eodem ordine, in quo nunc sunt, saepe fuisse posita; istius vero recordari non possumus. Morte enim vita fuit interrupta, motusque omnes quibus iactata erant semina, erant a sensiferis motibus plane diversi. Cui aliquid mali venturum est, ille debet in illo tempore existere, in quo malum illud possit advenire: at quia mors non permittit, ut ille, cui haec incommoda quibus nunc laboramus, antea fuerit, certi esse possumus, nobis in morte nihil timendum esse; illumque non posse esse miserum, qui non est; idemque plane esse ac si nunquam natus fuerit ille cui vitam martalem ademit mors immortalis. Proinde, cum videas

871. *Debet enim, misere quoi* etc.) V. 9. idem argumentum fusius explicat. Is qui forte miser futurus est, debet existere in eo tempore quo mala et aegritudo premant; at mortuus desinit esse, nec unquam a sepulcro revertetur. *Vestigia nulla retrorsum*: ideo mortuus nullo modo miser esse potest.

876. *Eximit im*) Id est, *eum*: Plautus Epidico, *ita non omnes poterunt e cruciatu eximere Epidicum.* Alii tamen e codd. *eximit, esseque prohibet*, quibus, si Salmasio credimus, nihil est aptius.

878. *In quibus et nos nunc sumus*) Alii, *quibus aegri nunc sumus.* Inepte vero Gifanius cum suis codd. *quibus e nunc nos sumus.*

881. *Differre*) Lambinus, *referre.*

882. *Mors immortalis*) Vt apud Catullum, *Nox est perpetua una dormienda.*

Proinde ubi se videas hominem miserarier ipsum,
Post mortem fore, ut aut putrescat corpore pôsto;
Aut flammis interfiat, malisve ferarum:
Scire licet, non sincerum sonere, atque subesse
Caecum aliquem cordi stimulum, quamvis neget ipse
Credere se quemquam sibi sensum in morte futurum.
Non (ut opinor) enim dat, quod promittit, et inde
Nec radicitus e vita se tollit, et eicit;
Sed facit esse sui quiddam super inscius ipse.
Vivus enim sibi cum proponit quisque, futurum
Corpus uti volucres lacerent in morte feraeque,

hominem sortem suam miseram existimare, quod post mortem aut in terra putrescet, absumetur ab igne, aut a feris devorabitur, inde colligere potes illum non recte sapere, et inani aliquo timore agi, quamvis ipse neget se credere aliquem sibi mortuo futurum esse sensum. Non enim, ut opinor, id vere credit quod se credere profitetur, neque se totum periisse sed quiddam sui superesse stultus putat. Cum enim aliquis dum vivit secum cogitat futurum esse ut volucres et feras cadaver suum lacerarent, et suam sortem miseram existimat,

883. *Proinde ubi se videas* etc.) V. 24. increpat quosdam homines de sepultura nimis solicitos, eamque solicitudinem ex opinione de animi immortalitate natam asserit: quid enim ille, qui nihil sensurum se post mortem credit, cadaver curaret? Respexisse autem videtur ad tritum illud de Diogene, qui rogatus quemadmodum curari vellet, cum mortuus foret, proiici se inhumatum iussit, et causantibus quod a feris et volucribus laniaretur, apponi ad manum iussit baculum, quo posset illas abigere, et excipientibus quod non posset, viz. ut sensu sic motu privatus; *quid igitur*, inquit, *si sensu caruero, mea intererit quomodocunque mecum agatur?*

883. *Miserarier ipsum*) Alii, *indignarier*: istud ament quibus placet.

884. *Corpore pôsto*) Corpore humato, et in terra condito, Lambinus; alii: ego vero, *corpore pôsto*, ut a volucribus laceretur: qui enim pondere terrae est obtritus, v. 906. ille proculdubio est in terra conditus et humatus: quid igitur timeret *putrescere corpore pôsto*, qui *pondere terrae opprimi* non timeat?

885. *Aut flammis interfiat*) Abeat vox ista *flammis*, nisi forsan aliquis doleret se *flammis absumi* posse, qui v. 903 se *ignibus* imponi patienter ferat: si alia vox occurreret, apponerem, interim lege e v. 893. et v. 901. *Aut interfiat morsu malisve ferarum*.

Ibid. *Interfiat*) Lib. 2. v. 1068. et lib. 5. v. 889. *conficri*.

886. *Sincerum sonere*) Lib. 3. v. 457. *sonere* autem veteres.

889. *Quod promittit, et inde*) Alii, *promittit abunde*.

890. *Eicit*) Eiicit.

Ipse sui miseret: neque enim se vindicat hilum,
Nec removet satis a projecto corpore, et illud
Se fingit, sensuque suo contaminat adstans.
Hinc indignatur se mortalem esse creatum,
Nec videt, in vera nullum fore morte alium se;
Qui possit vivus sibi se lugere peremptum,
Stansque iacentem, nec lacerari, urive dolore.
Nam si in morte malum 'st malis morsuque ferarum
Tractari, non invenio qui non sit acerbum
Ignibus impositum calidis torrescere flammis;
Aut in melle situm suffocari, atque rigere
Frigore, cum in summo gelidi cubat aequore saxi;
Vrgerive superne obtritum pondere terrae.

se non satis perpendit, neque distinguit a cadavere, fingit illud se esse, suoque sensu adstans contaminat. Hinc indignatur se mortalem fuisse natum, neque considerat in vera morte nullum fore alium se, qui vivus se mortuum, qui stans se iacentem, lugeret, aut qui lacerari, aut illo dolore affici possit. Si vero mortuo malum sit, dentibus ferarum lacerari, non video cur non sit malum rogo imponi, et flammis absumi, in melle immergi, et frigore rigere cum plano marmori impositus iaceat, vel cum terra ingesta sepultus opprima-

894. *Miseret*) Democritum insimulavit Epicurus, quasi diceret post mortem in corpore sensum fuisse (Tull. lib. 1. Tuscul. Quaest.): et eundem philosophum Lucretius hic loci castigat.

894. *Se vindicat*) Alii, *dividit*, quae vox veteris lectionis vestigia, *neque enim se vidit*, magis insistit.

895. *Removet satis*) Feras, et aves; Fayus; lepide: cadaver viz feras et volucres abigeret: tam bellum interpretem Diogenes, satis scio, castigaret.

896. *Sensuque suo contaminat adstans*) Id est, dum credit se post mortem cadaver illud futurum, sensum suum in id quodammodo transfert; *Faber*.

903. *Ignibus impositum, etc.*) Tres modos sepulturae tangit, qui cremabantur, qui terra obruebantur, et qui in lapideis arcis cum melle condebantur, quos ait in gelidi aequore saxi cubare; haec breviter Salmasius ad Solinum, p. 850. Forsan vero Lucretius castigat Heraclidem Ponticum, et Democritum, de quibus Varro. Quare Heraclides Ponticus plus sapit, qui praecepit ut comburerent, quam Democritus, qui ut in melle servarent, quem si vulgus secutus esset, peream si centum denariis calicem mulsi emere possimus. Indigna enim philosophis tam putida sepulcri cura: fortius et sapientius ipse Petronius: at enim fluctibus obruto non contingit sepultura, tanquam intersit periturum corpus quae ratio consumat, ignis, an fluctus, an mora;

At iam non domus accipiet te laeta, neque uxor
Optima, nec dulces occurrent oscula nati
Praeripere, et tacita pectus dulcedine tangent;
Non poteris factis tibi fortibus esse, tuisque
Praesidio: miser! ô miser! aiunt, omnia ademit
Vna dies infesta tibi tot praemia vitae.
Illud in his rebus non addunt, nec tibi earum
Iam desiderium insidet rerum insuper una.
Quod bene si videant animo, dictisque sequantur,

tur. At nunc familia nunquam iterum te laeta recipiet, non optima uxor, nec dulces liberi oscula praeripere festinabunt, magnaque voluptate tuum animum afficient: non poteris fortitudine et virtute tua tibi tuisque auxilio et praesidio esse: Miser! O Miser! inquiunt, unus malignus dies tot bona et voluptates vitae ademit. Non vero adiiciunt istarum rerum desiderium tibi non iam inesse: quod si istud bene considerarent, omnem metum deponerent, dolo-

quicquid feceris, haec omnia eodem ventura sunt; ferae tamen corpus lacerabunt; tanquam melius ignis accipiat.

907. *At iam non domus accipiet*, etc.) Quoniam vulgo habetur malum, privari istis rebus quibus in vita fruimur, et actionibus quibus fungimur; vanam hanc opinionem deridet Lucretius v. 18 dum vulgaria refert lamenta, quibus mortuos amici prosequi solent, quasi illi haec, quae moriendo demiserunt, desiderent. Mortuus iacet sensus et cupiditatis expers, nihil optat, petit, aut indiget, quid igitur deflendus? Socrates in Dialogo qui apud Platonem Axiochus inscribitur, Ηκουσα δὲ ποτὲ καὶ τοῦ Προδίκου λέγοντος, ὅτι ὁ θάνατος οὐ περὶ τοὺς ζῶντάς ἐστιν, οὐ περὶ τοὺς μετηλλαχότας· ὅτι περὶ μὲν τοὺς ζῶντας οὐκ ἔστιν, οἱ δὲ ἀποθανόντες οὐκ εἰσὶν, ὥστε οὐ περὶ σε νῦν ἔστιν (οὐ γὰρ τέθνηκας); οὔτε, εἴτι πάθοις, ἔσται περὶ σε, σὺ γὰρ οὐκ ἔσῃ. Μάταιος οὖν ἡ λύπη περὶ τοῦ μὴ ὄντος, μήτε ἐσομένου περὶ Ἀξίοχον Ἀξίοχον ὀδύρεσθαι, καὶ ὅμοιον, ὡς εἰ περὶ τῆς Σκύλλης, ἢ τοῦ Κενταύρου τις ὀδύροιτο, τῶν μήτε ὄντων, μήτε ὕστερον περὶ τὴν τελευτὴν ἐσομένων, Τὸ γὰρ φοβερὸν τοῖς οὖσιν ἐστι, τοῖς δὲ οὐκ οὖσι πῶς ἂν εἴη;

Ibid. *At iam non domus*) Vetus Gronovii codex, *vim non iam domus*, unde Salmasius coniicit legendum *quin*, seu potius *im* pro *eum*; ut *is tu*, *is ipse*, id est, qualis hic es, non talem accipiet ibi domus laeta. Tandem vero dicit optime legi, *i*, *non iam domus*. Frustra haec omnia, et nihil profecto putidius Salmasio cum Lucretium interpretetur.

910 *Non poteris factis tibi*, etc.) Alii, *Non poteris factis florentibus esse quisquam*: Gifanius vero, *Non poteris factis florentibus esse tuis*. Quos versus amat! In sequenti versu quidam, *misero misere*.

914. *Desiderium insidet rerum insuper*) Alii, *Desiderium rerum super insidet*.

Dissolvant animi magno se angore, metuque.
Tu quidem ut es letho sopitus, sic eris aevi
Quod superest, cunctis privatu' doloribus aegris:
At nos horrifico cinefactum te prope busto
Insatiabiliter deflebimus, aeternumque
Nulla dies nobis moerorem e pectore demet.
Illud ab hoc igitur quaerendum 'st, quid sit amari
Tantopere, ad somnum si res redit, atque quietem,
Cur quisquam aeterno possit tabescere luctu?
Hoc etiam faciunt, ubi discubuere, tenentque
Pocula saepe homines, et inumbrant ora coronis,
Ex animo ut dicant, Brevis hic est fructus homullis:
Iam fuerit, neque post unquam revocare licebit.
Tanquam in morte mali cumprimis hoc sit eorum

remque animo efficerent. Tu quidem ut es morte sopitus, sic per omne futurum tempus iacebis omni aegritudine et dolore expers: at nos te in cineres redactum sine modo deflebimus, nullusque dies aeternum nostrum dolorem sedabit. Igitur ab illo quaerendum est, si mortem perpetuus sopor et quies sequatur, unde tantum mali in morte esse potest, ut aliquis se aeterno moerore maceret? Imo homines cum genio indulgent, cum discumbunt, manu tenent pocula, et capita coronis velant, serio et ex animo dicunt, haec est brevis vitae hominum voluptas; tum frui licet, posthac nunquam fas erit revocare, tanquam hoc maxi-

921. *Ab hoc*) Gifanius, *ob hoc*; et forsan melius.

925. *Hoc etiam faciunt ubi*, etc.) Stolidi quidem isti qui mortuos insatiabiliter lugent; stolidiores vero, qui commessationibus indulgentes, etiam inter pocula mortis memoriam refricant, quasi siti inexpleta conficiendi essent, aut alicuius alius rei desiderio vexarentur, postquam e vita migraverint. Somno sopiti nihil cupiunt; nec re aliqua indigent; quid igitur stulti timeant desiderium in morte, quae magis disiicit animae principia quam somnus, et eorum motus a sensu reddit magis alienos?

927. *Brevis hic est fructus homullis*) *Homulli*, Faber: quia nisi *homulli* legatur tum soloecismus in oculos involabit (*iam fuerit*): alioque scribendum erat (*iam fuerint*) homulli viz. Totius enim loci haec est sententia; bene et volupe faciamus, genium memorem brevis aevi nunc placandi tempus est, seu corollas ille, seu vina, sermonesve suaves, et molliculas escas, seu quid etiam est iucundius, malit; si nescis, haec vera vitae gaudia sunt, sed eheu! quam cito praetervolant? Manum itaque iniice; *brevis hic est fructus homullis*, horae momento *fuerit* (id est *perierit*, ut, *fuit Ilium*), *neque post unquam revocare licebit.*

Quod sitis exurat miseros, atque arida torreat,
Aut aliae cuius desiderium insideat rei.
Nec sibi enim quisquam tum se, vitamque requirit,
Cum pariter mens et corpus sopita quiescunt;
Nam licet aeternum per nos sic esse soporem;
Nec desiderium nostri nos adtigit ullum:
Et tamen haudquaquam nostros tunc illa per artus
Longe ab sensiferis primordia motibus errant;
Quin correptus homo ex somno se conligit ipse.
Multo igitur mortem minus ad nos esse putandum,
Si minus esse potest, quam quod nihil esse videmus.
Maior enim turbae disiectus materiai
Consequitur letho, nec quisquam expergitus exstat,
Frigida quem semel est vitai pausa secuta.

mum timerent in morte malum quod miseros sitis arida exureret et torreret, aut alius cuiusvis rei desiderium sibi adhaereret: nemo enim, cum mens et corpus somno pariter sopita iacent de se suaque vita sollicitus est (licet enim aeternus foret sopor, minime solliciti essemus dum somno sopiti sumus), neque ullum alicuius rei desiderium nos afficit; tum tamen semina animae in corpore agitantur motibus non longe diversis ab iis qui sensum faciunt imo homo e somno excitatus subito vires suas sensusque recolligit. Credendum igitur est mortem multo minus *ad nos esse, si potest esse* minus *quam id quod* nihil *esse certi sumus; in morte enim maior est dissipatio principiorum quam in somno, nec quisquam expergiscitur, cuius vita frigida morte semel interrupta est. Denique*

930. *Torreat*) *Terra*, Lambinus, frustra: in sequenti versu alii legunt *res*; ita enim veteres.

934. *Nam licet aeternum*, etc.) Hunc versum sequenti subiicit Salmasius, et cum in cod. Gronovii invenerit *praemo* pro *soporem*, legit, *Nam licet aeternum per nos sic esse suprema*, Per nos, inquit, licet sic esse suprema, mortem nempe ipsam, ut est ille somnus: vel etiam fortasse, *Sic esse supremo*. Supremo nempe sopore vel somno, sic licet esse per nos aeternum, ut et isto quotidiano quo requiescimus. Ita laborant illi, quibus nihil placet praeter difficiles nugas.

942. *Expergitus*) Ab alio excitatus, quem solemus dicere expergefactum; *Festus*. Expergo pro expergefacio; *Nonius*: et Aulus Gellius, lib. 6. c. 10. *tum vel maxime iuvenis animos ista re* expergebat.

943. *Pausa*) Virgilius inseruit operi suo et graeca verba, sed hac licentia largius usi sunt veteres, quippe illi dixerunt, *pausam*, *machaeram*, *asotiam*, et *malacen*; Macrobius.

Denique si vocem rerum Natura repente
Mittat, et hoc aliquoi nostrum sic increpet ipsa:
Quid tibi tantopere 'st, mortalis, quod nimis aegris
Luctibus indulges? quid mortem congemis, ac fles?
Nam si grata fuit tibi vita anteacta, priorque,
Et non omnia pertusum congesta quasi in vas
Commoda perfluxere, atque ingrata interiere:
Cur non, ut plenus vitae conviva, recedis;
Aequo animoque capis securam, stulte, quietem?
Sin ea, quae fructus cumque es, periere profusa,
Vitaque in offensu 'st; cur amplius addere quaeris,
Rursum quod pereat male, et ingratum occidat omne:
Nec potius vitae finem facis, atque laboris?
Nam tibi praeterea quod machiner, inveniamque
Quod placeat, nihil est: eadem sunt omnia semper.
Si tibi non annis corpus iam marcet, et artus
Confecti languent: eadem tamen omnia restant,

si rerum natura repente vocem emitteret, et nostrum aliquem ita obiurgaret: Quid tibi, O mortalis, est? quid insano luctui indulges? quid gemis mortem? et te moriturum esse doles? Nam si vita qua usus fuisti, tibi iucunda fuerit, si non omnia illius bona in te, veluti in vas pertusum infusa, perfluxerunt, et te nulla voluptate afficientia perierunt, cur, O fatue, non recedis, ut conviva vita saturatus, et lubenti animo altam securamque quietem capis? Sin ea, quaecumque accepisti, bona profusa perierunt, et vita iam tibi ingrata fit, cur quaeris addere, quod iterum tibi male pereat, et sine aliqua iucunditate effluat? Quare non potius vitae simul et laboris finem facias? Nulla enim alia bona excogitare aut invenire possum, quae tibi grata forent; omnia sunt semper eadem. Si corpus et membra tua non languent senio confecta, omnia

944. *Denique si vocem rerum natura, etc.*) Vt magis valeret contra timorem mortis disputatio, Naturam inducit loquentem, suaque argumenta personae auctoritate sustentat v. 21. Si rebus adversis usus fuisti (Naturam audis), recede miser, et quietem tandem disce pati: si prosperis, tum bonis illis, quae tam benigne contuli, contentus abi; nova ne expectes, ut temporum sic etiam rerum omnium conversio, iisdem semper eadem succedunt: si vires tuas senectus nondum confecerit, bona omnia quae tibi proponere possum percepisti; si senex sis, quid est quod moraris emori?

Omnia si pergas vivendo vincere saecla;
Atque etiam potius, si nunquam sis moriturus.
Quid respondeamus, nisi iustam intendere litem
Naturam? et veram verbis exponere causam?
At qui obitum lamentetur miser amplius aequo,
Non merito inclamet magis, et voce increpet acri?
Aufer ab hinc lacrymas, barathro, et compesce querelas.
Grandior hic vero si iam, seniorque queratur;
Omnia perfructus vitaï praemia, marces?
Sed quia semper aves quod abest, praesentia temnis,
Imperfecta tibi elapsa 'st, ingrataque vita,
Et nec-opinanti mors ad caput adstitit ante
Quam satur, ac plenus possis discedere rerum.

tamen erunt semper eadem, si multas aetates vivendo superes, et magis si nunquam moriturus sis. Quid huic obiurgationi respondeamus, nisi naturam iustam litem nobis intendere, iureque increpare? Illum vero qui obitum amplius aequo lamentetur, nonne merito acrius obiurget, et voce vehementi increpet? Stulte, aufer abhinc lacrymas, et questus tuos reprime. At si aetate provectus et senex queratur; quid tu qui usus es omnibus vitae bonis tandem doles? Sed quia semper desideras absentes voluptates, praesentes contemnis; vita nondum omnes iucunditates quas cupiebas tibi afferens te fugit, et inopinanti tibi mors ad tuum caput adstitit antequam expletus et saturatus voluptatibus aequo animo e vita

962. *Atque etiam potius*) Hunc versum quidam improbe reiiciunt.

965. *At qui obitum*, etc.) Modo Natura mitius egit cum vitae cupidis, iam omnes immodeste appetentes, et praesertim senes v. 26 acrius castigat: singulis hominibus, ut in scena, suae sunt partes; nec immodestius persona, quae nihil agat, quam senex in hac vita moratur. Abi, fatue, aliis concede locum, nihil habes quod amplius agas, ideoque agas animam. Quid horres? Quies alta et sopor aeternus te manent; quid sedes infernas, et poenas post mortem? Fabulas times; poëtarum figmenta ista nihil quidem veri in se continent, et iam vivi patiuntur homines mala, quae futura inepte metuunt.

967. *Barathro*) Qui barathro dignus est; videndus est Aristophanis Scholiastes in duobus locis; *Faber*. Apud Ammonium Moschopulum, et alios grammaticos invenies, Βάραθρος ὄρυγμά τι εἰς ὃ τοὺς κακούργους ἐνέβαλον· ἀπὸ τούτου λέγεται καὶ ἄνθρωπος βάραθρος, ὁ ὀλέθρου ἄξιος. Alii tamen *barde*, id est, stulte, fatue; alii, *baro*: qua voce utitur Tullius de Divinat. lib. 2. et Persius, Sat. 5. Heinsius autem ad tertiam elegiam tertii lib. Amorum Ovidii, *Aufer*, abi, *hinc lacrymas*, balatro, et *compesce*, etc. *Balatronem* autem videntur veteres sumsisse pro homine nihili et nugaci, quo significatu

Nunc aliena tua tamen aetate omnia mitte,
Aequo animoque, agedum, iam aliis concede: necesse'st.
Iure (ut opinor) agat, iure increpet, inciliet que;
Cedit enim rerum novitate extrusa vetustas,
Semper et ex aliis aliud reparare necesse'st:
Nec quidquam in barathrum, nec tartara decidit atra.
Materies opus est, ut crescant postera saecla;
Quae tamen omnia te vita perfuncta sequentur:
Nec minus ergo ante haec, quam nunc, cecidere ca-
Sic alid ex alio nunquam desistet oriri, (dentque.
Vitaque mancupio nulli datur, omnibus usu.

Respice item quam nil ad nos anteacta vetustas
Temporis aeterni fuerit, quam nascimur ante.
Hoc igitur speculum nobis Natura futuri
Temporis exponit post mortem denique nostram:
Num quid ibi horribile apparet? num triste videtur
Quicquam? nonne omni somno securius exstat?

excedas. Iam vero mitte omnia quae aetati tuae non conveniunt, agedum, iam lubenti animo aliis cede; necesse est. Iure, ut opinor, rerum natura cum illo agat, iure increpet, et obiurget; vetera enim res novis supervenientibus cedant necesse est, et aliae res ex aliis reparari debent: nec quidquam tui ad inferos descendit, opus enim materiae est e qua res futurae fiant et augeantur; quae tamen omnes res vita peracta brevi te sequentur, olim ante te perierunt, et post te peribunt: atque ita res alia nunquam cessat oriri ex alia, vitaque nulli datur mancipio, usu omnibus. Considera quam nihil ad nos fuit tempus illud aeternum, quod ante nos natos effluxit, et in hoc intueri potes quam nihil ad nos tempus post mortem nostram futurum. An quid post mortem horribile apparet? Num triste aliquid videtur? nonne omni somno maior

etiam apud Varronem occurrit lib. 2. de *Re Rustica*. Vid. etiam Festum in *Balatrones*.

976. *Inciliet que*) Increpet: *probris incilians*; Attius. *Si quis hac me oratione inciliet quid respondeam?* Pacuvius, atque alii.

979. *Decidit*) Quidam agnoscunt *deditur*, at v. 982 *Quam tu* pro *quam nunc*, legunt. Gifanius, *Nec minus ergo ante haec quam quae cecidere cadentque.*

984. *Vitaque mancupio*) Ea mancipio accepisse dicimur, quorum dominium est nobis acquisitum. *Quis tibi hanc dedit mancipio, aut unde emisti?* Plautus: et apposite Arnobius, *usufructu illis est vita non mancipio tradita.*

989. *Ibi*) In tempore praeterito; Lambinus. Alii, in tempore post mortem futuro.

Atque ea nimirum, quaecunque Acherunte profundo
Prodita sunt esse, in vita sunt omnia nobis.
Nec miser impendens magnum timet aëre saxum
Tantalus, ut fama 'st, cassa formidine torpens:
Sed magis in vita Divum metus urget inanis
Mortaleis, casumque timent, quemcunque ferat fors.
Nec Tityon volucres ineunt Acherunte iacentem,
Nec quod sub magno scrutentur pectore, quidquam
Perpetuam aetatem poterunt reperire profecto,
Quamlibet immani proiectu corporis exstet,
Qui non sola novem dispensis iugera membris

altiorque quies? Ea etiam omnia quae dicuntur apud inferos cruciare, nobis hanc vitam degentibus contingunt. Nec, ut poëtae narrant, infelix Tantalus metuit ingens saxum in aëre pendens, vano metu torpens; sed potius in hac vita inanis et ineptus Deorum timor homines premit, et casum quemcunque fortuna ferat, metuunt: nec vultures fodiunt Tityum Acherunte iacentem, nec profecto invenire possunt aliquid quod per omne aevum in ingenti illius pectore lacerarent, licet maxima foret illius corporis moles, imo tanta, ut non solum novem

991. *Atque ea nimirum, quaecunque, etc.*) Vt mortis metum hominum animis penitus evelleret, v. 46 Poëtarum fabulas, de Tantalo v. 6. de Tityo v. 11. de Sisypho v. 8. de filiabus Danaï v. 8. de Cerbero, Furiis, et lacu sulphuris v. 13. commode explicat et illustrat: quippe istae fabulae narrantur de vivis. Superstitiosus est Tantalus, Tityus vero ille qui foeda libidine captus, et victus ducitur: Sisyphus repraesentat illum qui imperia et magistratus impotenter ambit, nec unquam est voti compos. Filiae Danaï sunt cupidi, et insatiabiliter avari. Cerberum autem, furias, et id genus reliqua inter carnifices requiras; seu potius in ipsa, maximo isto tortore, impiorum conscientia.

993. *Impendens — aëre saxum*) Ista, ut quibusdam poëtis placuit, apud inferos Tantali poena; Eurip. in Oreste, Κορυφῆς ὑπερτέλλοντα δειμαίνων πέτρον Ἀέρι ποτᾶται, καὶ τίνει ταύτην δίκην.

996. *Casumque*) Lusus quidem et scomma in ista voce, et *casus* saxum impendens et casurum respicit: iste lusus forsan puerilis, sed maximi viri ingenio nonnunquam abutuntur.

1000. *Proiectu*) Ad haec verba Virgilii, ... Proiectaque *saxa Pachini radimus: proiecta,* si secundum consuetudinem dicatur, intelligitur *abiecta*: si secundum veteres, *proiecta* porro iacta, ut alibi ait, ... Proiecto *dum pede laevo Aptat se pugnae ....* Macrobius, Saturn. lib. 6. cap. 4. Frustra vero haec, nec ad veteres fugiendum. Livius, lib. 22. c. 20. *Nec continentis modo* proiectas *oras praetervecta.*

1001. *Qui non sola novum, etc.*) Nota Tityi moles, *Viscera praebebat Tityus lanianda, novemque Iugeribus*

Obtineat, sed qui terraï totius orbem :
Non tamen aeternum poterit perferre dolorem,
Nec praebere cibum proprio de corpore semper:
Sed Tityos nobis hic est, in amore iacentem
Quem volucres lacerant, atque exest anxius angor;
Aut alia quavis scindunt cuppedine curae.
Sisyphus in vita quoque nobis ante oculos est,
Qui petere a populo fasceis, saevasque secureis
Imbibit; et semper victus, tristisque recedit :
Nam petere imperium, quod inane'st, nec datur unquam,
Atque in eo semper durum sufferre laborem,
Hoc est adverso nixantem trudere monte
Saxum, quod tamen a summo iam vertice rursum
Volvitur, et plani raptim petit aequora campi.
Deinde animi ingratam naturam pascere semper,
Atque explere bonis rebus, satiareque nunquam,

iugera extensis suis membris occuparet, sed totius terrae orbem. Nec tamen aeternum dolorem ferre poterit, nec suo de corpore alimentum istis volucribus in perpetuum praebere; sed ille est Tityus, quem prostratum amore volucres lacerant, et acris penetransque anxietas exedit, aut alia quacunque cupiditate curae scindunt. Ille etiam Sisyphus ante oculos nostros in hac vita versatur, qui sibi penitus induxit in animum fasces, saevasque secures (potestatem et imperium) a populo petere, reiectus tamen semper recedit, et tristis: nam petere imperium quod frustra petitur, nec unquam datur, et in eo petendo improbum laborem semper sustinere, id profecto est conari saxum volvere adverso monte, quod tamen saxum a summo montis cacumine rursum volvitur, et planum campum, aut subiectam vallem pernici celeritate petit. Deinde semper pascere ingratum animum, illum vero bonis rebus nunquam explere et satiare, quod tamen

distractus erat. Ovidius .... *Per tota novem cui iugera corpus Porrigitur.* Virgilius.

Ibid. *Dispensis*) Alii, *dispersis*; imperite.

1007. *Cuppedine*) Gifanius, *torpedine* e codd. quibus etiam ego crederem, si bonus ille vir acutam aliquam *torpedinem*, qua *curae scindant*, demonstraret.

1009. *Fasceis, saevasque secureis*) Honores et magistratus, proprie consulatum.

1010. *Imbibit*) Sic lib. 6. v. 71. *Vt ex ira poenas petere imbibat acreis.* M. Tullius; *quod si facere nolit, atque imbiberit eiusmodi rationibus illum ad suas conditiones perducere.* Et *combibere* eodem sensu utitur Arnobius.

Quod faciunt nobis annorum tempora, circum
Cum redeunt; foetusque ferunt, variosque lepores,
Nec tamen explemur vitai fructibus unquam:
Hoc (ut opinor) id est, aevo florente Puellas
Quod memorant, laticem pertusum congerere in vas;
Quod tamen expleri nulla ratione potestur.
Cerberus et Furiae iam vero, et lucis egenus
Tartarus, horriferos eructans faucibus aestus,
Haec neque sunt usquam, neque possunt esse profecto.
Sed metus in vita poenarum pro malefactis
Est insignibus insignis, scelerisque luela
Carcer, et horribilis de saxo iactu' deorsum,
Verbera, carnifices, robur, pix, lamina, taedae:
Quae tamen et si absunt, at mens sibi conscia facti
Praemetuens, adhibet stimulos, torretque flagellis;

quotannis fit, cum redeuntes anni varias delicias fructusque referunt, vitae autem deliciis nunquam explemur: hoc, uti existimo, id est, quod poëtae canunt; quasdem vis. florenti aetate virgines aquam fundere in vas perforatum, quod tamen nullo modo repleri potest. Iam vero Cerberus, et Furiae, et Tartarus tenebricosus faucibus suis horrendas flammas eructans nusquam sunt, neque profectò esse possunt; sed in hac vita metus poenarum prò sceleribus insignibus est insignis, criminis proemium carcer, horribilis de saxo iactus, verbera, carnifices, robur, pix, lamina, tedae; quae tamen si absint, at mens sceleris sibi conscia haec omnia metuit quoniam meruit, et inde cruciatus sibi adhibet, et flagellis se urit; nec interea videt qui finis poenarum esse possit,

1023. *Potestur*) Plautus, *Demum igitur, cum senex sis, tunc in otium Te colloces, dum potestur.* Pacuvius apud Nonium, *Siqua* potestur *investigari via.* Et Ennius apud Diomedem, *Nec retrahi* potestur *imperiis.*

1028. *Scelerisque luela*) A fugio et caveo, *fugela*, *cautela*; ita *luela* a luo. Alii legunt, *numella*: *numella* autem est machinae genus ligneum, ad cruciandos noxios comparatum, quo et collum et pedes immittunt; *Nonius.* Est genus vinculi quo quadrupedes ligantur; *Festus.* Plautus in Asin.; *nervos, catenas, carcerem,* Numellas, *pedicas, boias.*

1029. *De saxo iactu' deorsum*) Saxum Tarpeium; Horat. Sat. 6. l. 1.... *Audes deiicere e saxo cives, aut tradere Cadmo?*

1030. *Robur, pix, lamina, taedae*) Varia tormentorum genera: *de robore praecipitati sunt*, Val. Maximus lib. 6. cap. 3. *Atra pix te agitet apud carnificem, et capiti tuo illuceat*, Plautus in Capt. *Laminas* autem ardentes et *tedas* quis nescit?

Nec videt interea, qui terminus esse malorum
Possit, nec quae sit poenarum denique finis,
Atque eadem metuit magis haec ne in morte gravescant:
Hinc Acherusia fit stultorum denique vita.
Hoc etiam tibi tute interdum dicere possis:
Lumina sis oculis etiam bonus Ancu' reliquit,
Qui melior multis, quam tu, fuit, improbe, rebus.
Inde alii multi reges, rerumque potentes
Occiderunt, magnis qui gentibus imperitarunt.
Ille quoque ipse, viam qui quondam per mare magnum
Stravit, iterque dedit legionibus ire per altum,
Ac pedibus salsas docuit super ire lacunas:

quis terminus malorum; imo metuit ne post mortem haec mala augeantur, et poenae fierent graviores; et inde denique fit ut stolidorum vita non minus molesta sit, quam eorum conditio quos apud inferos cruciari poëtae fingunt. Tu ipse etiam (quicunque es) hoc tibi ipsi potes dicere; bonus Ancus morti succubuit, qui tamen te, O querule, multo melior fuit; multi etiam reges atque imperatores, qui potentibus populis imperaverunt, idem fatum subierunt. Ille etiam ipse Xerxes, qui olim per mare magnum viam sibi stravit, deditque legionibus suis ire iter super altum mare, pedibusque incedere super salsas

1037. *Hoc etiam tibi tute*, etc.) Demum, v. 29 vulgus hominum, numerum istum, ut loquitur Horatius, et fruges consumere natum increpat. Quid enim isti sibi aliisque prorsus nutiles indignarentur se iisdem legibus necessitatis subiici, quibus maximi imperatores, conditores legum atque urbium, scientiarum auctores, et ingenio artibusque illustres viri iam tenentur, et olim tenebantur: deterior debet esse eorum conditio et tamen de aequa queruntur immodesti! Ancus Martius, quartus Romanorum res, v. 5. Xerses ille Persarum imperator, v. 5. Scipio Africanus, v. 2. olim obieruut. Poëtae omnes, et eorum pater Homerus, v. 3. Democritus denique, v. 3. Atque Epicurus reliquis omnibus praestantior philosophus interiit, v. 3. Abi igitur tu, quicunque es, nec deplora istam sortem, quam tales tantique viri, praecipue Democritus et Epicurus laeti subierunt.

1038. *Lumina sis oculis*) Viz. *Suis oculis*, nam *sis*, *sos*, *sas*, pro *suis*, *suos*, *suas*; veteres. Ennius: *Virgines nam sibi quisque domi Romanus* habet *sas*: Naevius, *Sis Poeni contremiscunt artubus*. Frustra igitur quidam legunt, *lumino sic etiam solis*.

1038. *Bonus Ancu'*) De quo Livius: *Avitae gloriae memor, medium erat in eo ingenium, et Numae et Romuli memor, cuilibet superiorum regum belli pacisque et artibus et gloria par*.

1042. *Ille quoque ipse*) Xerses, qui Hellesponto iuncto (Tullii verbis in lib. 2. de Fin. utor), mare ambulavit.

Et contemsit, aquis insultans, murmura ponti,
Lumine ademto, animam moribundo corpore fudit.
Scipiades, belli fulmen, Carthaginis horror,
Ossa dedit terrae, proinde ac famul infimus esset.
Adde repertores doctrinarum, atque leporum,
Adde Heliconiadum comites; quorum unus Homerus
Sceptra potitus, eadem aliis sopitu' quiete 'st.
Denique Democritum postquam matura vetustas
Admonuit memorem motus languescere mentis,
Sponte sua letho caput obvius obtulit ipse.
Ipse Epicurus obit decurso lumine vitae,
Qui genus humanum ingenio superavit, et omneis

oceani abyssos, et fluctibus illudens murmura et iras ponti sprevit, ademto lumine, animam e moribundo corpore effudit. Scipio ipse belli fulmen, et quem horruit Carthago, ossa sua humo reddidit, perinde ac vilissimus fuisset servus. Adiunge scientiarum et versuum inventores, adde poëtas musarum comites, quorum primus et princeps Homerus eodem somno mortis, quo alii, sopitus iacet. Denique postquam Democritus senserat vires mentis suae prae longa senectute debilitari et languidas fieri, se morti sponte sua et libenter obtulit. Ipse Epicurus absoluto vitae suae cursu quiescit, ille Epicurus, qui genus humanum ingenio superavit, et omnes alios luce sua obscuravit, ut splen-

1045. *Aquis insultans*) Ita recte Lambinus. *Insultare solo*, Virgilius. *Insultare busto*, Horatius. Gifanius vero, *equis insultans*, cui favet Salmasius; quasi id ageret Lucretius, ut sciremus Xersem Hellesponto iuncto tam equites quam pedites traiecisse.

1048. *Famul*) Oscorum vox pro *famulus*: Ennius, *Mortalem summum Fortuna repente Reddit, ut ex summo regno* famul *infimus esset*: Idem *debil* homo pro *debilis*. Varro, *facul* et *difficul*; *quod utrum sit magnum, an parvum, facul*, an *difficul*.

1050. *Vnus Homerus*) Alii *avus*, imperite.

1052. *Denique Democritum*, etc.) Hermippus apud Laërtium hunc locum explicat; Democritus cum iam senio confectus, et propinquus morti videretur, moerentem sororem, quod illo ἐν τῇ τῶν Θεσμοφορίων ἑορτῇ morituro, ipsa Deae vota exsolvere nequiret, bono animo esse iussit, panesque calidos sibi quotidie efferre; eos igitur cum naribus admovisset, vivum se donec ea celebritas transiret, servavit; ubi vero dies illi transierunt (tres autem erant), ἀλυπότατα τὸν βίον προήκατο. Diogenes Laërtius, lib. 9. in vit. Democriti.

1055. *Ipse Epicurus*) Quidam huc retrahunt praecedens *ipse*, ita ut sit *ipse ipse Epicurus*, et pro *lumine* legunt *limite*.

Praestinxit; stellas exortus uti aetherius Sol.
Tu vero dubitabis, et indignabere obire,
Mortua quoi vita est prope iam vivo, atque videnti?
Qui somno partem maiorem conteris aevi?
Et vigilans stertis, nec somnia cernere cessas,
Sollicitamque geris cassa formidine mentem?
Nec reperire potes, quid sit tibi saepe mali, cum
Ebrius urgeris multis miser undique curis;
Atque animi incerto fluitans errore vagaris?
Si possent homines, proinde ac sentire videntur,
Pondus inesse animo, quod se gravitate fatiget,
Et quibus id fiat causis cognoscere, et unde
Tanta mali tanquam moles in pectore constet;

didus sol exortus stellas suis radiis obscurat. Tu vero dubitabis, tu mori indignabere, cui vita iam vivo et videnti tantum non mors est (qui dum vivis tantum non mortuus es), qui maximam vitae tuae partem in somno ignave consumis, qui dum vigilas dormis, vanis insomniis semper illusus, mentemque circumfers inani metu agitatam, et concussam? nec dignoscere queas quo malo laesus es, cum miser atque ebrius multa undique sollicitudine urgeris, incertoque mentis errore agitatus huc et illuc fluctuas? Quod si revera sentirent homines, ut videntur sentire, ipsi animo inesse pondus quod se fatiget gravitate, et novissent e quibus causis id fiat, et unde tanta moles (audaci translatione utor) mali in suo pectore constaret, non talem agerent vitam qualem

1057. *Praestinxit*) Hanc vocem multis contra barbaros, ut loquitur, defendit Lambinus: e contra Salmasius: *lego e scriptis* restinxit, *ubi perperam* Lambinus, *praestinxit*, contra fidem librorum, et latine *loquentium usum*. Epicurus omnes ingenio suo superavit, *et extinxit, sive restinxit, ut sol adventu suo stellas restinguit, cum lumen suum illis adimit*; sic lib. 5: *Praeclarumque velit solis restinguere lumen*. Tertullianus: *reaccenduntur stellarum radii, quos matutina successio extinxerat*. Attamen post tanta certamina, tam *restinxit*, quam *praestinxit* sine ullo incommodo legamus.

1066. *Si possent homines, etc.*) Mortis timorem, fontem et originem omnis aegritudinis supra docuit Lucretius: idem iam agit v. 23. Nec aliunde tumultus et instabilitas in vita hominum; modo in villam tendunt, modo in urbem revertuntur, haec iam appetunt, deinde eadem fugiunt, in omni conditione cura atque aegritudo, quippe hunc metum, omnesque cupiditates ex illo natas secum ferunt: veram autem philosophiam, Epicuri viz. sapientiam sequantur, animum mortalem esse discant homines, et deponet quisque sarcinam, quam gravem sentit.

1068. *Et quibus id fiat causis cognoscere*) Alii, *E quibus id fiat causis quoque noscere*.

Haud ita vitam agerent, ut nunc plerumque videmus:
Quid sibi quisque velit, nescire, et quaerere semper,
Commutare locum, quasi onus deponere possit.
Exit saepe foras magnis ex aedibus ille,
Esse domi quem pertaesum 'st, subitoque revertit:
Quippe foris nihilo melius qui sentiat esse.
Currit agens mannos ad villam hic praecipitanter,
Auxilium tectis quasi ferre ardentibus instans;
Oscitat extemplo, tetigit cum limina villae:
Aut abit in somnum gravis, atque oblivia quaerit,
Aut etiam properans urbem petit, atque revisit.
Hoc se quisque modo fugit: at, quem scilicet, ut fit,
Effugere haud potis est, ingratis haeret, et angit,
Propterea, morbi quia causam non tenet aeger:
Quam bene si videat; iam, rebus quisque relictis
Naturam primum studeat cognoscere rerum,
Temporis aeterni quoniam, non unius horae,

eos plerumque agere nos sentimus; quilibet non nesciret quid sibi vellet, non semper veluti dubius et incertus vagaretur, aut sedes commutaret, quasi onus quo premitur, deiicere potuerit. Ille quem taedet esse domi, splendidas domos relinquit, et peregre proficiscitur, subito autem redit; quia experitur vitam non minus molestam esse foris quam domi. Alter incitatis equis ad villam suam ex urbe tendit, nec minus properat quam si tectis ardentibus auxilium ferre festinaret: vix vero ingressus villam statim prae taedio oscitat, aut se dat somno, et villae aeque ac urbis oblivisci cupit; aut, non minori celeritate quam ab illa recedebat, repetit et revisit urbem. Hoc modo unusquisque studet seipsum fugere: at quod, aliter enim fieri non potest, evitare non valet, ingratis adhaeret, et vexat; quoniam iste qui aeger est non novit morbi causam: quam tamen bene si perspiceret, iam unusquisque relictis aliis studiis et occupationibus naturam rerum penetrare, eamque cognoscere conaretur; inquiritur enim, non de brevis temporis, viz. de unius horae, sed de aeterni statu, in quo

1078. *Oscitat extemplo*) Oscitatio quippe hominis est fastidientis quae adsunt, et quae absunt desiderantis.

1082. *Ingratis*) Praeter voluntatem, *ingratiis*; Vossius: sic Plautus in Casina, *Vobis invitis, atque amborum* ingratiis: et in Mercatore, *Tuis ingratiis*: infra lib. 6. v. 215. ...*Cadunt* ingratis *illa necesse est Semina quae faciunt fulgorem.*

1084. *Rebus—relictis*) Idem valet ac *rebus omnibus aliis relictis*: sic Plautus, *Ego* relictis rebus *Epidicum operam quaerendo dabo.* Terentius, *Herus me*, relictis *rebus*, *iussit Pamphilum Hodie observare.*

Ambigitur status, in quo sit mortalibus omnis
Aetas post mortem, quae restat cumque, manenda.
Denique tantopere in dubiis trepidare periclis
Quae mala nos subigit vitaï tanta cupido?
Certa quidem finis vitae mortalibus adstat,
Nec devitari lethum pote, quin obeamus.
Praeterea, versamur ibidem, atque insumus usque:
Nec nova vivendo proculitur ulla voluptas.
Sed dum abest quod avemus, id exsuperare videtur
Caetera: post aliud, cum contigit illud, avemus;
Et sitis aequa tenet vitaï semper hianteis:
Posteraque in dubio 'st fortunam quam vehat aetas,
Quidve ferat nobis casus, quive exitus instet.
Nec prorsum, vitam ducendo, demimus hilum
Tempore de mortis, nec delibrare valemus,
Quo minus esse diu possimus morte peremti.
Proinde licet quot vis vivendo condere saecla,

vis, transigenda est aetas omnis hominum, quaecunque est post mortem. Denique quae tanta mala vitae cupiditas cogit nos tantopere trepidare in dubiis periculis? Certus vitae terminus omnibus hominibus statuitur; nec mors evitari potest, quin moriendum necesse est. Praeterea in iisdem voluptatibus haeremus semper et versamur, nec longa aetate illae novae procuduntur deliciae; verum dum illud quod cupimus abest, id aliis omnibus quae adsunt praestare videtur, deinde ubi illud consecuti sumus, aliud desideramus; et idem impotens desiderium urget homines vitae appetentes; nescimus omnes quam fortunam, quid infortunii futura aetas feret, et qui finis nos maneat. Nec longam aetatem vivendo brevius reddimus tempus mortis, nec ab illo spatium ita detrahere possumus, ut non tandem simus diu mortui. Licet igitur per plurima

1089. *Denique tantopere in dubiis*) Demum v. 4 stulte id fugimus, quod evitare non possumus; imo si multas aetates viveremus, eadem tamen nos teneret cupiditas vitae v. 7. quae nullam novam voluptatem afferret, quae semper, et malis obnoxia: et v. 8. mox erit aeque immortalis et aeterna, si hodie, ac si cras occupet.

1091. *Certa quidem*) Rectius quam *certe equidem*.

1098. *Vehat*) Alii, *ferat*.

1101. *Delibrare*) Rectius, *delibare*; Faber.

1102. *Morte peremti*) Virgilius, ... *Indigna morte peremti*. Et, ... *Caede peremtus*.

Mors aeterna tamen nihilo minus illa manebit:
Nec minus ille diu iam non erit, ex hodierno
Lumine qui finem vitaï fecit, et ille
Mensibus, atque annis qui multis occidit ante.

secula vitam tuam producas, illa tamen mors erit nihilominus aeterna; nec ille qui hodie moritur, iam non existet minus diu, quam ille qui ante multis annis et mensibus occubuit.

Cvm de materia, eiusque motibus (si modo opiniones quae Providentiam impugnent excipias) disputet Lucretius, quis philosophorum prudentius, aut rei ipsi accommodatius? De rebus vero a sensu remotis, de anima, eiusque facultatibus disserente nemo vanior aut ineptior; qualem vero sibi animam effingit? En ipsa adest; substantia corporea tenuis, composita a minutis et volubilibus particulis aurae, aëris et caloris, quae ita per totum corpus sitae sunt, ut parvis intervallis sint a se invicem disiunctae; his tribus addas quartum nescio quid innominatum persubtile, et maxime mobile, quod in pectore situm sit sensus principium, et imagines ab omnibus rebus venientes percipiat, et tum perfecta et consummata erit Epicuri anima. Breviter, concipe araneum in pyxide, per totam istius pyxidis cavitatem telam texat, mediamque ipse incolat; advolent deinde muscae, et fila moveant, quo motu excitatus araneus filamenta tractet, muscas irretiat, et captas devoret: haec concipe, et habebis imaginem Epicureae animae captantis εἴδωλα, qua nulla unquam fuerit similior. Haec vero digna sunt Philosopho commenta!

Animam non esse corporis Harmoniam v. 94 ad v. 136. satis probatum. Inde usque ad v. 162 frustra animum, dominum videlicet vili servo animae coniungit: vehementi metu concusso animo, laborat anima, fateor, sic tremente citharaedo debitos sonos cithara non reddit. Pari successu usque ad v. 177. animum corporeum esse evincere conatur, quod enim argumentis confirmare debuit, id tanquam certum sibi sumit; pertinaciter enim affirmamus contactum posse esse sine corpore.

Dum vero animam corpoream esse nondum probaverit, quid de illius subtilitate usque ad v. 231 inquiramus? Fatendum tamen Poëtam evidenter demonstrasse animae particulas (si modo corporea foret) debere esse subtiles et volubiles; nec de compositione animae usque ad v. 323. litigemus, nam ex aëris, aurae, et caloris seminibus non minus apte componat animum quam ex alicnius alius materiae particulis: quod vero v. 280 tribus hisce rebus quartum aliquod innominatum addat, ideo confitetur nullum genus corporis concipi aut excogitari posse, quod sensus sit principium.

Prudenter autem tenuis animi salutem denso validoque corpori commendat usque ad v. 350. et usque ad v. 370. corpori etiam facultatem sentiendi largitur: Quid autem stultius?

quid a communi sensu remotius? Quid denique ipsius placitis minus accommodatum? Vnde enim corpus sit sensus particeps cui nihil quartae istius innominatae rei immiscetur? Deinde ad v. 396. contra Democritum feliciter disputet, nec repugno, non enim inquiro utra sententia potior sit, dum utraque est absurda; et ut modo animum corpori conservandum credidit, sic ad v. 417. corporis custodiam vicissim animo commendet: istam tutelam non invideo; argumenta vero quibus ipsum animum expugnat, consideremus.

Primum, a v. 425. ad v. 445. tenuem et subtilem corpoream substantiam, qualem animum supponit esse, distrahit et dispergit: atque id fiat per me licet, corporeus sit animus, et quamvis crassus, et e particulis implexis coniunctus sit, eum tamen dissolubilem fatebor.

Secundum, a v. 445 ad v. 459. Tertium, a v. 460. ad v. 464. et quartum a v. 464. ad v. 473. nihil efficiunt: animum enim una eum corpore nasci, adolescere, et senescere minime sentimus; corpus nasci, adolescere, atque senescere sentimus, in animo neque decrementum neque incrementum experimur; at vero in infante non viget animus, in sene deficit: quo argumento? nempe ineptus est puer, et senex desipit. Similiter artificem peritissimum in machina colloces, aliae vero partes istius machinae nimis rigescant, aliae sint aequo flaccidiores, deterantur aliae, aliae autem nimis turgescant; et deinde stulte exspectabis ordinatos motus, licet maxime elaboret peritissimus ille artifex. Deinde curas, luctumque suscipit animus; ergo est dissolubilis: quia vix. (alia non iam occurrit ratio) luctus *penetrans* et curae *edaces* alibi appellantur. Digna mortali et corporeo animo ista ratiocinatio! Quarto autem argumento eadem responsio, quaa secundo, satisfacit.

Tribus sequentibus argumentis a v. 475 ad v. 524. medici respondeant, quanquam nil opus est responso. Crura vacillent, tardescat lingua, et natent oculi, quid haec ad animum? iurgia denique gliscant; neque id quidem mirum, quemadmodum quantumlibet alioquin peritus fuerit citharistes, non poterit tamen non dissonantes cantilenas exprimere, si perturbate intenderis, ac distenderis chordas citharae, quae harmonice ante pulsabatur. Similiter in morbo epileptico ater ille humor organa deturbat, atque inde isti motus incompositi. Cum vero organa tantum afficiat, et debilitet morbus, quid aliud restituat medicina? Septimum, a v. 525. ad v. 546. asserit animam hominis membratim morientis sensim deficere atque interire; quasi frigescere non possunt artus nisi anima etiam frigescat: hoc vero argumentum supponit animam corpoream esse et per totum corpus diffusam, quod nundum probavit, et certo scio nemo unquam demonstrabit.

Octavum, a v. 547. ad v. 556 nihil agit. Neque enim ab alio intelligendi aut ratiocinandi vim habet anima, quemadmodum auris audiendi, aut oculus videndi mutuatur, verum a seipsa id habet; ac idcirco mirum non est, si seiuncta a corpore auris non audiat, neque seiunctus oculus videat, secreta autem a corpore mens intelligat ac ratiocinetur.

Nono, a v. 557. ad v. 578. hoc modo respondendum: ut dum videmus militem gladio, aliisque armis pugnantem, non dicimus tamen illum

armis destitutum non posse plagam ullam inferre, cum manus adhuc suppetant quibus infligere ictus possit; sic cum anima membris undique, ut panoplia quadam induatur, organisque adeo corporeis varias functiones obeat, dicendum tamen non est, ubi istum omnem quasi militarem apparatum exuerit, nullam ipsi neque intelligendi neque sentiendi superesse functionem.

Decimi argumenti, a v. 579 ad v. 590. vires nemo agnoscet, nisi qui senserit animum asse quasi fundamentum totius animalis, et corpus animo tanquam sale aliquo condiri, ne foeteat et putrescat.

Vndecimum, a v. 591. ad v. 605. nihil aliud est quam in verbo lusus; ideo enim vim aliquam videtur habere, quia ista spirituum defectio appellatur *animi* deliquium.

Duo sequentia, a v. 606. ad v. 623. negant animam exire posse integram nisi per fauces expiretur, nec absurde quidem, si corporeus foret animus: addunt insuper animam futuram dissolutionem metuentem aegre atque invite exire: Respondet ap. Ciceronem Cato, *Quid quod sapientissimus quisque aequissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? Nonne vobis videtur animus is, qui plus cernat et longius, videre se ad meliora proficisci; ille autem cuius obtusior acies, non videre? Equidem efferor studio patres vestros, quos colui et dilexi, videndi; neque vero eos solum convenire aveo, sed illos etiam, de quibus audivi, et legi, et ipse conscripsi. Quo quidem me proficiscentem, haud scio quis facile retraxerit; quod si quis Deus mihi largiatur ut ex hac aetate repuerascam, et in cunis vagiam, valde recusem; nec vero velim, quasi decurso spatio, a calce ad carceres revocari.* Demum affirmant animum, quoniam in pectore hominis semper situs est (si Epicurum viz. audiamus), extra pectus non posse integrum manere, quasi aves in nido natae extra illum versari nequeant.

Decimum quintum, a v. 624. ad v. 633. eiusdem est cum reliquis farinae, et vulgus sapit: nec decimum sextum, a v. 634. ad v. 669. tam fuse explicasset Poëta, si motum animalem, eaque instrumenta quae isti perficiendo inserviunt perspexisset. Sequenti, a v. 670. ad v. 678. Plato et Pythagoras respondeant, istos enim solos premit, et alia iam ago: decimum septimum et octavum, a v. 679. ad v. 712. supponunt animum corporeum per totum corpus diffundi, et cunctis illius partibus alligari, quo nihil falsius, aut absurdius: in capite, tanquam princeps in solio, residet, ibique dominatur.

Quam futilis sit ista a v. 713. ad v. 740. de vermibus observatio omnes sentiunt, qui vermes in terra, planta, caseo, rebus, profecto nunquam animatis genitos viderunt.

Qui animarum transmigrationem defendunt, isti effugiant nodos quos nectit Poëta a v. 741. ad v. 769. Et deinde a v. 770. ad v. 776. Absurdus foret animus, nisi cuperet corpus vividum et vigens, fugeretque senio confectum. De sequentibus a v. 777. ad v. 784. isti videant, si qui sint, qui Pythagoricas nugas aliquid esse putent: quoniam vero vigesimum quartum, a v. 785. ad v. 800. idem est cum decimo quarto, ideo non alia hic quam illic adhibenda est responsio.

A v. 801. ad v. 806. rem immortalem rei mortali coniungere praestantissimis philosophis nondum vi-

sum fuit incongruum, aut absurdum: deinde contra, a v. 807. ad v. 829. quartum genus rerum constituo, incorporeas, viz. substantias immortales; idque impudenter negabit Epicurus, cum Deos suos aeternos et indissolubiles constituerit. Demum a v. 830. ad v. 841. luctu penetranti affici, et curis edacibus vexari animum, et, corpore morbis quibusdam correpto, illum debitas functiones exercere non posse confitemur, at vero animum inde fieri mortalem pertinaciter negamus.

Iam vero copiosius ostenderem frustra haec omnia argumenta congerere et explicare Lucretium; mortis enim metum non tollunt; quippe iis qui bonis prosperisque rebus utuntur, quid calamitosius ista morte, quae sit στέρησις αἰσθήσεως? et miseris talem mortem proponere qua extinguantur penitus, sicque miseriarum sit finis, perinde est ac si iactato tempestatum saevitia proponatur naufragium, quo submersus suffocatusque procellam deinceps sensurus non sit; hoc est egregium, quod praestant Epicuri dogmata, solatium; quod tamen, quale quale est, bonis omnibus et piis invisum ac ingratum, et impios solos, quos nulla philosophia curare debuit, iuvabit.

T. LVCRETII CARI

DE

RERVM NATVRA

LIBER QVARTVS

LIBRI QVARTI

ARGVMENTVM.

I. Qua supra libro primo usus est comparatione *Lucretius*, ut *Memmii* sui animum tantisper a coutentione relaxaret; eadem hunc librum quartum a v. 1 ad v. 26 auspicatur, ut auditorem sibi docilem reddat, et atteotom. II. Libri huius proponit argumentum, quod ex indnstria cum superioribus connectit. Cum enim primo et secundo libro abonde docuerit, quae, et qualia sint rerum *primordia*, qoibus figuris distincta, quo motu ferantur, ac ceteras res procreent; libro vero tertio *animae* atque *animi* naturam fusius explicaverit, merito sane a v. 26 ad v. 46 hanc aliam subnectit disputationem de sensatione tam vigilantium qoam dormientium. Quam disputationem ut ex ordine absolvat, a *simulacris* exorditur, quibus omnem sensationem fieri contendit. Docet itaque, III. a rerum superficie tenuia quaedam et subtilissima *simulacra* mitti quae passim per aëra volitant, sigillatim tamen sub visum non cadunt, nisi a speculis aut aqua repulsa in oculos incurrant, a v. 46 ad v. 108. IV. Subtilitatem horum *simulacrorum* demonstrat, et subinde exigoitatem *primordiorum* confirmat, ad v. 129. V. Simulacrorum duplex distinguit genus, alterum eorum, quae sponte sua generantur in aëre, qualia nonnumquam videmus fieri in nubibus, quae modo gigantum, modo montium aut belluarum imagines imitantur; alterum eorum quae a rerum superficie avolant, qoasi tenues rerum exuviae: et deinde a rerum superficie has exuvias perpetuo oriri docet, et ea motus celeritate per aëra ferri ut luminis solaris iactum facile soperarent, a v. 129 ad v. 217. VI. Qoia *visus* omnium sensunm primus habetur, ab eo exorditur, quem ex *simulacrorum* seu *imaginum* incursu fieri docet; interim autem explicat ea omnia quae ad *visus* causas spectant, variasque de *visu* problemata proponit, quae rite solvit et explicat, a v. 217 ad v. 471. VII. Ne vero aliquis ex problematibus modo explicatis sensus fallaciae arguat, illorum di-

gnitatem copiose adstruit, a v. 471 ad v. 524; et subinde *scepticos*, praecipue a v. 471 ad v. 479 refutat; et demum asserit omnem veritatem fidei sensuum inniti. VIII. His ita de *visu* disputatis, eaeteros sensus aggreditur, ae primum docet *vocem* ac *sonum* corporeas esse imagines, quae aurem pariter feriant et auditum faciant; vocis naturam atque formaturam explicat: cur eadem vox percipiatur a multis rationem reddit; quid sit *echo*, quomodo fiat, a v. 524 ad v. 619. IX. Deinde de *sapore* et *gustu*, de *odore* et *olfactu* docet; quid nempe sit *sapor*, quid *odor*, et cur non ab omnibus sentiantur. Cur *cibus* idem aliis dulcis, aliis amarus fiat; cur *odor* alius aliis sit magis aptus, et *vox* aliis terrorem incutiat, quae alios iuvet, saltem non terreat, a v. 619 ad v. 726. X. De *imaginatione* atque *cogitatione* agit, quas per tenuissima rerum *simulacra* seu imagines quae in mentem incurrant, fieri pariter ait; inde varia de cogitationibus problemata proponit et explicat; cur v. g. videamur in somnis videre illos, qui iam mortui sunt; cur *simulacra* rerum seu imagines videantur nobis morari dum cogitamus ea. Cur subito quisque cogitat quae lubuerit; cur in somnis cernimus moveri, a v. 726 ad v. 820. XI. A v. 821 ad v. 905 docet *linguam*, *oculos*, *aures*, *nares*, omnia denique sensationis organa prius nata esse quam eorum usum, secus vero in artificiosis rebus, quae pendent ex praevisa indigentia. XII. De *somno*, ac *insomniis* agit, imprimisque docet qua ratione fiat somnus in nobis, et in caeteris animantibus; somniorum varias assignat causas: et demum ad res venereas delapsus, a v. 1050 usque ad finem libri, de *amore*, *sterilitate*, *foecunditate*, etc. liberius forsan et apertius quam par erat (sed philosophi in hisce rebus sibi maxime indulgent) disputat.

T. LVCRETII CARI

DE

RERVM NATVRA

LIBER QVARTVS

Avia Peridum peragro loca nullius ante
Trita solo; iuvat integros accedere fonteis,
Atque haurire: iuvatque novos decerpere flores,
Insignemque meo capiti petere inde coronam,
Vnde prius nulli velarint tempora Musae.
Primum quod magnis doceo de rebus, et arctis
Relligionum animos nodis exsolvere pergo;
Deinde, quod obscura de re tam lucida pango
Carmina, Museo contingens cuncta lepore:
Id quoque enim non ab nulla ratione videtur.
Nam veluti pueris absinthia tetra Medentes,
Cum dare conantur, prius oras pocula circum

INTERPRETATIO

Peragro avias sedes Musarum nullius olim pedibus calcatas; placet adire fontes illibatos, et inde aquas haurire: placet novos flores legere, et ex iis locis nobilem mihi coronam decerpere, e quibus Musae nullius unquam caput ornarunt. Primum quod de rebus maximi momenti cano animosque hominum arctis religionis vinculis eximo; deinde quod de rebus tam obscuris tam lucida scribo carmina, musaeo lepore cuncta contingens; neque hoc temere videtur fieri: verum ut medici cum amara absynthia pueris conantur dare, poculi oras dulci flavoque melle circumliniunt, ut incauti pueri ludificentur labrorum tenus,

1. *Avia Pieridum*) Istos 25 versus, quibus attentum sibi Memmium suum aut alium quemvis lectorem reddere conatur, vid. lib. 1. v. 925.

2 *Integros*) Terentius, Prol. Adel... *cum Plautus locum Reliquit* integrum.

9. *Lepore*) Quidam codd. *liquore*; imperite: lib. 1. v. 29 ....*Quò magis aeternum da dictis, Diva*, leporem.

Contingunt mellis dulci, flavoque liquore;
Vt puerorum aetas improvida ludificetur
Labrorum tenus, interea perpotet amarum
Absinthi laticem, deceptaque non capiatur,
Sed potius tali tactu recreata valescat.
Sic ego nunc, quoniam haec ratio plerumque videtur
Tristior esse, quibus non est tractata, retroque
Volgus abhorret ab hac; volui tibi suaviloquenti
Carmine Pierio rationem exponere nostram,
Et quasi Museo dulci contingere melle;
Si tibi forte animum tali ratione tenere
Versibus in nostris possem, dum perspicis omnem
Naturam rerum, ac persentis utilitatem.
Sed quoniam docui, cunctarum exordia rerum
Qualia sint, et quam variis distantia formis

at interim amarum absynthii succum epotent, atque ita decepti non damnum aliquod hac fraude patiantur, sed ut hausto medicamine recreati convalescant; sic ego, quoniam haec nostra philosophia videtur horrida et tristis illis omnibus, quibus nondum fuerit perspecta, vulgusque hominum eam maxime aversatur; dulci carmine tibi (lector) *nostra dogmata explicare, illaque suavi Musarum melle quasi circumlinere volui; si forsan tali commento in meis libris mentem tuam detinere possim, donec totam naturam rerum penitus habeas perspectam, istiusque cognitionis utilitatem percipias. Quoniam vero docui qualia sunt rerum cunctarum principia, et quam variis figuris a se invicem*

17. *Tactu*) Alii pro *pacto* contendunt; *tractu*, id est *haustu*, Gifanius: non tanti.

25. *Persentis*) Vt, in praecedente versu, *perspicis*: *praesentis* Lambini admitti non debet.

26. *Sed quoniam docui*, etc.) V. 7 breviter recenset ea quae in praecedentibus libris disputaverat: primo et secundo libro *atomorum* naturam, affectiones, motus denique et concilia absolverat; in tertio, principia animae, animamque ipsam iam corpori coniunctam, quam a corpore separatam consideraverat; et deinde, v. 13 huius libri quarti argumentum complectitur, viz. aget de simulacris, quae, veluti membranae corticesque corporum, a rerum superficie perpetuo fluunt, nobisque illarum species et figuras deferunt; si sincera integraque adveniant, tum res veras percipimus; si mutilata, inversa, aut cum aliis coniuncta, inde centaurorum, et aliorum id genus monstrorum phantasmata; aliquando etiam (namque animae cum corporibus intereunt) mortuorum spectra.

Sponte sua volitent aeterno percita motu,
Quoque modo possint res ex his quaeque creari;
Atque, animi quoniam docui natura quid esset,
Et quibus e rebus cum corpore compta vigeret;
Quove modo distracta rediret in ordia prima:
Nunc agere incipiam tibi, quod vehementer ad has res
Attinet, esse ea, quae rerum simulacra vocamus;
Quae quasi membranae summo de corpore rerum
Dereptae volitant ultro citroque per auras:
Atque eadem nobis vigilantibus obvia menteis
Terrificant, atque in somnis, cum saepe figuras
Contuimur miras, simulacraque luce carentum,
Quae nos horrifice languenteis saepe sopore
Excierunt: ne forte animas Acherunte reamur
Effugere, aut umbras inter vivos volitare;

distincta aeterno motu agitata sponte sua volitant, et quo modo res omnes ex illis fieri et componi possunt; quoniam etiam docui qualis sit animi natura, e quibus principiis composita, et quo modo corpori coniuncta vigeat, et quo modo a corpore separata in sua principia redeat et dissipetur: nunc incipiam demonstrare (et haec pars operis reliquis partibus mire convenit) esse ea, quae appellamus idola *rerum, quae veluti pelliculae de summo corpore detractae huc et illuc per aëra vagantur; quae aliquando in nos vigilantes incursantia animos nostros terrent, aliquando in nos somno sopitos, cum formas horrendas intueri videamur, et mortuorum* idola, *quae nos somno sopitos maximo cum horrore saepe excitant: ne forte credamus animas e Tartaro evolare, aut umbras*

31. *Cum corpore compta*) *Copta*, seu *coapta*, Faber; ut et lib. 3. v. 260.... *Quibusque Copta modis vigeant.*

32. *Ordia prima*) Primordia.

34. *Rerum simulacra*) Intelligit species rerum, quas vulgo intentionales vocant, εἴδωλα, τύπους, ὑμένας, membranulas, effluvia ex superficie corporea, quae ex omnibus omnino rebus perpetuo emanant, et animos impellunt. Latinis *spectra*, *figurae*, *imagines*, *effigies*: *quarum incursu*, ut inquit Cicero ex Epicuro, 1. de fin. *non modo videmus, sed etiam cogitamus.*

40. *Horrifice*) Lib. 2. v. 608, 609.... *Quo nunc insigni per magnas praedita terras* Horrifice *fertur divinae matris imago.*

41. *Ne forte animas*) Huc tendit Lucretius, nam ex instituto Epicuri τὰ φυσικὰ perlustranda existimabat, ideo tantum, ut hominum animi religionis vinculis expediri possint facilius; *Faber.*

Neve aliquid nostri post mortem posse relinqui,
Cum corpus simul, atque animi natura perempta,
In sua discessum dederunt primordia quaeque.
Dico igitur, rerum effigias, tenuisque figuras
Mittier ab rebus summo de corpore earum;
Quae quasi membrana, vel cortex nominitanda 'st,
Quod speciem, ac formam similem gerit eius imago,
Quoiuscunque cluet de corpore fusa vagari.
Id licet hinc quamvis hebeti cognoscere corde:
Principio, quoniam mittunt in rebus apertis
Corpora res multae, partim diffusa solute,
Robora seu fumum mittunt, ignesque vaporem;
Et partim contexta magis, condensaque, ut olim
Cum veteres ponunt tunicas aestate cicadae:

inter vivos volitare; ne etiam credamus aliquid nostri relinqui posse post mortem, cum et corpus et anima consumpta in sua primordia redierunt. Dico igitur simulacra tenuesque figuras rerum mitti a summo rerum corpore (superficie) quae membrana vel cortex istarum rerum bene dici possit, quod formam fert eius rei a qua emissa volitat. Hoc autem, quamvis rudis tibi sit animus et minus attentus, ex his quae dicturus sum facile percipies. Primo quoniam multae res (ad sensum provoco) corpora e se emittunt, partim rara, nec compacta, sic ligna mittunt fumum, et ignis vaporem: partim densa magis et compacta, ut cum cicadae veteres tunicas in aestate deponunt, et cum

46. *Dico igitur, rerum effigias*) Quae v. 34. *simulacra*, iam *effigias rerum*, *tenues figuras*, *membranam*, et corticem appellat; eaque mitti a rerum superficie v. 5 asserit; et deinde v. 49 hoc modo probat. Res multae (idque ipsi oculi agnoscunt) e se mittunt corpora, quaedam rara et tenuia, sic lignum fumum, calorem ignis; quaedam spissa magis et compacta, sic cicadae et serpentes pelles suas; quis autem tenuia quaedam *simulacra* avolare a rerum superficie dubitet, cum videat spissa magis et solida deponi? Praesertim cum sint minuta corpuscula in rerum superficie seu prima fronte collocata, quae facile sese expedire possunt, et avolare. Epicurus Ipse, καὶ μὴν καὶ τύποι ὁμοιοσχήμονες τοῖς στερεμνίοις εἰσὶ, λεπτότητι ἀπέχοντες μακρὰν τῶν φαινομένων, τούτους δὲ τοὺς τύπους εἴδωλα προσαγορεύομεν. *Effigias* vero ut apud Plautum, *haec est Veneris* effigia.

47. *Summo de corpore*) Recte, si unquam alias, Lambinus Gifanium cum suo *cortice* e codd. desumpto castigat. *Effigies*, viz. *de rerum cortice*, nominanda est *cortex*: quid ineptius? Epicurus autem haec *simulacra* excitat ἀπὸ τοῦ σώματων ἐπιπολῆς. Vid. etiam v. 35. et v. 62.

56. *Veteres*) *Teretes*, alii: et pro *aestate*, *aetate*, frustra.

Et vituli cum membranas de corpore summo
Nascentes mittunt, et item cum lubrica serpens
Exuit in spinis vestem ; nam saepe videmus
Illorum spoliis vepreis volitantibus auctas.
Haec quoniam fiunt, tenuis quoque debet imago
Ab rebus mitti summo de corpore earum :
Nam, cur illa cadant magis, ab rebusque recedant,
Quam quae tenuia sunt, hiscendi 'st nulla potestas.
Praesertim cum sint in summis corpora rebus
Multa minuta, iaci quae possint ordine eodem
Quo fuerint, veterem et formae servare figuram ;
Et multo citius, quanto minus endopediri
Pauca queunt, et sunt in prima fronte locata.

vituli nascentes pelliculas de summo corpore deponunt, et cum serpens lubrica tunicam in vepribus exuit; saepe enim videmus vepres tenuibus illorum exuviis ornatos. Quoniam vero certum est haec corpora emissa esse, tenue quoque et subtile simulacrum a summo rerum corpore (superficie) mitti debet; cur enim illa quae densa sunt et compacta potius a corpore recederent, quam ea quae sunt tenuia et subtilia, nulla omnino ratio reddi potest. Praecipue cum in rerum superficie multa sunt minuta corpora, quae emitti possunt eo ordine quo in corpore sita erant, et formam figuramque rei retinere; imo tanto citius mitti possunt quanto pauca corpora et ea quae sunt in superficie rei locata minus impediri possunt, quam ea quae plura sunt, et interius locata. Nam

61. *Haec quoniam*) *Quae quoniam.*

64. *Hiscendi 'st nulla potestas*) Ne hiscere quidem licet; nulla omnino ratio reddi potest : ita ex optimis codd. Lambinus; et vani isti qui *ostendi* praeferunt.

67. *Veterem et formae*) Alii, *solitam* : quidam *et consimilem*, seu *et conformem*; Gifanius, *Et cum formae servare figuram*; viz. *conservare*: *forma* autem secundum Epicurum est id quod in corporis superficie continenter remanet, ipsa imagine tanquam spolio continenter avolante : aliquid viz. coloris solido inhaeret, aliquid derasum transfertur, quod sit simulacrum.

69. *Pauca queunt*) Ait poëta, *summis in rebus multa minuta corpora esse* quae iaci possint, etc. Et revera longe plurima esse ea debent, alioqui unde tandem perenne illud specierum effluvium? Vides eam esse Lucretii sententiam, corpora *multa* minuta esse in summis rebus, quae quanquam sint *multa*, tamen tanto citius iaciuntur, quantō minus impediri possunt *pauca*: id autem dicere, non modo inconstantis hominis est, sed eius etiam, qui rei physicae imperitissimus sit. Itaque non *pauca* legi, sed *parva* necesse est; pergit enim, et ut probet *multa* corpora profundi ex rebus, hos versus subiicit : *Nam*

Nam certe iaci, atque emergere multa videmus
Non solum ex alto, penitusque, ut diximus ante,
Verum de summis ipsum quoque saepe colorem:
Et volgo faciunt id lutea, russaque vela,
Et ferrugina, cum magnis intenta theatris
Per malos volgata, trabeisque trementia flutant,
Namque ibi consessum caveaï subter, et omnem
Scenaï speciem, patrum, matrumque, Deorumque,
Inficiunt, coguntque suo fluitare colore;
Et quanto circum mage sunt inclusa theatri
Moenia, tam magis haec intus perfusa lepore
Omnia conrident conrepta luce diei.
Ergo lintea de summo cum corpore fucum
Mittunt, effigias quoque debent mittere tenueis
Res quaeque, ex summo quoniam iaculantur utraeque.
Sunt igitur iam formarum vestigia certa,

profecto videmus multas res non solum ex interioribus partibus corporis, ut modo docuimus, emergere, sed de superficiebus ipsum colorem emitti. Et vela lutei, russi, aut ferruginei coloris id saepe faciunt, cum spatiosis theatris intenta per malos et trabes dispansa flutant; namque totum in cavea consessum, scenam omnem, patres, matronas, atque Deos tingunt, suoque colore fluitare cogunt: et quanto magis theatra sunt huiusmodi velis obducta, tanto magis venusto colore, qui seipsum luci adiungit, omnia lepide perfunduntur. Igitur cum vela de superficie sua colorem mittant, quaelibet res debent tenuia simulacra mittere, quoniam a superficie utraque mittuntur. Sunt igitur certae

certe iaci, atque emergere multa *videmus, Non solum ex alto, penitusque, ut diximus ante, Verum de summis*, etc. Faber. Pro *et sunt*, Gifanius, *ut sunt*.

70. *Nam certe iaci*, etc.) V. 45 confirmat quod superiori argumento assumserat, idque probat experimento, quo constat *colores* ita delibrari a summis corporibus ut *imaginum* quoque direptionem arguant: quippe vela theatris intenta totum scenae apparatum, populumque spectantem suo colore perfundunt.... *Nam* iacier certe, *atque emergere;* Gassendus: alii, *nam certe iaci* ac tergeri; vel *Nam* detergeri *atque emergere*.

75. *Volgata*) Volitantia: sic lib. 2. v. 463. et 346. *pervolgant*, et iam infra v. 209. et lib. 5. v. 1161.

77. *Deorum*) Nam ibi Deorum simulacra, quippe ludi id genus religionis pars erant.

85. *Sunt igitur*, etc.) His 3 v. concludit ex disputatis et probatis hactenus esse ista, de quibus agitur, rerum simulacra: pro *certa* quidam legunt *caeca*, quos ego non sequor.

Quae volgo volitant subtili praedita filo,
Nec singillatim possunt secreta videri.
Praeterea, omnis odos, fumus, vapor, atque aliae res
Consimiles, ideo diffusae rebus abundant,
Ex alto quia dum veniunt intrinsecus ortae,
Scinduntur per iter flexum; nec recta viarum
Ostia sunt, qua contendunt exire coortae:
At contra, tenuis summi membrana coloris
Cum iacitur, nihil est, quod eam discerpere possit,
In promptu quoniam 'st in prima fronte locata.
Postremo, in speculis, in aqua, splendoreque in omni

rerum imagines, quae tenues subtilesque per aera volitant, quae tamen sigillatim, et separatae videri nequeunt. Praeterea, omnis odor, fumus, vapor, atque aliae eiusdem generis res idcirco rarae et dispersae e rebus emergunt, quia dum in partibus interioribus natae ex alto veniunt, nec viae sunt rectae per quas egredi conantur, per obliquos et tortuosos meatus ascendentes discerpuntur: e contra vero cum summi coloris tenuis membrana mittitur, nihil est quod eam possit scindere, quoniam est in rei superficie locata. Postremo, ut illa omnia simulacra quae in speculis, in aqua, omnique re plana et polita,

88. *Praeterea, omnis odos, etc.*) Supra v. 66, 67 docuit, *simulacra iaci ordine eodem Quo fuerint, veterem et formae servare figuram.* Iam v. 8. ostendit se non inepte illud docuisse, ideo enim eundem ordinem servant, quoniam avolant a corporis superficie, unde omnes *simulacrorum* partes aeque facile se expediunt, inde per nullos meatus, et viarum anfractus feruntur, ut odor, fumus, vapor, et id genus alia quae e rerum partibus interioribus fluunt, et eam ob causam confusa volitant, et dispersa.

96. *Postremo, in speculis, etc.*) Denique probat, v. 43 dari imagines e rerum superficie dereptas; *simulacra* quae a nobis cernuntur in speculis, in aqua, et in re qualibet plana et laevigata, simillima sunt iis rebus quarum sunt *simulacra.* Ergo necesse est ista *simulacra* ex imaginibus ab ipsis rebus dereptis componi; nam nulla alia causa reddi potest tam exactae similitudinis, nisi cortex summus ille, qui toti rei dudum haerens, quasi membrana separatur, et appellit in speculum, aut aquam: notabis autem singulas rerum imagines, quae in speculis aut in aqua cernuntur, non unas esse, sed multas, quae iugi repulsu ad oculos reiectae non plures, sed quasi una imago videantur. Sane experientia monstrat imagines ex ipsis usque corporibus in specula transmitti; quando illis praesentibus appellunt in speculum, re quapiam interposita a progressu in speculum arceantur; ac si moveantur corpora, moventur et ipsae, si invertantur, invertuntur; si discedant, abeunt; si absint, sunt nullae.

Quaecunque apparent nobis simulacra necesse 'st,
Quandoquidem simili specie sunt praedita rerum,
Esse in imaginibus missis consistere eorum:
Nam cur illa cadant magis, ab rebusque recedant
Corpora res multae quae mittunt corpore aperto
Quam quae tenuia sunt, hiscendi 'st nulla potestas.
Sunt igitur tenues formarum, consimilesque
Effigiae, singillatim quas cernere nemo
Cum possit; tamen assiduo, crebroque repulsu
Reiectae, reddunt speculorum ex aequore visum:
Nec ratione alia servari posse videntur
Tantopere, ut similes reddantur quoique figurae.
Nunc age, quam tenui natura constet imago,
Percipe; et imprimis quoniam primordia tantum

apparent nobis, sint e missis imaginibus composita necesse est, quoniam formam rerum et figuram referunt: nam cur illa corpora quae sub sensum cadunt potius a rebus mitterentur, quae tamen plurima nos videmus mitti, quam illa quae tenuia et subtilia sunt; nulla profecto ratio reddi potest. Sunt igitur tenues rerum imagines rebus ipsis similes; quas cum nemo sigillatim queat videre, tamen a laevi et aequabili speculo iugiter reiectae oculos movent, et sub visum cadunt: nec alia ratione videtur fieri posse ut simulacra a speculis reiecta essent rebus ipsis tam similia, earumque formam et figuram ostenderent. Nunc vero disce quam tenuia et subtilia sint ista simulacra; et imprimis quo-

99. *Esse—eorum*) Τὸ εἶναι, ἡ οὐσία.

102. *Hiscendi 'st*) Ita supra v. 64. idem ac v. 428, 429 ... *Dicere nemo 'st Qui possit, neque eam rationem reddere dictis.*

109. *Nunc age, quam tenui, etc.*) Harum imaginum affectiones explicaturus, primo, v. 43 docet summam tenuitatem, talem quidem quae vix concipi possit, illis convenire: res ut declaretur, cogita duntaxat nihil esse aliud imagines quam atomorum tenuissimas, pellicularum instar, contexturas; at quanta sit atomorum subtilitas, quarum innumerae myriades necessariae sunt minutissimo animalculo, *Acari*, v. g. membrulove etiam eius compingendo? Id nempe satis est ut intelligas, si imago constiterit ex eiusmodi atomis, quae non κατὰ βάθος, quod est Epicuri verbum, cohaerescant, esse debere imaginem multis myriadum myriadibus ipsa unius *Acari* particulaeve eius crassitudines tenuiorem. Epicurus ipse, καὶ μὲν καὶ τύποι ὁμοιοσχήμονες τοῖς στερεμνίοις εἰσὶ, λεπτότητι ἀπέχοντες μακρὰν τῶν φαινομένων, τούτους δὲ τοὺς τύπους εἴδωλα προσαγορεύομεν: et alibi, ὅτι τὰ εἴδωλα

Sunt infra nostros sensus, tantoque minora,
Quam quae primum oculi coeptant non posse tueri.
Nunc tamen id quoque uti confirmem, exordia rerum
Cunctarum quam sint subtilia, percipe paucis.
Primum animalia sunt iam partim tantula, eorum
Tertia pars nulla ut possit ratione videri.
Horum intestinum quodvis quale esse putandum 'st?
Quid cordis globus aut oculi? quid membra? quid artus?
Quantula sunt? quid praeterea primordia quaeque,
Vnde anima, atque animi constet natura necessum 'st,
Nonne vides, quam sint subtilia, quamque minuta?
Praeterea, quaecunque suo de corpore odorem
Exspirant acrem, panaces, absinthia tetra,
Abrotonique graves, et tristia centaurea;

niam rerum semina (atomi) sunt infra nostros sensus, atque tanto minora quam corpora illa quae propter exiguitatem primum aciem oculorum fugiunt. Vt vero obiter demonstrarem subtilitatem et exiguitatem atomorum, haec breviter. Primum sunt quaedam animalia tam minuta ut eorum tertia pars nullo modo videri possit; quam minutum putandum est quodvis horum animalium intestinum? cordis globus, aut oculi, membra atque artus quam minuta sunt? Nonne etiam intelligis quam subtilia et minuta debent esse singula illa semina e quibus illorum animalium anima componatur? Praeterea, quaecunque corpora gravem odorem exspirant, qualia sunt panaces, amara absynthia, graveolentes

ταῖς λεπτότησιν ἀνυπερβλήτοις κέχρηται, οὐδὲν ἀντιμαρτυρεῖ τῶν φαινομένων.

112. *Quam quae primum oculi*) Summum cacumen concretorum; *Faber*. Vid. lib. 1. v. 593.

122. *Praeterea, quaecunque suo*, etc.) Horum 8 v. sensus est: Cum tanta corpusculorum copia ex hisce herbis graveolentibus exhaletur, ut vicinum aërem compleat, dici non potest quantula sit pars quae ex superficie deripitur, ac proinde cum imago sit ex iis duntaxat quae ex superficie dimanant, et cum visus sensorio habent analogiam, excedere fidem quantae tenuitatis esse imago debeat, et maxime, cum post multum tempus nihil quod sensibile sit exhalatum deprehendatur; mira sane tenuitas vaporis odoriferi, ac proinde corpusculorum ex quibus vapor totus constat, cum v. g. ex pomo per aliquot menses continuos emanat; et pomum tamen nihilo factum minutius observetur. Cogita porro quam crassus sit iste vapor respectu imaginis, et agnosces *imagines*, quae per plures annos funduntur, si compositae fuerint, non effecturas tantam molem, quanta est vaporis uno momento temporis effluentis.

Horum unumquodvis leviter si forte ciebis,
Quamprimum noscas rerum simulacra vagare
Multa modis multis, nulla vi, cassaque sensu:
Quorum quantula pars sit imago, dicere nemo 'st
Qui possit, neque eam rationem reddere dictis.
  Sed ne forte putes ea demum sola vagare,
Quaecunque ab rebus rerum simulacra recedunt:
Sunt etiam, quae sponte sua gignuntur, et ipsa
Constituuntur in hoc coelo, qui dicitur aër;
Quae multis formata modis sublime feruntur,

abrotoni et amara centaurea, si horum corporum unumquodvis leviter motitabis, facile cognosces multa rerum simulacra multis modis vagari, nulla vi, et sensu cassa; quorum simulacrorum quantilla pars imago sit nemo potest dicere, aut illius subtilitatem dictis explicare. Ne vero forsan credas ea tantum simulacra quae a rebus ipsis emittuntur per aëra vagari, sunt etiam quaedam simulacra, quae sponte sua gignuntur, et in hoc nostro inferiori coelo, qui aër dicitur,

125. *Ciebis*) Alii, *movebis*: Vossius vero ad Catullum p. 270. *revolvas*; et in sequenti versu et veteris scripturae vestigiis, *quin potis es noscas.*

127. *Cassaque sensu*) Alii interpretantur, *privata sensu*, ut *aër lumine cassus*; *cassum anima corpus*, etc. quasi id ageret Lucretius, ne haec simulacra sensum non habere nesciamus: at vero *nulla vi, cassaque sensu* melius interpreteris; *quae* vi tam debili feruntur, ut organa movere, sensumque excitare non possunt.

130. *Sed ne forte putes*, etc.) Post expositum familiarem illum, ac praecipuum modum generationis imaginum quas ἀποστάσεις et ἀποῤῥοίας vocat Epicurus, quia fiunt continua quadam direptione avolationeque tenuium quasi membranularum ab extimis corporibus; v. 14 explicat aliud genus imaginum, quas συστάσεις vocat Epicurus, quia sunt quasi quaedam coagmentationes sponte sua in medio aëre natae, tanquam nubes, neque e rebus ipsis revers profluunt. Inde gigantes, montes, urbes, et id genus alia inter nubes saepe videmus, et stulti admirantur; Diodorus Siculus spectra commemorat formari sponte solita in Africae regionibus, quae sunt ultra Syrtes, et Cyrenen sitae: περὶ γὰρ τινας καιροὺς καὶ μάλιστα κατὰ τὰς νηνεμίας Συστάσεις ὁρῶνται κατὰ τὸν ἀέρα παντοίων ζώων ἰδέας ἐμφαίνουσαι· τούτων δὲ αἱ μὲν ἠρεμοῦσιν, αἱ δὲ κίνησιν λαμβάνουσι, καί ποτε μὲν ὑποφεύγουσι, ποτὲ δὲ διώκουσι, etc. Epicuri voce Συστάσεις utitur Diodorus, ipse Epicureus. Similia habet Pomponius Mela de Mauritania quae retro Atlantem: similia Plinius de Scythiae regionibus quae infra Imaum. Nota etiam sunt, quae de *Morgana*, seu celebri illo Rheginorum spectaculo prodidit Kircherus: et in omni fere regione istiusmodi spectra plurimi vident, saltem putant se vidisse.

Nec speciem mutare suam liquentia cessant;
Et quoiusquemodi formarum vertere in ora.
Vt nubeis facile interdum concrescere in alto
Cernimus, et mundi speciem violare serenam,
Aëra mulcenteis motu: nam saepe gigantum
Ora volare videntur, et umbram ducere late:
Interdum magni montes, avolsaque saxa
Montibus anteire, et solem succedere praeter;
Inde alios trahere, atque inducere bellua nimbos.
Nunc ea quam facili, et celeri ratione genantur,

coalescunt; quae quidem multis modis mire formata in altum feruntur, et cum tenuia sint et minus compacta formam suam subinde mutant, et cuiuslibet figurae speciem induunt. Vt aliquando videmus nubes facile in alto concrescere, et per aërem delatas serenam coeli faciem sua nigredine deturpare; saepe enim videmus species gigantum per altum ferri, et latam umbram explicare; aliquando magni montes, aut saxa montibus avulsa praecedere solem, aut subire; et post haec ferarum monstra in nubibus vagari et tenebras facere videntur. Nunc autem percipe quam facili celerique ratione ista simulacra generentur,

439. *Aëra mulcenteis motu*) Alii, *aëre mulcentes motum*: Gifanius, *aëra* mulgentes *motu*, id est, impellentes, vel agitantes. Sic Ennius, Mulserat *huc navem compulsam fluctubus Pontus*. Cicero in Arati Phaenomen. *At propter se aquila ardenti cum corpore portat Igniferum* mulgens *tremebundis aëra pennis*. Alii, aëra *mulcantes* motu: *mulcare* autem verberare, et pene mutilare est; modo autem dixit, *Coeli faciem* violare *serenam*. Decem hi versus sunt in codd. misere turbati, in aliquem saltem ordinem redegit Lambinus, forsan non in optimum. Versum igitur 443, *Inde alios trahere atque inducere* bellua *nimbos*, loco suo motum versui 438. *Mundi speciem violare serenam*, subiungas, et cum Gassendo legas, *Inde alios trahere, atque inducere* nubila *nimbos*. Nihil tamen muto.

444. *Nunc ea quam facili, et celeri*, etc.) Perpetuo et iugi fluore et omni temporis momento simulacra a rebus mitti v. 48 probat, argumento a *speculis* ducto; profer speculum, cuiuslibet rei obiectae imago subito apparet, quod tamen non fieret, nisi istius rei imago ab ipso corpore fluens ab isto speculo reiiceretur: si inquiras, cur aliae res non repellant imagines? respondet, alias esse raras, quas *simulacra* permeant; alias porosas aut asperas esse quibus scinduntur imagines et dissipantur; in laeve vero, et aequabile corpus impingant, quale est speculum, subito ad oculos reflectuntur. Epicurus apud Laërtium, ἡ γένεσις τῶν εἰδώλων ἅμα τῷ νοήματι συμβαίνει, καὶ γὰρ ῥεῦσις ἀπὸ τοῦ σωμάτων ἐπιπολῆς συνεχὴς συμβαίνει, σώζουσα τὴν ἐπὶ τοῦ στερεμνίου θέσιν, καὶ τάξιν τῶν Ατόμων ἐπὶ πολὺν χρόνον, εἰ καὶ ἐνίοτε συγχεομένη ὑπάρχει.

Perpetuoque fluant ab rebus, lapsaque cedant.
Semper enim summum quidquid de rebus abundat,
Quod iaculentur: et hoc alias cum pervenit in res,
Transit, ut in primis vestem; sed in aspera saxa,
Aut in materiem ut ligni pervenit; ibi iam
Scinditur, ut nullum simulacrum reddere possit.
At cum, splendida quae constant, oppôsta fuerunt,
Densaque, ut in primis speculum 'st; nihil accidit horum,
Nam neque uti vestem possit transire, neque ante
Scindi, quam meminit laevor praestare salutem:
Quapropter fit, ut hinc nobis simulacra genantur;
Et quamvis subito, quovis in tempore, quamque
Rem contra speculum ponas, apparet imago:
Perpetuo fluere ut noscas e corpore summo
Texturas rerum tenueis, tenueisque figuras.
Ergo multa brevi spatio simulacra genuntur,
Vt merito celer his rebus dicatur origo.
  Et quasi multa brevi spatio summittere debet

fugique fluore a rebus avolantia recedant. Semper enim praesto est aliquod extremum in rerum superficie quod istae res emittant; et hoc ita emissum cum pervenit in alias res, ut cum in vestem v. gr. pervenerit, illas permeat: sed ubi in aspera saxa, lignumve pervenerit, ibi frangitur et discerpitur, ita ut rei ipsius e qua emittitur imaginem reddere nequeat. At cum polita densaque corpora illi opposita sunt in quae incidat, quale corpus speculum praecipue est, tum nihil horum accidit (neque permeat, neque frangitur), non enim potest permeare ista corpora tanquam vestem, neve frangitur et discerpitur priusquam laeve speculum integrum reddit et illaesum; et inde fit quod imagines ad nostros oculos ferantur; et repente licet, quovis etiam temporis momento rem aliquam ponas contra speculum, illius rei imago apparet: unde manifestum est tenues rerum texturas, et veluti cortices fugi fluore avolare. Brevi ergo temporis spatio multa simulacra generantur, et merito dicitur illa celeri ratione nasci. Et ut sol debet brevi temporis spatio multam lucem emittere, ut

152. *Nihil accidit horum*) Gifanius, *Nihil occidit*, viz: Nihil simulacrorum tum perit: haec quidem ferri potest lectio, sed altera probabilior.

158. *Perpetuo fluere*) Ea enim est Epicuri sententia: imaginem, quae in speculo cernitur non esse quid unum constans, certum, stabile, et idem, sed alias atque alias imagines, alteram in alterius locum, deinceps et sine ulla interruptione succedentes.

159. *Texturas*) Meursius, *exturas rerum*.

162. *Et quasi multa brevi*, etc.) Per-

Lumina Sol, ut perpetuo sint omnia plena;
Sic a rebus item simili ratione necesse 'st
Temporis in puncto rerum simulacra ferantur
Multa modis multis in cunctas undique parteis:
Quandoquidem speculum queiscunque obvertimus oris,
Res ibi respondent simili forma, atque colore.
Praeterea, modo quom fuerit liquidissima coeli
Tempestas, perquam subito fit turbida foede
Vndique, uti tenebras omneis Acherunta rearis
Liquisse, et magnas coeli complesse cavernas:
Vsque adeo tetra nimborum nocte coorta,
Impendent atrae formidinis ora superne;
Quorum quantula pars sit imago; dicere nemo 'st
Qui possit, neque eam rationem reddere dictis.

caelum omne sit illa perpetuo repletum; sic etiam necesse est ut rerum multa simulacra in puncto temporis a rebus in omnes undique partes iaciantur: quocunque enim speculum obvertimus, in illo apparent res ea forma eoque colore quo revera sunt. Praeterea, cum caeli facies modo fuerit maxime serena, subito foedis densisque tenebris ex omni parte obducitur, ita ut putes omnes tenebras inferos reliquisse, et spatiosa caeli loca replevisse; tam atra et horrenda nox e coactis nubibus coorta impendet desuper, et terret. At istarum nubium quantilla pars imago fit, nemo potest dicere, aut illius exiguitatem

petuum ingemque imaginum fluorem v. 7 illustrat et confirmat: ut luce plena sint omnia, radii a sole perpetuo mittendi sunt; pari ratione simulacra a rebus avolent necesse est, quocunque enim obvertas speculum apparet rei oppositae imago, nec, quamdiu res situm suum servat, ista disparet imago.

167. *Queiscunque obvertimus oris*) Alii, ... Quocunque *obvertimus*, illuc *Res tibi respondent*; alii, ... *Speculum* quoicunque *obvertimus* aeris. Lambinus maluit, Quoicunque *obvertimus* orae. Alius vero nescio quis legit, ... Quocunque *obvertimus*, omneis *Res* tibi *respondent*.

169. *Praeterea, modo quom fuerit*, etc.) Aliud, sed id minus validum argumentum v. 8 sequentes continent; serenum caelum videmus subito densis nubibus obductum, istae vero nubes e terra aut e mari surgunt, spissa sunt graviaque corpora; quid igitur tenues levesque imagines moretur?

Ibid. Hos versus iniquo loco dispositos esse existimat Nardius, et superius collocari debere, qua de Imaginum exilitate agitur; sed quis iste Nardius?

172. *Caeli complésse cavernas*) Varro. *Nubes aquai frigido velo leves Caeli cavernas aureas subduxerant.* Cicero in Arato, *Dicitur et late caeli lustrare cavernas.*

Nunc age, quam celeri motu simulacra ferantur;
Et quae mobilitas ollis tranantibus auras
Reddita sit, longo ut spatio brevis hora teratur,
In quemcunque locum diverso numine tendunt,
Suavidicis potius, quam multis versibus edam:
Parvus ut est cycni melior canor, ille gruum quam
Clamor, in aetheriis dispersus nubibus austri.
Principio, persaepe leveis res, atque minutis
Corporibus factas, celereis licet esse videre.
In quo iam genere 'st Solis lux, et vapor eius,
Propterea quia sunt e primis facta minutis;
Quae quasi truduntur, perque aëris intervallum
Non dubitant transire, sequenti concita plaga:
Suppeditatur enim confestim lumine lumen,

tem verbis explicare. Nunc autem age, quanta celeritate simulacra haec moventur, et quam celer sit eorum transitus cum aëra pervolant, ita ut immensum loci spatium brevi temporis spatio emetiantur, in quemcunque locum vario motu singula ferantur, suavibus potius quam multis versibus explicabo: ut parvus brevisque oloris cantus gratior est quam iste gruum magnus strepitus, qui longe per aëra diffunditur. Primo, saepe videmus leves res, et factas e minutis corporibus celeri motu ferri; cuius generis sunt lux solis, atque eius calor, quia componuntur e minutis seminibus, quae quasi protruduntur, et per interiacentem aëra transeunt ab alio colore et luce a tergo insequente propulsa: nam iugi fluore lux lucem sequitur, et perpetuo continuatoque impulsu

477. *Nunc age, quam celeri*, etc.) V. 7 monet Lucretius, se de imaginum harum mobilitate breviter disputaturum; nec profecto longa disputationa opus, cum simulacra vagari ea motus celeritate, qua nulla maior potest concipi, specula demonstrant.

480. *In quemcunque locum*) *In quem quaeque*, alii, melius; et pro *numine* legunt *momine*.

484. *Principio, persaepe leveis*, etc.) V. 15 celeritatem traiectionis imaginum explicat, comparatione facta inter motum simulacrorum et radiorum solarium a caelo ad terram tempore imperceptibili pertingentium. Vnde enim ista radiorum solarium celeritas? Nempe exigua sunt corpora et subtilia, facile emittuntur e corpore solari, ab aliis radiis perpetuo insequentibus protruduntur, et res tam subtiles aër interiacens non impedit; si vero haec faciunt ut radii solares celerrime ferantur, eadem etiam efficient, ut simulacrorum traiectio sit celerrima.

489. *Non dubitant*) Properant, seu non cessant, sic lib. 6, v. 1189, 1190. *A pedibusque minutatim succedere frigus Non* dubitabat.

Et quasi protelo stimulatur fulgure fulgur.
Quapropter simulacra pari ratione necesse 'st
Immemorabile per spatium transcurrere posse
Temporis in puncto: primum quod parvola causa
Est procul a tergo quae provehat, atque propellat:
Deinde, quod usque adeo textura praedita rara
Mittuntur, facile ut quasvis penetrare queant res,
Et quasi permanare per aëris intervallum.
Praeterea, si, quae penitus corpuscula rerum
Ex alto in terras mittuntur, Solis uti lux,
Ac vapor, haec puncto cernuntur lapsa diei
Per totum coeli spatium diffundere sese;
Perque volare mare, ac terras, coelumque rigare

splendor a splendore protruditur. Quapropter pari ratione necesse est simulacra momento temporis immensum, et quod vix concipi potest spatium pertransire posse; primo, quia est sufficiens vis quae ista minuta a tergo provehat et protrudat, deinde quoniam tam tenuia et subtilia sunt, ut res quasvis facile penetrare queant, et interiacentem aerem quasi permanare. Praeterea, si illa corpuscula rerum quae ex interioribus rerum partibus e caelo in terras mittuntur, qualia sunt lux et calor solis, momento temporis per totum caeli spatium se diffundunt; si per terras, caelumque quod supra est, volent, et illud im-

191. *Et quasi protelo*) Lib. 2. v. 530, 531. *Ex infinito summam rerum usque tenere, Vudique* protelo *plagarum continuato.*

194. *Quod parvola causa*) Faber, ...*primum quod plurima causa, Est, procul a tergo quae provehat.* Videbit lector ipse (quid enim pluribus opus est?) quanta hic absurditas antea lateret, *Monstrum horrendum, ingens* etc. Et tamen hoc illud est quod omnes legebant, quod omnes probabant; nos, nisi fallimur, sanius: haec quidem ille, satis arroganter. Non opus autem ista emendatione, si *parvola* non voci *causa*, sed *simulacra* iungas. Vid. v. 66.

199. *Praeterea, si quae penitus*, etc) Modo probavit imagines pari celeritate cum solis radiis ferri, iam maiorem v. 44 illis attribuit; quippe subtiliores sunt imagines, et, quod ad illarum celeritatem vehementer facit, fluunt a rerum superficie, et sese facile expediunt, dum calor et lux ab interioribus solis partibus mittuntur. Quidam legunt, ... *Quae penitus corpuscula rerum Ex* altoque foras *mittuntur.* Et forsan rectius.

203. *Caelumque rigare*) Per caelum diffundi, et illud complere: Sic lib. 5, v. 593. *Tantulus ille queat tantum sol mittere lumen, Quod maria, ac terras omneis, caelumque rigando Compleat, et calido perfundat cuncta vapore.* Sic atomorum traiectiones Epicurus ad Pythoclem vocat ἀπαθεῖς.

Quod supera'st; ubi tam volucri haec levitate feruntur:
Quid? quae sunt igitur iam prima in fronte parata
Cum iaciuntur, et emissum res nulla moratur,
Nonne vides citius debere, et longius ire,
Multiplexque loci spatium transcurrere eodem
Tempore, quo Solis pervolgant lumina coelum?
Hoc etiam in primis specimen verum esse videtur,
Quam celeri motu rerum simulacra ferantur,
Quod simul ac primum sub divo splendor aquaï
Ponitur, extemplo, coelo stellante, serena
Sidera respondent in aqua radiantia mundi.
Iamne vides igitur, quam puncto tempore imago
Aetheris ex oris ad terrarum accidat oras?
Quare etiam atque etiam mitti haec fateare necesse'st

pleant, propter celeritatem motus qua feruntur: quid? nonne manifestum est illa corpora quae in promptu sunt in rerum superficie collocata, et quae cum iaciuntur nulla res impedit quin libere avolent, debere celerius moveri, et maius loci spatium pertransire eodem tempore quo solis radii caelum percurrunt. Hinc etiam sumas egregium specimen celeritatis is ius motus quo* imagines *feruntur, quod simul ac aqua sub dio collocetur, extemplo, caelo stellis fulgente, stellarum fulgentium imagines in ista aqua intuemur: nonne igitur iam vides quam brevi temporis spatio imagines a summo caelo ad terras descendunt? Omnino igitur fatendum est a rebus mitti ista corpora quae in oculos incur-*

206. *Emissum*) Emissionem, eiaculationem, ἀπορροήν.

208. *Multiplexque*) Alii, *multiplicisque*.

209. *Pervolgant*) Sic alibi, et lib. 4. v. 75. et lib. 5. v. 428. *volgata*.

210. *Hoc etiam in primis specimen*, etc.) Sibi in subsidium vocat experientiam v. 7. Omnis visio per imagines, at speculum vel aquam sub dio ponas, et momento temporis omnium stellarum imagines, a speculo isto aut aqua resilientes in oculos incurrunt: quanta igitur traiectionis istarum imaginum celeritas?

216. *Ad terrarum accidat*). Alii, *in terrarum incidat*.

217. *Quare etiam atque etiam*, etc.) Hic autem fluor imaginum ad oculos admittendus est, quoniam v. 14 ad omnes alios sensus e rebus effluxus quidam allabuntur. Eodem argumento usus est Epicurus, teste Macrobio, Sat. lib. 7. c. 14. *In propatulo est quod decepit Epicurum; a vero enim lapsus est, aliorum quatuor sensuum secutus exemplum: quia in audiendo, gustando, et odorando, atque tangendo, nihil e nobis emittimus, sed extrinsecus accipimus quod sensum moveat, quippe et vox ad aures ultro venit, et aurae in nares influunt, et palato ingeritur quod gignat saporem, et corpori nostro applicantur tactu sen-*

Corpora, quae feriant oculos, visumque lacessant:
Perpetuoque fluunt certis ab rebus odores;
Frigus ut a fluviis, calor a Sole, aestus ab undis
Aequoris, exesor moerorum litora circum:
Nec variae cessant voces volitare per auras.
Denique in os salsi venit humor saepe saporis,
Cum mare versamur propter; dilutaque contra
Cum tuimur misceri absinthia, tangit amaror.
Vsque adeo omnibus ab rebus res quaeque fluenter
Fertur et in cunctas dimittitur undique parteis;
Nec mora, nec requies inter datur ulla fluendi:
Perpetuo quoniam sentimus, et omnia semper
Cernere, odorari licet, et sentire sonorem.
  Praeterea, quoniam manibus tractata figura
In tenebris quaedam, cognoscitur esse eadem, quae

runt, et lacessunt visum: a quibusdam rebus odores perpetuo fluunt; frigus insuper a fluviis, calor a sole, aestus (salsus vapor) ab aequore, qui exedit moenia iuxta oras maritimas posita: variae etiam voces perpetuo volitant per auras. Denique cum iuxta mare ambulemus, salsus sapor in ora nostra saepe venit, et cum videamus tetra absynthia conteri et misceri, sapor amarus linguam afficit: ita res aliquae ab omnibus rebus perpetuo fluunt, et in omnes undique partes dimittuntur; nec ullo temporis momento cessant a fluendo: siquidem perpetuo sentimus, et semper possumus videre rem quamlibet, odores etiam et sonos sentire. Praeterea, cum figura aliqua in tenebris (noctu) manibus contacta cognoscitur eadem esse quae in clara diei luce cernitur, necesse

tienda; hinc putavit et ex oculis nostris nihil foras proficisci, sed imagines rerum in oculos ultro meare. Vid. A. Gellii Noct. Att. lib. 1. c. 21.

219. *Odores*) Vulg. *obortu*, imperite. *Obortu* vero in ultima editione reiicit Lambinus, et ridiculus est Fayus dum calumnias Parei impudenter recitat.

222. *Per auras*) Rectius quam *per aures*, ut patet ex v. 230.

225. *Tangit amaror*) Virgilius, Georg. lib. 2. v. 246. *At sapor indicium faciet manifestus, et ora Tristia tentantum sensu torquebit amaror.*

230. *Sentire sonorem*) Recte quidem, et id ipsum agnovit Lambinus, qui aliquando legit, *exaudire sonorem*: Gifanius tamen, *sentire sonare*.

231. *Praeterea, quoniam*, etc.) Aliud v. 9 continetur argumentum. Corpus aliquod, quadratum v. g. manu in tenebris tractemus, illud corpus quadratum esse cognoscimus, unde vero nisi ex figura eius quadrata? Idem corpus in luce nostris oculis usurpemus, cognoscimus quadratum, unde vero nisi ex imagine quadrata?

Cernitur in luce, et claro candore; necesse 'st
Consimili causa tactum, visumque moveri.
Nunc igitur, si quadratum tentamus, et id nos
Commovet in tenebris; in luci quae poterit res
Accidere ad speciem, quadrata nisi eius imago?
  Esse in imaginibus quapropter causa videtur
Cernendi, neque posse sine his res ulla videri.
  Nunc ea, quae dico, rerum simulacra, feruntur
Vndique, et in cunctas iaciuntur didita parteis;
Verum, nos oculis quia solis cernere quimus,
Propterea fit, uti, speciem quo vertimus, omnes

est tactum et visum pari causa moveri. Nunc igitur si figuram quadratam manibus tractamus, et illa nos in tenebris movet, facitque ut sentiamus quadratam esse, quaenam res potest in luce illam figuram nostris oculis repraesentare, praeter quadratam eius imaginem? Causa igitur videndi simulacra sunt, neque sine illis potest ulla res videri. Nunc illa quae dico rerum simulacra a rebus missa in omnes undique partes feruntur; at vero quoniam solis oculis videre possumus, inde fit ut quoquoversum oculos vertimus, res eo modo

236. *In luci*) Luce *Accidere ad speciem*, interpretor *ad oculos pervenire*: et recte quidem, cum *species* v. 243 oculos significet.

238. *Esse in imaginibus*, etc.) Hanc Epicuri sententiam ita explicat A. Gellius, Noct. Att. lib. 5. c. 16. *Epicurus autem affluere semper ex omnibus corporibus simulacra quaedam corporum ipsorum, eaque sese in oculos inferre, atque ita fieri sensum videndi putat.* Macrobius autem, Sat. lib. 7. c. 14. *Censet Epicurus ab omnibus corporibus iugi fluore quaedam simulacra manare, nec unquam tantulam moram intervenire, quin ultro ferantur inani figura cohaerentes corporum exuviae, quarum receptacula in nostris oculis sunt, et ideo ad deputatam sibi a natura sedem proprii sensus recurrunt.* Epicurus ipse apud Laërtium docet simulacra ἐπεισιέναι: et apud Plutarchum εἰδώλων εἴσκρισις, simulacrorum insinuatio; et apud Ciceronem εἰδώλων ἐμπτώσεις occurrunt.

240. *Nunc ea, quae dico*, etc.) V. 5 docet imagines a corporum superficie perpetuo fluentes ubique adesse, nosque circumstare, ita ut per ipsas videre nihil nos prohibeat, si oculos modo converterimus illis percipiendis solos destinatos. Δεῖ δὲ καὶ νομίζειν ἐπεισιόντος τινὸς ἀπὸ τῶν ἔξωθεν τὰς μορφὰς ὁρᾷν ἡμᾶς, καὶ διανοεῖσθαι· οὐ γὰρ ἂν ἀποσφραγίσαιτο τὰ ἔξω τὴν ἑαυτῶν φύσιν τοῦ τε χρώματος, καὶ τῆς μορφῆς, διὰ τοῦ ἀέρος τοῦ μεταξὺ ἡμῶν τε κἀκείνων, οὐδὲ διὰ τῶν ἀκτίνων, ἢ οἵων δήποτε ῥευμάτων ἀφ' ἡμῶν πρὸς ἐκεῖνα παραγινομένων· οὕτως, ὡς τύπων τινῶν ἐπεισιόντων ἡμῖν ἀπὸ τῶν πραγμάτων ὁμοχρόων τε, καὶ ὁμοιομόρφων, κατὰ τὸ ἐνάρμοττον μέγεθος, εἰς τὴν ὄψιν, ἢ τὴν διάνοιαν, ὠκέως ταῖς φοραῖς χρωμένων. Epicurus ad Herodotum.

Res ibi eam contra feriant forma, atque colore.
Et quantum quaeque a nobis res absit, imago
Efficit ut videamus, et internoscere curat.
Nam cum mittitur, extemplo protrudit, agitque
Aëra, qui inter se cumque 'st, oculosque locatus,
Isque ita per nostras acies perlabitur omnis,
Et quasi perterget pupillas, atque ita transit.
Propterea fit, uti videamus quam procul absit
Res quaeque; et quanto plus aëris ante agitatur,
Et nostros oculos perterget longior aura,
Tam procul esse magis res quaeque remota videtur:
Scilicet haec summe celeri ratione geruntur,
Quale sit ut videamus, et una quam procul absit.
Illud in his rebus minime mirabile habendum 'st,

quo figuratae et coloratae sunt in illos incurrant. Imago etiam efficit ut sentiamus et cognoscamus quantum res visa a nobis distat; nam cum a re mittitur imago, extemplo protrudit et propellit aërem omnem qui iacet inter se et oculos: omnis autem iste aër per oculos nostros perlabitur, pupillas quasi perterget, atque ita transit. Inde fit ut videamus quantum a nobis distant singulae res visae; et quanto plus aëris propellitur ante imaginem, et quanto longior aëris tractus nostros oculos perterget, tanto remotior res quaeque visa a nobis videtur. Haec autem quam celerrime (uno eodemque momento) fiunt, ita ut simul sentiamus qualis sit illa res quae videtur, et quam procul distat.

245. *Et quantum quaeque a nobis*, etc.) Multa sunt, eaque insignia de visu problemata; quorum nonnulla proponit et explicat Lucretius. Primo certum est, nos non tantum colores formasque rerum cernere, sed una simul intelligere quantum res visae a nobis distant. Qua autem ratione id efficiant imagines a rerum superficie fluantes? Respondet Poëta v. 12. Imago in oculum contendens protrudit aërem ante se, prolixiorem quidem dum eminus appellit; compendiosiorem dum cominus: quo longior autem aut brevior sit iste aëris tractus qui ab imagine protrusus oculum perlabitur, eo longius breviusve intervallum inter rem obiectam et oculum intercipi sentitur.

246. *Curat*) Efficit; sic infra v. 824. *Quod ne miremur sopor atque oblivia* curant.

249. *Omnis*) Ita necessario legendum, ut edidit Gifanius, etiam confitente Fabro, acri nimis et nonnunquam iniquo Gifanii censore; Lambinus, *omnes*.

256. *Quale sit*) Nisi malles, *Quali' sit.*

257. *Illud in his rebus*, etc.) Inquirat vero aliquis, cur res ipsae cernantur cum imagines quae oculos feriunt singulae videri non possunt? Respondet pro more suo Lucretius,

Cur ea, quae feriant oculos simulacra, videri
Singula cum nequeant, res ipsae perspiciantur:
Ventus enim quoque paullatim cum verberat, et cum
Acre ferit frigus, non privam quamque solemus
Particulam venti sentire, et frigoris eius;
Sed magis universum; fierique perinde videmus
Corpore tum plagas in nostro, tanquam aliquae res
Verberet, atque sui det sensum corporis extra.
Praeterea, lapidem digito cum tundimus, ipsum
Tangimus extremum saxi, summumque colorem:
Nec sentimus eum tactu, verum magis ipsam
Duritiem penitus saxi sentimus in alto.
Nunc age, cur ultra speculum videatur imago

Minime autem mirari debes, cur cum ea simulacra quae oculos feriant, nequeant singula videri, res ipsae tamen cernuntur. Nam cum ventus lenis flat, eiusque frigus vehemens ferit, non tamen singulas venti illius frigidi particulas sentimus; sed totam particularum congeriem potius sentimus, et tum percipimus quasi rem aliquam nobis ictus infligere, sensumque sui corporis quod extra nos est in nobis excitare. Praeterea, cum lapidem digito tundimus, summam extremamque superficiem istius lapidis tangimus, nec tamen superficiem istam tactu sentimus, sed potius ipsam duritiem lapidis quae per totum lapidis corpus diffusa est, et in intimis partibus sita. Nunc age, rationem audi, cur imago videatur ultra speculum; nam certe longe ultra speculum vi-

et v. 13 a pari confirmal illud esse minime mirabile. Singulas partes venti aut frigoris non sentimus, ipsum vero universum ventum seu frigus sentimus; imagines autem singulis partibus frigoris aut venti, res vero ipsas universo frigori aut vento pares existima, et rem declaratam habebis: idem de tactu duri lapidis dicendum.

261. *Privam*) Lambinus legit *primam*, et defendere conatur, sed frustra; *privam* enim rectius opponitur voci *universum* v. 263 et lib. 3. v. 390. *Sentimus nec* priva *pedum vestigia* quaeque.

264. *Aliquae res*) Ex antiqua latinitate: alii, *aliqua.*

270. *Nunc age, cur ultra speculum*) Rerum imagines a speculi superficie repulsae non videntur in ista superficie, sed intus quasi, et in profundo; hoc vero v. 23 explicat Poëta: quantum res visae distant ab oculo cognoscitur per appulsum aëris ab imagine ad oculum protrusi; ubi igitur duplex aër protruditur, intervallum quoque magis extendi et duplicari necesse est; imago autem speculi (speculum enim ipsum una cum re cuius imago reflectitur videmus) unum aëra propellit; imago repulsa alterum, ideoque non in superficie speculi, sed intus quasi et in profundo haec imago apparet. Hanc explicationem illustrat al-

Percipe; nam certe penitus remmota videtur.
Quod genus illa, foris quae vere transpiciuntur,
Ianua cum per se transpectum praebet apertum,
Multa facitque foris ex aedibus ut videantur.
Is quoque enim duplici, geminoque fit aëre visus:
Primus enim 'st, citra posteis qui cernitur aër;
Inde fores ipsae dextra, laevaque sequuntur;
Post extraria lux oculos perterget, et aër
Alter, et illa, foris quae vere transpiciuntur.
Sic ubi se primum speculi proiecit imago,
Dum venit ad nostras acies, protrudit, agitque
Aëra, qui inter se cunque 'st oculosque locatus;
Et facit, ut prius hunc omnem sentire queamus,
Quam speculum: sed ubi speculum quoque sensimus ipsum
Continuo a nobis in id haec, quae fertur, imago
Pervenit, et nostros oculos reiecta revisit;
Atque alium prae se propellens aëra volvit,
Et facit, ut prius hunc, quam se, videamus: eoque
Distare a speculo tantum remmota videtur.

*detur: quod genus illae res sunt quae foris (extra ianuam) cernuntur, cum ianua aperta liberum prospectum praebet, et permittit ut multae res foris ex aedibus videantur. Visus enim iste fit duplici aëre; primus enim est aër qui citra ianuam videtur, post hunc valvae dextra laevaque positae sequuntur. Post istas lux extra ianuam et aër alter permulcet oculos, et tandem res illae quae ultra ianuam cernuntur: sic ubi primum speculi imago se proiecit, dum ad nostros oculos venit, protrudit et propellit aëra qui inter se et oculos iacet, et facit ut prius sentire possimus omnem istum aëra, quam speculum ipsum; sed quando ipsum quoque speculum sensimus, continuo imago ista quae a nobis mittitur illud speculum attingit, et ad nostros oculos remissa redit, et ante se alium aëra protrudit, et facit ut istum alium aëra sentiamus prius quam se: et ob hanc causam esse tam procul ultra speculum videtur. Quapropter ista ob-*lato exemplo rerum, quae directe et procul cernuntur ex loco intra aedificium, simulacris aërem protrudentibus tum per extraria ad limen usque spatia, tum per interiora a limine ad oculum usque.

271. *Remmota*) Seu *remota* legas, perinde est; *semota* vero reiice.

278. *Extraria lux*) Externa, seu extranea. Terentius: *Nam hanc conditionem si cui tulero extrario.* Et scriptor ad Herennium: *Assumtiva pars est, cum per se defensio infirma est, sed assumta extraria re comprobatur.*

289. *Tantum remmota*) V. 271. *penitus remmota*: tantum enim ultra spe-

Quare etiam atque etiam minime mirarier est par
Illis, quae reddunt speculorum ex aequore visum,
Aëribus binis, quoniam res confit utroque.
Nunc ea, quae nobis membrorum dextera pars est,
In speculis fit ut in laeva videatur, eo quod
Planitiem ad speculi veniens cum offendit imago,
Non convertitur incolumis; sed recta retrorsum
Sic eliditur, ut siquis prius arida quam sit
Cretea persona, adlidat pilaeve, trabive:
Atque ea continuo rectam si fronte figuram

servatio de rebus, quarum imagines ab aequabili speculo remittuntur per duplicem aëra, minime admirabilis habenda est, quoniam per duplicem istum aëra commode explicari potest. Insuper, fit ut illa pars corporis, quae nobis dextera est, in speculis cernatur in laeva, quoniam imago laevi planoque speculo illisa non repellitur immutata, sed ita retrorsum invertitur, ut siquis larvam luteam, dum uda et mollis est, columnae aut trabi allidat; atque ista larva si rectam figuram fronte continuo servet, et seipsam retro elisam exprimat:

culum imsgo apparet, quantum a nobis distat ipsum speculum.

290. *Quare etiam atque etiam*, etc.) Hos tres versus delendos censet Lambinus, nec sane video cur unquam censurae pudeat, nam hic loci otiosi sunt, et nihil agunt.

293. *Nunc ea quae nobis*, etc.) Opinioni Epicuri repugnat, quod in speculis imago adversa contemplatorem suum respicit, cum debeat, siquidem a nobis orta recto meatu proficiscitur, posteram sui partem, cum discedit, ostendere, ut laeva laevam, dextra dextram respiciat; nam et histrio personam sibi detractam ex ea parte videt, qua induit, via. non faciem sed posteriorem cavernam. Haec Macrobius, Saturnal. lib. 7. c. 14. Huic difficultati ut satisfaciat Poëta, illo exemplo, quo adversarii utuntur, suam sententiam tuetur. Personam (larvam) fictilem, non induratam quidem, sed madidam adhuc, ad trabem aut columnam aliquam allidas, ita ut retrorsum invertatur, et facies cavernam impleat, tum enim in persona videbis id factum quod iam in speculo miraris. Imagines autem, utpote res tenuissimas, ad speculum allisas ita retrorsum inverti posse non est dubitandum.

294. *Fit ut in laeva*) *Fit uti laeva*; Muretus.

298. *Cretea persona*) Nam e gypso aut luto figulari fiebat; ideo *cerea persona* reiicitur. Lambinus vero amat *cressam* seu *creteam personam*. Vetusti codd. quos Heinsius vidit, constanter exhibent, *cretea persona*. In Catalectis Petronianis; *Dum simul creteam faciem Sertoria, cretam Perdidit illa simul, perdidit et faciem.*

298. *Pilaeve*) Apuleius, *Pila media quae stabuli trabes sustinebat.* Virgilius, Aen. 9. v. 710, 711. *Qualis in Euboico Baiarum littore quondam Saxea pila cadit.*

299. *Rectam si fronte*) Quidam legendum censent, *rectam si forte*.

Servet, et elisam retro sese exprimat ipsa;
Fiet ut, ante oculus fuerit qui dexter, hic idem
Nunc sit laevus, et e laevo sit mutua dexter.
 Fit quoque, de speculo in speculum ut tradatur imago;
Quinque etiam, sexve ut fieri simulacra suerint:
Nam quaecunque retro parte interiore latebunt;
Inde tamen, quamvis torte, penitusque remota,
Omnia per flexos aditus educta licebit
Pluribus haec speculis videantur in aedibus esse.
 Vsque adeo e speculo in speculum tralucet imago,
Et cum laeva data 'st, fit rursum dextera fiat:
Inde retrorsum reddit se, et convertit eodem.
 Quinetiam, quaecunque latuscula sunt speculorum

mat, fiet ut iste oculus qui ante fuit dexter, nunc sit sinister, et vicissim iste qui fuit sinister sit dexter. Fit quoque ut imago de speculo in speculum tradatur; ita ut quinquies aut sexies eadem imago repraesentari possit: nam quaecunque in interioribus aedium partibus collocata latent, licet longe et penitus a nostris oculis removeantur, tamen per plura specula hic et illic rite disposita e latebris suis veluti educta in aedibus esse cernuntur. Vsque adeo e speculo in speculum imago traditur, et cum ab uno speculo alteri sinistra tradatur, ab illo rursum fit dextra; inde iterum retrorsum se reddit, et eodem convertit (fit laeva ut prius): quinetiam quaecunque latera speculorum praedita sunt

302. *Mutua*) Mutuo; sic infra, v. 945 *Nec motu mutua fungi.*

303. *Fit quoque de speculo*, etc.) Imaginum elisionem atque inversionem ulterius, v. 9 confirmat, nam ex interiori aedium parte per specula rite disposita veluti educitur imago, et in quamlibet partem transfertur; illa autem imago quae sinistram partem dextrae obiecti parti in primo speculo oppositam exhibebat, in secundo speculo convertitur, et dextras partes dextris obiecti partibus adversas refert.

304. *Quinque etiam, sexve ut fieri*) In quibusdam codd. *Quinque etiam sex ut fieri.* Horatius, Ep. 1. lib. 1. *Si quadringentis sex septem millia desunt.*

311. *Inde retrorsum reddit se*) Gifanius, qui integros versus non amat, omittit *se*; quidam tamen codd. *Inde retroversum redit*, etc.

312. *Quinetiam, quaecumque latuscula*, etc.) V. 7 subiungit de speculis quorum sunt latuscula (faciaculae) varia, instar viz. speculorum plurium ad dextram laevamque sic oppositorum, ut ex reflexione unius in aliud, et porro in oculum situs restituatur; aut potius quorum latera sint partes, regionesve eiusdem speculi concavi, a quo reflexa, et, post factam radiorum decussationem,

Adsimili lateris flexura praedita nostri,
Dextera ea propter nobis simulacra remittunt;
Aut quia de speculo in speculum transfertur imago,
Inde ad nos elisa bis advolat; aut etiam quod
Circumagitur, cum venit imago, propterea quod
Flexa figura docet speculi convertier ad nos.
  Indugredi porro pariter simulacra, pedemque
Ponere nobiscum credas, gestumque imitari;
Propterea, quia de speculi qua parte recedas,
Continuo nequeunt illinc simulacra reverti:
Omnia quandoquidem cogit natura referri,
Ac resilire ab rebus ad aequos reddita flexus.
  Splendida porro oculi fugitant, vitantque tueri,

flexura simili nostri lateris, nobis reddunt imagines dextras, quoniam imago traditur a speculo in speculum, et inde venit ad nos bis elisa, aut quoniam imago, cum ad nos redit, circumagitur; nam flexa figura speculi demonstrat imaginem ad nos converti. Porro putes simulacra cum nos movemus pariter movere, gestumque nostrum imitari; quia cum ab aliqua parte speculi recedas, imagines non possunt remitti ab ista parte, lex enim naturde statuit ut omnis reflexio fiat ad aequales angulos. Porro oculi splendida obiecta fugiunt, nec

spectala imago eo exhibeatur situ, ut dextra ad dextram, sinistra ad sinistram sil; tametsi aliunde pars superior inferior, el inferior superior evadit; *Gassendus*.

313. *Adsimili lateris*, etc.) Hoc est, exhibeant partes imaginis respondentes iisdem nostris partibus, nempe dextras dextris, laevas laevis; *Fayus*: imperita; ista enim *flexura adsimilis lateris nostri* ad ipsum speculum pertinet, el idem significat quod *flexa figura speculi*, v. 318.

319. *Indugredi—pariter*, etc.) His v. 6 docet imagines in speculis videri nobiscum incedere, nostrumque gestum imitari, quoniam qua de parle speculi recedamus, statim ex ea imago nequeat raverti, nam quaecunque ab rebus simulacra mittuntur, ea ad aequos et pares angulos referuntur; itaque apposite id refert ad variatas speculi partes, ex quibus aliis ac aliis necessarium est reflexionem in oculum fieri, ac proinde imaginem progredi videri.

322. *Nequeunt illinc*) Lambinus, *nequeunt illuc*, quae lectio admitti non potest: *remitti* Gassendus pro *reverti*.

323. *Splendida porro*, etc.) Splendida obiecta oculi pati non possunt, et sol excaecat, quoniam, v. 8 splendidum obiectum emittit multa ignis semina quae oculos adurunt, vel est sensibila exuperans sensorium, atque ideo corrumpit, quod ipsius texturam solvens, debitam in eo temperiem commensurationemque pervertat, ac destruat, adeo ut aliis sensi-

Sol etiam caecat, contra si tendere pergas;
Propterea, quia vis magna 'st ipsius, et alte
Aëra per purum graviter simulacra feruntur,
Et feriunt oculos turbantia compósituras.
Praeterea, splendor, quicunque 'st acer, adurit
Saepe oculos, ideo quod semina possidet ignis
Multa, dolorem oculis quae gignunt insinuando.
  Lurida praeterea fiunt quaecunque tuentur
Arquati, quia luroris de corpore eorum
Semina multa fluunt simulacris obvia rerum;
Multaque sunt oculis in eorum denique mista,
Quae contage sua palloribus omnia pingunt.
  E tenebris autem quae sunt in luce tuemur,

intueri audent; imo si pertinaciter intendas oculum in solem, inde caecitas, quia solis magna est vis, et illius imagines per puram aëra, qui minime impedit, cum impetu feruntur, oculos feriunt, illosque lacerant. Praeterea, omnis vehemens splendor saepe urit oculos, quia continet multa ignis semina, quae incurrentia in oculos, eosque penetrantia dolorem excitant. Praeterea, omnia obiecta quae icterici vident, videntur esse viridi pallore tincta, quia multa semina viridis istius palloris fluunt de eorum corpore, et venientibus rerum imaginibus fiunt obvia, multa etiam in ipsis eorum oculis cum istis imaginibus miscentur, quae omnia obiecta visa inficiunt, et suo pallido colore tingunt. Nos autem

bilibus deinceps excipiendis incapax evadat. Laberius apud Gellium, lib. 10, cap. 17: *Democritus Abderites, physicus, philosophus Clypeum constituit contra exortum Hyperionis, Oculos effodere ut possit splendore aereo; Ita radiis solis aciem effodit luminis.*

326. *Tendere*) Oculos viz. Alii *intendere*, et Gifanius *cernere*.

333. *Lurida praeterea, etc.*) Ictericis omnia obiecta apparent lucida, quia viz. v. 5 lurida multa semina ab ictericis fluunt, et venientia rerum simulacra tingunt, saltem in oculos intrantia inficiunt.

334. *Arquati*) Icterici, quorum color et oculi virent quasi in *arqui*, quem poëtae irim vocant, similitudinem; Lucretius, lib. 6. *Tum color in nigris extabat nubibus* arqui; Nonius.

338. *E tenebris autem*, etc.) Deinde ex tenebris ea videntur quae sunt in luce, non item in luce quae in tenebris: id nempe fit, v. 16 propter protrusionem diversi aëris, nam cum lucidus aër tenebrosum sequitur, purgat meatus oculi, ita ut rerum simulacra intrare possint, aër enim lucidus est tenuior, mobilior saltem, et maiori vi pollens; cum vero tenebrosus aër lucidum subsequatur, tum meatus oculi ab isto inerti aëre ita implentur, ut advenientibus rerum simulacris excipiendis incapax evadat.

Propterea, quia cum propior caliginis aër
Ater init oculos prior, et possedit apertos,
Insequitur candens confestim lucidus aër,
Qui quasi purgat eos, ac nigras discutit umbras
Aëris illius; nam multis partibus hic est
Mobilior, multisque minutior, et magè pollens.
Qui simul atque vias oculorum luce replevit,
Atque patefecit, quas ante obsederat ater;
Continuo rerum simulacra adaperta sequuntur
Quae sita sunt in luce, lacessuntque, ut videamus.
Quod contra facere in tenebris a luce nequimus,
Propterea, quia posterior caliginis aër
Crassior insequitur, qui cuncta foramina complet;
Obsiditque vias oculorum, ne simulacra
Possint ullarum rerum coniecta moveri.
Quadratasque procul turreis cum cernimus urbis;

in tenebris positi videmus illa quae in luce posita sunt, quia cum tenebrosus aër qui propior est nostris oculis prior oculos ingressus est, et apertos occupavit; statim lucidus aër a tergo sequitur, ingreditur oculos, eos quasi purgat, dissipatque tenebras prioris aëris. Hic enim lucidus aër est altero aere multo mobilior, multo minutior, et vi maiori pollet; qui lucidus aër cum meatus oculorum luce implevit, et aperuit quos tenebrosus aër occupaverat, statim imagines rerum quae in luce sitae sunt sequuntur, feriunt oculos, et faciunt ut videamus. At vero e contra nos in luce positi non possumus videre obiecta quae in tenebris sunt; quia aër qui est tenebrosus et crassior priori lucido aere istum lucidum aërem sequitur; omnia foramina et meatus oculorum occupat et implet, ut advenientes rerum imagines illos attingere, aut in eos ingredi nequeant. Denique cum procul videamus quadratas alicuius urbis turres, ideo

340. *Ater init*) Sive init, et possidit; et v. 346 *obsiderat*, ut *obsiditque vias*, v. 352 perinde est: omnino autem legendum *e luce*, non *a luce*, v. 349 et v. 353 *coniecta*, non *contecta*, ut Lambinus contendit, quoniam vox *adaperta* in v. 347 legitur.

354. *Quadratasque procul*, etc.) Turres quadratae nobis procul aspicientibus apparent rotundae; quia viz. v. 41 turris quadratae imago dum procul ad nos per aëra advolat, saepius percutitur, aëre occurrante, quo fit ut anguli illius deterantur; saltem ita obtundantur, ut cum ad nos pervenit, quasi tornata, et rotunda sub forma ferit oculos nostros; licet ista rotunditas non sit adeo distincta; ac si turris ipsa rotunda foret, et comminus spectaretur.

Propterea fit uti videantur saepe rotundae,
Angulus obtusus quia longe cernitur omnis,
Sive etiam potius non cernitur; ac perit eius
Plaga, nec ad nostras acies perlabitur ictus:
Aëra per multum quia dum simulacra feruntur,
Cogit hebescere eum crebris offensibus aër.
Hinc, ubi suffugit sensum simul angulus omnis,
Fit, quasi tornata ut saxorum structa tuantur;
Non tamen ut coram quae sunt, vereque rotunda,
Sed quasi adumbratim paullum simulata videntur.
Vmbra videtur item nobis in Sole moveri,
Et vestigia nostra sequi, gestumque imitari
(Aëra si credas privatum lumine posse
Indugredi, motus hominum, gestusque sequentem:
Nam nihil esse potest aliud nisi lumine cassus
Aër, id, quod nos umbram perhibere suemus);
Nimirum, quia terra locis ex ordine certis

fit ut turres istae appareant rotundae, quia omnis angulus, qui e longinquo cernitur, apparet obtusus, seu potius non omnino apparet; non enim sentimus illius ictum, neque ad nostros oculos unquam venit, quia dum imagines feruntur per longum aëris tractum, aër crebro in illas offendens obtusiorem reddit: hinc fit, ut cum nullus angulus oculos pertingit, tota moles visa appareat rotunda; non tamen ita rotunda ut illa quae cominus visa et vere rotunda sunt, sed quandam imperfectae rotunditatis similitudinem prae se fert. Item umbra nostra videtur una cum nobis moveri, sequi vestigia, atque imitari gestum (si modo credere potes aëra luce privatum ambulare posse, et sequi motus et gestus hominum; id enim quod nos solemus appellare umbram, nihil aliud potest esse quam aër luce privatus); nimirum quia, dum nos ambulamus, certae partes

362. *Saxorum structa*) Vt. *strata viarum*, et *clausa domorum*: *tornata* vero rotunda, *tornare* rotundum efficere: Cicero in Timaeo, *atque ita tornavit, ut nihil effici possit rotundius.*

365. *Vmbra videtur item*, etc.) Non solum imago in speculis, sed umbra corporis videtur nobiscum incedere, et gestum imitari; quoniam viz. v. 15 umbra nihil aliud est nisi aër lumine privatus a corpore aliquo denso soli obverso, ideoque ut corpus istud deorsum moveatur, ut sese erigat aut inclinet, umbram etiam variari necesse est, quoniam ab isto corpore movente, erecto, inclinato, etc. alius aliusque aër alio alioque modo lumine privatur.

Lumine privatur Solis, quacunque meantes
Officimus: repletur item, quod liquimus eius.
Propterea fit, uti videatur, quae fuit umbra
Corporis, e regione eadem nos usque secuta;
Semper enim nova se radiorum lumina fundunt,
Primaque dispereunt, quasi in ignem lana trahatur:
Propterea facile et spoliatur lumine terra;
Et repletur item, nigrasque sibi abluit umbras.
Nec tamen hic oculos falli concedimus hilum:
Nam, quocunque loco sit lux, atque umbra, tueri
Illorum est, eadem vero sint lumina, necne,
Vmbraque, quae fuit hic, eadem num transeat illuc,
An potius fiat, paullo quod diximus ante;
Hoc animi demum ratio discernere debet:
Nec possunt oculi naturam noscere rerum.

terrae, a quibus viz. nos ambulantes prohibemus radios solis, non luce illustrantur, illustrantur vero simul ac istas relinquimus, inde fit ut eadem umbra corpus e regione usque sequi et comitari videatur; nova enim radii a sole perpetuo mittuntur, et priora modo missa evanescunt, eo modo quo lanae fila per ignem tracta: et hinc fit ut terra facile luce privetur; facile item rursus illustretur, nigrasque tenebras sibi abluat. Nec tamen in hoc casu concedimus oculos vel minimum falli, oculorum enim officium est umbram lucemque intueri, quocunque loco sunt: eadem vero sit lux, necne, et an umbra quae fuit hic eadem illuc transeat, vel an potius illud accidat quod modo docuimus, ratio animi discernere debet, et definire: nec possunt oculi rerum naturam noscere; ideo-

377. *Quasi in ignem lana trahatur*) Proverbium Graecum, quo usus est Plato, ξαίνειν εἰς πῦρ, de re inutili ἀνηνύτῳ, et quae absolvi non possit; *Faber*. Et haec optime conveniunt menti poëtae, et perpetuum istum radiorum solis interitum satis apte exprimunt. Scaliger autem obser. ad Tibullum legit, *Quasi carmine lana trahatur*. Carmen autem est instrumentum lanificum.

386. *Nec tamen hic oculos*, etc.) Absoluta de visu et visione disputatione, a duobus problematibus ultimo propositis occasionem arripit defendendi certitudinem sensuum, quam non tantum ista problemata, sed alia etiam, quae usque ad v. 470 enumerat, labefactare videantur; quae omnia explicare non opus est, dum plana sint et familiaria: sensus vero certos esse ideo arguit, quia accipiunt rerum imagines, quales sibi deferuntur; non cognoscunt naturas rerum; non iudicant, neque aliquid pronunciant, ideo nullus in iis error, omnes autem errores ex opinatu animi nascuntur.

Proinde animi vitium hoc oculis adfingere noli.
Qua vehimur navi, fertur, cum stare videtur;
Quae manet in statione, ea praeter creditur ire:
Et fugere ad puppim colles, campique videntur,
Quos agimus praeter navim, velisque volamus.
Sidera cessare aetheriis adfixa cavernis
Cuncta videntur; at adsiduo in sunt omnia motu:
Quandoquidem longos obitus exorta revisunt,
Cum permensa suo sunt coelum corpore claro:
Solque pari ratione manere, et luna videtur
In statione, ea quae ferri res indicat ipsa.
Exstantesque procul medio de gurgite montes,
Classibus inter quos liber patet exitus, idem
Apparent; et longe divolsi licet, ingens
Insula coniunctis tamen ex his una videtur.
Atria versari, et circumcursare columnae
Vsque adeo fit uti pueris videantur, ubi ipsi
Desierunt verti, vix ut iam credere possint,
Non supra sese ruere omnia tecta minari.
Iamque rubrum tremulis iubar ignibus erigere alte

que hunc animi errorem aut defectum ne oculis affingas. Navis illa qua navigamus movetur, dum videtur stare, illa vero navis quae in statione manet, creditur moveri; illique montes et campi praeter quos remis agimur velisque ferimur a puppi recedere videntur et fugere. Cuncta sidera videntur in coelo quiescere; at omnia motu assiduo feruntur; oriuntur enim, et postquam lucido suo corpore magnum coeli spatium permensa sunt, occasus longe distantes attingunt. Similiter etiam sol et luna videntur manere in statione, cum tamen motu celeri ferri res ipsa indicat. Montes denique procul medio de aequore extantes, inter quos numerosae classes libere feruntur, apparent iidem; quamvis sint longe disiuncti, tamen ex iis coniunctis una insula fieri videtur. Deinde saepe accidit, ut parietes domorum circumagi, et columnae circumcursare usque adeo videantur pueris, cum ipsi pueri desierunt verti, ut vix possint credere omnia tecta non minari ruinam, et casura esse. Quando etiam natura incipit alte erigere rubrum iubar tremulis ignibus (cum sol oritur), et supra montes

389. *In statione*) Portu: Virgilius, Statio *malefida carinis.*

399, 400. *Iidem apparent, et longe divolsi licet*) Quidam codd. non agnoscunt, et Lambinus reiicit.

406. *Iubar*) Varro, Festus, Servius

Cum coeptat Natura, supraque extollere monteis;
Quos tibi tum supra Sol mònteis esse videtur,
Cominus ipse suo contingens fervidus igni,
Vix absunt nobis missus bis mille sagittae;
Vix etiam cursus quingentos saepe veruti:
Inter eos, Solemque iacent immania ponti
Aequora, substrata aetheriis ingentibus oris;
Interiectaque sunt terrarum millia multa,
Quae variae retinent gentes, et saecla ferarum.
At conlectus aquae digitum non altior unum,
Qui lapides inter sistit per strata viarum,
Despectum praebet sub terras impete tanto,
A terris quantum coeli patet altus hiatus:
Nubila despicere, et caelum ut videare videre, et
Corpora mirando sub terras abdita caelo.
Denique, ubi in medio nobis equus acer obhaesit

evehere, isti montes supra quos sol extare videtur illis propinquus, suoque fervido corpore tantum non contigens, vix distant a nobis bis mille ictus sagittae, vix aliquando quingentos ictus veruti; attamen revera inter eos et solem iacet immensus oceanus, vasto et infinito pene coelo substratus; interiacent etiam longi multique terrarum tractus, quos variae hominum gentes, et ferae possident. Aquae etiam collectio quae in publicis viis inter lapides stat, licet unum tantum digitum sit alta, praebet tamen despectum sub terris tantae profunditatis quanta est inter summum coelum et terram distantia; ita ut videaris nubes despicere, coelum sub terras, et corpora in mirando isto caelo abdita spectare. Denique cum in medio flumine fortis alicuius equus haesit, et despe-

ad 4. Aen. *It portis iubare exorto delecta iuventus*, docent *Iubar* Luciferum esse: hos sequitur Lambinus; at nihil certius quam unam eandemque rem in hoc versu *Iubar*, et v. 408 solem appellari.

411. *Veruti*) Verutum est telum breve et acutum; Salust. lib. hist 3. *Saxaque ingentia, et axe vinctae trabes per pronum incitabantur; axibusque eminebant in modum ericii militaris veruta binum pedum*; Nonius.

421. *Corpora mirando*, etc.) Huic versui iniquus est Lambinus, et reiicit, emendat Faber, legitque, *Corpora mirando sub terras abdita parco*. quippe quid sit istud *mirandum sub terras coelum* ipse non intellexit, nec alios unquam intellexisse putat: quasi vero istud coelum in collectione aquae apparens non admirabile, et sub terras videatur, cum tam profundus sit et admirabilis in istud coelum despectus. Alii vero, *Corpora mirandi sub terras abdita coeli*.

Flumine, et in rapidas amnis despeximus undas,
Stantis equi corpus transversum ferre videtur
Vis, et in adversum flumen contrudere raptim;
Et, quocunque oculos traiecimus, omnia ferri,
Et fluere adsimili nobis ratione videntur.
Porticus aequali quamvis est denique ductu,
Stansque in perpetuum paribus suffulta columnis;
Longa tamen parte ab summa cum tota videtur,
Paullatim trahit angusti fastigia coni,
Tecta solo iungens, atque omnia dextera laevis;
Donicum in obscurum coni conduxit acumen.
In pelago nautis ex undis ortus, in undis
Sol fit uti videatur obire, et condere lumen,
Quippe ubi nil aliud nisi aquam, caelumque tuentur;
Ne leviter credas labefactari undique sensus.
At maris ignaris in portu clauda videntur
Navigia, aplustris fractis, obnitier undis.

xit ille in rapidas fluminis istius undas, impetus aliquis videtur ferre transversum corpus equi stantis, et magna vi in flumen adversum contrudere; et quocunque oculos transfert, omnia videntur pari modo fluere et moveri. Denique porticus quamvis sit in omni parte eiusdem dimensionis, et in longum extenditur aequalibus columnis sustentata, cum tamen ab una extrema parte tota porticus videtur, paulatim trahit fastigia angusti coni (in conum contrahitur), summa tecta pavimento, dexterasque partes laevis coniungens, donec tandem in obscurum (tenue vel angustum) coni fastigium conduxit. Nautis in pelago sol videtur oriri ex undis, in undas etiam descendere, et in illis lumen condere, quippe illi nihil praeter aquam et coelum vident; ne temere credas sensum undique labefactari, aut fallaciae argui. Illis qui maris ignari sunt naves in portu apparent mutilae et fractis aplustris contra undas niti: nam illa re-

429. *Stansque in perpetuum*) In longum extensa; Servius ad Aeneid. 7: Perpetuis *soliti patres considere mensis*. Perpetuis mensis, longis, ad ordinem exaequalis sedentum.

430. *Longa*) Alii *longe*, id est *procul*.

433. *Donicum in obscurum*, etc.) Nam cum tectum descendere, pavimentum surgere, et parietes concurrere videantur, in acutum conum prospectus desinat necesse est.

438. *Clauda*) Remos enim navigiorum crura pedesque existimes quibus per fluctus incedunt: ideo cum hi remi fracti appareant, navigia dicantur clauda.

Ibid. *In portu*) Legendum *in ponto*; quid enim navigia *in portu* obnitantur undis?

439. *Aplustria*) Aplustra proprie

Nam quaecunque supra rorem salis edita pars est
Remorum, recta 'st, et recta superne guberna:
Quae demersa liquore obeunt refracta videntur
Omnia converti; sursumque supina reverti;
Et reflexa prope in summo fluitare liquore.
Raraque per caelum cum venti nubila portant
Tempore nocturno, tum splendida signa videntur
Labier adversum nubeis, atque ire superne
Longe aliam in partem, quam quo ratione feruntur.
At si forte oculo manus uni subdita subter
Pressit eum; quodam sensu fit, uti videantur
Omnia, quae tuimur, fieri tum bina tuendo;
Bina lucernarum florentia lumina flammis,
Binaque per totas aedeis geminare supellex,
Et duplices hominum facies, et corpora bina.
Denique cum suavi devinxit membra sopore
Somnus, et in summa corpus iacet omne quiete;
Tum vigilare tamen nobis, et membra movere
Nostra videmur, et in noctis caligine caeca

morum pars quae est supra mare recta est, pars etiam gubernaculi quae est supra aquam maris recta apparet; omnes vero partes quae sunt infra maris superficiem videntur refractae, sursum etiam flecti, et tantum non ad ipsam maris superficiem adscendentes in illa fluitare. Cum etiam venti nocturno tempore tenues nubes per coelum agunt, tum luna stellaeque splendidae videntur moveri adversus nubes; et supra illas ferri in aliam longe partem quam ipsa revera feruntur a natura. At si forte manus una unius oculi inferiori parti applicita illum pressit; tum omnia quaecunque videmus obiecta bina apparebunt; lucerna igne micans gemina apparebit, per totam domum singulae partes supellectilis binae, et quilibet homo videbitur duplici facie et gemino corpore instructus. Denique cum somnus placido sopore devinxit membra, et totum corpus in summa quiete iacet; tum tamen videmur nobis vigilare, membra nostra movere, et in spissis noctis tenebris solem videre, et diei lumen: et licet

navis ornamenta; hoc autem loco omnes navigii partes, quae aquis extant, significant, ut sequentia demonstrant.

440. *Rorem salis*) Aqua maris; Virgilius, *Spumas salis aere ruebant.*

448. *Quam quo ratione*) Quidam codd. *ac vera ratione.*

450. *Pressit eum, quodam*) *Pressit, eum quodam*, Gifanius; et v. 452 pro *florentia* alii legunt *flagrantia*, quos non sequor.

Cernere censemus Solem, lumenque diurnum:
Conclusoque loco caelum, mare, flumina, monteis
Mutare, et campos pedibus transire videmur:
Et sonitus audire, severa silentia noctis
Vndique cum constent, et reddere dicta tacentes.
Caetera de genere hoc mirando multa videmus,
Quae violare fidem quasi sensibus omnia quaerunt:
Nequicquam: quoniam pars horum maxima fallit
Propter opinatus animi, quos addimus ipsi,
Pro visis ut sint, quae non sunt sensibu' visa.

in cubiculo parvo inclusi iaceamus, videmur tamen coelum, mare, flumina, montes peragrando mutare, et campos pedibus transire; sonos insuper audire, cum quieta noctis silentia ex omni parte cingunt; loqui denique, cum omnino taceamus. Multa alia eiusdem generis sentimus et admiramur, quae sensuum certitudinem tollere, eosque fallaciae convincere conantur; frustra vero: nam in maxima parte harum rerum decipimur, quia illis applicamus animi opinionem, atque ideo sumimus pro visis ea quae non sunt visa sensibus. Nihil autem

460. *Conclusoque loco*) Alii, conclusique locor.

461. *Mutare*) Notandum ab interpretibus fuerat: istud *mutare* imitatio Graeci sermonis est, γῆν ἀμείβειν, item ἄλλην ἄλλοτε ἀμείβων. Plato, Plutarchus, Lucianus, etc. item apud Herodotum in Terpsichore, τὰς θύρας ἀμείβειν: *Faber*. Vid. Fayi interpretationem, et vide.

462. *Severa silentia*) Non erat cur locum hunc mutari vellet Lambinus: nec enim est ut quidquam homini poëtae placeat magis quam severum illud noctis silentium: *Faber*. Lambinus, *sonora*, quod putidum est, aut *serena*.

464. *Caetera de genere*, etc.) Fallimur in iis rebus circa quas sensus versantur, id certum est; inde vero fallaces sensus quis arguat? cum isti v. 7 rerum imagines accipiunt, quales sibi deferuntur; non cognoscunt naturas rerum, non iudicant, neque aliquid pronunciant, ideo nullus in illis error, omnes autem errores ex opinatu animi nascuntur: repraesentant sensus, iudicat ratio, saepe autem temere et inconsiderate. Haec ipse Epicurus ad Herodotum. Καὶ πᾶσα μὲν φαντασία εἴτε διανοίᾳ εἴτε αἰσθήσει καταλαμβανομένη, οὐ μέν τοι διαλαμβανομένη, ἐστὶν ἀληθής· τὸ δὲ ψεῦδος καὶ τὸ διημαρτημένον ἐν τῷ προσδοξαζομένῳ αἰεὶ ἐστιν, κατὰ τὴν κίνησιν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς συνημμένην μέν τινι φανταστικῇ ἐπιβολῇ, διάληψιν δὲ ἔχουσαν, καθ' ἣν τὸ ψεῦδος γίνεται, etc. Et apposite Cicero in Lucullo, *Timagoras Epicureus negat sibi unquam cum oculos torsisset* (vid. v. 450.) *duas ex lucerna flammulas esse visas, opinionis enim est mendacium, non oculorum.*

467. *Quos adimus ipsi*) Opinatum ita exprimit Epicurus ad Herodotum: κίνησις ἐν ἡμῖν αὐτοῖς συνημμένη μὲν τινι φανταστικῇ ἐπιβολῇ, διάληψιν δὲ ἔχουσα.

Nam nihil egregius, quam res secernere apertas
A dubiis, animus quas ab se protinus addit.
Denique, nil sciri siquis putat, id quoque nescit,
An sciri possit, qui se nil scire fatetur:
Hunc igitur contra mittam contendere causam,
Qui capite ipse suo instituit vestigia retro.
Et tamen hoc quoque uti concedam scire, at id ipsum
Quaeram (quom in rebus veri nil viderit ante),
Vnde sciat, quid sit scire, et nescire vicissim:
Notitiam veri quae res, falsique crearit;

magis egregium est quam distinguere res apertas (eas quae sensibus apparent) a dubiis quas animus protinus ab se addit (ab opinionibus animi). Denique siquis credit nihil sciri posse, nescit quoque an id ipsum sciri possit, dum fatetur se nihil scire: non amplius igitur disputabo contra eum, qui ipse capite suo retro instituit vestigia. Tamen ut concedam illum hoc scire, id tamen inquiram, unde (cum nihil ante in rebus viderit unde cognitionem istam hauriat) sciverit quod sit scire, et quid sit nescire, et quae res notitiam veri et

469. *Nam nihil egregius*) Alii codd. *nam nihil aegrius est*, et recte: hos duos versus reiiciunt interpretes; improbe: v. 467 docuit *nos addere opinatus animi*: igitur in v. 470 pro *abdit* legatur *addit*, et tum omnia plana erunt et facilia: fallimur in omnibus iatis exemplis quae modo enumeravit, idque etiam admoniti; difficile enim profecto est non addere opinionem animi rebus a sensu delatis.

471. *Denique, nil sciri*, etc.) V. 9 academicos novos quorum princeps fuit Arcesilas, aggreditur, et veteres qui Socratem sequuti sunt: siquis enim dixerit *nihil sciri posse*, id etiam ipsum *nihil sciri posse* nesciat necesse est, alioquin aliquid sciret. Inde Metrodorus Chius apud Ciceronem in Lucullo: *nego scire nos, sciamusne aliquid, an nihil sciamus, ne id ipsum quidem nescire, aut scire nos, nec omnino sit aliquid aut nihil sit.* Sed cum istiusmodi hominibus non est disputandum, qui quid sit verum, quid falsum, quid certum, quid incertum, quid sit scire, quid nescire, pariter ignorant, et se ignorare gloriantur.

472 *Qui*) Alii *quo*, et Gassendus *quom*

473. *Hunc igitur*, etc.) Hos duos versus omnes codd. agnoscunt, suspectos tamen habet Lambinus, tandem vero legit, *Hunc igitur contra* quidnam *contendere* curem? Alia est Fabri sententia, qui haec habet: locus est luculentissimus; qui manibus ingrediuntur prono in terram capite, quod histrionum pueri vulgo faciunt, non nisi retro incedere possunt; quod facile ad explicandam Lucretii sententiam transferre possis. Transferamus igitur, et haec sit sententia; non est disputandum cum illo qui omnia pervertit, quod novos academicos fecisse certum est.

Et dubium certo quae res differre probârit?
Invenies primis ab sensibus esse creatam
Notitiam veri, neque sensus posse refelli:
Nam maiore fide debet reperirier illud,
Sponte sua veris quod possit vincere falsa.
Quid maiore fide porro, quam sensus haberi
Debet? an ab sensu falso ratio orta valebit
Dicere eos contra, quae tota ab sensibus orta 'st?
Qui nisi sint veri, ratio quoque falsa sit omnis.
An poterunt oculos aures reprehendere? an aureis
Tactus? an hunc porro tactum sapor arguet oris?
An confutabunt nares oculive revincent?
Non (ut opinor) ita 'st; nam seorsum quoique potestas
Divisa 'st: sua vis quoique 'st; ideoque necesse 'st,

falsi creavit, quae etiam res docuit certum a dubio differre? Invenies autem a sensibus veri notitiam primum ortum esse, neque sensus refutari posse. Nam maiori certitudine praeditum existimandum est id quod per se et sua vi potest falsum, vero opposito, convincere. Quid etiam est quod maiorem fidem quam sensus postulat? An ratio a falso sensu orta, cum tota ab illis sensibus pendeat, potest refutare illos sensus? qui sensus nisi veri sint, omnis ratio quoque falsa sit necesse est? An poterunt aures reprehendere oculos? An tactus aures? An gustus denique refutabit tactum? vel an visus et olfactus erroris arguent? Non, uti puto, ita fiet; nam singulis sensibus sua propria vis et potestas distribuitur; atque ideo necesse est ut quod molle aut durum est, quod

480. *Invenies primis ab sensibus, etc.*) Iam tandem v. 22 sensus esse Criteria veritatis demonstrat. Id enim veritatis Criterion sit necesse est, quod falsum corrigere et refutare possit: illud vero faciunt sensus. Ipsos autem sensus quid corrigat, aut refellat? An ratio? Ratio autem a sensibus tota pendet. An alii sensus alios convincent? Hoc minime dicendum; nam singuli sensus circa propria sua obiecta versantur, nec quid alii sensus agunt, curant, aut cognoscunt; an iidem igitur sensus se ipsos emendent? Id fieri non potest, quoniam sensibus aequa fides est semper adhibenda. Simplici igitur sensuum repraesentationi (id est *primis sensibus*) fidendum. Epicurus docuit; Κριτήρια ἀληθείας εἶναι τὰς αἰσθήσεις, οὐδ' εἶναι τὸ δυνάμενον αὐτὰς διελέγξαι.

481. *Neque sensus*) *Sensibus*, Gifanius: imperite.

487. *Ratio quoque falsa fit omnis*) πᾶς γὰρ λόγος ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων ἤρτηται, πᾶσα δὲ αἴσθησις ἄλογος: Epicurus.

488. *An poterunt — aures, etc.*) Οὔτε ἡ ὁμοιογενὴς αἴσθησις ὁμοιογενῆ διελέγξαι δύναται διὰ τὴν ἰσοσθένειαν, οὔτε ἡ ἀνομοιογενὴς τὴν ἀνομοιογενῆ, οὐ γὰρ τῶν αὐτῶν κριτικαί: Epicurus.

Quod molle, aut durum est, gelidum, fervensve, seor-
Id molle, aut durum, gelidum, fervensve videri; (sum
Et seorsum varios rerum sentire colores,
Et quaecunque coloribu' sunt coniuncta, necesse 'st.
Seorsus item sapor oris habet vim, seorsus odores
Nascuntur, seorsum sonitus: ideoque necesse 'st,
Non possint alios alii convincere sensus.
Nec porro poterunt ipsi reprendere sese;
Aequa fides quoniam debebit semper haberi.
Proinde, quod in quoque 'st his visum tempore, ve-
(rum 'st.

Et, si non poterit ratio dissolvere causam,
Cur ea, quae fuerint iuxtim quadrata, procul sint
Visa rotunda; tamen praestat rationis egentem
Reddere mendose causas utriusque figurae,
Quam manibus manifesta suis emittere quaequam;
Et violare fidem primam, et convellere tota
Fundamenta, quibus nixatur vita, salusque.

gelidum aut calidum est, id ab uno tantum sensu molle aut durum, gelidum aut calidum sentiatur: necesse est etiam ut unus tantum sensus percipiat varios colores, et ea quae sunt coloribus coniuncta. Vnicus etiam gustus sapores sentit, unicus olfactus odores, unicus auditus sonos; ideoque necesse est ut alii sensus non possint alios refutare. Neque iidem sensus possunt seipsos reprehendere, quoniam eidem sensui aequa fides est semper adhibenda; ideoque id verum est quod his sensibus quolibet tempore visum est. Et si forsan animus nequeat reddere rationem, cur ea corpora, quae cominus visa quadrata videntur, eminus visa rotunda appareant; melius tamen ille, qui hanc difficultatem non valet explicare, falsas causas utriusque figurae assignaret, quam manifesta et aperta e suis manibus emitteret, fidem primam violaret, et convelleret omnia ista fundamenta quibus vita salusque hominum innititur. Non

503. *Et, si non poterit*, etc.) Cum vero saepe fallimur, cum v. g. turris quadrata eminus visa appareat rotunda, quid agendum est? Respondet Lucretius v. 43, satius esse negligere ista problemata, aut quamcunque causam assignare, quam sensibus diffidere, quibus tota vita et salus innititur, nam sine illis salubria eligere, aut noxia, praecipitia, v. g. flammas, et eiusmodi alia vitare non possumus: hic vero tangit Scepticos, de quorum principe Pyrrhone Diogenes Laërtius; Μηδὲν ἐκτρεπόμενος, μηδὲν φυλαττόμενος ἦν, ἅπαντα ὑφιστάμενος, ἁμάξας, εἰ τύχοι, καὶ κρημνούς, καὶ κύνας, καὶ ὅσα τοιαῦτα, μηδὲν ταῖς αἰσθήσεσιν ἐπιτρέπων.

Non modo enim ratio ruat omnis, vita quoque ipsa
Concidat extemplo, nisi credere sensibus ausis,
Praecipitesque locos vitare, et caetera, quae sint,
In genere hoc fugienda, sequi, contraria quae sint.
Illa tibi est igitur verborum copia cassa
Omnis quae contra sensus instructa, parata 'st.
Denique ut in fabrica, si prava 'st regula prima,
Normaque si fallax rectis regionibus exit,
Et libella aliqua si ex parti claudicat hilum;
Omnia mendose fieri, atque obstipa necessum 'st,
Prava, cubantia, prona, supina, atque absona tecta;
Iam ruere ut quaedam videantur velle, ruantque,
Prodita iudiciis fallacibus omnia primis.
Sic igitur ratio tibi rerum prava necesse 'st,
Falsaque sit, falsis quaecumque ab sensibus orta 'st.
Nunc alii sensus quo pacto quisque suam rem

enim tantum ratio omnis corruat necesse est, sed ipsa etiam vita collabatur, nisi audeas credere sensibus, et ab illis monitus praecipitia fugere, et alia eiusdem generis noxia vitare, eaque sequi quae sunt his contraria (innoxia): omnia igitur argumenta quae contra sensuum certitudinem colligere et explicare potes, vana sunt et futilia. Denique sicut in fabrica si prima regula prava sit, si normae angulus non sit rectus, si sit aliquis in libella defectus, necesse est ut tota moles mendosa fiat et curvata, ut tecta prava sint, cubantia, prona, supina et absurda; ita ut quaedam ruitura videantur, et ruant; cum omnia primis iudiciis fallacibus sint prodita, ad falsas et mendaces regulas constructa. Pari modo necesse est ut ratio rerum falsa sit, quae a sensibus falsis oritur. Iam vero explicare quo modo alii sensus quisque suum obiectum sen-

516. *Denique ut in fabrica, etc.*) Longam hanc disputationem v. 9 concludit: sensus ii sunt, ad quorum fidem res omnes exigimus; ideoque si isti fallaces sint, de omni certitudine et scientia erit actum. Nec minus nos erraremus quam faber ille, qui fallaci regula, norma, et libella utitur.

519. (*Obstipa*) Curvata, obliqua, inflexa; Cicero in Arati Phaenomen. Obstipum *caput, et tereti cervice reflexum.* Horatius, Sat. 5. lib. 2.... *Davus sis comicus, atque stes capite obstipo.*

525. *Nunc alii sensus, etc.*) Hactenus de *visu* et *simulacris*; iam usque ad v. 618 de voce et auditu. Primo autem v. 14 docet quid sit *audire*: audimus vero cum vox aures attingit, suoque corpore movet et impellit sensum voci isti percipiendae destinatum. Quod autem vox corporea sit, id vero est manifestum,

Sentiat; haudquaquam ratio scruposa relicta 'st.
Principio, auditur sonus, et vox omnis, in aureis
Insinuata suo pepulere ubi corpore sensum:
Corpoream quoque enim vocem constare fatendum 'st,
Et sonitum, quoniam possunt impellere sensus.
Praeterradit enim vox fauceis saepe, facitque
Asperiora foras gradiens arteria clamor.
Quippe, per angustum turba maiore coorta
Ire foras ubi coeperunt primordia vocum,
Scilicet expletis, quoque ianua raditur oris
Rauca viis, et iter laedit qua vox it in auras.
Haud igitur dubium est, quin voces, verbaque constent
Corporeis e principiis, ut laedere possint.
Nec te fallit item, quid corporis auferat, et quid
Detrahat ex hominum nervis, ac viribus ipsis
Perpetuus sermo nigrai noctis ad umbram,

tiat, non erit opus difficile. Primo omnis vox et sonus auditur, quando in aures insinuata sensum auditus pulsarunt suo corpore: fatendum enim est vocem esse corpoream, ut et sonum, quoniam impellere possunt et movere sensus. Nam vox saepe radit fauces, et clamor foras egrediens asperat os, et raucitatem facit: quippe cum vocum semina confertim magnaque turba foras egredi per angustum coeperunt, ianua rauca oris ab istis seminibus angustas vias nimis implentibus raditur, et vox laedit istum meatum quo foras egreditur. Minime igitur dubitandum est voces et verba e principiis corporeis constare, cum possint laedere. Nec omnino te latet, quantum corporis auferat, quantum e nervis ipsis hominum detrahat, ac vires diminuat perpetuus sermo, ab

radit enim fauces; facit asperas et laedit, ideoque tangat necesse est; at quod tangit aut tangitur, est corpus. Ἀλλὰ μὴν καὶ τὸ ἀκούειν γίνεται ῥεύματός τινος φερομένου ἀπὸ τοῦ φωνοῦντος ἢ ἠχοῦντος, ἢ ψοφοῦντος, ἢ ὁπωσδήποτε ἀκουστικὸν πάθος παρασκευάζοντος· Epicurus ad Herodotum.

526. *Scruposa*). *Scrupi* dicuntur aspera saxa, et difficilia attrectatu, unde rem aliquam *scrupulosam* dicimus, quae in se habet aliquid asperi; *Festus*.

535. *Scilicet expletis*) *Expletis oris*, id est *locis*, Lambinus, qui versum sequentem reiicit: retineri autem potest, dum ad rem facit, et commodam interpretationem patitur.

539. *Nec te fallit item*) Priori argumento alium v. 7 subiungit ab experientia ductum: aliquis magna contentione loquutur, debilis fiet et languidus. Non autem dubitabit vocem corpoream esse, cum magnam corporis sui partem, dum loquitur, detractam senserit.

Aurorae perductus ab exoriente nitore;
Praesertim si cum summo 'st clamore profusus:
Ergo corpoream vocem constare necesse 'st,
Multa loquens quoniam amittit de corpore partem.
  Asperitas autem vocis fit ab asperitate
Principiorum, et item laevor laevore creatur:
Nec simili penetrant aureis primordia forma,
Quom tuba depresso graviter sub murmure mugit,
Aut reboant raucum retrocita cornua bombum;
Vallibus et Cycni gelidis orti ex Heliconis

exoriente aurorae nitore usque ad umbram nigrae noctis perductus; praesertim si cum magno clamore sit prolatus: ergo necesse est, ut vox sit corporea, quoniam ille qui multa loquitur aliquam partem sui corporis amittit. Vocis autem asperitas oritur ab asperitate principiorum, laevor autem a laevore seminum: nec vocis principia unius et ejusdem figurae intrant aures, cum tuba sub depresso murmure graviter mugit, aut retrocita cornua raucum bombum reboant; et cum olores ex gelidis vallibus Heliconis orti (dulce canentes) flebilem que-

546. *Asperitas autem vocis*, etc.) Iam aliud quoque argumentum v. 7 desumitur ex ipsa voluptate et molestia, qua nos sonus, prout concinnus, inconcinnusque est, afficit: siquidem censet Epicurus, quae corpuscula subingrediuntur aurem, organumque afficiunt, certa ratione configurari, et omnem suavitatem aut acerbitatem soni non aliunde esse, quam ex eo quod hujusmodi corpuscula in organum subeuntia ipsum deliniant, exasperentve, pro conditione laevitatis, aut asperitatis qua configurantur.

550. *Aut reboant*, etc.) *Retrocita cornua*; alii *barbara*: hunc versum Lucretio abjudicat Laubinus, sed Lucretius, si viveret, ad alios judices provocaret; interpres vix non viderat, neque multi vident; quid tandem illud sit *retrocita barbara*, vel *cornua*; at ego videor firmare posse, intelligi illud instrumentum musicum, Syriacae, opinor, originis, quod *saebute*, vel *saquebout* vocamus, a veteri voce Gallica *saquer* quod trahere est, et *bouter* quod pulsare significat. Qui instrumentum illud musicum norunt, facile intelligent cur *retrocita* dicatur a Lucretio; *Faber*. Vossius ad Catullum pag. 227. dicit *retrocita* vulgo inepte legi, scribit autem, *Et reboat raucum berecynthia barbara bombum*. *Berecynthia barbara*, id est, tibia Phrygia; Αὐλὸς βερεκύντιος, ut habet Hesychius in βερεκύνται, etc.

551. *Vallibus et Cycni*, etc.) Mirifica, sicubi alias, circa hunc locum variantium lectionum multitudo est, nam in quibusdam legitur, *Vallibus et validis ne tortis ex Heliconis*: in aliis, *Vallibus et Cycni neco detorti ex Heliconis*; in aliis, *Et gelida Cycni nece torti ex antro Heliconis*. Lambinus, *Vallibus et Cycni gelidis orti ex Heliconis*. Loco *orti* Faber

Cum liquidam tollunt lugubri voce querelam.
Hasce igitur penitus voces cum corpore nostro
Exprimimus, rectoque foras emittimus ore,
Mobilis articulat verborum daedala lingua;
Formaturaque labrorum pro parte figurat.
Atque ubi non longum spatium'st, unde illa profecta
Perveniat vox quaeque, necesse 'st verba quoque ipsa
Plane exaudiri, discernique articulatim:
Servat enim formaturam, servatque figuram.
At si interpositum spatium sit longius aequo;
Aëra per multum confundi verba necesse 'st,
Et conturbari vocem, dum transvolat auras.
Ergo fit, sonitum ut possis audire, neque hilum

relam lugubri voce tollunt. Has igitur voces cum ex intimis nostri corporis partibus exprimimus, forasque emittimus recto ore, lingua mobilis verborum perita formatrix articulatas facit, et aliqua ex parte formatura labrorum figurat. Et cum intervallum non magnum est unde vox projecta ad aures nostras perveniat, necesse est verba quoque ipsa clare exaudiri, et discerni articulatim; vox enim ista servat formaturam et figuram istam qua a labris et lingua donabatur. Si vero intervallum sit aequo longius, necesse est ut verba multum aëris permeantia confundantur, et figura ipsius vocis mutetur, dum auras pervolat: et inde fit quod sonum tantum audias, quaenam vero verborum sit sen-

substituit *corti*. Vossius tandem ad Catullum legit, *Et validis Cyrrai torrentibus ex Heliconis*: ex Helicone nempe, tum alii torrentes, tum ipse Helicon amnis profluit. Breviter, *nec torti*, vel *nec detorti* omnino reiiciendum; istarum enim vocum sententia, siqua esset, in sequenti versu continetur; sed Fabrum aut Vossium sequaris, perinde est.

553. *Has igitur penitus voces*) Vocem hanc corpoream v. 4. lingua et labra formant et figurant, et inde verba. Cicero lib. 2. de Nat. Deorum: *deinde in ore sita lingua est finita dentibus, ea vocem immoderate profusam fingit et terminat, sonosque vocis distinctos et pressos efficit; cum et ad dentes et ad alias partes pellit oris. Itaque plectri similem linguam nostri solent dicere; chordarum dentes; nares cornibus iis, quae ad nervos resonant in cantibus.*

557. *Atque ubi non longum, etc.*) Varia subiungit problemata, primum v. 10. Voces longius progrediendo hebetantur, et ex distinctis confusae fiunt, nempe quia illae moleculae, seu singulares voculae crebro aëris offensu laceratae amittunt illam figuram, et conformationem quam a lingua et labris acceperant.

561. *Neque hilum*) Recte Lambinus, quamvis tam illa quam illam recipi potest.

Internoscere verborum sententia quae sit,
Vsque adeo confusa venit vox, inque pedita.
  Praeterea, edictum saepe unum perciet aureis
Omnibus in populo emissum praeconis ab ore:
In multas igitur voces vox una repente
Diffugit, in privas quoniam se dividit aureis,
Obsignans formam verbis, clarumque sonorem.
  At quae pars vocum non aureis accidit ipsa,
Praeterlata perit frustra diffusa per auras:
Pars solidis adlisa locis, reiecta sonorem
Reddit, et interdum frustratur imagine verbi.
  Quae bene cum videas, rationem reddere possis

tentia novisse non potes, tam conturbata venit vox, et crebris aëris offensibus impedita. Praeterea, saepe unum edictum ab ore praeconis in magna plebis multitudine missum omnium aures percellit; vox igitur una subito in multas dispergitur, quoniam in singulas aures se dividit, verba etiam defert figurata, et liquido sonantia. Pars vero vocum, quae in aures non incidit, praeterlata perit, frustra per aërem dispersa; pars vero in res duras impingens reiecta sonum reddit, et nos verbi imagine frustratur. Quae cum perspecta habeas, ut tibi ipsi atque aliis possis reddere rationem quo pacto per deserta loca,

567. *Praeterea, edictum, etc.*) Deinde v. 5 loquatur aliquis, innumerae aures adstantes verba percipient; unde vero hoc? Concipiendum est unam esse quasi totalem, sive mavis, generalem vocem, quae ab ore emittitur, sed quae dissiliat tamen in voculas innumeras, inter se consimiles; ideo cum emittitur vox, corporum erumpentium formatura ita comprimitur, eliditur, ac veluti conteritur, ut abeat in frustula, seu in parvas moleculas, omnino consimiles, et consimiliter formatas, quae et confestim dissiliant per aëra, seu per circumfusum spatium, et similitudinem eam conservent usque dum ad aures perveniant. Quo fit ut eadem vox a multis audiri dicatur.

572. *At quae pars, etc.*) Quaecumque partes vocis aures attingunt, illae audiuntur, aliae partes per aëra diffusae evanescunt, aliae in corpora solida, et utcunque laevigata (quippe et porosa nimis praetermittunt, et scabrosa nimis concidunt atque dissipant) incidentes, et inde repercussae, efficiunt ut eandem vocem iterato audiamus; inde *Echo*; inde etiam nocturni sonitus, quos, ad v. 589. superstitiosum vulgus agrestibus numinibus acceptos refert.

575. *Imagine verbi*) Virgilius: .... *aut ubi concava pulsu Saxa sonant, vocisque* offensa *resultat* imago. Horatius ad Augustum: ..., *Cuius recinet iocosa Nomen* imago *Aut in umbrosis Heliconis oris Aut super Pindo, gelidove in Haemo?*

Tute tibi atque aliis, quo pacto per loca sola
Saxa pareis formas verborum ex ordine reddant,
Palanteis comites cum monteis inter opacos
Quaerimus, et magna dispersos voce ciemus.
 Sex etiam, aut septem loca vidi reddere voces
Vnam cum iaceres: ita colles collibus ipsis
Verba repulsantes iterabant dicta referre.
Haec loca capripedes Satyros, Nymphasque tenere
Finitimi fingunt, et Faunos esse loquuntur;
Quorum noctivago strepitu, ludoque iocanti
Adfirmant volgo taciturna silentia rumpi,
Chordarumque sonos fieri, dulceisque querelas,
Tibia quas fundit digitis pulsata canentum:
Et genus agricolûm late sentiscere, cum Pan
Pinea semiferi capitis velamina quassans,
Vnco saepe labro calamos percurrit hianteis,
Fistulam silvestrem ne cesset fundere musam.

rupes et cavernae verba nostra distincte reddunt, dum quaerimus nostros socios inter montes opacos errantes, et magna voce dispersos vocamus. Novi etiam quaedam loca sex aut septem verba reddere, cum unum tantum ipse pronuntiares; ita montes verba repellentes iterabant aliis montibus dicta quae referant. Vicini fabulantur Satyros capripedes et Nymphas haec loca incolere, et dicunt Faunos esse; quorum nocturno strepitu, iocosoque ludo affirmant tacita noctis silentia frequenter rumpi; chordarum etiam sonos fieri, et suaves querelas, quas tibia pulsata digitis canentum fundit: et agricolas undique per agros sentire cum Pan quatiens pineam coronam qua caput semiferum tegitur, hiantes calamos unco labro saepe percurrit, ut fistula semper carmen

577. *Per loca sola*) Deserta, ut v. 596. Plautus in Rudente: *Neque magis solae terrae sunt, quam haec loca.*

583. *Iterabant dicta referre*) Codd. *iterabant dicta referri*: Fabro autem ingratum est illud *iterabant*, ideoque legit *tradebant*.

584. *Capripedes*) Satyri nempe caprinis pedibus incedebant: Horat. Od. 19. lib. 2: *Nymphasque discentes, et aures Capripedum Satyrorum acutas.*

590. *Et genus agricolum, etc.*) Caprarius apud Theocritum. Οὐ θέμις, ὦ ποιμὴν, τὸ μεσαμβρινὸν, οὐ θέμις ἄμμιν Συρίσδεν, τὸν Πᾶνα δεδοίκαμες, ἦ γὰρ ἀπ' ἄγρας Τανίκα κεκμακὼς ἀμπαύεται· ἔντι γε πικρὸς. Καί οἱ ἀεὶ δριμεῖα χολὰ ποτὶ ῥινὶ κάθηται.

592. *Percurrit*) Quod necesse est, si fistula composita ularis, qualis est *Fistula comparibus septem compacta cicutis*; Faber. lib. 5. v. 1406. *Et supera calamos unco percurrere labro.*

Caetera de genere hoc monstra, ac portenta loquuntur,
Nec loca deserta ab divis quoque forte putentur
Sola tenere; ideo iactant miracula dictis:
Aut aliqua ratione alia ducuntur, ut omne
Humanum genus est avidum nimis auricularum.
 Quod superest, non est mirandum, qua ratione
Quae loca per nequeunt oculi res cernere apertas,
Haec loca per voces veniant, aureisque lacessant:
Conloquimur clausis foribus; quod saepe videmus:
Nimirum, quia vox per flexa foramina rerum
Incolumis transire potest, simulacra renutant;
Perscinduntur enim, nisi recta foramina tranant;

sylvestre funderet. Multas eiusmodi monstrosas et portentosas fabulas narrant, et ne forte desertas a Divis sedes incolere putentur, ideo portentosas huiusmodi fabulas effingunt: vel aliqua alia nescio qua ratione ad illas fingendas impelluntur; humanum enim genus plus aequo fabulis delectatur. Deinde, non est mirandum quam ob causam per ea loca, per quae oculi rem aliquam nequeunt cernere, voces venirent, et aures lacesserent; ut cum clausis foribus, quod tamen saepe facimus, colloquamur. Quoniam viz. vox potest transire per curvos et tortuosos meatus integra atque immutata, simulacra vero non possunt; sciuduntur enim et lacerantur nisi transeant per rectos mea-

596. *Sola tenere*) Ita omnino legendum; agricolae enim suum cum divis commercium iactant.

598. *Avidum nimis auricularum*) Id est omnes homines portenta et miracula libenter narrant, eaque a multis audiri iucundissimum illis est; *Faber.*

599. *Quod superest, non est*, etc.) Igitur voces accipimus ab illo qui loquitur expressas et formatas, aeque ac simulacra a rerum superficie fluentia; cur igitur audimus aliquem quem videre nequeamus? Respondet Lucretius v. 20. Voces formatae obliquos meatus, et tortuosa corporum foramina integrae transeunt, in quibus franguntur, ut supra docuit, imagines; seu potius hoc fit quia vox in voculas dissiliat, quae sursum, deorsum, prorsum, retrorsum, dextrorsum, laevorsum, et in omnem obliquitatem, ut scintillulae a scintilla dissultantes, abeunt, sicque in aures etiam alibi, quam in directum constitutas incidant; tale vero quid ipsis imaginibus non contingat: vox autem huiusmodi meatus penetrans debilior fit, atque indistinctior.

602. *Conloquimur*, etc.) Hunc versum reiicit Lambinus; alii legunt, *cum loquimur*, etc. Gifanius vero, e codd. conloquium *clausis foribus* quoque *saepe* tenemus. Versum subditivum esse affirmat Faber, sed omnes codd. agnoscunt: et *cum loquimur* rectius legendum.

Qualia sunt vitri, species quae travolat omnis.
Praeterea, parteis in cunctas dividitur vox,
Ex aliis aliae quoniam gignuntur, ubi una
Dissiluit semel in multas exorta, quasi ignis
Saepe solet scintilla suos se spargere in igneis;
Ergo replentur loca vocibus, abdita retro
Omnia quae circum fuerint, sonituque cientur.
At simulacra viis directis omnia tendunt,
Vt sunt missa semel, quapropter cernere nemo
Se supra potis est; at voces accipere extra.
Et tamen ipsa quoque haec, dum transit clausa viarum,
Vox obtunditur, atque aureis confusa penetrat;
Et sonitum potius, quam verba, audire videmur.
Haec, queis sentimus succum, lingua atque palatum,

tus, quales sunt vitri, quos simulacra integra permanant. Praeterea, in cunctas undique partes dispergitur vox, nam aliae voces gignuntur ex aliis, quamprimum illa, quae in primo exortu erat una, vox in multas dissiluit, ut scintilla ignis saepe solet in multas scintillas dissilire; hanc ob causam omnia loca quae circum, imo quae pone loquentem sunt, vocibus implentur, et cientur sono. At simulacra rerum postquam a superficie corporum avolarunt, rectis lineis feruntur, et hanc ob causam nemo potest cernere ea quae supra caput suum posita sunt; potest vero voces audire foris prolatas: et tamen haec quoque ipsa vox, dum clausas fores permanat, hebetior fit, conturbata et confusa attingit aures; et videmur sonitum potius quam verba audire. Iam vero lingua et palatum quibus saporem sentimus, non tam facile explicari possunt

606. *Travolat*) Sive *qua trameat*, sive *qua traviat* (nam *viare* apud Plautum) legas, perinde est.

619. *Haec queis sentimus, etc.*) *Nec queis sentimus* cum Fabro legas, non enim plura sunt et difficiliora explicatu de gustu, quam de visu et auditu, problemata: gustamus enim v. 18 cum succus e re sapida, (anquam aqua e spongia, expressus in organum, palatum linguamve, penetret. Qui succus si constet ex corpusculis ea ratione configuratis ut in organum gustatus effusa, porulosque eius subeuntia apposite ipsis iisdem particulis accommodentur, sicque ipsum deliniant, demulceant, et leniter placideque afficiant, suavis videtur; si vero corpuscula ea ratione configurentur, ut in porulos organi subeuntia, haud debitam habeant cum ipsis commensurationem, unde et particulas eiusdem compungant, concidant, discerpant, aut asperiter moveant, insuavis videtur, sive amarus, salsus, acidus, acerbus, acris, acutus, austerus, etc. Hanc opinionem, ut multas alias, a Democrito sumsit Epicurus, ille enim singulis saporibus suam figuram tribuit. An-

Plusculum habent in se rationis, plusque operaï.
Principio, succum sentimus in ore, cibum cum
Mandendo exprimimus; ceu plenam spongiam aquaï
Si quis forte manu premere, exsiccareque coepit:
Inde, quod exprimimus, per caulas omne palati
Diditur, et rarae per plexa foramina linguae.
Haec ubi laevia sunt manantis corpora succi,
Suaviter attingunt, et suaviter omnia tractant
Humida linguaï circum sudantia templa:
At contra pungunt sensum, lacerantque coorta,
Quanto quaeque magis sunt adsperitate repleta.
Deinde voluptas est e succo in fine palati;
Cum vero deorsum per fauceis praecipitavit;
Nulla voluptas est, dum diditur omnis in artus:
Nec refert quicquam, quo victu corpus alatur,

quam quae sunt hactenus disputata. Principio, saporem in ore sentimus, cum dentibus cibum comminuendo succum ex illo exprimimus, ut siquis spongiam aquae plenam manu premere, et illam exsiccare conaretur: succus autem iste quem exprimimus per omnes poros palati, et per tortuosos ductus linguae spongiosae distribuitur; et cum fluentis succi corpora laevia sint, palatum leniter mulcent, totamque madidam linguam iucunde, et dulcedine quadam tangunt; tanto vero magis pungunt lacerantque sensum quanto magis aspera sunt succi expressi corpora. Deinde voluptatem a sapore percipimus usque quo palatum pertingit; cum vero per guttur descenderit, tum nulla sentitur voluptas, dum per membra distribuitur: nec omnino refert quo alimento nutria-

μόκριτος δὲ σχῆμα περιτιθεὶς ἑκάστῳ, Γλυκὺν μὲν τὸν στρογγύλον καὶ εὐμεγέθη ποιεῖ, Στρυφνὸν δὲ τὸν μεγαλόσχημον, Τραχὺν δὲ τὸν πολυγώνιον καὶ ἀπεριφερῆ. Δριμὺν δὲ τὸν περιφερῆ, καὶ λεπτὸν, καὶ γωνοειδῆ καὶ καμπύλον. Ἁλμυρὸν δὲ τὸν γωνοειδῆ, καὶ σκόλιον, καὶ ἰσοσκελῆ, πικρὸν δὲ τὸν περιφερῆ, καὶ λεῖον ἔχοντα σκολιότητα, μέγεθος δὲ μικρόν· Λιπαρὸν δὲ τὸν λεπτὸν, καὶ στρογγυλὸν, καὶ μικρόν. Theophrastus de Causis Plant. lib. 6. cap. 2.

628. *Linguai — sudantia templa*) Satis audax metaphora videri queat *templum linguae* pro palato; sed omnis locus extensus et patens in veteri Latio *templum* dicebatur: deinde τὸ ὑπερῷον seu ὑπερῷα qua voce Graeci *palatum* significant, ut et οὐρανὸς, non minoris audaciae videri debent, quanquam non aliter pedestres scriptores loquebantur; *Faber.*

631. *In fine palati*) Voculam *in* delet Palmerius. *Fine palati*, id est quousque palatum pertingit: sic Salustius: *Fine inguinum ingrediuntur mare.* Apuleius: *Paulisper fine inguinum lacinia remota.*

634. *Nec refert quicquam, etc.*)

Dummodo, quod capias, concoctum didere possis
Artubus, et stomachi humectum servare tenorem.
Nunc aliis alius cur sit cibus, ut videamus,
Expediam; quareve, aliis quod triste, et amarum 'st,
Hoc tamen esse aliis possit praedulce videri.
Tantaque in his rebus distantia, differitasque 'st,
Vt quod aliis cibus est, aliis fuat acre venenum:
Est utique, ut serpens hominis contacta salivis
Disperit, ac sese mandendo conficit ipsa.
Praeterea, nobis veratrum est acre venenum,
At capris adipes, et coturnicibus auget:
Vt, quibus id fiat rebus, cognoscere possis,

tur corpus, si modo id quod sumis, possis per membra concoctum distribuere, humidumque stomachi tenorem conservare. Nunc vero docebo, et planum faciam cur diversa alimenta diversis animalibus conveniant; cur id, quod aliis iniucundum et amarum est, aliis dulcissimum videatur. Imo in hisce rebus discrepantia et differentia tanta est, ut illud idem quod aliis salubre alimentum sit, sit perniciosum venenum aliis: saepe enim serpens contacta hominis saliva perit, imo nonnunquam seipsam suo morsu interficit. Praeterea, helleborum est perniciosum venenum homini, idem vero capras et coturnices pingues facit; ut vero cognoscas qua ratione id fiat, debes revocare in memoriam

His versibus adiungas illud Epicuri ad Menoeceum. Τὸ συνεθίζειν οὖν ἐν ταῖς ἁπλαῖς, καὶ οὐ πολυτελέσι διαίταις, καὶ ὑγιείας ἐστὶ συμπληρωτικὸν, καὶ πρὸς ἀναγκαίας τοῦ βίου χρήσεις ἄοκνον ποιεῖ τὸν ἄνθρωπον.

637. *Nunc aliis alius*, etc.) Iam v. 40 causam explicat, cur idem cibus sit uni non modo iucundus, sed etiam salubris; qui alii erit non modo ingratus, verum etiam noxius: organum gustatus in sui textura, sive atomorum, spatiorumque inter ipsas interceptorum configuratione, in variis seu hominibus seu animalibus differt, perinde ac differunt partes caeterae, specialimque ipsae externae: differentes autem meatus differentia succi corpuscula (et omnis res, e qua succus exprimitur, continet semina diversimode figurata) admittant necesse est; nec omnia omnibus conveniunt: inde quod alteri animali alimentum, alteri venenum; quod huic gratum, illi insuave. Imo quoliescunque vel per aetatem vel occasione morbi, organi temperies seu textura immutatur, eadem res apparet mutati saporis, in qua mutatum tamen nihil est; ita qui febre laborat, amara iudicat ea quae sanus dulcia, quod propter mutatam organi texturam ea corpuscula quae prius accommodabantur nunc non congruant, organumque proinde lacerent et discerpant.

640. *Differitasque est.*) *Differentia*, Nonius. Vsus hac voce est Arnobius, qui Lucretium libenter imitatur.

Principio meminisse decet, quae diximus ante,
Semina multimodis in rebus mista teneri.
Porro omnes, quaecunque cibus capiunt animantes,
Vt sunt dissimiles extrinsecus, et generatim
Extima membrorum circumcaesura coërcet;
Proinde et seminibus distant, variantque figura.
Semina cum porro distent, differre necesse 'st
Intervalla, viasque foramina quae perhibemus,
Omnibus in membris, et in ore, ipsoque palato.
Esse minora igitur quaedam, maioraque debent,
Esse triquetra aliis, aliis quadrata necesse 'st,
Multa rotunda, modis multis multangula quaedam:
Namque figurarum ut ratio, motusque reposcunt,
Proinde foraminibus debent differre figurae;
Et variare viae proinde ac textura coërcet.
Ergo ubi quod suave 'st aliis, aliis fit amarum;

ea quae supra docuimus, viz. semina diversi generis in rebus omnibus mista contineri: porro omnia animalia, quaecunque alimentum capiunt, ut sunt extrinsecus dissimilia; et pro diversis generibus diversa habent externa corporum lineamenta; sic ex seminibus constant diversimode figuratis. Cum autem semina sint diversimode figurata, necesse etiam est ut intervalla (pori) et meatus (quae ego foramina appello) in omnibus membris, in ipso ore et palato sint diversa. Quidam igitur meatus debent minores esse, quidam maiores, aliis animalibus triangulares, aliis quadrati, multi rotundi, multi etiam multis modis multanguli: nam ut seminum figurae et motus postulant, sic meatuum figurae variae et diversae esse debent; et foramina differre proinde ac corpusculorum textura facit differre. Ergo cum id quod aliis dulce est, aliis

650. *Et generatim*) *Variatim* legendum esse multis contendit Faber; nam *variantque figura* v. 652. et *variare viae* v. 661. vocem istam confirmant. Denique non agitur nunc de differentiis secundum unumquodque genus animalium, quatenus viz. species a specie differt; nam in specie humana quot sunt singularia seu individua, tot sunt varii gustatus, ergo, etc. Et profecto aliquid dixisset Faber, nisi poëta instituisset hisce versibus docere, quam ob causam una eademque res alteri generi animalium salubris, alteri foret noxia; *generatim* igitur legendum.

651. *Circumcaesura*) Alii, *circum textura*; sed *circumcaesura* utitur Arnobius, et Lucretius ipse, lib. 3. v. 220. *Extima membrorum* circumcaesura *tamen se.*

Illis, queis suave 'st, laevissima corpora debent
Contrectabiliter caulas intrare palati:
At contra, quibus est eadem res intus acerba;
Aspera nimirum penetrant, hamataque fauceis.
Nunc facile ex his est rebus cognoscere quaeque.
Quippe, ubi quoi febris, bili superante, coorta 'st,
Aut alia ratione aliqua 'st vis excita morbi;
Perturbatur ibi totum iam corpus, et omnes
Commutantur ibi positurae principiorum:
Fit, prius ad sensum ut quae corpora conveniebant,
Nunc non conveniant, et caetera sint magis apta,
Quae penetrata queunt sensum progignere acerbum;
Vtraque enim sunt in mellis commista sapore,
Id quod iam supera tibi saepe ostendimus ante.
Nunc age, quo pacto nareis adiectus odoris
Tangat, agam. Primum res multas esse necesse 'st,

amarum fit; illis quibus dulce est, laevia et rotunda semina debent leniter ingredi meatus palati; e contra vero illis quibus amarum fit, aspera et hamata semina penetrant fauces et lacerant. Ex his quae iam disputavimus, alia problemata facile explicari possunt. Quippe cum aliquis, bile nimis effervescente, febre correptus est, aut aliqua alia ratione violentus iste morbus excitatur, totum illius corpus perturbatur, totusque ordo et dispositio seminum mutatur; et inde fit ut illa corpora quae olim potuerunt ingredi meatus linguae et palati, iam non possint, et alia libere pervadant, quae insinuata acerbum sensum excitare valeant; nam semina utriusque generis, quod supra saepe docui, in melle commixta continentur. Nunc age, quo pacto odores advenientes nares afficiant, docebo. Primum, necesse est res multas

677. *Nunc age, quo pacto, etc.*) Gustum et saporem odor et odoratus sequitur, et v. 24 ut simulacra a rebus fluunt, ut sonus eiicitur, ut exprimuntur succi, sic odores emittuntur: quod vero omnia animalia hos odores perpetuo emissos non aeque sentiant, efficit varietas et dissimilitudo figurarum (vid. lib. 2. v. 414) quae omnium animalium organa non pariter movent et afficiunt; sic apes mellis, vultures cadaverum, ferarum canes, et anser hominis odorem longe sentiunt, dum nares hominis isti odores vel non omnino, vel languide lacessunt: ἡ ὀσμὴ οὐκ ἂν ποτε πάθος οὐθὲν ἐργάζεται, εἰ μὴ ὄγκοι τινὲς ἦσαν ἀπὸ τοῦ πράγματος ἀποφερόμενοι σύμμετροι πρὸς τὸ τοῦτο τὸ αἰσθητήριον κινεῖν, οἱ μὲν τοῖοι τεταραγμένως καὶ ἀλλοτρίως, οἱ δὲ τοῖοι ἀταράχως καὶ οἰκείως ἔχοντες: Epicurus ad Herodotum.

Vnde fluens volvat varius se fluctus odorum ;
Nam fluere, et mitti volgo, spargique putandum 'st:
Verum aliis alius magis est animantibus aptus,
Dissimileis propter formas, ideoque per auras
Mellis apes quamvis longe ducuntur odore ;
Volturiique cadaveribus : tum fissa ferarum
Vngula quo tulerit gressum, promissa canum vis
Ducit ; et humanum longe praesentit odorem
Romulidarum arcis servator, candidus anser.
  Sic aliis alius nidor datus ad sua quemque
Pabula ducit, et a tetro resilire veneno
Cogit ; eoque modo servantur saecla ferarum.
  Hic odor ipse igitur, nareis quicunque lacessit,

esse e quibus varius fluctus odorum fluens se volvit ; credendum enim est odores passim et perpetuo fluere, mitti, spargique a rebus, alius vero odor magis convenit quibusdam animalibus quam aliis propter dissimiles figuras seminum e quibus constat : et hanc ob causam apes mellis quantumvis remoti, et vultures cadaverum odore attrahuntur ; tum promissa canum vis ducit eos quocunque bifida ferarum ungula gressum tulerit, et candidus anser Romani Capitolii servator hominum odorem longe praesentit. Sic odor diversus diversis animalibus conveniens unumquodque ducit ad sua alimenta ; efficitque ut a pernicioso veneno recedat, et inde genera animalium conservantur. Ex odoribus

679. *Volvat — se*) Melius quam *se solvat.*

685. *Promissa canum vis*) Id est *immissa* ; inde ἐπακτῆρες pro venatoribus apud Callimachum, et ἐπάγειν apud Plutarchum in Apophthegm. pro *venatum ducere, seu promittere* : Faber. Lambinus. *longe et porro tenus missa*, vel *e longinquo loco odores sentiens* : at venatores melius quam grammatici intelligunt, cur canis venatici vis dicatur *promissa*. Alii, *permissa* ; ut v. 692 *permitti.*

687. *Romulidarum*, etc.) Nota historia est ; capitolium ab anseribus servatum, ascendentibus Gallis.

691. *Hic odor ipse*, etc.) V. 19 de motu odoris disserit, eumque tardius moveri per aëra quam sonum, distrahi quoque et dissipari facilius et longe minus per aëra diffundi affirmat ; quoniam ex intimis corporis odori partibus, seu subiecti profunditate effluit (nam res odorae dum franguntur, conteruntur, etc. magis redolent), maior etiam est principiorum illius moles, dum illi meatus quos vox penetrat, odorem non admittunt, ideoque necesse est ut odor tardius feratur, et facilius ab occursante aëre dissipetur. Huc etiam referri potest causa, cur, cum facile iudicare liceat qua ex parte sonus adveniat, non perinde tamen dignoscamus ad quam nobis partem sit situm corpus quod odorem diffundit.

Est alio ut possit permitti longius alter,
Sed tamen haud quisquam tam longe fertur eorum,
Quam sonitus, quam vox, mitto iam dicere, quam res
Quae feriunt oculorum acies, visumque lacessunt:
Errabundus enim tarde venit, ac perit ante
Paullatim facilis distractus in aëris auras;
Ex alto primum quia vix emittitur ex re.
Nam penitus fluere, atque recedere rebus odores
Significat, quod fracta magis redolere videntur
Omnia, quod contrita, quod igni conlabefacta.
  Deinde videre licet maioribus esse creatum
Principiis voci; quoniam per saxea septa
Non penetrat, qua vox volgo, sonitusque feruntur.
Quare etiam quod olet, non tam facile esse videbis
Investigare in qua sit regione locatum:
Refrigescit enim cunctando plaga per auras,

vero qui nares feriunt alius potest alio longius emitti, nullus tamen eorum tam longe mittitur quam sonus, quam vox, ne dicam quam imagines quae oculos feriunt, et visum lacessunt. Vagus enim per aëra tarde fertur; non directa linea progreditur, et facile per auras dispersus paulatim perit antequam longum iter perficiat; praecipue quia difficulter ex interioribus corporis particulis odor emittitur: nam manifestum est odores ex interioribus partibus corporis emitti, quoniam res odorae quae franguntur, conteruntur, aut igne dissipantur, magis redolent. Deinde certus esse possis odorem constare e maioribus seminibus quam vocem, quoniam non penetrat muros lapideos, per quos vox et sonus frequenter feruntur: quas etiam ob causas senties non ita facile esse investigare in quo loco id quod olet locatum sit, dum enim odor tarde fertur

697. *Est alio*, etc.) *Est illo ut possit permitti longius ille*. Vbi enim de duobus agitur, non potest dici *alter est maior alio*; Faber.

699. *Atque recedere*) Ita codd. Lambinus tamen mavult, *ac decedere*, seu *atque excedere*.

701. *Igni conlabefacta*) Sic lib. I:... *Conlabefactatus rigor auri solvitur aestu*. Gifanius vero *conmalefacta*.

703. *Voci*) Id est maioribus principiis quam sunt vocis principia.

707. *Refrigescit*) Sequenti versu *plaga* dicitur *calida*, ideoque dum cunctatur *refrigescit*: constat autem intensissimum frigus obstare effusioni liberiori odorum. In omnibus vetustis exemplaribus versus Lucretii sic leguntur, *Refrigescit enim cunctando plaga per auras*, *Nec calida ad sensum decurrunt nuntia rerum*. Recedes a sensu Lucretii et rei veritate, si *nuntia* construas cum *plaga*; Vossius ad Catullum, p. 473.

Nec calida ad sensum decurrit nuntia rerum;
Errant saepe canes itaque, et vestigia quaerunt.
Nec tamen hoc solis in odoribus atque saporum
In genere est: sed item species rerum, atque colores
Non ita conveniunt ad sensus omnibus omnes,
Vt non sint aliis quaedam magis acria visu.
Quinetiam gallum, noctem explaudentibus alis,
Auroram clara consuetum voce vocare,
Nenu queunt rapidi contra constare leones,
Inque tueri; ita continuo meminere fugai:
Nimirum, quia sunt gallorum in corpore quaedam
Semina, quae, cum sunt oculis immissa leonum,
Pupillas interfodiunt, acremque dolorem
Praebent, ut nequeant contra durare feroces:
Cum tamen haec nostras acies nil laedere possint;
Aut quia non penetrant, aut quod penetrantibus illis
Exitus ex oculis liber datur, in remeando

per aëra, languidior fit illius ictus, neo ea qua debet vi, ut demonstrat ubi res sit, ad sensum venit; et hanc ob causam canes saepe errant, et vage quaerunt ferarum vestigia quae odor non satis prodit. Hoc tamen evenit non solum in odoribus, et saporibus, sed rerum formae etiam, et colores non ita omnium oculis conveniunt, ut alia obiecta non sint aliis visu magis acria. Quinetiam gallum, alis noctem explaudentibus, consuetum sonora voce auroram vocare, furiosi leones non possunt contra stare; et intueri, sed statim, et ad primum aspectum fugiunt: nimirum, quia in galli corpore quaedam semina sunt, quae cum sint in oculos leonum iniecta, pupillas oculorum fodiunt et lacerant; et tam acutum dolorem excitant, ut fortes licet sint et vulnerum patientes leones, perferre nequeant; cum tamen haec ipsa semina nostros oculos non omnino laedunt, vel quia non penetrant, vel quia illis penetrantibus li-

740. *Nec tamen hoc*, etc.) Quod iidem odores et sapores sint aliis ingrati, aliis iucundi, minime dubitandum; nec ipsae rerum imagines omnium oculis pariter conveniunt: galli aspectu terretur leo (gallinaceorum cristae leones maxime terrent; Plinius Nat. Hist. lib. 8. cap. 16.), nam imago galli e seminibus constat quae fodiunt et lacerant oculos leonis, ut contra tendere non audeat.

741. *Noctem explaudentibus alis*). Noctem cum sonitu, et veluti plausu excutientibus atque exturbantibus; *Lambinus*. Haec vero verba cum versu proximo otiosa sunt; nihil enim Lucretius de cantu galli, quod alii interpretes temere existimarunt.

Laedere ne possint ex ulla lumina parte.

Nunc age, quae moveant animum res, accipe, et unde,
Quae veniunt, veniant in mentem, percipe paucis.
Principio hoc dico, rerum simulacra vagari
Multa modis multis in cunctas undique parteis
Tenuia, quae facile inter se iunguntur in auris,
Obvia cum veniunt, ut aranea, bracteaque auri.
Quippe etenim multo magis haec sunt tenuia textu,
Quam quae percipiunt oculos, visumque lacessunt:
Corporis haec quoniam penetrant per rara, cientque
Tenuem animi naturam intus, sensumque lacessunt.

Centauros itaque et Scyllarum membra videmus,
Cerbereasque canum facies, simulacraque eorum,

ber ex oculis exitus datur, ita ut dum redeunt nulla ex parte pungant oculos aut laedant. Nunc age, audi quae res moveant animum, et unde veniunt in mentem, quae veniunt, breviter declaratum accipe. Primum dico, multa tenuia simulacra huc et illuc, denique in omnes undique partes vagari, quae cum sibi invicem in aëre occurrunt, facile inter se iunguntur, ut araneae telae et tenuissima auri ramenta. Haec enim simulacra sunt textu multo magis tenuia, quam quae oculos afficiunt, et visum movent: quoniam haec per poros et meatus corporis transeunt, tenuemque animum intus latentem movent, et mentem lacessunt. Inde fit quod imaginemur centauros, et scyllas, cerberos,

726. *Nunc age, quae,* etc.) De sensibus satis disputatum: cum vero sopitis sensibus plura imaginemur, non indigna est philosopho de imaginatione quaestio; eam autem explicat poeta usque ad v. 820. Asserit igitur tenuissimas imagines partim ab ipsis rebus fluentes, partim sponte in aëre formatas, et partim ex variis varie mistas undique vagari; has vero in animum penetrare, faciendoque ipsum efficere ut intelligat seu imaginetur: inde de centauris, scyllis, aliisque monstris quae nemo unquam sensibus usurpavit, de mortuis etiam cogitamus, v. 27. Cicero Ep. Fam. lib. 15. scribens ad Cassium qui recens se Epicureis addixerat: *fit nescio quid,* inquit, *ut coram adesse videaris cum scribo aliquid ad te, neque id κατ' εἰδώλων φαντασίας, ut dicunt tui amici novi, qui putant etiam τὰς διανοητικὰς φαντασίας spectris Catianis excitari.*

733. *Percipiunt*) Penetrant, ut aegritudo me *percipit* lib. 5. 603. 604. *Est etiam quoque uti non magno solis ab igni Aera percipiat calidis fervoribus ardor.* Alii *percutiunt.*

735. *Sensumque lacessunt*) *Mentemque lacessunt,* Faber: recte. Sic v. 752. *Tenuis enim mens est,* etc. Et v. 762. Mens *animi vigilat,* etc.

Quorum morte obita tellus amplectitur ossa:
Omne genus quoniam passim simulacra feruntur,
Partim sponte sua quae fiunt aëre in ipso;
Partim quae variis ab rebus cumque recedunt;
Et quae consistunt ex horum facta figuris.
Nam certe ex vivo Centauri non fit imago;
Nulla fuit quoniam talis natura animalis:
Verum ubi equi, atque hominis casu convenit imago,
Haerescit facile extemplo, quod diximus ante,
Propter subtilem naturam, et tenuia texta.
Caetera de genere hoc eadem ratione creantur;
Quae cum mobiliter summa levitate feruntur,
Vt prius ostendi, facile uno commovet ictu
Quaelibet una animum nobis subtilis imago:
Tenuis enim mens est, et mire mobilis ipsa.
Haec fieri (ut memoro) facile hinc cognoscere possis,
Quatinus hoc simile est oculis, quod mente videmus,
Atque oculis simili fieri ratione necesse 'st:

et eorum imagines, quos iam diu sepultos terra continet: quoniam simulacra omne genus ubique volitant.. quae partim sponte sua in ipso aëre concrescunt, partim e variis rebus emittuntur, partim fiunt ex istis simulacris ita emissis inter se commixtis. Nam proculdubio imago centauri nunquam fluxit ex vivo centauro, quoniam nunquam tale animal extitit: sed cum forte equi imago hominis imagini facta sit obvia, facile et subito (ut modo docuimus) adhaeret, quoniam subtilis tenuisque est, et ideo facile implicari possit. Alia monstrosa eiusmodi simulacra eodem modo fiunt; quae cum laevissima, atque ideo maxime mobilia sunt, ut modo docui, quodlibet unum subtile simulacrum uno ictu nostrum animum facile movet, nam mens nostra tenuis est, et mire mobilis. Haec vero fieri eo modo quo docui, facile hinc possis cognoscere, quoniam illud quod mente cernimus simile est illi quod oculis videmus, ideo

738. *Quorum morte obita,* etc.) Lib. 1. v. 135, 136. Cernere uti videamur eos, audireque coram, Morte obita, quorum tellus amplectitur ossa.

742. *Consistunt*) Quidam codd. *confiunt*, Lambinus; Partim *quae* constant ex harum *facta figuris.*

745. *Convenit*) Alii, *concurrit*, et in sequenti versu, *accrescit*, pro *haerescit.*

753. *Haec fieri* (*ut memoro*) Id totum de quo iam quaeritur per simulacra effici demonstrat v. 8. Res enim illa v. gr. leo, quem cogitamus, prorsus similis est leoni isti quem oculis usurpamus; at dum visus per

Nunc igitur quoniam docui me forte leones
Cernere per simulacra, oculos quaecunque lacessunt;
Scire licet mentem simili ratione moveri
Per simulacra leonum caetera, quae videt aeque,
Nec minus, atque oculi, nisi quod mage tenuia cernit.
Nec ratione alia, cum somnus membra profudit,
Mens animi vigilat, nisi quod simulacra lacessunt
Haec eadem nostros animos, quae, quom vigilamus;
Vsque adeo, certe ut videamur cernere eum quem
Reddita vitaï iam mors, et terra potita 'st.
Hoc ideo fieri cogit Natura, quod omnes
Corporis offecti sensus per membra quiescunt,
Nec possunt falsum veris convincere rebus:
Praeterea, meminisse iacet, languetque sopore,
Nec dissentit, eum mortis, lethique potitum

necesse est ut eodem modo et ab iisdem rebus moveatur mens, quibus oculus movetur. Cum vero supra ostendi me leones, v. gr. videre per simulacra quae oculos movent et lacessunt, certus esse possim mentem pariter moveri per alia leonum simulacra, quae non minus percipit quam oculi sua simulacra cernunt; tantum percipit simulacra tenuiora quam oculi. Nec aliam ob causam cum somnus corpus nostrum occupavit, mens nostra vigilat, nisi quod illa eadem simulacra, quae cum vigilamus, nostros sensus movere solent, tum animos afficiunt: usque adeo vero afficiunt, ut videamur eum cernere, qui iam diu morte sopitus, et terra sepultus iacuit. Hoc autem aliter fieri non potest, quoniam omnes corporis sensus somno veluti obstructi et oppleti quiescunt, nec falsum vero opposito refutare possunt. praeterea, memoria iacet sopita, neque dissentit, docetque illum iampridem mortuum fuisse quem mens putat se vi-

simulacra fiat, per simulacra itidem, quae par visui est, imaginatio.

761. *Nec ratione alia*) Raro vigilantes, at sopitos mortuorum imagines lacessunt; nempe quoniam, v. 41 imagines quaquaversum oberrantes sic in dormientem incurrunt, ut in animum eius penetrantes ipsum pervellant, et earum rerum quarum imagines sunt imaginationem creent. Istos vero iam diu mortuos coram adesse falso credimus, quoniam sensus, quibus solis verum a falso distinguimus, sopiti officium suum facere non possunt; torpet etiam memoria, et illum qui videtur adesse coram mortuum fuisse non amplius meminimus.

765. *Reddita vitaï; etc.*) Id est, cui mors cum vita commutata est; *Lamb.* — *Reddita vita;* Salmasius, a *reddire*: apud Plautum *reddibo* legitur. Faber denique, *reddita vitai iam Pausa;* *Pausa vitae*, mors: ita saepe Lucretius.

770. *Dissentit*) Quid si *discernit*?

Ibid. *Lethique potitum*) Ita saepe

Iampridem, quem mens vivum se cernere credit.
Quod superest, non est mirum simulacra moveri,
Brachiaque in numerum iactare, et caetera membra:
Nam fit, ut in somnis facere hoc videatur imago.
Quippe, ubi prima perit, alioque est altera nata
Endo statu, prior haec gestum mutasse videtur;
Scilicet id fieri celeri ratione putandum 'st.
Multaque in his rebus quaeruntur, multaque nobis
Clarandum 'st, plane si res exponere avemus.

vum videre. Insuper, non est mirandum simulacra moveri, brachia, et reliqua membra in numerum iactare; nam simulacra in somnis haec facere videntur. Quippe cum primum simulacrum evanescit, et aliud alio in statu ortum est, prius illud simulacrum videtur suum gestum mutavisse: momento autem temporis id fieri (alia simulacra evanescere, et alia oriri) putandum est. De hisce rebus multae sunt quaestiones, longaque disputatione opus est, si penitus excutere cupiamus et explicare. Primum quaeritur, quam ob cau-

Plautus; *potitus hostium*, id est, in potestatem hostium redactus.

772. *Quod superest*, etc.) Sed haec simulacra quae per somnum apparent, huc et illuc discurrunt, vagantur, saltant: quoniam, v. 6 dum aliquamdiu in eadem cogitatione perseveramus, non eadem consistente imagine nos utimur, sed pluribus continuo fluxu sibi succedentibus, quae si eodem situ maneant, res immota videbitur, si variato, tum res necessario videbitur mota.

777. *Scilicet id fieri*, etc.) Huic versui codd. subiungunt, *Tanta est mobilitas, et rerum copia tanta*, Tantaque sensibili quovis est tempore in uno, Copia particularum, ut possit suppeditare. Reiiciunt interpretes, nec repugno, quamvis sententia probabilis, et huic loco consentanea elici ex iis possit.

778. *Multaque in his rebus quaeruntur*) Seu *quaerendum* Usque ad v. 820 difficultates quasdam proponit, et explicat: primam v. 9 complectitur; cum per simulacra mens percipiat, unde de re, quacunque libet, cogitamus? voluntatem enim nostram observare et ad nutum accurrere imagines, id quidem ridiculum videtur. Deinde v. 6 cum simulacra apte, numerose, et decore saltare videantur, an ea credemus hos motus didicisse? Ista profecto esset digna philosopho cogitatio. Respondet Lucretius v. 21 praesto adesse omne genus simulacra, sed cum tenuissima sint, animum percipere non posse, nisi se contendat, nam negligentem animum aeque ac negligentem oculum fugiunt tenuia. Deinde in singulis iis, quae nos putamus, temporis momentis, multa sunt momenta, ita ut plurima simulacra, quae sunt maxime mobilia, quolibet momento temporis accurrant, et inter illa imago istius rei de qua cogitare placuit. Haec quidem mihi videtur huius loci sententia.

779. *Exponere*) Seu *expandere* legas perinde est.

Quaeritur in primis, quare, quod quoique libido
Venerit, extemplo mens cogitet eius id ipsum:
Anne voluntatem nostram simulacra tuentur?
Et simulac volumus, nobis occurrit imago?
Si mare, si terram cordi 'st, si denique coelum,
Conventus hominum, pompam, convivia, pugnas,
Omnia sub verbone creat Natura, paratque?
Quom praesertim aliis eadem in regione, locoque
Longe dissimileis animus res cogitet omnis?
Quid porro, in numerum procedere quom simulacra
Cernimus in somnis, et mollia membra movere,
Mollia mobiliter quom alternis brachia mittunt,
Et repetunt oculis gestum pede convenienti;
Scilicet arte madent simulacra, et docta vagantur,
Nocturno facere ut possint in tempore ludos?
An magis illud erit verum, quia tempore in uno
Cum sentimus id, ut cum vox emittitur una,
Tempora multa latent, ratio quae comperit esse:
Propterea fit, uti quovis in tempore quaeque

sam quam primum placuit alicui rem aliquam cogitare exemplo mens illius eam ipsam cogitet: an simulacra voluntatem nostram observant? et occurrit nobis imago simul ac volumus? Si placuit cogitare terram, vel caelum, conventus hominum, pompam, convivia, pugnas, an natura harum omnium rerum simulacra ad nutum nostrum creat et parata habet? Praesertim cum aliorum animi qui in eadem regione et loco nobiscum sunt res longe dissimiles cogitarent? Quid porro, cum in somnis videmus simulacra procedere in numerum, et mollia membra movere, cum molles lacertos alternatim huc et illuc mittunt, et pedum motus pares motui brachiorum fingunt; scilicet arte aliqua imbuta sunt, et docta volitant simulacra, ut noctu ludos exercere possint? An illud magis erit verum, quia in uno tempore cum sentimus hos ludos simulacrorum, ut cum vox una emittitur, multa tempora latent, quae ratio discernit esse in isto uno tempore; et inde fit ut quovis in tempore quaelibet simula-

792. *Repetunt oculis*) Abeat vox *oculis*, et succedat *ollis*, brachiis viz. meliori iure.

793. *Arte madent*) Ita codd. et recte: alii tamen, *valent*.

796. *Cum sentimus id*, etc.) Alii, *Consentimus*, id est, *cum vox emittitur una*. Eiciunt interpretes meliores, nec ego revoco.

Praesto sint simulacra locis in queisque parata?
Tanta est mobilitas, et eorum copia tanta.
Et quia tenuia sunt, nisi se contendit, acute
Cernere non potis est animus; proinde omnia, quae sunt
Praeterea, pereunt, nisi sic sese ipse paravit.
Ipse parat sese porro, speratque futurum,
Vt videat, quod consequitur rem quamque; fit ergo.
Nonne vides, oculos etiam, quom, tenuia quae sint,
Cernere coeperunt, contendere se atque parare,
Nec sine eo fieri posse, ut cernamus acute?
Et tamen in rebus quoque apertis noscere possis,
Si non advertas animum, proinde esse, quasi omni
Tempore semotae fuerint, longeque remotae.
Cur igitur mirum est, animus si caetera perdit,
Praeter quam quibus est in rebus deditus ipse?
Deinde adopinamur de signis maxima parvis;
Ac nos in fraudem induimus, frustramur et ipsi.
Fit quoque, ut interdum non suppeditetur imago

cra in quibuslibet locis praesto et parata adsint? tanta est illorum mobilitas, et tanta ubique copia. Et quoniam haec simulacra tenuia sunt, animus non potest videre illa, nisi (attendat) se contendat, ideoque omnia simulacra, ad quae percipienda ipse seipsum contendendo non parat, inobservata pereunt. Animus autem seipsum parat, et sperat futurum ut videat, quod rem quamque consequitur; ideoque cernit. Nonne etiam observas oculos, cum res tenues et subtiles cernere conantur, sese contendendo ad eas cernendas parare, nec fieri posse ut sine ista contentione acute cernamus? Observare etiam potes, quod nisi animum advertas, res quae menti manifeste obversantur proinde esse ac si a mente tua semper fuerint longe remotae. Cur igitur mirari debemus ista inobservata ab animo perire, ad quae observanda ipse animus non se contendit? Deinde a parvis signis maxima adopinamur, et eo modo nosmetipsos in errores praecipitamus. Accidit etiam ut nonnunquam simulacrum diversi

813. *In rebus deditus*) Sic lib. 3. v. 647. *Et simul in pugnae studio quod dedita mens est.*

815. *Frustramur et*) Codex Vossii, *frustraminis.*

Ibid. *In fraudem induimus nos*) Cicero: *Antiochus in id ipsum quod timebat se inducbat.* Plautus: *Cur vos induitis in eas captiones, quas nunquam explicetis?*

816. *Fit quoque, ut interdum, etc.*) Tertia (si sit alia a praecedentibus) difficultas v. 5 continetur: eadem viz. imago modo mas, modo foe-

Eiusdem generis, sed foemina quae fuit ante,
In manibus vir tum factus videatur adesse;
Aut alia ex alia facies, aetasque sequatur:
Quod ne miremur, sopor, atque oblivia curant.
Illud in his rebus vitium vehementer, et istum
Effugere errorem, vitareque praemeditator,
Lumina ne facias oculorum clara creata,
Prospicere ut possimus; et, ut proferre viai
Proceros passus, ideo fastigia posse

generis adveniat, ita ut quae modo fuit foemina, repente vir fieri videatur, aut res alia diversae plane faciei et diversae aetatis (senex iuvenem) sequatur; haec vero mirari non debemus, quia somno sopiti tum sumus, et maximam partem obliviscimur. At summa contentione animi memento vitare istum errorem qui apud multos obtinuit, neque credas splendidos oculorum orbes ideo factos esse ut videamus, aut longas tibias erectas fuisse, et femora iis innixa

mina, modo puer, et subito senex per somnum apparet: sed ista eo modo quo reliquae explicari potest; saltem in explicandis somniis quorum maximam partem obliti sumus frustra moramur.

821. *Illud in his rebus vitium*, etc.) Gifanius, *Illud in his rebus vitium vehementer* inesto, *Effugere* illorumque errorem praemeditemur. Alii, *Illud in his rebus vitium vehementer* vise *Effugere, errorem vitareque* praemetuenter. Faber: *Illud in his rebus vitium* vitare memento, *Effugere* illorumque errorem praemetuenter. Id est, caute, sedulo, considerate. Nesciu quis, *Illud in his rebus vitium vehementer* nosse Et fugere errorem vitareque praemetuenter. Subauditur χρή, oportet. Nardius denique: *Effugere errorem* illorum, qui haec praemeditentur. Sed de his litigent grammatici. Praecedenti disputationi subiicit v. 35 aliam Epicuri opinionem, quam, nisi providentiam admitteret, explicare et defendere fuit necesse. Haec autem est: nihil in procreandis animalibus providentiae ratio molita est, nam neque oculi facti sunt ad videndum, neque aures ad audiendum, neque lingua ad loquendum, neque pedes ad ambulandum, quoniam prius haec nata sunt quam esset loqui, videre, audire, ambulare: uno verbo, docuit Epicurus, non membra facta ex destinatione ad usum, sed membris casu genitis oblatum usum arreptum fuisse; nam ut quidpiam ob usum fiat aliquem, praecognosci debet usus, aut praeexistere aliquid ex quo is usus necessarius commodusve significetur. Nempe nisi usus quidam praefuisset pugnandi, indormiendi, sitim restinguendi, futurum non fuit ut arma, cubilia, pocula excogitentur. Oculus vero videndi causa non potuit fieri, cum nihil esset visum, et ignoraretur quidnam visio foret; neque auris auditus causa, cum et nihil forat auditum, et nesciretur quid esset auditio; atque ita de aliis.

Surarum, ac feminum pedibus fundata plicari;
Brachia tum porro validis ex apta lacertis
Esse, manusque datas utraque a parte ministras,
Vt facere ad vitam possimus, quae foret usus.
  Caetera de genere hoc inter quaecunque pretantur,
Omnia perversa praepostera sunt ratione;
Nil adeo quoniam natum 'st in corpore, ut uti
Possemus, sed quod natum 'st, id procreat usum:
Nec fuit ante videre oculorum lumina nata;
Nec dictis orare prius, quam lingua creata 'st:
Sed potius longe linguae praecessit origo
Sermonem, multoque creatae sunt prius aures,
Quam sonus est auditus; et omnia denique membra
Ante fuere (ut opinor), eorum quam foret usus:
Haud igitur potuere utendi crescere causa.
  At contra conferre manu certamina pugnae,
Et lacerare artus, foedareque membra cruore,
Ante fuit multo, quam lucida tela volarent:
Et volnus vitare prius natura coëgit,
Quam daret obiectum parmaī laeva per artem.

pedibus fundari, ut possimus ambulare, deinde brachia e validis lacertis formata, et manus agiles et ministras ab utraque parte esse datas, ut ea faciamus quae ad vitam sunt utilia. Et quodcunque dicunt de aliis quibuscunque partibus corporis (nempe illas propter usum fieri) futile et ineptum est et verae philosophiae adversatur: quoniam nulla pars corporis ideo facta est, ut illa possemus uti, sed postquam facta fuit suum usum invenit. Nam videre non fuit ante factos lucidos oculorum orbes, nec loqui antequam lingua facta est; sed potius lingua diu extitit ante sermonem; aures etiam creatae sunt multo prius quam sonus auditus est: breviter, omnia membra, ut puto, fuerunt antequam fuit eorum usus: ideoque non fuerunt facta propter usum. At e contra, pugnare, artus lacerare, et cruore membra foedare, fuit multo ante quam tela fulgentia facta erant, et mittebantur: et natura effecit ut ictum imminentem vitare conaremur, antequam manus sinistra docta fuit clypeum totui

829. (*Quae foret*) Rectius quam *quae ferat.*

834. *Videre*) Vsus videndi, ut recte Lactantius, lib. 3. de Opif. Dei, cap. 6.

845. *Quam daret obiectum*, etc.) Nihil fortasse est quamobrem hic aliud quam quod prima fronte apparet quaeratur, sed nec abs re tamen fuerit dicere, Clypeatos olim, et prae-

Scilicet et fessum corpus mandare quieti,
Multo antiquius est, quam lecti mollia strata;
Et sedare sitim prius est, quam pocula, natum.
Haec igitur possent utendi cognita causa
Credier, ex usu quae sunt vitaque reperta:
Illa quidem seorsum sunt omnia, quae prius ipsa
Nata, dedere suae post notitiam utilitatis;
Quo genere in primis sensus, et membra videmus.
Quare etiam atque etiam procul est ut credere possis,
Vtilitatis ob officium potuisse creari.
Illud item non est mirandum, corporis ipsa
Quod natura cibum quaerit quoiusque animantis;
Quippe etenim fluere, atque recedere corpora rebus
Multa modis multis docui, sed plurima debent
Ex animalibus iis, quae sunt exercita motu;

obiicere: Longe etiam vetustius est dare somno fatigatum corpus quam mollia lecti strata substernere: prius sedare sitim, quam pocula extiterunt. Haec igitur credi possunt facta propter usum, quae apta fore ad hunc vel illum usum iudicavit hominum solertia: omnia vero quae ante suum usum facta fuerunt, se ad aliquem usum applicari posse post exortum suum docuerunt; inter quae sensus et membra praecipue numeranda sunt. Igitur omnino non credendum est illa propter usum fuisse facta. Item non est mirandum quod ipsa natura corporis cuiusque animantis quaerit cibum, nam supra ostendi, multa corpora modis multis fluere et recedere a rebus, plurima vero corpora debent fluere ex iis animalibus quae sunt motu exercita; multa quidem ex interioribus parti-

cipue Peltastas discursare per hostilia castra solitos, eo tantum fine ut obvios protruderent, quo caeterae copiae disturbatos iam et perculsos aggrederentur; *Faber.*

850. *Vitaque*) Ita hoc loco usurpat *vitam*, ut Graeci τὸν βίον, non ζωήν; pro experientia, viz. et *πράξει τῶν ἐν τῷ βίῳ*; *Faber.*

856. *Illud item non est*, etc.) Circa famem at sitim siquis difficultatem moveat, illam v. 49 facile expediet Lucretius: e rebus omnibus multa corpora emittuntur, ex animalibus plurima, multa per poros corporis, multa per os effluunt; subductis autem hisce partibus, caeterae minus cohaereant, ideoque totum corpus languidius fiat necesse est: ut haec intervalla repleantur, cibus sumitur, pariterque potus; inde iterum corpus fit integrum, et vires reficiuntur; potus insuper reprimit calorem istum qui stomachum et viscera nimium torreret.

859. *Sed plurima*) Faber, *plaria.* Nihil muto.

Multaque per sudorem ex alto pressa feruntur,
Multa per os exhalantur, quom languida anhelant:
His igitur rebus rarescit corpus; et omnis
Subruitur natura, dolor quam consequitur rem.
Propterea capitur cibus, ut suffulciat artus,
Et recreet vireis interdatus, atque patentem
Per membra ac venas ut amorem obturet edendi.
  Humor item discedit in omnia quae loca cunque
Poscunt humorem, glomerataque multa vaporis
Corpora, quae stomacho praebent incendia nostro,
Dissupat adveniens liquor; ac restinguit, ut ignem:
Vrere ne possit calor amplius aridus artus.
Sic igitur tibi anhela sitis de corpore nostro
Abluitur, sic expletur ieiuna cupido.
  Nunc quî fiat, uti passus proferre queamus,

bus expressa per sudorem effluunt, multa exhalantur per os cum fessa et fatigata anhelant: hinc fit quod corpus rarescit (minus cohaerent partes), tota natura animalis debilior fit, istamque debilitatem dolor sequitur. Sumitur igitur cibus ut membra labantia fulciret, ut vires resarciret, et oppleret famem per venas omnes et membra hiantem. Potus item discedit in omnia ista loca quae potum poscunt, liquorque adveniens dissipat calidarum particularum congeriem, quae stomachum nostrum torrent et accendunt, easque particulas, ut ignem, extinguit, ne aridus calor nostros artus amplius torrere valeat. Hoc modo anhela sitis de corpore nostro abluitur (sedatur sitis), hoc etiam modo fames expletur. Nunc vero docebo qui fiat ut ambulare et progredi possimus,

866. *Atque patentem*, etc.) Haec et quae sequntur venustissima: ubi enim fames patulis suis faucibus hians, convenientius quam in exsiccatis pene venis hospitetur? et quid accommodatius dici possit quam anhelam sitim de corpore nostro infuso humore ablui?

875, *Nunc qui fiat*, *uti*, etc.) De motu voluntario animalium v. 30 breviter inquirit, et hoc modo explicat: simulacra quaedam quibus voluntas movendi in animo excitari potest, pulsant animum; inde vult animus, et ut perficiat quud voluit, animam sibi coniunctam et per totum corpus diffusam (vid. lib. 2. v. 260) excitat; et inde protruditur tota moles: quoniam vero tanto oneri movendo anima tenuis illa et subtilis substantia impar videretur, aër externus venit in subsidium, qui corporis rarescentis (nam corpora motu exercita rarescunt) poros et meatus subeuns, onus pariter propellit, atque ita corpus ab anima intus laborante, et aëre externo subeunte, ut navis, velis et remis, promovetur.

Cum volumus, varieque datum sit membra movere;
Et quae res tantum hoc oneris protrudere nostri
Corporis insuerit, dicam: tu percipe dicta.
  Dico animo nostro primum simulacra meandi
Accidere, atque animum pulsare, ut diximus ante:
Inde voluntas fit; neque enim facere incipit ullam
Rem quisquam, quam mens providit, quid velit, ante.
At, quod providet, illius rei constat imago.
Ergo animus cum sese ita commovet, ut velit ire,
Inque gredi, ferit extemplo, quae in corpore toto
Per membra, atque artus, animaï dissita vis est:
Et facile 'st factu, quoniam coniuncta tenetur.
Inde ea proporro corpus ferit, atque ita tota
Paullatim moles protruditur, atque movetur.
  Praeterea, tum rarescit quoque corpus, et aër,
Scilicet ut debet qui semper mobilis exstat,
Per patefacta venit, penetratque foramina largus;
Et dispergitur ad parteis ita quasque minutas

et huc et illuc membra nostra pro libitu movere; dicam insuper quae res ponderosam nostri corporis molem solet protrudère: tu vero dictis meis te attentum praebe. Dico igitur primo imagines progrediendi ab animum nostrum advenire, eumque pulsáre ut supra docui; inde voluntas fit: nemo enim incipit facere ullam rem antequam animus providit quid velit; at necesse est ut sit imago illius rei quam providet. Igitur cum animus ita se movet, ut velit progredi, statim pulsat animam quae per totum corpus diffusa est; facile autem potest istam animam pulsare quia isti unita iungitur: ista vero anima deinceps corpus pulsat, atque ita paulatim tota moles corporis protruditur et movetur. Praeterea, corpus tum rarescit, et aër; hoc enim debet facere cum semper mobilis existat, copiosus apertos meatus ingreditur, et ad singulas minutas

Tenuia quidem haec sunt instrumenta, sed et ventus tenuis qui magnam navim protrudit; manus debilis, at navim regit et gubernaculum contorquet; et machinae quaedam vi non magna agitatae, immensa pondera sustollunt.

876. *Varieque*) Melius quam *vareque*, quod quidam codd. exhibent.

883. *At, quod providet*, etc.) At id quod mens praevidet, illius rei, quam quis facere instituit, est imago; *Lambinus*. Aliam sententiam, et quam veriorem existimo, secutus sum.

890. *Tum rarescit*) Animalium, quae sunt motu exercita, rarescit corpus: vid. v. 860.

Corporis: hinc igitur rebus fit utrinque duabus,
Corpus uti, ut navis velis, ventoque, feratur.
Nec tamen illud in his rebus mirabile constat,
Tantula quod tantum corpus corpuscula possint
Contorquere, et onus totum convertere nostrum.
Quippe etenim ventus subtili corpore tenuis
Trudit agens magnam magno molimine navim;
Et manus una regit quantovis impete euntem:
Atque gubernaclum contorquet quolibet unum.
Multaque per trochleas, et tympana pondere magno
Commovet, atque levi sustollit machina nisu.
Nunc quibus ille modis somnus per membra quietem

partes corporis dispergitur; atque ita fit ut duabus hisce rebus (anima et aëre) corpus, ut navis remis atque velis, feratur. Nec vero mirandum est tam tenuia corpora tantam molem movere, et nostri corporis pondus protrudere valere. Nam ventus qui est tenue et subtile corpus magno impetu ingentem navim protrudit: una etiam manus regit istam navim magno licet impetu protrusam; et unum gubernaculum quocunque libet gubernatori dirigit: denique machina minima vi acta per trochleas et tympana movet, et in altum tollit res magni ponderis. Nunc quibus modis gratissimus ille somnus quietem in membra

894. *Hinc igitur*) *His igitur*, Faber: et versu sequenti pro *velis ventoque*, optime coniecit Gassendus legendum, *remis ventoque*, alioqui *velis* et *vento* una eademque res significaretur. Gifanius vero: *Corporis ut haec navis velis ventoque feratur* inepte.

902. *Quolibet unum*) Rectius forsan quam *una* viz. manus, vel *unus* navis rector.

903. *Trochleas*) Vulgo, *Poulie*. *Tympanum* autem est rota e solidis tabulis facta.

905. *Nunc quibus ille modis*, etc.) Animal omnibus sensuum operationibus perfunctum in cubili collocat Lucretius; non tamen deserit, sed dum dormit, contemplatur, de *somno* usque ad v. 958. et de *insomniis* quibus agitatur usque ad v. 1030. disputans. Somnus autem fit, cum ita labefactatur anima, ut artus suffulcire non valeat (anima enim est corporis fundamentum), inde membrorum languor, et sensuum remissio: quod autem perturbatur anima, illud quidem manifestum est, nam corpus ab aëre externo et ab aëre inspirato perpetuo labefactatur; aër enim iste non tantum corporis superficiem radit, sed poros et meatus pervadens ad partes intimas admittitur, easque verberat. Inde prima corpora disiunguntur, eamque disiunctionem ipsius animae dissolutio sequatur necesse est, ita ut pars eiiciatur, pars (ut Plinii verbis utar) in mediam sese recedat; reliqua vero pars distracta nimis per membra di-

Inriget, atque animi curas e pectore solvat;
Suavidicis potius, quam multis versibus, edam,
Parvus ut est cycni melior canor, ille gruum quam
Clamor, in aetheriis dispersus nubibus austri.
Tu mihi da tenueis aureis, animumque sagacem,
Ne fieri negites, quae dicam posse; retroque
Vera repulsanti discedas pectore dicta;
Tutemet in culpa quom sis, ne cernere possis.
Principio somnus fit, ubi est distracta per artus
Vis animae, partimque foras eiecta recessit;
Et partim contrusa magis concessit in altum:
Dissolvuntur enim tum demum membra fluuntque.
Nam dubium non est, animaï quin opera sit

inducit, metus, curas, omnemque solicitudinem a pectore removet; docebo suavi potius quam longo carmine, ut parvus brevisque oloris cantus gratior est, quam iste gruum magnus strepitus, qui longe lateque per aëra diffunditur. Tu, O Memmi, acutas (attentas) aures mihi praebe, et animum sagacem, ne neges ea fieri posse, quae ego affirmo facta, tuoque animo vera mea dicta reiiciente dogmata nostrae philosophiae tanquam falsa averseris, cum tua tantum culpa fit quod ista non intelligas, et habeas perspecta. Primo, fit somnus, cum anima per artus distracta est, et partim e corpore eiecta effluxit, partim in interiores corporis recessus contrusa se recepit; nam tum demum membra dissolvuntur, et languent. Nam non dubitandum est, quin

spergatur. Hinc denique intelligi potest cur cibum aut lassitudinem gravissimus somnus sequatur: nam cibus obturat nimis atque infarcit istos meatus per quos anima debet libere ferri, inde maior dispersio aut constipatio animae; lassitudine vero debilior fit corpus atque inde eadem sequuntur. Ὑπνός τε γίνεται πονουμένων τῶν τῆς ψυχῆς μερῶν τῶν κατ' ὅλην τὴν σύγκρισιν παρεσπαρμένων, ἢ ἐγκατεχομένων, ἢ διαφορουμένων, ἤτε καὶ συμπιπτόντων τινῶν τοῖς ἐσπαρμένοις, τὰ μὲν ἐξωθούντων, τὰ δὲ συνταραττόντων. Epicurus ad Herodotum.

Ibid. *Ille—Somnus*) Non temere ponitur *ille*; ἐξοχὴν enim significat, ut alibi; a quo viz. tot et tanta in humanum genus promanant bona.

906. *Inriget*) Virgilius, *Placidam per membra quietem* Inrigat. Nunquam vox venustior: Latini enim proprie *rigua* appellant id genus rigationis quae rivo fit et sulco; hinc *rigua Nili* Plinio sunt rivi, et διώρυγες e Nilo ductae, et *riguae aquae dulcis* apud eundem, derivationes ex aqua dulci. Qui autem intelligit quomodo quies artus omnes et venas permanat, haec etiam intelliget.

910. *Tenueis aureis*) Alii *teneras* interpretantur, ego vero *acutas*: Lucretius, lib. 1. 45. vacuas aures.

912. *Discedas*) Melius quam *discedant*.

Sensus hic in nobis, quem cum sopor impedit esse,
Tum nobis animam perturbatam esse putandum 'st,
Eiectamque foras, non omnem; namque iaceret
Aeterno corpus perfusum frigore lethi:
Quippe ubi nulla latens animaî pars remaneret
In membris, cinere ut multa latet obrutus ignis,
Vnde reconflari sensus per membra repente
Possit, ut ex igni caeco consurgere flamma.
Sed quibus haec rebus novitas confletur, et unde
Perturbari anima, et corpus languescere possit,
Expediam: tu fac ne ventis verba profundam.
Principio, externa corpus de parte necessum 'st,
Aëriis quoniam vicinum tangitur auris,
Tundier, atque eius crebro pulsarier ictu:
Propterea que fere res omnes, aut corio sunt,
Aut seta, aut conchis, aut callo, aut cortice tectae.
Interiorem etiam partem spirantibus aër
Verberat hic idem cum ducitur, atque reflatur.
Quare utrinque secus quom corpus vapulet, et quom

animae opera in nobis sit hic sensus, quem sensum esse cum somnus impediat, tum putandum est nostram animam perturbatam, et foras eiectam esse, non vero totam animam, tum enim corpus iaceret aeterno mortis frigore perfusum (mortuum foret animal): quoniam nulla latens pars animae remaneret in membris, ut ignis latet plurimae cineri suppositus, e qua subito per membra sensus reaccendi possit, ut flamma ex igni isto cineri supposita consurgere. At quibus rebus haec mutatia fiat, unde ista animae perturbatio, et iste languor corporis oriatur, ego explicabo; tu interim effice ne verba mea inaniter profundam. Primum, necesse est ut exterior pars corporis, quoniam ab aëre circumambiente tangitur, tundatur, et crebro aëris istius ictu pulsetur: et hanc ob causam omnes fere res tectae sunt coria, aut setis, aut concha, aut callo, aut cortice. Idem etiam aer, cum ducitur et reflatur ab animalibus spirantibus, tundit et pulsat interiorem partem corporis: quapropter cum corpus ex utraque parte (interiori atque exteriori) pulsatur, et cum per poros usque ad pri-

925. *Reconflari*) Ita supra, *accensi sensus*, et *accendunt sensus.*

926. *Caeco*) Ita codd. et recte: vulg. *tecto.*

932. *Tundier*) Recte; ut. v. 955. *contusa*. Alii, *trudier.*

933. *Propterea que*, Id est, ut res sint ab iniuria aëris externi tutiores, et munitiores.

934. *Aut seta*) Gifanius, *aut etiam*: alii, *aut cute conclusae.*

Perveniant plagae per parva foramina nobis
Corporis ad primas parteis, elementaque prima;
Fit quasi paullatim nobis per membra ruina.
Conturbantur enim positurae principiorum
Corporis, atque animi, sic, ut pars inde animaî
Eiiciatur, et introrsum pars abdita cedat;
Pars etiam distracta per artus, non queat esse
Coniuncta inter se, nec motu mutua fungi;
Inter enim sepit aditus Natura, viasque:
Ergo sensus abit mutatis motibus alte.
Et quoniam non est quasi quod suffulciat artus,
Debile fit corpus, languescunt omnia membra;
Brachia, palpebraeque cadunt, poplitesque procumbunt.
  Deinde cibum sequitur somnus, quia quae facit aër,
Haec eadem cibus, in venas dum diditur omneis,
Efficit; et multo sopor ille gravissimus exstat,

mas partes, et prima corporis nostri elementa penetrent ictus, atque illa percutiant, paulatim per omnia nostra membra fit ruina. Nam seminum corporis atque animi dispositio et ordo ita perturbatur, ut inde foras eiiciatur pars animae, alia vero pars introrsum recedat; pars autem per membra nostra ita distracta, ut nullus maneat inter particulas connexus, nec in motus mutuos consentire possint; natura enim vias per quas ferri debent particulae opplet et obturat: nullus igitur manet sensus, quoniam nulli sunt motus, qui sunt ad sensum necessarii. Et quoniam non est aliquid quod membra quasi sustineret, corpus fit debile, omnia membra languent, brachia, et palpebrae cadunt, nec poplites corporis pondus amplius suffulciunt. Deinde somnus sequitur cibum, quoniam illa quae aër facit, cibus, cum in venas omnes distribuitur, efficit; et

945. *Motu mutua fungi*) Sic lib. 2. v. 75. *Inter se mortales mutua vivunt.*

946. *Aditus*) Gifanius, *coitus*: sed illius codicibus Lambini coniecturam libenter praefero.

947. *Alte*) Penitus. Qui aliter sentit, idem cum Fayo *alte*, intus seu intrinsecus, inepte interpretetur.

950. *Procumbunt*) Gifanius, *procubant*, ut luxatus versus luxatis poplitibus conveniat; pulide. *Cubant pro*, Turnebus. Alii autem legunt, ...*Poplitesque cubanti*, et subiungunt, *Saepe etiam summittuntur, viresque resolvunt.* Alii, *Saepe tama summittuntur, viresque resolvunt.* Dicitur autem *tama*, cum labore viae sanguis in crura descendit, et tumorem facit; *Festus.* Lambinum vero sequor, qui legit *procumbunt*, et versum *saepe* etc. reiicit.

Quem satur, aut lassus capias, quia plurima tum se
Corpora conturbant magno contusa labore:
Fit ratione eadem coniectus porro animaï
Altior, atque foras eiectus largior eius,
Et divisior inter se, ac distractior intus.
Et quoi quisque fere studio devinctus adhaeret,
Aut quibus in rebus multum sumus ante morati,
Atque in qua ratione fuit contenta magis mens,
In somnis eadem plerumque videmur obire:
Causidici causas agere, et componere leges;
Induperatores pugnare, ac proelia obire;
Nautae contractum cum ventis cernere bellum;
Nos agere hoc autem, et naturam quaerere rerum

ille somnus est multo gravissimus, quem capis cum satur es vel lassus, quoniam tum plurima corpora magno isto labore, quem lassus peregit, agitata, seinvicem perturbant; et inde fit ut anima in partes interiores longius recedat, ut maior illius pars foras eiiciatur, et ut particulae animae quae intus manent, sint n seinvicem divisae magis et distractae. Plerumque etiam accidit, ut cui studio quisque deditus sit, aut in quibus rebus multum ante (dum vigilavimus) versati sumus, et in qua meditatione animus fuit magis attentus, frequenter videamur obire eadem in somno. Causidici videntur causas agere, legesque interpretari; imperatores pugnare et certamina committere; nautae cum ventis et procellis certare; ego autem videor agere quod nunc aga, disputare, rerum

954. *Quia plurima*, etc.) De somno saturi iam actum est, at quatuor versus, qui deinceps sequuntur, docent, cur gravissimus sit ille somnus quem lassus capiat; atque inde facile intelligi potest quid velint voces *magnus labor*, v. 955. ab interpretibus nondum satis explicatae.

959. *Et quoi quisque*, etc.) Iam de insomniis. Censet autem Epicurus, ut supra declaratum est, animos dormientium externis et adventitiis simulacris pulsari; inde insomnia: quod vero ea somniemus maxime quibus per vigiliam studiosa incubuerimus, cum omne genus simulacra praesto adsint, id fit, quia isti meatus, per quos toties intrarunt simulacra, patent; et facilius admittunt imagines quae ad ista studia, quam quae ad res alias pertinent. Et non tantum hominum sed aliorum animalium insomnia hoc modo explicari possunt. Alia autem insomnia magis terrent quam alia, nec id quidem mirum; ea enim terreant necesse est et acrius lacessant, quorum simulacra e seminibus asperis compacta sunt, et pungunt mentes in quas incidunt.

963. *Componere leges*) Sunt qui legunt *lites*.

965. *Contractum—cernere bellum*) Gifanius, *degere bellum*: at Plautus, *certamen cernere*.

Semper, et inventam patriis exponere chartis.
Caetera sic studia, atque artes plerumque videntur
In somnis animos hominum frustrata tenere.
Et, quicunque dies multos ex ordine ludis
Adsiduas dederunt operas, plerumque videmus,
Quom iam destiterint ea sensibus usurpare,
Reliqüas tamen esse vias in mente patenteis,
Qua possint eadem rerum simulacra venire:
Permultos itaque illa dies eadem obversantur
Ante oculos, etiam vigilantes ut videantur
Cernere saltanteis, et mollia membra moventeis;
Et citharae liquidum carmen, chordasque loquenteis
Auribus accipere, et concessum cernere eundem;
Scenaïque simul varios splendere decores.
Vsque adeo magni refert studium, atque voluntas,
Et quibus in rebus consuerint esse operati
Non homines solum, sed vero animalia cuncta.
Quippe videbis equos forteis, cum membra iacebunt,
In somnis sudare tamen, spirareque saepe,
Et quasi de palma summas contendere vireis,
Tunc quasi carceribus patefactis saepe quiete.

naturam perpetuo quaerere, et inventam Latinis carminibus explicare. Similiter caetera studia et artes quibus homines dediti sunt, illorum animos dum dormiunt, specie inani plerumque detinent. Quicunque etiam multos dies continuos in ludis spectandis occupati fuerunt, saepe videmus, postquam desierunt illa suis sensibus percipere, retinere patulos quosdam in animo meatus, per quos eadem rerum simulacra ingredi possunt; et hanc ob rationem illa eadem ante oculos per multos dies obversantur, adeo ut illi, etiam dum vigilant, videantur sibi videre saltantes, et agiles artus moventes, audire insuper suaves cantus, et resonantes lyrae chordas, eundem concessum videre, et splendentia varia theatri ornamenta. In hisce rebus tanti momenti est studium et consuetudo, tanti etiam refert quibus in studiis versantur non tantum homines, sed cuncta animalia. Nam saepe videbis fortes equos, cum quiescant membra, in somnis tamen sudare, anhelare, et, quasi carceribus patefactis, summis viri-

973. *Reliqüas tamen*) His verbis voculam *at* praeponit Gifanius, cui nullus placet versus nisi vitiosus.

987. *Tunc quasi carceribus*, etc.) Hunc versum reiiciunt interpretes, retineri tamen posse iudicat Lam-

Venantumque canes in molli saepe quiete
Iactant crura tamen subito, vocesque repente
Mittunt, et crebras redducunt naribus auras,
Vt vestigia si teneant inventa ferarum:
Expergefactique sequuntur inania saepe
Cervorum simulacra, fugae quasi dedita cernant;
Donec discussis redeant erroribus ad se.
At consueta domi catulorum blanda propago
Degere, saepe levem ex oculis, volucremque soporem
Discutere, et corpus de terra conripere instant,
Proinde quasi ignotas facies, atque ora tuantur.
Et quam quaeque magis sunt aspera semina eorum,
Tam magis in somnis eadem saevire necessum'st.
At variae fugiunt volucres, pennisque repente
Sollicitant Divûm nocturno tempore lucos,

bus de palma certare. Canes venatorum cum somno vincti iaceant, subita crura sua movent, latratus emittunt, et crebro attrahunt aërem, quasi odorantes ferarum vestigia; imo e somno excitati saepe persequuntur inania simulacra cervorum quasi cernerent fugientia, donec dissipatis tandem erroribus ad sese redeant (inani specie se detineri sentiunt). Verum blandi catuli qui domi mollem vitam agunt, saepe festinant levem volucremque somnum discutere ex oculis, et de terra sua corpora attollere, quasi cernerent ignotos aliquos homines domum ingressos. Et quo magis aspera sunt simulacrorum semina, eo acrius lacessant in somnis, et terreant necesse est: sic variae aves sibi fuga consulunt, alisque suis per divorum lucos noctu cum strepitu feruntur, si forsan

binus, si legatur, e lib. 2. 263. *Tunc quasi carceribus patefactis* tempore puncto. e quo loco forsan in locum alienum delatus est.

994. *Erroribus*) Ita Turnebus, et recte quidem; valeant autem codd. Gifanii cum suis *terroribus*; quid enim terreant canes vestigia ferae, leporis forsan, persequentes?

996. *Degere*, etc.) Hunc versum postulante sententia inseruit Lambinus.

999. *Semina eorum*) Viz. canum; Lambinus: sed fallitur interpres, nam tota de canibus disputatio absoluta est, et iam agitur de insomniis terrificis, quae excitantur a simulacris fluentibus e rebus quae ex asperis seminibus componuntur: rectius igitur legendum *seminiorum*; seu potius *semina rerum*.

1002. *Sollicitant*, etc.) Agnasce scamma Lucretio dignum; Divi viz. hospites suas aves ab imagine accipitris tueri non valent.

Accipitres somno in leni si proelia, pugnasque
Edere sunt persectantes, visaeque volantes.
Porro hominum mentes magnis quae motibus edunt?
Magna etenim saepe in somnis faciuntque, geruntque.
Reges expugnant, capiuntur, proelia miscent;
Tollunt clamores, quasi si iugulentur ibidem:
Multi depugnant, gemitusque doloribus edunt;
Et quasi pantherae morsu saevique leonis
Mandantur, magnis clamoribus omnia complent.
Multi de magnis per somnum rebu' loquuntur,
Indicioque sui facti persaepe fuere:
Multi mortem obeunt, multi de montibus altis
Se quasi praecipitent ad terram corpore toto,
Exterrentur, et ex somno, quasi mentibu' capti,
Vix ad se redeunt permoti corporis aestu.
Flumen item sitiens, aut fontem propter amoenum
Adsidet, et totum prope faucibus occupat amnem.
Pusi saepe lacum propter, se, ac dolia curta,

accipitres volantes, impetum facientes, aut persequentes in somnis videant. Deinde, hominum mentes quot et quanta in somnis vehementer agunt! Expugnant reges, capiuntur, miscent praelia, clamores tollunt quasi lethale vulnus accepissent; multi dimicant, et quasi vulnerati prae dolore gemunt, et quasi a panthera aut saevo leone lacerarentur, magnis clamoribus complent omnia. Multi in somnis saepe de negotiis magni momenti garriunt, et saepe consilia sua et facinora prodiderunt. Multi sibi videntur mortem obire, de altis montibus multi se quasi ad terram toto corpore praecipites mittunt; perterrentur, ita ut e somno excitati mentibus capti videantur, et vix ad se redeant, animo ab agitato corpore tantopere concusso. Item sitiens iuxta flumen aut fontem amoenum sedet, et totum prope amnem ore suo haurit. Pueri etiam somno sepulti credunt se iuxta lacum aut curta dolia, vestes suas attollere, ut sacoa-

1004. *Visaeque volantes*) Dicebant veteres, *haec accipitris*; Faber.

1020. *Pusi*) *Pusi*, *puri*, *pueri*, legi poteat, eadem enim omnium significatio. *Faber.*

Ibid. *Dolia curta*) In urbe populosissima, si qua unquam fuit (Romam dico), dolia in angulis platearum erant, in quae peregrini homines, vel cives, qui de faciendo domi lotio (sic enim loqui solent Latini) antequam in publicum prodirent, non cogitârant, vesicam exonerare soliti fuerunt: unice ad hunc locum facit quod apud Macrobium legere est, lib. 2. cap. 12. Saturnal. *Inde ad co-*

Somno devincti credunt extollere vestem,
Totius humorem saccatum ut corpori' fundant:
Cum Babylonica magnifico splendore rigantur.
Tum, quibus aetatis freta primitus insinuantur,
Semen ubi ipsa dies membris matura creavit;
Conveniunt simulacra foris e corpore quoque,
Nuntia praeclari voltus, pulchrique coloris:
Qui ciet inritans loca turgida semine multo,
Vt, quasi transactis saepe omnibu' rebu' profundant
Fluminis ingenteis fluctus, vestemque cruentent.
Sollicitatur id in nobis, quod diximus ante,

tum humorem totius corporis effundant; cum tamen purpurea strata Babylonica isto humore conspergantur. Praeterea, illis quibus prima adolescentia effervescit, cum matura rebus veneriis aetas semen in membris coxit, simulacra quaedam e corpore aliquo formoso fluentia, et speciem pulchri et venusti vultus prae se ferentia adveniunt, et receptacula multò semine turgida ita irritant, ut saepe, quasi res ipsa peracta fuisset, ingentes seminis fluctus profun-

mitium vadunt, ne litem suam faciant; dum enni, *nulla est in angiporto amphora, quam non impleant, quippe qui vesicam plenam vini habeant.* *Curta* autem, semifracta, ad eos usus satis apta. Caeterum dolia illa erant lateritia, vel figlini operis, non lignea; *Faber.*

1022. *Humorem saccatum*) Honeste positum pro *lotio*: iisdem vocibus utitur Arnobius: notum quid sit *saccus* et *saccatus* cum de vino et laticibus percolandis agitur. Martialis: *Caecuba saccentur, quaeque annus coxit opimi.*

1023. *Cum Babylonica magnifico splendore*) Babylonica strata magnifica et splendida, ut apud Virg. *Equos splendore nivali.*

1024. *Tum, quibus aetatis, etc.*) Vbi quidam Lucretii immodestiam, ibi ego illius artem agnosco et suspicio: neque profecto ille unquam aliquid de huiusmodi insomniis, nisi ad connectendam sequentem de libidine et amore disputationem necessaria fuisset istorum explicatio.

Ibid. *Aetatis freta*) Aetatis aestus, et fervor, adolescentia scilicet; *Faber.*

1026. *E corpore quoque*) *Quoique*, Gifanius.

1029. *Transactis—omnibus rebus*) Quasi τὴν Ἀφροδίτην τελέσαντες, uti optimum scriptorem, et harum rerum peritum loqui scimus. *Faber.* Theocritus, Idyll. 2. Επράχθη τὰ μέγιστα ....

1030. *Fluminis*) Alii, *seminis.*

1031. *Sollicitatur id in nobis, etc.*) Tota libido, tam quae ad animum, tam quae ad corpus spectat v. 18 explicatur: formosa viz. simulacra animum commuveot, ille vero semen ex omnibus membris in partes genitales deducit, quae partes tument, et deinde res ipsa peragitur. Praeter haec nec Venerem nec Cupidinem expectes.

Semen, adulta aetas cum primum roborat artus:
Namque alias aliud res commovet, atque lacessit;
Ex homine humanum semen ciet una hominis vis.
Quod simulatque suis eiectum sedibus exit,
Per membra, atque artus decedit corpore toto
In loca conveniens nervorum certa; cietque
Continuo parteis genitaleis corporis ipsas:
Inritata tument loca semine, fitque voluntas
Eiicere id, quo se contendit dira libido;
Idque petit corpus mens, unde 'st saucia amore:
'Namque omnes plerunque cadunt in volnus, et illam
'Emicat in partem sanguis, unde icimur ictu,
'Et si comminus est, hostem ruber occupat humor.
  Sic igitur, Veneris qui telis accipit ictum,
Sive puer membris muliebribus hunc iaculatur,

dant, et vestem contaminent. Semen autem illud, de quo modo mentionem fecimus, in nobis sollicitatur, cum primum matura aetas robustos artus effecit: aliud enim res alias agitat et irritat, sola vero imago humana humanum semen elicit ex homine; quod simul ac e propriis suis receptaculis eiicitur, per membra et artus e toto corpore defluit, et in certos quosdam nervorum meatus receptum, continuo irritat partes genitales corporis; partes vero istae semine irritatae tument, et inde oritur voluntas eiiciendi illud semen in illam partem in quam fertur libido: et mens tendit in illud corpus a quo vulnus amoris accepit; nam plerumque omnes cadunt in vulnus, et sanguis cum impetu erumpit in illam partem unde percutimur, et ruber liquor aspergit percussorem cominus adstantem. Similiter qui telis Veneris transfigitur, sive puer mollis et deli-

1034. *Vna hominis vis*) Sive imago formosi corporis commovens animum, sive animus ipse semen e toto corpore deducens.

1036. *Corpore toto*) *Toto* inquit, quod non temere; hinc itaque saepissime fit ut mutilati parte aliqua corporis mutilatos etiam gignant, quod certissimis exemplis probari possit; *Faber*. Hoc quidem verum, sed aliud agebat Lucretius, quod alii coniiciant melius quam ego exprimam.

1040. *Dira libido*) Huic quidam subiiciunt, *Incitat irritans loca turgida semine multo*: frustra.

1043. *Namque omnes plerunque*, etc.) Hunc et duo sequentes versus reiiciunt interpretes, qui tamen ad rem facere, et non indigni Lucretio videntur.

1047. *Membris muliebribus*) *Mollicellis, delicatis, quae meram spirant Cyprin*; Faber. Quaenam vero sint *membra pueri muliebria*, inquirant qui nesciunt: certe puer mollicellus et delicatus aeque ac *mulier toto corpore* amorem iactaret. Sed recte Faber.

Seu mulier toto iactans e corpore amorem,
Vnde feritur, eo tendit, gestitque coire,
Et iacere humorem in corpus de corpore ductum:
Namque voluptatem praesagit multa cupido.
Haec Venus est nobis, hinc autem 'st numen amoris:
Hinc illae primum Veneris dulcedinis in cor
Stillavit gutta, et successit fervida cura;
Nam si abest quod ames, praesto simulacra tamen sunt
Illius, et nomen dulce obversatur ad aureis.
Sed fugitare decet simulacra, et pabula amoris

cotus illum iaculatur, sive mulier e toto corpore amorem iactans, in id tendit a quo percutitur, et coire cupit, et semen de omni parte sui corporis deductum in istud corpus a quo ictum accepit eiicere: nam vehemens cupido praesagit voluptatem futuram esse; haec nobis Venus *est, hinc* Amor, *hinc gutta illius dulcedinis veneris in cor stillavit, et cura fervida sequitur; nam si id quod amas absit, praesto tamen adsunt simulacra illius, et nomen dulce ad aures obversatur. Sed omnibus utile erit fugare simulacra, et a se longe depellere*

1052. *Hinc autem 'st nomen amoris*) Levis est mutatio, tamen necessaria: leg. *numen.*

1054. *Fervida cura*) Eam lectionem certe quilibet probabit qui ex animi sententia dixit .... *Nunc scio quid sit amor.* Cura illa, de amore dico, fervida est, coquit, urit ille nitor, μαλερὸν βέλος, πυροέντα βέλεμνα, πυρὶ πάντα βιβάπτει; *Faber.* Probabit etiam ille, qui observat, Lucretium ortum cupidinis, atque incrementum explicare; primum Veneris gutta in cor stillat, deinde vehemens cupido, quae per simulacra iugiter advenientia, imo per fabulas, nutritur.

1057. *Sed fugitare decet*) In toto Latio, quantum quantum est, nihil, ut opinor, quidquam leges, quod aeque legi oporteat atque eos versus qui hunc sequuntur. Nam multis argumentis probat Poëta, certissimam homini pestem ab-re venerea esse; atque adeo cane peius et angue vitari oportere nugivendulas istas mulierculas, quae suos amatores effraenatos ductitant; denique rem, famam, sanam mentis corporisque valetudinem ea via defluere ostendit. Sed Lucretius quo fine scripsit? an ut lenoninas operas praeberet, et ex pessimo omnium mercimonio rem faceret auctiorem? Hoc quidem multis temporibus alii poëtae fecerunt, quibus profuit, et nunc fortasse nonnullis prodest. Sed vitae integritas, gravitasque morum, ac tot saluberrima praecepta hic illic per totum opus sparsa huiusmodi suspicionem longe a Lucretio amoliuntur. Haec de consilio Poëtae Faber, nec falso: nihil de dictione, quae tamen est purissima, nec Lucretium in ulla parte totius operis quam in hac magis diligentem inveniés; ita vero simplex et significans, ut interpretationem non admittat. Quippe in iis vocibus quae

Absterrere sibi, atque alio convertere mentem;
Et iacere humorem conlectum in corpora quaeque,
Nec retinere semel conversum unius amore:
Et servare sibi curam, certumque dolorem.
Vlcus enim vivescit, et inveterascit alendo,
Inque dies gliscit furor, atque aerumna gravescit,
Si non prima novis conturbes volnera plagis,
Volgivagaque vagus Venere ante recentia cures,
Aut alio possis animi traducere motus.
Nec Veneris fructu caret is, qui vitat amorem;
Sed potius, quae sunt sine poena, commoda sumit:
Nam certa, et pura est sanis magis inde voluptas,
Quam miseris, etenim potiundi tempore in ipso
Fluctuat incertis erroribus ardor amantum:
Nec constat quid primum oculis, manibusque fruantur.

omnia quae nutriunt amorem, et mentes suas alio convertere; collectum semen in quaeque corpora iacere, nec fovere amorem unius semel conceptum, et sibi servare certam curam, et certum dolorem: fervida enim ista cura viget, et inveterascit dum alitur, indies maior fit furor, et gravior aerumna, si non conturbent prima vulnera novis vulneribus (si veterem amorem non novo quodam amore deleant), vagique volgivaga Venere recentia vulnera quam primum sanent; aut alio impetum libidinis convertant. Neque ille caret voluptate Veneris qui amorem vitat, sed fruitur illius commodis malorum expers: nam qui mentem sani sunt nec cura agitati, sinceram magis certamque voluptatem percipiunt quam qui perdite amant; in ipso enim tempore potiundi qui vehementer amant erroribus incertis fluctuant; nec certo sciunt quid primum manibus aut oculi,

parum verecundae sunt, Latium, saltem quod ego scio, non est copiosum; *Latina* quidem habet et *Romana* verba (vid. Martialis lib. 11. Ep. 20.): sed ea tamen parce invenit, et parcius utitur.

1058. *Absterrere sibi*) Infra, *Nec divina satum genitalem numina quiquam* Absterrent. Alii tamen coniiciunt legendum, *Abstergere sibi.*

1060. *Conversum unius amore*) Revocandam arbitror quorundam codicum lectionem, quae talis est, *Nec retinere semel* conceptum *unius amorem.* Id verius quam si Tripode ex *Phoebi*; Faber.

1062 *Vlcus*) Vid. Mart. Ep. 60. lib. 11.

Ibid. *Inveterascit*) Terentius, Prol. Hecyr. v. 12. *Novas qui exactas feci ut inveterascerent.* Donatus, *inveterascerent*, in consuetudinem venirent. Et Cicero 4. Tuscul. *Inveteratio* autem, ut in corporibus, aegrius depellitur quam perturbatio.

1064. *Conturbes*) Quo modo Catullus ad Lesbiam, *Dein cum millia multa fecerimus, Conturbabimus illa;* etc.

Quod petiere premunt arcte, faciuntque dolorem
Corporis, et denteis inlidunt saepe labellis,
Osculaque adfigunt, quia non est pura voluptas:
Et stimuli subsunt, qui instigant laedere idipsum,
Quodcunque est, rabies unde illae germina surgunt.
Sed leviter poenas frangit Venus inter amorem,
Blandaque refraenat morsus admista voluptas.
Namque in eo spes est, unde 'st ardoris origo,
Restingui quoque posse ab eodem corpore flammam;
Quod fieri contra coram natura repugnat:
Vnaque res haec est, quoius quam pluria habemus,
Tam magis ardescit dira cuppedine pectus.
Nam cibus, atque humor membris adsumitur intus,
Quae quoniam certas possunt obsidere parteis,
Hoc facile expletur laticum, frugumque cupido;
Ex hominis vero facie, pulchroque colore,
Nil datur in corpus praeter simulacra fruendum
Tenuia, quae vento spes raptat saepe misella.
Vt bibere in somnis sitiens quom quaerit, et humor

fruatur. Quod cupiverunt arcte premunt, corpori dolorem inferunt, mordent labella, et adfigunt oscula, quia voluptas non est sincera, et subsunt aliqui stimuli, qui instigant laedere id ipsum, quodcunque est, a quo rabies ista excitatur. Sed Venus facit ut amatorius hic furor minus laedat, et blanda voluptas admista acres morsus cohibet. Nam sperant amantes ardorem suum restingui posse ab eodem corpore a quo accendebatur, quod tamen factu est impossibile; et haec una res est, qua quo magis fruimur, eo magis viget dira cupido in pectore. Nam cibus et potus in stomachum descendunt, et quoniam certa loca implere possunt, ideo cibi et potus cupido facile expletur: at ex facie formosi hominis nihil profluit quod sibi assumat corpus, praeter simulacra tenuia et inania. Vt cum sitiens in somnis bibere conatur, nullus tamen liquor

1077. *Rabies—illae*) *Illius rabiei*; ita enim veteres. v. 1053. *illae* dulcedinis.

1082. *Coram*) MS. *totum*.

1090. *Quae vento spes raptat saepe misella*) Reiicit Lambinus Gifanius, *Quae vento captat spes saepe misella. Vento* pro *frustra*, id est, quae non tam sibi quam vento, ut ea ille differat, captat: ita mox, *frustraque laborat*. Hunc vero locum sex septemve dies in animo versans Faber tandem ad veram lectionem pervenit: *Tenuia*, quae venti suevit raptare procella. At versum, lector, vel ita emendatum reiice.

Non datur, ardorem in membris qui stinguere possit;
Sed laticum simulacra petit, frustraque laborat;
In medioque sitit torrenti flumine potans.
Sic in amore Venus simulacris ludit amanteis,
Nec satiare queunt spectando corpora coram:
Nec manibus quidquam teneris abradere membris
Possunt, errantes incerti corpore toto.
Denique quom membris conlatis flore fruuntur
Aetatis, quom iam praesagit gaudia corpus,
Atque in eo est Venus, ut muliebria conserat arva;
Adfigunt avide corpus, iunguntque salivas
Oris, et inspirant pressantes dentibus ora;
Nequicquam: quoniam nihil inde abradere possunt,
Nec penetrare, et abire in corpus corpore toto;
Nam facere interdum id velle, et certare videntur:
Vsqueadeo cupide Veneris compagibus haerent,
Membra voluptatis dum vi labefacta liquescunt.
Tandem ubi se rupit nervis conlecta cupido,

est qui ardentem sitim possit extinguere; simulacra tantum potus petit, et frustra laborat, et dum videtur sibi e medio flumine haurire, semper sitit. Sic in amore Venus ludit amantes simulacris, neque illi possunt cupidinem suam satiare spectando corpora amata, nec quicquam mollibus membris abradere, dum manibus suis totum corpus avidi percurrunt. Deinde cum collatis membris flore aetatis fruuntur, cum corpus gaudia jam praesagit, et Venus in eo est id (res ipsa peragatur) arva mulieris conserat, corpus avide adfigunt, humida labella iungunt, et dentibus labella mutuo mordentes inspirant; frustra vero haec omnia, quoniam nihil possunt a corpore abradere, nec penetrare, et toto suo corpore in amatum corpus abire; hoc enim velle, et aliquando conari videntur, tam cupide haerent compagibus Veneris, dum membra vi voluptatis labefacta liquescunt. Tandem cum collectum semen nervis fuit eiectum, tum parva fit pausa

1099. *Flore fruuntur*) Gifanius, *flore utuntur*, Palmerius, *flore bruuntur*; id est, βλύουσι; Flos autem est, *Id quod sponte sua solet rebitti Cum meas est pathicae tremor puellae.* Luuntur quam hic proprio, nemo ignorat, qui hoc sciat modo, cum perficiunt, solvi: vid. v. 1108. De qua conjectura ita Faber Vides, praeclara ingenia non amant quae in medio posita sunt; quid enim facilius, latiniusve quam *frui aetatula*, *flore aetatis frui?* Quare Palmerio alius comes quaerendus est, ego solus eo. Lambinus, *flore iuvantur*.

Parva fit ardoris violenti pausa parumper;
Inde redit rabies eadem, et furor ille revisit,
Quom sibi quod cupiant ipsi, contingere quaerunt:
Nec reperire malum id possunt quae machina vincat;
Vsque adeo incerti tabescunt volnere caeco.
Adde quod absumunt vireis, pereuntque labore;
Adde quod alterius sub nutu degitur aetas:
Labitur interea res, et vadimonia fiunt,
Languent officia, atque aegrotat fama vacillans.
Vnguenta, et pulchra in pedibus Sicyonia rident;
Scilicet et grandes viridi cum luce smaragdi
Auro includuntur, teriturque thalassina vestis
Assidue, et Veneris sudorem exercita potat:
Et bene parta patrum fiunt anademata, mitrae;

violenti ardoris, deinde statim redit idem furor, et rabies eadem, dum conantur re illa frui quam cupiant; nec aliquod istius mali remedium invenire possunt, usque adeo incerti caeco vulnere tabescunt. Adde quod vires absumunt, et labore pereunt, adde quod ad nutum alterius vivant; interea res familiaris decrescit, contrahitur aes alienum, amicos, clientes negligunt, bonaque fama indies diminuitur. Vnguenta, et pulchri calcei Sicyonii in pedibus splendent, ingentes smaragdi viridi colore lucentes auro includuntur, thalassina vestis quotidie teritur, et exercita potat sudorem Veneris; ornamenta quae patres sua virtute compararunt, in anademata, aut mitras mutantur, aliquando fiunt

1115. *Adde quod absumunt*, etc.) V. 28. recenset incommoda amoris; quae res damnosa est, et misera servitus; suspicionibus obnoxia, et cujus, nisi prorsus insanias, poeniteat necesse est.

1118. *Officia*) Ovidius, Remed. Amoris, v. 627: *Nec quae ferre solet spatiantem porticus illum, Te ferat, officium neve colatur idem.*

1119. *Vnguenta*, etc.) Vnguenta locum hic habere nequeunt, fortasse itaque legendum, *unioque*, etc. Nam et calceis additos uniones et margaritas fuisse, notum est: fortasse *fibulaque*, nam et fibulis gemmeis nonnunquam utebantur luxuriosi nepotes. Sed et multa alia possunt substitui. *Faber*. Et ipse alibi substituit *Tyrrhena*, nam noti sunt Tyrrheni calcei, ut et Sicyonii; utrique enim et splendidorum hominum erant, et delicatiorum. Tullius de Oratore, lib. 1. *Si mihi* calceos Sicyonios *attulisses, non uterer, quamvis essent habiles, et apti ad pedem, quia non essent viriles*. Vid. denique Iulium Pollucem.

1121. *Thalassina vestis*) Caerulei quidem coloris, sed qui viridantis aliquid habet.

1123. *Anademata*) Redimicula, fasciolae, catenulae, etc.

Interdum in pallam, ac Melitensia, Ceaque vertunt.
Eximia veste et victu convivia, ludi,
Pocula crebra, unguenta, coronae, serta parantur;
Nequicquam: quoniam medio de fonte leporum
Surgit amari aliquid, quod in ipsis floribus angat:
Aut quod conscius ipse animus se forte remordet,
Desidiose agere aetatem, lustrisque perire;
Aut quot in ambiguo verbum iaculata reliquit,
Quod cupido adfixum cordi vivescit, ut ignis;
Aut nimium iactare oculos, aliumve tueri
Quod putat, in voltuque videt vestigia risus.

Atque in amore mala haec proprio, summeque secun-
Inveniuntur; in adverso vero, atque inopi sunt, (do
Prendere quae possis oculorum lumine aperto,

pretium pallae, aut Melitensis aut Cei vestimenti. Convivia pretiosis dapibus et toris instructa, ludi; crebra pocula, unguenta, coronae, serta comparantur; frustra vero haec omnia, quoniam de medio voluptatis fonte (de re ipsa quam amamus) aliquid amari oritur, quod in ipsa voluptate displiceat et vexet: aut quoniam conscius ipse animus propter vitam inertissime transactam seipsum castiget; aut quoniam mulier amata in ambiguo verbum iaculata fuit, quod amatoris cordi adfixum vivescit tanquam ignis; aut quoniam amator putat illam putres oculos nimium iactare, et lascivius spectare alium, et risus vestigia, seu reliquias, in vultu videt. Atque haec omnia incommoda sunt in amore illo, qui est maxime secundus, in adverso autem innumerabilia sunt mala quae in

1124. *Melitensia, Ceaque*) Hesychius, Μελίτεια· ὀθόνιά τινα διάφορα ἐκ Μελίτης τῆς νήσου. Cicero, Verrina secunda, meminit multoties *Melitensium vestium*, et Verrina quarta, Melitam oppidum Verri ait *textrinum per triennium ad muliebrem vestem conficiendam fuisse*, et inter Melitenses artifices commendat inprimis Diodorus, τοὺς ὀθόνια ποιοῦντας τῇ τε λεπτότητι καὶ τῇ μαλακότητι διαπρεπῆ. *Bochartus.* Plinius lib. 4. de Ceo insula. *Ex hac profectam delicatiorem foeminis vestem auctor est Varro.*

1128. *In ipsis floribus angat*) Tum maxime cum amor suas delicias et nectar amantibus propinat.

1135. *Amore — proprio*) Amor proprius est, cum quis a muliercula ita amatur, ut omnes alios illa abs se segregat; cui opponit Lucretius, *amorem adversum* et *inopem*, id est, in quo multa tibi adversa sunt, et quo amicam habes non satis morigeram.

1137. *Lumine aperto*) In adverso amore tot tantaeque sunt calamitates, ut nemo non illas facile pervideat. Alii tamen legunt *operto*, id est,

Innumerabilia : ut melius vigilare sit ante,
Qua docui ratione, cavereque, ne inlaqueeris.
Nam vitare, plagas in amoris ne Iaciamur,
Non ita difficile est quam captum retibus ipsis
Exire, et validos Veneris perrumpere nodos.
Et tamen implicitus quoque possis, inque peditus
Effugere infestum, nisi tute tibi obvius obstes;
Et praetermittas animi vitia omnia primum;
Tum quae corpori sunt eius, quam percupis, ac vis.
Nam hoc faciunt homines plerumque cupidine caeci;
Et tribuunt ea, quae non sunt his commoda vere:
Multimodis igitur pravas, turpeisque videmus
Esse in deliciis, summoque in honore vigere:
Atque alios alii inrident, Veneremque suadent
Vt placent, quoniam foedo adflictantur amore:
Nec sua respiciunt miseri mala maxima saepe.
Nigra, μελίχροος est: immunda et foetida, ἄκοσμος·
Caesia, παλλάδιον· nervosa, et lignea, δορκάς·

omnium oculos incurrunt; ita ut multo prudentius sit ante vigilare ratione qua docui, et cavere ne irretitus sit: nam facilius est cavere a retibus quam cum captus sis teipsum extricare, et valida cupidinis vincula perrumpere. Tamen cum captus sis, et perdite amas, potes effugere malum, nisi tute tibi obsis, et primum non consideres omnia vitia animi; neque vitia corporis illius quam misere amas: nam homines amore caeci illa omnia plerumque negligunt, imo eas dotes amiculis suis tribuunt quae illis non re vera competunt; ideoque invenustas multas et deformes videmus esse in deliciis, et perdite amari. Atque alii irrident alios, suadentque ut Venerem placent quando aliquid invenustum amant; neque miseri respiciunt sua mala quae sunt plerumque maxima. *Quae nigra est, fusca dicitur, immunda et foetida, negligens; caesia, parva Pallas (cui caesii erant oculi, γλαυκῶπις), nervosa et exsucca, capra caeco*; quilibet viz. vel caecus videat.

1140. *Ne Iaciamur*) Lacio, in fraudem induco; *Festus*: et infra Lucretius: *quae lacere in fraudem possit*.

1143. *Et tamen implicitus*, etc.) Sed miser iam capitur et adstringitur, quis expediet? Id agit Poëta v. 43 melius Chrysippo et Crantore.

1151. *Atque alios alii*, etc) Hos tres versus deleri vult Lambinus, ego nolim; sunt enim Lucretiani, et optimi sensus: amatores quidam suadent amico suo qui deformem puellam amat, ut Venerem sibi propitiam faciat, a qua huiusmodi amor immissus est, cum interim ipsi minus amabilem, minus venustam ament, *Faber*.

Parvola, pumilio, *χαρίτων ἴα*, tota merum sal:
Magna, atque immanis, *κατάπληξις*, plenaque honoris:
Balba, loqui non quit, *τραυλίζει*· Muta, pudens est.
At flagrans, odiosa, loquacula, *λαμπάδιον*, fit:
Ισχνὸν ἐρωμένιον tum fit, quom vivere non quit
Prae macie: *ῥαδινὴ* vero est, iam mortua tussi:
At gemina et mammosa, Ceres est ipsa ab Iaccho:
Simula, *σιληνὴ*, ac satyra 'st: labiosa, *φίλημα*.
Caetera de genere hoc longum 'st si dicere coner.
Sed tamen esto iam quantovis oris honore,
Quoi Veneris membris vis omnibus exoriatur:
Nempe aliae quoque sunt, nempe hac sine viximus ante;
Nempe eadem facit; et scimus facere omnia turpi:

appellatur. Parvula et pygmaei generis, Gratiarum una est, tota merum sal (politula et elegans): ingens et immanis, admiranda, et plena maiestatis: balba et quae vix verba proferre potest, τραυλίζει: quae prorsus muta est, pudens dicitur. At inquieta, importuna, loquacula, parva lampas appellatur: illa gracilis amicula dicitur quae macie confecta riget: tabidam puellam, macilentam appellant: turgida et mammosa, dicitur ea ipsa Ceres quam amavit Bacchus: simis naribus inhonesta, Silene et Satyra: labiis vero prominentibus invenusta, osculum vocatur. Alia eiusdem generis infinita, si foret sat otii, enumerare possim. Attamen sit formosissima, ex omnibus suis membris amorem iactet, nempe aliae quoque sunt formae non deterioris, nempe olim sine illa viximus; nempe facit eadem quae turpis, et scimus illam foeda multa et

1156. Χαρίτων ἴα) Sive μία legas, nihil interest.

1158. Τραυλίζει) Laevissimum oris vitium, τραυλισμός.

1159. Λαμπάδιον) Quia faces e picea etc. crepitant.

1161. Ῥαδινὴ *vero est, iam mortua tussi*) Quia tussis postquam in ἕξιν abit, corpora tenuat; ideo ut hoc vitium verbis minuerent, puellas eiusmodi ῥαδινὰς vocitabant. A Theocrito Cyparissi ῥαδιναὶ dicuntur, ubi ἐπιμήκεις et λεπτὰς ait significari Scholiastes.

1162. *Ceres — ipsa ab Iaccho.*) Ab Iaccho Ceres, Musa ut praedicat Lucretii, Mammosa: *Arnobius*, lib. 3. contra gentes. *Ceres ab Iaccho*, id est, Ceres ἡ τοῦ Ἰάκχου, quam viz. amavit Bacchus.

1163. *Simula*, σιλήνη) Quia fere simi pingebantur Sileni Bacchi comites, ut et Satyri: Sileni seniores, et Satyrorum magistri.

1163. *Labiosa*, φίλημα) Inter blanditias erat, *meum osculum*, *meum suavium*, φίλημα, φιλημάτιον, et habent labiosae qui osculentur.

1168. *Nempe eadem facit*, etc.) Eadem facit turpi, id est, *eadem ac turpis*; sic supra, lib. 3. ... Eadem aliis sopitu' quiete est. Haec ante

Et miseram tetris se suffit odoribus ipsa
Quam famulae longe fugitant, furtimque cachinnant.
At lacrymans exclusus amator limina saepe
Floribus et sertis operit, posteisque superbos
Vnguit amaracino, et foribus miser oscula figit:
Quem si iam admissum, venientem offenderit aura
Vna modo, causas abeundi quaerat honestas,
Et meditata diu cadat alte sumpta querela;
Stultitiaeque ibi se damnet, tribuisse quod illi
Plus videat, quam mortali concedere par est.
Nec Veneres nostras hoc fallit; quo magis ipsae
Omnia summopere hos vitae postscenia celant,
Quos retinere volunt, adstrictosque esse in amore;
Nequicquam: quoniam tu animo tamen omnia possis
Protrahere in lucem, atque omneis anquirere nisus:
Et si bello animo 'st, et non odiosa vicissim,

obscoena facere: nempe se foetidam et immundam odoribus suffire cogitur, et ipsae famulae longe illam fugiunt, et furtim cachinnant. At amator exclusus saepe floribus et coronis limina lachrymans operit, postes superbos pretioso unguento unguit, et foribus oscula miser figit; quem tamen iam admissum, si una modo vel minima res (v. g. foetor) offenderit, tum subito honestas causas abeundi quaerit, obliviscitur illius querelae quam diu fuerat meditatus, et qua sortem suam apud amicam deplorare instituerat, et sese damnat stultitiae, quod sentiat se plus illi tribuere quam ulli mortali tribuisse par erat. Hoc etiam nugivendulae istae mulierculae probe norunt, ideoque maxime cavent ne isti amatores quos retinere cupiunt immunditias suas observent: frustra vero haec cautio; quoniam ratione detegere potes atque omnia latibula explorare. Imo ipsae si ingenuae sint indolis, et non absurde suspicaces et morosae, vitia ista

oculos Ovidius, cum scripserit, Rem. Amor. v. 437: *Quid, qui clam latuit reddente*, etc.

1174. *Quem si iam admissum, venientem*) Alii, *veniens*, et rectius; Faber conicit *vel venti*, id est, vel levissima res, folium, pluma, musca, etc.

1180. *Vitae postscenia*) Metaphora a theatro; *postscenium* autem locus post scenam, ubi multa fiebant quae a spectatoribus non cernebantur. Per *vitae postscenia* significat Lucretius, omnia quae meretrices domi faciunt cum solae sint, quae suis amantibus occulta esse volunt.

1184. *Et si bello*, etc.). Horum versuum haec sententia est: quia etiam nisi plane difficilis est et morosa, satis multa apud illam videbis quae efficient ut magno nisu opus non sit ad deprehendenda corporis

Praetermittet te humanis concedere rebus.
Nec mulier semper ficto suspirat amore,
Quae complexa viri corpus cum corpore iungit;
Et tenet adsuctis humectans oscula labris:
Nam facit ex animo saepe, et communia quaerens
Gaudia, sollicitat spatium decurrere amoris.
Nec ratione alia volucres, armenta, feraeque,
Et pecudes, et equae maribus subsidere possent,
Si non, ipsa quod illorum subat, ardet abundans
Natura, et venerem salientum laeta retractat.
Nonne vides etiam, quos mutua saepe voluptas
Vinxit, ut in vinclis communibus excrucientur?
In triviis non saepe canes discedere aventes,
Divorsi cupide summis ex viribu' tendunt,
Cum interea validis Veneris compagibus haerent?

quae humana postulat conditio, non magnopere celabunt. Nec semper ficto amore suspirat mulier, quae complexa iungit corpus cum viri corpore, et tenet humectans oscula adsuctis labris; nam saepe facit ex animo, et quaerens communem cum viro voluptatem, ardet rem veneream perficere: nec profecto volucres, armenta, ferae, pecudes et equae marium in Venerem ruentium impetus tolerarent, nisi illarum etiam libido ardesceret, et non minus quam salientes mares voluptate fruerentur. Nonne etiam saepe observas ut illi in vinculis communibus crucientur quos mutua voluptas vinxit? Vt quum canes in triviis aventes discedere summis viribus diversi cupide tendant, dum interea haereant validis Veneris compagibus adstricti? quod tamen nunquam facerent, nisi no-

vitiis; sed ista sinet ut pervideas, sperans te non ita illis offensum iri, quippe quae non unius mulieris propria sint, sed communia omnium; *Faber*. *Praetermittet* autem, ut supra v. 1145. *Et praetermittas animi vitia omnia primum*.

1186. *Nec mulier semper*, etc.) De meretriculis, quae tantum propter quaestum faciunt, et prohibent conceptum, satis. Iam dicturus cur liberi sint modo patribus, modo matribus, modo utrique parenti similes, aliquando vero avos et proavos referant: praemittit v. 17, quibus docet quasdam foeminas ex animo facere, propter voluptatem quam non minus quam mares percipiunt; communia enim sunt Veneris gaudia, quod brutorum animalium coniunctiones abunde probant.

1193. *Si non, ipsa quod illorum subat, ardet.*) Subat, atque ardet. Alii, *subito ardet*. Subare autem quadrupedes foeminae dicuntur, cum libidine flagrantes marem appetunt, et maxime sues; *Festus*.

1197. *In triviis non*) Melius cum Gifanio, *in triviis quum*.

Quod facerent nunquam, nisi mutua gaudia nossent:
Quae lacere in fraudem possent, vinctosque tenere.
Quare etiam atque etiam (ut dico) est communi' voluptas.
Et commiscendo cum semen forte virile
Foemina commulxit subita vi, conripuitque;
Tum similes matrum materno semine fiunt:
Vt patribus patrio: sed quos utriusque figurae
Esse vides iuxtim, miscenteis volta parentum;
Corpore de patrio, et materno sanguine crescunt,
Semina quom Veneris stimulis excita per artus
Obvia conflixit conspirans mutuus ardor,
Et neque utrum superavit eorum, nec superatum 'st.
Fit quoque, ut interdum similes exsistere avorum
Possint, et referant proavorum saepe figuras,

viscent mutua gaudia; quae illos in fraudem inducere, et vinctos retinere valeant. Non est dubitandum igitur, quin (ut modo dixi) voluptas sit mutua et communis tam foeminae quam mari. Et cum inter commiscendum, foemina forte vi subita attraxit semen virile, et illud corripuit, tum liberi materno semine praevalente orti fiunt similes matribus, ut patrio semine praevalente orti fiunt patribus similes; sed quos utriusque parentis vultum pariter referre vides, nascuntur tam de matris quam patris semine, cum mutuus ardor conspirans commisit obvia semina Veneris stimulis per artus excita, et neutrum superavit alterum. Fit etiam ut aliquando liberi sint similes avis, aut vultus proavorum

1204. *Quae lacere*) Ita supra v. 1140: *Plagas in amoris ita laciamur.*

1203. *Et commiscendo*, etc.) Cum semina inter se permista coalescant, si virile superaverit, patri similis provenit, sive mas, sive foemina; si muliebre praevaluerit, progenies cuiusque sexus ad imaginem maternam respondet: hincque plerumque fieri solet, ut unius tantum lineamenta praetendant. Si vero aequa fuerit ex pari semine permistio, figurae quoque miscentur, ut soboles ille communis aut neutrum referre videatur, quia totum ex altero non habet; aut utrumque, quia partem de singulis mutuale est. Quod autem nati avos aut proavos aliquando referant, id fit, quia semen contexitur e moleculis pluribus, quae non semper exsolutae omnes ad atomos usque, nec proxime ipsae, in generatione prima proximave aliqua, sese deinceps in aliqua consequentium sic explicant, ut quod potuissent in proxima, id agent solum in remota. Haec v. 24. Salmasius, Ep. 54. legit,, *Et commiscendo cum semine, forte virilis Foemina* vim vicit, *subita vi corripuitque.*

1207. *Volta*) Vultus; ita veteres; *Nonius.*

Propterea, quia multa modis primordia multis
Mista suo celant in corpore saepe parentes;
Quae patribus patres tradunt a stirpe profecta:
Inde Venus varia producit sorte figuras;
Maiorumque refert voltus, vocesque, comasque;
Quandoquidem nihilo minus haec de semine certo
Fiunt, quam facies, et corpora, membraque nobis.
Et muliebre oritur patrio de semine saeclum;
Maternoque mares exsistunt corpore creti:
Semper enim partus duplici de semine constat;
Atque, utri simile est magis id, quodcunque creatur,
Eius habet plus parte aequa, quod cernere possis,
Sive virûm suboles, sive 'st muliebris origo.
  Nec divina satum genitalem Numina quoiquam
Absterrent, pater a natis ne dulcibus unquam
Appelletur, et ut sterili Venere exigat aevum;
Quod plerique putant: et multo sanguine moesti
Conspergunt aras, adolentque altaria donis,
Vt gravidas reddant uxores semine largo:

referant; quoniam parentes saepe celant in suo corpore multa semina, quae a stirpe profecta patres tradunt patribus: ex iis vero seminibus varias et differentes figuras, prout ipsa seminum natura postulat, producit Venus, exprimitque avorum et proavorum vultum, vocem, aut comam, illa enim omnia fiunt e certo semine non minus quam facies, corpora, et quaelibet membra corporis. Faeminae autem partim e patris semine, et mares partim e matris semine nascuntur; omnis enim partus fit e semine utriusque parentis: utri vero parenti partus sit magis similis, illius seminis habet maiorem partem, quod videre licet, sive mas, sive foemina sit partus. Neque Dei unquam efficiunt, ut aliquis suam operam Veneri frustra det, et nunquam a natis dulcibus pater appelletur, quod tamen illos efficere multi putant; ideoque multa immolant sacrificia, multisque donis aras cumulant, ut largo semine iniecto gravidas uxores suas reddant:

1223. *Duplici de semine*) Quoniam semen, *per membra atque artus decedit corpore toto*, lib. 4, v. 1036.

1227. *Nec divina satum, etc.*) Causae sterilitatis quas attulit ex temperie seminis v. 31 probat quidem et vere; quas e motibus nequioribus v. 45 illae non absurdae, sed parum pudicae. a Diis autem viro vel foeminae sterilitatem immitti negat, neque id mirum, si e thalamis excludat istos Deos, quos in intermundiis collocavit.

Nequicquam Divûm numen, sorteisque fatigant.
Nam steriles nimium crasso sunt semine partim;
Et liquido praeter iustum, tenuique vicissim;
Tenue, locis quia non potis est adfigere adhaesum,
Liquitur extemplo, et revocatum cedit ab ortu:
Crassius hoc porro, quoniam concretius aequo
Mittitur; aut non tam prolixo provolat ictu;
Aut penetrare locos aeque nequit; aut penetratum,
Aegre admiscetur muliebri semine semen.
Nam multum harmoniae Veneris differre videntur;
Atque alias alii complent magis, ex aliisque
Suscipiunt aliae pondus magis, inque gravescunt:
Et multae steriles hymenaeis ante fuerunt
Pluribus; et nactae post sunt tamen, unde puellos
Suscipere, et partu possent ditescere dulci;
Et, quibus ante domi foecundae saepe nequissent
Vxores parere, inventa 'st illis quoque compar
Natura; ut possent natis munire senectam.

nequicquam vero hi stupidi Deos et Oracula sollicitant, nam sunt infoecundi, aliquando quia semen est nimis crassum, aliquando quia nimis tenue et liquidum est. Tenue autem semen, quia locis muliebribus adfigi, iisque adhaerere non potest, subito liquitur, atque effluit: crassum vero semen, quia nimis concretum eiicitur, non tam longe fertur quam par est, aut quia minus penetrat meatus muliebres, aut postquam penetraverit, aegre muliebri semine miscetur. Nam omnium semina non conveniunt cum seminibus omnium, et alii mares alias foeminas magis complent, et aliae foeminae ab aliis maribus magis gravidae fiunt; multae etiam multos expertae viros infoecundae vixerunt, demum tamen marem adeptae sunt e quo multos liberos susceperunt: illi denique quorum uxores multos annos steriles nullo partu auxerunt familiam, tandem comparem foeminam adepti, liberos procrearunt senectutis decus et tutelam. Tanti profecto refert ut semina ad generationem apta seminibus paribus commisceantur, ut crassa conveniant liquidis, et crassis liquida. Magni etiam

1240. *Locos*) Sic τόποι apud Aristot. Hist. An. lib. 7. cap. 3. Cicero item simpliciter *locos*, Varro *locos muliebres*.

1242. *Harmoniae Veneris*) Intellige temperamenti convenientiam.

1248. *Foecundae*) Foecundae licet sint, et alio viro fieri possunt gravidae.

1253. *Liquida crassis*) Huic versui subiungit Lambinus, et recte quidem e codd.: *Quae cui iuncta viro sit foemina per Veneris res.*

Vsque adeo magni refert, ut semina possint
Seminibus commisceri genitaliter apta,
Crassaque conveniant liquidis, et liquida crassis,
Quae quoi iuncta viro sit femina per Veneris res.
Atque adeo refert, quo victu vita colatur;
Namque aliis rebus concrescunt semina membris,
Atque aliis extenuantur, tabentque vicissim.
Et quibus ipsa modis tractetur blanda voluptas,
Id quoque permagni refert: nam more ferarum,
Quadrupedumque magis ritu, plerumque putantur
Concipere uxores, quia sic loca sumere possunt
Pectoribus positis, sublatis semina lumbis.
Nec molles opu' sunt motus uxoribus hilum:
Nam mulier prohibet se concipere, atque repugnat,
Clunibus ipsa viri Venerem si laeta retractet;
Atque exossato ciet omni pectore fluctus:

refert quo victu utamur, nam aliud genus alimenti producit semen, aliud diminuit. Permagni etiam refert quibus modis ipsa blanda voluptas tractetur; nam uxores plerumque putantur concipere ferarum more, et ritu quadrupedum, quia sic pectoribus positis et sublatis lumbis illarum loca sumere possunt semina. Neque opus est ut uxores mollibus motibus utantur; nam foemina prohibet se concipere si ipsa laeta clunibus retractet viri venerem, atque omni exossato pectore ciet fluctus: nam recta regione et via sulci eiicit vomerem, seminisque ictum locis avertit. Scorta vero sua causa istiusmodi motibus utuntur, ut prohiberent conceptum, et simul ut ipsa voluptas maior esset viris et

1265. (*Clunibus ipsa*) Res turpicula est, inquit Faber, atque adeo paucis attingenda. Audi itaque Donatum ad Eunuchum Terentii, Act. 3. Sc. 1. ubi inter caetera haec scribit: a parte ergo sui meretrices *scorta* dicuntur, vel ἀπὸ τοῦ σκαίρειν, quod Graece *palpitare* intelligitur, quod illae faciunt saltando assidue, vel potius *crissando*, ut Lucretius ait lib. 4. ob eam causam, ut concinniorem Venerem exhibeant viris, et sibi abigant conceptum: leg. igitur, *crissans ipsa viri.* Dubitari enim non potest quin hunc Lucretii locum ante oculos haberet Donatus, cum caetera quae profert hic legantur: ut, *Nam mulier prohibet se concipere, atque repugnat.* Et, *Et simul ipsa viris Venus ut concinnior esset.* Haec quidem Donatus, nisi quod Faber lib. 4. ex suo addidit. Voce autem *crissare* et versu sequenti nihil unquam nequius; explicet Martialis lib. x. Ep. 68. et Schioppius ad Priapeia. Ep. 18.

1266. *Seminis ictum*) *Seminu' ta-*

Eicit enim sulci recta regione, viaque
Vomerem, atque locis avertit seminis ictum.
Idque sua causa consuerunt scorta moveri,
Ne complerentur crebro, gravidaeque iacerent,
Et simul ipsa viris Venus ut concinnior esset:
Coniugibus quod nil nostris opus esse videtur.
Nec divinitus est interdum, Venerisque sagittis
Deteriore fit ut forma muliercula ametur:
Nam facit ipsa suis interdum foemina factis,
Morigerisque modis, et mundo corpori' cultu,
Vt facile insuescat secum vir degere vitam.
Quod superest, consuetudo concinnat amorem;
Nam leviter quamvis, quod crebro tunditur ictu,
Vincitur in longo spatio tamen, atque labascit:
Nonne vides, etiam guttas in saxa cadenteis
Humoris longo in spatio pertundere saxa?

gratior; de quibus uxores non debent esse sollicitae. Neque numen aliquod aut Cupidinis sagittae, quod vulgo putant, efficiunt ut faemina minus formosa aliquando ametur; nam interdum ipsa foemina obsequio suo et munditie facit ut vir libenter cum illa vitam degeret. Denique consuetudo conciliat amorem. nam quod crebro ictu, etsi levi, tunditur, in longo temporis spatio dissolvitur: nonne etiam vides guttas aquae cadentes in saxa in longo spatio, ista saxa pertundere?

ctum; Faber: id enim convenientius dicitur cum, *In eo est Venus, ut muliebria conserat arva*.

1269. *Idque sua causa*). *Sicque sua causa*, vel *atque*; Lambinus. *Hacque ipsa causa*; Faber.

1273. *Nec divinitus interdum*) Demum enim amor a simulacris excitetur, et simulacra e formosis corporibus profluentia eum potissimum concilient; unde deformes saepe sint in honore et deliciis v. 10.? Cave ne divinitus hoc fieri dixeris, nam Dii id non magis curant quam manes sepulti; in obsequio autem est venustas, et a munditie saepe veniunt sagittae: saltem consuetudo conciliat amorem. Et haec quidem de Amore Lucretius, in quibus explicandis si paulo brevior fui, prudens sciensque feci, qui viderem ita comparatum esse totum illud negotium, ut ad illius intelligentiam nemo interprete opus habeat; *Faber*. Illud Epicuri adiiciam: ἡ συνουσία ὤνησε μὲν οὐδέποτε, ἀγαπητὸν δ', εἰ καὶ μὴ ἔβλαψε.

In hoc libro admodum pauca sunt quae approbet philosophus; nulla enim in universa philosophia futilior quam illa de simulacris et imaginibus opinio: nam credamus tenues exuvias et membranulas a rerum superficie continuo direptas, dum undique volitant, se mutuo intercidant et dilacerent necesse est; ita denique misceantur, ut nihil praeter Centauros, Scyllas, et eiusmodi monstra videremus, aut imaginaremur.

Dicendum tamen, Lucretium de istis imaginibus et simulacris usque ad v. 471 acute et decore disputâsse, et bene ornâsse fabulam.

Deinde ad v. 524. Poëta tractat scepticos eo, quo debuit, fastu, et severitate: spernenda enim profecto et reprimenda ista animalia. Neque ego istam erga *sensus* indulgentiam improbarem, nisi illis concesserat provinciam maiorem quam commode administrare possunt: sensus minime fallaces agnosco; ideone vero oculo meo magnitudinem solis, lunae, et astrorum emetiar? Ne quid acerbius dicam, haec est nimis rustica opinio.

Sonum, soporem, odorem corporea esse, omnemque sensationem corporibus peragi, ad v. 725 agnoscent omnes, qui qualitatibus et aliis aegri Aristotelis insomniis non detinentur.

De imaginatione vero usque ad v. 820 cum nulla sint simulacra, non est ut fusius agamus: et ridenda prorsus vanissima ista opinio quae usque ad v. 855. docet membra nostra tam artificiose et subtiliter composita non ideo fuisse facta ut utamur, sed iam facta oblatum sibi usum arripuisse.

De fame et siti usque ad v. 874 protulit, quae ferri possunt. De motu vero animalium ad v. 904 inepta omnia. Denique cum somnus Lucretii dispersionem animae consequatur, quidni nos immortali anima donati aeternum vigilemus? De insomniis ad v. 1031 merae nugae. Reliqua vero nocte et tenebris tegenda.

T. LVCRETII CARI

DE

RERVM NATVRA

LIBER QVINTVS

LIBRI QVINTI

ARGVMENTVM.

I. Laudes Epicuri, cui propter inventam atque explicatam philosophiam plus debent homines, quam Cereri, Bacoho, Herculi, aliisque Divis, quos grati venerantur, ad v. 56. II. Deinde ad v. 92 proponit totius libri argumentum, cuius partes postea explicat. Et III ad v. 157. Terram, mare, coelum, solem, sidera mortalia docet; nec, quod Stoici putarunt, animata, Dei ipsius partes; aut sedem et domicilium Deorum esse, quod vulgus existimat, asserit. IV. Nequis mundum a Diis fuisse factum, atque ideo immortalem credat, ad v. 236 varias rationes congerit tam a natura Deorum, quam a vitiis huius mundi ductas, quibus probare conatur hanc compagem non fuisse a Diis constitutam. V. ad v. 417. Quatuor elementa, terram, aquam, aëra, et ignem, e quibus mundus constat, nasci et interire, et proinde mundum ipsum aliquando incoepisse, aliquando etiam periturum arguit; variisque aliis argumentis confirmat hanc compagem nec ab aeterno extitisse, neque futuram esse immortalem. VI. ad v. 509 agit de primo mundi exortu, et singulis eius partibus, prout graviores aut leviores sunt, sedes suas et locos assignat. VII. ad v. 613. Multa de coeli et siderum motibus proponit, at nihil certi decernit: deinde docet cur terra, cur tota compages, quod corpus grave est, nulli fundamento innixa pendeat. Solem denique, lunam, sidera metitur, atque illa nec maiora nec minora esse quam nobis apparent, pronunciat. VIII. ad v. 770. Varias utriusque solstitii, aestivi et hyemalis, causas reddit; quo modo nox fiat; cur aurora solem praecedat; cur dies et noctes vicissim sese superent; cur luna vultum et figuram variet; cur denique sol ac luna eclipsin patiantur, disputat. IX. Deinde a coelo descendens, herbarum, arborum, avium, brutorum, hominum origines describit, ad v. 835. X. Monstra quoque, mutila quaedam atque imperfecta animalia nasci concedit, sed chimoeras, centauros, scyllas, reliquaque poëtarum portenta suavi-

ter deridet, ad v. 922. XI. Demum ad v. 1090. Primorum hominum vires, rudem vitam, cultum, victum, ingenium, mores, domicilia, matrimonia describit, et docet unde sermo, voces, et rerum nomina. XII. Tandem post ignem in terras a fulmine delatum, cultior vita, et victus mollior; pacta et foedera iuierunt homines, agros partiti sunt, et pulcherrimi aut fortissimi *reges* constituuntur, at brevi orta seditione *respublica* emersit, ad v. 1160. XIII. Ad v. 1240 disputat de Deorum metu, et de ortu religionis, quam divinae naturae et causarum naturalium ignorantiae acceptam refert. XIV. Quae sequuntur, metallorum ortum, primas bellandi artes, artis textrinae, agriculturae, musices, et aliarum artium ortum atque progressum continent.

T. LVCRETII CARI

DE

RERVM NATVRA

LIBER QVINTVS

Quis potis est dignum pollenti pectore carmen
Condere, pro rerum maiestate, hisque repertis?
Quisve valet verbis tantum, qui fundere laudes
Pro meritis Eius possit, qui talia nobis
Pectore parta suo, quaesitaque praemia liquit?
Nemo (ut opinor) erit mortali corpore cretus.
Nam si, ut ipsa petit maiestas cognita rerum,
Dicendum 'st: Deus ille fuit, Deus, inclute Memmi,

INTERPRETATIO

Quis tam excellenti ingenio praeditus est, ut encomium componere valeat, quod haec admiranda Epicuri *inventa mereutur? Quis carminis tam peritus artifex ut fingat laudes pares meritis illius, qui nobis reliquit tot tantaque munera ingenio suo acquisita? Nemo, ut puto, mortalium hoc potest efficere. Nam si dicendum est, ut dignitas rerum ab illo explicatarum postulat; ille Deus fuit, Deus inquam, O praeclare Memmi, qui primus invenit eam*

3. *Qui fundere laudes*) MSS. codd. constanter habent *fingere*, vel *fundere*: Gifanius tamen legit *pingere*. Faber; *Quis*, id est, *queis fingere*. Horatius, ... *Operosa parvus Carmina* fingo.

8. *Deus ille fuit*, etc.) Errat Lactantius, qui lib. 3. cap. 14. de falsa sapientia, existimaverit haec de Epicuro scripta non fuisse, sed de Pythagora, aut Thalete: id certe refellit versus ille, *Cuius ego ingressus vestigia...* qui mox occurret. Hunc autem locum prorsus respiciebat Cicero, cum in 1. Tusc. scripsit: *Quae quidem cogitans soleo saepe mirari nonnullorum insolentiam philosophorum, qui Naturae cognitionem admirantur, eiusque* Inventori et Principi *gratias exultantes agunt, eumque* venerantur ut Deum; *liberatos enim se per eum dicunt* Gravissimis dominis; *Faber*. Vid. v. 88. *Et dominos acreis adsciscunt*. Verum gratus Poëta agnoscit per quem profecerat, et si revera metu, terroribus, superstitione homines Epicurus liberasset, caeteris Divis iure praeferendus videretur.

Qui Princeps vitae rationem invenit eam, quae
Nunc appellatur Sapientia; quique per artem
Fluctibus e tantis vitam, tantisque tenebris,
In tam tranquillo, et tam clara luce locavit.
Confer enim divina aliorum antiqua reperta.
Namque Ceres fertur fruges, Liberque liquoris
Vitigeni laticem mortalibus instituisse;
Cum tamen his posset sine rebus vita manere:
Vt fama 'st aliquas etiam nunc vivere genteis.
At bene non poterat sine puro pectore vivi.
Quo magis hic meritó nobis Deus esse videtur;
Ex quo nunc etiam per magnas didita genteis
Dulcia permulcent animos solatia vitae.
Herculis antistare autem si facta putabis,
Longius a vera multo ratione ferere;
Quid Nemaeus enim nobis nunc magnus hiatus
Ille leonis obesset, et horrens Arcadius sus?

vitae rationem, quae nunc appellatur Sapientia, *quique per Philosophiam a se institutam vitam tantis fluctibus iactatam, tantaque caligine involutam, in tam tranquillam, et in tam claram lucem transtulit. Compara enim aliorum inventa propter quae Divi habentur; Ceres fertur fruges, Bacchus vinum hominibus monstrasse, cum tamen sine frugibus et vino, uti fertur aliquas gentes iam vivere, commode vitam sustinere possint; at sine puro (a metu et cupiditate bene purgato) pectore commode vivere nefas est: quapropter potiori iure hic* Epicurus *nobis videtur esse Deus, cuius praecepta per multas gentes diffusa, faciunt ut homines tranquillam agant sine metu et terrore vitam. Si vero credes egregia Herculis gesta plus utilitatis et beneficii quam* Epicuri *praecepta hominibus afferre, magis magisque a vero aberrabis. Quid enim ingens ille Nemaeus leo, quid horrendus (setosus) Arcadius aper hominibus huius*

10. *Sapientia*) Nomen hoc ab aliis philosophis relictum suae doctrinae tribuerunt Epicurei, viri quidem non semper nimis modesti. Auctorem quaeris? Adest Horatius nitidus istius gregis porcus, *Parcus Deorum cultor et infrequens Insanientis dum Sapientiae Consultus erro.*

12. *In tam tranquillo*) Tale aliquid apud Lucilium: *Quoque Te* in tranquillum *ex saevis transfert tempestatibus.* Sed et idem legas apud Terentium.

17. *Vt fama 'st*) Vid. Diodorum Siculum lib. 3. Id hodieque verum est; nam vix sexta orbis pars triticum novit.

Denique quid Cretae taurus, Lernaeaque pestis
Hydra venenatis posset vallata colubris?
Quidve tripectora tergemini vis Geryonaï?
Et Diomedis equi spirantes naribus ignem
Thracen, Bistoniasque plagas atque Ismara propter,
Tantopere officerent nobis? uncisque timendae
Vnguibus Arcadiae volucres Stymphâla colentes?
Aureaque Hesperidum servans fulgentia mala
Asper, acerba tuens, immani corpore Serpens,
Arboris amplexus stirpem; quid denique obesset,
Propter Atlantaeum littus, pelageque severa,
Quo neque noster adit quisquam, neque barbarus audet?
Caetera de genere hoc quae sunt portenta peremta,
Si non victa forent, quid tandem viva nocerent?
Nil, ut opinor: ita ad satiatem terra ferarum
Nunc etiam scatit, et trepido terrore repleta 'st
Per nemora ac monteis magnos, sylvasque profundas;

aetatis nocuisset? Denique quid Taurus Cretae, quid Lernaea pestis, Hydra serpentibus venenatis cincta, in nos commisisset? Quid tricorporis Geryonis triplex robur? Et Diomedis equi naribus suis ignem efflantes in Thracia, regionibus Bistoniis, et circa montem Ismarum, quid damni nobis intulissent? Arcadiae volucres lacum Stymphala colentes, et uncis unguibus horrendae, et ingens ille serpens custos Hesperidum hortorum aureis pomis fulgentium, immitis, atroci aspectu, et mole corporis immanis, et truncum arboris amplexus, quo inquam damno mortales ille affecisset, cum remotus iacuerit iuxta littus Atlantaeum, et inhospitale aequor, quae loca neque Romanus aliquis, neque barbarus penetrare audet? Reliqua eiusdem generis monstra quae ille Hercules occidit, si non occidisset, si iam viverent, quid nocerent? Nil, uti puto; namque etiam nunc terra feris abundat, et plena est monstrorum quae trepidum terrorem incutiunt per nemora, magnos montes, et densas sylvas:

28. *Tripectora*) Virgilius et Horatius dicunt Geryonem *tergeminum et ter amplum.*

36. *Pelageque severa*) Lib. 6. v. 619. *At* Pelage *multa, et late substrata videmus.* Eadem voce utitur Manilius, lib. 2. v. 90: *Atque haec seditio* Pelage *nunc sidere lunae Mota tenet. Severa* autem pelage, non navigabilia, aut navigantibus infesta. Sic Virgilius, *Amnemque severum Cocyti metuet.*

40. *Ita ad satiatem*) Ad satietatem, πρὸς κόρον· id est, valde aut abunde; et versu sequenti *scatit.* Sic infra, *Largifluum fontem* scatere, *atque erumpere flumen.*

Quae loca vitandi plerumque est nostra potestas.
At nisi purgatum 'st pectus, quae praelia nobis,
Atque pericula tunc ingratìs insinuandum?
Quantae conscindunt hominem cuppedinis acres
Sollicitum curae? quantique perinde timores?
Quidve superbia, spurcities, petulantia, quantas
Efficiunt cladeis? quid luxus, desidiesque?
Haec igitur qui cuncta subegerit, ex animoque
Expulerit dictis, non armis; nonne decebit,
Hunc hominem numero Divûm dignarier esse?
Cum bene praesertim multa, ac divinitus ipsis
Immortalibu' de Divis dare dicta suërit:
Atque omnem rerum naturam pandere dictis.
Quoius ego ingressus vestigia, nunc rationes
Persequor, ac doceo dictis, quo quaeque creata
Foedere sint, in eo quam sit durare necessum;

quae tamen loca commode vitare possumus. At nisi animi nostri sint purgati, quot tumultibus agitaremur, quae pericula nos miseros manerent? quam acerbae sollicitudines a cupiditate ortae anxium hominem lacerarent? quanti similiter timores? quantas calamitates afferrent superbia, spurcities, lascivia? quantas luxuria et desidia? Igitur qui haec cuncta subegit, et praeceptis non armis ex animo expulit, nonne aequum est ut hunc hominem inter Divos numeremus? Praecipue cum idem vir multa de Diis ipsis immortalibus praeclare docuit, totamque naturam rerum optime explicavit. Ego vero illum ducem sequutus philosophor, et doceo quam necessum est omnes res creatas exi-

45. *Atque pericula tunc*) Gifanius, *atque pericula est. Praelia insinuandum nobis*; id est, praelia sunt nobis subeunda.

48. *Spurcities*) Spurcus, ἀσυρής· qui ut interpretatur Polybius lib. 47. ὁλοσχερῶς εἰς ἀσέλγειαν ἐξώκειλε. Vid. Casaubonum ad Theophrasti characteres, p. 480.

56. *Quoius ego ingressus*, etc.) V. 36. habes libri argumentum. Probabit enim Poëta mundum aliquando incepisse, aliquando etiam periturum: deinde mundi et animalium originem describet, docebit quae animalia nasci potuerunt, quae finxit poëtarum vanitas et vulgi superstitio: quomodo nomina rebus imposita, et mutua per voces commercia; unde religio et metus Deorum dicet. Denique solis, lunae, siderum cursus explicabit; eaque sola vi naturae, nulla vero providentia volvi demonstrabit. Nisi enim motus caelestes explicet, haud facile tollet omnem de Providentia opinionem; nam religio, ut primo libro observat, *Caput e caeli regionibus ostendit.*

Ibid. *Nunc rationes*) Alii, *dum rationes*, et forsan melius.

Nec validas aevi valeant rescindere leges.
Quo genere in primis animi natura reperta 'st,
Nativo primum consistere corpore creta;
Nec posse incolumis magnum durare per aevum:
Sed simulacra solere in somnis fallere mentem,
Cernere cum videamur eum, quem vita reliquit.
Quod superest nunc me huc rationis detulit ordo,
Vt mihi, mortali consistere corpore mundum,
Nativumque simul, ratio reddunda sit, esse.
Et quibus ille modis congressus materiaï
Fundàrit terram, caelum, mare, sidera, solem,
Lunaïque globum; tum quae tellure animantes
Exstiterint, et quae nullo sint tempore natae.
Quove modo genus humanum variante loquela
Coeperit inter se vesci per nomina rerum.
Et quibus ille modis Divûm metus insinuârit
Pectora, terrarum qui in orbi sancta tuetur
Fana, lacus, lucos, aras, simulacraque Divûm.
Praeterea, solis cursus, lunaeque meatus

stere ea conditione qua primum factae sunt, neque posse (validas aevi leges rescindere) durare ultra spatium a natura fixum et constitutum. Inter res creatas inveni et demonstravi animas mortales esse, nasci et interire, neque in aeternum integras manere posse; sed simulacra in somnis solere mentem fallere, ita ut videamur cernere eum, quem olim reliquit vita. Deinde instituti mei ratio, atque Epicuri doctrinae ordo postulat, ut docerem mundum mortalem, aliquando incoepisse, aliquando periturum esse. Et ut demonstrarem quibus modis semina casu et temere convenientia caelum, terram, mare, sidera, solem, et lunae orbem construxerunt: ut docerem insuper, quae animalia e terra orta sunt, et quae unquam extiterunt, licet ab aliquibus credantur extitisse: quo etiam modo homines lingua sonos variante rerum nomina invenerunt, et coeperunt confabulari. Quo denique modo hominum mentes invasit ille Deorum metus, qui per orbem terrarum conservat fana, lacus, lucos, aras, et imagines Deorum. Praeterea docebo, qua vi solis lunaeque cursus regens

71. *Et quae nullo*, etc.) Intellige Chimaeras, Centauros, Scyllas, Hermaphroditum, etc.

73. *Inter se vesci per nomina*) Vti rerum nominibus, et sermones miscere. Ita legit et interpretatur hunc versum Nonius in voce *vesci*.

Expediam, qua vi flectat natura gubernans:
Ne forte hìc inter caelum, terramque reamur
Libera sponte sua cursus lustrare perenneis,
Morigera ad fruges augendas, atque animanteis:
Neve aliqua Divûm volvi ratione putemus.
Nam, bene qui didicere Deos securum agere aevum,
Si tamen interea mirantur qua ratione
Quaeque geri possint, praesertim rebus in illis,
Quae supera caput aetheriis cernuntur in oris;
Rursus in antiquas referuntur relligiones,
Et dominos acreis adsciscunt, omnia posse
Quos miseri credunt, ignari quid queat esse,
Quid nequeat; finita potestas denique quoique
Quanam sit ratione, atque alte terminus haerens.

Natura dirigat; ne forte credamus ista sidera sponte sua inter caelum et terram perpetuo se volvere, eo tantum fine ut fruges atque animalia crescere faciant; ne etiam putemus ab imperante et dirigente aliquo Deo circumferri. Nam qui bene didicerunt Deos summo in otio vitam suam agere, si forsan admirentur qua ratione res singulae fieri possunt, praecipue quae supra caput in locis caelestibus cernuntur, in antiquas religiones iterum relabuntur, acerbis dominis se subiiciunt, quos infelices existimant posse omnia perficere, quia ignorant quid possit esse, quid non possit; insuper quo modo cuique rei potestas finita est, itemque potestatis terminus in rei unius cuiusque natura fixus et

78. *Natura gubernans*) Per *naturam* nihil intelligit Lucretius praeter atomorum in hanc mundi compagem temere coniectarum vim et motum.

82. *Neve aliqua Divum*) Epicurus: καὶ ἡ θεία δύναμις πρὸς ταῦτα μὴ προσαγέσθω, ἀλλὰ ἀλειτούργητος διατηρείσθω, καὶ ἐν τῇ πάσῃ μακαριότητι· ὡς εἰ μὴ τοῦτο πραχθήσεται, ἅπασα περὶ τῶν μετεώρων αἰτιολογία μάταια ἔσται.

84. *Si tamen interea mirantur*) Inde Horatius Epicureus; *Nil admirari prope res est una, Numici, Solaque quae possit facere et servare beatum: Hunc solem, et stellas, et decedentia certis Tempora momentis, sunt qui formidine nulla Imbuti spectent.* Istum Horatii locum e Lucretio interpretare, et prudentius facies quam alii interpretes.

88. *Dominos acreis*) lib. 2. *Dominos superbos.* Eadem Velleius apud Ciceronem lib. de Nat. Deor. 1: *Dum Deum rerum autorem facitis, imposuistis in cervicibus nostris* sempiternum Dominum, *quem dies et noctes timeremus: quis enim non timeat omnia providentem, et cogitantem, et animadvertentem, et omnia ad se pertinere putantem, curiosum, et plenum negotii Deum?*

Quod superest, ne te in promissis plura moremur;
Principio, maria ac terras, caelumque tuere:
Horum naturam triplicem, tria corpora, Memmi,
Treis species tam dissimileis, tria talia texta,
Vna dies dabit exitio; multosque per annos
Sustentata ruet moles et machina mundi.
Nec me animi fallit, quam res nova, miraque menti
Accidat, exitium caeli terraeque futurum;
Et quam difficile id mihi sit pervincere dictis:
Vt fit, ubi insolitam rem adportes auribus ante,
Nec tamen hanc possis oculorum subdere visu,
Nec iacere indu manus, via qua munita fidei
Proxima fert humanum in pectus, templaque mentis:
Sed tamen effabor: dictis dabit ipsa fidem res
Forsitan, et graviter terrarum motibus orbis
Omnia conquassari in parvo tempore cernes:

penitus impactus. Quod superest, ne te promissis diutius morer; primum aspice mare, terras, caelum; triplicem horum naturam, tria corpora, O Memmi, *tres species rerum tam dissimiles, tria talia (tam admiranda) texta, una dies diruet, et compages huius mundi, quae per multos annos integra duravit, dissolvetur. Non quidem nescius sum id quod iam assero, mundum viz. aliquando ruiturum esse, tibi novum, absurdum, et prorsus incredibile videri, et quam difficile sit mihi id ita demonstrare ut te persuasum fatearis: hoc enim plerumque fit cum proponas auribus rem novam, quam tamen oculis videre non potes, neque manu tractare, qua (per manus viz. et oculos) certa rerum notitia in hominum pectora, ubi mentes habitant, proxime defertur. Dicam tamen, et forsan ipsa res probabit mea dicta, et forsan brevi tempore videbis omnia terrae motibus divulsa confundi: quod fortuna*

92. *Quod superest*, etc.) Tandem, v. 49. rem ipsam aggreditur, praeclaram quidem illam, sed difficilem; et quam vix persuadebit. Non facile credimus, quod nolumus; quis autem velit videre mundi ruinam, quam sine sua pernicie experiri non potest? Ipse Poëta talis tantique casus misereri videtur, ...*Tria talia texta Vna dies dabit exitio*.... v. 95. certe timet v. 108: *Quod procul a nobis flectat fortuna gubernans.*

101. *Ante*) Viz. *ante insolitam.*

102. *Visu*) Visui, oculis: veteres autem *visu*. Sic Terentius, *Vestitu nimio indulges.*

103, 104. *Via qua munita fidei proxima*, etc.) Ea enim maxime credimus, quae cernimus, aut tangimus.

Quod procul a nobis flectat fortuna gubernans;
Et ratio potius, quam res persuadeat ipsa,
Succidere horrisono posse omnia victa fragore.
Qua prius aggrediar quam de re fundere fata
Sanctius, et multo certa ratione magis quam
Pythia, quae tripode e Phoebi, lauroque profatur;
Multa tibi expediam doctis solatia dictis:
Relligione refraenatus ne forte rearis,
Terras, et solem, caelum, mare, sidera, lunam,
Corpore divino debere aeterna manere:
Propterea que putes ritu par esse gigantum,
Pendere eos poenas immani pro scelere omneis,
Qui ratione sua disturbent moenia mundi,
Praeclarumque velint caeli restinguere solem,

rerum domina a nobis procul avertat; et ratio potius quam res ipsa nos edoceat totam mundi compagem dissolutum horrendo fragore conquassari posse. De qua re antequam incipiam fundere oracula sanctius et multa certius quam Pythia, quae ex tripode et lauro Phoebi edit oracula, multa quae philosophia submiuistrat digna et utilia cognitu te docebo: ne forsan religione refraenatus credas terram, solem, caelum, mare, sidera, lunam, tanquam Dei unius immensi membra immortalia debere esse et aeterna; ideoque putes aequum esse ut non minus quam gigantes pro atroci impietate poenas luerent omnes illi, qui argumentis suis mundi moenia diffringere, et splendentem caeli solem extinguere conantur, asserentes ea mortalia esse, quae revera

411. *Qua prius aggrediar*, etc.) Quoniam vero Stoicorum vanitas, aliorum igoorantia, et vulgi superstitio multa praeiudicia huic opinioni opposuerant, illa omnia amolitur Lucretius; et primo v. 36. Stoicos refutat. Qoippe isti homines solem, lunam, mare, terras, totum denique muodum, spiritu intus infuso, animatum Deum esse voluerunt. Manilius: *Hoc opus immensi constructum corpore mundi, Membraque naturae diversa condita forma Aëris, atque ignis, terrae, pelagique iacentis, Vis animae divina regit, sacroque meatu Conspirat Deus, et tacita ratione gubernat.* Hos autem contemnit Poëta, et indignatur; iniuriarum forsan memor, nec nugarum patiens.

420. *Disturbent moenia mundi*) Id est, probant mundum interiturum. Ita Virgilius, *ingentes erigit alnos*, id est, describit quo pacto ex Heliadibus Alni surrexerint: inde apud Aristotelem οἱ γεννῶντες τὸν κόσμον (*generantes mundum*) qui probant mundum genitum esse; et illud Platonis notandum, qui τοὺς ῥέοντας (fluentes) alicubi vocat eos e philosophis, qui omnia in perpetuo fluxu esse dicerent. *Faber.*

Immortalia mortali sermone notantes.
Quae procul usque adeo divino ab numine distent,
Inque Deûm numero sic sunt indigna videri,
Notitiam potius praebere ut posse putentur,
Quid sit vitali motu, sensuque remotum.
Quippe etenim non est cum quovis corpore ut esse
Posse animi natura putetur, consiliumque:
Sicut in aethere non arbor, nec in aequore salso
Nubes esse queunt, neque pisces vivere in arvis;
Nec cruor in lignis, nec saxis succus inesse:
Certum, ac dispositum 'st, ubi quicquid crescat, et insit.
Sic animi natura nequit sine corpore oriri
Sola, neque a nervis, et sanguine longiter esse:
Hoc si posset enim, multo prius ipsa animi vis
In capite, aut humeris, aut imis calcibus esse
Posset, et innasci quavis in parte soleret:
Tandem in eodem homine, atque in eodem vase maneret.
Quod quoniam nostro quoque constat corpore certum,

sunt aeterna. Haec vero omnia (mare, terra, caelum, etc.) tam longe distant a divino numine, tam indigna sunt ut inter Deos habeantur, ut ex iis potius cognoscere possimus quid sit vitali motu et sensu destitutum (sunt inertia plane corpora et insensilia). Nulla enim suadet ratio animam et animum posse cum quolibet corpore coniungi; sicut in aëre arbor, in salso mari nubes non possunt esse, pisces in agris vivere nequeunt: nec sanguinis in ligno, nec succus in saxis potest esse: certum et definitum est ubi unaquaeque res crescat et existat. Sic anima non potest sine corpore sola oriri, neque a nervis et sanguine separata, vel sine nervis et sanguine existere: hoc enim si possit, anima potius in capite, humeris, aut imis calcibus, imo in quavis parte corporis oriri videretur, et tandem per totum hominem diffundi. Quoniam vero certa et de-

424. *Sio sunt indigna*) Alii, *quae sunt indigna.*

429. *Sicut in*, etc.) Sequentes 13. v. invenies lib. 3. v. 785. ubi etiam legitur, *Non aequore in alto.*

435. *Hoc si posset enim*) Quatuor hos versus huc cum aliis temere translatos coniicit Faber; sed ad eam eaque ac celiqui faciunt. Nam si in ipso nostro corpore nervis, venis, et sanguine instincto certa et definita loca sint, ubi anima et animus seorsum nascantur et existant; frustra animam et animum in caelo, mari, terra, aliisque corporibus nullis omnino organis donatis aliquis requirat.

Dispositumque videtur, ubi esse, et crescere possit
Seorsum anima, atque animus; tanto magis inficiandum,
Totum posse extra corpus, formamque animalem
Putribus in glebis terrarum, aut solis in igni,
Aut in aqua durare, aut altis aetheris oris.
Haud igitur constant divino praedita sensu,
Quandoquidem nequeunt vitaliter esse animata.
Illud item non est ut possis credere, sedes
Esse Deûm sanctas in mundi partibus ullis:
Tenuis enim natura Deûm, longeque remota
Sensibus a nostris, animi vix mente videtur.
Quae quoniam manuum tactum suffugit, et ictum,
Tactile nil nobis quod fit, contingere debet;
Tangere enim non quit, quod tangi non licet ipsum.
Quare etiam sedes quoque nostris sedibus esse
Dissimiles debent, tenues de corpore eorum.

finitn sint loca in nostro corpore ubi seorsum anima et animus oriri possit et crescere, eo vehementius negandum est, totum (animam et animum) posse esse extra corpus, aut in putribus glebis terrarum, in igne solis, in aqua, aut in alto aëre et caelo existere. Haec igitur (mare, caelum, etc.) minime credenda sunt divino sensu praedita, cum nec anima nec vita donari possunt. Insuper nulla ratio suadet sanctas esse Deorum sedes in ullis mundi partibus (caelo viz. aut sole) et numina illas mundi partes habitare: nam Deorum natura est valde tenuis et longe infra nostros sensus, ita ut sensibus nostris percipi non possit, imo vix ipsa mente percipiatur. Quae quidem Deorum natura quoniam infra sensus nostros est, neque manibus nostris tractari aut palpari potest, nihil debet contingere quod est nobis tactile; nam id quod tangi non potest, non potest tangere. Igitur sedes Deorum debent esse dissimiles nostris sedi-

145. *Haud igitur constant*) Velleius apud Ciceronem lib. 1. de Nat. Deor. *Qui mundum ipsum animantem sapientemque esse dixerunt, nullo modo animi naturam intelligentes viderunt, in quam naturam cadere possit.*

147. *Illud item non est*) Cum vero Dii sint immortales et aeterni, pares sedes habeant necesse est, inde Deos in caelis, atque ideo nunquam ruituris, omnes collocant. Respondet Poëta, v. 10. illud omne esse sive Poëtarum, sive vulgi figmentum; nam tenuior est Deorum natura quam ut tangat tam crassa corpora, ideoque ista Deos habitare minime putandum.

155. *Tenues de corpore eorum*) Quae tenuitatis differentia est nos inter et Deos ipsos, eadem inter sedes Deorum et nostras est; itaque *tenues de corpore eorum* significabit, tenues esse,

Quae tibi posterius largo sermone probabo.
  Dicere porro, hominum causa voluisse parare
Praeclaram mundi naturam, proptereaque
Id laudabile opus Divûm laudare decere,
Aeternumque putare, atque immortale futurum,
Nec fas esse, Deûm quod sit ratione vetusta
Gentibus humanis fundatum perpetuo aevo,
Sollicitare suis ullum de sedibus unquam,
Nec verbis vexare, et ab imo evertere summam:
Caetera de genere hoc adfingere, et addere, Memmi,
Desipere 'st; quid enim Immortalibus, atque Beatis
Gratia nostra queat largirier emolumenti,
Vt nostra quicquam causa gerere adgrediantur?
Quidve novi potuit tanto post ante quietos

bus, et ea tenuitate qua sunt ipsa Deorum corpora. Quae omnia longa disputatione infra explicabo. Dicere autem Deos voluisse praeclarum hunc mundum fabricare hominum causa, ideoque nos debere honorifice sentire de laudabili isto Deorum opere, et credere illud immortale et aeternum fore; et non fas esse id, quod olim Dei hominum causa aeternum esse voluerunt, conari probare aliquando ruiturum, argumentis disturbare, summamque rerum (mundum) ab fundo evertere; haec vero et eiusmodi alia qui dicit, O Memmi, delirat. Quid enim commodi nostra gratia immortalibus atque beatis Diis conferre possit, ut nostri causa aliquid facere conarentur? Illosque Deos qui per tot anteacta saecula quietam agebant vitam quid impelleret, ut priorem vivendi

quasi ex iisdem corpusculis constent, quibus et Dii constant; *Faber*. Lambinus legit, *tenues pro corpore eorum*.

157. *Dicere porro, hominum*, etc.) At Dii hunc mundum fabricârunt, et aeternum esse voluerunt. Resp. Lucretius, v. 25. Sui an hominum causa fabricârunt? Sui siquis dixerit, idem dicat, Quid Deo cultus hominis confert beato, et nulla re indigente. Quid autem erat quod concupisceret Deus mundum signis et luminibus tanquam aedilis ornare? Si ut Deus melius habitaret, antea viz. tempore infinito in tenebris tanquam in gurgustio habitaverat? post autem, varietatene eum delectari putamus, quia caelum et terras exornatas videmus? Quae ista potest esse oblectatio Deo, quae si esset, non ea tam diu carere potuisset? Hominum causa qui dicit, idem explicet, quomodo, nobis non existentibus, insuave foret non esse.

164. *Summam*) Mundum viz. Mundum autem dixit *summam* ex eorum Philosophorum sententia qui *unicum* agnoscebant. Lambinus legit *fundo*.

Inlicere, ut cuperent vitam mutare priorem?
Nam gaudere novis rebus debere videtur,
Cui veteres obsunt; sed, cui nil accidit aegri
Tempore in anteacto, cum pulchre degeret aevum,
Quid potuit novitatis amorem accendere tali?
An, credo, in tenebris vita, ac moerore iacebat,
Donec diluxit rerum genitalis origo?
Quidve mali fuerat nobis non esse creatis?
Natus enim debet, quicunque 'st, velle manere
In vita, donec retinebit blanda voluptas;
Qui nunquam vero vitae gustavit amorem,
Nec fuit in numero, quid obest non esse creatum?
  Exemplum porro gignundis rebus, et ipsa
Notities hominum, Divis unde insita primum,
Quid vellent facere ut scirent, animoque viderent?
Quove modo 'st unquam vis cognita principiorum,
Quidnam inter sese permutato ordine possent,

rationem mutare cuperent? Nam ille solum debet affectare novam conditionem cui vetus displicet, at in illo, qui tempore anteacto vitam agebat felicem nullis malis nullaque aegritudine vexatam, quid excitaret istam mutandi cupiditatem? An vix Deorum vita in moerore et tenebris iaceret usque dum splendidae hae pulcherrimaeque res nascerentur? Aut quid mali fuisset nobis nunquam fuisse natis? Nam quicunque natus est, debet velle manere in vita, quamdiu blanda voluptas eum retinebit: qui vero vitae delicias nunquam gustavit, nec unquam extitit, quid illi obfuit nunquam extitisse? Deinde quodnam exemplare aut imaginem habuerunt Dei ad quam res omnes effingerent? Vnde humani generis notities illis insita, ut scirent et intelligerent quid vellent facere? Quo etiam modo sit vis principiorum cognita, unde noverint semina ista permutato inter se ordine et situ varias res posse constituere, nisi ipsa Natura, constituendo

474. *Amorem accendere tali*) Alii, *amore tali.*

Ibid. *Tali*) Tali ὄντι, seu Deo vel homini; *Faber.*

481. *Nec fuit in numero*) Rerum creatarum.

Ibid. *Esse creatum.*) Alii, *esse creato*, ut v. 477. *esse creatis.*

482. *Exemplum porro*, etc.) Tota omnium rerum notities a simulacris rerum incurrentibus derivatur: Dii etiam nihil inconsiderate faciunt, quicquid agere constituunt, illud praevident: at nullae imagines rerum in mentem divinam cadere potuerunt, cum res ipsae nondum extiterint; ideo inepte aliquis dicat Deos caelum, terram, animalia, omnia creâsse.

Si non ipsa dedit specimen Natura creandi?
Namque ita multa modis multis primordia rerum
Ex infinito iam tempore percita plagis,
Ponderibusque suis consuerunt concita ferri,
Omnimodisque coire, atque omnia pertentare,
Quaecunque inter se possint congressa creare,
Vt non sit mirum si in taleis dispositurus
Deciderunt quoque, et in taleis venere meatus
Qualibus haec rerum genitur nunc summa novando.
Quod si iam rerum ignorem primordia quae sint,
Hoc tamen ex ipsis coeli rationibus ausim
Confirmare aliisque ex rebus reddere multis,
Nequaquam nobis divinitus esse paratam
Naturam rerum, tanta stat praedita culpa.
Principio, quantum coeli tegit impetus ingens,
Inde avidam partem monteis, sylvaeque ferarum

et componendo res, docuisset quid semina valerent? Namque rerum primordia ab aeterno proprio suo pondere et aliorum ictibus agitari solebant, et moveri, omnibus modis convenire, et pertentare omnia quaecunque hisce coetibus facere et componere valerent, ut mirandum non sit, si in talem ordinem aliquando deciderunt, et obtinuerunt eos motus, quibus administratur hic mundus, et perpetuo renovatus conservatur. Si vero nescirem rerum origines, tamen ex ipsis caeli rationibus multisque aliis rebus probare possim, mundum non fuisse a Diis factum; tot tantisque vitiis laborat. Principio, orbis quem rapidus caeli ambitus tegit magnam partem montes occupant et sylvae ferarum domus,

487. *Creandi*) Lambinus, *creando;* melius.

488. *Multa modis multis*) *Multimodis multis*; Gifanius.

495. *Genitur*) Codd. *geritur*, nec melior quidem haec vox *genitur* Lambini.

496. *Quod si iam rerum*, etc.) Sequuntur v. 27. argumenta e vitiosa huius mundi constitutione ducta: quippe Sapientissimi Artificis opus fuisset absolutum, non horridum montibus, sylvis, paludibus, etc. aliae partes non rigerent perpetuo gelu, neque alias, nimii calores torrerent; deinde fruges potius quam spinas, sentes, et caetera inutilia produceret: denique nullis procellis vexaretur; non aleret feras humano generi infestas, neque varii morbi varias anni tempestates sequerantur, et funera praecipitarent: sed omnia fuissent optime disposita et ornata, quieti atque usibus humani generis accommoda, et Deo digna.

202. *Avidam partem*) Magnam, ingentem; interpretes, quia viz. avidi magna omnia desiderant, vel quia

Possedere, tenent rupes, vastaeque paludes,
Et mare, quod late terrarum distinet oras.
Inde duas porro prope parteis fervidus ardor,
Assiduusque geli casus mortalibus aufert.
Quod superest arvi, tam id Natura sua vi
Sentibus obducat, ni vis humana resistat,
Vitaï causa valido consueta bidenti
Ingemere, et terram pressis proscindere aratris:
Si non foecundas vertentes vomere glebas,
Terraïque solum subigentes cimus ad ortus;
Sponte sua nequeant liquidas existere in auras.
Et tamen interdum magno quaesita labore,
Cum iam per terras frondent, atque omnia florent;
Aut nimiis torret fervoribus aetherius Sol,
Aut subiti perimunt imbres, gelidaeque pruinae,
Flabraque ventorum violento turbine vexant.
Praeterea genus horriferum natura ferarum,
Humanae genti infestum, terraque marique,
Cur alit, atque auget? cur anni tempora morbos

rupes etiam, vastae paludes, et mare quod varias terrae regiones late separot. Praeterea, duas fere totius orbis partes nimius calor (sub zona torrida), et continuum frigus (sub zonis frigidis) aufert mortalibus. Id terrae quod superest sentes solos produceret, nisi homines domarent, soliti victus quaerendi causa bidenti valido ingemere, et depressis aratris terram proscindere; nisi nos, inquam, homines foecundas glebas vomere vertentes, terramque subigentes, excitemus od excrendam vim frugibus producendis aptam, profecto nunquam sponte sua noscerentur. Interdum tamen fruges labore magno quaesitas, cum iam floreant per terras, et lactae messis spem faciant, vel nimio calore sol urit, aut subiti imbres, et gelidae pruinae enecant, aut procellae turbine violento iactant, et prosternunt. Praeterea, cur natura terro marique nutrit et auget horrendas feras humano generi infestas? Quare vorioe tempestates

avide occupata est: quis feret haec? *Avidam*, bibulam, Nardius, nam terra est humoris avidissima; inepte. Nec porro interpretes praetendant, Avido *complexu quem tenet aether*, lib. 2. v. 1065. non attinet. Melius igitur cum vulg. legatur, aliam, sed potius *habitant*; neque insolentius *montes habitant*, quam *sylvae possident*.

206. *Geli*) Veteres tam *gelus* quam *gelu*.

Apportant? quare mors immatura vagatur?
Tum porro puer, ut saevis proiectis ab undis
Navita, nudus humi iacet, infans, indigus omni
Vitali auxilio, cum primum in luminis oras
Nixibus ex alvo matris natura profudit;
Vagituque locum lugubri complet, ut aequum 'st,
Cui tantum in vita restet transire malorum.
At variae crescunt pecudes, armenta, feraeque;
Nec crepitacula eis opu'sunt, nec cuiquam adhibenda'st
Almae nutricis blanda atque infracta loquela:
Nec varias quaerunt vesteis pro tempore coeli.
Denique non armis opus est, non moenibus altis,
Queis sua tutentur, quando omnibus omnia large
Tellus ipsa parit, naturaque daedala rerum.
Principio, quoniam terraï corpus, et humor,
Aurarumque leves animae, calidique vapores,

anni varios afferunt morbos, quare tam frequentia sunt immatura funera? Deinde puer, ut naufragus a saevis undis proiectus, nudus humi iacet, infans, omni vitae auxilio indigus, cum primum ex utero matris illum in oras luminis profundit natura, lugubri vagitu locum complet, ut par est, cui tot mala sunt in vita subeunda. At pecudum, pecorum, et ferarum varia genera crescunt, non est iis opus crepitaculis, neque ulli eorum blanda et dimidiata verba almae nutricis adhibenda sunt; neque diversas vestes pro diversa anni tempestate quaerunt: denique non armis opus est, non altis moenibus quibus se suaque defendant, quoniam tellus et natura rerum formatrix sponte omnibus omnia abunde subministrat. Principio, quoniam terra, aqua, aër, ignis e quibus hic mun-

222. *Apportant*) *Important*, Lambinus, infra v. 370. *Aut aliam quamvis cladem* importare *pericli.*

223. *Tum porro puer*, etc.) V. 13. aliud habes argumentum; si Dii mundum fecissent, melior foret hominum, quam aliorum animalium conditio: at longe deterior, et si rem ipsam attendas, brutis parens videtur natura, hominibus noverca.

925. *Vitali auxilio*) Ita Muretus, dum codd. *vitaï.*

230. *Nec crepitacula eis opu' sunt*) Codd. *Nec crepitacula eis opus est*, et rectius. Plautus, *Puero opus est cibum.*

236. *Principio, quoniam*, etc.) Depulsis iis praeiudiciis quae Stoicorum vanitas aut vulgi superstitio opinioni suae opposuerat, v. 12. hoc modo disputat; cum ea sit natura totius quae partium, et observemus mundi partes, terram viz. aquam, aërem, et ignem subinde mutari, aliquando diminui, et deinde refici; dicendum est totam compagem esse pariter mortalem.

E quibus haec rerum consistere summa videtur,
Omnia nativo ac mortali corpore constant:
Debet tota eadem mundi natura putari.
Quippe etenim quorum parteis, et membra videmus
Corpore nativo et mortalibus esse figuris;
Haec eadem ferme mortalia cernimus esse,
Et nativa simul. Quapropter maxima mundi
Cum videam membra, ac parteis consumta regigni;
Scire licet, coeli quoque idem terraeque fuisse
Principiale aliquod tempus, clademque futuram.
Illud in his rebus ne me arripuisse rearis,
Memmi, quod terram, atque ignem mortalia sumpsi
Esse: neque humorem dubitavi, aurasque perire;
Atque eadem gigni, rursusque augescere dixi.

dus componi videtur, mortalia sunt et nativa, aliquando nascuntur, aliquando intereunt, totus etiam mundus mortalis est habendus. Nam quorum partes et membra videmus mortalia et nativa, illa ipsa quoque cernimus mortalia et nativa: quapropter cum videam praecipuas partes et maxima mundi membra semel consumta refici, concludere licet caelum terramque (totum mundum) aliquando incepisse, et aliquando interitura fore. Ne vero, O Memmi, putes me quod probare non possum temere arripuisse, cum supposuerim terram et ignem mortalia esse, neque dubitaverim aquam et aërem aliquando interire, aliquando nasci, et augeri, accipe argumenta. Principio, nonnulla pars ter-

240. *Debet tota eadem*) Gifanius, *debet eodem omnis*, viz. aeque nativo et mortali corpore constare.

243. *Haec eadem ferme*) Debuit plane et diserte concludere, *sed* ita alibi locutus est. Donatus *ferme* pro *facile*: Terent. Andr. Act. 3. Sc. 1.

248. *Illud in his rebus*, etc.) Quod vero praecipuae partes, et maxima mundi membra, terra, aqua, aër, ignis gignuntur, et intereunt v. 59 fusius demonstrat. Multae terrae particulae in altum feruntur, et aëra componunt; multas auferunt flumina, et in mare volvunt, v. 44. aqua item nova indies nascitur, at pars illius vi solis in aërem mutatur, pars in meatibus subterraneis terrae formam induit, v. 12. Aërem, qui recipit omnes particulas e rebus omnibus perpetuo fluentes, et res istas omnes reficit, nemo dixerit aeternum, aut immortalem v. 8. De igne denique idem concludendum, cum radii *solis*, qui unicus est lucis at ignis *fons*, quolibet momento emissi pereunt; ideoque quod sol ipse reparetur, aeque ac lychni et tedae, omnino confitendum v. 25.

Ibid. *Arripuisse*) Arripere, assumere non datum aut concessum ab altero. Tollius, lib. 1. de Nat. Deor. *Arripere mihi videmini, quasi vestro iure, rem nullo modo probabilem.*

Principio, pars terraï nonnulla perusta
Solibus assiduis, multa pulsata pedum vi
Pulveris exhalat nebulam, nubeisque volanteis,
Quas validi toto dispergunt aëre venti:
Pars etiam glebarum ad diluviem revocatur
Imbribus, et ripas radentia flumina rodunt.
Praeterea, pro parte sua quodcunque alid auget,
Roditur; et quoniam dubio procul esse videtur
Omniparens, eadem rerum commune sepulcrum:
Ergo terra tibi limatur, et aucta recrescit.

Quod superest, humore novo mare, flumina, fonteis
Semper abundare, et latices manare perenneis,
Nil opus est verbis, magnus decursus aquarum
Vndique declarat: sed primum quicquid aquaï
Tollitur, in summaque fit, ut nihil humor abundet,
Partim quod validi verrentes aequora venti
Deminuunt, radiisque retexens aetherius sol;
Partim quod subter per terras diditur omneis:
Percolatur enim virus, retroque remanat
Materies humoris, et ad caput amnibus omnis

rae continuo calore solis perusta, et multorum hominum pedibus pulsata, nebulam pulveris nubesque volantes exhalat, quas nubes pulveris validi venti tota aëre dispergunt: pars etiam terrae pluvia madefactae in aquam vertitur, et praeterfluentia flumina partes riparum suarum auferunt. Praeterea, quodcunque aliquibus sui partibus auget aliud, id ipsum consumitur; quoniam vero terra res omnes producit et alit, et res omnes intereuntes eadem recipit, necesse est, ut terra pereat et nascatur, ut aliquando minus, aliquando maius sit illius corpus. Deinde mare, flumina, fontes nova humore semper abundare, aquasque perennes fluere, non opus est argumentis quibus confirmarem; nam magni fluvii undique in mare decurrentes id demonstrant: sed prima, aliquid aquae consumitur, et fit ut tota moles aquae nimia non sit, partim quoniam validi venti verrentes aequora diminuunt aquas, et aetherius sol radiis suis attenuat et elevat, partim quoniam per subterraneos meatus distribuitur; per istos enim meatus aquae marinae rivuli feruntur, qui ad fontem amnium con-

258. *Alid auget*) Alii, *alit, auget,*

261. *Limatur*) *Libatur*, melius.

265. *Sed primum quicquid*) Quidque, ut saepe alias, et v. 285. *Nam* primum quicquid *fulgoris dispereit*. Item v. 305.

268. *Retexens*) Αναλύων, καταλύων; resolvens.

Convenit: inde super terras fluit agmine dulci,
Qua via secta semel liquido pede detulit undas.
Aëra nunc igitur dicam, qui corpore toto
Innumerabiliter privas mutatur in horas.
Semper enim quodcunque fluit de rebus, id omne
Aëris in magnum fertur mare: qui nisi contra
Corpora retribuat rebus, recreetque fluenteis,
Omnia iam resoluta forent, et in aëra versa:
Haud igitur cessat gigni de rebus, et in res
Recidere assidue, quoniam fluere omnia constat.
Largus item liquidi fons luminis, aetherius sol
Inrigat assidue coelum candore recenti,
Suppeditatque novo confestim lumine lumen;
Nam primum quicquid fulgoris disperit eii,
Quocunque accidit: id licet hinc cognoscere possis,
Quod simul ac primum nubes succedere soli
Coepere, et radios inter quasi rumpere lucis,
Extemplo inferior pars horum disperit omnis,
Terraque inumbratur, qua nimbi cunque feruntur;

venientes erumpunt, et inde super terras fluunt dulci agmine qua via semel secta undas liquido pede detulit (ubicunque egeritur humus, et fit fossa). Nunc de aëre dicendum est, qui singulis horis, infinitis pene modis, toto suo corpore mutatur. Nam quodcunque de rebus fluit, in magnum aëris mare fertur, qui aër nisi vicissim rebus corpora retribuat, et reficiat fluentes, omnes res iam iam resolutae fuissent, et in aerem mutatae. Aër igitur iugiter oritur de rebus aliis, et in res alias redit, certum enim est res omnes in perpetuo fluore esse, particulas emittere, et diminui. Item aetherius sol largus liquidi luminis fons, assidue nova luce perfundit coelum, et lucem nova luce confestim reficit; nam ea lux quae primo emittitur, quam primum attigerit partem in quam destinatur, perit: id autem ita esse hinc potes cognoscere; quod simul ac nubes subeant solem, et radios lucis quasi interrumpunt, statim pars omnis radiorum quae est infra nubes perit, et quacunque nubes feruntur, terra inum-

272. *Agmine dulci*) *Agmen* pro *actu* et *ductu* quodam ponere non inelegans est, ut, *Leni fluit agmine Tibris*; Macrobius, Satur. 6. cap. 4.

281. *Fluere omnia constat*) Supra, lib. 4. v. 228, *Nec mora, nec requies inter datur ulla fluendi.*

283. *Inrigat*) Sol enim *fons luminis*. Vid. v. 661 et lib. 4. v. 376.

287. *Succedere soli*) Virgilius, Geor.

Vt noscas splendore novo res semper egere,
Et primum iactum fulgoris quemque perire;
Nec ratione alia res posse in sole videri,
Perpetuo ni suppeditet lucis caput ipsum.
  Quin etiam nocturna tibi, terrestria quae sunt,
Lumina, pendentes lychni, claraeque coruscis
Fulguribus, pingues multa caligine tedae,
Consimili properant ratione, ardore ministro,
Suppeditare novum lumen, tremere ignibus instant;
Instant, nec loca lux inter quasi rupta relinquit:
Vsqueadeo properanter ab omnibus ignibus eius
Exitium celeri toleratur origine flammae.
Sic igitur, solem, lunam, stellasque putandum
Ex alio, atque alio lucem iactare subortu,
Et primum quicquid flammaï perdere semper:
Inviolabilia haec ne credas forte vigere.
  Denique non lapides quoque vinci cernis ab aevo?

bratur; atque haec probant res nova luce semper indigere, et lucem primo emissam perire; nec alia ratione res in luce videri posse, nisi sol ipse fons lucis novos radios perpetuo emittat. Quinetiam nocturna lumina, quae sunt terrestria, pendentes viz. lychni; tedae coruscis fulgoribus micantes, multoque fumo pingues, pari ratione ministerio ignis novam lucem perpetuo suppeditare properant, instant tremere ignibus (tremulos radios iugiter emittunt), nec lux quasi interrupta relinquit loca (et continuata luce aedes illustrantur); tanta celeritate lux ista tedarum quolibet momento evanescens, ab omnibus illarum ignibus nova luce instauratur: pariter credendum est, solem, lunam, et stellas lucem novam perpetuo suborientem emittere, et semper perdere primam quamque lucem quam emittunt; ne forsan credas illa integra semper vigere, et aeterna. Denique nonne vides lapides ab aevo vinci? nonne altas turres ruere,

3 *Aut tecto assuetus coluber succedere, et umbrae.* Idem, lib. 4...*Atque alto* succedere *coelo.*

299. *Tremere ignibus*) Tremulos radios spargunt lychni, et tedae.

307. *Denique non lapides, etc.*) Superiora argumenta confirmat v. 12. Quae solidissima videmus, sentiunt vires temporis, et putrescunt. Turres, templa, Deorum simulacra (nec illa Numen ipsum sustentare potest) quis non videt quotidie labantia? saxa denique, quae integra vidimus, brevi tempore labefacta sunt, et montibus avulsa cadunt. Quis autem dicat illa ab aeterno extitisse, quae temporis finiti vires perferre nequeant?

Non altas turreis ruere, et putrescere saxa?
Non delubra Deûm, simulacraque fessa fatisci?
Nec sanctum numen fati protollere fineis
Posse, neque adversus naturae foedera niti?
Denique non monumenta virum dilapsa videmus
Cedere proporro, subitoque senescere casu?
Non ruere avolsos silices a montibus altis,
Nec validas aevi vireis perferre, patique
Finiti? neque enim caderent avolsa repente,
Ex infinito quae tempore pertolerassent
Omnia tormenta aetatis privata fragore.
Denique iam tuere hoc circum, supraque, quod omnem
Continet amplexu terram; quod procreat ex se
Omnia (quod quidam memorant) recipitque peremta:
Totum nativum mortali corpore constat.
Nam quodcunque alias ex se res auget, alitque,
Deminui debet, recreari cum recipit res.

saxa etiam putrescere? Deorum templa, imo ipsa simulacra tandem corrumpi, et collabi? Nec Deos ipsos templa sua et simulacra diutius conservare posse quam leges naturae patiantur et permittunt? Denique nonne videmus hominum monumenta labi, subito casu tanquam senio confecta ruere? Nonne etiam vidému saxa montibus altis avulsa cadere, neque validas vires aevi finiti pati posse? Profecto enim ista iam non repente avulsa ruerent, si ab aeterno omnes aevi vires impetusque infracta sustinuissent. Denique intuere hoc (coelum) quod circum supraque omnem terram complectitur, quod ex se procreat omnia (uti quidam docent) et eadem peremta recipit, nam id totum nativum prorsus et mortale est: quodcunque enim ex se nutrit augetque alias res, id ipsum debet deminui, et refici iterum, cum istas res dissolutas recipit. Deinde si nullas

309. *Fessa fatisci*) Faber, *fissa fatisci.*

310. *Protollere fineis*) Proferre. Plautus, *Neque viri vitam sinet in crastinum protolli.*

313. *Cedere proporro*, etc.) Gifanius, Quaerere *pro porro* sibi cunque *senescere* credas. Id est, ut credas ea aliquando sibi quaerere senectutem: sed melior vulgata lectio. Faber autem reiicit, *denique non monumenta*, etc. et legit, Omniaque *ut porro, subitoque senescere credas, Non ruere avulsos*, etc. Sed huic etiam coniecturae vulgatam lectionem libenter praeferam.

319. *Denique iam tuere*, etc.) V. 6 illos refutat, qui omnia e coelo oriri, et in coelum iterum resolvi sentiunt, et tamen coelum ipsum immortale et aeternum asserunt; nam quod in alias res vertitur, et quod

Praeterea, si nulla fuit genitalis origo
Terraï et caeli, semperque aeterna fuere;
Cur supera bellum Thebanum, et funera Troiae,
Non alias alii quoque res cecinere poëtae?
Quo tot facta virûm toties cecidere? nec usquam
Aeternis famae monumentis insita florent?

Verum (ut opinor) habet novitatem summa, recens-
Natura 'st mundi, neque pridem exordia cepit. (que
Quare etiam quaedam nunc artes expoliuntur,
Nunc etiam augescunt; nunc addita navigiis sunt
Multa: modo organici melicos peperere sonores.
Denique Natura haec rerum, Ratioque reperta 'st

fuerit dies natalis terrarum et coeli, sed ab aeterno extiterint; cur non varii poetae carmine explicarunt varias res gestas ante bellum Thebanum, et Troiae excidium? Quo tot et tanta hominum facinora ceciderunt? nec usquam insita aeternis famae monumentis vigent? Verum, ut puto, mundus non est admodum vetustus, neque multis abhinc annorum millibus incoepit esse: atque hanc ob causam multae artes etiam hodie inveniuntur, perficiuntur multae; hodie multa navibus sunt addita; nuper ab organicis musica reperta est. Denique

ex iis rebus solutis reparatur et reficitur, id nativum prorsus et mortale.

325. *Praeterea, si nulla fuit*, etc.) Mundi novitas v. 44 probatur, tum ex eo, quod historiae omnium antiquissimae Thebano aut Troiano bello superiores non sint, ut esse deberent, si mundus foret, non dico aeternus, sed multo vetustior; tum ex eo quod artes omnes recens adinventas habemus, siquidem auctores omnium memorantur; cum, si mundus nunquam coepisset, deberent artes, ac potissimum vitae utiles semper extitisse. Macrobius in Somn. Scip. lib. 2. cap. 10. *Quis non hinc existimet, mundum quandoque coepisse, nec longam retro huius aetatem, cum abhinc ultra duo retro annorum millia de excellenti rerum gestarum memoria ne Graeca quidem extet historia. Nam supra* Ninum, *a quo Semiramis secundum quosdam creditur procreata, nihil praeclarum in libros relatum est. Si enim ab initio, imo ante initium fuit mundus, ut philosophi volunt, cur per innumerabilium seriem seculorum non fuerat cultus, quo nunc utimur, inventus? Non literarum usus, quo solo memoriae fulcitur aeternitas? Cur denique multarum rerum experientia ad aliquas gentes recenti aetate pervenit? Vt ecce Galli vitem, vel cultum oleae Roma iam adolescente didicerunt; aliae vero gentes adhuc multa nesciunt, quae nobis inventa placuerunt. Haec omnia videntur aeternitati rerum repugnare, dum opinari nos faciunt certo mundi principio singula quaeque coepisse.*

336. *Natura haec rerum*) Physicam intelligit: plane eadem ratione Ho-

Nuper, et hanc primus cum primis ipse repertus
Nunc ego sum, in patrias qui possim vertere voces.
Quod si forte fuisse antehac eadem omnia credis;
Sed periisse hominum torrenti saecla vapore,
Aut cecidisse urbeis magno vexamine mundi,
Aut ex imbribus assiduis exisse rapaceis
Per terras amneis, atque oppida cooperuisse:
Tanto quippe magis victus fateare necesse 'st,
Exitium quoque terraï, coelique futurum.
Nam cum res tantis morbis tantisque periclis
Tentarentur, ibi si tristior incubuisset
Causa, darent late cladem, magnasque ruinas:
Nec ratione alia mortales esse videmur
Inter nos, nisi quod morbis aegriscimus isdem,
Atque illi, quos a vita natura removit.
Praeterea, quaecunque manent aeterna, necesse 'st,

haec philosophia, quam nunc doceo, nuper inventa est, et ipse primus sum qui nunc illam latino carmine et sermone explicem. Quod si forte credas eadem (easdem artes) quae nunc vigent olim fuisse, sed homines igne periisse, urbes terrae motibus eversas cecidisse, vel rapidos amnes assiduis imbribus auctos terras inundasse; et oppida obruisse, tanto magis necesse est ut credas terram et coelum aliquando interitura. Nam cum res tantis morbis tantisque periculis affligerentur, si vis vehementior impetum fecisset, dissolutae penitus corruissent: nec alia ratione coniicimus nos mortales esse, nisi quod iisdem morbis tentamur quibus illi obnoxii erant quos mors rapuit. Praeterea, quodcunque aeternum

ratius, qui interdum audacior est, de Pythagora dixit, Naturae *non sordidus auctor*; Faber.

339. *Quod si forte*, etc.) His argumentis nonnulli philosophi hoc modo respondent; olim artes istae viguerunt, quae nunc florent, sed aliquando ignis, aliquando aqua delevit, vel terrae motus hausit humanum genus: inde iam novae videntur nobis et recentes. Hoc responsum retorquet Poëta v. 43. Nam orbem aliquando ignibus perustum, aliquando aquis obrutum, aut terrae motibus diruptum nemo sanus aeternum dixerit: ideo enim hominem dicimus mortalem, quoniam illis morbis tentatur, qui in alios vehementius incidentes eos abstulerunt.

352. *Praeterea, quaecunque*, etc.) Nihil aeternum aut immortale agnoscit Epicurus, praeter corpora perfecte solida, inane, et τὸ πᾶν, universum: at mundus non est corpus perfecte solidum, nec inane, neque, cum infiniti sint mundi, haec compages potest dici universum v. 24. vid. lib. 3, v. 807.

Aut quia sunt solido cum corpore, respuere ictus,
Nec penetrare pati sibi quicquam, quod queat arctas
Dissociare intus parteis, ut materiaï
Corpora sunt, quorum naturam ostendimus ante:
Aut ideo durare aetatem posse per omnem,
Plagarum quia sunt expertia, sicut inane 'st,
Quod manet intactum, neque ab ictu fungitur hilum:
Aut etiam, quia nulla loci sit copia circum,
Quo quasi res possint discedere, dissolvique;
Sicut summarum summa 'st aeterna, neque extra
Quis locus est, quo dissiliant; neque corpora sunt, quae
Possint incidere, et valida dissolvere plaga.
At neque (uti docui) solido cum corpore mundi
Natura 'st, quoniam admistum 'st in rebus inane:
Nec tamen est ut inane: neque autem corpora desunt,
Ex infinito quae possint forte coorta
Proruere hanc rerum violento turbine summam,
Aut aliam quamvis cladem importare pericli:
Nec porro natura loci, spatiumque profundi,
Deficit, exspergi quo possint moenia mundi,
Aut alia quavis possint vi pulsa perire.
Haud igitur lethi praeclusa 'st ianua caelo,
Nec soli, terraeque, nec altis aequoris undis:

et immortale est, necesse est ut vel perfecte solidum sit, ita ut nulla vis frangere, nulla inter partes eius se insinuare, et earum unionem dissolvere valeret; qualia sunt prima materiae corpora (atomi) quorum naturam supra docuimus: aut ideo aeternum est, quia est intactile, et ictui non obnoxium; quale est inane: aut ideo aeternum quia nullum est ex ulla parte spatium, in quod partes illius solutae dispergi possunt; quam ob causam Vniversum (τὸ πᾶν) immortale est, extra quod nullum est spatium quo partes solutae fugiant, neque ulla sunt corpora quae in illud incidere, suoque violento impetu diffringere valerent. At vero, ut superius docui, mundus non est res perfecte solida, quoniam in omnibus rebus compositis inane est admixtum: neque inane est: neque desunt corpora quae ex infinito advenientia periculum huic mundo inferre, eiusque compagem diffringere aut dissipare valerent: neque deest spatium quo mundi partes dissolutae dispergi possint, aut alia qualibet vi pulsae interire. Igitur lethi ianua non praeclusa est coelo, neque soli, neque terrae, neque

Sed patet immani, et vasto respectat hiatu.
Quare etiam nativa necessum 'st confiteare
Haec eadem: neque enim, mortali corpore quae sunt,
Ex infinito iam tempore adhuc potuissent
Immensi validas aevi contemnere vireis.
Denique tantopere inter se cum maxima mundi
Pugnent membra, pio nequaquam concita bello;
Nonne vides aliquam longi certaminis ollis
Posse dari finem? vel cum sol, et vapor omnis
Omnibus epotis humoribus exsuperarint,
Quod facere intendunt, neque adhuc conata patrantur,
Tantum suppeditant amnes, ultroque minantur
Omnia diluviare ex alto gurgite ponti;
Nequicquam: quoniam verrentes aequora venti
Deminuunt, radiisque retexens aetherius Sol;
Et siccare prius confidunt omnia posse,

mari, sed immani et vasto hiatu patens illis obversa est (igitur mortalia sunt mare, terra, coelum, etc.). Insuper fateare necesse est haec eadem non ab aeterno extitisse, nam quaecunque mortalia sunt, et aliquando interibunt, non potuissent infiniti temporis validas vires ab aeterno sustinuisse. Denique, cum maxima mundi huius membra sint sibi invicem contraria, belloque impio se mutuo infesta petunt, nonne vides aliquem finem longo illorum certamini imponi posse? vel cum sol et ignis epotis omnibus humoribus superaverint, quod certant facere, sed nondum quae conantur possunt perficere, tantum humoris amnes assidue suppeditant, et aquis e vasto oceano erumpentibus diluvium minantur; frustra, quoniam venti validi verrentes aequora, et aetherius sol radiis suis attenuans, et elevans, diminuunt aquas, et confidunt se posse siccare omnia,

377. *Quare etiam nativa*, etc.) Ex eo quod finem habiturus est mundus, concludit v. 4 initium habuisse: nam quod aliquando peribit, olim periisset.

381. *Denique tantopere*, etc.) Aliud demum argumentum deducit v. 36 a pugna continua (elementorum) praecipuarum mundi partium. Cum enim ignis cum aqua committatur, et modo incendia, modo eluviones superent, quidni tandem cum totius mundi ruina haec concertatio terminetur? Quod vero magna incendia et diluvia contigerint, de Phaëthonte et Deucalione fabulae demonstrant, nam igne vastata, et aquis obruta erat terra; licet poëtae inepte finxerunt incendium istud et diluvium interventu Deorum erupisse, et cessâsse.

382. *Pio nequaquam*) Impio, quia bellum hoc est civile et intestinum.

388. *Diluviare*) Diluvio obruere.

Quam liquor incoepti possit contingere finem.
Tantum spirantes aequo certamine bellum
Magnis de rebus inter se cernere certant:
Cum semel in terra fuerit superantior ignis,
Et semel (ut fama'st) humor regnarit in arvis.
Ignis enim superavit, et ambens multa perussit,
Avia cum Phaëthonta rapax vis solis equorum
Aethere raptavit toto, terrasque per omneis.
At pater Omnipotens ira tum percitus acri
Magnanimum Phaëthonta repenti fulminis ictu
Deturbavit equis in terram; Solque cadenti
Obvius aeternam succepit lampada mundi;
Disiectosque redegit equos, iunxitque trementeis:
Inde suum per iter recreavit cuncta gubernans.
Scilicet, ut veteres Graiûm cecinere poëtae;
Quod procul a vera'st animi ratione repulsum:
Ignis enim superare potest, ubi materiai
Ex infinito sunt corpora plura coorta;
Inde cadunt vires aliqua ratione revictae,
Aut pereunt res exustae torrentibus auris.

priusquam humor incoeptum suum perficiat, et diluvium inducat: ita aequis viribus certatim magnis de rebus pugnant. Semel autem superavit ignis, et vastavit terram; et semel, ut fama est, humor orbem terrarum obruit. Ignis superavit, cum violenti equi solis recto tramite exilientes raptarunt Phaëthonta per totum coelum, et terras omnes illi coelo substratas. At Iupiter ira vehementi tum commotus repenti ictu fulminis e curru in terram deiecit magnanimum Phaëthontem; et Phoebus cadenti Phaëthonti obvius aeternam mundi lampada (solem) suscepit, dispersos et vagantes equos reduxit, et trementes, et fulmine territos currui iterum subiunxit; et per antiquum tramitem currum agens, recreavit omnia, et refecit. Scilicet; haec canunt veteres Graeci poëtae, quae absurda plane sunt, et futilia commenta: nam ignis potest superare, quando sunt plurima igneae materiae corpuscula ex infinito in hunc mundum delata; tum autem illius materiae vires aliqua ratione repressae debilitari debent, aut nimio calore res perustae interibunt. Humor item, uti fertur, aliquando

396. *Regnarit*) *Superarit*, et v. 399 *terrasque perussit*, Gassendus.

397. *Ambens*) Ambedens ab *ambedo*; sic *ambesse* pro *ambedere*. Alii, *ambiens*.

407. *A vera 'st animi*) Melius, *vera nimis est*.

Intervalla, vias, connexus, pondera, plagas,
Concursus, motus turbabat, proelia miscens,
Propter dissimileis formas variasque figuras;
Quod non omnia sic poterant coniuncta manere,
Nec motus inter sese dare convenienteis:
Hoc est a terris altum secernere coelum,
Et seorsum mare uti secreto humore pateret,
Seorsus item puri, secretique aetheris ignes.
Quippe etenim primum terraï corpora quaeque,

gurarum varietate orta ita conturbabat intervalla, vias, connexus, pondera, plagas, concursus, motus, ut convenientes motus mutuo dare et mutuo accipere non potuerunt, et necessario fiat partium separatio. Inde magnum coelum (aër) a terra secernitur, segregato et collecto omni humore latum mare extensum est, et puri ignes aetheris ab aliis rebus separati proprium locum sortiti sunt. Quippe primum singula terrae corpuscula, quia gravia erant, et impli-

447. *Hoc est a terris*) Explicatio illarum vocum, *dare motus convenientes*, id est, inquit, separare coelum a terra, etc. *Faber.* Alia vero, quam posui, interpretatio non est inepta, et *coelum* recte aërem interpretor.

450. *Quippe etenim*) Cum rudis et indigesta corpusculorum congeries in ordinem redigatur per motum, omnisque motus a gravitate oriatur, recte inquirit Poëta quid atomi gravissimae agant: existimavit autem Epicurus coacervatas confusasque atomos irrequieto et ingenito suo motu ita sese convolvisse, revolvisse, susque deque exagitasse, ut postremo crassiores omnes versus medium confluxerint, et tenuiores extrusione facta a crassioribus versus circumferentiam avolarint. Porro ex crassioribus quidem illis conflatum fuisse terrae corpus, quod semina aquae in se contineret, ut quae non potuissent perinde avolare cum caeteris: at e caeteris, quod varii in ipsis tenuitatis gradus forent, quasdam restitisse non longe a terra, constituisse aërem, reliquas altius emersisse, et constituisse aetherem, et extrusa simul corpuscula ignea coiisse in eas moles, quae in illo adhuc collucent, et appellantur sidera. Corpora denique illa minora rotunda, levia fuisse, ad eum motum in circumferentiam per elisionem, seu expressionem a crassioribus factam sic determinata, ut cum ex massa tamen non exirent viis parallelis, neque iuxtim inciderent, idcirco in ipso progressu sibi varie occursitârint, impetumque acceptum mutuo refregerint, quo usque impetu denique cessante, quae promotiores, sive a medio remotiores extiterunt, effectae sunt sibi invicem implicitae, seseque mutuo continentes, comprimentes, atque idcirco speciem quandam moeniorum mundi creantes; et quae deinceps eo appulerunt, ita sunt ab illis reflexae, ut ab aliis subinde occursantibus tota illa aetherea atque caelestis regio

Propterea quod erant gravia, et perplexa, coibant,
In medioque imas capiebant omnia sedes:
Quae quanto magis inter se perplexa coibant,
Tam magis expressere ea, quae mare, sidera, solem,
Lunamque efficerent, et magni moenia mundi.
Omnia enim magis haec e laevibus atque rotundis
Seminibus, multoque minoribu' sunt elementis,
Quam tellus: ideo per rara foramina terrae
Partibus erumpens primus se sustulit aether
Signifer, et multos secum levis abstulit igneis:
Non alia longe ratione, ac saepe videmus,
Aurea cum primum gemmanteis rore per herbas
Matutina rubent radiati lumina solis,
Exhalantque lacus nebulam, fluviique perennes;
Ipsa quoque interdum tellus fumare videtur:
Omnia quae sursum cum conciliantur in alto,
Corpore concreto subtexunt nubila coelum:
Sic igitur tum se levis, ac diffusilis aether
Corpore concreto circumdatus undique sepsit,

cata, convenerunt; imasque sedes in medio capiebant. Quae corpuscula quanto magis presse et arcte unita sunt, tanto magis expresserunt ea corpuscula quae efficerent mare, sidera, solem, lunam, et immensum coelum; nam haec omnia constant et principiis laevioribus, magis rotundis, et minoribus quam terra: ideo per patentes meatus terrae coelum stelliferum primum erumpens in altum ascendit; et multos ignes secum leve abstulit: pari pene modo ac saepe videmus, cum primum matutina aurea lumina radiati solis rubent per herbas rore gemmantes (sol oritur) et lacus et fluvii perennes exhalant nebulam, ipsa quoque terra fumare (fumos emittere) videtur; quae omnia (nebulae viz. et fumi) cum in altum sublata condensantur, nubes fiunt, et concreto corpore subtexunt coelum. Sic levis et diffusilis aether in spissum corpus ex omni parte

fuerit exinde concinnata. Licebit id forte intelligere ea comparatione, qua Lucretius rem explicat, dum id potuisse fieri ostendit, ut quando vapores et halitus ex aqua terraque prodeuntes, et sublime elati ita sursum addensantur, concrescuntque in nubila, ut illic fiat quasi laquear, sub quo aër qui restat nobis aspectabilis contineatur. Haec v. 21 vid. etiam Plutarchum, cap. 4. lib. 1. de Placit. Phil.

452. *In medioque imas)* Turnebus, *in medio, atque imas.*

460. *Signifer)* Alii, *ignifer.*

465. *Ipsa quoque)* Alii, *ipsaque ut.*

E quibus haec rerum consistere summa videtur,
Omnia nativo ac mortali corpore constant:
Debet tota eadem mundi natura putari.
Quippe etenim quorum parteis, et membra videmus
Corpore nativo et mortalibus esse figuris;
Haec eadem ferme mortalia cernimus esse,
Et nativa simul. Quapropter maxima mundi
Cum videam membra, ac parteis consumta regigni;
Scire licet, coeli quoque idem terraeque fuisse
Principiale aliquod tempus, clademque futuram.
Illud in his rebus ne me arripuisse rearis,
Memmi, quod terram, atque ignem mortalia sumpsi
Esse: neque humorem dubitavi, aurasque perire;
Atque eadem gigni, rursusque augescere dixi.

dus componi videtur, mortalia sunt et nativa, aliquando nascuntur, aliquando intereunt, totus etiam mundus mortalis est habendus. Nam quorum partes et membra videmus mortalia et nativa, illa ipsa quoque cernimus mortalia et nativa: quaprapter cum videam praecipuas partes et maxima mundi membra semel consumta refici, concludere licet caelum terrámque (totum mundum) aliquanda incepisse, et aliquanda interitura fare. Ne vero, O Memmi, putes me quod probare non possum temere arripuisse, cum supposuerim terram et ignem mortalia esse, neque dubitaverim aquam et aërem aliquando interire, aliquando nasci, et augeri, accipe argumenta. Principio, nonnulla pars ter-

240. *Debet tota eadem*) Gifanius, *debet eodem omnis*, viz. aeque nativo et mortali eorpare constare.

243. *Haec cadem ferme*) Debuit plane et diserte eoncludere, sed ita alibi locutus est. Danatus *ferme* pro *facile*: Terent. Andr. Act. 3. Sc. 1.

248. *Illud in his rebus*, etc.) Quod vero praecipuae partes, et maxima mundi membra, terra, aqua, aër, ignis gignuntur, et intereunt v. 59 fusius demonstrat. Moltae terrae particulae in altum feruntur, et aëra componunt; multas auferunt flumina, et in mare volvunt, v. 14. aqua item nova indies nascitur, at pars illius vi solis in aërem mutatur, pars in meatibus subterraneis terrae formam induit, v. 12. Aërem, qui recipit omnes particulas e rebus omnibus perpetuo fluentes, et res illas omnes reficit, nemo dixerit aeternum, aut immortalem v. 8. De igne denique idem concludendum, cum radii solis, qui unicus est lucis et ignis fons, quolibet momento emissi pereunt; ideoque quod sol ipse reparetur, aeque ac lychni et tedae, omnino confitendum v. 25.

Ibid. *Arripuisse*) Arripere, assumere non datum aut cancessum ab altero. Tollius, lib. 1. de Nat. Deor. *Arripere mihi videmini, quasi vestro iure, rem nullo modo probabilem.*

Principio, pars terraï nonnulla perusta
Solibus assiduis, multa pulsata pedum vi
Pulveris exhalat nebulam, nubeisque volanteis,
Quas validi toto dispergunt aëre venti:
Pars etiam glebarum ad diluviem revocatur
Imbribus, et ripas radentia flumina rodunt.
Praeterea, pro parte sua quodcunque alid auget,
Roditur; et quoniam dubio procul esse videtur
Omniparens, eadem rerum commune sepulcrum:
Ergo terra tibi limatur, et aucta recrescit.

Quod superest, humore novo mare, flumina, fonteis
Semper abundare, et latices manare perenneis,
Nil opus est verbis, magnus decursus aquarum
Vndique declarat: sed primum quicquid aquaï
Tollitur, in summaque fit, ut nihil humor abundet,
Partim quod validi verrentes aequora venti
Deminuunt, radiisque retexens aetherius sol;
Partim quod subter per terras diditur omneis:
Percolatur enim virus, retroque remanat
Materies humoris, et ad caput amnibus omnis

rae continuo calore solis perusta, et multorum hominum pedibus pulsata, nebulam pulveris nubesque volantes exhalat, quas nubes pulveris validi venti toto aëre dispergunt: pars etiam terrae pluvia madefactae in aquam vertitur, et praeterfluentia flumina partes riparum suarum auferunt. Praeterea, quadcunque aliquibus sui partibus auget aliud, id ipsum consumitur; quoniam vero terra res omnes producit et alit, et res omnes intereuntes eadem recipit, necesse est, ut terra pereat et nascatur, ut aliquando minus, aliquando maius sit illius corpus. Deinde mare, flumina, fontes novo humore semper abundare, aquasque perennes fluere, non apus est argumentis quibus confirmarem; nam magni fluvii undique in mare decurrentes id demonstrant: sed primo, aliquid aquae consumitur, et fit ut tota moles aquae nimia non sit, partim quoniam validi venti verrentes aequora diminuunt aquas, et aetherius sol radiis suis attenuat et elevat, partim quoniam per subterraneos meatus distribuitur; per istos enim meatus aquae marinae rivuli feruntur, qui ad fontem amnium con-

258. *Alid auget*) Alii, *alit*, *auget*.
261. *Limatur*) *Libatur*, melius.
265. *Sed primum quicquid*) Quidque, ut saepe alias, et v. 285. *Nam primum quicquid fulgoris disperit ei.* Item v. 305.
268. *Retexens*) Αναλύων, καταλύων; resolvens.

Convenit: inde super terras fluit agmine dulci,
Qua via secta semel liquido pede detulit undas.
Aëra nunc igitur dicam, qui corpore toto
Innumerabiliter privas mutatur in horas.
Semper enim quodcunque fluit de rebus, id omne
Aëris in magnum fertur mare: qui nisi contra
Corpora retribuat rebus, recreetque fluenteis,
Omnia iam resoluta forent, et in aëra versa:
Haud igitur cessat gigni de rebus, et in res
Recidere assidue, quoniam fluere omnia constat.
Largus item liquidi fons luminis, aetherius sol
Inrigat assidue coelum candore recenti,
Suppeditatque novo confestim lumine lumen;
Nam primum quicquid fulgoris disperit eii,
Quocunque accidit: id licet hinc cognoscere possis,
Quod simul ac primum nubes succedere soli
Coepere, et radios inter quasi rumpere lucis,
Extemplo inferior pars horum disperit omnis,
Terraque inumbratur, qua nimbi cunque feruntur;

venientes erumpunt, et inde super terros fluunt dulci agmine qua via semel secta undas liquido pede detulit (ubicunque egeritur humus, et fit fossa). Nunc de aëre dicendum est, qui singulis horis, infinitis pene modis, toto suo corpore mutatur. Nam quodcunque de rebus fluit, in magnum aëris mare fertur, qui aër nisi vicissim rebus corpora retribuat, et reficiat fluentes, omnes res iam iam resolutae fuissent, et in aerem mutatae. Aër igitur iugiter oritur de rebus aliis, et in res alios redit, certum enim est res omnes in perpetuo fluore esse, particulas emittere, et diminui. Item aetherius sol largus liquidi luminis fons, assidue nova luce perfundit coelum, et lucem nova luce confestim reficit; nam ea lux quae primo emittitur, quam primum attigerit partem in quam destinatur, perit: id autem ita esse hinc potes cognoscere; quod simul ac nubes subeant solem, et radios lucis quasi interrumpunt, statim pars omnis radiorum quae est infra nubes perit, et quacunque nubes feruntur, terra inum-

272. *Agmine dulci*) *Agmen* pro *actu* et *ductu* quodam ponere non inelegans est, ut, *Leni fluit agmine Tibris*; Macrobius, Satur. 6. cap. 4.

281. *Fluere omnia constat*) Supra, lib. 4. v. 228, *Nec mora, nec requies inter datur ulla fluendi.*

283. *Inrigat*) Sol enim *fons luminis.* Vid. v. 661 et lib. 4. v. 376.

287. *Succedere soli*) Virgilius, Geor.

Vt noscas splendore novo res semper egere,
Et primum iactum fulgoris quemque perire;
Nec ratione alia res posse in sole videri,
Perpetuo ni suppeditet lucis caput ipsum.
Quin etiam nocturna tibi, terrestria quae sunt,
Lumina, pendentes lychni, claraeque coruscis
Fulguribus, pingues multa caligine tedae,
Consimili properant ratione, ardore ministro,
Suppeditare novum lumen, tremere ignibus instant;
Instant, nec loca lux inter quasi rupta relinquit:
Vsqueadeo properanter ab omnibus ignibus eius
Exitium celeri toleratur origine flammae.
Sic igitur, solem, lunam, stellasque putandum
Ex alio, atque alio lucem iactare subortu,
Et primum quicquid flammai perdere semper:
Inviolabilia haec ne credas forte vigere.
Denique non lapides quoque vinci cernis ab aevo?

bratur; atque haec probant res nova luce semper indigere, et lucem primo emissam perire; nec alia ratione res in luce videri posse, nisi sol ipse fons lucis novos radios perpetuo emittat. Quinetiam nocturna lumina, quae sunt terrestria, pendentes viz. lychni, tedae coruscis fulgoribus micantes, multoque fumo pingues, pari ratione ministerio ignis novam lucem perpetuo suppeditare properant, instant tremere ignibus (tremulos radios iugiter emittunt), nec lux quasi interrupta relinquit loca (et continuata luce aedes illustrantur); tanta celeritate lux ista tedarum quolibet momento evanescens, ab omnibus illarum ignibus nova luce instauratur: pariter credendum est, solem, lunam, et stellas lucem novam perpetuo suborientem emittere, et semper perdere primam quamque lucem quam emittunt; ne forsan credas illa integra semper vigere, et aeterna. Denique nonne vides lapides ab aevo vinci? nonne altas turres ruere,

3 *Aut tecto assuetas coluber succedere, et umbrae.* Idem, lib. 4....*Atque alto succedere coelo.*

299. *Tremere ignibus*) Tremules radios spargunt lychni, et tedae.

307. *Denique non lapides, etc.*) Superiora argumenta confirmat v. 42. Quae solidissima videmus, sentiunt vires temporis, et putrescunt. Turres, templa, Deorum simulacra (nec illa Numen ipsum sustentare potest) quis non videt quotidie labantia? saxa denique, quae integra vidimus, brevi tempore labefacta sunt, et montibus avulsa cadunt. Quis autem dicat illa ab aeterno extitisse, quae temporis finiti vires perferre nequeant?

Non altas turreis ruere, et putrescere saxa?
Non delubra Deûm, simulacraque fessa fatisci?
Nec sanctum numen fati protollere fineis
Posse, neque adversus naturae foedera niti?
Denique non monumenta virum dilapsa videmus
Cedere proporro, subitoque senescere casu?
Non ruere avolsos silices a montibus altis,
Nec validas aevi vireis perferre, patique
Finiti? neque enim caderent avolsa repente,
Ex infinito quae tempore pertolerassent
Omnia tormenta aetatis privata fragore. (nem
 Denique iam tuere hoc circum, supraque, quod om-
Continet amplexu terram; quod procreat ex se
Omnia (quod quidam memorant) recipitque peremta:
Totum nativum mortali corpore constat.
Nam quodcunque alias ex se res auget, alitque,
Deminui debet, recreari cum recipit res.

saxa etiam putrescere? Deorum templa, imo ipsa simulacra tandem corrumpi, et collabi? Nec Deos ipsos templa sua et simulacra diutius conservare posse quam leges naturae patiantur et permittunt? Denique nonne videmus hominum monumenta labi, subito casu tanquam senio confecta ruere? Nonne etiam videmus saxa montibus altis avulsa cadere, neque validas vires aevi finiti pati posse? Profecto enim ista iam non repente avulsa ruerent, si ab aeterno omnes aevi vires impetusque infracta sustinuissent. Denique intuere hoc (coelum) quod circum supraque omnem terram complectitur, quod ex se procreat omnia (uti quidam docent) et eadem peremta recipit, nam id totum nativum prorsus et mortale est: quodcunque enim ex se nutrit augetque alias res, id ipsum debet deminui, et refici iterum, cum istas res dissolutas recipit. Deinde si nullas

309. *Fessa fatisci*) Faber, *fissa fatisci*.

310. *Protollere fineis*) Proferre. Plautus, *Neque viri vitam sinet in crastinum* protolli.

313. *Cedere proporro*, etc.) Gifanius, Quaerere *pro porro* sibi cunque *senescere* credas. Id est, ut credas ea aliquando sibi quaerere senectutem: sed melior vulgata lectio. Faber autem rejicit, *denique non monumenta*, etc. et legit, Omniaque ut porro, *subitoque senescere* credas, *Non ruere avulsos*, etc. Sed huic etiam coniecturae vulgatam lectionem libenter praeferam.

319. *Denique iam tuere*, etc.) V. 6 illos refutat, qui omnia e coelo oriri, et in coelum iterum resolvi sentiunt, et tamen coelum ipsum immortale et aeternum asserunt, nam quod in alias res vertitur, et quod

Praeterea, si nulla fuit genitalis origo
Terraï et caeli, semperque aeterna fuere;
Cur supera bellum Thebanum, et funera Troiae,
Non alias alii quoque res cecinere poëtae?
Quo tot facta virûm toties cecidere? nec usquam
Aeternis famae monumentis insita florent?

Verum (ut opinor) habet novitatem summa, recens-
Natura'st mundi, neque pridem exordia cepit. (que
Quare etiam quaedam nunc artes expoliuntur,
Nunc etiam augescunt; nunc addita navigiis sunt
Multa: modo organici melicos peperere sonores.
Denique Natura haec rerum, Ratioque reperta'st

fuerit dies natalis terrarum et coeli, sed ab aeterno extiterint; cur non varii poetae carmine explicarunt varias res gestas ante bellum Thebanum, et Troiae excidium? Quo tot et tanta hominum facinora ceciderunt? nec usquam insita aeternis famae monumentis vigent? Verum, ut puto, mundus non est admodum vetustus, neque multis abhinc annorum millibus incoepit esse: atque hanc ob causam multae artes etiam hodie inveniuntur, perficiuntur multae; hodie multa navibus sunt addita; nuper ab organicis musica reperta est. Denique

ex iis rebus solutis reparatur et reficitur, id nativum prorsus et mortale.

325. *Praeterea, si nulla fuit*, etc.) Mundi novitas v. 44 probatur, tum ex eo, quod historiae omnium antiquissimae Thebano aut Troiano bello superiores non sint, ut esse deberent, si mundus foret, non dico aeternus, sed multo vetustior; tum ex eo quod artes omnes recens adinventas habemus, siquidem auctores omnium memorantur; cum, si mundus nunquam coepisset, deberent artes, ac potissimum vitae utiles semper extitisse. Macrobius in Somn. Scip. lib. 2. cap. 10. *Quis non hinc existimet, mundum quandoque coepisse, nec longam retro huius aetatem, cum abhinc ultra duo retro annorum millia de excellenti rerum gestarum memoria ne Graeca quidem extet historia. Nam supra Ninum, a quo Semiramis secundum quosdam creditur procreata, nihil praeclarum in libros relatum est. Si enim ab initio, imo ante initium fuit mundus, ut philosophi volunt, cur per innumerabilium seriem seculorum non fuerat cultus, quo nunc utimur, inventus? Non literarum usus, quo solo memoriae fulcitur aeternitas? Cur denique multarum rerum experientia ad aliquas gentes recenti aetate pervenit? Ut ecce Galli vitem, vel cultum oleae Roma iam adolescente didicerunt; aliae vero gentes adhuc multa nesciunt, quae nobis inventa placuerunt. Haec omnia videntur aeternitati rerum repugnare, dum opinari nos faciunt certo mundi principio singula quaeque coepisse.*

336. *Natura haec rerum*) Physicam intelligit: plane eadem ratione Ho-

Nuper, et hanc primus cum primis ipse repertus
Nunc ego sum, in patrias qui possim vertere voces.
Quod si forte fuisse antehac eadem omnia credis;
Sed periisse hominum torrenti saecla vapore,
Aut cecidisse urbeis magno vexamine mundi,
Aut ex imbribus assiduis exisse rapaceis
Per terras amneis, atque oppida cooperuisse:
Tanto quippe magis victus fateare necesse 'st,
Exitium quoque terraï, coelique futurum.
Nam cum res tantis morbis tantisque periclis
Tentarentur, ibi si tristior incubuisset
Causa, darent late cladem, magnasque ruinas:
Nec ratione alia mortales esse videmur
Inter nos, nisi quod morbis aegriscimus isdem,
Atque illi, quos a vita natura removit.
Praeterea, quaecunque manent aeterna, necesse 'st,

haec philosophia, quam nunc doceo, nuper inventa est, et ipse primus sum qui nunc illam latino carmine et sermone explicem. Quod si forte credas eadem (easdem artes) quae nunc vigent olim fuisse, sed homines igne periisse, urbes terrae motibus eversas cecidisse, vel rapidos amnes assiduis imbribus ductos terras inundasse; et oppida obruisse, tantò magis necesse est ut credas terram et coelum aliquando interitura. Nam cum res tantis morbis tantisque periculis affligerentur, si vis vehementior impetum fecisset, dissolutae penitus corruissent: nec alio ratione conjicimus nos mortales esse, nisi quod iisdem morbis tentamur quibus illi obnoxii erant quos mors rapuit. Praeterea, quodcunque aeternum

ratius, qui interdum audacior est, de Pythagora dixit, Naturae *non sordidus auctor*; Faber.

339. *Quod si forte*, etc.) His argumentis nonnulli philosophi hoc modo respondent; olim artes istae viguerunt, quae nunc florent, sed aliquando ignis, aliquando aqua delevit, vel terrae motus hausit humanum genus: inde iam novae videntur nobis et recentes. Hoc responsum retorquet Poëta v. 43. Nam orbem aliquando ignibus perustum, aliquando aquis obrutum, aut terrae motibus diruptum nemo sanus aeternum dixerit: ideo enim hominem dicimus mortalem, quoniam illis morbis tentatur, qui in alios vehementius incidentes eos abstulerunt.

352. *Praeterea, quaecunque*, etc.) Nihil aeternum aut immortale agnoscit Epicurus, praeter corpora perfecte solida, inane, et τὸ πᾶν, universum: at mundus non est corpus perfecte solidum, nec inane, neque, cum infiniti sint mundi, haec compages potest dici universum v. 24. vid. lib. 3. v. 807.

Aut quia sunt solido cum corpore, respuere ictus,
Nec penetrare pati sibi quicquam, quod queat arctas
Dissociare intus parteis, ut materiaï
Corpora sunt, quorum naturam ostendimus ante:
Aut ideo durare aetatem posse per omnem,
Plagarum quia sunt expertia, sicut inane 'st,
Quod manet intactum, neque ab ictu fungitur hilum:
Aut etiam, quia nulla loci sit copia circum,
Quo quasi res possint discedere, dissolvique;
Sicut summarum summa 'st aeterna, neque extra
Quis locus est, quo dissiliant; neque corpora sunt, quae
Possint incidere, et valida dissolvere plaga.
At neque (uti docui) solido cum corpore mundi
Natura 'st, quoniam admistum 'st in rebus inane:
Nec tamen est ut inane: neque autem corpora desunt,
Ex infinito quae possint forte coorta
Proruere hanc rerum violento turbine summam,
Aut aliam quamvis cladem importare pericli:
Nec porro natura loci, spatiumque profundi,
Deficit, exspergi quo possint moenia mundi,
Aut alia quavis possint vi pulsa perire.
Haud igitur lethi praeclusa 'st ianua caelo,
Nec soli, terraeque, nec altis aequoris undis:

et immortale est, necesse est ut vel perfecte solidum sit, ita ut nulla vis frangere, nulla inter partes eius se insinuare, et earum unionem dissolvere valeret; qualia sunt prima materiae corpora (atomi) quorum naturam supra docuimus: aut ideo aeternum est, quia est intactile, et ictui non obnoxium; quale est inane: aut ideo aeternum quia nullum est ex ulla parte spatium, in quod partes illius solutae dispergi possunt; quam ob causam Universum (τὸ πᾶν) immortale est, extra quod nullum est spatium quo partes solutae fugiant, neque ulla sunt corpora quae in illud incidere, suoque violento impetu diffringere valerent. At vero, ut superius docui, mundus non est res perfecte solida, quoniam in omnibus rebus compositis inane est admixtum: neque inane est: neque desunt corpora quae ex infinito advenientia periculum huic mundo inferre, eiusque compagem diffringere aut dissipare valerent: neque deest spatium quo mundi partes dissolutae dispergi possint, aut alia qualibet vi pulsae interire. Igitur lethi ianua non praeclusa est coelo, neque soli, neque terrae, neque

Sed patet immani, et vasto respectat hiatu.
Quare etiam nativa necessum'st confiteare
Haec eadem: neque enim, mortali corpore quae sunt,
Ex infinito iam tempore adhuc potuissent
Immensi validas aevi contemnere vireis.
Denique tantopere inter se cum maxima mundi
Pugnent membra, pio nequaquam concita bello;
Nonne vides aliquam longi certaminis ollis
Posse dari finem? vel cum sol, et vapor omnis
Omnibus epotis humoribus exsuperarint,
Quod facere intendunt, neque adhuc conata patrantur,
Tantum suppeditant amnes, ultroque minantur
Omnia diluviare ex alto gurgite ponti;
Nequicquam: quoniam verrentes aequora venti
Deminuunt, radiisque retexens aetherius Sol;
Et siccare prius confidunt omnia posse,

mari, sed immani et vasto hiatu patens illis obversa est (igitur mortalia sunt mare; terra, coelum, etc.). Insuper fateare necesse est haec eadem non ab aeterno extitisse, nam quaecunque mortalia sunt, et aliquando interibunt, non potuissent infiniti temporis validas vires ab aeterno sustinuisse. Denique, cum maxima mundi huius membra sint sibi invicem contraria, belloque impio se mutuo infesta petunt, nonne vides aliquem finem longo illorum certamini imponi posse? vel cum sol et ignis epotis omnibus humoribus superaverint, quod certant facere, sed nondum quae conantur possunt perficere, tantum humoris amnes assidue suppeditant, et aquis e vasto oceano erumpentibus diluvium minantur; frustra, quoniam venti validi verrentes aequora, et aetherius sol radiis suis attenuans, et elevans, diminuunt aquas, et confidunt se posse siccare omnia,

377. *Quare etiam nativa*, etc.) Ex eo quod finem habiturus est mundus, concludit v. 4 initium habuisse: nam quod aliquando peribit, olim periisset.

381. *Denique tantopere*, etc.) Aliud demum argumentum deducit v. 36 a pugna continua (elementorum) praecipuarum mundi partium. Cum enim ignis cum aqua committatur, et modo incendia, modo eluviones superent, quidni tandem cum totius mundi ruina haec concertatio terminetur? Quod vero magna incendia et diluvia contigerint, de Phaëthonte et Deucalione fabulae demonstrant, nam igne vastata, et aquis obruta erat terra; licet poëtae inepte finxerunt incendium istud et diluvium interventu Deorum erupisse, et cessàsse.

382. *Pio nequaquam*) Impio, quia bellum hoc est civile et intestinum.

388. *Diluviare*) Diluvio obruere.

Quam liquor incoepti possit contingere finem.
Tantum spirantes aequo certamine bellum
Magnis de rebus inter se cernere certant:
Cum semel in terra fuerit superantior ignis,
Et semel (ut fama'st) humor regnârit in arvis.
Ignis enim superavit, et ambens multa perussit,
Avia cum Phaëthonta rapax vis solis equorum
Aethere raptavit toto, terrasque per omneis.
At pater Omnipotens ira tum percitus acri
Magnanimum Phaëthonta repenti fulminis ictu
Deturbavit equis in terram; Solque cadenti
Obvius aeternam succepit lampada mundi;
Disiectosque redegit equos, iunxitque trementeis:
Inde suum per iter recreavit cuncta gubernans.
Scilicet, ut veteres Graiûm cecinere poëtae;
Quod procul a vera 'st animi ratione repulsum:
Ignis enim superare potest, ubi materiaï
Ex infinito sunt corpora plura coorta;
Inde cadunt vires aliqua ratione revictae,
Aut pereunt res exustae torrentibus auris.

priusquam humor incoeptum suum perficiat, et diluvium inducat: ita aequis viribus certatim magnis de rebus pugnant. Semel autem superavit ignis, et vastavit terram; et semel, ut fama est, humor orbem terrarum obruit. Ignis superavit, cum violenti equi solis recto tramite exilientes raptarunt Phaëthonta per totum coelum, et terras omnes illi coelo substratas. At Iupiter ira vehementi tum commotus repenti ictu fulminis e curru in terram deiecit magnanimum Phaëthontem; et Phaebus cadenti Phaëthonti obvius aeternam mundi lampada (solem) suscepit, dispersos et vagantes equos reduxit, et trementes, et fulmine territos currui iterum subiunxit; et per antiquum tramitem currum agens, recreavit omnia, et refecit. Scilicet; haec canunt veteres Graeci poëtae, quae absurda plane sunt, et futilia commenta: nam ignis potest superare, quando sunt plurima igneae materiae corpuscula ex infinito in hunc mundum delata; tum autem illius materiae vires aliqua ratione repressae debilitari debent, aut nimio calore res perustae interibunt. Humor item, uti fertur, aliquando

396. *Regnârit*) *Superârit*, et v. 399 *terrasque perussit*, Gassendus.

397. *Ambens*) Ambedens ab *ambedo*; sic *ambesse* pro *ambedere*. Alii, *ambiens*.

407. *A vera 'st animi*) Melius, *vera nimis est*.

Humor item quondam coepit superare coortus,
Vt fama 'st hominum, multas quando obruit urbeis;
Inde ubi vis aliqua ratione aversa recessit,
Ex infinito fuerat quaecunque coorta,
Constiterunt imbres, et flumina vim minuerunt.
Sed quibus ille modis coniectus materiaï
Fundârit coelum ac terram, pontique profunda,
Solisque et lunae cursus, ex ordine ponam.
Nam certe neque consilio primordia rerum
Ordine se quaeque, atque sagaci mente locârunt;
Nec quos quaeque darent motus pepigere profecto:
Sed quia multa modis multis primordia rerum
Ex infinito iam tempore percita plagis,
Ponderibusque suis consuerunt concita ferri,
Omnimodisque coire, atque omnia pertentare;

superior evasit, quando multas urbes obruit: deinde vero cum ista humoris materia quae ex infinito in hunc mundum defluxit, aliqua ratione vel impedita, vel aversa fuit, cessarunt imbres, et decreverunt flumina. Sed quibus modis rerum semina temere coniecta constituerunt coelum, terram, mare, solem, lunam, ordine exponam: nam profecto semina rerum nulla providentia aut sagacitate mentis se in suo ordine collocarunt, neque inter ea convenit quibus motibus quaeque uterentur; sed quia infinita rerum semina ab aeterno aliorum ictibus vel suo pondere agitari solebant et moveri, omnibus modis conve-

413. *Vt fama 'st hominum, etc.*) Gifanius, *Vt fama est*, hominum multos quando obruit *undis*. Vossius, *hominum multas*, id est crimina hominum, sive impios homines: at quid hic loci Lucretius cum criminibus hominum? profecto Epicureus nunquam credidit istas aquas ad eluenda hominum peccata fuisse terrarum orbi immissas.

417. *Sed quibus ille modis, etc.*) Nativi huius mundi exordium explicaturus, Deos, omnemque providentiam longe removet; et totum opus materiae permittit v. 46. Inde *Chaos*, rudis et indigesta particularum congeries, quae huc et illuc agitatae, tandem pares cum paribus convenerunt, inde mare, coelum; terra, sol, sidera, et quaecunque hic mundus continet. v. 47 Plutarchus ex Epicuro, de Placit. Phil. lib. 1. cap. 1. Ο τοίνυν κόσμος συνέστη περικεκλασμένῳ σχήματι ἐσχηματισμένος τὸν τρόπον τοῦτον, τῶν ἀτόμων σωμάτων, ἀπρονοήτων, καὶ τυχαίαν ἐχόντων κίνησιν, συνεχῶς τε, καὶ τάχιστα κινουμένων, εἰς τὸ αὐτὸ πολλὰ σώματα συνηθροίσθη, καὶ διὰ τοῦτο ποικιλίαν ἔχοντα καὶ σχημάτων, καὶ μεγεθῶν.

419. *Solisque et lunae,*) Alii, *solis, lunaï*.

Quaecunque inter se possent congressa creare;
Propterea fit, uti magnum volgata per aevum
Omnigenos coetus, et motus experiundo,
Tandem ea conveniant, quae ut convenêre repente
Magnarum rerum fiant exordia saepe,
Terraï, maris, et coeli, generisque animantum.
Hic neque tum Solis rota cerni lumine largo
Altivolans poterat, neque magni sidera mundi,
Nec mare, nec coelum, nec denique terra, neque aër,
Nec similis nostris rebus res ulla videri:
Sed nova tempestas quaedam, molesque coorta.
Diffugere inde loci partes coepere, paresque
Cum paribus iungi res, et discludere mundum,
Membraque dividere, et magnas disponere parteis
Omnigenis e principiis, discordia quorum

nire, et pertentare omnia, quaecunque hisce coetibus facere et componere valerent; inde fit, ut per tempus infinitum volitantia, et motus coetusque omnigenos experiundo, tandem illa semina convenirent, quae subito coniuncta saepe fiant magnarum rerum, terrae viz. maris, coeli, atque animalium, exordia. Tum temporis neque solis cursus multa luce coruscus per altum aethera agitatus, nec sidera immensi coeli, nec mare, neque coelum, nec terra, nec aer, nec res ulla similis nostris rebus videri potuit; sed rudis quoedam et informis particularum temere agitatarum congeries. Deinde variae partes in diversa loca secedere coeperunt, pares res cum paribus iungi, et mundum discludere; partes illius dividere; in ordinem redigere, et disponere membra ex hac confusa seminum congerie: nam seminum discordia e dissimilitudine formarum et fi-

430. *Tandem ea conveniant, quae ut convenère repente*) Alii, *tandem conveniunt* ea *quae* coniuncta, etc. et melius. In sequenti versu pro *saepe* Faber legit *nempe*; ut et lib. 2. v. 1060. At profecto vox *repente* modum tantum coniunctionis exprimit, ideoque illa, quam iactat Faber, emendatio nulla est Vid. lib. 2. v. 1060.

438. *Inde loci*) Id est *postea*. Infra, v. 740: Inde loci *sequitur calor*. Et v. 789: Inde loci *mortalia saecla creavit.*

439. *Discludere*) Discernere, distinguere; etc. at *disclusis* et *discludere*, lib. 3. v. 472 et lib. 6. v. 239 *diruptis* sonat, et *perrumpere*. Macrobius, Sat. lib. 6. cap. 2. his comparat illa Virgilii in Sileno: *Namque canebat uti magnum per inane coacta Semina terrarumque, animaeque, marisque fuissent, Et liquidi simul ignis; ut his exordia primis Omnia, et ipse tener mundi concreverit orbis: Tum durare solum, et* discludere *Nerea ponto Coeperit*, etc.

Intervalla, vias, connexus, pondera, plagas,
Concursus, motus turbabat, proelia miscens,
Propter dissimileis formas variasque figuras;
Quod non omnia sic poterant coniuncta manere,
Nec motus inter sese dare convenienteis:
Hoc est a terris altum secernere coelum,
Et seorsum mare uti secreto humore pateret,
Seorsus item puri, secretique aetheris ignes.
Quippe etenim primum terraï corpora quaeque,

gurarum varietate orta ita conturbabat intervalla, vias, connexus, pondera, plagas, concursus, motus, ut convenientes motus mutuo dare et mutuo accipere non potuerunt, et necessario fiat partium separatio. Inde magnum coelum (aer) a terra secernitur, segregato et collecto omni humore latum mare extensum est, et puri ignes aetheris ab aliis rebus separati proprium locum sortiti sunt. Quippe primum singula terrae corpuscula, quia gravia erant, et impli-

447. *Hoc est a terris*) Explicatio illorum vocum, *dare motus convenientes*, id est, inquit, separare coelum a terra, etc. *Faber*. Alia vero, quam posui, interpretatio non est inepta, et *coelum* recte aërem interpretor.

450. *Quippe etenim*) Cum rudis et indigesta corpusculorum congeries in ordinem redigatur per motum, omnisque motus a gravitate oriatur, recte inquirit Poëta quid atomi gravissimae agant: existimavit autem Epicurus coacervatas confusasque atomos irrequieto et ingenito suo motu ita sese convolvisse, revolvisse, susque deque exagitasse, ut postremo crassiores omnes versus medium confluxerint, et tenuiores extrusione facta a crassioribus versus circumferentiam avolarint. Porro ex crassioribus quidem illis conflatum fuisse terrae corpus, quod semina aquaa in se contineret, ut quae non potuissent perinde avolare cum caeteris: at e caeteris, quod varii in ipsis tenuitatis gradus forent, quasdam restitisse non longe a terra, constituisse aërem, reliquas altius emersisse, et constituisse aetherem, et extrusa simul corpuscula ignea coiisse in eas moles, quae in illo adhuc collucent, et appellantur sidera. Corpora denique illa minora rotunda, laevia fuisse, ad eum motum in circumferentiam per elisionem, seu expressionem a crassioribus factam sic determinata, ut cum ex massa tamen non exirent viis parallelis, neque iuxtim inciderent, idcirco in ipso progressu sibi varie necursitâriot, impetumque acceptum mutuo refregerint, quo usque impetu denique cessante, quae promotiores, sive a medio remotiores extiterunt, effectae sunt sibi invicem implicitae, seseque mutuo continentes, comprimentes, atque idcirco speciem quandam moeniorum mundi creantes; et quae deinceps eo appulerunt, ita sunt ab illis reflexae, ut ab aliis subinde occursantibus tota illa aetherea atque caelestis regio

Propterea quod erant gravia, et perplexa, coibant,
In medioque imas capiebant omnia sedes:
Quae quanto magis inter se perplexa coibant,
Tam magis expressere ea, quae mare, sidera, solem,
Lunamque efficerent, et magni moenia mundi.
Omnia enim magis haec e laevibus atque rotundis
Seminibus, multoque minoribu' sunt elementis,
Quam tellus: ideo per rara foramina terrae
Partibus erumpens primus se sustulit aether
Signifer, et multos secum levis abstulit igneis:
Non alia longe ratione, ac saepe videmus,
Aurea cum primum gemmanteis rore per herbas
Matutina rubent radiati lumina solis,
Exhalantque lacus nebulam, fluviique perennes;
Ipsa quoque interdum tellus fumare videtur:
Omnia quae sursum cum conciliantur in alto,
Corpore concreto subtexunt nubila coelum:
Sic igitur tum se levis, ac diffusilis aether
Corpore concreto circumdatus undique sepsit,

cata, convenerunt; imasque sedes in medio capiebant. Quae corpuscula quanto magis presse et arcte unita sunt, tanto magis expresserunt ea corpuscula quae efficerent mare, sidera, solem, lunam, et immensum coelum; nam haec omnia constant et principiis laevioribus, magis rotundis, et minoribus quam terra: ideo per patentes meatus terrae coelum stelliferum primum erumpens in altum ascendit; et multos ignes secum leve abstulit: pari pene modo ac saepe videmus, cum primum matutina aurea lumina radiati solis rubent per herbas rore gemmantes (sol oritur) et lacus et fluvii perennes exhalant nebulam, ipsa quoque terra fumare (fumos emittere) videtur; quae omnia (nebulae viz. et fumi) cum in altum sublata condensantur, nubes fiunt, et concreto corpore subtexunt coelum. Sic levis et diffusilis aether in spissum corpus ex omni parte

fuerit exinde concinnata. Licebit id forte intelligere ea comparatione, qua Lucretius rem explicat, dum id potuisse fieri ostendit, ut quando vapores et halitus ex aqua terraque prodeuntes, et sublime elati ita sursum addensantur, concrescuntque in nubila, ut illic fiat quasi laquear, sub quo aër qui restat nobis aspectabilis contineatur. Haec v. 21 vid. etiam Plutarchum, cap. 4. lib. 1. de Placit. Phil.

452. *In medioque imas)* Turnebus, *in medio, atque imas.*

460. *Signifer)* Alii, *ignifer.*

465. *Ipsa quoque)* Alii, *ipsaque ut.*

Et late diffusus in omneis undique parteis;
Omnia sic avido complexu caetera sepsit.
Hunc exordia sunt solis lunaeque secuta;
Inter utrosque globi quorum vertuntur in auris:
Quae neque terra sibi adscivit, neque maximus aether;
Quod nec tam fuerint gravia, ut depressa sederent,
Nec levia, ut possent per summas labier oras:
Et tamen inter utrosque ita sunt, ut corpora viva
Versent, et partes ut mundi totius extent.
Quod genus in nobis quaedam licet in statione
Membra manere, tamen cum sint ea, quae moveantur.
His igitur rebus retractis, terra repente,

condensatus seipsum continuit, et longe lateque in omnes partes diffusus, ingenti ambitu reliqua omnia complexus est. Hunc aetherem surgentem principia, quae constituunt solem et lunam (quorum globi inter aetherem et terram in auris volvuntur), secuta sunt; quae principia neque terra retinuit, neque maximus aether recepit, quoniam neque erant tam gravia ut ad imum subsiderent, neque tam levia ut ad extremas mundi oras ascenderent. Tamen inter terram et aetherem ita sita sunt, ut duos globos perpetuo volvant, et sint mundi universi partes: ut in nostris corporibus quaedam sunt membra quae quiescunt, cum tamen sint alia quae continuo moventur. Segregatis igitur his rebus (ac-

472. *Hunc exordia*, etc.) Ita terram totius mundi fundamentum, ita aetherem, mundi moenia (caeteros planetas negligit) constituit, solem autem lunamque mediae inter aetherem et aërem naturae; quorum nempe principia erant aëriis leviora, graviora aetheriis, in ipsis aetheris aërisque confiniis collocat, ubi perpetuo, ut pulmones et corda in animalibus, moventur v. 9.

473. *Inter utrosque globi*) Hunc versum delet Lambinus, parenthesi includit Gifanius. Faber legit *astrorumque, globi*; quam emendationem exeute, et nulla videbitur. Astrorum enim ortum v. 460 docuit....Se sustulit aether *Signifer, et multos secum levis abstulit igneis.* Deinde v. 477 in quo *corpora bina non viva* legendum, totam istam de astris fabulam evertit. Dele igitur versum, qui e v. 477 natus videatur.

481. *His igitur rebus*, etc.) Sed opus nondum perfectum est, nullibi enim, aqua, aër, ignis: faeculenta igitur ista congeries, quae in imum confluxit, solis radiis aetherisque aestu ex omni parte pressa se contraxit; inde mare tanquam sudor emanavit, leviores autem particulae altius evectae elementum ignis et aëris constituerunt: cum vero huius congeriei particulae quaedam durae magis essent rigidaeque, omnes non pariter subsidebant; inde cava loca mari recipiendo idonea, inde etiam fluviorum alvei, inde denique plani campi, et montium altitudo v. 18.

Maxima, qua nunc se ponti plaga caerula tendit,
Succidit, et salso suffudit gurgite fossas:
Inque dies quanto circum magis aetheris aestus,
Et radii solis cogebant undique terram,
Verberibus crebris extrema ad limina apertam,
In medio ut propulsa suo condensa coiret:
Tam magis expressus salsus de corpore sudor
Augebat mare manando, camposque natanteis;
Et tanto magis illa foras elapsa volabant
Corpora multa vaporis, et aëris, altaque coeli
Densebant procul a terris fulgentia templa:
Sidebant campi, crescebant montibus altis
Ascensus: neque enim poterant subsidere saxa,
Nec pariter tantundem omnes succumbere partes.
Sic igitur terrae concreto corpore pondus
Constitit, atque omnis mundi quasi limus in imum
Confluxit gravis, et subsedit funditus, ut faex.
Inde mare, inde aër, inde aether ignifer ipse.

there viz. sole, luna, etc.), terrae ista pars qua nunc magnum mare extenditur, subsedit altius, et cavernas recipiendi humori salso idoneas excavavit. Posthac quo magis coeli calor et radii solis crebris ictibus undique trudebant versus centrum particulas terrae ad extremas oras multis poris et meatibus hiantis, ut pulsis versus medium particulis fiat corpus densius et magis compactum; eo magis salsus liquor de corpore eius expressus fluendo mare extendebat; atque eo magis multa ignis et aeris corpuscula terrenis particulis exsoluta evolabant, et longe a terris fulgens altumque coelum constituerunt. Plani campi subsidebant, eminebant montes alti; nam saxa, rigidaeque terrae partes non potuerunt aeque subsidere ac molliores. Hoc modo compactum fuit grave terrae corpus, veluti gravis limus in imum locum confluxit, et ut faex totius mundi penitus subsedit. Inde mare, inde aer, inde coelum ignibus repletum. Pura

483. *Salso suffudit gurgite fossas*) *Subtus perfudit, et complevit*, Lambinus; alii legunt *suffodit*: nam Plutarchus ex Epicuro, καθ' αὐτὸ τὸ ὕδωρ ἐπιστὰν ἐκοίλανε τοὺς ὑποκειμένους τόπους.

499. *Inde mare, inde aër, etc.*) Motus astrorum ut rectius explicet v. 44 proemittit, quibus docet aetherem levissimum et liquidissimum super inconstantem et turbulentum aërem evectum, procellarum omnium esse expertem, et constanti aequabilique motu fluere, neque enim iste motus

Corporibus liquidis sunt omnia pura relicta;
Et leviora aliis alia; et liquidissimus aether,
Atque levissimus aërias super influit auras;
Nec liquidum corpus turbantibus aëris auris
Commiscet: sinit haec violentis omnia verti
Turbinibus; sinit incertis turbare procellis:
Ipse suos igneis certo fert impete labens.
Nam modice fluere, atque uno posse aethera nisu,
Significat Ponti mare, certo quod fluit aestu,
Vnum labendi conservans usque tenorem.
  Motibus astrorum nunc quae sit causa, canamus.
Principio, magnus coeli si vertitur orbis:

omnia corpuscula (quae a limo et faece longe aberant) corpora fluida composuerunt: alia autem aliis erant leviora, et aether fluidissimus atque levissimus supra aërem ascendens illi incumbit, nec purum, liquidumque corpus cum tumultuante et turbido aëre commiscet; sinit ista omnia violentibus ventis agitari, incertis procellis permisceri; ipse vero certo motu volvitur, omnesque suos ignes circumfert. Namque aethera uno certoque motu posse fluere demonstrat mare, quod certo aestu fluit, unum fluendi tenorem perpetuo conservans. Nunc canamus, quae sit causa motibus astrorum. Primo, si magnus coeli orbis volva-

aetheris incredibilis, cum perennis neque unquam recurrens sit Ponti Euxini in Propontidem fluxus.

500. *Omnia pura*) Terra enim limus et faex totius mundi penitus subsedit.

505. *Turbare*) παθητικῶς· *Faber.*

508. *Ponti mare*) Ita recte Lambinus, qui aliquando scripsit, *tantum mare.* Non autem fluxus refluxusque oceani, quod ridicule Fayus existimavit (unde enim iste oceani motus similis sit *uni* aetheris *nisui*?), sed maris Euxini cursus intelligendus est. *Ponto*, Gifanius, id est *in Ponto*, absurde; sed *Ponto* in libris invenit: ita vero, quasi *Ponto* vel *Pontoῦ* pro *Ponti* codices nunquam exhiberent.

510. *Motibus astrorum*, etc.) Physicorum munere se probe fungi existimant Epicurei, si possibiles quasdam motuum coelestium causas assignent: id iam agit Lucretius v. 25. Nam si totum coelum moveatur, tum potest esse aër duplex, alter qui superne premat, coelumque in occasum urgeat, alter qui inferne quasi subtervehat: si quiescat orbis, tum rapidae quaedam aetheris particulae exitum in inane spatium quaerentes, nec valida mundi moenia perfringere valentes, circumversantur, et secum astra rapiunt; vel aër aliquis externus irruit et versat; vel tandem ipsa prorepunt astra, prout corporibus igni suo alendo idoneis per coelum ducuntur.

Ex utraque polum parti premere aëra nobis
Dicendum 'st, extraque tenere, et claudere utrinque;
Inde alium supera fluere, atque in tendere eodem,
Quo volvenda micant aeterni sidera mundi:
Ast alium subter, contra qui subvehat orbem;
Vt fluvios versare rotas, atque haustra videmus.
 Est etiam quoque uti possit coelum omne manere
In statione, tamen cum lucida signa ferantur:
Sive quod inclusi rapidi sunt aetheris aestus,
Quaerentesque viam circumversantur, et ignes
Passim per coeli volvunt se immania templa:
Sive aliunde fluens alicunde extrinsecus aër
Versat agens igneis; sive ipsi serpere possunt,
Quo cuiusque cibus vocat, atque invitat eunteis,
Flammea per coelum pascenteis corpora passim.
Nam quid in hoc mundo sit eorum, ponere certum

tur, tum dicendum est aëra exteriorem coeli superficiem circumdare, et utrumque coeli polum (tam septentrionalem, quam australem) premere: aliam vero istius aëris partem supra fluere, et eo tendere, quo fulgentia aeterni mundi sidera volvenda sunt, aliam autem subtèr fluere, quae coeli orbem ab aëre supra fluente devolutum subvehat; eodem plane moda quo videmus fluvias rotas atque haustra versare. Potest quoque fieri ut totus coeli orbis quiesceret, interim tamen astra fulgentia volvantur. Sive quoniam rapidae particulae aetheris inclusae sunt, et quaerentes viam qua exeant circumferuntur, et per inmensa coeli spatia stellas volvunt; sive quoniam aër extrinsecus fluens movet et versat, sive quoniam ipsi ignes possunt ea tendere quo proprium cuique alimentum vocat, atque trahit, corpora flammis nutriendis apta per coelum passim depascentes. Nam difficile est asserere hanc vel illam causam veram certamque

513. *Extraque tenere*) Alii, *et utraque tenere.*

515. *Aeterni*) Coelum Epicurus non dixerit *aeternum.* Faber autem legit *alterni*; mundum vero seu coelum *alternum* dixit, quod *alternis* dierum noctiumque vicibus modo sol modo stellae prodeant, et coelum vertatur.

517. *Haustra*) Rotarum cadi, ab hauriendo; *Nonius.*

522. *Immania templa*) Virgilius, *Posuitque* immania *templa.* Alii tamen *inania.*

Ibid. *Volvunt se*) Istud *se* delendum.

526. *Pascenteis corpora flammea*) VI lib. 2. .... Depascimus *aurea dicta.* Alii autem, *pascentes corpora sua flammea.*

Difficile 'st: sed quid possit, fiatque per omne
In variis mundis varia ratione creatis,
Id doceo; pluresque sequor disponere causas
Motibus astrorum, quae possint esse per omne.
E quibus una tamen sit et haec quoque causa neces-
Quae vegeat motum signis: sed quae sit earum (se 'st,
Praecipere, haudquaquam'st pedetentim progredientis.
Terraque ut in media mundi regione quiescat,
Evanescere paullatim, et decrescere pondus
Convenit: atque aliam naturam subter habere
Ex ineunte aevo coniunctam, atque uniter aptam

esse causam horum motuum in hoc mundo, sed quid possit fieri per universum (τὸ πᾶν) in diversis mundis modo formatis, id doceo, et astrorum motibus assigno plures causas, quae per universum esse possint, e quibus tamen causis una necesse est ut sit causa vera et certa quae astra moveat et verset, sed quaenam ex illis sit ista causa definire non est illius Philosophi, qui caute philosophatur. Et ut terra in media mundi regione quiesceret, aequum erat ut illius pondus paulatim decresceret, et diminueretur; ut vero id fiat, necesse est ut habeat aliam naturam (corpoream tamen) sibi subiectam, a prima sua origine coniunctam et unitam mundi partibus aëriis, quibus incumbit: ob hanc cau-

533. *Quae vegeat motum signis*) Alii, *quae vegeat motu in signis. Veget* autem *vegetat*, erigit, excitat. Ennius. . . . *Aequora salsa veges ingentibus ventis.*

535. *Terraque ut in media*, etc.) Merito autem aliquis inquirat, cum telluris grave pondus toties memorat Lucretius, cur in medio aëre quiescat, cur non perrumpat et in infinitum inane praeceps descendat. Respondet Poëta v. 46 quod quamvis telluri aër solus circumfusus esse contingat, quia tamen tam aër quam terra cognatione vincta tenentur, eiusdemque totius partes ab ipsa sui origine sunt, ideo aëri terra non est oneri, sed quasi omni gravitate compressioneque deposita illi insidet. Secus autem foret si terra haec ex alio mundo adveheretur, si enim suo pondere aërem istum premeret; quemadmodum minimum pondus nostris corporibus sentitur si extrinsecus apponatur, cum tamen nec caput, nec caetera membra sibi mutuo sit gravia, quod sibi mutuo congenera sint, communique iure vinciantur. Epicurus ad Herodotum dixit, τὴν γῆν τῷ ἀέρι ἐποχεῖσθαι ὡς συγγενῆ. Hanc vero telluris cum aëre connexionem probat v. 6. quia fulmine, quod violentos in aëre motus excitat, concussa tremit. Deinde ne quis miretur aërem, qui sit res adeo tenuis, sustinere molem tantopere crassam, subiungit v. 8 tenuissimam rem, animam viz. nostram, sustinere corpus ponderosum, imo saltu in altum tollere valere.

Partibus aëriis mundi, quibus insita sidit.
Propterea non est oneri, neque deprimit auras;
Et sua cuique homini nullo sunt pondere membra:
Nec caput est oneri collo, nec denique totum
Corporis in pedibus pondus sentimus inesse.
At quaecunque foris veniunt, impostaque nobis
Pondera sunt, laedunt permulto saepe minora:
Vsqueadeo magni refert, cui quae adiaceat res.
Sic igitur tellus non est aliena repente
Adlata, atque auris aliunde obiecta alienis:
Sed pariter prima concepta ab origine mundi;
Certaque pars eius, quasi nobis membra, videtur.
  Praeterea grandi tonitru concussa repente
Terra, supra se quae sunt, concutit omnia motu:
Quod facere haud ulla posset ratione, nisi esset
Partibus aëriis mundi, coeloque revincta:
Nam communibus inter se radicibus haerent
Ex ineunte aevo coniuncta, atque uniter apta.
Nonne vides etiam, quam magno pondere nobis
Sustineat corpus tenuissima vis animaï,
Propterea quia tam coniuncta, atque uniter apta'st?

sam non est oneri partibus istis aëriis, neque eas premit. Vt cuilibet homini sua membra non sunt onerosa, nec caput premit collum, nec pedes sentiunt totius corporis pondus sibi incumbens; at quaecunque pondera nobis extrinsecus applicita imponuntur, laedunt, quamvis saepe levia sint, neque magni ponderis: tanti refert quae res cui rei adiungatur. Ita igitur tellus non aliena (alio loco et non simul cum auris quibus insidet formata) repente allata est, et auris alienis aliunde adiuncta, sed ab ista prima origine mundi una cum auris facta est, et certa pars mundi extitit, ut membra nostra una cum corpore constituta, et certae partes videntur esse. Praeterea, terra gravi tonitru repente concussa, omnia quae supra se sunt concutit, et tremere facit, quod tamen nullo modo possit, nisi partibus aëriis mundi, et coelo esset coniuncta: nam communibus radicibus inter se haerent a prima origine coniuncta, atque unita. Nonne etiam vides quam ponderosum corpus sustineat anima, quae tenuissima est res, quoniam tam arcte coniuncta est, et a prima origine corpori unita? Denique

539. *Insita sidit*) Optime Lambinus, sed non ita Gifanius, qui *vivit.*

546. *Cui quae adiaceat res*) Gifanius, *quid quae adiaceat res.*

Denique iam saltu pernici tollere corpus
Quis potis est, nisi vis animae, quae membra gubernat?
Iamne vides quantum tenuis natura valere
Possit, ubi est coniuncta gravi cum corpore, ut aër
Coniunctus terris, et nobis est animi vis?
Nec nimio solis maior rota, nec minor ardor
Esse potest, nostris quam sensibus esse videtur.
Nam quibus e spatiis cunque ignes lumina possunt
Adiicere, et calidum membris adflare vaporem,
Illa ipsa intervalla nihil de corpore limant
Flammarum, nihilo ad speciem'st contractior ignis.

quid praeter animom, quae regit et gubernat artus potest agili saltu corpus tollere? · Nonne igitur iam vides quantum valere potest tenuis res quando gravi cum corpore coniuncto est, ut aër terrae coniungitur, et nostro corpori anima? Orbis autem solis nec multo maior, nec multo minor esse potest, quam nostris oculis apparet: nam e quocunque intervallo ignes possunt radios lucis iaculari, nostraque corpora suo calore attingere, id intervallum nihil detrahit de corpore ignium, neque facit ut minores nostris oculis videantur, quam revera sunt:

561. *Quis potis est*) Ita scripserunt scioli, quia dubitaverunt an dici latine possit, *nullum animal potis est efficere.* Idque eo accidit quia Ennium, Plautum, Terentium, alios non legerant, quin nec Lucretii latinitatem unquam observarunt; ipse enim alicubi: *Coniunctum est id, quod nunquam sine perniciali Discidio* potis est *seiungi* ... in lib. 4: *Tenue locis quia* non potis est *adfigere adhaesum.* lib. 5. *Corpus* non potis est *cerni* ... ideo lege, *Quid potis est*; Faber.

565. *Nec nimio solis maior rota*, etc.) De magnitudine solis et siderum Epicurus in epistola ad Pythoclem: *magnitudo solis, et reliquorum siderum, quod ad nos quidem attinet, tanta est, quanta et apparet; quod ad ipsam vero rem spectat, aut paullo maior, aut paullo minor, aut praecise tanta, quanta videtur est, ut oculi aut nihil aut non multum mentiantur.* Idem asserit Poëta v. 10 argumentum a sensu desumens: donec lumen calorque ignis a nobis sentiantur, dum ab igne recedimus, ignis nihilo contractior apparet, quam dum prope sumus. At lumen caloremque solis sentimus, ideo eadem est illius quae apparet magnitudo. Deinde v. 10 de luna addit, nos extremam illius oram, ac summam faciem distincte cernere; at confuse cerneretur, si tam longe distaret, ut aliquid illius magnitudinis longinquitate detereretur. Demum v. 7 de sideribuss ubiungit, ea non multo minora neque multo maiora esse, vel tanta esse quanta videantur, quia ista varietate exhibentur et ignes qui apud nos ex intervallo interdiu noctuque spectantur. Haec ipse Epicurus ad Pythoclem.

Proinde calor quoniam solis, lumenque profusum
Perveniunt nostros ad sensus, et loca tingunt:
Forma quoque hinc solis debet filumque videri,
Nil adeo ut possis plus, aut minus addere vere.
  Lunaque sive notho fertur loca lumine lustrans,
Sive suam proprio iactat de corpore lucem,
Quicquid id est, nihilo fertur maiore figura,
Quam, nostris oculis quam cernimus, esse videtur.
Nam prius omnia, quae longe remmota tuemur
Aëra per multum specie confusa videntur,
Quam minimum filum: quapropter luna necesse 'st,
Quandoquidem claram speciem, certamque figuram
Praebet, ut est oris extremis cunque notata,
Quanta haec cunque fuat, tanta hinc videatur in alto.
  Postremo, quoscunque vides hinc aetheris igneis,
(Quandoquidem, quoscunque in terris cernimus igneis,
Dum tremor est clarus, dum cernitur ardor eorum,
Perparvum quiddam interdum mutare videntur

proinde, quoniam calor, et emissi radii solis nostros oculos attingunt, et terra haec eius splendore illustratur, hinc colligere debemus formam figuramve solis, in coelo nobis apparere eandem quae est, ita ut errares si maiorem vel minorem existimares. Luna etiam sive alieno lumine fulget, sive suo de corpore propriam lucem iactet, utcunque id sit, illam habet figuram, illamque dimensionem quam nostris oculis cernimus habere: nam omnia quae e longinquo per multum aëra videmus prius videntur specie confusa, quam extremos eorum ductus et lineamenta oculis usurpare possumus; quapropter quoniam luna, non specie confusa videtur, sed certam claramque figuram, ut est extremis oris notata (totius sui corporis), exhibet, quantacunque revera sit, tanta in coelo nobis appareat necesse est. Postremo, quascunque stellas in coelo vides (quoniam omnes ignes quos in terris cernimus, dum illorum lux clara, non obscura et confusa appareat, figuram suam et dimensionem paululum mutare videntur

569. *Illa ipsa intervalla*) *Nil visus intervalla*; Gifanius.

572. *Et loca tingunt*) Alii, *et loca fulgent*. Et versu sequenti *filumque* Lambinus: vid. v. 581. dum vulg. *sublime*; et Gifanius, *illimque*, id est *illincque*. Frustra. *Sublime* autem ferri potest, cum versu 584 legimus, *Tanta hinc videatur in alto*.

588. *Mutare videntur*) Palmerius, *mutare videtur*, id est, *mutari filum*. Hac observatione potuimus carere.

Alterutram in partem filum, cum longius absint),
Scire licet, perquam pauxillo posse minores
Esse, vel exigua maiores parte, brevique.
Illud item non est mirandum, qua ratione
Tantulus ille queat tantum sol mittere lumen,
Quod maria, ac terras omneis coelumque rigando
Compleat, et calido perfundat cuncta vapore.
Nam licet hinc mundi patefactum totius unum
Largifluum fontem scatere, atque erumpere flumen
Ex omni mundo, quo sic elementa vaporis
Vndique conveniunt, et sic coniectus eorum
Confluit, ex uno capite hic ut profluat ardor;
Nonne vides etiam, quam late parvus aquaï
Prata riget fons interdum, campisque redundet?
Est etiam quoque, uti non magno solis ab igni
Aëra percipiat calidis fervoribus ardor,

alterutram in partem (modo contrahunt, modo ampliant) cum e longinquo spectantur), scire licet eas vel paululum maiores vel paululum minores esse quam nostris oculis apparent. Item non est mirandum, qua ratione tam parvus ille sol tantum lumen possit emittere, quod per maria, omnes terras, coelumque ipsum diffusum sit, et omnia calore attingat: nam fieri potest ut ex hoc sole, tanquam ex uno fonte, totius mundi lumen effluat, ut omnia caloris semina ita ad hunc solem conveniant, ut ex illo, tanquam ex uno fonte omnis totius mundi calor emanet. Nonne etiam vides quam parvus aquae fons prata aliquando riget, et inundet agros? Fieri etiam potest, ut immensus calor per aera

592. *Illud item non est*, etc.) Sed tantus ille calor et lumen per universum, quaqua patet, aethera diffusum e tantulo et quasi pedali sole emanare vix posse videatur. Huic difficultati ut satisfaciat Lucretius docet v. 41 solem concipi posse ut fontem perennem lucis et caloris, quod in ipsum ex toto mundo semina lucis et caloris confluant tanquam in scaturiginem, ita ut non unius solis, sed totius mundi lumen et calorem sentiamus. Deinde subiungit v. 40 forte aërem vicinum soli ab illo accendi, multasque igneas particulas nobis quidem inconspicuas circa solem esse, et inde tantus calor, lumenque tam longe et late profusum.

597. *Erumpere flumen*) Alii, *lumen*, fortasse melius. Alias de solis lumine, de quo v. 593 obiectionem instituit, nihil dixisse videatur.

604. *Percipiat*) Sic lib. 4: *Quam quae percipiunt oculos, visumque lacessunt.*

Opportunus ita 'st si forte, et idoneus aër,
Vt queat accendi parvis ardoribus ictus;
Quod genus interdum segetes stipulamque videmus
Accipere ex una scintilla incendia passim:
Forsitan et rosea sol alte lampade lucens
Possideat multum caecis fervoribus ignem
Circum se, nullo qui sit fulgore notatus,
Aestiferum ut tantum radiorum exaugeat ictum.
Nec ratio solis simplex, nec certa patescit,
Quo pacto aestivis e partibus aegocerotis
Brumaleis adeat flexus, atque inde revertens
Canceris ut vertat metas se ad solstitialeis:
Lunaque mensibus id spatium videatur obire,
Annua sol in quo consumit tempora cursu:

excitetur a sole quoad molem parvo, si forsan ea sit aëris temperies et conditio, ut a parva debilique flamma accendi possit, ut interdum videmus segetes et stipulam per latos agros una scintilla accendi: fieri denique potest, ut sol ille qui in coelo fulgidam ostendit lampada, habeat circum se multos ignes qui non fulgent, qui tamen fervidum radiorum fulgentium calorem augere possunt. Vna denique et certa causa assignari non potest, cur sol e partibus aestivis brumales flexus Capricorni adeat (ad tropicum Capricorni tendat), et inde rediret ad Cancrum, et cur luna singulis mensibus illud spatium percurrat, in quo percurrendo annum (duodecim menses) consumit sol: una inquam et,

608. *Accipere*) Sic lib. 6. v. 149. *Aridior porro si nubes* accipit *ignem.* Gifanius tamen, *accendere.*

613. *Nec ratio solis,* etc.) Annuum solis, et menstruum lunae cursum per duodecim signa Zodiaci ut explicet, primo v. 23 proponit sententiam Democriti, qui docuit inferiora sidera a summo coelo rapi et circumferri, celerius aut tardius pro rata uniuscuiusque sideris a summo isto coelo distantia. Sol igitur celerius quam luna, ideoque illum rarius quam illam signa assequuntur et praetereunt: neque mirum si luna uno mense signa omnia, in quibus duodecim terit sol, percurrere videatur. Deinde v. 43. duos aëres lunae solique inservientes introducit, quorum altero a Cancro ad Capricornum detruduntur, altero a Capricorno ad Cancrum stato tempore subvehuntur: et ne illud incredibile videatur, iubet nubes spectare quas diversi venti in partea diversas protrudunt.

615. *Flexus*) Mox vocat *metas*: viz. de cursu siderum agens vocibus utitur certamini curuli accommodatis.

616. *Canceris*) Ita olim dicebatur, nunc *Cancri*. Apud s. Cyprianum, p. 234, *veluti Cancere infecta* legimus.

Non, inquam, simplex his rebus reddita causa 'st.
Nam fieri vel cum primis id posse videtur,
Democriti quod sancta viri sententia ponit;
Quando quaeque magis sint terram sidera propter,
Tanto posse minus cum coeli turbine ferri.
Evanescere enim rapidas illius, et acreis
Imminui subter vireis, ideoque relinqui
Paullatim solem cum posterioribu' signis,
Inferior multo quod sit, quam fervida signa:
Et magis hoc lunam; et quanto demissior eius
Cursus abest procul a coelo, terrisque propinquat,
Tanto posse minus cum signis tendere cursum.
Flaccidiore etiam quanto iam turbine fertur
Inferior quam sol, tanto magis omnia signa
Hanc adipiscuntur, circum, praeterque feruntur:
Propterea fit, ut haec ad signum quodque reverti
Mobilius videatur, ad hanc quia signa revisunt.
  Fit quoque ut e mundi transversis partibus aër
Alternis certo fluere alter tempore possit,
Qui queat aestivis solem detrudere signis
Brumaleis usque ad flexus, gelidumque rigorem:

certa causa non potest assignari. Nam primo id videtur posse fieri quod Democritus egregius philosophus affirmat, viz. quod quanto magis vicina sunt terrae sidera, tanto minus coeli motu possunt circumferri. Nam rapida vis motus supremi coeli priusquam attingit inferiores orbes, paulatim imminuitur, ideoque paulatim relinquitur sol cum signis sequentibus, quoniam multo inferior est quam summa coeli signa: luna autem quanto longius a coelo et terris propius volvitur, tanto minus signorum celeritatem aequare posse videatur, et quanto minus celeri motu quam sol fertur, quoniam inferior est, et longius a summo coelo distat, tanto magis omnia signa illam assequantur, circum etiam, et praeter illam feruntur: et inde fit, ut luna saepius et citius ad unumquodque signum reverti videatur, cum revera singula signa illam revisant. Potest etiam fieri, ut ex oppositis mundi partibus aër certo tempore alternatim fluat; qui aër queat solem detrudere aestivis signis, usque ad hyemalem capricornum aeterno

635. *Ad hanc quia signa revisunt*) Alii, *recurrunt.* Sed *visere ad*, et re*visere ad*, optimi auctores, et ipse Lucretius, lib. 2. et lib. 6.

Et qui reiiciat gelidis a frigoris umbris
Aestiferas usque in parteis, et fervida signa.
Et ratione pari lunam, stellasque putandum 'st,
Quae volvunt magnos in magnis orbibus annos,
Aëribus posse alternis a partibus ire.
Nonne vides etiam diversis nubila ventis
Diversas ire in parteis, inferna supernis?
Quî minus illa queant per magnos aetheris orbeis
Aestibus inter se diversis sidera ferri?
At nox obruit ingenti caligine terras,
Aut ubi de longo cursu sol extima coeli
Impulit, atque suos efflavit languidus igneis
Concussos itere, et labefactos aëre multo:
Aut quia sub terras cursum convertere cogit
Vis eadem, supera terras quae pertulit orbem.
Tempore item certo roseam Matuta per oras

gelu et frigore rigentem, ex altera vero parte queat reiicere ab hibernis signis, et ad aestiva evehere. Et pari ratione credendum est, lunam et stellas quae magnos annos in magnis orbibus peragunt ab aëribus istis alternatim fluentibus in partes coeli diversas ferri. Nonne etiam vides nubila diversis ventis in partes mundi diversas ire, et inferiora superioribus contraria moveri? Quid igitur impedit quin per magnos coeli orbes sidera ipsa aestibus (flatibus aëriis) inter se diversis ferantur? At densis tenebris nox terram obruit, vel quando sol post longum cursum extremas coeli oras attigit, et fatigatus efflavit suos ignes itinere concussos, et labefactos multo isto aëre quem percurrit; aut quia eadem vis quae orbem solis supra terras volvit, cogit eum convertere cursum suum sub terras.

643. *Magnos — annos*) Stellarum periodos, et Saturni, Iovis, Martisque revolutiones respicere videtur.

649. *At nox obruit*, etc.) Diem sequitur nox, quia v. 6 sol longo cursu languidus, occasurus enim languescere videtur, extinguitur, vel quia eadem vi qua supra terras diurno tempore volvebatur, subter terras nocturno fertur. Epicurus in epistola ad Pythoclem, ortum et occasum solis et lunae κατ' ἐμφάνειάν τε ὑπὲρ γῆς, καὶ πάλιν ἐπίκρυψιν, vel κατ' ἄναψιν, καὶ κατὰ σβέσιν posse fieri contendit.

650. *Extima*) Sive *ultima* legas, perinde est.

655. *Tempore item certo*, etc.) Ante solis exortum splendor quidam, qui aurora dicitur, illustrat coelos, quoniam sol sub terras ab occasu in ortum revertens, antequam ipse appareat, effundat radios, vel quia dispersa hesterno itinere ignis semina ibi confluunt, et prius quam formarunt aut accenderunt solis globum, debili luce

Aetheris auroram defert, et lumina pandit,
Aut quia sol idem sub terras ille revertens
Anticipat coelum radiis accendere tentans:
Aut quia conveniunt ignes, et semina multa
Confluere ardoris consuerunt tempore certo,
Quae faciunt solis nova semper lumina gigni.
Quod genus Idaeis fama'st e montibus altis
Dispersos igneis orienti lumine cerni;
Inde coire globum quasi in unum, et conficere orbem.
Nec tamen illud in his rebus mirabile debet
Esse, quod haec ignis tam certo tempore possint
Semina confluere, et solis reparare nitorem.
Multa videmus enim, certo quae tempore fiunt
Omnibus in rebus: florescunt tempore certo
Arbusta, et certo dimittunt tempore florem.

Certo item tempore Matuta defert roseam auroram per oras coeli, diemque aperit, vel quoniam ille idem sol sub terras revertens radiis, antequam ipse appareat, praemissis coelum accendere conatur: aut quia ignes conveniunt, et semina multa flammae certo tempore consuerunt confluere, quae novi solis corpus quotidie conficiunt; uti fertur ex altis Idaeis montibus oriente sole videri ignes primum dispersos, deinde in unum quasi globum convenire, et orbem solis conficere. Neque tamen mirandum est, quod haec ignis semina possunt tam certo tempore convenire, et solis corpus reparare, nam multa videmus quae in omnibus rebus fiunt certo tempore; arbusta florescunt certo tempore, et certo tempore dimit-

aethera illustrant. Posteriorem caussam fabula, quae apud Pomponium Melam, lib. 5. cap. 6. et Diodorum Siculum, lib. 17. legatur, confirmat; et si constantia illius confluxus cuiquam incredibilis videatur, is consideret non minorem in multis aliis rebus constantiam deprehendi.

655. *Matuta*) Ino, seu Leucothea apud Graecos.

662. *Quod genus Idaeis, etc.*) Diodorus Siculus, lib. 17. p. 491. ἴδιον δέ τι καὶ παράδοξον συμβαίνει γίνεσθαι περὶ τοῦτο τὸ ὄρος, κατὰ γὰρ τὴν τοῦ Κυνὸς ἐπιτολὴν ἐπ' ἄκρας τῆς κορυφῆς διὰ τὴν νηνεμίαν τοῦ περιέχοντος Ἀέρος ὑπερπετῆ γίνεσθαι τὴν ἄκραν τῆς τῶν ἀνέμων πνοῆς· ὁρᾶσθαι δὲ τὸν ἥλιον ἔτι τῆς νυκτὸς οὔσης ἀνατέλλοντα τὰς ἀκτῖνας οὐκ ἐν κυκλοτερεῖ σχήματι τετραμμένον, ἀλλὰ τὴν φλόγα κατὰ πολλοὺς τόπους ἔχοντα διεσπαρμένην, ὥστε δοκεῖν πυρὰ πλείω θιγγάνειν τοῦ τῆς γῆς ὁρίζοντος· Μετ' ὀλίγον δὲ συνάγεται ταῦτα πρὸς ἓν μέγεθος, ἕως ἂν γένηται τρίπλεθρον διάστημα, καὶ τότε τῆς ἡμέρας ἐπιλαβούσης, τὸ φαινόμενον τοῦ ἡλίου μέγεθος πληρωθὲν τὴν τῆς ἡμέρας διάθεσιν κατασκευάζει.

670. *Dimittunt — florem*) V. 757.

Nec minus in certo denteis cadere imperat aetas
Tempore, et impubem molli pubescere veste,
Et pariter mollem malis demittere barbam.
Fulmina postremo, nix, imbres, nubila, venti,
Non nimis incertis fiunt in partibus anni.
'Namque ubi sic fuerunt causarum exordia prima,
Atque uti res mundi cecidere ab origine prima,
Consequa natura 'st iam rerum ex ordine certo.
Crescere itemque dies licet, et tabescere nocteis,

tunt florem, nec minus certo tempore dentes aetate imperante decidunt, impuber puer pubescit, et malae illius molli lanugine vestiuntur. Postremo, fulmina, nix, imbres, nubila, venti, fiunt in partibus anni non nimis incertis (fere certis). Nam secundum leges in prima rerum origine constitutas iam ordine certo res omnes fiunt et sequuntur. Potest etiam fieri ut crescant dies

Solque suos etiam dimittere languidus igneis, etc.

672. *Veste*) Virgilius, Aeneid. 8. *Aurea caesaries illis, atque aurea vestis*: hoc est barba, unde e contra *investes* dicimus *imberbes*: unde est, *Tunc mihi prima genas vestibat flore iuventas*; Servius.

675. *Non nimis incertis*) Faber, *non minus haec certis.*

676. *Namque ubi sic fuerunt*) Hunc versum delet Faber, et in sequenti legit, *namque uti res mundi*, etc. retineri vero potest iste versus, si legatur, *namque uti sanxerunt.* Sic lib. 1. v. 580. 581. *Et quid quaeque queant per foedera naturai, Quid porro nequeant*, sancitum *quandoquidem extat.* Ita igitur coniicio legendum, nec pudet coniecturae.

678. *Consequa natura 'st rerum*) E vetusto cod. Gronovius, *Consequiae quoque rerum sunt ex ordine certo.*

679. *Crescere itemque dies*, etc.) Dies noctesque anni decursu sic increscere et decrescere, ut prolixitatis ac brevitatis utriusque vices exquisite per hyemem aestatemque alternentur, res mira semper visa est; id vero fit, quoniam circuitiones solis supra ac infra terram nunc celerius, nunc tardius fiunt, quatenus ipsae locorum seu viarum, quibus sol incedit, longitudines sunt alternae v. 16. In quibus describit Poëta inaequalia arcuum diurnorum nocturnorumque segmenta in positu sphaerae obliquo, aequatorem tamen ab hac lege excipit, qui in quavis etiam obliquitate in duas aequas partes ab horizonte dividitur; ex quo fit ut sol bis in ipso intra annum constitutus, duo ubivis gentium faciat aequinoctia: hinc signum illud in quo nodum aequinoctialem esse dixit intelligendum duplex est, Aries viz. et Libra, in cuius utriusque initio mutua sit signiferi, aequatorisque intersectio. Deinde subiungit v. 5 id fieri posse, quod certa sunt per aetherem loca, quae possint a sole ob factam maiorem minoremque resistentiam velocius segniusve percurri. Demum v. 3, quia alternis anni partibus tardius

Et minui luces, cum sumant augmina noctes;
Aut quia Sol idem sub terras, atque superne,
Imparibus currens anfractibus aetheris oras
Partit, et in parteis non aequas dividit orbem;
Et quod ab alterutra detraxit parte, reponit
Eius in adversa tanto plus parte relatus,
Donicum ad id signum coeli pervenit, ubi anni
Nodus nocturnas exaequat lucibus umbras.
Nam medio cursu flatus Aquilonis, et Austri,
Distinet aequato coelum discrimine metas,
Propter signiferi posituram totius orbis;
Annua Sol in quo contundit tempora serpens,
Obliquo terras, et coelum lumine lustrans:
Vt ratio declarat eorum, qui loca coeli
Omnia dispositis signis ornata notarunt.
Aut quia crassior est certis in partibus aër,
Sub terris ideo tremulum iubar haesitat ignis,
Nec penetrare potest facile atque emergere ad ortus:
Propterea noctes hiberno tempore longae
Cessant, dum veniat radiatum insigne diei.

et diminuantur noctes, ut dies etiam contractiores fiant cum noctes extendantur; vel quoniam sol idem sub terras et supra terras cursum suum peragens imparibus anfractibus caeli orbem partitur, et dividit in partes inaequales, et quod ab alterutra parte caeli detraxit cum defertur in adversam partem tanto plus illi addit, donec attigit caeli illud signum (Arietem vel Libram) ubi anni nodus noctes diesque aequales facit: nam septemtrionem et meridiem versus, caelum metas (solstitium et brumam, seu circulum Cancri et circulum Capricorni) aequali spatio distinet, propter posituram Zodiaci, in quo sol annuum suum cursum perficit, obliquis radiis caelum et terras lustrans, ut illi (astronomiae periti) docent, qui omnes caeli partes dispositis signis ornatas descripserunt. Aut quia in certis partibus aër crassior est, ideo tremulum iubar ignis (sol) haeret sub terris, aegre enim penetrat densum istum aërem, et ad ortum emergit: et hanc ob causam noctes hiberno tempore tardae maneut, donec radiatum insigne

aut citius conveniant isti ignes qui faciunt, vel accendunt solem.

680. *Cum sumant augmina*) Lib. 2.
.... *Augmina sumunt.* Augentur.

682. *Anfractibus*) Viis sinuosis et flexuosis.

687. *Anni nodus*) Propter intersectionem Zodiaci et Aequatoris.

696. *Haesitat*) Tardius sese expedit; *Faber.*

Aut etiam, quia sic alternis partibus anni
Tardius et citius consuerunt confluere ignes,
Qui faciant solem certa de surgere parte.
Luna potest solis radiis percussa nitere,
Inque dies maius lumen convertere nobis
Ad speciem, quantum solis secedit ab orbe,
Donicum eum contra pleno bene lumine fulsit,
Atque oriens obitus eius super edita vidit:
Inde minutatim retro quasi condere lumen
Debet item, quanto propius iam solis ad ignem
Labitur ex alia signorum parte per orbem:
Vt faciunt, lunam qui fingunt esse pilaï
Consimilem, cursusque viam sub sole tenere;
Propterea fit uti videantur dicere verum.
Est etiam quoque uti proprio cum lumine possit

diei (sol) veniat. Aut denique, quia partibus alternis anni ignes, qui faciant solem de certa parte caeli oriri tardius et citius consuerunt convenire. Luna potest splendescere radiis solis illustrata, et in dies maius lumen nostris oculis videndum obvertere prout a sole recedit, donec soli tandem opposita totum orbem exhibeat luce illustratum, atque oriens vidit illius occasum: deinde paulatim debet lumen suum quasi retro condere (avertere) prout ex alia parte per signorum orbem ad solem propius accedit; hoc autem dicunt, qui opinantur lunam esse pilae similem, et sub sole ferri, et profecto rem ipsam attingere, et verum dicere videntur. Potest etiam fieri ut proprio lumine splen-

703. *Luna potest solis radiis*, etc.) Quod ad lunam attinet, si lucem a sole accipiat, si globosae sit figurae, et sub sole cursum suum peragat, tum varium illius multiplicemque vultum recte illi explicant, qui varia solis illustratione prout ad solem accedit; vel recedit a sole, phases lunae variari existimant v. 11. Si vero lucem aliunde non accipiat, tum concipi potest aliud corpus opacum quidem, et cassum omni lumine, quod una cum luna fertur, et illius radios avertit v. 5. Vel intelligere possumus lunae globum ex dimidia tantum parte lucidum, qui, si circa suum centrum volvatur, varias quas videmus phases exhibebit v. 9. Quibus haec omnia displicent, isti habeant lunas quotidie nascentes et intereuntes; id enim certo tempore fieri posse multa alia demonstrant v. 20.

714. *Est etiam quoque uti*) Haec dicitur Anaximandri opinio, quae tamen ab illius sententia maxime distat; nam si forsan lunam dixerit ἴδιον ἔχειν φῶς, Plut. de Placit. Phil. lib. 2. cap. 26 et 28. (ἐφασκέν τε σελήνην ψευδοειδῆ, καὶ ἀπὸ ἡλίου

Volvier, et varias splendoris reddere formas:
Corpus enim licet esse aliud, quod fertur, et una
Labitur omnimodis occursans officiensque,
Nec potis est cerni, quia cassum lumine fertur.
Versarique potest, globus ut, si forte, pilai
Dimidia ex parti candenti lumine tinctus;
Versandoque globum varianteis edere formas,
Donicum eam partem, quaecunque est ignibus aucta,
Ad speciem vertit nobis, oculosque patenteis:
Inde minutatim retro contorquet, et aufert
Luciferam partem glomeraminis, atque pilai:
Vt Babylonica Chaldaeûm doctrina refutans
Astrologorum artem contra convincere tendit;
Proinde quasi fieri nequeat quod pugnat uterque,
Aut minus hoc illo sit cur amplectier ausis.
Denique, cur nequeat semper nova luna creari
Ordine formarum certo, certisque figuris;

descat, et tamen varias (phases exhibeat) splendoris formas reddat: nam potest fieri ut aliud corpus uno cum luna volvatur, omni modo illi occurrens, eiusque lucem impediens, et avertens; quod tamen corpus cerni non potest, quia opacum est; et nullo lumine donatur. Potest etiam globus ipsius lunae circa suum centrum volvi, ut si forte pila ex dimidia parte lumine candenti tincto circa suum centrum versetur, et dum volvitur varias splendoris formas reddere; donec totam istam partem quae ignita est nostris oculis obvertit, deinde paulatim retro contorquet, et avertit lucidam globi partem: ut Babylonii qui contra graecos astrologos disputant, contendunt; quasi utriusque ortis sententia non possit esse vera, aut aliquo suaderet ratio cur altera sententia alteri praeferatur. Denique cur non potest nova luna semper creari certo formarum ordine, et certis figuris donata, cur unaquaeque luna ita quotidie

φωτίζεσθαι Laërtius) aliud tamen corpus quod una feratur, quod omnibus modis occurrat et officiat, ne quidem in somnis vidit. Plutarch. de Plaut. Phil. lib. 2. cap. 26.

719. *Versarique potest*) Ita docuit Berosus sub Antiocho Sotere astronomia clarus.

726. *Vt Babylonica*) Per Babylonicam Chaldaeûm doctrinam intelligit Chaldaeos qui Berosi hypothesin contra *vulgarem astrologiam* tuebantur. *Chaldaei* enim hoc loco sectae nomen est, non gentis: παρὰ δὲ Βαβυλωνίοις, ἢ Ἀσσυρίοις Χαλδαῖοι, Γυμνοσοφισταὶ παρὰ Ἰνδοῖς· Laërtius. Idem Cicero in 2. de Divinat.

Inque dies privos abolescere quaeque creata,
Atque alia illius reparari in parte, locoque,
Difficile 'st ratione docere, et vincere verbis:
Ordine cum videas tam certo multa creari.
It ver, et Venus, et Veneris praenuntius ante
Pinnatus graditur Zephyrus vestigia propter;
Flora quibus mater praespergens ante viaï
Cuncta coloribus egregiis, et odoribus opplet.
Inde loci sequitur calor aridus, et comes una
Pulverulenta Ceres, et Etesia flabra Aquilonum.
Inde autumnus adit; graditur simul Evius Evan:
Inde aliae tempestates, ventique sequuntur,
Altitonans Vulturnus, et Auster fulmine pollens.
Tandem bruma niveis adfert, pigrumque rigorem
Reddit, hyems sequitur, crepitans ac dentibus Algus.
Quo minus est mirum, si certo tempore luna
Gignitur, et certo deletur tempore rursus:
Cum fieri possint tam certo tempore multa.
Solis item quoque defectus, lunaeque latebras,

creata, quotidie etiam non pereat, atque alia illius locum subeat, et in eadem parte caeli appareat, difficile est rationem reddere, et verbis docere, cum videas tam multa certo ordine creari. It ver, et Venus, et Veneris praenuntius Zephyrus pennatus graditur iuxta eius vestigia, quibus Flora mater sua dona praespergens omnem viam coloribus et odoribus egregiis (floribus egregii coloris, et odoris) replet. Deinde calor aridus (aestas) sequitur, et una venit pulverulenta Ceres, ventique Etesii ab aquilone spirantes. Deinde autumnus sequitur, et illius comes Bacchus; inde aliae tempestates et venti sequuntur, altitonans Vulturnus, et Auster pollens fulmine: tandem bruma nives offert, pigrumque frigus, sequitur demum hyems, et Algus crepitans dentibus. Hinc ideo minus est mirandum, si certo tempore gignatur luna, certo etiam tempore deleatur, cum tam multa certo tempore possint fieri. Putandum quoque est solis lunaeque de-

732. *Abolescere*) *Aborisci*; Gifanius, qui tamen fatetur se vocem istam nunquam legisse. Gassendus, *aboriri*.

734. *Difficile 'st*) Faber, *id facile*; quem sequatur ille qui coniecturam certitudini praefert.

746. *Crepitans ac dentibus algus*) Vulgatae lectionis, *accentibus olgi*, non meminissem, nisi eam Fayus, acutus et bellus homo, huic, qua nulla est verior aut venustior, praetulisset.

750. *Solis item quoque*, etc.) De-

Pluribus e causis fieri tibi posse putandum 'st.
Nam cur luna queat terram secludere solis
Lumine, et a terris altum caput obstruere eii,
Obiiciens caecum radiis ardentibus orbem:
Tempore eodem aliud facere id non posse putetur
Corpus, quod cassum labatur lumine semper?
Solque suos etiam dimittere languidus igneis
Tempore cur certo nequeat, recreareque lumen,
Cum loca praeteriit flammis infesta per auras,
Quae faciunt igneis interstingui atque perire?
Et cur terra queat lunam spoliare vicissim
Lumine, et oppressum solem super ipsa tenere,
Menstrua dum rigidas coni perlabitur umbras:
Tempore eodem aliud nequeat succurrere lunae

fectus (eclipsin) e causis pluribus fieri posse: nam cur possit luna terram luce solis privare, et soli obiicere corpus suum supra terras elatum opponens radiis illius splendentibus opacum globum, eodem autem tempore aliud corpus, quod nullo unquam lumine illustratum volvitur, putetur facere id non posse? Cur etiam non potest sol languidus suos ignes certo tempore dimittere, lucemque reproducere, cum praeteriit regiones quasdam aëris flammis inimicas, quae labefactant ignes et extinguunt? Et cur vicissim possit terra lunam lumine privare, et ipsa inter solem lunamque (supra vero solem) interiecta solis radios intercludere, dum luna menstruum suum cursum peragens rigidam terrae umbram quae est conicae figurae perlabitur, tempore autem eodem non

mum fit solis defectus, cum luna aut aliud opacum corpus subiectum soli radios illius excipit, et ab ulteriori ad terram progressu prohibet. Luna item deficit, cum incidit in umbram terrae, aut alterius alicuius opaci corporis quod e regione solis interpositum interiectumque sit. Aut denique sol et luna, cum loca quaedam coeli suis ignibus infesta et inimica percurrant, languent, et quasi deliquium patiuntur v. 20.

759. *Flammis infesta*) V. 769.... *luminibus propriis inimica.* Lambinus autem, flammis immoderatis oppleta vel occupata, et quodammodo infestata et vexata. Huic vero interpreti ne credas.

762. *Oppressum solem super ipsa tenere*) Lambinus, *oppressum sub solem ipsa*, etc. Sed ridicule facit, qui istud *super* de *luna* intelligit, imo ad *terram* referri debet, quod ratio, et versus sequentes probant. Ita recte Faber. Fayus autem, *retinere solem absconditum supra seipsam.* Oedipum quaeras, ego Davus sum.

764. *Succurrere*) Succedere in locum lunae; *Fayus:* digna Fayo sententia. *Succurrere* autem *subter ire.*

Corpus, vel supera solis perlabier orbem,
Quod radios interrumpat, lumenque profusum?
Et tamen ipsa suo si fulgit luna nitore,
Cur nequeat certa mundi languescere parte,
Dum loca luminibus propriis inimica pererrat?
 Quod superest, quoniam magni per caerula mundi
Qua fieri quicquid posset ratione, resolvi:
Solis uti varios cursus, lunaeque meatus
Noscere possemus, quae vis, et causa cieret:
Quove modo soleant offecto lumine obire,
Et nec opinanteis tenebris obducere terras,
Cum quasi connivent; et aperto lumine rursum
Omnia convisunt clara loca candida luce.
 Nunc redeo ad mundi novitatem, et mollia terrae
Arva, novo foetu quid primum in luminis oras
Tollere, et incertis tentarit credere ventis.
 Principio, genus herbarum, viridemque nitorem

possit aliud corpus supra solis globum volvi, et lunae supponi quod effusos solis radios intercipiat? Et tamen si luna propria luce splendeat, cur non possit certa mundi parte deficere, dum pertransit loca propriae suae luci infesta? Quod superest, quoniam docui qua ratione quidque per immensum caeruleum caelum fieri possit, ita ut scire possemus quae vis et causa varios solis lunaeque cursus cieret et dirigeret, quo etiam modo eclipsin pati solent, et improviso terras tenebris obducere, cum quasi connivent; quo denique modo rursum aperto lumine omnia loca clara luce splendentia illustrant: nunc redeo ad mundi novitatem, et mollia terrae arva, explicaturus quid primum produxit, et incertis ventis committere audebat. Primo, virides herbas circum colles pro-

770. *Quod superest, quoniam, etc.*) Explicatis suo more solis, lunae, et astrorum motibus; a coelis ad terras v. 41 descendit, rerum ortum et originem e tellure rerum omnium parente enarraturus.

774. *Offecto*) Obducto et obstructo, et per alicuius corporis interpositionem ad tempus excluso; *Lambinus.*

776. *Cum quasi connivent*) Solem et lunam tanquam duos huius mundi oculos concipe.

784. *Principio, genus herbarum, etc.*) Ita v. 48 ortum rerum e recenti tellure enarrat Lucretius, ut ipsam originem spectasse videatur: nam primum herbae, deinde arbores, postea animalia minus perfecta, et demum perfectiora. Quippe cum mures, ranas, et eiusmodi animalia sponte nasci hodie, cum totus mundus conse-

Terra dedit circum colleis; camposque per omneis
Florida fulserunt viridanti prata colore:
Arboribusque datum 'st variis exinde per auras
Crescendi magnum immissis certamen habenis:
Vt pluma atque pili primum setaeque creantur
Quadrupedum in membris, et corpore pennipotentum;
Sic nova tum tellus herbas virgultaque primum
Sustulit: inde loci mortalia saecla creavit
Multa modis multis varia ratione coorta:
Nam neque de coelo cecidisse animalia possunt,
Nec terrestria de salsis exisse lacunis.
Linquitur ut merito maternum nomen adepta
Terra sit, e terra quoniam sunt cuncta creata:
Multaque nunc etiam existunt animalia terris,
Imbribus, et calido solis concreta vapore.
Quo minus est mirum, si tum sunt plura coorta,
Et maiora nova tellure, atque aethere adulto.
  Principio, genus alituum, variaeque volucres
Ova relinquebant exclusae tempore verno;

*duxit tellus, et per omnes campos florida prata viridanti colore fulserunt: deinde variae arbores surgebant, et illis in altum crescere, et ramos per auras longe lateque extendere indulsit Natura; ut in membris quadrupedum pili et setae, et in corporibus avium plumae primum nascuntur; sic tum nova tellus herbas arboresque primum produxit, deinde animalium multa genera diversa ratione, diversisque modis exorta; neque enim quis putet animalia e caelo cecidisse, aut terrestria in mari produci. Restat igitur ut terra iure meritoque dicatur animalium mater, quoniam ex illa cuncta sunt creata: imo hodierno die multa animalia e terra nascuntur imbribus solisque calore animata et perfecta. Minus ideo mirandum est si tum temporis plura coorta fuerint, et maiora, cum nova fuit tellus, et magis vigebat aether. Primo, aves vere exclu-*nuit, videamus, quid a recenti tellure, et adulto aethere sperare non licet?

785. *Magnum immissis certamen habenis*) Arboribus datum, a natura viz. ut certatim sine ulla mora, ullove impedimento crescerent; allegoria est ducta ab equis quibus habenae ab aurigis inter currendum laxantur; *Lambinus*.

799. *Principio, genus alituum*, etc.) Primum volucres ovis excluduntur, verno quidem tempore, id enim tempus maxime opportunum, sed plumis, pennis, iis denique viribus instructae, ut sponte sua victum quae-

Folliculos ut nunc teretes aestate cicadae
Linquunt, sponte sua victum, vitamque petentes.
Tum tibi terra dedit primum mortalia saecla:
Multus enim calor, atque humor superabat in arvis.
Hinc ubi quaeque loci regio opportuna dabatur,
Crescebant uteri terrae radicibus apti;
Quos ubi tempore maturo patefecerat aetas
Infantum fugiens humorem, aurasque petissens,
Convertebat ibi Natura foramina terrae,
Et succum venis cogebat fundere apertis
Consimilem lactis; sicut nunc foemina quaeque
Cum peperit, dulci repletur lacte, quod omnis
Impetus in mammas convertitur ille alimenti.
Terra cibum pueris, vestem vapor, herba cubile

sae, ova sua relinquebant, ut nunc cicadae rotundas gracilesque tunicas aestate relinquunt, alimentum quo vita sustentetur ipsae per campos quaesiturae. Tunc primum terra produxit animalia, plurimus enim calor, et plurimus humor in arvis abundabat. Hinc ubicunque idoneus erat locus, uteri crescebant filamentis quibusdam terrae adnexi, quos uteros cum infantes iam maturi perruperant, humorem in istis uteris contentum fugientes, et auras petentes, Natura meatus quosdam terrae opportune in istis locis patefecit, et coëgit terram patulis suis venis effundere liquorem lactis similem, ut nunc unaquaeque foemina cum peperit dulci lacte repletur, quoniam omnis liquor lacteus per totum corpus diffusus tum temporis in mammas derivatur. Terra praebebat cibum infantibus,

ritarent. Deinde e quibusdam folliculis, quos uteros appellemus, terrae adhaerentibus, alia animalia, atque ipsi homines eruperunt, quibus alendis idoneus liquor lacti simillimus e matris terrae venis commode in ora singulorum fluxit, nam parienti telluri non minus quam foeminis lac recte attribui videatur; ita tellus alimentum dedit, temperies aëris fecit ut vestimentis non esset opus, et molle cubile praebebat terra multo gramine abundans v. 17.

806. *Veri terrae radicibus apti*) Συναφθέντες. Olim Censorinus, cap. 2. ut hodie Fayus, vocem *radicibus* voci *terrae* adiunxit: sed fallitur. Vide omnino Diodorum Siculum, lib. 4. magnum enim operae pretium fuerit; *Faber*.

808. *Fugiens humorem*) In quo viz. infantes in istis uteris inclusi natabant.

809. *Ibi*) *Ibus* pro *iis*, Lambinus, *Ibi* Faber: tum mihi videtur respicere vocem *ubi* v. 805.

813. *Impetus—alimenti*) Nil melius poterat, sentiri potest, non explicari.

Praebebat multa et molli lanugine abundans.
At novitas mundi nec frigora dura ciebat,
Nec nimios aestus, nec magnis viribus auras:
Omnia enim pariter crescunt, et robora sumunt.
Quare etiam atque etiam maternum nomen adepta
Terra tenet merito, quoniam genus ipsa creavit
Humanum, atque animal prope certo tempore fudit
Omne, quod in magnis bacchatur montibu' passim,
Aëriasque simul volucreis variantibu' formis.
Sed quia finem aliquam pariendi debet habere,
Destitit, ut mulier spatio defessa vetusto,
Mutat enim mundi naturam totius aetas,
Ex alioque alius status excipere omnia debet,
Nec manet ulla sui similis res: omnia migrant,
Omnia commutat Natura, et vertere cogit.
Namque aliud putrescit, et aevo debile languet:
Porro aliud concrescit, et e contemtibus exit.

calor vestem et molle gramen idoneum cubile. In novo autem mundo, nec frigus erat penetrans, nec aestus nimii, nec venti vehementes, aut procellae: cuncta enim paulatim crescunt, et vires sumunt. Iure igitur meritoque terra mater animalium dicatur, quoniam ipsa edidit humanum genus, omnia etiam animalia, quae per magnos montes saeviunt, diversa genera avium, quae per aëra vagantur. Sed quia debet habere aliquem pariendi finem, cessavit tandem, ut mulier tandem longa aetate sterilis, namque aetas mutat naturam totius mundi, non eadem semper manet rerum conditio, nulla res manet sui similis, mutantur omnia, Natura commutat cuncta, et cogit vertere; namque aliud putrescit, et senio confectum languet, viget interim aliud, et aetate flo-

816. *At novitas mundi*, etc.) Quomodo autem vim frigoris aut caloris ferre, aut vivere potuerunt, aut omnino nasci, cum sol exureret, frigus astringeret? quia in principio mundi non erat hyems et aestas, sed perpetua temperies, et ver aequabile v. 3. Ab omni igitur retro aetate tellus Mater iure dicta est, cum volucres, feras, ipsum denique hominem produxit.

818. *Omnia enim pariter*, etc.) Ita quoque aestas et hyems, ista enim huius versus sententia.

824. *Sed quia finem aliquam*, etc.) Cur vero nihil horum fieri etiamnum videmus? Quoniam v. 11 temporis conditio mutatur, terra desiit parere; et quid mirum si mundus iam senex, modo calore, modo frigore nimio, et aliis longae aetatis incommodis vexatus, sterilis tandem fiat et effoetus?

Sic igitur mundi naturam totius aetas
Mutat, et ex alio terram status excipit alter,
Quod potuit, nequeat: possit, quod non tulit ante.
Multaque tum tellus etiam portenta creare
Conata 'st, mira facie, membrisque coorta
(Androgynum inter utrum, nec utrumque et utrinque
remotum);
Orba pedum partim, manuum viduata vicissim,
Multa sine ore etiam, sine voltu caeca reperta,
Vinctaque membrorum per totum corpus adhaesu:
Nec facere ut possent quicquam; nec cedere quoquam,
Nec vitare malum, nec sumere quod foret usus.
Caetera de genere hoc monstra, ac portenta creabat:
Nequicquam; quoniam Natura absterruit auctum:

ret: similiter aetas mutat naturam totius mundi, nunc alius, et deinde alius est terrae status, ita ut iam nequeat facere quod olim potuit, iam etiam producat, quod olim non produxit. Tum etiam terra conata est producere multa monstra, mira facie mirisque membris nata (androgynum, qui est inter utrumque sexum, nec tamen uterque est, et ab utroque alienus). Partim sine pedibus, partim sine manibus, sine ore multa, multa etiam caeca et sine oculis reperta, alia denique ita agglutinatis et sibi invicem adhaerentibus membris, ut nihil potuissent facere, in nullum locum progredi, non malum aut pericula vitare, neque sumere quod sibi foret utile ad vitam. Alia eiusmodi monstra et portenta terra produxit, frustra; Natura enim non passa est illa crescere et

835. *Multaque tum tellus*, etc.) Quoniam fortuito nata erant animalia, putandum est in principio mundi alia quaedam innumerabilia animalia miranda specie et magnitudine fuisse nata, sed ea permanere non potuisse, quod imperfecta erant, et quod illa sumendi cibi facultas, aut coëundi, generandique ratio defecit. v. 20. Nam quaecunque videmus animalium genera, aut suis virtutibus aut hominum cura conservantur; leones defendunt vires, dolus vulpes, cervos fuga, etc. Quae nostris commodis inserviunt, canes, boves, equos, etc. nos ipsi defendimus et tuemur; sed quid imperfecta, et quae nulli usui forent aleremus?

837. *Androgynum*, etc.) Quid de varia spurii versus lectione inquiramus, cum totus deleri debeat? Monebo tamen Heinsium ad Claudiani Phoenicem legere, *Androgynen inter neutra, atque ab utraque remotum.* Quicunque hunc versum inseruit, Androgynon Platonis (in Symposio) videtur respexisse.

839. *Multa sine ore*) Alii, *muta*, et venustius.

844. *Absterruit*) Nonius, in voce *desuevi*. *Parasitos amovi, lenonem aedibus* absterrui.

Nec potuere cupitum aetatis tangere florem,
Nec reperire cibum, nec iungi per Veneris res.
Multa videmus enim rebus concurrere debere,
Vt propagando possint producere saecla.
Pabula primum ut sint, genitalia deinde per artus
Semina qua possint membris manare remissis:
Foeminaque ut maribus coniungi possit, habendum
Mutua queis nectant inter se gaudia, utrisque.
  Multaque tum interiisse animantum saecla necesse'st:
Nec potuisse propagando procudere prolem.
Nam quaecunque vides vesci vitalibus auris,
Aut dolus, aut virtus, aut denique mobilitas est
Ex ineunte aevo genus id tutata reservans:
Multaque sunt, nobis ex utilitate sua quae
Commendata manent tutelae tradita nostrae.
Principio, genus acre leonum, saevaque saecla
Tutata 'st virtus, vulpeis dolus, et fuga cervos.
At levisomna canum fido cum pectore corda,
Et genus omne, quod est veterino semine partum,
Lanigeraeque simul pecudes, et bucera saecla,

nutriri, adolescere non potuerunt, neque optatum aetatis florem assequi, nec cibum invenire, nec procreandi causa coniungi. Nam videmus multa requiri, multa etiam debere concurrere, ut animalia genus suum propagarent; primum requiritur ut sint pabula idonea, deinde ut sint meatus vasaque per quae genitalia semina e membris defluentia ferantur; et ut foemina mari coniungi possit, debet uterque iis membris instructus esse quae mutuae voluptati inserviant. Necesse est igitur tum temporis multa animalium genera interiisse, nec propagando prolem producere potuisse. Nam quaecunque hodie vigent genera animalium, aut dolus, aut virtus, aut denique mobilitas (pedum pernicitas), ab ipsa mundi origine servavit et defendit; multaque sunt quae, quia nobis commoda et utilia, nos tutamur et fovemus: primo, virtus tutata est leones; et alia ferarum genera, dolus vulpes, fuga cervos; at vigiles hominique fidi canes, omne denique iumentum, oves lanigerae, et cornuti boves curae hominum,

850. *Qua*) Alii, *quae*. Et versu sequenti ...*Habere mutua queis nectant inter se gaudia uterque.*

856. *Mobilitas*) V. 861 *fuga*; et quis ferat Barthii *Nobilitas*?

863. *Veterino semine partum*) Veterina animalia dicuntur omnia quae vehere quid possint.

Omnia sunt hominum tutelae tradita, Memmi.
Nam cupide fugere feras, pacemque secutae
Sunt, et larga suo sine pabula parta labore:
Quae damus utilitatis eorum praemia causa.
At, queis nil horum tribuit Natura, nec ipsa
Sponte sua possent ut vivere, nec dare nobis
Vtilitatem aliquam, quare pateremur eorum
Praesidio nostro pasci genus, esseque tutum?
Scilicet haec aliis praedae, lucroque iacebant
Indupedita suis fatalibus omnia vinclis,
Donicum ad interitum genus id Natura redegit.
Sed neque Centauri fuerunt, neque tempore in ullo
Esse queat duplici natura, et corpore bino
Ex alienigenis membris compacta potestas,
Hinc illinc par vis ut non sic esse potis sit.

O Memmi, *committuntur, et ab illis foventur. Nam cupide feras fugerunt, pacemque et larga pabula sine suo labore parta affectabant: eaque pabula nos homines donamus quia nobis praestant commoda. At quae animalia ita formavit Natura, ut sponte sua non possent vivere, neque nobis essent aliquo modo commoda et utilia, quare nos aleremus aut genus eorum conservaremus? Scilicet istiusmodi animalia; cum duro et iniquo fato nata se tueri non potuerunt, ab aliis rapiebantur, donec totum tandem eorum genus periit. Sed neque Centauri unquam extiterunt, nec unquam potest esse animal compositum e corporibus diversi generis, et duabus naturis, quae sibi invicem non conveniant;*

871. *Quare*) Propter quam rem, seu propter quam utilitatem, nam *quare* hic non interrogat, sed enuntiando referendi vim habet. *Lambinus*; cui nimium ne credas.

876. *Sed neque centauri*, etc.) At natura rudis licet et imperita, non ea protulit animalia, de quibus Poëtae tam splendide mentiuntur. Thessalia nullos unquam vidit centauros, neque enim equus et homo coniungi possunt, cum non eadem aetate, eodem alimento, neque iisdem moribus uterentur v. 14. Idem de scyllis, et eiusmodi monstris dicendum v. 9. Qui autem chimaeram extitisse credidit, non consideravit leonis, aeque ac cuiuslibet animalis viscera torreri igne, et consumi posse v. 7. Qui denique mira et monstrosa istiusmodi animalia e recenti terra produci posse statuat, credat insuper aurea, lactea-que flumina, et reliqua otiosorum Poëtarum commenta v. 19. Perpendat tamen multa herbarum et arborum semina hodie (ut olim omnium animalium primordia) in terra contineri; at nunquam nascuntur complexas arbores, neque herbae herbis coniunguntur v. 9.

879. *Hinc illinc par vis*, etc.) Turnebus, nec incommode: alii aliter.

Id licet hinc quamvis hebeti cognoscere corde.
Principio, circum tribus actis impiger annis
Floret equus, puer haudquaquam: quin saepe etiamnum
Vbera mammarum in somnis lactantia quaerit.
Post ubi equum validae vires aetate senecta,
Membraque deficiunt fugienti languida vita;
Tum demum pueris aevo florente iuventas
Occipit, et molli vestit lanugine malas:
Ne forte ex homine, et veterino semine equorum
Confieri credas Centauros posse, nec esse:
Aut rapidis canibus succinctas semimarinis
Corporibus Scyllas, et caetera de genere horum,
Inter se quorum discordia membra videmus:

id autem verum esse, licet minus diligenter inspicias, hinc potes colligere. Principio, equus tribus circiter exactis annis fortis et maturus viget, non ita puer, imo ista plerumque aetate mammas matris lactantes in somnis quaerit. Deinde cum validae vires senio confectae equum destituunt, membraque languescunt fugiente vita; tum iuventas aevo florente occipit pueris, eorumque genas vestit molli lanugine. Ne igitur unquam credas Centauros componi posse ex homine et equo, aut Scyllas unquam extitisse rapacibus canibus semimarinis corporibus succinctas, aut alia eiusmodi monstra quorum membra videmus inter

Faber autem spretis aliorum coniecturis haec habet: Lege, *Hinc illinc par vis ut* partibus *esse potis sit.* Sensu tam necessario, ut aliter scribere potuisse Lucretium nemo suspicari possit. Rem tribus verbis exponam, *nullum animal ita ex duplici et diversa natura constare potest* (e. g. equi et hominis) *ut hinc et illinc* (a natura hominis et equi) *par vis esse partibus possit,* id est, duae illae partes *componentes* nunquam parem vim haberent, cum species animantum aliae aliis citius crescant, citius minuantur: quae ea ipsa est ratio quam affert Lucretius in illis versibus, qui hunc sequuntur. Denique nescio quis legit: *Hinc pars ut non sit, pars illinc esse potis sit.*

883. *Vbera—lactantia*) Vossius ad Catullum, p. 234, *Lactantia*, quia pueros laetos reddunt; sic lib. 2 .... Laetantia *loca aquarum.*

891. *Scyllas*) Duae enim fuerunt, haec Nisi, illa Glauci; *Faber:* ideo et *semimarinis canibus succincta* Nisi Scylla! At Ovidius, Metam. lib. 8. fab. 4. v. 148 ....*At aura cadentem Sustinuisse levis, ne tangeret aequora, visa est; Pluma fuit: plumis in avem mutata vocatur Ciris; et a tonso est hoc nomen adepta capillo.* Pro *rapidis canibus* leg. *rabidis canibus.*

892. *Discordia*) Legi potest *dissortia.* Sic Ovidius, lib. 8. v. 133 de Minotauro, Dissortemque *utero foetum tulit.* Et in prima Epistola Sa-

Quae neque florescunt pariter, neque robora sumunt
Corporibus, neque proiiciunt aetate senecta;
Nec simili Venere ardescunt, nec moribus unis
Conveniunt, nec sunt eadem iucunda per artus:
Quippe videre licet pinguescere saepe cicuta
Barbigeras pecudes, homini quae 'st acre venenum.
Flamma quidem vero cum corpora fulva leonum
Tam soleat torrere, atque urere, quam genus omne
Visceris, in terris quodcunque et sanguinis extet;
Qui fieri potuit, triplici cum corpore ut una
Prima leo, postrema draco, media ipsa chimaera
Ore foras acrem efflaret de corpore flammam?
Quare etiam tellure nova, caeloque recenti
Talia qui fingit potuisse animalia gigni,
Nixus in hoc uno novitatis nomine inani;
Multa licet simili ratione effutiat ore:
Aurea tum dicat per terras flumina volgo
Fluxisse, et gemmis florere arbusta suesse:
Aut hominem tanto membrorum esse impete natum,
Trans maria alta pedum nisus ut ponere posset;
Et manibus totum circum se vertere caelum.

se discordia, quae neque simul adolescunt, neque simul senio debilitantur, neque simili venere ardent, nec eosdem habent mores, nec eodem alimento nutriuntur, quippe saepe videmus capras pinguescere cicuta, quae est venenum homini maxime noxium. Cum autem flamma soleat torrere et urere fulva corpora leonum, non minus quam quodlibet viscus cuiuslibet alius animalis; quo modo fieri potuit ut una chimaera e triplici corpore composita, nempe cuius prima pars sit leo, postrema draco, media vero capra, vehementem flammam suo ore emitteret? Quapropter qui fingit talia animalia gigni potuisse cum iam tellus nova erat, et recens caelum, uno hoc vano argumento ductus, quia tum mundus novus erat et recens, multa alia absurda pariter effingat; dicat aurea flumina per terras tum passim fluxisse, et arbores gemmis florere solitas, aut homines tantos et tam robustos fuisse natos ut pedes trans maria alta potuissent ponere, et manibus totum circa se movere caelum. Nam licet eo bini, ...Nec in uno corpore dissors Parthenope.

899. *Flamma quidem vero*) Alii, *ignea flamma quidem.*

912. *Pedum nisus—ponere*) Alii, *pandere.*

Nam quod multa fuere in terris semina rerum,
Tempore quo primum tellus animalia fudit;
Nil tamen est signi, mistas potuisse creari
Inter se pecudes, compactaque membra animantum:
Propterea quia quae de terris nunc quoque abundant
Herbarum genera, ac fruges, arbustaque laeta,
Non tamen inter se possint complexa creari.
Res sic quaeque suo ritu procedit; et omnes
Foedere naturae certo discrimina servant.
Et genus humanum multo fuit illud in arvis
Durius, ut decuit, tellus quod dura creasset:
Et maioribus et solidis magis ossibus intus
Fundatum, et validis aptum per viscera nervis;
Nec facile ex aestu, nec frigore quod caperetur,
Nec novitate cibi nec labi corporis ulla:
Multaque per caelum solis volventia lustra

tempore quo primum tellus produxit animalia, in terra erant multa rerum multarum semina, inde tamen concludere non debemus produci potuisse pecudes inter se mixtas, aut animalia e diversis corporibus composita: quoniam illa, quorum magnus numerus e terra nunc oritur, herbae viz. fruges atque arbores, nunquam commiscentur, atque inter se composita producuntur; sic res quaeque suo more crescit, omnesque res certo Naturae foedere servant discrimina. Illud autem genus humanum multo erat durius, ut par erat, utpote a dura tellure productum, e maioribus et magis solidis ossibus intus fundatum, et magis validis nervis membra illius erant connexa, et quod neque frigore nec calore nec alimenti novitate, nec ullo corporis languore facile afficeretur: longaevum insuper erat, multosque per annos tanquam ferae, nullis artibus instructi homi-

923. *Et genus humanum*, etc.) Hominum e terra natorum vitam, habitum, ingenium, mores fuse describit, et primo quidem v. 20 docet primos homines validiori, quam nunc, constitisse corpore; ob innatam duritiem, quam e dura terra geniti contraxerant; inde minus obnoxii morbis erant, et longaevi. Nemo autem agros coluit, sed glandibus, pomis sylvestribus, et aliis eiusmodi fructibus placabant famem. Ad sedandam sitim fluvii fontesque suo murmure vocabant v. 8. Nulla illis vestimenta, nullae domus; procellarum, frigorisque vim defendebant sylvae, frutices, et antra v. 5. Nullae leges; nullum commune bonum; vivebant rapto, et promiscua Venere (nam vi, blanditiis, aut pretio, glandibus viz. pyris, pomisve mares sibi foeminas conciliârunt) utebantur v. 8.

928. *Labi*) Labe: sic *parti*, *tabi*, *igni*; etc.

Volgivago vitam tractabant more ferarum.
Nec robustus erat curvi moderator aratri
Quisquam, nec scibat ferro molirier arva;
Nec nova defodere in terram virgulta, nec altis
Arboribus veteres decidere falcibu' ramos.
Quod sol, atque imbres dederant, quod terra crearat
Sponte sua, satis id placabat pectora donum;
Glandiferas inter curabant corpora quercus
Plerumque, et quae nunc hiberno tempore cernis
Arbuta Poeniceo fieri matura colore,
Plurima tum tellus etiam maiora ferebat:
Multaque praeterea novitas tum florida mundi
Pabula dia tulit, miseris mortalibus ampla.
At sedare sitim fluvii fontesque vocabant:
Vt nunc montibus e magnis decursus aquai
Claricitat late sitientia saecla ferarum.
Denique noctivagi silvestria templa tenebant
Nympharum, quibus exibant humore fluenta
Lubrica, proluvie larga lavere humida saxa,
Humida saxa super viridi stillantia musco:

nes vagabantur. Nondum erat robustus arator, nec quisquam erat qui agros coleret, et ferro domaret arva: nemo qui virgulta tenera plantare, putresque ramos ab altis arboribus falce amputare noverit. Quod sol et imbres dabant, et quod sponte sua tellus edidit, illo vivebant contenti. Plerunque inter quercus glandiferas curabant corpora (sese glandibus alebant) illaque poma sylvestria, quae nunc hyberno cernis tempore rubenti colore splendida maturescere, tum plura et maiora e terra nascebantur. Praeterea, mundus tum novus, vegetus, et vigens alia edidit alimenta quae usibus et necessitati miserorum mortalium apta erant et sufficientia. At fluvii et fontes invitabant sedare sitim, ut nunc aquae e magnis montibus cum sonitu decurrentes feras sitientes invitant. Denique noctu vagantes antra, quae nos templa sylvestria nympharum dicimus, intrabant, e quibus antris manabant aquae, largoque humore saxa, humida inquam saxa, per quae musco viridi cooperta distillabant aquae guttae,

930. *Tractabant*) Alii, *tolerabant.*

932. *Molirier*) Aliis non displicet, *mollirier.*

945. *Claricitat*) Advocat, invitat; et haec Simeonis Boysii coniectura (nam quidam, *clare citat ad se*, vel *clarior accitat*) est plausu dignissima; *Faber.*

946. *Noctivagi*) Melius quam *nota vagis.*

Et partim plano scatere atque erumpere campo.
Necdum res igni scibant tractare, nec uti
Pellibus, et spoliis corpus vestire ferarum:
Sed nemora, atque cavos monteis sylvasque colebant,
Et frutices inter condebant squalida membra,
Verbera ventorum vitare imbreisque coacti.
Nec commune bonum poterant spectare, nec ullis
Moribus inter se scibant, nec legibus uti:
Quod cuique obtulerat praedae fortuna, ferebat,
Sponte sua sibi quisque valere et vivere doctus.
Et Venus in sylvis iungebat corpora amantum.
Conciliabat enim vel mutua quamque cupido,
Vel violenta viri vis, atque impensa libido:
Vel pretium, glandes, atque arbuta, vel pira lecta.
Et manuum mira freti virtute, pedumque,

madefacere, partim vero per planos campos decurrere properabant. Nondum noverunt usum ignis, neque uti pellibus, spoliisque ferarum vestire sua corpora, sed sylvas, cavos montes, et nemora habitabant, nudaque sua membra inter dumos et arbusta abscondebant, coacti vitare vim aerem ventorum, et imbrium. Nulla erat res publica, nullum commune bonum, neque institutis ullis aut legibus tenebantur, quod praedae cuique obiecit fortuna, illud quisque rapiebat, suae vitae suaeque saluti consulere a Natura edoctus. In sylvis etiam Venus iungebat amantum corpora (rem Veneris peragebant) namque vel mutua cupido foeminas conciliabat, vel violenta vis et impetus maris cogebat, vel pretium aliquod, glandes viz. poma sylvestria, aut lecta pira, pellexit. Lacertis etiam validis pedibusque celeribus instructi feras sylvestres venaban-

962. *Impensa*) Vehemens, magna; sic *impensum pretium*; Caesar.

964. *Et manuum mira*, etc.) Hi denique robusti immitesque homines per totos dies feras saxis, stipitibus, et id genus armis, persequebantur; et multa caede fatigati, vel cum nox advenerit, se frondibus foliisque involventes humi dormiebant securi; securi inquam, neque enim timuerunt (ea erat absurda Stoicorum opinio, Nam rudis ante illos, nullo discrimine, vita In speciem conversa operum ratione carebat; Et stupefacta novo pendebat lumine mundi, Tum velut amisssis moerens, tum laeta renatis Sideribus. *Manilius, lib. 4. v. 66*) ne adveniente nocte, dies deinceps non rediret, ob iam perspectam a prima origine diei ac noctis vicissitudinem v. 16. Haec autem vita erat nonnullis incommodis obnoxia; dormientes ferae invadebant, et inde mors cita, vel longa gravisque (nondum vires herbarum noverunt) putrescentia vulnera se-

Consectabantur sylvestria saecla ferarum
Missilibus saxis, et magno pondere clavae,
Multaque vincebant, vitabant pauca latebris:
Setigerisque pares suibus sylvestria membra
Nuda dabant terrae nocturno tempore capti,
Circum se foliis ac frondibus involventes.
Nec plangore diem magno, Solemque per agros
Quaerebant pavidi, palantes noctis in umbris:
Sed taciti respectabant, somnoque sepulti,
Dum rosea face Sol inferret lumina caelo.
A parvis quod enim consuerant cernere semper
Alterno tenebras, et lucem tempore gigni,
Non erat, ut fieri posset, mirarier unquam,
Nec diffidere, ne terras aeterna teneret
Nox, in perpetuum detracto lumine Solis.

tur saxis missilibus, magnisque et ponderosis clavis urgentes, multasque perimebant, paucae vero vim eorum et impetum latebris vitabant. Et cum nox advenerit, tanquam setigeri apri sylvestria sua membra nuda humi sternebant foliis et frondibus se circum involventes. Nec cum sol occiderit magno ululatu implebant agros pavidi quaerentes diem, et in tenebris misere vagantes: sed sine questu expectabant, somnumque carpebant, donec sol rosea face lumina coelo inferret. (iterum oriretur). Quod enim a prima origine solebant experiri, diem viz. noctemque sibi invicem succedere, cur unquam mirarentur id fieri posse, cur denique timerent ne perpetuae tenebrae terras aeternum ob-

quuta est. Multos fames abstulit, plures noxiae herbae, quas inscii legerant. Ne vero quis putet tot malis obrutum fuisse totum humanum genus, et ad interitum redactum, consideret feras tum singulos lacerasse, noxiis herbis aut alimenti inopia paucos periisse; at quot millia rapit una acies, quot absorbet mare, quot denique luxuries enecat, et venenata pocula. V. 29.

967. *Vitabant pauca latebris*) Raro fugiebant, et latebrarum praesidio periculum vitabant; *Lambinus*. Vtra interpretatio melior sit, lector iudicet.

968. *Sylvestria*) *Sylvestribus*; Gifanius.

973. *Sed taciti respectabant*) Primi illi homines, quos Horatius, *mutum et turpe pecus* (quippe Epicuri rationem sequebatur, dum id scribebat), genus, Hercule, mirificissimum erat, quippe qui in soporem dati, aliter longe suis oculis utebantur, ac nos hodie utimur: nos enim ubi semel coepimus obdormire, nil oculis praeter somnum et insomnia videmus. Illi somno gravati et oppressi perpetuo *respectabant*, reflexo capite viz. solem orientem. Scribe igitur, ...*Sed*

Sed magis illud erat curae, quod saecla ferarum
Infestam miseris faciebant saepe quietem:
Eiectique domo fugiebant saxea tecta
Setigeri suis adventu, validique leonis,
Atque intempesta cedebant nocte paventes
Hospitibus saevis instrata cubilia fronde.
Nec nimio tum plus, quam nunc, mortalia saecla
Dulcia linquebant labentis lumina vitae.
Vnus enim tum quisque magis deprensus eorum
Pabula viva feris praebebat dentibus haustus:
Et nemora ac monteis gemitu, sylvasque replebat,
Viva videns vivo sepelhri viscera busto.
At quos effugium servârat, corpore adeso,
Posterius tremulas super ulcera tetra tenentes
Palmas, horriferis accibant vocibus orcûm,
Donicum eos vita privârunt vermina saeva,
Experteis opis, ignaros quid volnera vellent.
At non multa virûm sub signis millia ducta

ruerent detracto solis lumine? Illud vero maxime angebat, quod ferae noctu invadentes funestum miseris somnum saepe reddiderunt: antrisque suis expulsi saxeas domos deserebant, cum spumans aper, aut saevus leo irrumperet; atque nocte intempesta pavidi relinquebant cubilia sua fronde instrata saevis hospitibus (leonibus et apris) occupanda. Attamen tum temporis vix plures homines quam nunc linquebant dulcia lumina labentis vitae (perierunt). Tum enim unusquisque hominum qui erat a feris ita deprehensus, et effugere non potuit, illarum dentibus fractus et devoratus, viva illis praebebat alimenta, nemora, montes, sylvasque gemitu implebat, videns viscera sua vivo sepulcro viva condi. At qui fugerunt postquam morsu fuissent vulnerati, putrida sua vulnera manu tremula tegentes horrendis clamoribus mortem vocabant: donec tandem saevi vermes vita privabant illos omnis medicinae auxilii inopes, et ignaros quae remedia vulnera poscebant. At tum una dies non dabat exitio multa ho-

taciti expectabant. *Faber.* At non magis *expectant*, quam *respectant* dormientes: mallem igitur *resupinabant*.

987. *Labentis lumina vitae*) Vt supra, ...Fugienti *languida vita*. Ista est Mureti emendatio; codd. *lamentis*.

995. *Vermina saeva*) Vide Festum, qui hac voce dolores ex vermibus membra interius rodentibus natos significari ait: forsan *vermina* et vermes ipsos significabit; *Faber*.

Vna dies dabat exitio: nec turbida ponti
Aequora laedebant naves ad saxa, virosque.
Sed temere, incassum mare fluctibu' saepe coortis
Saevibat, leviterque minas ponebat inaneis;
Nec poterat quemquam placidi pellacia ponti
Subdola pellicere in fraudem ridentibus undis:
Improba navigii ratio tum caeca iacebat.
Tum paenuria deinde cibi, languentia letho
Membra dabat: contra nunc rerum copia mersat.
Illi imprudentes ipsi sibi saepe venenum
Vergebant; nunc dant aliis sollertius ipsi.
Inde casas postquam, ac pelleis, ignemque parârunt,

minum millia sub signis ducta (nondum erat bellum), nec tumidum turbidumque mare naves virosque ad scopulos allidebat: sed saepe mare procellis agitatum frustra intumuit, et incassum minabatur; nec quemquam potuit dolosa fallacia tranquilli maris, cum veluti rideant undae, in periculu allicere, cum nondum nota erat navis, nec aliqua navigandi ars. Tum etiam temporis cibi penuria languebant nonnulli, et fame perierunt; nunc rerum copia et luxuries obruit: tum imprudentes (herbarum enim succos ignorabant) sibi aliquando miscebant venenum; nunc arte docti aliis solerter praebent. Deinde postquam sibi casas exstruxerunt, pellibus vestiti incedebant, et ignem paraverunt, et

1000. *Incassum mare fluctibus*) Codices, *Sed temere, incassum, frustra, mare saepe coortum*. Sic l. 2. v. 1059. *Multimodis*, temere, incessum, frustraque, etc. Vossius ad Catullum, pag. 230. *Sed temere, incassum* flustro, *mare saepe coortum* Saevibat .....Flustrum autem Tertullianus de Pallio interpretatur temperatum maris motum, et medium inter tranquillum mare, et quod decumanis assurgit fluctibus (vid. Tertullianum de pallio, cap. 2, et Salmasii notas): sed haec Tertulliani interpretatio Vossii coniecturam refutat, tum enim saevit mare, cum decumanis fluctibus assurgit.

1001. *Minas ponebat*) Alii, *miscebat*.

1003. *Ridentibus undis*) Nihil enim blandius tranquillo mari.

1008. *Vergebant*) Infundebant: Plautus in Curcul. Act. 4. sc. 2. l. 12. *Invergere in me liquores tuos Sino ductim*..... Virgilius, Aen. 6. v. 244. .....*Frontique invergit vina sacerdos.* *Vergere* autem, est conversa in sinistram partem manu ita fundere ut patera convertatur, quod in Infernis sacris fit; *Servius*. Ideo huic loco vox ista mire convenit.

1009. *Inde casas postquam*, etc.) Hactenus homines efferos, per sylvas vagantes, et rapto viventes vidimus. Alii iam in scenam prodeunt, mansueti, mites, et civilis vitae studiosi: non enim manebat iste, quae in novo mundo fuit, aëris temperies, sed mo-

Et mulier coniuncta viro concessit in unum;
Castaque privatae Veneris connubia laeta
Cognita sunt, prolemque ex se videre creatam:
Tum genus humanum primum mollescere coepit.
Ignis enim curavit, ut alsia corpora frigus
Non ita iam possent caeli sub tegmine ferre:
Et Venus imminuit vireis, puerique parentum
Blanditiis facile ingenium fregêre superbum.
Tunc et amicitiam coeperunt iungere habentes
Finitima inter se, nec laedere, nec violare:
Et pueros commendarunt, muliebreque saeclum
Vocibus, et gestu, cum balbe significarent,
Imbecillorum esse aequum misererier omnium.
Non tamen omnimodis poterat concordia gigni;
Sed bona, magnaque pars servabant foedera casti:
Aut genus humanum iam tum foret omne peremptum,

foemina mari coniuncta cum eo vitam transigebat, cum casta erant connubia, privata, nec amplius volgivaga Venus, et natam ex se prolem agnoscebant, tum humanum genus alim durum coepit mollescere, nam ignis effecit ut carpora alsia frigus sub dia minus valerent pati; Venus deinde et connubia diminuerunt vires, et pueri blanditiis suis ferociam parentum emolliebant. Tunc qui casas vicinas possidebant coeperunt inter se iungere amicitiam, et a vi et iniuriis abstinere; pueros etiam et mulieres misericordiae mutuo commendarunt, cum nutu, gestu, voceque inarticulata significarunt, aequum iustumque esse infirmorum omnium misereri: licet vera inter omnes mutua non potuerunt esse foedera, bona tamen magnaque pars hominum amicitiam pie colebant; alias tum totum genus humanum fuisset peremptum, neque in hodiernum diem du-

do durum frigus, modo nimius calor, procellae et tempestates affligebant: inde paulatim fractae istorum vires; inde domos struxerunt, quibus sese continentes privata Venere utebantur, et natorum blanditiis assueti mansuetudinem induebant. Deinde pellibus contra coeli inclementiam usi, et post repertum ignem ita erant emolliti, ut foedera et amicitiam inire, a vi et iniuriis abstinere necessarium foret, si ipsi salvi esse vellent; ita tandem concordia conservatum est humanum genus. V. 18.

1014. *Alsia corpora*) Sunt autem *alsii* et *alsiosi*, qui frigus ferre non possunt. Varro, lib. 2. da re rustica, cap. 3. de capris. *Stabulantur pecus melius, ad hibernos exortus si spectat, quod est alsiosum*; *Lambinus.*

1021. *Balbe*) Quippe qui nondum expedite loqui didicissent, sermone minime adhuc constituto; *Faber.*

Nec potuisset adhuc perducere saecla propago.
At varios linguae sonitus Natura subegit
Mittere, et utilitas expressit nomina rerum:
Non alia longe ratione, atque ipsa videtur
Protrahere ad gestum pueros infantia linguae,
Cum facit, ut digito, quae sint praesentia, monstrent.
Sentit enim vim quisque suam, quam possit abuti,
Cornua nata prius vitulo quam frontibus extent,
Illis iratus petit, atque infensus inurget.
At catuli pantherarum, scymnique leonum
Vnguibus, ac pedibus iam tum; morsuque repugnant,
Vixdum cum ipsis sunt dentes unguesque creati.
Alituum porro genus alis omne videmus

rasset illius propago. At Natura coëgit varios linguae sonos mittere (vocem articulare), et utilitas verba docuit, et rebus nomina imposuit: non aliter ac iam ipsa linguae infantia (loquendi impotentia) pueros ad gestum provocat, cum cogit ut digito monstrent res praesentes, et sibi obiectas. Nam unusquisque conscius est illius facultatis quae sibi inest, et qua possit uti. Priusquam cornua nata frontibus vitulorum extent, illis irati feriunt, et impetum faciunt: at pantherarum et leonum catuli unguibus, pedibus et dentibus se defendunt, cum ungues et dentes vix sint ipsis nati: denique videmus omnes volucres, adhuc

1027. *At varios linguae sonitus,* etc.) Sed quo modo foedera inter homines (mutum et turpe pecus) qui sentire forsan potuerunt, at quae sentiebant effari nondum didicerant? Respondet Lucretius, homines istos primos suae facultatis fuisse conscios, et ut unaquaeque res sibi obiecta dolorem, gaudium, metum, etc. excitabat, diversos sonos expressisse; id enim cogebat natura, et idem faciunt aves, equi, canes, omnia denique animalia quae respirant. Hoc vero modo *balbe* tantum v. 1021 significabant: nondum instituta erant commercia, neque nisi rebus nomina imponerentur institui potuerunt. Igitur unusquisque hominum utile sibi aliisque fore sensit certa rebus nomina assignare; ita omnibus, qui eodem foedere erant iuncti, de iisdem vocabulis inter se convenit, et rerum nomina expressit utilitas. Quod vero dicat aliquis (non tantum Pythagoram, et Platonem, sed et sacram Mosis historiam mihi videtur convellere), unum viz. hominem rebus omnibus nomina dedisse, illud ineptum prorsus et absurdum. Haec v. 63.

1030. *Infantia linguae*) Iuvenalis, Sat. x. *Madidi* infantia *nasi*. Sed infantiam linguae recte interpretari videor.

1037. *Vixdum cum ipsis*) Gifanius, *vix etiam, cum* etc. Lambinus, *Vix dum etiam cum,* vel *vix dum eis cum.*

1039. *Tremulum—auxiliatum*) Propter tremulum alarum motum.

Fidere, et a pennis tremulum petere auxiliatum.
Proinde putare aliquem tum nomina distribuisse
Rebus, et inde homines didicisse vocabula prima,
Desipere 'st: nam cur hic posset cuncta notare
Vocibus, et varios sonitus emittere linguae,
Tempore eodem alii facere id non quisse putentur?
Praeterea, si non alii quoque vocibus usi
Inter se fuerant; unde insita notities est
Vtilitatis, et unde data 'st huic prima potestas,
Quid vellet, facere, ut scirent, animoque viderent?
Cogere item plureis unus, victosque domare
Non poterat, rerum ut perdiscere nomina vellent:
Nec ratione docere ulla, suadereque surdis,
Quid facto esset opus, faciles neque enim paterentur,
Nec ratione ulla sibi ferrent amplius aureis
Vocis inauditos sonitus obtundere frustra.
Postremo, quid in hac mirabile tantopere est re,
Si genus humanum, cui vox, et lingua vigeret,
Pro vario sensu varias res voce notaret,

implumes alas suas movere, tremulumque ab iis petere auxilium. Proinde putare unum aliquem hominem rebus imposuisse nomina, et inde prima vocabula accepisse homines, id quidem absurdum est: cur enim hic homo vocem articulare, et nomina rebus imponere possit, alii autem eodem tempore illud non potuisse crederentur? Praeterea, si alii quoque non usi fuerint vocibus inter se, unde isti cognoverint vocum utilitatem? aut quo modo potuit ille qui primus rebus nomina imposuit efficere, ut alii scirent et intelligerent quid vellet? Ille enim unus non potuit multos subigere, et subactos cogere ut rerum nomina vellent discere, neque ullo modo potuit docere, et demonstrare hominibus non audientibus quid facto opus sit: neque enim aequo animo ferrent, neque ullo modo paterentur aures suas insolito et non intellecto clamore et vocibus frustra obtundi. Postremo, quid est quod miremur, si homines, quibus vox et lingua competit, res diversas, et a se diverso modo perceptas diversis nominibus no-

1055. *Postremo, quid in hac*, etc.) Si enim nomina ipsa per sese cognitionem aliquam τῶν φύσεων afferrent, atque ex sola pronuntiatione trium quatuorve syllabarum singularis aliqua cognitio pararetur, sane mirandum foret; sed cum ab usu, usus autem a temeritate, fortuna, commoditate, interdum et a popelli imperitia etc. pendeat, nihil sane mirabile est, quod ait Lucretius; *Faber*.

Cum pecudes mutae, cum denique saecla ferarum
Dissimileis soleant voces variasque ciere,
Cum metus, aut dolor est, et cum iam gaudia gliscunt?
Quippe etenim id licet e rebus cognoscere apertis.
Inritata canum cum primum magna molossûm
Mollia ricta fremunt duros nudantia denteis,
Longe alto sonitu rabie distracta minantur;
Et cum iam latrant, et vocibus omnia complent.
At catulos blande cum lingua lambere tentant,
Aut ubi eos iactant pedibus, morsuque petentes,
Suspensis teneros imitantur dentibus haustus,
Longe alio pacto gannitu vocis adulant;
Et cum deserti baubantur in aedibus, aut cum
Plorantes fugiunt summisso corpore plagas.
Denique non hinnitus item differre videtur,
Inter equas ubi equus florenti aetate iuvencus
Pinnigeri saevit calcaribus ictus amoris;
Et fremitum patulis sub naribus edit ad arma:
Ac cum sis alias concussis artubus hinnit?

tarent: cum ipsae mutae (orationis expertes) pecudes, cum ferae etiam diversas et dissimiles voces soleant emittere cum metuunt, cum dolent, et cum voluptate afficiuntur: et hoc quidem frequens docet experientia. Cum primum lati mollesque rictus canum molossorum irritati fremunt, a duris dentibus diducti, eosque nudos relinquentes, minantur sonitu longe diverso ab eo quem emittunt, cum ingenti latratu complent loca omnia: verum cum catulos suos lingua blande lambere conantur; aut ubi eos pedibus molliter movent, et petentes morsu imitantur teneros haustus dentibus suspensis; diverso plane modo voce sua adulantur, ac cum soli in domibus relicti baubantur (latrant), aut cum inclinato et in terram demisso corpore ictus imminentes plorantes vitant. Denique nonne item videtur hinnitus differre, cum equus iuventute vigens inter equas furit stimulis alati amoris ictus, vel cum in pugnam ruiturus e patulis naribus hinnitum edit, et cum alias propter causas artubus concussis hinnit? Postremo diversa

1063. *Ricta*) Vt lib. 4, *volta* pro *vultus*. Et lib. 6. v. 1193: *Inhorrebat rictum*. *Fremunt* autem recte legitur, nec admittendum est Nonii *tremunt*; reiiciendum vero, licet mille codd. exhibeant, Gifanii *premunt*.

1067. *Morsuque petentes*) Alii, *patente*. Certant etiam Grammatici utrum *lactant*, an *iactant* legeretur. In sequenti versu pro *teneros*, Faber, *veros*. Negligo.

Postremo, genus alituum, variaeque volucres,
Accipitres, atque ossifragae, mergique marinis
Fluctibus in salsis victum vitamque petentes,
Longe alias alio iaciunt in tempore voces,
Et cum de victu certant, praedaque repugnant.

Et partim mutant cum tempestatibus una
Raucisonos cantus, cornicum ut saecla vetusta,
Corvorumque greges, ubi aquam dicuntur et imbreis
Poscere, et interdum ventos aurasque vocare.
Ergo, si varii sensus animalia cogunt,
Muta tamen cum sint, varias emittere voces:
Quanto mortaleis magis aequum 'st tum potuisse
Dissimileis alia, atque alia res voce notare?

Illud in his rebus tacitus ne forte requiras:
Fulmen detulit in terras mortalibus ignem
Primitus: inde omnis flammarum diditur ardor.
Multa videmus enim coelestibus incita flammis

avium genera, accipitres, ossifragae, et mergi qui in mari vivunt, omni alio tempore voces emittunt longe diversas ab illis quas edunt, cum de victu certant, et pro praeda pugnant. Pro diversa etiam caeli temperie diversos edunt raucos sonos, ut longaeva gens cornicum, et corvorum turba, quando dicuntur aquam et imbres poscere, et interdum ventos et procellas vocare. Ergo, si varii affectus, et diversae rerum perceptiones cogunt animalia etiam muta nec voce articulata praedita varias et diversas voces emittere, quanto verisimilius est homines tum potuisse res diversas diversis vocibus notare? Ne vero de igne nimis sollicitus sis, fulmen primo ignem detulit in terras hominibus, et inde accensa est omnis ista quae per totum orbem distribuitur flamma: nam multa videmus a flammis caelestibus accendi, cum regio aliqua caeli multos ignes emi-

1075. *Ad arma*) Alius forsan istarum vocum sensus, sed turpiculus.

1076. *Sis*) Suis; ut lib. 3: *Lumina sis oculis etiam bonus Ancu' reliquit.*

1085. *Ventos aurasque vocare, et imbres poscere*) Inde Virg. 1. Georg. *Tum cornix plena pluviam* vocat *improba voce.*

1090. *Illud in his rebus*, etc.) Supra ignis mentionem fecit, v. 1009. Iam vero v. 47 docet ignem vel fulmine in terras delatum, vel ea arboribus vento iactatis ramisque inter se contritis natum, primo se mortalibus exhibuisse; illius autem ministerio ad praeparandos cibos homines fuisse usos, quoniam observaverant solis calore mitiores fieri et sibi aptiores fructus: inde alius victus, alia vivendi ratio, quam invenit ingeniosa luxuries.

Fulgere, cum caeli donavit plaga vapores.
Et ramosa tamen cum ventis pulsa vacillans
Aestuat in ramos incumbens arboris arbor,
Exprimitur validis extritus viribus ignis;
Et micat interdum flammai fervidus ardor,
Mutua dum inter se rami stirpesque teruntur:
Quorum utrumque dedisse potest mortalibus ignem.
Inde cibum coquere, ac flammae mollire vapore
Sol docuit, quoniam mitescere multa videbant
Verberibus radiorum, atque aestu victa per agros.
Inque dies magis hi victum vitamque priorem
Commutare novis monstrabant rebus, et igni,
Ingenio qui praestabant, et corde vigebant.
Condere coeperunt urbeis, arcemque locare
Praesidium reges ipsi sibi, perfugiumque:
Et pecudes, et agros divisere, atque dedere
Pro facie cuiusque, et viribus, ingenioque:

sit; et cum ramosa arbor huc et illuc validis ventis agitata in alterius arboris ramos incumbens calorem colligit, vehementi ista agitatione extritus ignis exprimitur, interdum etiam fervida flamma splendet, dum rami stirpesque arborum inter se mutuo teruntur. Quorum utrumque (fulmen viz. et istae arbores attritae) dedisse potest ignem hominibus. Deinde cibum coquere, et calore ignis emollire alimentum sol docuit; videbant enim multa per agros (fructus viz. et fruges) solis radiis mitia et matura fieri. Et qui ingenia praestabant et sagaces erant, nova quotidie alimenta, novosque praeparandi modos igne adiuti demonstrabant. Reges ipsi coeperunt urbes condere, et arcem locare sibi praesidium, et quo se recipiant cum alii invadant. Pecudes etiam, agrosque partiti sunt, singulisque portio assignata, prout forma, viribus, aut inge-

1098. *Et micat*) Gifanius, *emicat*.

1099. *Mutua*) Ita lib. 2 ...*mortales* mutua *vivunt*.

1107. *Condere coeperunt urbes*, etc.) Vt communi saluti melius consultum foret, summa potestas defertur uni, quem forma, ingenio, aut viribus praestantem, et plane regem effecerat Natura: ille urbes, ille arces condidit sibi subditisque suis ab hostium iniuriis praesidium; illius arbitrio agebantur omnia, et O felix humanum genus sub tali principe! Sed subito corrupit avaritia, evertit omnia ambitio, et ita hodie dominantur, ut si vivere velis, rerum publicarum administrationem fuge; difficulter enim obtinetur imperium, et difficilius retinetur. Pro voluptatibus curas affert et molestias, instabile denique et infirmum est, invidia et insidiis undique petitum. Sed quid moneo? sem-

Nam facies multum valuit, viresque vigebant.
Posterius res inventa 'st, aurumque repertum,
Quod facile et validis, et pulchris demsit honorem.
Divitioris enim sectam plerumque sequuntur
Quamlibet et fortes, et pulchro corpore creti.
Quod si quis vera vitam ratione gubernet,
Divitiae grandes homini sunt, vivere parce
Aequo animo; neque enim 'st unquam paenuria parvi:
At claros se homines voluere esse, atque potenteis,
Vt fundamento stabili fortuna maneret,
Et placidam possent opulenti degere vitam:
Nequicquam; quoniam ad summum succedere honorem
Certantes, iter infestum fecere viai.
Et tamen e summo quasi fulmen deiicit ictos
Invidia interdum contentim in tartara tetra:
Vt satius multo iam sit parere quietum,
Quam regere imperio res velle, et regna tenere.

nlo praestabant: tum enim forma et vires in maximo honore erant. Postea divitiae, aurumque inventum est. quod formae et viribus facile honorem abstulit, nam illius qui divitiis abundat factionem iam sequuntur, et illi serviunt, qui forma et viribus sunt conspicui. Quod siquis secundum rectae rationis praecepta vitam suam institueret, divitiae grandes sunt homini frugi vivere aequo animo, nemo enim tam miser quin parvo semper gaudeat. At homines volunt se esse claros et potentes, ut stabili fundamento fortuna inniteretur, et opulenti possint vitam tranquillam agere: frustra; nam turba illorum qui summos honores attingere conantur reddidit iter ad honores periculosum, et saepe invidia tanquam fulmen deiicit homines a summo honoris fastigio in infimam vilissimamque sortem; ita ut multo melius sit modica fortuna contentum vivere, et quietum parere, quam imperare, et regnum obtinere velle. Proinde,

per rapuit, semperque rapiet homines *Ventoso gloria curru*. Haec v. 28.

1111. *Viresque vigebant*) Faber, *vigentes*.

1116. *Quod siquis vera*, etc.) Lege quae sequuntur, et fateberis Epicurum providum esse et continentem, ab omni avaritia et ambitione alienum, nam utraque curas affert et molestias, neutra promovet felicitatem: hinc ipsius effatum, ἥδιστα πολυτελείας ἀπολαύουσιν οἱ ἥκιστα ταύτης δεόμενοι.

1122. *Quoniam ad summum*, etc.) Diversam ab aliis, sed veram interpretationem apposuisse videor.

Proinde, sine, incassum defessi sanguine sudent
Angustum per iter luctantes ambitionis;
Invidia quoniam seu fulmine summa vaporant
Plerumque, et quae sunt aliis magis edita cunque:
Quandoquidem sapiunt alieno ex ore; petuntque
Res ex auditis potius, quam sensibus ipsis:
Nec magis id nunc est, nec erit mox, quam fuit ante.
Ergo regibus occisis subversa iacebat
Pristina maiestas soliorum, et sceptra superba;
Et capitis summi praeclarum insigne cruentum
Sub pedibus volgi magnum lugebat honorem:
Nam cupide conculcatur nimis ante metutum.
Res itaque ad summam faecem turbasque redibat,
Imperium sibi cum, ac summatum quisque petebat.
Inde magistratum partim docuere creare,

frustra, nihil enim moror, improbe laborent, luctantes per angustias ambitionis (summa enim et quaecunque aliis altiora sunt invidia seu fulmine plerumque flagrant), dum alieno ex ore sapiunt; et honorem et imperium cupiunt quod ab aliis tanquam bona laudantur, potius quam quod ipsi sentiunt: hic nunc est, semper erit, semperque fuit mos hominum. Ergo regibus occisis subversa iacebat pristina maiestas soliorum, et superba sceptra, et regii capitis ornamentum diadema ipsius regis sanguine foedatum sub pedibus vilis plebis iacebat sine honore; quicquid enim olim maxime timebat vulgus, iam deiectum summa cum voluptate calcat. Imperium igitur ad infimam plebem vilemque turbam redit, dum unusquisque regnum affectabat, et acquirere studebat. Inde magistratus instituere quidam ingenio et virtute praestantes alios docuerunt, et leges condi-

1128. *Sanguine sudent*) Valde laborent, interpretes: quibus credo, quoniam quid melius dici possit nondum inveni.

1130. *Invidia quoniam*) Duos hosce versus, si libri permitterent, delerem, certe eiectis istis integra foret sententia, quae illorum interventu luxata videatur.

1135. *Ergo, regibus occisis*, etc.) Deturbatis regibus, iterum vis, iniuriae, tumultus, et ad pristinam feritatem rediit hominum vita; tandem placuit magistratus creare, leges constituere, et poenis coërcere iniuriosos: prudenter hoc quidem, nam metus vehementissima causa est, et timore homines maxime continentur. Ne vero quis putet se impune foedera violare posse, quoniam clam peccet, nam garrula est conscientia, et multi vel morbo delirantes vel in somnis suorum scelerum indicium fecerunt.

1139. *Metutum*) Vox antiquis nota.

1141. *Summatum*) Summum gradum, aut summos honores.

1142. *Docuere*) Forsan didicere.

Iuraque constituêre, ut vellent legibus uti :
Nam genus humanum defessum vi colere aevum,
Ex inimicitiis languebat; quo magis ipsum
Sponte sua cecidit sub leges, arctaque iura :
Acrius ex ira quod enim se quisque parebat
Vlcisci, quam nunc concessum 'st legibus aequis;
Hanc ob rem 'st homines pertaesum vi colere aevum;
Vnde metus maculat poenarum praemia vitae.
Circumretit enim vis atque iniuria quemque,
Atque, unde exorta 'st, ad eum plerumque revertit :
Nec facile 'st placidam ac pacatam degere vitam,
Qui violat factis communia foedera pacis.
Etsi fallit enim Divûm genus humanumque,
Perpetuo tamen id fore clam diffidere debet :
Quippe ubi se multi per somnia saepe loquentes,
Aut morbo delirantes procrâxe ferantur,
Et celata diu in medium peccata dedisse.
Nunc quae causa Deûm per magnas numina genteis

derunt, secundum quas vitam suam agerent. Nam genus humanum omnia vi, odio et inimicitiis agere taedebat, ideoque libentius sese legibus subiecit, et iure uti constituit; quod enim unusquisque iniuria lacessitus et ira percitus acriorem vindictam sumere, quam nunc leges aequae permittunt, parabat, ideo homines tandem taedebat omnia agere vi, quippe inde natus timor, perpetuusque metus omnes vitae voluptates contaminat et inficit. Vis enim et iniuria unumquemque circumretit, et in eum, a quo primum exorta est, recidit, neque ille securam tranquillamque vitam facile agot, qui communia pacis foedera facinore scelereque suo violat: nam licet Deos hominesque lateat, timere tamen debet ne aliquando foret palam, nam multi saepe per somnia loquentes aut morbo delirantes facinora diu celata indicasse dicuntur et in medium protulisse. Nunc quae causa Deos per totum terrarum orbem agnosci fecit,

1150. *Vnde metus maculat*) Apertior trium horum versuum sententia, si invertatur illorum ordo, *Circumretit enim vis atque iniuria quemque, Atque unde exorta est ad eum plerumque revertit, Vnde metus*, etc.

1158. *Procrâxe*) Verbum originis graece, a κράζω, ἔκραγον, unde Poëta finxit τὸ procrago, *Faber*, alii, *protraxe* pro protraxisse.

1160. *Nunc quae causa*, etc.) A primo hominum ortu religio, et deorum metus; unde vero ista numinum notities? a simulacris quibusdam, e Diis ipsis (quibus quasi corpus et quasi sanguinem attribuit Epi-

Pervolgarit, et ararum compleverit urbeis,
Suscipiendaque curârit sollennia sacra,
« Quae nunc in magnis florent sacra rebu' locisque:
Vnde etiam nunc est mortalibus insitus horror,
Qui delubra Deûm nova toto suscitat orbi
Terrarum, et festis cogit celebrare diebus:
Non ita difficile 'st rationem reddere verbis.
  Quippe etenim iam tum divûm mortalia saecla
Egregias animo facies vigilante videbant,
Et magis in somnis mirando corporis auctu.
His igitur sensum tribuebant, propterea quod
Membra movere videbantur, vocesque superbas
Mittere pro facie praeclara, et viribus amplis.
  Aeternamque dabant vitam, quia semper eorum
Suppeditabatur facies, et forma manebat,
(Et manet omnino) et quod tantis viribus auctos

et urbes aris implevit. et solennia instituit sacra quae nunc ubique in usu sunt, et sine quibus nullum facinus egregium suscipitur; unde etiam metus iste Deorum, qui nunc nova templa per totum orbem terrarum extruit, festosque dies instituit, hominis invasit, docere et carmine explicare non adeo difficile videtur. Quippe tum homines praeclara Deorum simulacra animo vigilante percipiebant; in somnis autem ista simulacra maiora videbantur, et augustiora. His autem sensum tribuebant, quoniam membra movere videbantur, vocesque minaces mittere augustae formae amplisque viribus convenientes. Aeternam insuper illis attribuebant vitam, quia forma eorum semper exhibebatur, et eadem manebat (et profecto manet); et quia putabant Deos tantis

curus) profluentibus an fortuito natis incertum est. Ista autem simulacra perpetuo in mentes hominum tam vigilantium quam dormientium incursu efficiebant, ut coniicerent homines extare alicubi ipsis consimiles naturas, intelligentiae capaces, quippe membra movere, et loqui simulacra videbantur: v. 6. Immortales etiam, quoniam eadem semper simulacrorum forma, et immensa illorum virtus, v. 4. Beatas denique, quoniam neque metu mortis nec periculis erant vexatae, et nunquam lassatae aeterno quasi otia fruebantur, v. 4.

1163. *Quae nunc in magnis*, etc.) Hic versus vel spurius est, vel extra omnem medendi spem iacet; sensus enim illius esse debuerat, *Quae nunc in cunctis fumant arisque focisque*, Faber. At sanus videtur versus et integer.

1176. (*Et manet omnino*) *et quod*) Alii, *et tamen omnino, quos*; qui quid velint ipsi videant. Alii, *et manet omnino, quos*; id est, ne-

Non temere ulla vi convinci posse putabant.
Fortunisque ideo longe praestare putabant,
Quod mortis timor haud quemquam vexaret eorum,
Et simul in somnis quia multa, et mira videbant
Efficere, et nullum capere ipsos inde laborem:
Praeterea, coeli rationes ordine certo,
Et varia annorum cernebant tempora verti;
Nec poterant quibus id fieret cognoscere causis:
Ergo perfugium sibi habebant omnia Divis
Tradere, et illorum nutu facere omnia flecti.
In coeloque Deûm sedes, et templa locârunt,
Per coelum volvi quia sol, et luna videntur:
Luna, dies, et nox, et noctis signa severa,
Noctivagaeque faces coeli, flammaeque volantes,
Nubila, ros, imbres, nix, venti, fulmina, grando,
Et rapidi fremitus, et murmura magna minarum.
O genus infelix humanum! talia Divis

viribus esse auctos, ut nulla vi nulloque impetu diffringi possint. Ideo autem felicissimos putabant, quod metus mortis eos non vexaret, et quoniam in somnis videbant illos multa miraque efficere, minime tamen delassari. Praeterea, videbant solem, lunam, et sidera, varia etiam annorum tempora ordine certo verti, quibus autem causis id fieret cognoscere non potuerunt; ideo ad Deos fugiebant, omniaque illorum numine flecti et gubernari crediderunt. Denique Deorum sedes domosque in coelis locaverunt, quoniam sol et luna videtur volvi per coelum, luna, inquam, dies, et nox, et stellae; meteora etiam ignita, nubila, ros, imbres, nix, venti, fulmina, grando, rapidum denique tonitru furens murmure horribili. O infelix humanum genus quando talia facta Diis

cesse ut maneat illorum forma quos, etc.

1182. *Praeterea, coeli rationes,* etc.) Si etiam religionis originem requiras, en causarum naturalium ignorantiam! v. 11. Nam cum siderum conversiones, vicissitudines tempestatum, grandinem, nivem, ventos denique, fulmenque viderint homines, neque quo modo haec fierent explicare potuerunt, fugiebant ad Deum, nam constantes siderum motus cui potius quam sapienti gubernatori attribuerent? et ubi illius sedem aptius quam in coelo collocarent, unde nix, grando, fulmen, etc.?

Ibid. *Coeli rationes*) *Ratos coeli motus*; saepe Lucretius, et melius quam *coeli regiones*.

1189. *Signa severa*) Alii *serena*.

1192. *Murmura magna minarum*) Per quae Dii videntur hominibus minari, et terrorem inferre.

1193. *O genus infelix humanum!*)

Cum tribuit facta, atque iras adiunxit acerbas:
Quantos tum gemitus ipsi sibi, quantaque nobis
Volnera, quas lacrymas peperêre minoribu'nostris!
Nec pietas ulla 'st velatum saepe videri
Vertier ad lapidem, atque omneis accedere ad aras;
Nec procumbere humi prostratum, et pandere palmas
Ante Deûm delubra, nec aras sanguine multo
Spargere quadrupedum, nec votis nectere vota:
Sed mage pacata posse omnia mente tueri.
Nam cum suspicimus magni coelestia mundi
Templa super, stellisque micantibus aethera fixum,
Et venit in mentem solis, lunaeque viarum,
Tunc aliis oppressa malis in pectore cura
Illa quoque expergefactum caput erigere infit,

attribuit, eosque irae capaces esse docuit! quantos tum sibi gemitus, quantas nobis miserias, quas denique posteris nostris lachrymas conciliarunt! Nec profecto pietas est ulla velato capite ad lapidem videri saepe verti, accedere ad omnes aras, humi prostratum procumbere, manus pandere ante Deorum delubra, nec multo animalium quadrupedum sanguine aras spargere, nec vota votis nectere; sed potius profecto pietas est intrepida et tranquilla mente posse spectare omnia: nam cum spectemus coelum latumque aethera stellis micantibus ornatum, et solis lunaeque cursus contemplemur, tunc illa cura, quae aliis malis oppressa iacebat in pectore sopita, caput suum expergefactum attollere incipit,

Opinio de providentia, si Epicuro credimus, unica est causa solicitudinis illius, quae vitas hominum affligit, atque haec sententia, v. 24 qui sequuntur, explicatur. Ab illa autem opinione vulgi vana et inepta superstitio, quae nulla est erga Deos pietas: qui vere pius, seipsum respicit, explorat naturae vires, ut omnia intelligat, nihil admiretur; inde enim fit ut siderum motus, et alia naturae phaenomena intrepidus spectaret, dum omnia fieri sine Deorum interventu noverit: nam pietatis mater ignorantia. Horat. Ep. 6. lib. 1. *Nil admirari prope res est una, Numici, Solaque quae possit facere, et servare beatum: Hunc solem, et stellas; et decedentia certis Tempora momentis, sunt qui formidine nulla Imbuti spectent.* Alius, *Felix qui potuit rerum cognoscere causas; .... strepitumque Acherontis avari Subiecit pedibus.*

1197. *Velatum saepe videri*, etc.) Romani velato capite et circumacto dextrorsum corpore Deos (lapides) venerabantur: vid. Plutarch. ῥωμαϊκὰ, et vitam Marcelli: et interpretes Minutii Felicis, pag. 12.

Ecquae forte Deûm nobis immensa potestas
Sit vario motu quae candida sidera verset.
Tentat enim dubiam mentem rationis egestas,
Ecquaenam fuerit mundi genitalis origo:
Et simul, ecquae sit finis, quoad moenia mundi,
Et tanti motus hunc possint ferre laborem:
An divinitus aeterna donata salute,
Perpetuo possint aevi labentia tractu,
Immensi validas aevi contemnere vireis.
Praeterea, cui non animus formidine Divûm
Contrahitur? cui non conrepunt membra pavore,
Fulminis horribili cum plaga torrida tellus
Contremit, et magnum percurrunt murmura coelum?
Non populi, gentesque tremunt? regesque superbi
Conripiunt Divûm perculsi membra timore,
Ne quod ob admissum foede, dictumve superbe

an viz. forte sint Dii immensa potestate praediti, qui solem, lunam et sidera vario motu versent et gubernent. Cum etiam rerum causas non habemus clare perspectas, dubitamus an mundus unquam incoepit esse; an aliquis etiam certus sit finis, quousque mundi moenia durare possint, et tanti motus laborem ferre; an aeternitate a Diis donata perpetuo motu versari possint, et immensi aevi vires sustinere illaesa et infracta. Praeterea, cuius animus metu Deorum non percellitur, cuius artus non contrahuntur, quando horrendo ictu fulminis exusta terra tremit, et fremens tonitru percurrit coelum? Nonne populi et gentes, magnique reges timore Deorum perculsi contremiscunt, sollicitì ne iam adsit

1208. *Ecquae forte Deûm nobis*) Pro *nobis* Faber substituit *endepolis*, in caelis. Sed ista audacior est coniectura, et *tibi*, *sibi*, *vobis*, *nobis*, etc. pro libitu inserebant veteres Poëtae.

1213. *Et tanti motus hunc possint ferre*) Alii, *taciti*: sed sive *taciti* sive *tanti* legas perinde est; recte autem leges, Hunc *tanti motus possint* sufferre *laborem*; Faber.

1217. *Praeterea, cui non*, etc.) Alia denique religionis causa est timor v. 23 procellis, terrae motu, aliisque maximis malis, quae nulla sua vi, nulla arte aut industria eluctari possunt, homines attoniti, potestatum invisibilium opem et auxilium implorabant: inde preces et vota, et, *Primus in orbe Deos fecit timor*. At quid valent vota? saevit ventus, preces simul et vela rapit, nec magis audiunt numina quam tempestas; casu feruntur, rapiuntur omnia.

1218. *Conrepunt*) Translatio mirabilis et audax, ideo quidam legendum censent, *horrescunt*.

Poenarum grave sit solvendi tempus adactum?
Summa etiam cum vis violenti per mare venti
Induperatorem classis super aequora verrit,
Cum validis pariter legionibus, atque elephantis:
Non Divûm pacem votis adit? ac prece quaesit
Ventorum pavidus paces, animasque secundas?
Nequicquam: quoniam violento turbine saepe
Correptus nihilo fertur minus ad vada lethi:
Vsqueadeo res humanas vis abdita quaedam
Obterit, et pulchros fasceis, saevasque secureis
Proculcare, ac ludibrio sibi habere videtur.
Denique sub pedibus tellus cum tota vacillat,
Concussaeque cadunt urbes, dubiaeque minantur:
Quid mirum si se temnunt mortalia saecla?
Atque potestates magnas, mirasque relinquunt
In rebus vireis divûm; quae cuncta gubernent?
Quod superest, aes, atque aurum, ferrumque repertu'st,

grave tempus solvendi poenas propter facta turpiter commissa vel superbe dicta. Cum etiam vehemens impetus procellae classis imperatorem cum validis suis legionibus et elephantis rapit per mare, nonne ille votis omnibus Deos sibi propitios reddere conatur, multaque prece tranquillum mare et ventos secundos pavidus exposcit? Frustra; quoniam saepe violenta procella fertur in brevia perniciosa, et ad saxa alliditur, aeque ac si nullas preces fudisset: vis aliqua occulta res humanas ita obterit, pulchros fasces saevasque secures (omnia imperii insigna), calcare videtur, et ludibrio habere. Denique cum tota terra sub pedibus nostris tremit, cum urbes quassatae cadunt, vel inclinata moenia ruinam minantur, quid mirum si homines de seipsis non magnifice sentiant, sed existimant infinitam esse quandam in Diis potentiam quae omnia dirigat et gubernet? Quod superest, aes, aurum, ferrum, argentum, et plumbum

1237. *Se temnunt*) Suae viz. imbecillitatis conscii.

1240. *Quod superest, aes*, etc.) Prima metallorum inventio et usus, quo denique in honore et pretio singula erant versibus 40 explicatur. Inventio ad sylvarum exustionem, factamque exinde metallorum colliquationem refertur v. 48. Combustis enim (quo modo exortum fuit istud incendium nihil attinet) sylvis, liquefacta quae in terrae venis dispersa iacebant metalla in unam massam confluebant; quam cum laevem splendidamque homines viderint, tollebant experturi cui usui res ista tam laevis et nitida inserviret. Cum vero observaverint massae illius figuram conformem essa figurae istius lacunae seu foveae in quam confluxerat, con-

Et simul argenti pondus, plumbique potestas:
Ignis ubi ingenteis sylvas ardore cremârat
Montibus in magnis, seu coeli fulmine misso,
Sive quod inter se bellum sylvestre gerentes,
Hostibus intulerant ignem formidinis ergo;
Sive quod inducti terrae bonitate, volebant
Pandere agros pingueis, et pascua reddere rura;
Sive feras interficère, et ditescere praeda;
Nam fovea, atque igni prius est venarier ortum,
Quam sepire plagis saltum, canibusque ciere.
Quicquid id est, quacunque e causa flammeus ardor
Horribili sonitu sylvas exederat altis
Ab radicibus, et terram percoxerat igni;
Manabat venis ferventibus in loca terrae
Concava conveniens argenti rivus et auri,
Aeris item et plumbi; quae cum concreta videbant
Posterius claro in terris splendere colore,

tum inventa sunt, cum in magnis montibus ignis ingentes sylvas combusserat, sive ille ignis ortus sit e misso coeli fulmine; sive quod homines in sylvis pugnantes accendebant istum ignem quo terrerent hostes; sive quod bonitate terrae inducti pandere agros fertiles et rura pascua efficere, sive feras interficere, et praeda frui volebant; nam fovea atque igne venabantur, antequam sylvam retibus circumdare, et ciere canibus noverunt. Quicquid vero id sit, cum quacunque e causa ortus iste ignis sylvas ab imis radicibus horrendo sonitu consumserat, et tellurem percoxerat, rivus argenti, auri, aeris, et plumbi e venis terrae ferventibus ebulliit, et in cava telluris loca confluxit; quae metalla ita in unam massam collecta cum postea viderunt homines claro colore in terris ful-

cludebant eadem metalla igne iterum resoluta in quamlibet formam duci, ita denique attenuari posse, ut mucronem accipiant et acumen. Inde e quolibet metallo instrumenta faciebant, quibus sylvas exciderent, tigna trabesque perforarent, etc. Quoniam vero aurum et argentum facilius obtundebantur, quia molliora; ideo primis istis hominibus aes videbatur pretiosius, quod utilius: neque naturam sequuntur inficeti isti homines, qui auro et argento inutilibus metallis stupent, aes et ferrum utiliora negligunt v. 21.

1242. *Ignis ubi*, etc.) Idem narrat Posidonius apud Strabonem, lib. 3. de Mineris Turditaniae sive Andalusiae. Athenaeus lib. 6. cap. 4. Aristoteles de mirabilibus Auscul. et Diodorus Siculus.

1252. *Altis.*) Melius quam *altas*: nam *altae* radices in venas metallorum descendunt.

Tollebant nitido capti, levique lepore;
Et simili formata videbant esse figura,
Atque lacunarum fuerant vestigia cuique.
Tum penetrabat eos, posse haec liquefacta calore,
Quamlibet in formam, et faciem decurrere rerum,
Et prorsum quamvis in acuta ac tenuia posse
Mucronum duci fastigia procudendo;
Vt sibi tela parent, sylvasque excidere possint,
Materiem laevare, dolare, ac radere tigna,
Et terebrare etiam, ac pertundere, perque forare.
Nec minus argento facere haec auroque parabant,
Quam validi primum violentis viribus aeris:
Nequicquam; quoniam cedebat victa potestas,
Nec poterat pariter durum sufferre laborem.
Nam fuit in pretio magis aes, aurumque iacebat
Propter inutilitatem hebeti mucrone retusum,
Nunc iacet aes, aurum in summum successit honorem.
Sic volvenda aetas commutat tempora rerum,
Quod fuit in pretio, fit nullo denique honore;
Porro aliud succedit, et e contemtibus exit,

gere, tollebant laevore massae, et nitido splendore capti; observantes insuper illa esse formata ea figura qua cava erant loca in quibus iacebant; inde conjiciebant posse haec eadem metalla igne resoluta in quamlibet formam speciemque rerum decurrere, et formando in acuta et tenuia prorsus mucronum fastigia duci (acui) posse, ita ut ex iis sibi facerent instrumenta, quibus sylvas excidere, trabes laevare, dolare, et radere, terebrare etiam, pertundere, et perforare possint: atque ad haec omnia praestanda aurum et argentum non minus quam durum aes formabant; frustra autem, nam obtundebatur molle aurum et argentum, istiusmodi laboribus inidoneum; tum aes magis in pretio erat, aurumque hebes et obtusum tanquam inutile metallum spernebatur: nunc spernitur aes, et in summum honorem successit aurum; usque adeo volubilis aetas rerum tempora commutat, quod fuit in pretio spernitur, et vilescit, aliud vero modo con-

1265. *Sylvasque excidere*) Quidam non absurde, *quibu' sylvas caedere.* In sequenti versu sive legas, *Materiem laevare, dolare*, etc. sive *Materiamque dolare, et laevia reddere*, etc. perinde est.

1275. *Volvenda aetas*) Virgilius, Aen. 9. *Volvenda dies en attulit ultro.* Volvenda; *volubilis*; Servius.

Inque dies magis appetitur, floretque repertum
Laudibus, et miro 'st mortaleis inter honore.
Nunc tibi quo pacto ferri natura reperta
Sit, facile 'st ipsum per te cognoscere, Memmi.
Arma antiqua, manus, ungues, dentesque fuerunt,
Et lapides, et item sylvarum fragmina rami, (mum:
Et flammae, atque ignes postquam sunt cognita pri-
Posterius ferri vis est, aerisque reperta:
Et prior aeris erat quam ferri cognitus usus;
Quo facilis magis est natura, et copia maior.
Aere solum terrae tractabant, aereque belli
Miscebant fluctus, et volnera vasta serebant,
Et pecus, atque agros adimebant: nam facile ollis

temptum in summum honorem evehitur, indies magis magisque appetitur, illud laudibus celebrant homines, et vehementer admirantur. Nunc, O Memmi, tibi ipsi licet conicere, neque explicatione opus, quo pacto ferrum sit inventum: antiqua hominum arma erant manus, ungues, dentes, lapides, fragmina sylvarum rami, et flammae atque ignes postquam cognita sunt mortalibus; posthac ferrum atque aes reperta; aere autem prius quam ferro utebantur, quoniam maior fuit aeris copia, et aes facilius efformatur; aere colebant agros, aereis armis pugnabant, et vulnera infligebant; pecus et agros adimebant, nam nuda

1280. *Nunc tibi quo pacto*, etc.) Cum ferri, non minus quam aeris, argenti, plumbique venae sylvarum ignescentium ardore colliquescere videantur; unde fere apud veteres nulla ferri, plurima autem aeris mentio? Quoniam v. 16 aes erat tractabilius metallum, et maior illius copia; inde arma primorum hominum, et agricolarum instrumenta aerea; demum successit ferrum, induratae telluri colendae, et crescenti indies hominum feritati aptius metallum.

1288. *Aere solum terrae*) Hesiodus, Εργων καὶ Ημερῶν, lib. 1. v. 150. Τοῖς δ' ἦν χάλκεα μὲν τεύχεα, χάλκεοι δέ τε οἶκοι, Χαλκῷ εἰργάζοντο, μέλας δ' οὐκ ἔσκε σίδηρος. In aerea aetate. Et Eustathius ad I. Il. v. 236. χαλκὸν δὲ τὸν σίδηρον λέγει, διὰ τὴν πάλαι χρῆσιν τοῦ χαλκοῦ, etc. His adiungam pauca ex Athenaeo, lib. 6. cap. 4. ἱστορεῖ τὰ αὐτὰ καὶ Φανίας, ἐν τῷ περὶ τῶν ἐν Σικελίᾳ τυράννων· ὡς χαλκῶν ὄντων τῶν παλαιῶν ἀναθημάτων, καὶ τριπόδων, καὶ λεβήτων, καὶ ἐγχειριδίων· ὧν ἐφ' ἑνὸς καὶ ἐπιγεγράφθαι φησίν: Θάησαί μ', ἐτεὸν γὰρ ἐν Ἰλίου εὐρέϊ πύργῳ Ην, ὅτε καλλικόμῳ μαρνάμεθ' ἀμφ' Ελένῃ Καί μ' Ἀντηνορίδης ἐφόρει κρείων Ελικάων, etc.

1289. *Serebant*) Alii *ferebant*, id est, *inferebant*. At Tacitus, *praelia serebant*. Livius, *pugnam consererent*. Plautus, *pugnos in faciem serere*.

Omnia cedebant armatis nuda et inerma.
Inde minutatim processit ferreus ensis,
Versaque in opprobrium species est falcis ahenae,
Et ferro coepere solum proscindere terrae;
Exaequataque sunt creperi certamina belli.
Et prius est reppertum in equi conscendere costas,
Et moderarier hunc fraenis, dextraque vigere;
Quam biiugo curru belli tentare pericla:
Et biiugo prius est, quam bis coniungere binos,
Et quam falciferos inventum ascendere currus.
Inde boves Lucas turrito corpore tetros

et inerma omnia facile illis qui armati erant cedebant (in potestatem venerunt). Inde paulatim ensis e ferro conficitur, et falx aerea in contemtum abiit; ferro agros colere coeperunt, dubiique belli certamina ferro erant exaequata (armis ferreis pugnabant). Prius etiam inventum erat in equum ascendere, illum loris sinistra dirigente regere, dextra interim pugnare, quam belli pericula curru biiugo tentare; binos etiam equos prius quam quatuor iungere, aut currum falciferum ascendere, inventum. Deinde Carthaginenses docuerunt angui-

1295. *Creperi*) Dubii, incerti: Attius: *Nunc in re* crepera *quid captas consilii?*

1296. *Et prius est reppertum*, etc.) Alii, *armatum*. Factam in superiori versu *belli* mentionem excipiunt v. 53 quibus asserae istae, quas bellicas vocamus, artes primorum hominum explicantur: quod autem simplicius et facilius illud prius iure censeatur; ideo ex equis primum pugnabant, equus enim mansuetum animal, deinde equos curru iungebant binos, deinde quatuor, istosque currus falcibus armabant; deinde ferae in praelia eductae, elephantes ab Afris, a Parthis leones, tauri, denique apri, etc. At quis credet? non ipse Lucretius: quoniam vero in quibusdam historiis talia invenerat, ideo recenset; falsa veris coniungens. Quanquam non videantur prorsus incredibilia, nam quid non invenit ingeniosa feritas, aut quodnam genus auxilii reiiciunt desperantes et oppressi homines?

1297. *Dextraque vigere*) Dextra pugnare; *Lambinus*. Gifanius, *vegere*; id est incitare, impellere, quasi dextra equos equites impellunt! Faber denique, *virgave viere*: *vieo* autem est *flecto*, unde *vimen*, *vietor*, et *vietus*; unde *viere equum* est *flectere equum*: usus autem virgae in moderando equo longe antiquior debat esse quam usus fraenorum. Quod si *armatum* (et quidni *armatum*?) in priori versu legatur, tota ista Fabri emendatio concidet; nam equites armatos equos suos *virga vientes* securi rideamus.

1299. *Et Biiugo*) *Biiugos*, Faber: et felicior haec quidem coniectura; id est, *inventae sunt bigae ante quadrigas*.

1301. *Inde boves Lucas*) Vt *Campas* pro *Campanus* apud Plautum alicubi.

Anguimanos belli docuerunt volnera Poeni
Sufferre, et magnas Martis turbare catervas.
Sic alid ex alio peperit discordia tristis,
Horribile humanis quod gentibus esset in armis:
Inque dies belli terroribus addidit augmen.
Tentârunt etiam Tauros in moenere belli,
Expertique sues saevos sunt mittere in hosteis;
Et validos Parthi prae se misere leones
Cum ductoribus armatis, saevisque magistris,
Qui moderarier hos possent, vinclisque tenere;
Nequicquam: quoniam permista caede calentes
Turbabant saevi nullo discrimine turmas,
Terrificas capitum quatientes undique cristas;

manos elephantos turritu corpore horrendos praelia inire, et armatas hostium turmas turbare. Sic effera discordia aliud post aliud, quod in praelio foret horribile hominibus invenit, bellique terrores indies adauxit. Tauris etiam in pugna usi sunt homines, saevosque apros in hostes mittere conati sunt; et Parthi prae suis turmis validos leones miserint cum armatis ductoribus et saevis magistris qui illos regerent, et catenis retinerent; frustra: illi enim sanguine gustato insanientes, tam suorum quam hostium turmas nullo discrimine turbabant, terrificas capitum cristas undique quatientes: neque equites potuerunt equos

ita *Lucas* pro *Lucanus*: sic autem dicti sunt elephantos, quod eos Romani primum apud Lucanos viderint in bello adversus Pyrrhum; *Faber*; Plinius, lib. 8. cap. 6. *Elephantas Italia primum vidit Pyrrhi Regis bello, et boves Lucas appellavit in Lucanis visos.* Varro tamen, lib. 6. de Ling. Lat. *Luca Bos, Elephas, cur ita sit dicta duobus modis inveni scriptum, nam in C. Aelii commentario a Libycis Lucas, et in Virginii commentario a Lucanis Lucas, ab eo quod nostri maximam quadrupedem quam ipsi habebant vocarent bovem, et in Lucanis Pyrrhi bello primum vidissent apud hostes Elephantos, id est, quadrupedes cornutas (nam quos dentes multi dicunt sunt cornua) Lucam bovem appellasse. Ego arbitror potius Lucas a luce, quod longe relucebant, propter inauratos regios clypeos quibus eorum tum ornatae erant turres.* Frigida interpretatio.

Ibid. *Turrito corpore*) Elephantes dorso turres gestabant.

1302. *Anguimanos*) Proboscis Elephanti *manus* dicitur, sed illa *manus* instar serpentis; unde *anguimani.*

1307. *Moenere*) Alii, in *munera.*

1314. *Terrificas*, etc.) Hunc versum abesse hinc velim, neque enim facile crediderim cristas capitibus leonum annexas: alibi legitur, lib. 2. v. 632 sed suo loco, et una voce variat; *Faber.*

Nec poterant equites fremitu perterrita equorum
Pectora mulcere, et fraenis convertere in hosteis.
Inritata leae iaciebant corpora saltu
Vndique, et advorsum venientibus ora petebant:
Et nec-opinanteis a tergo diripiebant,
Deplexaeque dabant in terram volnere victos:
Morsibus adfixae validis, atque unguibus uncis.
Iactabantque sues tauri, pedibusque terebant;
Et latera, ac ventres hauribant subter equorum
Cornibus, ad terramque minanti mente ruebant.
At validis socios caedebant dentibus Apri;
« Tela infracta suo tinguentes sanguine saevi:
« In se fracta suo tinguentes sanguine tela:
Permistasque dabant equitum peditumque ruinas.
Nam transversa feros exibant dentis adactus
Iumenta, aut pedibus ventos erecta petebant:
Nequicquam: quoniam a nervis succisa videres

suos ferarum fremitu perterritos mulcere, et fraenis in hostem convertere; leones iam pugna calentes in omnem partem immani saltu sua corpora iaciebant, omnesque obvios tam suos quam hostes rapiebant; ex improviso alios a tergo adorti sunt, et deplexi illos gravi vulnere victos humi sternebant, validis dentibus, atque uncis unguibus adfixi. Tauri iactabant apros, pedibusque conculcabant, cornibusque suis latera et ventres equorum subter hauriebant, ferocesque ad terram proruebant. Apri autem validis dentibus suos socios occidebant (saevi tingentes tela infracta suo sanguine; in se fracta suo sanguine tingentes tela), *dabantque confusam equitum peditumque cladem; namque equi transverso saltu saevos dentium ictus declinare conabantur, aut arrecti calcibus auras verberabant: frustra autem, quoniam saepe videres illos nervis crurum ab apris*

1320. *Deplexaeque*) Solutae, a πλέκω, unde *implico*, etc. Qui *depexae* legunt, id est, *horridae*, et locum hunc Terentii afferunt, adeo *depexum dabo*, somnia somniant: haec Faber e Lambino: alii, *devexae*, id est pronae et deorsum ruentes: ego vero *deplexae*, alia prorsus significatione; *de* enim auget, igitur *deplexae*, arcte amplexae, seu implicitae, postulante sententia interpretor; in versu sequenti *adfixae*, et in hoc versu vox *vinctos* idem confirmat.

1236. *Tela infracta suo, etc.*) Posteriorem multi, utrumque versum Lambinus veruto conficit, nec crudelis ille.

1329. *Exibant*) Vitabant; Virgilius, *Corpore tela modo, atque oculis vigilantibus* exit.

Concidere, atque gravi terram consternere casu.
Sic, quos ante domi domitos satis esse putabant,
Effervescere cernebant in rebus agundis,
Volneribus, clamore, fuga, terrore, tumultu;
Nec poterant ullam partem redducere eorum:
Diffugiebant enim varium genus omne ferarum:
Vt nunc saepe boves Lucae ferro male mactae
Diffugiunt, fera facta suis cum multa dedere.
Sic fuit, ut facerent: sed vix adducor, ut ante
Non quierint animo praesentire, atque videre,
Quam commune malum fuerat, foedumque futurum;
Et magis id possis factum contendere in omni,
In variis mundis varia ratione creatis,
Quam certo, atque uno terrarum quolibet orbi.
Sed facere id non tam vincendi spe voluerunt,
Quam dare quod gemerent hostes, ipsique perire,
Qui numero diffidebant, armisque vacabant.

succisis concidere, gravique casu terram consternere. Ita istas feras, quas domi mansuetas satisque domitas ante existimabant, in proelium eductas, vulneribus, clamore, fuga, terrore, tumultu iterum feroces fieri et immites cernebant; neque potuerunt homines feras ruptis catenis effugientes iterum reducere; omnes enim, cuiuscunque generis erant, diffugiebant, ut hodie frequenter boves Lucae ferro male mactae diffugiunt, postquam multa damna cladesque suis magistris intulerunt. Hae forsan erant primorum hominum bellandi artes, vix tamen credere possum quin isti praesentiebant, animoque suo praevidebant, quantas et quam miserandas clades ferae tam sibi quam hostibus suis inferrent; et prudentius affirmare possis haec aliquando fuisse facta in universo, in variis mundis varia ratione factis, quam in aliquo uno et certo terrarum orbe. Quacunque autem feris usi sunt, ideo non utebantur quia sperabant se illarum ope hostes suos superare posse, sed quia damna hostibus inferre, ipsique de sua salute desperantes perire voluerunt, quoniam erant numero inferio-

1338. *Vt nunc saepe boves Lucae*) Lucae boves, elephantes, quos in spectaculis (si ullis Lucretii aetate in spectaculis elephantes) aliquando vulnerabant. Lambinus, *boves lectae*. At Gifanius e codd. *boves templis ferro male* caesae.

Ibid. *Male mactae*) Ferro caesae.

1347. *Quam dare*) *Dare*, facere aliquid novi, struere damnum, etc. Terent. Plaut. et modo Lucretius, *fera facta dederunt*; Faber.

1348. *Armisque vacabant*) Inermes erant; sic *vita vacat*, Furius apud Donat. pro mortuus est; *Faber*.

Nexilis ante fuit vestis, quam textile tegmen:
Textile post ferrum'st; quia ferro tela parantur:
Nec ratione alia possunt tam laevia gigni
Insilia, ac fusi, et radii, scapique sonantes.
Et facere ante viros lanam Natura coëgit,
Quam muliebre genus, nam longe praestat in arte,
Et sollertius est multo genus omne virile:
Agricolae donec vitio vertere severi,
Vt muliebribus id manibus concedere vellent,
Atque ipsi potius durum sufferre laborem;
Atque opere in duro durarent membra, manusque.
At specimen sationis, et insitionis origo

res, nec armis satis instructi. Vestis autem nexilis fuit ante quam textilis; textilis enim post ferrum inventum primo extitit, quia textoria instrumenta ferro parantur, neque sine ferro possunt fieri laevia insilia, fusi, radii, et sonantes scapi. Natura etiam coëgit viros lanam facere antequam foeminas, nam viri artes inveniunt et exercent solertius quam foeminae; donec tandem rigidi agricolae mollitiem illis et segnitiem exprobrarunt, et effecerunt ut foeminis talia opera relinquerent, ipsi vero durum laborem sufferrent, et in duro opere membra sua et manus durarent. Ipsa vero natura rerum creatrix sationis et insi-

1349. *Nexilis ante fuit vestris, etc.*) Si molliores artes respicias, prima de vestibus cura; Nexilis autem vestis, e pellibus viz. ferinis quae non erant consutae, ante textilem; frustra enim textilem ante usum ferri, quo parantur instrumenta textoria, requiras: neque denique ars textoria primum foeminis commissa, illam viri exercebant, quippe magis solertes et in artibus ingeniosi; deinde agricolae viris mollitiem exprobrando effecerunt, ut mollioribus artibus relictis magis duras excolerent v. 11.

1350. *Tela parantur*) Codd. et Gifanius, *paratur*. *Tela* enim aliquando significat ipsum instrumentum textorium, cui accommodatur tela.

1352. *Insilia*) Haec vox fugit interpretes; Faber demum existimat *insilia* esse eam instrumenti textorii partem, quae pulsu pedum quatitur, ut staminis pars modo attollatur, modo deprimatur, ut fuso seu radio currenti libere trameare liceat; idque ab *insiliendo*. Quam coniecturam evertere videtur vox ista adiuncta *laevia*. Vossius ad Catullum, p. 249. *ensilia*.

Ibid. *Scapique sonantes*) An significent instrumenta textoris, quorum pulsu tela coarctatur et condensatur, vel iugum circa quod stamina volvuntur, videant grammatici.

1353. *Facere—lanam*) Lanam carpere, texere, et nere.

1359. *Atque opere in duro.*) Ostendit versus superior hunc spurium esse, quod primus, opinor, moneo; *Faber*.

1360. *At specimen sationis, etc.*) Arbores plantare, ab ipsa natura di-

Ipsa fuit rerum primum Natura creatrix.
Arboribus quoniam baccae, glandesque caducae
Tempestiva dabant pullorum examina subter.
Vnde etiam libitum'st stirpeis committere ramis;
Et nova defodere in terram virgulta per agros:
Inde aliam, atque aliam culturam dulcis agelli
Tentabant, fructusque feros mansuescere terra
Cernebant indulgendo, blandeque colendo.
Inque dies magis in montem succedere sylvas
Cogebant, infraque locum concedere cultis:
Prata, lacus, rivos, segetes, vinetaque laeta
Collibus, et campis ut haberent, atque olearum
Caerula distinguens inter plaga currere posset
Per tumulos, et convalleis, camposque profusa;
Vt nunc esse vides vario distincta lepore
Omnia, quae pomis intersita dulcibus ornant;
Arbustisque tenent felicibus obsita circum.
At liquidas avium voces imitarier ore

tionis exemplar dedit hominibus, quoniam maturae baccae et glandes ab arboribus cadentes multa nova virgulta, prout anni tempestas patiebatur, subter produxerunt: inde primum placuit hominibus feraces stirpes ramis inserere, et passim per agros nova in terram defodere virgulta; deinde aliam atque aliam amoeni agri culturam tentabant, et experti sunt fructus agrestes et austeros cura sua et molli cultura agri dulces mitesque fieri; indies etiam cogebant sylvas in montes ascendere, et inferiora loca, valles et planitiem frugibus colendis relinquere; ut haberent prata, lacus, rivos, segetes, et laeta vineta collibus et campis, et ut caeruleus ordo olivarum per tumulos, colles, et campos extensus intercurrere possit, grataque varietate agros distinguere et ornare: ut nunc vides varia amoenitate ornata et distincta esse illa loca, quae dulcibus pomis intersita, et arboribus frugiferis circum sata colunt homines. Sonoras volu-

dicerunt, observabant enim baccas glandesque deciduas nova virgulta producere; inde idem tentabant homines, et unusquisque pro ingenio suo aliquid agrorum hortorumque culturae addidit; et exinde tandem ista, quam videmus, hortorum amoenitas, ista arborum florumque ornata dispositio v. 18.

1369. *Succedere*) Sursum cedere, nam excisis quae campos vallesque occupabant arboribus, sylvae in montes sursum cedere videbantur.

1378. *At liquidas avium*, etc.) Vt aliae artes, sic etiam musica primo rudis et inculta; primum enim in avium imitatione constitit; inde fistula e calamis (nam calami levi vento

Ante fuit multo, quam laevia carmina cantu
Concelebrare homines possent, aureisque iuvare.
Et Zephyri cava per calamorum sibila primum
Agresteis docuere cavas inflare cicutas,
Inde minutatim dulceis didicere querelas
Tibia quas fundit digitis pulsata canentum,
Avia per nemora, ac sylvas saltusque reperta,
Per loca pastorum deserta, atque otia dia:
Sic unum quicquid paullatim protrahit aetas
In medium, ratioque in luminis eruit oras.
Haec animos ollis mulcebant atque iuvabant
Cum satiate cibi: nam tum sunt omnia cordi.
Saepe itaque inter se prostrati in gramine molli
Propter aquae rivum, sub ramis arboris altae,
Non magnis opibus iucunde corpora habebant:
Praesertim cum tempestas ridebat, et anni

crum voces ore suo prius imitabantur quam politos versus canere, et aures delectare potuerunt homines. Zephyri autem (placidi lenesque venti) per ista sibila quae cavos calamos agitantes excitabant, primum docuerunt rusticos cavos calamos inflare: inde paulatim didicere dulces istos cantus quos tibia digitis canentum pulsata fundit, tibia inquam ista quam per avia nemora, sylvas, et saltus repertam pastores otio abundantes in locis desertis exercebant. Sic aetas unamquamque artem paulatim protrahit in medium, et ingenii solertia primum invenit, deinde perficit. Haec illorum animos delectabant cum saturi erant, saturi enim otio maxime indulgent. Saepe itaque in tenera mollique herba inter se prostroti iuxta rivum aquae, sub ramis altae arboris corpora sua, licet magna opes non habebant, bene curabant, praesertim, cum ver erat,

agitati sibila quaedam et murmura emittunt), compacta: quia pastores mulcebant curas, aut in laetitiam effusi se aliosque maxime oblectabant. locis etiam, festivis sermonibus, et saltationi, incompositae quidem, sed satis ridiculae indulgebant, inde risus, cachinni, et alia felicis otii delectamenta. Neque ista operosior qua nos utimur musica nos maiori voluptate, quam rudis ista illos olim perfudit; sed nova semper placent, et pristina fastidimus v. 44.

1379. *Laevia carmina*) Nam quod gratum sensibus, illud laeve Epicuro.

1381. *Et Zephyri*, etc.) Vid. Ovid. Metam. lib. 1. v. 705.

1390. *Nam tum sunt omnia cordi*) Faber, *otia cordi*; venuste: Vossius ad Catullum, p. 167. *omnia chordae*, post satietatem cibi nihil, inquit, hominibus aeque placet ac musica, utpote quae tunc sit τὰ πάντα: nec est ut quisquam miretur chordas dici

Tempora pingebant viridanteis floribus herbas,
Tum ioca, tum sermo, tum dulces esse cachinni
Consuerant; agrestis enim tum musa vigebat:
Tum caput, atque humeros plexis redimire coronis
Floribus, et foliis lascivia laeta monebat;
Atque extra numerum procedere membra moventeis
Duriter, et duro terram pede pellere matrem:
Vnde oriebantur risus, dulcesque cachinni,
Omnia quod nova tum magis haec, et mira vigebant.
Et vigilantibus hinc aderant solatia somni,
Ducere multimodis voces, et flectere cantus;
Et supera calamos unco percurrere labro:
Vnde etiam vigiles nunc haec accepta tuentur,
Et numerum servare genus didicere; neque hilo
Maiorem interea capiunt dulcedini' fructum,
Quam sylvestre genus capiebat Terrigenarum.
Nam quod adest praesto, nisi quid cognovimus ante
Suavius, in primis placet, et pollere videtur;

cum dies serenus, omnique tempestas virides herbas floribus pingebat: tum iocis, faceto sermone, grato innocuoque risu se delectabant, tum enim vigebat agrestis musa. Tunc etiam ludibunda lascivia monebat caput suum et humeros floribus, foliis, plexis denique coronis redimere; incomposite etiam atque extra numerum saltare membra sua rustice moventes, duroque pede matrem terram pulsare; inde risus dulcesque cachinni sequebantur, quod nova haec erant omnia, ideoque mira. Hinc vigilantibus aderant somni solatia, voces ducere multimodis, et cantus flectere; uncoque labro calamos supra percurrere (qui dormire nequibant cantu se et tibia oblectabant). Vnde etiam vigiles hodie idem faciunt, variis etiam numeris utuntur, eorumque modos observant, interim tamen non maiorem exinde voluptatem percipiunt, quam olim agrestes rusticique homines e terra orti percipiebant. Nam quod praesens est (nisi ante novimus aliquid suavius) maxime placet, et optimum videtur; quae vero res posterius

tibias, cum vice versa citharae accipiantur quoque pro tibiis.

1404. *Solatia*) Solatium viz. sumitur pro eo quod rei alicuius amissae loco datur, unde damnum resarciri queat; *Faber*.

1405. *Ducere multimodis voces*) Vocem varie fingere et figurare; seu voce varie figurata cantillare; *flectere cantus* Hinc *molles in cantu flexiones* apud Ciceronem; *Lambinus*.

1407. *Vigiles*) Castrenses intelligo; *Faber*. Ego vero curis aegros; ut v. 1404. *vigilantibus*.

Posteriorque fere melior res illa reperta
Perdit, et immutat sensus ad pristina quaeque.
Sic odium coepit glandis: sic illa relicta
Strata cubilia sunt herbis, et frondibus aucta.
Pellis item cecidit, vestis contempta ferina'st,
Quam reor invidia tali tunc esse repertam,
Vt lethum insidiis, qui gessit primus, obiret;
Et tandem inter eos distractum, sanguine multo
Dispersisse, neque in fructum convertere quisse.
Tunc igitur pelles, nunc aurum, et purpura curis
Exercent hominum vitam, belloque fatigant:
Quo magis in nobis (ut opinor) culpa residit.
Frigus enim nudos sine pellibus excruciabat
Terrigenas: at nos nil laedit veste carere
Purpurea, atque auro, signisque ingentibus apta;
Dum plebeia tamen sit, quae defendere possit:

inventa est melior plerumque facit ut in minori pretio sint priora, et ut pristina non sint aeque grata ac iucunda sensibus, ac antea fuerunt. Hinc fastidium glandis, hinc non amplius utimur cubilibus istis frondibus et herba humi stratis; hinc etiam in contemptum abiit vestis e pellibus ferarum facta; quam tamen vestem qui primus invenit et gessit, omnes illi ob praeclarum inventum adeo invidisse puto, ut illi mortem insidiis compararunt, illumque discerptum multo sanguine istam vestem sparsisse, neque suo invento frui potuisse credo. Tunc igitur pelles, nunc aurum et purpura hominum vitam multis curis vexant, et fatigant bello; quam ob causam nos magis culpandos esse existimo: namque tum quidem homines e terra natos neque pellibus tectos frigus affligebat; at nos sine damno aut molestia carere possumus veste purpurea, auro signisque ingentibus ornata; modo plebeiam, crassam, sordidamque habeamus, quae fri-

1418. *Quam reor invidia tali*) Prima vestis ita caeteris iis terrigenis placuit, ut inventori suo mortis causa fuerit; *Faber.*

1420. *Distractum*) Alii, *distractam*, vestem viz. et in sequenti versu *dispersisse*; et haec lectio, quam codd. vel. exhibent, et Heinsius probat, admitti potuerit, si voces sequentes *Neque in fructum convertere quisse* commode paterentur.

1422. *Tunc igitur pelles, etc.*) Illa autem pro pelle pugna et caedes excusari possit, nam ante vestes textiles inventas solis pellibus defendebant frigus; at quis homines excuset qui bellis et rapinis miscent omnia, ut auro clari, et insignes purpura fulgerent? Sed id agunt quoniam insana habendi cupidine aguntur, et ignorant veram voluptatem, quam Epicurus docuit, et quae non tam

Ergo hominum genus incassum, frustraque laborat,
Semper et in curis consumit inanibus aevum ;
Nimirum, quia non cognovit, quae sit habendi
Finis, et omnino quoad crescat vera voluptas :
Idque minutatim vitam provexit in altum,
Et belli magnos commovit funditus aestus.
At vigiles mundi magnum et versatile templum
Sol et luna suo lustrantes lumine circum
Perdocuere homines annorum tempora verti :
Et certa ratione geri rem, atque ordine certo,
Iam validis septi degebant turribus aevum,
Et divisa colebatur, discretaque tellus :
Tum mare velivolum florebat navibu'pandis;

gus possit defendere. Ergo humanum genus incassum et frustra semper laborat, vanisque curis aetatem consumit; nimirum, quia non novit qui modus habendi sit, quid satis homini; et quousque crescat voluptas vera: atque haec ignorantia vitam in oceanum malorum evexit, et omnibus belli fluctibus obiecit (hinc tumultus et contentio, omnia denique mala quae libidinem, avaritiam, et ambitionem sequuntur). At vigiles sol et luna magnum et versatile mundi templum (coelum) suo lumine circum lustrantes docuerunt homines tempora annorum verti, certamque esse rationem, et certum ordinem tempestatum. Iam tandem homines validis turribus muniti ogebant vitam, et partita positisque limitibus divisa tellus colebatur. Tum pandis navigiis pelagus veliferum fervebat; tum inita erant inter gentes foedera, et inde socii, et mutua auxilia:

delicias appetit, quam necessariis contenta est v. 13.

1433. *Vitam provexit in altum*) Metaphora a navigantibus, versu sequenti habes, *aestus belli.*

1435. *At vigiles mundi*, etc.) Quoniam diutina experientia certos fecisset homines anni tempestates certo ordine redire, neque casu fluere omnia, et turbari (nam atomi primum fortuito convenientes, ita motus suis legibus, et vi naturae constituuntur, ut nisi aliqua causa extrinsecus adveniens impediat, iisdem semper motibus ferantur): tandem certum stabileque vivendi genus amplexi sunt: inde constitutae reipublicae, instituta etiam inter diversas gentes commercia; tum litterae inventae, nati tum poëtae historiarum patres; denique inventae sunt istae artes, nam omnium auctorum nomina describuntur, quae vitae nostrae, aut voluptati inserviunt v. 22.

1440. *Discretaque*) Alii, *descriptaque.*

1441. *Tum mare velivolum*, etc.) Gifanius, *Tum more velivolis florebat navibus* ponti. Vossius ad Catullum, p. 77. haec habet; *Tum more velivolum florebat* propter odores. Haec est scriptura omnium, nisi fal-

Auxilia, et socios iam pacto foedere habebant:
Carminibus cum res gestas coepere poëtae
Tradere; nec multo priu' sunt elementa reperta.
Propterea quid sit prius actum respicere aetas
Nostra nequit, nisi qua ratio vestigia monstrat.
 Navigia, atque agri culturas, moenia, leges,
Arma, vias, vesteis, et caetera de genere horum
Praemia, delicias quoque vitae funditus omneis,
Carmina, picturas, et daedala signa polire,
Vsus, et impigrae simul experientia mentis
Paullatim docuit pedetentim progredientes.
Sic unum quicquid paullatim protrahit aetas
In medium, ratioque in luminis eruit oras:
Namque alid ex alio clarescere corde videmus
Artibus, ad summum donec venêre cacumen.

cum poëtae coeperunt res gestas carminibus celebrare, nec multo prius sunt ipsae litterae inventae. Et hanc ob caussam nos non possumus certo scire quid olim sit actum; coniicimus tantum non historia sed ratione ducti. Naves, agriculturas, moenia, leges, arma, vias, vestes, et reliqua eiusmodi quae sunt ad vitam commode agendam utilia, delicias quoque omnes vitae, carmina viz. picturas, artemque statuariam, usus et solertis ingenii experientia docuit homines pedetentim progredientes. Sic aetas unamquamque artem paulatim protrahit in medium, et ingenii solertia primum invenit, deinde perficit. Sentimus enim artes omnes non esse simul natas, alia ex alia clarescit, donec tandem omnes sint ad summum perfectionis cacumen perductae.

lor, librorum, quam merito docti se non intelligere fatentur; sic enim, puto, scripserat Lucretius: *Tum mare velivolum florebat* Protei ad oras. Proteus et ipse Deus marinus, utpote qui primus navigâsse creditur: *orae* vero *Protei*, sunt orae in quibus regnabat Proteus, in quibus omnibus navigationem floruisse affirmat. Quibus haec placent, illis nihil unquam displiceat: Lambinus invenit in quibusdam codd. *navibus pandis*, et istis vocibus ego quidem contentus.

1455. *Videmus*) Alii, *videbant*: imperite.

Qvod a v. 56 ad v. 417 solem, terram, mare, totam denique mundi compagem nec ab aeterno fuisse, nec in aeternum duraturam asserit, id quidem piis omnibus et sanis philosophis commune; quod vero verisimilibus quibusdam, veris autem multis firmisque rationibus probat, illud

sane Lucretio proprium videtur; nec meliora unquam (semper excipio sacras Scripturas) argumenta invenies. Ideoque magis mirandum est, tam praeclarum ingenium inseruisse futiles istos versus a v. 157 ad v. 236 quibus evincere conatur mundum hunc a Deo non fuisse factum: fingit enim Deum parcum nimis seu potius malevolum, qui nihil nostri causa, omnia vero sui emolumenti intuitu agat. Qualem siquis pingat Epicurum, illum dicacis impudentiae Poëta postularet. Deinde supponit omnem Dei aeque ac hominis notitiem a simulacris dependere; at quis iste Deus? non ille quem percipit mens humana, quem omnes gentes agnoscunt et venerantur. Demum quis ferat illum culpas, quas vocat, mundi enumerantem, falso omnes, et vanissime effictas? Haeccine vero vitia in novo et recenti mundo? Id quidem negat ipse Lucretius, ideoque inepte facit dum labes ruinasque aedificii longa aetate dehiscentis imputat artifici.

A v. 417 ad v. 509 mundi ortum describit, qua descriptione nulla est apud physiologos aut magis verisimilis, aut magis venusta: gravitate sua feruntur atomi, concurrunt, inde resiliunt, et pro varia ponderis ictusque ratione in diversa loca discedunt, ibique coalescunt.

Quoniam vero a v. 510 ad v. 770 non unam certamque causam motuum caelestium, eclipseων, diei et noctis etc. ea, qua alii solent, pertinacia assignat, ideo quibusdam videtur *fluctuare*; ego vero contendo, istam, quam vocant, constantiam in Epicureo physiologo ridiculam fore, quippe omnia *casu* fieri pronuntiet, neque quis facile deprehendat unam certamque causam, cum eadem phaenomena pluribus modis explicari possunt. Nec ego quidem illi succenserem qui multas profert causas, dum inter eas vera certaque proponatur. De solis, lunae, etc. magnitudinem nihil addam, supra enim monui istam opinionem plebeiam nimis esse, et rusticam.

Lege quae sequuntur, et admirabilis ingenii tam vehementer delirantis miserere: ea autem est omnium, qui negant providentiam, sors, ut in Ethicis vana doceant, in Physicis absurda; at vero *primorum* hominum indoles ea, quae omnium barbararum gentium, et in *terrigenis* Lucretii, Margaitas, Brasilios, plerosque Indiae occidentalis populos agnosces.

T. LVCRETII CARI

DE

RERVM NATVRA

LIBER SEXTVS

LIBRI SEXTI

ARGVMENTVM.

Primi 41 versus continent Epicuri Atheniensis laudes: sequitur ad v. 95, quam ab Epicureo philosopho expectes, argumenti huius libri explicatio: et de Meteoris dicturo primum occurrunt *tonitru*, *fulgur*, *fulmen*, de quibus diligenter disputat; et demum istos deridet qui neglectis causis naturalibus ipsum Iovem fulmina iaculari existimant, ad v. 421. His subiungitur (nam Prester fulmini affinis) v. 28 Presteris brevis explicatio. Deinde a v. 450 ad v. 533 multa de nubibus et pluvia; pauca de iride, de nive, vento, grandine, pruina, et gelu. Si terraemotus causas velis cognoscere, a v. 534 ad v. 606 habes fuse explicatas. A v. 606 ad v. 638 de mari Poëta disserit. Ad v. 710 de Aetna. Sequentes 30 v. Nilo destinantur. Deinde a v. 740 ad v. 840 de Avernis, aliisque terrae tractibus, hominibus, cervis, corvis, equis, etc. noxiis disputatur. Ad v. 905 de puteis, variisque admirandis fontibus. Et ad v. 1087. Magnes diligenter explicatur. Postremo de morbis et peste quaedam, quibus subiungit elegantem descriptionem pestis illius, quae tempore belli Peloponnesiaci Athenas vastavit, e Thucydide desumtam.

T. LVCRETII CARI

DE

RERVM NATVRA

LIBER SEXTVS

Primae frugiferos faetus mortalibus aegris
Dididerunt quondam praeclaro nomine Athenae:
Et recreaverunt vitam, legesque rogarunt:
Et primae dederunt solatia dulcia vitae,
Cum genuere Virum tali cum corde repertum,
Omnia veridico qui quondam ex ore profudit;
Cuius et extincti propter divina reperta
Divolgata vetus, iam ad coelum gloria fertur.
Nam cum vidit hic, ad victum quae flagitat usus,
Et, per quae possent vitam consistere tutam,

INTERPRETATIO

Athenae olim fama nobiles primae dederunt hominibus miseris et salubri victu destitutis fruges; et fecerunt institutis legibus ut vitam vi et iniuriis olim oppressam tuto agerent homines: primae etiam dulcia vitae solatia dederunt (fecerunt ut vitam ageremus tranquillam et beatam), cum produxerunt hominem adeo insigniter sapientem, qui quondam rerum naturam explicuit, veramque vitae rationem docuit; cuius iam mortui fama, quam propter egregia inventa merebatur, olim per gentes omnes diffusa adhuc vivit, et ad coelum tollitur. Cum enim insignis hic vir animadverterit omnia quae sunt ad victum necessa-

1. *Frugiferos*) Alii, *frugiparos*: Athenae tritici, olei, etc. inventrices; nil tritum magis.

4. *Et primae*) *At primae*; Faber. Hoc sensu, Athenas quidem multa bona hominibus fecisse, inventis frugibus, excultis artibus, humanitate, doctrina, legibus, atque aliis rebus paene infinitis: *at* multo etiam melius de hominibus meritas esse, cum Epicurum protulerit. Ista observatione potuimus carere.

10. *Et, per quae*, etc.) Delet Lambinus, quoniam *vitam tutam consi-*

Omnia iam ferme mortalibus esse parata;
Divitiis homines, et honore, et laude potenteis
Affluere, atque bona natorum excellere fama:
Nec minus esse domi cuiquam tamen anxia corda,
Atque animum infestis cogi servire querelis:
Intellexit, ibi vitium vas efficere ipsum,
Omniaque illius vitio corrumpier intus,
Quae conlata foris, et commoda cunque venirent,
Partim quod fluxum, pertusumque esse videbat,
Vt nulla posset ratione explerier unquam:
Partim quod tetro quasi conspurcare sapore
Omnia cernebat, quaecunque receperat intus.
Veridicis igitur purgavit pectora dictis,
Et finem statuit cuppedinis atque timoris,
Exposuitque bonum summum, quo tendimus omnes

ria, omnia quibus vita sustentatur, iamiam esse in hominum potestate; homines divitiis, honore, fama abundare; liberos etiam optimae indolis et populi iudicio probatos habere; at nihilominus anxietate turbari, semper queri, suamque sortem misere lugere; subito intellexit vas ipsum vitiosum esse, et illius vitio omnia quae foris infundebantur commoda intus corrumpi; partim quod sentiebat vas illud perforatum et pertusum esse, ita ut nulla unquam ratione impleri possit, partim quod videbat tetro sapore quasi inficere et ingrata reddere omnia quae infundebantur. Veridicis igitur dictis purgavit hominum animos, quantum cuperent, quantum timerent, docuit, demonstravit quid sit illud summum

stere nullo modo dici potest: et exempla Gifanii ab hac significatione τοῦ *consistere* prorsus eliena esse recte affirmat Faber. Vix tamen a me impetrare possum quin credem Lucretium scripsisse *consistere*; ista enim vox Epicuro propria, qui ἡδονὴν καταστηματικὴν τοῦ σώματος: et non solum ἡδονὴν ἐν τῇ κινήσει agnovit. Vid. Epicuri Epist. ed Pythoclem.

14. *Cuiquam*) Alii, *quidquam*.

16. *Vas*) Animum ipsum avarum, aut metu superstitioso, opinione de providentia et poenis post mortem, tanquam tetro sapore imbutum.

18. *Quae conlata foris*) Faber, *quae congrata foris*; id est, *quaecunque grata et commoda hinc illinc convenirent*, etc. Amat eutem *Tmeses* Lucretius, ut infinita in omni genere exempla abunde fidem facere possunt.

19. *Fluxum, pertusumque*) Avarum vides.

24. *Finem cuppedinis atque timoris*) Epicurus enim cupiditates necessitate et natura terminabat, metuque homines exsolvit (id vero non minus inepte quam improbe dictum), dum providentiam, religionemque sustulit,

Quid foret, atque viam monstravit tramite prono,
Qua possemus ad id recto contendere cursu:
Quidve mali foret in rebus mortalibu' passim,
Quod flueret naturae vi, varieque volaret,
Seu casu, seu vi, quod sic natura parâsset;
Et quibus e portis occurri cuique deceret:
Et genus humanum frustra plerumque probavit
Volvere curarum tristeis in pectore fluctus.
Nam veluti pueri trepidant, atque omnia caecis
In tenebris metuunt; sic nos in luce timemus

bonum ad quod omnes tendimus, rectam insuper facilemque viam qua ad illud recto cursu contendere possemus: quid denique mali foret in rebus mortalibus, quod vel casu vel vi naturae, prout leges naturae varie constituerant, accideret, impetumque faceret; et e quibus portis, et quo modo cuique malo deberet occurri; et probavit homines plerumque frustra volvere in pectore tristes curarum fluctus. Nam ut pueri trepidant, et omnia metuunt in tenebris, sic nos

29. *Quod flueret naturae vi*) Lambinus: codd. enim, *quod flueret naturali*: Gifanius, *quod flueret naturaï*: Alii, *quod flueret naturali viro atque veniret*. Faber denique: sic proponit et partitur Poëta, *quicquid mali est in rebus mortalibus, id omne vel a casu est*, vel a natura profluit; et quantacunque malorum, cladium, calamitatumque agmina percenseas, ea nusquam referenda fuerint, quam ad illa duo capita; nam praeter casum et *naturam quo confugies alio? quid erit tertium?* Nam Deus Epicuri paene nemo est. Hinc itaque iam intelligis clarissimi Lambini emendationem stare haudquaquam posse. Dein quod perquam foret vitiosum, in hoc ipso versu diceret Lucretius, quod in sequenti tantum dici debuit, *Seu casu, seu vi, quod sic natura parasset*. Sed cur ea mala quae naturalia sunt *vi* fieri dicit? Nimirum lex naturae, necessitas naturae, foedera naturae *vis* est, quam eluctari, quamque eludere non possis: itaque scribit *vi*, *quod sic natura parâsset*; quia nempe res nostrae a natura ita comparatae fuerunt, ut multa humanae conditioni annexa incommoda sint. Quamobrem nec *naturali*, nec *naturae vi*, nec Gifanianum *naturaï*, locum habere ullum in versu priori potest. Legendum igitur, *quod flueret permananter* vel *permutatim*. Haec quidem acute Faber, si opus foret isto acumine. E quonam codice *permananter*, vel *permutatim* effingi potest? Igitur deleatur iste versus, et sane abesse potest, aut admittatur Lambini *naturae vi*, Lucretius enim solet alio versu explicare quod in priori obscurius dixerat, ita *varie volaret* voce *casu* exponit, *naturae vi*, istis vocibus *vi*, *quod sic natura parasset*.

31. *Quibus e portis*) Metaphora e re militari, e portis urbium aut castrorum, a quibus in hostem fit eruptio.

34. *Nam veluti pueri*, etc.) Vid. lib. 2. v. 54.

Interdum, nihilo quae sunt metuenda magis, quam
Quae pueri in tenebris pavitant, finguntque futura.
Hunc igitur terrorem animi, tenebrasque necesse 'st
Non radii solis, nec lucida tela diei
Discutiant, sed Naturae species, Ratioque:
Quo magis inceptum pergam pertexere dictis.
Et quoniam docui, mundi mortalia templa
Esse, et nativo consistere corpore coelum;
Et quaecunque in eo fiunt, fientque, necesse
Esse ea dissolvi: quae restant percipe porro.
Quandoquidem semel insignem conscendere currum
Vincendi spes hortata 'st, atque obvia cursu

in luce timemus ea, quae interdum non sunt magis metuenda, quam quae pueri in tenebris metuunt, et imaginantur futura. Hos igitur terrores tenebrasque quae mentem obsident, non radii solis aut diei splendor dissipabit, sed contemplatio vel cognitio naturae, et vera philosophia. Eo igitur libentius inceptum opus carmine explicare pergam. Et quoniam docui templa mundi, coelum, mortalia esse, et e corpore nativo (quod olim compingebatur, et quod aliquando dissolvetur) constare, et quaecunque in caelo fiunt, vel fient, necesse esse ea dissolvi; quae restant docenda iam accipe: (Quandoqudem spes vincendi me impulit insignem currum conscendere, et quae olim obstare cursui videbantur,

42. *Et quoniam docui*, etc.) Hactenus Epicuri laudes: sequitur v. 53 argumenti huius libri explicatio: quippe post descriptum mundi ortum, et caelestes motus, de *meteoris* agel, atque aliia naturae admirandis, quorum causas dum homines non intelligunt, illa Diis attribuunt; inde religio, numinum metus, timor, solicitudo, anxletas; inde periit vera pietas, et dominatur vana superstitio.

44. 45. *In eo fiunt, fientque, necesse esse ea dissolvi.*) Alii, *fierique necesse est, pleraque dissolvi*: merae nugae.

40. *Vincendi spes*, etc.) Gifanius, *ventorum* (eorum quae consequentur) *exhortantur spes*. Alii, *votorum*. Alii, *Quandoquidem semel* haud segnis *conscendere currum* Ventosum *spes hortata est, atque obvia cursu*; Sive *cursui*. Lambinus hos tres versus supposititios putavit, Vossius tandem ad Catullum, p. 491. scribit, *Quandoquidem semel insignem conscendere currum* Ventorum exhortat pellacia, *et omnia* rursum *Quae fuerant, sunt placato conversa* favore. *Currum*, id est, *navim*; *rursum* sive *retro*. Forsan ita scripsit Lucretius, neque enim vox ista *currenti* v. 92 obstat, nam Horatii mercator *Currit ad Indos*. Si tamen verior, non est luculentior quam illa altera Lambini lectio.

Quae fuerant, sunt placato conversa furore.
Caetera, quae fieri in terris, coeloque tuentur
Mortales, pavidis cum pendent mentibu' saepe,
Efficiunt animos humileis formidine Divûm,
Depressosque premunt ad terram, propterea quod
Ignorantia causarum conferre Deorum
Cogit ad imperium res, et concedere regnum: et
Quorum operum causas nulla ratione videre
Possunt, haec fieri divino numine rentur.
Nam bene qui didicere Deos securum agere aevum,
Si tamen interea mirantur, qua ratione
Quaeque geri possint, praesertim rebus in illis,
Quae supera caput aetheriis cernuntur in oris,
Rursus in antiquas referuntur relligiones,
Et dominos acreis asciscunt, omnia posse
Quos miseri credunt, ignari quid queat esse,
Quid nequeat; finita potestas denique cuique
Quanam sit ratione, atque alte terminus haerens:
Quo magis errantes tota regione feruntur.
Quae nisi respuis ex animo, longeque remittis,

iam posito odio favent et incitant). Reliqua quae homines vident in terris caeloque fieri, dum illa admirantur pavidi illorum causas ignorantes, reddunt animos suos metu Deorum humiles, et abiectos; ad terram deprimunt, quoniam ignorantia causarum cogit eos res omnes ad imperium Deorum conferre, et Diis rerum omnium regimen concedere; et illa quorum causas nulla ratione explicare possunt, a Deo fieri credunt. Nam qui satis edocti sunt Deos tranquillam vitam agere, et aeterno otio frui, si tamen interea mirentur qua ratione res quaeque fieri possint, praesertim res illae quae in caelis fieri cernuntur, in pristinas superstitiones relabuntur, sibique comparant acerbos dominos, quos omnia posse credunt miseri; ignari quid possit esse, quid non possit, qua etiam ratione cuiusque rei potentia finita est, et limites potentiae cuiusque rei sunt in ipsa rei natura fixi: quapropter magis errantes ineptiunt, aut delirant. Quae omnia nisi ex animo respuis, longeque reiicis, dum de Diis indiguas opinio-

65. *Tota regione*) Alii, *caeca ratione.*

67. 68. *Longeque remittis, Diis indigna putando*) Alii, *longeque remutas* vel *remittis Diis indigna putare.* Ego vero, *longeque remittis, Diis indigna putando*; neque ea qua alii interpretatione usus sum. Heinsius autem, *putata.*

Diis indigna putando, alienaque pacis eorum,
Delibata Deûm per te tibi numina sancta
Saepe aderunt; non quod violari summa Deûm vis
Possit, ut ex ira poenas petere imbibat acreis:
Sed quia tute tibi placida cum pace quietos
Constitues magnos irarum volvere fluctus :
Nec delubra Deûm placido cum pectore adibis:
Nec, de corpore quae sancto simulacra feruntur,
In menteis hominum divinae nuntia formae,
Suscipere haec animi tranquilla pace valebis:
Inde videre licet, qualis iam vita sequatur.
Quam quidem ut a nobis ratio verissima longe
Reiiciat, quanquam sunt a me multa profata,
Multa tamen restant, et sunt ornanda politis
Versibus, et ratio caeli, speciesque tenenda.

nes, et aeternae illorum tranquillitati parum convenientes foveas, numina Deorum sancta per te delibata saepe aderunt tibi; non quod summa Deorum potestas ita violari possit, ut irascatur, poenasque infligere gauderet, sed quia tute credes illos qui summa animi tranquillitate semper fruuntur, magnos irarum fluctus volvere. Nec cum pectore perturbatione omni metuque vacuo adibis Deorum templa, neque poteris animo imperturbato suscipere ista simulacra quae de sancto Deorum corpore feruntur in hominum mentes, illisque Deorum formam ostendunt; inde concipere licet quam misera, quam perturbata sequatur vita. Quam quidem vitam ut ratio verissima a nobis longe repellat, quanquam multa iamiam docui, multa tamen restant, et politis carminibus

69. *Delibata*) An *delibrata* legi debeat certent Lambinus et Gifanius, dum neutra vox ferri potest. Lege autem *deirata*, valde irata, istamque emendationem illi qui sequuntur versus confirmant.

74. *Nec delubra Deûm*) Ista enim erat vanissima Epicuri opinio, providentem et omnia curantem Deum terribilem fore et horrendum; ita ut numquam Dei imago in mentem veneril, quin metus, timor, anxietas sequatur.

79. *Ratio verissima*) Epicuri doctrina, quae rationi consentanea est, et veras rerum causas explicat.

80. *Profata*) Alii, *Profecta*.

82. *Ratio coeli, speciesque*) Vt saepe alibi, *Naturae species, ratioque*. Alii aliam sequuntur lectionem, nempe, *ratio superûm coelique*: Supera autem, Meteora. Et e libro primo confirmant, *Quapropter bene cum superis de rebus habenda Nobis est ratio....*

Sunt tempestates, et fulmina clara canenda,
Quid faciant, et qua de causa quaeque ferantur:
Ne trepides caeli divisis partibus amens,
Vnde volans ignis pervenerit, aut in utram se
Verterit hinc partem; quo pacto per loca septa
Insinuârit, et hinc dominatus ut extulerit se:
Quorum operum causas nulla ratione videre
Possunt, ac fieri divino nûmine rentur.
  Tu mihi supremae praescripta ad candida calcis
Currenti spatium praemonstra callida musa,
Calliope, requies hominum, Divûmque voluptas:
Te duce ut insignem capiam cum laude coronam.
  Principio, tonitru quatiuntur caerula caeli

ornanda sunt, et coeli phoenomena explicanda. Tempestates, et coruscantia fulmina sunt canenda, et docendum quae sit illorum vis, et quae sit motus in hanc vel illam mundi regionem causa: ne forson trepides divisis coeli partibus, superstitiose inquirens e qua coeli regione erupit ignis, in quam tendit, quo pacto parietes in loca undique clausa penetrat, et facta clade exit. Quorum phaenomenon causas ignorantes homines omnia divino numini attribuunt. O Calliope, musa carminum artifex, hominum Deorumque deliciae, me dirige, viamque ostende mihi od designatom metam properanti, ut te duce coronom capiam insigni cum laude. Primum, coeruleum coelum concutitur tonitru, ideo

84. *Qua de causa quaeque*) Alii, *Qua de causa cunque.*

85. *Coeli divisis partibus*) Hoc pertinet ad Etruscorum disciplinam, de qua Cicero in 2 lib. de Divinat. *Coelum in xvi partes diviserunt Etrusci; facile id quidem fuit quatuor quos nos habemus duplicare, post idem iterum facere, ut ex eo dicerent fulmen qua ex parte venisset.*

94. *Praescripto ad candida calcis*) Seneca, Epist. 49 docet eam quam nunc in circo *metam* dicunt Latini, *calcem* antiquos appellasse, quia viz. finis curriculi saepe *calce* notaretur. Hinc vero licet colligere Lucretium nunquam plures quam sex libros fuisse meditatum, iam enim properat *ad praescripto candida supremae calcis.*

95. *Principio, tonitru*, etc.) De meteoris disputaturus a tonitru incipit, quod varie explicat: et primum quidem v. 42 fit iste sonus cum nubes adversis ventis impulsae colliduntur; haec fuit Stoicorum, Democriti, aliorum opinio, et si hodiernos philosophos audiamus, est veritati proxima: siquis vero obiiciat nubes raras esse, ideoque ad tantum sonitum edendum maxime inidoneas; dicendum, quod licet lapidum aut ligni densitatem non aequant, tamen non adeo rarae sunt, quin nives et grandinem cohiberent.

Propterea quia concurrunt sublime volantes
Aetheriae nubes contra pugnantibu' ventis:
Nec fit enim sonitus caeli de parte serena,
Verum ubicunque magis denso sunt agmine nubes,
Tam magis hinc magno fremitus fit murmure saepe.
 Praeterea, neque tam condenso corpore nubes
Esse queunt, quam sunt lapides, ac tigna; neque autem
Tam tenues, quam sunt nebulae, fumique volantes:
Nam aut cadere abrupto deberent pondere pressae,
Vt lapides; aut, ut fumus, constare nequirent,
Nec cohibere niveis gelidas, et grandinis imbreis.
 Dant etiam sonitum patuli super aequora mundi,
Carbasus ut quondam magnis intenta theatris
Dat crepitum malos inter iactata, trabeisque;
Interdum perscissa furit petulantibus euris,

quod aetheriae nubes per altum volitantes adversis ventis impulsae concurrunt; uam de serena regione coeli nunquam fit sonitus, verum in quacunque parte coeli plures et densiores nubes sunt, ab ea parte maior plerumque fit et terribilior sonitus. Praeterea, nubes non possunt constare corpore tam denso quam lapides, ac trabes, neque tam raro quam nebulae levesque vapores; nam vel gravi suo pondere depressae deciderent, ut lapides, vel ut fumus, subito dispergerentur, nec continere valerent frigidas nives, imbresque grandinis. Nubes etiam sonum edunt per lata coeli spatia, ut velum super magna theatra extensum inter malos et trabes iactatum sonum edit; interdum vi venti disruptum sonum

98. *Coeli de parte serena*) Id enim negabant Epicurei, ideoque Horatius, insanientem istam sapientiam relicturus haec habet, lib. 1. Od. 34. ...*Namque Diespiter Igni corusco nubila dividens Plerumque*, per purum *tonantes Egit equos, volucremque currum*, etc.

103. *Tam tenues*) Leg. *tam tenui*: ut v. 101 *tam condenso*.

104. *Nam aut cadere abrupto*) Revocanda est vulgata lectio, *Nam cadere aut bruto*. Bruto id est *gravi*, unde et Horat. *Quo bruta tellus et vaga flumina*: et apud Donatum, *corpus brutum*, quod magno molimine movetur.

107. *Dant etiam sonitum*, etc.) V. 8 alia tonitrus explicatio, una enim nubes vento agitata, aliquando vento perscissa sonum edit; nec displicebit haec explicatio, si sonitum quem vela latis theatris intenta, quem chartae diruptae, aut suspensae vestes vento agitatae dant, cum tonitru compares.

109. *Malos inter*) Nam ob loci nimiam amplitudinem traiectis malis vela intendebantur. *Carbasina autem vela primus in theatrum duxisse traditur Lentulus Spinter Apollinaribus*

Et fragileis sonitus chartarum commeditatur:
Id quoque enim genus in tonitru cognoscere possis,
Aut ubi suspensam vestem, chartasve volanteis
Verberibus venti versant, planguntque per auras.
Fit quoque enim interdum, ut non tam concurrere
Frontibus adversis possint, quam de latere ire (nubes
Diverso motu radentes corpori' tractum:
Aridus unde aureis terget sonus ille, diuque
Ducitur, exierit donec regionibus arctis.
Hoc etiam pacto tonitru concussa videntur
Omnia saepe gravi tremere, et divolsa repente
Maxima dissiluisse capacis moenia mundi,
Cum subito validi venti conlecta procella
Nubibus intorsit sese, conclusaque ibidem
Turbine versanti magis ac magis undique nubem

edit, et imitatur fractarum chartarum crepitantes sonitus. Observare etiam potes talem esse tonitrus sonum qualem vestes suspensae aut chartae volantes edunt, cum a vento versantur, et per auras agitantur. Interdum quoque fit, ut nubes non tam frontibus adversis concurrant, quam de laterè ferantur, diversoque motu totum corporis tractum mutuo radant, unde oritur aridus ille sonus, diuque continuatur, donec tandem e locis augustis evasit. Hanc quoque ob causam omnia vehementi tonitru concussa tremere, et maxima capacis mundi moenia (coeli) subito divulsa videntur dissilire, nempe cum subita validus ventus sese nubibus involvit, ibique conclusus circumvolvitur, eoque turbine excavat nu-

ludis: Plinius, lib. 19. cap. 1. Vid. lib. 4. v. 74.

115. *Fit quoque enim interdum*) Aliquando tonitrus murmur est stridori simile, id vero fit cum nubes nubis alterius latus radit; inde enim oritur iste stridor, quem v. 118 vocat *aridum sonum* v. 5.

117. *Corpori' tractum*) *Corporis tactum*, id est *corpus*, Gifanius; ridicule. *Corporis* autem *tractum* nihil elegantius; nam nubes diverso motu de latere euntes totum corporis tractum, ab altera usque ad alteram extremitatem, radunt.

119. *Exierit*) Mallem *exierunt*. Nubes viz.

120. *Hoc etiam pacto*, etc.) V. 11. Ventus in nube inclusus furit, inde murmur; tandem facto impetu erumpit, inde horrendus ille fragor: qua ratione Plinius declaravit, *posse spiritum nube cohibitum tonare, natura strangulante sonitum dum rixetur, edito fragore dum erumpat, ut in membrana spiritu intenta.* Si ridere libet, vid. Aristophanis nubes, act. 1. sc. 4.

124. *Intorsit sese*) Alii, *infercit se*.

Cogit, uti fiat spisso cava corpore circum.
Post ubi commovit vis eius, et impetus acer,
Tum perterricrepo sonitu dat missa fragorem:
Nec mirum; cum plena animae vesicula parva
Saepe ita dat pariter sonitum displosa repente.
Est etiam ratio, cum venti nubila perflant,
Cur sonitus faciant: etenim ramosa videmus
Nubila saepe modis multis, atque aspera ferri:
Scilicet ut crebram sylvam cum flamina Cauri
Perflant, dant sonitum frondes, ramique fragorem.
Fit quoque, ut interdum validi vis incita venti
Perscindat nubem perfringens impete recto:
Nam quid possit ibi flatus, manifesta docet res;
Hic, ubi lenior est, in terra cum tamen alta
Arbusta evolvens radicibus haurit ab imis.
Sunt etiam fluctus per nubila, qui quasi murmur

bem, et condensat illius latera: deinde ubi omnes simul collegit vires, exitumque quaerit, tum horrendo cum fragore erumpit. Neque hoc quidem admirabile, cum parva vesica spiritu inflata, si repente dirumpatur, haud absimilem edit sonum. Potest etiam fieri ut venti, cum perflant nubes, faciant sonitus; nubes enim ramosas asperasque in coelis saepissime videmus; nimirum, ut cum venti densam sylvam perflant, frondes dant sonitum, et fragorem rami. Aliquando etiam potest fieri, ut vehementis venti vis perscindant nubem, illam recto impetu perrumpens; quantum enim in coelis vis venti valeat manifestum est, cum in terra, licet hic lenior sit, magnus evertit arbores, illasque haurit ab imis radicibus. Denique per nubes sunt fluctus, qui graviter infringendo

127. *Commovit*) Melius quam *contumuit.*

131. *Est etiam ratio*, etc.) Nubes quasdam videmus quae arborum ramosarum instar habent partes eminentes, et huc illuc proiectas; has si venti perflare concipiantur, tonitru sequetur; quippe cum venti densas sylvas perflent, rami ab illo agitati fragorem edunt v. 5.

132. *Ramosa*) Alibi hamata semina dixit *ramosa*, eadem significatione.

134. *Flamina Cauri*) Caurus nempe ventus ab occasu aestivo spirans.

136. *Fit quoque, ut interdum*, etc.) Nubes etiam rumpi potest, cum ventus ex adverso in illam impingitur, atque inde tonitru, v. 5. Ventos autem posse nubes perrumpere nemo dubitabit, qui vidit eversas arbores et radicitus evulsas.

141. *Sunt etiam fluctus*, etc.) Si haec omnia displiceant, tandem concipias aërem tanquam vastum mare, in quo nubila sint fluctus; illa de-

Dant infringendo graviter: quod item fit in altis
Fluminibus, magnoque mari, cum frangitur aestu.
Fit quoque, ubi e nube in nubem vis incidit ardens
Fulminis; haec multo si forte humore recepit
Ignem, continuo ut magno clamore trucidet:
Vt calidis candens ferrum e fornacibus olim
Stridit, ubi in gelidum propere demersimus imbrem.
Aridior porro si nubes accipit ignem,
Vritur ingenti sonitu succensa repente:
Lauricomos ut si per monteis flamma vagetur,
Turbine ventorum comburens impete magno;
Nec res ulla magis, quam Phoebi delfica laurus
Terribili sonitu flamma crepitante crematur.

quasi murmur edunt, cuiusmodi licet observare in altis fluminibus, vastoque mari, cum aestu frangitur. Fit quoque ut ignitum fulmen e nube excussum in nubem incidat; haec autem nubes si multo humore abundans istum ignem recepit, protinus extinguit, atque inde oritur ingens fragor, ut cum ferrum e calidis fornacibus candens subito in frigidam aquam demergimus, stridor oritur. Deinde si nubes paulo aridior flammam concipit, continuo ex omni parte incensa ingenti cum sonitu crematur. Vt si vehemens flamma per colles lauro consitos ventorum turbine feratur, et magno impetu omnia devastet; neque res ulla magis, quam laurus Apollinis delphica, terribili sonitu crematur crepitante

mum collidas, et illum, quem in mari aestuoso sentis, in aëre senties fragorem, v. 3.

144 *Fit quoque, ubi,* etc.) Quidam philosophi docuerunt a stellis in madidam nubem decidentibus, et cum humore colluctantibus stridens tonitru oriri; loco stellarum, Lucretius v. 5 assumit ignem fulmineum, qui e nube arida excussus in nubem humidam tanquam ferrum candens demergatur.

146. *Vt magno clamore trucidet*) Magno cum stridore extinguat.

148. *Stridit*) Horat. lib. 2. Sat. 8. v. 77 .....*Tum in lecto quoque videres Stridere secreta divisos aure susurros.*

149. *Aridior porro*, etc.) Ne aliquam praetermittat causam tonitrûs, iam v. 6 nubem ipsam accendit, et quoniam laurus, aliaequa res accensae crepitant, idem etiam nubes posse contendit.

153. *Delphica laurus*) Laurus manifesto abdicat ignes crepitu; duo eius genera tradit Cato, Delphicam et Cypriam: Plinius, Hist. Nat. lib. 15. cap. 30. Apollini autem grata (vid. Plinium) quia spectatissima erat in Parnasso monte, et ut ait Hesiodi interpres ἐνεργεῖ πρός ἐνθουσιασμούς. Nota etiam est de Daphne fabula: Ovid. Met. lib. 1. v. 556. *Cui Deus, at coniux quoniam mea non potes esse, Arbor eris certe, dixit, mea; semper habebunt Te coma, Te ci-*

Denique saepe geli multus fragor, atque ruina
Grandinis, in magnis sonitum dat nubibus alte:
Ventus enim cum confercit, franguntur in arctum
Concreti montes nimborum, et grandine misti.
Fulgit item, nubes ignis cum semina multa
Excussere suo concursu, seu lapidem si
Percutiat lapis, aut ferrum, nam tum quoque lumen
Exsilit, et claras scintillas dissupat ignis.
Sed tonitrum fit uti post auribus accipiamus,
Fulgere quam cernant oculi, quia semper ad aureis
Tardius adveniunt, quam visum quae moveant res.
Id licet hinc etiam cognoscere, caedere siquem
Ancipiti videas ferro procul arboris auctum,
Ante fit ut cernas ictum, quam plaga per aureis
Det sonitum: sic fulgorem quoque cernimus ante
Quam tonitrum accipimus, pariter qui mittitur igni,

flamma. Denique saepe multum gelu grandoque decidens dat sonitum in magnis nubibus; nam cum ventus constipavit, et in loca angusta impulit, tum montes nimborum concreti, et misti grandine franguntur. Fulgurat vero, cum nubes concurrentes multa ignis semina suo conflictu excusserunt, ut cum silex, vel ferrum silicem percutiat, tum enim lux nascitur, ignisque lucidas scintillas dispergit. Fit vero ut tonitrum auribus accipiamus postquam fulgur oculis percepimus; quoniam res istae quae aures movent non tam celeri motu feruntur, quam quae oculos movent: hoc autem quod dico verum esse certus esse possis, si e longinquo videas aliquem arborem ferro ancipiti caedentem, nam ictum prius cernes quam ictus sonum audies, similiter fulgorem videmus ante-

tharae, Te nostrae, Laure, pharetrae.

155. *Denique saepe geli*, etc.) Deinde, cum tonat, multa glaciei fragmina, et grando decidunt, praecipue in partibus septemtrionalibus; ideo congelatarum nubium disruptioni fragor iste iure adscribatur, v. 4.

159. *Fulgit item*, etc.) Hactenus de tonitru, deinde de fulgure inquiritur, quod ex induratis nubibus inter se collisis exprimi potest, ut e ferro, silice, aut ligno, nam in nubibus non minus quam in istis rebus semina ignis latere putandum est.

163. *Sed tonitrum fit uti*, etc.) Si vero tonitru et fulgur ex eadem nubium collisione, cur cernitur fulgur antequam auditur tonitru? Nempe, v. 9 quia lux sono est velocior, imo omni experientia probatur speciem rei visibilis sono velocius transferri.

167. *Arboris auctum*) Arborem; alibi *corporis auctum* pro *corpore*.

E simili causa, et concursu natus eodem.
Hoc etiam pacto volucri loca lumine tingunt
Nubes, et tremulo tempestas impete fulgit;
Ventus ubi invasit nubem, et versatus ibidem
Fecit, ut ante, cavam, docui, spissescere nubem,
Mobilitate sua ferviscit; ut omnia motu
Percalefacta vides ardescere: plumbea vero
Glans etiam longo cursu volvenda liquescit.
Ergo fervidus hic nubem cum perscidit atram,
Dissupat ardoris quasi per vim expressa repente
Semina, quae faciunt nictantia fulgura flammae:
Inde sonus sequitur, qui tardius adlicit aureis,
Quam quae perveniunt oculos ad lumina nostros.
Scilicet hoc densis fit nubibus, et simul alte
Exstructis aliis alias super impete miro.
Nec tibi sit fraudi, quod nos inferne videmus

quam audimus tonitrum, qui simul cum igne mittitur, ex eadem nempe causa, et eodem nubium concursu ortus. Aliam fulguris causam iam subiungam, hoc enim pacto nubes volucri lumine tingunt loca, tremuloque impetu tempestas fulgit (fit fulgur quod celeri et tremulo motu fertur), cum ventus sese in nubem insinuavit, et in illa circumrotatus fecit cavam nubem, ut modo docui, spissescere, illo pernici motu calorem concipit; omnia enim motu percalefacta ardescunt, globulusque plumbeus dum longo cursu fertur liquefit. Cum vero fervidus hic ventus nubem densam perruperit, dispergit flammae semina, quae fulgur faciunt, tanquam vi subita expressa. Inde sequitur sonus, qui tardius ad aures venit quam lumen oculos attingit. Scilicet hoc densis fit in nubibus, quae aliae super alias mira vi et denso agmine coacervantur. Ne vero huic rationi diffidas,

172. *Hoc etiam pacto*, etc.) Quod si tonitru fiat vento nubes perrumpente, fulgur quoque fit ab eodem vento pernici motu, dum inter nubes rotatur, accenso, v. 14. Hos versus Gassendus, et qui illum sequuntur, perperam interpretati sunt.

177, 178. *Plumbea vero glans*, etc.) Id non magis verum quam quod de sagitta Acestae in 5 scripsit Virgilius, quae exarsit, et in ventos abiit.

182. *Adlicit*) Alii *attigit*, sed eadem est significatio. Alii, *adficit*, et Palmerius, *adligit*. Pro *nictantia* in praecedenti versu, quidam, *minitantia*.

185. *Impete miro*) Id quidem ferri potest; at melius *agmine*.

186. *Nec tibi sit fraude*, etc.) V. 47. Scrupulus propter nubes visas non ut latas, ita profundas, ideoque non istis fornacibus, et speluncis, quas

Quam sint lata magis, quam sursum exstructa quid ex-
Contemplator enim cum montibus adsimilata (tent;
Nubila portabunt venti transversa per auras;
Aut ubi per magnos monteis cumulata videbis
Insuper esse aliis alia, atque urgere superna
In statione locata sepultis undique ventis:
Tum poteris magnas moleis cognoscere eorum,
Speluncasque velut saxis pendentibu' structas
Cernere, quas venti cum, tempestate coörta,
Complerunt, magno indignantur murmure clausi
Nubibus, in caveisque ferarum more minantur:
Nunc hinc, nunc illinc fremitus per nubila mittunt;
Quaerentesque viam circumversantur, et ignis
Semina convolvunt e nubibus; atque ita cogunt
Multa, rotantque cavis flammam fornacibus intus,
Donec divolsa fulserunt nube corusci.
Hac etiam fit uti de causa mobilis ille

quod nos in terris collocati videmus nubes potius latas esse, quam altas, et alias super alias coacervatas; observa enim cum venti per aëra nubes transversas agunt montibus similes; aut cum videas circum magnos montes alias super alias coacervatas, et superiores, licet nullo vento impellantur, inferiores deorsum premere: tum enim cognoscere poteris nubes esse altas, et videre speluncas in illis velut saxis pendentibus structas, quas speluncas cum validi venti impleverint, nubibus inclusi magno murmure indignantur, et ut ferae in caveis fremunt. Nunc ex hac, nunc ex illa parte murmura emittunt, et viam quaerentes circumversantur, multa ignis semina e nubibus corradunt, in unum congregant, versantque flammam in cavis nubium fornacibus, donec tandem dirupta nube erumpunt multo fulgore coruscantes. Potest etiam fieri, ut mobilis ille color aureus liqui-

fingit, extructas. Hunc eximit; et quaedam subiungit de vento inter nubes fremente, et tandem cum fulgure erumpente.

494. *Saxis pendentibu'*) In speluncis enim saxa videntur pendere, *pendentia tecta* Virgilius, et passim poëtae.

496. *Magno indignantur murmure*) De ventis, Virg. *Illi indignantes magno cum murmure montis Circum claustra fremunt*...

200. *E nubibus*) Leg. *in nubibus*, id enim tota postulat sententia.

203. *Hac etiam fit uti*, etc.) Non tantum ignis in nubibus circumrotatus accendi potest, sed ipsae nubes multa ignis corpuscula sive a sole, ut docuit Empedocles, sive aliunde accepta continent; id enim splendidus

Devolet in terram liquidi color aureus ignis,
Semina quod nubeis ipsas permulta necesse 'st
Ignis habere; etenim cum sunt humore sine ullo,
Flammeus est plerumque colos et splendidus ollis:
Quippe etenim Solis de lumine multa necesse 'st
Concipere, ut merito rubeant, igneisque profundant.
Hasce igitur cum ventus agens contrusit in unum
Compressitque locum cogens, expressa profundunt
Semina, quae faciunt flammae fulgere colores.
  Fulgit item, cum rarescunt quoque nubila caeli.
Nam cum ventus eas leviter diducit eunteis,
Dissolvitque, cadant ingratis illa necesse 'st
Semina, quae faciunt fulgorem: tum sine tetro
Terrore, et sonitu fulgit, nulloque tumultu.
  Quod superest, quali natura praedita constent

di ignis (ut velox ille, purus, fulgidusque iguis qui fulgur dicitur) in terram devolet hanc ob causam, uempe quia necesse est nubes ipsas multa semina ignis continere; uamque nubes quae aquam nullam continent, splendidi plerumque flammeique coloris sunt; quippe necesse est illas recipere multa ignis corpuscula a sole, et hanc ob causam merito ruber illis color, et iguem possunt emittere; cum autem ventus in unum locum contrusit huiusmodi nubes, easque cogens compressit, tum illa corpuscula exprimuntur quae faciunt fulgur. Fulgur denique fit, cum nubes coeli rarescunt; nam cum ventus nubium volitantium partes leviter diducit, easque distrahit, tum necesse est ut ista semina ignis quae fulgur faciant (diductis viz. a quibus continebantur nubibus) deciderent; tum autem fit fulgur sine horrendo tonitru. Proinde, quali natura praedita

et flammeus color quarundam nubium demonstrat; ista autem corpuscula a vento, compellente et comprimente nubes, expressa fulgur efficiunt, v. 11.

213. *Fulgit item*, etc.) Modo dixit semina ignis, quae in nubibus continentur, vi et impetu venti exprimi; iam v. 5 licet non exprimantur, tamen diductis et distractis nubium partibus decidant necesse est, atque inde lene illud et mite fulgur, quod lumine oculos perstringit, nullo autem tonitru percellit aures.

215. *Ingratis*) Velit nolit, nam diductis nubibus necesse est inclusas ignis scintillas erumpere.

218. *Quod superest, quali*, etc.) Cum fulmen urat res tactas, cum domos incendat, etc. neminem videas qui eius naturam igneam esse diffiteatur. Quod autem parietes penetrat, quod aurum, aes, reliqua metalla liquefacit, quod vase integro exhaurit liquorem, vel facit ut effluat, id quidem pernici motui, et subtilitati illius ignis attribuendum.

Fulmina, declarant ictus, et inusta vapore
Signa, notaeque graveis halantes sulfuris auras:
Ignis enim sunt haec, non venti signa, neque imbris.
Praeterea, per se accendunt quoque tecta domorum,
Et celeri flamma dominantur in aedibus ipsis.
Hunc tibi subtilem cum primis ignibus ignem
Constituit natura minutis, mobilibusque
Corporibus, cui nil omnino obsistere possit:
Transit enim valide fulmen per septa domorum,
Clamor uti, ac voces; transit per saxa, per aera;
Et liquidum puncto facit aes in tempore, et aurum.
Curat item ut vasis integris vina repente
Diffugiant; quia nimirum facile omnia circum
Conlaxat, rareque facit lateramina vasis,
Adveniens calor eius ut insinuatur in ipsum; et
Mobiliter solvens differt primordia vini:
Quod solis vapor aetatem non posse videtur

sunt fulmina demonstrant illorum ictus, signa quae relinquunt perusta flamma, et notae tetros sulphuris odores emittentes. Haec enim sunt indicia ignis, non aëris, neque aquae. Praeterea, fulmina per se incendunt domos, celerique flamma in ipsis aedibus dominantur: hunc autem subtilem ignem, e minutissimis ignibus, et seminibus maxime mobilibus composuit Natura, cui igni nihil omnino potest obsistere; fulmen enim magno cum impetu transit per parietes domorum, ut clamor et voces, per saxa etiam, et per aera transit, et momento temporis aurum et aes liquefacit: facit etiam, ut vase non dirupto vinum defluat subito, et dilabatur, nimirum, quia ignis eius se in vas insinuans partes lateritii vasis diducit, novosque in illis meatus aperit, et ipsum corpus vini dissolvens illius semina dispergit: quod calor solis non po-

219. *Inusta vapore*, etc.) Res tactae fulmine ustae videntur, et illis odor sulphureus.

222. *Per se*) Melius quam *saepe*.

228. *Clamor uti, ac voces*) Alii, *clamor uti vocis*. Sed totus hic versus abesse potest.

232. *Lateramina vasis*) Dolia enim vinaria lateritii operis erant, Horatio, *testae*: et ex latere *lateramen*, ut ex ferro *ferramen*, ex aere *aeramen*, etc.

235. *Aetatem*) Terentius, Eun. Act. 4. Sc. 5. *iamdudum aetatem lites sunt inter eos factae maximae. Iamdudum aetatem* pro longinquo tempore. Lucilius, *Vt multos mensesque, diesque; non tamen aetatem*; Donatus.

Efficere: usqueadeo pollens fervore corusco,
Tanto mobilior vis, et dominantior haec est.
Nunc ea quo pacto gignantur, et impetc tanto
Fiant, ut possint ictu discludere turreis,
Disturbare domos, avellere tigna, trabeisque,
Et monumenta virûm demoliri, atque ciere,
Exanimare homines, pecudes prosternere passim:
Caetera de genere hoc qua vi facere omnia possint,
Expediam, neque te in promissis plura morabor.
Fulmina gignier e crassis, alteque putandum 'st
Nubibus extructis; nam caelo nulla sereno,
Nec leviter densis mittuntur nubibus unquam.
Nam dubio procul hoc fieri manifesta docet res,
Quod tunc per totum concrescunt aëra nubes
Vndique, uti tenebras omneis Acherunta reamur

terit efficere per multos annos; vis fulminis fervore corusco pollens tanto penetrantior et potentior est quam solis calor. Nunc quo pacto generatur fulmen, unde tanta sit illius vis, et impetus, ut ictu possit turres discutere, aedes disiicere, tigna et trabes avellere, hominum monumenta evertere, homines pecudesque exanimare et prosternere; qua denique vi alias istiusmodi strages edat, docebo, neque te in promissis diutius morabor. Iam vero credendum est fulmen gigni e crassis nubibus, et alte aliis super alias coacervatis; nulla enim fulmina e coelo sereno, aut e nubibus non valde spissis mittuntur. Hoc autem verum esse quotidiana docet experientia, quoniam tum nubes per totum aera ita densantur, ut putes omnes tenebras inferos reliquisse, et spatiosa coeli loca

236. *Pollens*) Recte Lambinus; et valeat Gifanii *tollens*, et aliorum *candens*, vel *cellens*, viz. excellens.

238. *Nunc ea quo pacto gignantur*, etc.) Cum ortum fulminis exquiras, observandum est nunquam sine nubibus densis fulminare; nisi enim spissae essent nubes, atque alte exstructae, non illa grandinis et imbris copia fulmen sequeretur. In istis igitur nubibus concipias ventum pernici motu circumrotatum isto motu calescentem, et multa ignis semina e nubibus istis exprimentem; tandem vel motu suo vel ab igneis istis particulis accensum ingenti cum fragore, et immani impetu erumpere; ista autem eruptione ita concutit et distrahit nubium partes, ut totae in grandinem abeant, vel in imbrem dissolvantur. Haec v. 55.

241. *Demoliri*) Alii, *commoliri*.

245, 246. *Alte — nubibus exstructis*) Tullius, *sepulchrum altius exstruere*. Horatius, Sat. 6. lib. 2. *Quae procul exstructis inerant hesterna canistris*.

250. *Vndique*, etc.) Vid. lib. 4. v 470.

Liquisse, et magnas caeli complesse cavernas:
Vsqueadeo tetra nimborum nocte coorta
Impendent atrae formidinis ora superne,
Cum commoliri tempestas fulmina coeptat.
  Praeterea, persaepe niger quoque per mare nimbus,
Vt picis e caelo demissum flumen, in undas
Sic cadit, et fertur tenebris procul, et trahit atram
Fulminibus gravidam tempestatem, atque procellis,
Ignibus, ac ventis cumprimis ipse repletus;
In terra quoque ut horrescant, ac tecta requirant.
Sic igitur supera nostrum caput esse putandum 'st
Tempestatem altam: neque enim caligine tanta
Obruerent terras, nisi inaedificata superne
Multa forent multis exemto nubila sole:
Nec tanto possent haec terras opprimere imbri,
Flumina abundare ut facerent, camposque natare
Si non exstructis foret alte nubibus aether.
  His igitur ventis, atque ignibus omnia plena

replevisse, tam atra et horrenda nox e coactis nubibus coorta impendet desuper et terret, cum nimbus procellosus incipit praeparare fulmina. Praeterea, saepe niger nimbus, ut nautae observant, tanquam picis flumen e coelo demissum, in mare tanto cum impetu descendit, ita tenebris horret, et trahit atram tempestatem fulminibus et procellis gravidam, ipse ignibus et ventis plenus, ut licet longe a nobis feratur, tamen nos in terra collocati terremur, et subimus domos; igitur credendum est nubes esse densas, alteque exstructas supra nostrum caput, neque enim tam atra caligine terras obruerent, nisi aliae super alias essent coacervatae, quae ab ulteriori progressu radios solis prohibere possint: neque tantis imbribus istae nubes terras valerent opprimere, ut flumina ripas superare, camposque inundare facerent, si non essent in coelo altae, et aliae super alias exstructae. Omnes nubium cavernae sunt his ventis

257. *Sic cadit, et fertur tenebris procul*) Fateor, neque me illius pudet, non intelligo, quid hoc sit negotii, *nimbus fertur tenebris procul*: lego autem, *et fertur terris procul*; Faber. Ego autem videor intellexisse, nempe, *fertur valde tenebrosus per mare, procul ab iis qui in terra collocati horrescunt.*

265. *Nec tanto possent haec terras opprimere imbri*) Haec viz. nubila, ut enim obruunt terram caligine, ita imbre opprimunt: nec video cur huic lectioni praeferatur alia, *Nec tanti possent venientes opprimere imbres.*

Sunt; ideo passim fremitus, et fulgura fiunt:
Quippe etenim supera docui, permulta vaporis
Semina habere cavas nubeis; et multa necesse 'st
Concipere ex solis radiis, ardoreque eorum.
Hic ubi ventus eas idem qui cogit in unum
Forte locum quemvis, expressit multa vaporis
Semina, seque simul cum eo commiscuit igni;
Insinuatus ibi vortex versatur in alto,
Et calidis acuit fulmen fornacibus intus:
Nam duplici ratione accenditur, ipse sua nam
Mobilitate calescit, et e contagibus ignis.
Inde ubi percaluit vis venti, vel gravis ignis
Impetus incessit; maturum tum quasi fulmen
Perscindit subito nubem, ferturque coruscis
Omnia luminibus lustrans loca percitus ardor:
Quem gravis insequitur sonitus, displosa repente
Opprimere ut caeli videantur templa superne.
Inde tremor terras graviter pertentat, et altum

atque ignibus plenae, idcirco ubique et frequenter tonitru et fulgur: supra enim demonstravi cavas nubes continere multa ignis corpuscula, multa etiam necesse est ut accipiant a solis radiis; cum autem idem forte ventus, qui illas nubes in unum quemvis locum compulit, multa ignis semina expressit, et se cum isto igni commiscuit, tum rapida tempestas cavernis nubis inclusa circumrotatur, et in calidis intus fornacibus fabricatur, parat, acuit, et excudit fulmen. Ventus vero iste duplici ratione accenditur, nam vel suo pernici motu flammam concipit, vel ab igneis, quae sunt in nube, seminibus accenditur; inde cum ventus ipse flammam conceperit, aut cum ab alio igne accenditur, tum fulmen quasi maturum subito perrumpit nubem, et impetuosus ignis evolat coruscis luminibus loca omnia perlustrans: hunc ignem ingens fragor insequitur, ut fornices coeli subito impetu dirupti in terras casuri videantur, suoque casu omnes mortales oppressuri. Inde totam terram pervadit tremor,

276. *In alto*) In cavis viz. et profundis nubium speluncis.

278. *Ipse sua nam*) Alii, *ipse suapte*, melius forsan, non enim placet vocis istius *nam* repetitae sonus.

279. *Contagibus*) *Contages* alibi Lucretius, viz. lib. 3. v. 472. 735. 741. id est, contactu.

286. *Pertentat*) Saepe Virgilius, *Nonne vides ut tota tremor* pertentet *equorum Corpora? Ac dum prima lues udo sublapsa veneno* Pertentat *sensus*, etc.

Murmura percurrunt caelum; nam tota fere tum
Tempestas concussa tremit, fremitusque moventur:
Quo de concussu sequitur gravis imber, et uber,
Omnis uti videatur in imbrem vertier aether
Atque ita praecipitans ad diluviem revocare.
Tantus discidio nubis, ventique procella,
Mittitur ardenti sonitus cum provolat ictu.
Est etiam cum vis extrinsecus incita venti
Incidit in validam maturo fulmine nubem;
Quam cum perscidit, extemplo cadit igneus ille
Vortex, quod patrio vocitamus nomine Fulmen:
Hoc fit idem in parteis alias, quocunque tulit vis.

altum coelum murmura percurrunt, tum enim tota fere tempestas (nubes plena tempestatis) concussa tremit, et murmura oriuntur: qua de concussione sequitur gravis et copiosa pluvia, ita ut totus aether in pluviam resolvi videatur, praecepsque cadens diluvium minari. Tam ingens et horrendus fragor una cum fulmine emittitur e nube a vento incluso perrupta. Fieri etiam potest, ut vehemens ventus extrinsecus incidat in nubem densam, in qua fulmen est iam formatum et perfectum, quam nubem cum ventus ille perruperit, statim cadit igneus ille vortex, quod nos Latini fulmen *dicimus. Fulmen autem in hanc vel in illam partem erumpit prout impetus determinat: aliquando etiam fit,*

291. *Atque ita praecipitans*) Mendum in hoc versu esse arbitror, neque tu, lector, aliorsum ibis, si mecum otiose et placide seriem verborum ipsorum attenderis (*aër videtur in imbrem verti, et ad diluviem revocare*). Nihil sentis? poteras tamen: Quid enim? ille aër quos, quas revocare videtur? Ecquid dubitas quin vox aliqua exciderit quae in quarto casu esset? Deinde, ad quam diluviem? Ogygiamne, an Deucalioneam? Quamobrem a me non est ut impetretur, quin pro *atque ita praecipitans* legi oporteat, *atque ita Pyrrhae nos.* Horat. lib. 1. Od. 2. *Terruit urbem, Terruit gentes, grave ne rediret* Saeculum Pyrrhae *nova monstra questae*; Faber. Ingeniose quidem, at tota haec critica pendet e scrupulosa nimis vocis istius *revocare* acceptione; cui non favet ipse Lucretius: vid. lib. 5. v. 256: *Pars etiam glebarum ad* diluviem revocatur *Imbribus.*

293. *Provolat*) Alii, *pervolat.*

291. *Est etiam cum vis*, etc.) Si ventus inclusus nubem perrumpere non valeat, a vento extriusecus impingente adiuvari possit, quocunque autem modo dirumpatur nubes, maturum fulmen excidat necesse est v. 5.

296, 297. *Igneus vortex*) Vortex e nube effugiens sine igne *Typhon* vocatur, non *fulmen.* Plinius, lib. 2. cap. 48.

Fit quoque ut interdum venti vis missa sine igni,
Ignescat tamen in spatio, longoque meatu,
Dum venit, amittens in cursu corpora quaedam
Grandia, quae nequeunt pariter penetrare per auras;
Atque alia ex ipso conradens aëre portat
Parvula quae faciunt ignem commista volando:
Non alia longe ratione, ac plumbea saepe
Fervida fit glans in cursu, cum multa rigoris
Corpora dimittens ignem concepit in auris.
Fit quoque, ut ipsius plagae vis excitet ignem,
Frigida cum venti pepulit vis missa sine igni:
Nimirum quia cum vehementi perculit ictu,
Confluere ex ipso possunt elementa vaporis,
Et simul ex illa, quae tum res excipit ictum,
Vt lapidem ferro cum caedimus, evolat ignis;

ut ventus sine igne erumpens in longo cursu dum ad terras tendit, ignescat, amittens quaedam grandia corpora, quae simul aera penetrare nequeunt, alia vero minuta ex ipso aëre corradens secum portat, quae minuta corpuscula (dum per aërem simul cum vento feruntur) ignem concipiunt, et ventum ipsum accendunt: pari fere modo ac glans in cursu fit fervida, cum rigida multa frigidaque corpuscula dimittens ignem in aëre concepit. Fit quoque ut ipsius ictus impetus ignem excitaret, cum vehemens ventus, frigidus licet et sine igne erumpens, rem aliquam percusserit; nimirum, quia cum ictu vehementi percutit, semina ignis confluere possunt ex ipso vento, et simul ex illa re quae tum percutitur: ut cum silicem ferro percutimus ignis exilit, et licet ferrum sit

299. *Fit quoque ut interdum*, etc.) Duos alios modos quibus fulmen paretur, subiungit Lucretius, quorum prior v. 9 continetur. Quippe ventus sine igne e nubibus erumpens longo cursu et pernici motu incalescere possit et accendi; neque illud incredibile, cum globulus v. g. plumbeus e tormento emissus liquefiat: hoc quidem non adeo verum est, sed multas res motu pernici accendi neminem videas qui diffiteatur.

306, 307. *Multa rigoris corpora*) Multa frigida corpora: infra v. 367. et lib. 5. v. 639. 745.

308. *Fit quoque, ut ipsius*, etc.) Posterior v. 44. ventus in rem aliquam impingat, ad ictum tam ex vento quam ex re perculsa semina ignis confluant; inde ventus accenditur, et fit fulmen: talem autem seminum ignis confluxum fieri posse demonstrat ferri et silicis conflictus: neque quis obiiciat ventum esse frigidum (illud autem minime concedendum, cum motu tam pernici feratur), ferri enim natura non minus frigida, at e ferro percusso ignes evolant.

Nec quod frigida vis sit ferri, hoc secius illa
Semina concurrunt calidi fulgoris ad ictum:
Sic igitur quoque res accendi fulmine debet,
Opportuna fuit si forte, et idonea flammis.
Nec temere omnino plane vis frigida venti
Esse potest, ex quo tanta vi immissa superne 'st:
Quin prius in cursu si non accenditur igni,
At tepefacta tamen veniat commista calore.
Mobilitas autem fit fulminis, et gravis ictus,
Et celeri fermo pergunt sic fulmina lapsu:
Nubibus ipsa quod omnino prius incita se vis
Conligit, et magnum conamen sumit eundi:
Inde, ubi non potuit nubes capere impetis auctum,
Exprimitur vis, atque ideo volat impete miro,
Vt validis quae de tormentis missa feruntur.
Adde quod e parvis, ac laevibus est elementis:
Nec facile 'st tali naturae obsistere quicquam;

corpus frigidum, nihilominus semina ignis ad ictum confluant; sic igitur res a fulmine tacta, si apta et idonea flammis fuerit, ab illo accendi debet: quin vix fieri potest ut ventus plane foret et omnino frigidus, cum tanto impetu e nubibus emittitur: sed si in cursu non accendatur, et inflammetur, tepefactus saltem et calidus ad terras veniat. Ideo autem mobilitas fulminis tanta est, et tam gravis illius ictus, tam pernici motu decidit, quoniam intra nubem ventus sese colligit, et intendit vires ut violentius erumpat; tum demum cum nubes adauctum impetum cohibere non valeat, exprimitur, et hanc ob causam miranda vi et pernicitate fertur, ut saxa aut tela e validis tormentis iaculata. Adde, quod fulmen constat e parvis et laevibus seminibus,

322. *Mobilitas autem fit fulminis, etc.*) Pernicitas et vehementissimus ictus fulminis e supra positis facile explicari poteat; nam ventus nubibus inclusus fremit et fervet, omnia nubis latera pertentat, exitumque quaerit, ideoque cum perruperit magno cum impetu evolet necesse est v. 7. Adde quod e minutis et laevibus seminibus constat, ideoque per inanes meatus aëris transit v. 5. His adiunge illius gravitatem, eamque ictu maxime adauctam v. 5. Demum v. 8. adde quod e longinquo cadit, ideoque plures celeritatis gradus momento quolibet acquirit, forsan etiam ab ipso aëre adiuvatur; et quid mirum si corpus grave magna cum vi erumpens, et ab aliis corporibus protrusum magna celeritate cadat, et graviter parcellat omnia?

325. *Conligit, et magnum conamen*

Inter enim fugit, ac penetrat per rara viarum.
Non igitur multis offensibus in remorando
Haesitat: hanc ob rem celeri volat impete labens.
Deinde, quod omnino natura pondera deorsum
Omnia nituntur: cum plaga sit addita vero,
Mobilitas duplicatur, et impetus ille gravescit:
Vt vehementius, et citius, quaecunque morantur.
Obvia, discutiat plagis, itinerque sequatur.
Denique, quod longo venit impete, sumere debet
Mobilitatem, etiam atque etiam quae crescit eundo,
Et validas auget vireis, et roborat ictum:
Nam facit, ut, quae sint illius semina cunque,
E regione locum quasi in unum cuncta ferantur,
Omnia coniiciens in eum volventia cursum.
Forsan et ex ipso veniens trahat aere quaedam
Corpora, quae plagis intendunt mobilitatem.
Incolumeisque venit per res, atque integra transit

et rei ex iis compositae quicquam non facile obsistit, nam penetrat, et fertur per inanes meatus rerum; igitur non in multas res quae ipsum remorari queant offendit, et hanc ob causam tam celer est illius motus. Deinde quod omnia gravia deorsum Natura tendunt, ubi vero corpus aliquod grave protruditur, duplicatur eius celeritas, et impetus illius maior fit, ita ut potentius et celerius quaecunque obvia morantur ictu discutiat, et quo primum dirigebatur eo pergat. Deinde quodcunque e longinquo cum impetu emittitur, debet sumere mobilitatem, quae semper eundo intenditur, quae validas vires auget, et ictam illius reddit potentiorem; nam facit ut omnia illius semina in unum quasi locum directo ferantur, omnia semina volubilia, et quae illius motum promovere possunt, in eundem cursum coniiciens (eodem dirigens). Forsan etiam dum volat trahat ex ipso aëre quaedam corpora, quae ictibus suis illius celeritatem augeant. Denique fulmineus ille ignis volat per res illaesas, et

sumit eundi) Metaph. ab iis sumpta, qui collectis viribus et spiritu sese ad cursuram parant; *Faber*.

342. *Nam facit*, etc.) Longus ille vis. impetus: nam fulminis semina, ut aliarum rerum corpuscula, vaga sunt neque ad certum locum determinata, longo vero illo impetu diriguntur: hunc locum ab aliis non satis explicatum, recte mihi videor interpretari.

347. *Incolumeisque venit*, etc.) Non omnia in quae incidit diffringit fulmen; rara corpora integra manent et illaesa, nam per illorum meatus libere transit subtilis ignis. Solida, aes, aurum, etc. dissolvit, quia in solida corpora impingit, et eorum poros

Multa, foraminibus liquidis quia travolat ignis:
Multaque perfringit, cum corpora fulminis ipsa
Corporibus rerum inciderint, qua texta tenentur.
Dissolvit porro facile aes, aurumque repente
Confervefacit; e parvis quia facta minute
Corporibus vis est, et laevibus ex elementis,
Quae facile insinuantur, et insinuata repente
Dissolvunt nodos omneis, et vincla relaxant.
Autumnoque magis stellis fulgentibus alta
Concutitur coeli domus undique, totaque tellus;
Et cum tempora se veris florentia pandunt:
Frigore enim desunt ignes, ventique calore
Deficiunt, neque sunt tam denso corpore nubes.

multa integra permanat (transit per quasdam res quas non diffringit et dissolvit), quoniam per inanes rerum meatus transit; multas autem res perfringit, cum ipsa corpora fulminis in rerum corpuscula, qua sibi invicem coniuncta haerent, impingant. Porro facile dissolvit aes, et repente liquefacit aurum, quia constat e minutis et laevibus seminibus, quae facile insinuantur, et insinuata subito dissolvunt omnes nodos, et rerum vincula relaxant. Et altum coelum stellis fulgentibus ornatum ex omni parte magis concutitur, et tota tellus, in autumno, et (in vere) cum florentia tempora veris se pandunt; nam in hyeme desunt ignes, in aestate venti, neque nubes sunt satis densae:

ingressus, dum exitum non invenit, disiungit ipsa corpuscula, metalla liquefacit, saxa redigit in pulverem.

348. *Foraminibus liquidis*) Apertis, vel inanibus; sed *liquidus* forsan legas, viz. ignis subtilis.

352, 353. *Corporibus parvis vis facta est*) Vis aeris et auri inquit Lambibus, sed fallitur, quod et ratio, et versus sequentes probant; vis enim illa fulminis est, non auri, Quae facile insinuatur, etc. Sed res plana est, neque monuissem, nisi adolescentibus ab auctoritate docti hominis periculum esset; *Faber.*

356. *Autumnoque magis stellis fulgentibus alta*, etc.) Leg. *stellis fulgentibus apta*; vel cum Fabro (quamvis ista lectio non sit adeo necessaria) *telis fulgentibus*, id est, *fulmine.* V. 22 inquiritur cur autumno et vere frequentius quam hyeme et aestate (quod quidem de quibusdam Italiae regionibus intelligendum) fulminet? Quia viz. cum fulmen sit igneae naturae, atque e densis nubibus erumpit, tum fulmina sunt maxime expectanda, quando calida est tempestas, et frigoris non omnino expers, nam ubi nullus calor, ibi frustra requiras ignem; nimius autem calor non patitur ut densentur nubes. At in vere et autumno calor cum frigore miscetur, inde nubes, venti, ignis, tumultus tandem in aëre, e quibus tonitru, fulgur, fulmen.

Inter utrumque igitur cum coeli tempora constant,
Tum variae causae concurrunt fulminis omnes.
Nam fretus ipse anni permiscet frigus, et aestum:
Quorum utrumque opus est fabricanda ad fulmina nobis,
Vt discordia sit rerum, magnoque tumultu
Ignibus, et ventis furibundus fluctuet aër.
Prima caloris enim pars, et postrema rigoris,
Tempus id est vernum; quare pugnare necesse 'st
Dissimiles inter se res, turbareque mistas.
Et calor extremus primo cum frigore mistus
Volvitur, autumni quod fertur nomine tempus:
Hic quoque confligunt hiemes aestatibus acres.
Propterea sunt haec bella anni nominitanda:
Nec mirum 'st in eo si tempore plurima fiunt
Fulmina, tempestasque cietur turbida coelo,
Ancipiti quoniam bello turbatur utrinque,
Hinc flammis, illinc ventis, humoreque misto.
  Hoc est igniferi naturam fulminis ipsam

in anni igitur tempestate quae inter hyemem et aestatem est (in vere et autumno) omnes variae causae fulminis concurrunt. Nam ipse anni fretus calorem et frigus miscet; quorum utrumque necessarium est ad facienda fulmina, ut sit rerum discordia, et furibundus aër magno tumultu a ventis simul et ignibus turbatus agitaretur. Nam postrema pars hyemis, et prima pars aestatis faciunt ver, quare necesse est res contrariis qualitatibus imbutas pugnare, et cum miscentur, turbas et tumultus excitare: ultima pars aestatis et prima pars hyemis faciunt istam anni tempestatem, qui autumnus dicitur; igitur in hac etiam tempestate acre frigus cum calore pugnet necesse est: propterea haec sunt dicenda anni bella. *Neque mirum est, si in ea tempestate plurima sint fulmina, et multi tumultus in coelo excitentur, quoniam utrinque ancipiti bello pugnatur, e parte aestatis ignibus, e parte hyemis ventis simul et humore. Haec scire est perspicere ipsam naturam igniferi fulminis, et intelligere qua*

363. *Nam fretus ipse anni*) Ita vocat eas tempestates quae frigus et calorem interiacent, ut fretum dividens duas continentes: dicebant autem veteres *fretus* et *fretum*; Faber. Seneca, Nat. Quaest. lib. 7. cap. 28. *Aequinoctium in calorem frigusque flectentis anni signum.*

376. *Ancipiti — bello*) Vere et autumno calor et frigus contendunt; aestate calor, hyeme frigus dominatur.

378. *Hoc est igniferi*, etc.) V. 8. Sacrificulorum augurumque generi insultat: istuc, inquit, est scire quae natura sit fulminis, etc. quod nun-

Perspicere, et qua vi faciat rem quamque videre:
Non Tyrrhena retro volventem carmina frustra
Indicia occultae divûm perquirere mentis,
Vnde volans ignis pervenerit, aut in utram se
Verterit hic partem, quo pacto per loca septa
Insinuârit, et hic dominatus ut extulerit se,
Quidve nocere queat de coelo fulminis ictus.

Quod si Iupiter atque alii fulgentia Divi
Terrifico quatiunt sonitu coelestia templa,
Et iaciunt igneis, quo cuique 'st cumque voluptas,
Cur, quibus incautum scelus aversabile cumque 'st,

vi rem quamque faciat: frustra autem ille qui libros Etruscorum sollicite evolvit, ut secreti Numinum consilii indicia inquirat, ut superstitiose notet e qua parte coeli erupit ignis, in quam tendit, quo modo per domorum parietes transiit, et quo modo facta strage exierit, et quid mali de coelo veniens portendat; nam post hanc inquisitionem factam naturam fulminis ignorabit. Quod si Iupiter, atque alii Dii horrendo fragore splendentes domos coelestes quatiunt, et pro lubitu iaciunt fulmina; cur isti Dii non faciunt, ut qui non cavent a

quam in vestris libris deliramentorum plenis reperietis. *Retro volventem*, id est, a capite ad calcem, a calce ad caput volvendo, revolvendo omnes istos libros quos Tyrrheni seu Tusci condiderunt; *Faber*. Nihil dici potuit brevius, aut elegantius.

380. *Tyrrhena*) Tages enim (ut in libris est Hetruscorum) in agro Tarquinensi cum terra araretur, et sulcus esset altius impressus, extitisse repente dicitur; et Haruspicinae disciplinae praecepta tradidisse. Vid. Ciceronis lib. 2. de Divinat. et Lucani lib. 1. v. 530, 587, 606.

384. *Hinc dominatus ut extulerit se*) Nam reditus fulminis maxime observabatur.

386. *Quod si Iupiter*, etc.) Versibus 36 Iovi, aliisque Diis eripit fulmina, quibus non satis prudenter uti videantur: et iisdem argumentis totam Hetruscorum disciplinam refutat, nam nisi Dii iaculentur fulmina, nulla est divinatio; si vero Dii emitterent, cur scelerati homines intacti, innocentes vero saepe perimuntur? Quid proficit Iupiter, cum in desertas solitudines fulmen iacit? Quid cum in medium mare? Quid cum in altissimos montes quod plerumque fit? Cur denique nullum sine nubibus fulmen? Cur sua templa atque aliorum Numinum simulacra discutit? Hic multa acriter, multa ad ridiculum dicta invenies.

Ibid. *Alii—divi*) Thuscorum literae novem Deos fulmen emittere existimant; Plinius, lib. 2. cap. 52. Arnobius. p. 122. *Diis novem Iupiter potestatem iaciendi sui fulminis permisit.*

Non faciunt, icti flammas ut fulguris halent
Pectore perfixo, documen mortalibus acre?
Et potius nullae sibi turpis consciu' rei
Volvitur in flammis innoxius, inque peditur,
Turbine coelesti subito conreptus et igni?
Cur etiam loca sola petunt, frustraque laborant?
An con brachia suefaciunt, firmantque lacertos?
In terraque Patris cur telum perpetiuntur
Obtundi? cur ipse sinit, neque parcit in hosteis?
Denique, cur nunquam coelo iacit undique puro
Iupiter in terras fulmen, sonitusque profundit?
An simul ac nubes successere, ipse in eas tum
Descendit, prope ut hinc teli determinet ictus?
In mare qua porro mittit ratione? quid undas
Arguit, et liquidam molem, camposque natantes?
Praeterea, si vult caveamus fulminis ictum,

sceleribus quae debent aversari (qui horrenda scelera committunt), pectoribus fulmine transfixis flammas fulguris emittant, aliis hominibus divinae vindictae insigne monimentum? Cur potius innocens et innoxius qui nullius criminis sibi conscius sit, flammis involvitur, et impeditur, turbine coelesti et igne (fulmine) subito afflatus? Cur etiam in deserta loca iaciunt, et frustra laborant? An tum consuefaciunt (exercent ut certius fortiusque iaculari discant) sua brachia, et lacertos firmant? Cur patiuntur telum patris sui Iovis in terra obtundi? cur ipse permittit, cur non reservat tela, ut in hostes utatur? Denique cur non Iupiter iaculatur fulmen in terras et tonitru spargit, cum coelum sit ex omni parte serenum? an simul ac nubes subtexunt coelum ipse in in eas descendit, ut ex illis teli sui ictus prope, atque ideo certius, determinet? Quam denique ob causam in mare vibrat fulmen? Quid undas, liquidam molem, et campos natantes arguit? Praeterea, si vult ille Iupiter ut

390. *Halent*) Alii, *edant*: et v. 388. *Quo inducit quemque voluptas.*

396. *An con brachia suefaciunt*) Alii, *an tum brachia consuescunt.*

398. *Neque parcit in hosteis*) Neque iis minus frequenter utitur, ut ubi occasio fuerit, hostes suos male perdat.

404. *Vndas arguit*) Nam cur in aliquid iaciat fulmen Iupiter, nisi illud aliquo crimine arguat? Huic versui Lambinus existimat versum, qui ab hoc septuagesimus est, si modo Lucretianus est, *Nam ratio cum sanguine abest humoribus omnis*, subiungendum.

405. *Praeterea, si vult*, etc.) His v. 11 proponit duo mira argumenta, quibus fulmen Iovi conatur eripere: vult enim ille Iupiter ut evitemus

Cur dubitat facere, ut possimus cernere missum?
Si nec-opinanteis autem vult opprimere igni,
Cur tonat ex illa parte, ut vitare queamus?
Cur tenebras ante, et fremitus, et murmura concit?
  Et simul in multas parteis qui credere possis
Mittere? An hoc ausis nunquam contendere factum,
Vt fierent ictus uno sub tempore plures?
At saepe 'st numero factum, fierique necesse 'st,
Vt pluere in multis regionibus, et cadere imbreis,
Fulmina sic uno fieri sub tempore multa.
  Postremo, cur sancta Deûm delubra, suasque
Discutit infesto praeclaras fulmine sedes;
Et bene facta Deûm frangit simulacra? suisque
Demit imaginibus violento volnere honorem?
Altaque cur plerumque petit loca? plurimaque huius
Montibus in summis vestigia cernimus ignis?
  Quod superest, facile 'st ex his cognoscere rebus,

ictum fulminis evitemus, cur non facit, ut videre possimus fulmen dum volat? Si vero nos non opinantes et nihil tale timentes igne percutere voluit, cur tonat ex illa parte qua fulminat, ut possimus evitare, cur antequam fulmen iaculatur, tenebras facit, fremitus et murmura concitat? Et quomodo possis credere illum Iovem in multas terrarum partes simul iaculari posse? An audes asserere multa fulmina nunquam uno tempore emitti? At profecto saepe id factum est, et necesse est fieri, ut in multis regionibus uno eodemque tempore imbres pluviamque, sic et fulmina cadere. Praeterea, cur sancta Deorum delubra, et praeclara sua templa fulmine inimico disiicit? Cur frangit Deorum simulacra summa arte elaborata? Cur violento ictu pulchras suas imagines deformat? Cur denique alta loca plerumque ferit? Et cur in altissimis montibus plurima signa ignis fulminei videmus? Proinde ex iis quae iam docui facile est co-

fulmen, aut non; si velit, cur tanta illius subtilitas, tam pernix motus, ut sensum fugiat? si non, cur murmure, tenebris, etc. monet e qua parte fulmen mittetur? Deinde in plurimas partes uno tempore fulmen spargitur, at illud uni Iovi foret nimis laboriosum.

418. *Bene facta Deûm—simulacra,* etc.) Ad ridiculum istud *bene facta.* Quanti enim vaenire poterant! Indignum vero Deos tantum damni facere, tam elaborata simulacra ad canonem Polycleteum exacta, ὢ πόποι, hoi hei! *Faber.*

420. *Plurimaque huius*) *Plurimaque plus,* Gifanius, cui nunquam placet versus integer.

422. *Quod superest, facile 'st,* etc.) Fulmen sequitur presteris explicatio

Πρηστῆρας Graii quos ab re nominitarunt,
In mare qua missi veniant ratione superne.
Nam fit, ut interdum tanquam demissa columna
In mare de coelo descendat, quam freta circum
Ferviscunt graviter spirantibus incita flabris:
Et quaecunque in eo tum sunt deprensa tumultu
Navigia, in summum veniunt vexata periclum.
Hoc fit, ubi interdum non quit vis incita venti
Rumpere, quam coepit, nubem; sed deprimit, ut sit
In mare de coelo tanquam demissa columna
Paullatim, quasi quid pugno, brachiique superne
Coniectu trudatur, et extendatur in undas:
Quam cum discidit, hinc prorumpitur in mare venti
Vis, et fervorem mirum concinnat in undis;
Versabundus enim turbo descendit, et illam

gnoscere qua ratione turbines isti, quos Graeci (quoniam res ipsa id nomen postulat) presteras *vocarunt, e coelo in mare descendant. Aliquando enim fit, ut veluti columna e coelo demissa in mare descendat, circa quam columnam mare flabris spirantibus incitatum vehementer exaestuat: et quaecunque naves in eo tumultu sunt deprehensae in summum discrimen iactatae veniunt. Hoc autem fit, cum impetuosus ventus non valet perrumpere nubem ex ea parte qua coepit, sed istam deprimit, ut sit tanquam columna de coelo in mare paulatim demissa, quasi res aliqua manu brachiique impetu desuper trudatur, et in undas extendatur: quam nubem cum perruperit ventus, valida procella in mare effunditur, quae mirum fervorem in undis excitat. Nam turbo versabundus*

v. 20. Prester autem turbo igneus, qui scilicet ventus circumactus, et se in ipsa vertigine concitans cum sit, si pugnacior est et diutius volutatur, in flammam abit. Si ventus hic e nubibus excutitur, et recto impetu feratur, tum fit fulmen; si nubem, quae lenta est, perrumpere non valeat, sed deorsum in mare extendat, ibique erumpens rapida vertigine omnia torqueat, tum fit prester, maxima navigantium pestis: quoniam vero de fulmine satis dixisset, iam turbinem tantum explicat, et inde coniicit (peram ni fallor) Gassendus, Epicuri presterem esse Ecnephiam non igneum, et docet presterem *ab re a Graecis nominatum* ita dici, non quasi *inflammantem*, sed quasi *inflantem*, seu tumefacientem, quatenus incidens in mare tumascere ipsum cogit; seu *fervefacientem*, quatenus aquam sic commovet, ut veluti *ferviscere*, seu quasi bullire videatur.

431. *Quam coepit, nubem*) Gassendus, *qua coepit*, ita enim postulat sententia.

Deducit pariter lento cum corpore nubem.
Quam simul ac gravidam detrusit ad aequora Ponti,
Ille in aquam subito totum se immittit, et omne
Excitat ingenti sonitu mare fervescere cogens.
Fit quoque, ut involvat venti se nubibus ipse
Vortex conradens ex aëre semina nubis,
Et quasi demissum coelo prestêra imitetur.
H icubi se in terras demisit, dissolvitque;
Turbinis immanem vim provomit, atque procellae:
Sed quia fit raro omnino, monteisque necesse 'st
Officere in terris; apparet crebrius idem
Prospectu maris in magno, coeloque patenti.
Nubila concrescunt, ubi corpora multa volando
Hoc super in coeli spatio coire repente
Asperiora, modis quae possint indupedita
Exiguis, tamen inter se comprensa teneri.

descendit, et secum deducit nubem quae lenta est, et non facile didui, aut perscindi potest. Quam nubem ventis plenam simul ac detrusit ad mare, se totum in undas repente immittit, totum pelagus excitat, horrendo murmure cogens ferviscere seu bullire. Aliquando etiam fit, ut venti vortex se nubibus involvat, nubis semina ex aëre corradens, atque imitetur presterem coelo demissum. Cum hic vortex se in terram dimisit, nubemque dissolvit, ingentem turbinem et procellam evomit; cum vero infrequens sit eiusmodi turbo in terris, quoniam montes impediant, illiusque vim frangant, frequentius in lato mari et coelo patenti accidit. Nubila fiunt, cum multa corpora hamata et aspera, quae huc et illuc in aëre vagantur, in illo coeli spatio, quod supra nostrum caput est, repente coëunt; quae quidem corpora aliquo modo connecti possunt,

438. *Lento cum corpore nubem.*) Nubem, quae fertur tardo cum corpore; *Fayus.* Agnoscis ingenium hominis.

442. *Fit quoque, ut involvat, etc.*) Mare plurimum vexat prester, terras autem turbo ille qui proprie vortex dicitur, qui est rapidus ventus circumactus et circumvolutus in nube, cum nube autem descendens in terras ibique erumpens sine igne, rotat omnia, et versat: neque hic quidem turbo in terris frequens, nam descensum illius montes impediunt, et vim frangunt. At in lato mari nautae miseri saepe timent.

450. *Nubila concrescunt, etc.*) Vnde nubes docet Lucretius v. 8. Hamata viz. quaedam asperaque corpora, quae in aëre volitant, coëunt, inde tenues primum nubes, ex istis vero tenuibus simul iunctis et condensatis tandem nubila.

453. *Comprensa*) Sic potius legen-

Haec faciunt primum parvas consistere nubeis;
Inde ea comprendunt inter se, conque gregantur,
Et coniungendo crescunt, ventisque feruntur
Vsqueadeo, donec tempestas saeva coorta 'st.
Fit quoque uti montis vicina cacumina coelo
Quam sint quaeque magis, tanto magis edita fument
Assidue fulvae nubis caligine crassa;
Propterea, quia cum consistunt nubila primum,
Ante videre oculi quam possint tenuia, venti
Portantes cogunt ad summa cacumina montis:
Hic demum fit, uti turba maiore coorta,
Condensa, ac stipata simul cernantur, et udo
Vertice de montis videantur surgere in aethram.

at non arcte coniungi atque implicari. Haec primum faciunt tenues nebulas consistere, deinde spissius pressiusque connectuntur, novis etiam additis corporibus augetur eorum spissitudo, ventis huc et illuc delata ita condensantur, ut totum coelum subtexat horridus, et procellosus nimbus. Fit quoque ut quo magis montes sint coelo vicini (quo altiores sunt) eo magis fumare videantur, et perpetuo emittere crassam caliginem fulvae nubis; quoniam cum primum nebulae consistunt, antequam oculi tenues istas videre valeant, venti portant ad summos montium vertices: ibi demum fit, ut, quoniam copiosiores sint, et densatae et constipatae, oculo percipiantur; et videantur de humido montis

dum, quam *compressa*. Ita v. 455. *Comprendunt inter se* Dictum autem *comprendunt inter se*, ut *amant inter se*.

456. *Ventisque feruntur*, etc.) Scilicet crassa haec moles modicis ventis cietur, vehementibus disiicitur: ita quidam, sed frustra; aliam vero interpretationem sequutus sum.

458. *Fit quoque uti montis*, etc.) Plurimae autem nubes de altorum montium cacuminibus surgere videntur, nempe quoniam tenues nebulae quae visum fugiunt ad montium vertices a ventis feruntur, ibique coniunctae et condensatae fiunt aspectabiles.

460. *Fulvae nubis caligine crassa*) Homerus, Il. ξ.' v. 343 ... Τοῖόν τοι ἐγὼ νέφος ἀμφικαλύψω Χρύσεον, οὐδ' ἂν νῶϊ διαδράκοι ἠέλιός περ. Eustathius, πυκνότητα πολλὴν ὁ Ζεὺς δηλοῖ νέφους. Χρύσεα δὲ φάσιν οἱ παλαιοὶ νέφη. τὰ ἐν ὑψηλῷ ἀέρι, ἃ πυροειδὴς ὢν Αἰθὴρ χρυσίζειν ποιεῖ.

465. *Condensa ac stipata*, etc.) Alii, et *condensa atque arta apparere, et simul ipso*. Hunc versum cum v. 467 et 468 multi reiiciunt: ferri tamen possunt, seu potius videntur necessarii, praecipue duo posteriores, quibus ventos sursum tendere, atque ideo nebulas ad montium cacumina tollere declaratur.

« Nam loca declarat sursum ventosa patere
« Res ipsa, et sensus, monteis cum ascendimus altos.
Praeterea, permulta mari quoque tollere toto
Corpora Naturam, declarant littore vestes
Suspensae, cum concipiunt humoris adhaesum.
Quo magis ad nubeis augendas multa videntur
Posse quoque e salso consurgere momine ponti.
« Nam ratio cum sanguine abest humoribus omnis.
Praeterea, fluviis ex omnibus, et simul ipsa
Surgere de terra nebulas, aestumque videmus;
Quae velut halitus, hinc ita sursum expressa feruntur,
Suffunduntque sua coelum caligine, et altas
Sufficiunt nubeis paullatim conveniundo.
Vrget enim quoque signiferi super aetheris aestus,
Et quasi densando subtexit caerula nimbis.

cacumine ascendere in aetherem. Nam loca ventosa sursum patere (*ad loca superiora tendere, ibique regnare ventos*), *res ipsa et sensus demonstrat, cum montes altos ascendimus. Praeterea, naturam multa corpora e toto mari evehere docent vestes in littorae suspensae, cum adhaerente humore madefiant. Quapropter multa corpora videntur posse consurgere e salso mobilique aequore quibus nubes augeantur*; nam ratio omnis cum sanguine abest humoribus. *Praeterea, e cunctis fluminibus, ex ipsa quoque terra nebulas et vapores videmus surgere, quae, velut halitus, e terris expressa sursum feruntur, sua caligine coelum denigrant, et paulatim coëundo in densum corpus nubes in aëre constituunt. Aestus etiam coeli signis ornati desuper premit, et quasi conden-*

469. *Praeterea, permulta mari*, etc.) Ne desit materia e qua tantae nubium moles componantur, e mari vapores et halitus attollit v. 41. Deinde e fluviis et terra ipsa, non quod terrestres aliquas particulas attolli putat (ut Gassendus) sed quod terra rore aut pluvia madefacta fumare videtur.

473. *Momine ponti*) Melius quam aliorum *numine*.

474. *Nam ratio*, etc.) Hunc versum nonnulli subiungunt v. 404. Alii v. 522! at quocunque in loco ponas, si sapis, subito iterum eiicies.

480. *Vrget enim quoque*, etc.) Si aestum cum Gassendo, atque aliis interpreteris *calorem*, habebis causam quae dissipet nubes, at quae nunquam condenset, neque te iuvabit, quam vocant, Antiperistasis: igitur per aestum aetheris intellige corpora ista quae e coelo continuo venientia ictibus suis tenues nebulas in nimbos cogunt. Vid. v. 513.

481. *Densando subtexit caerula nimbis*) Densando nebulas superinducit illis colorem caeruleum; *Fayus*. Bipedum stupidissimus.

Fit quoque, ut hunc veniant in coetum extrinsecus illa
Corpora, quae faciunt nubeis, nimbosque volanteis.
Innumerabilem enim numerum, summamque profundi
Esse infinitam docui: quantaque volarent
Corpora mobilitate, ostendi, quamque repente
Immemorabile per spatium transire solerent.
Haud igitur mirum 'st, si parvo tempore saepe
Tam magnos monteis tempestas, atque tenebrae
Cooperiant maria, ac terras, impensa superne:
Vndique quandoquidem per caulas aetheris omneis,
Et quasi per magni circum spiracula mundi
Exitus, introitusque elementis redditus extat.
Nunc age, quo pacto pluvius concrescat in altis

sando nebulas coelum caeruleum subtexit nimbis. Fit quoque ut illa corpora, quae nubes, et nimbos vagantes constituunt, extrinsecus veniant, et in nostro aere coalescant; iamiam enim demonstravi semina esse numero infinita, inane etiam nullis terminis circumscriptum, ostendi insuper quanta celeritate feruntur semina, et quam brevi tempore immensum spatium soleut transire; minime igitur debemus mirari, si frequenter temporis exiguo spatio tenebrosae nubes per coelum diffusae operiant tam magnos montes, maria, et terras, cum ex omni parte per omnes meatus aetheris, et per omnia circum quasi spiracula (aditus et fauces) magni coeli intrare possunt in nostrum aërem semina, atque iterum exire. Nunc age, docebo quo pacto pluvius humor in altis nubibus con-

482. *Fit quoque, ut hunc,* etc.) Ex infinito spatio, aliisque mundis nubium semina v. 12 accersit. Alii, in *hoc coelum.*

494. *Nunc age, quo pacto,* etc.) De pluvia sequitur brevis disputatio v. 29. Multa viz. aquae corpuscula una cum seminibus nubium evehuntur, et ut sanguis aliique humores cum nostro corpore (nam nubes concipi potest tanquam corpus, in quo pluvia, quae componatur cum sanguine, continetur), cum nubibus pariter augentur: his adde istas aquae particulas, quas nubes tanquam lanae vellera, quibus similes videntur, e mari et fluminibus hauriunt. Ita aqua plenae nubes, si vel ventorum impetu, aut proprio suo pondere comprimantur, ex iis guttae exsiliant necesse est, v. 18. Deinde partes nubium diducant venti, excident inclusi imbres; dissolvat autem calor solis, et tum tanquam cera ab igne liquefacta defluent nubes v. 4. Vehemens imber vehementem nubium compressionem sequitur v. 2. Diuturna denique pluvia, cum a pluribus nubibus concervatis continuatur imber, et terra pluviam, quam recepit, in vapores resolutam remittit v. 5.

Nubibus humor, et in terras demissum ut imber
Decidat, expediam. Primum iam semina aquaï
Multa simul vincam consurgere nubibus ipsis
Omnibus ex rebus, pariterque ita crescere utrasque,
Et nubeis, et aquam, quaecunque in nubibus extat;
Vt pariter nobis corpus cum sanguine crescit,
Sudor item atque humor quicunque est denique membris.
Concipiunt etiam multum quoque saepe marinum
Humorem, veluti pendentia vellera lanae,
Cum supera magnum venti mare nubila portant.
Consimili ratione ex omnibus amnibus humor
Tollitur in nubeis: quo cum bene semina aquarum
Multa modis multis convenere undique adaucta,
Confertae nubes vi venti mittere certant
Dupliciter; nam vis venti contrudit, et ipsa
Copia nimborum, turba maiore coorta,
Viget, et e supero premit, ac facit effluere imbreis.
  Praeterea, cum rarescunt quoque nubila ventis,
Aut dissolvuntur solis super icta calore;

crescat, et in terras demissus decidat ut imber. Primum demonstrabo semina multa aquae una cum ipsis nubibus attolli ex omnibus rebus, et utrumque simul augeri, nubes viz. et aquam quae est in nubibus; ut nostrum corpus una cum sanguine, et omnis humor qui est in corpore una cum corpore augetur. Nubes quoque, quando super latum aequor a ventis feruntur, multam aquam marinam tanquam pendentia lanae vellera hauriunt; similiter etiam ex omnibus fluviis humor in nubes tollitur; in quas nubes cum multa aquae semina e mari, terra, undique multis modis surgentia convenirent, tum confertae gravidaeque nubes duas ob causas pluviam dimittunt; ventus enim nubes istas contrudit, et ipsa nimborum copia (nam confertas nubes supponimus) desuper premit, et imbres exprimet e nubibus. Praeterea, cum nubes a ventis rarefiunt, aut dissolvuntur

500. *Vt pariter nobis corpus*) Lambinus, *ut pariter nobis sanguis*, et versum sequentem delet; recte forsan: at *corpus cum sanguine*, et *humor cum membris* respondent versui 498. *Pariterque ita crescere utrasque* (alii *utrumque*) et nubes et aquam.

502. *Concipiunt*) Alii, *consugunt*, aut *conciliant*.

508. *Confertae nubes vi venti mittere certant*) Viz. nubes vi venti condensatae aquas collectas mittunt: ita interpretes, contenderem vero voces istas *vi venti* e sequenti versu fuisse huc delatas, et Lucretium scripsisse, *imbres tum mittere certant*.

Mittunt humorem pluvium, stillantque, quasi igni
Cera super calido tabescens multa liquescat.
Sed vehemens imber fit, ubi vehementer utroque
Nubila vi cumulata premuntur, et impete venti.
At retinere diu pluviae, longumque morari
Consuerunt, ubi multa fuerunt semina aquarum;
Atque aliis aliae nubes, nimbique rigantes
Insuper, atque omni volgo de parte feruntur:
Terraque cum fumans humorem tota rehalat.
Hinc ubi sol radiis tempestatem inter opacam
Adversa fulsit nimborum aspergine contra;
Tum color in nigris existit nubibus arqui.
Caetera, quae sursum crescunt, sursumque crean-
Et quae concrescunt in nubibus omnia, prorsum (tur;

ictibus radiorum solis desuper incidentium, tum pluvium humorem dimittunt, et distillant, tanquam cera quae vehementi igne liquefit. Vehemens autem fit imber, cum nubes coacervatae tam pondere suo, quam venti impetu comprimuntur. At pluviae solent morari; diuque homines domi retinere, cum multa sint in nubibus aquae semina, atque aliae super alias nubes, et stillantes nimbi; cum ex omni parte coeli circum portantur nubes, et cum tota fumans terra vapores remittit. Inde cum sol inter opacam tempestatem adversis radiis rorantem nubem in pluviam resolutam percusserit, tum in atris nubibus fit Iris. Reliqua quae in superiore aëris regione fiunt, et omnia quae in nubibus generantur,

516. *Vtroque*) Alii, *utrinque.*

518. *At retinere diu*) Morari, domi homines retinere; *Faber.*

519. *Multa fuerunt*) Nescio quis, *multa fluentur*; ista observatio nulla est.

522. *Rehalat*) Humorem e coelò delapsum iterum atque iterum sursum halat; *Lambinus.*

523. *Hinc ubi sol*, etc.) De Iride pauca v. 3 neque multis opus, quippe nubem roridam ex adverso sitam illustrant solis radii, atque inde Iris; quoniam vero nihil de coloribus aut forma Iridis Lucretius, quid ipse adiiciam?

525. *Color—arqui*) Ipse caelestis arcus, ut alibi *flammae colores*, flamma. Sive *arcus*, sive *arci*, sive *arqui* legatur, nihil interest.

526. *Caetera, quae sursum crescunt*, etc.) V. 8 de nive, vento, grandine, pruina, glacie, nihil speciala Lucretius; qui vero res has contempletur, qui nubes, et imbres consideret, qui denique varias principiorum formas, figuras, motusque in animo habeat, ille reliqua quae non explicantur meteora commode explicare possit.

Omnia, nix, venti, grando, gelidaeque pruinae,
Et vis magna geli, magnum duramen aquarum;
Et mora, quae fluvios passim refraenat eunteis:
Perfacile 'st tamen haec reperire, animoque videre,
Omnia quo pacto fiant, quareve creentur,
Cum bene cognoris, elementis reddita quae sint.
Nunc age, quae ratio terraï motibus extet,
Percipe: et in primis terram fac ut esse rearis
Subter item, ut supera 'st; ventis, atque undique plenam
Speluncis, multosque lacus, multasque lacunas
In gremio gerere, et rupeis, deruptaque saxa:
Multaque sub tergo terraï flumina tecta
Volvere vi fluctus, submersaque saxa putandum 'st:
Vndique enim similem esse sui, res postulat ipsa.
His igitur rebus subiunctis, suppositisque:

omnia inquam, nix, ventus, grando, gelida pruina, item rigida glacies, quae indurat aquas, moratur vagantes fluvios, et amnes passim labentes reprimit; haec inquam omnia, eorumque causas, et quo modo generantur, faciles intelliges, postquam vim virtutemque seminum penitus perspexeris. Nunc age, iam audi quae sit terrae motus causa: et imprimis concipe terram ut supra, ita subter esse; ventis ex omni parte refertam, et speluncis excavatam, multos insuper lacus, et multas lacunas in visceribus habere, rupes etiam et derupta saxa; putandum denique est, occulta multa flumina fluctus magno cum impetu et submersa saxa volvere sub cortice terrae. Nam res ipsa postulat ut terra sit ex omni parte sibi ipsi similis. His igitur datis et concessis, terra superne

530. *Fluvios, refraenat euntes*) Virgilius.... *Glacie cursus* fraenaret *aquarum*.

531. *Reperire*) Alii, *te per te*, quos pauci sequentur.

534. *Nunc age, quae ratio*, etc.) Vt terraemotus recte explicetur, nonnulla (quae tamen nemo unquam negavit) supponi debent. Supponas igitur v. 8 terram esse cavernosam, in cavernis autem halitus contineri, et in illas ventos posse irruere; supponas denique multos sub terra lacus, et lata aquarum stagna; multa etiam flumina per interiores telluris meatus volvi: atque his suppositis, primo fit terrae tremor v. 9 cum spelunca aliqua longa aetate subruta, pars terrae in profundum decidat; quinetiam tremorem ab istiusmodi concussione oriri posse minime dubitandum, cum videamus terram curru vel plaustro praetereunte succuti.

540. *Submersaque saxa*) Vossius ad Catullum, p. 269. legit e codd. *submerso capte*, id est, capite.

Terra superne tremit magnis concussa ruinis
Subter, ubi ingenteis speluncas subruit aetas,
Quippe cadunt toti montes, magnoque repente
Concussu, late disserpunt inde tremores;
Et merito, quoniam plaustris concussa tremiscunt
Tecta viam propter non magno pondere tota:
Nec minus exsultant, ubi currus fortis equûm vis
Ferratos utrinque rotarum succutit orbeis.
  Fit quoque, ubi magnas in aquae, vastasque lacunas
Gleba vetustate e terra provolvitur ingens,
Vt iactetur aqua, et fluctu quoque terra vacillet:
Vt vas in terra non quit constare, nisi humor

tremit magni alicuius ponderis casu subter concussa cum longa aetate exesae speluncae corruant; quippe toti montes decidunt gravi subitoque casu, atque inde tremor per magnam terrae partem diffunditur: et merito, totae enim domus iuxta viam sitae plaustris non magno pondere onustis praetereuntibus concussae tremunt, neque minus tremunt cum fortes equi ferratos orbes rotarum currus ex utraque parte succutiunt (cum equi rapido impetu currum iuxta trahunt). Fit quoque ut, cum magna pars terrae aetate resoluta decidat in latas vastasque aquae lacunas, aqua iactetur, terra quoque aquae fluctu agitata, titubet: ut vas non potest ut terra quiescere, sed titubet necesse est, quamdiu liquor

547. *Plaustris concussa,* etc.) Seneca, Nat. Quaest. lib. 6. cap. 22. *Si quando magna onera per vices vehiculorum plurium tracta sunt, et rotae maiore nisu in salebras inciderunt, terram concuti senties: Asclepiadotus tradit, cum petra e latere montis abrupta cecidisset, aedificia vicina tremore collapsa. Idem sub terris fieri potest, ut ex his quae impendent rupibus aliqua resoluta magno pondere, et sono in subiacentem cavernam cadat, eo vehementius, quo aut plus ponderis habuit, aut venit altius; et sic commovetur omne tectum cavatae vallis.*

551. *Fit quoque*, etc.) V. 5 alia tremoris terrae causa continetur, nempe si in vastam aquae paludem decidat gravis terrae portio, aquae istius fit agitatio, istam vero aquae iactationem sequitur telluris, quae istam aquam tanquam vas continet, titubatio.

553. *Vt iactetur aqua, et fluctu quoque terra vacillet*) Alii, ut iactetur aquae fluctu *quoque terra* vacillans: nullo vero modo ferri potest istud Gifanii, Vt iactetur, *aquae fluctu quoque terra vacillet.*

554. *Vt vas in terra*) Vossius ad Catullum, p. 331. *Vt vas inferii.* Vinum autem *inferium* est vinum novum (*vinum inferium, id quod in sacrificando infra paterae labrum ponebatur,* Festus), quis vero nescit vinum novum non contineri in vasis aut doliis, si non satis deferbuerit? At rem ipsam non satis attendit vir

Destitit in dubio fluctu iactarier intus.
  Praeterea, ventus cum per loca subcava terrae
Conlectus parti ex una procumbit, et urget
Obnixus magnis speluncas viribus altas;
Incumbit tellus, quo venti prona premit vis:
Tum, supera terram quae sunt exstructa domorum,
Ad coelumque magis quanto sunt edita quaeque,
Inclinata minent in eandem prodita partem;
Protractaeque trabes impendent ire paratae:
Et metuunt magni Naturam credere mundi
Exitiale aliquod tempus, clademque manere,
Cum videant tantam terrarum incumbere molem.
Quod nisi respirent venti, non ulla refraenet
Res, neque ab exitio possit reprendere eunteis:
Nunc quia respirant alternis, inque gravescunt,

in illo contentus huc et illuc agitetur. Praeterea, cum ventus in terrae cavernis collectus parte ex una impetum facit, et obnixus magnis viribus altas speluncas premit, tellus inclinat in eam partem in quam ruit ventus. Tum domus supra terram exstructae, quo magis altae sunt, eo magis in eandem partem inclinatae videntur rulturae, et trabes protractae impendent casurae. Et tamen quidam non audent credere magnum mundum aliquando periturum, licet cernant tantam terrarum molem inclinare, ita ut nisi venti cessarent flare, nulla res integram possit conservare, illamque a ruina et dissolutione prohibere. Nunc quoniam venti alternis cessant, et impetum faciunt, quasi redintegratis

ille doctus, quis enim vidit dolia ab isto novo vino quod non satis deferbuit iactata? et quae *novi vini* necessitas, cum idem efficeret liquor vilissimus? Recte igitur *in terra* editur.

556. *Praeterea, ventus*, etc.) Tertio v. 20 tellus vento agitatur, nam ventus in speluncas telluris irruens, facit ut inclinet tellus, sed cum flatus venti non sit continuus, cum aliquando repulsus cedat, se sua gravitate in pristinas sedes, imo in alteram partem nimis prolabitur terra; istam autem terrae fluctuationem sequitur tectorum dissolutio, et ruina.

562. *Minent*) Vnde natum imminent, prominent, etc.

563. *Protractaeque trabes*) Nam inclinata tellure, trabes e suis sedibus excussae protrahi videntur.

564. *Et metuunt — credere*) Et homines metuunt usque adeo, ut credant exitium aliquod, clademque mundo imminere, *Lambinus*; et forsan haec est verior interpretatio.

568. *Reprendere eunteis*) *Euntes*, impetum facientes, melius *euntem*; terram viz. perituram: alibi *ire* pro mori, aut perire.

Et quasi conlecti redeunt, ceduntque repulsi;
Saepius hanc ob rem minitatur terra ruinas,
Quam facit: inclinatur enim, retroque recellit,
Et recipit prolapsa suas se in pondere sedeis.
Hac igitur ratione vacillant omnia tecta,
Summa magis mediis, media imis, ima perhilum.
Est haec eiusdem quoque magni causa tremoris,
Ventus ubi, atque animae subito vis maxima quaedam,
Aut extrinsecus, aut ipsa a tellure coorta
In loca se cava terraï coniecit, ibique
Speluncas inter magnas fremit ante tumultu,
Versabundaque portatur; post incita cum vis
Exagitata foras erumpitur, et simul artam
Diffindens terram magnum concinnat hiatum:
In Tyria Sidone quod accidit, et fuit Aegis

viribus revertuntur, iterumque cedunt repulsi; hanc ob causam terra saepius minatur ruinam, quam facit: inclinat enim, iterumque reclinat, et e sede sua mota propria gravitate in pristinam stationem relabitur. Hac igitur ratione omnia tecta agitantur, summa quidem magis quam media, media magis quam infima, infima perpaululum. Haec quoque est causa magni eiusdem tremoris, quando ventus, et magna vis spiritus vel extrinsecus, vel in ipsa tellure orta in cavernas terrae se contulit, ibique magno fremit cum murmure, et circumrotatur; deinde cum concita haec venti vis, et maxime agitata foras erumpit, et solidam terram diffindens ingentem hiatum efficit: quod olim in Tyria Sidone

572. *Retroque recellit*) Reclinat; *Festus.*

575. *Ima perhilum*) Paululum modo, fere nihil, imo nihil omnino, quanquam verum non est; *Faber.*

576. *Est haec eiusdem quoque*) Inclinationem tremoremque terrae pulsus et succussio saepe comitatur; nam si ventus cavernas perrumpat, diffindatque terram, tum populi, urbes, insulae, etc. ingenti hiatu absorbentur, si ventus non perrumpat, tum tantum tremor, et veluti horror telluris, a frigido vix. vento per omnes terrae meatus diffuso ortus; etsi autem nihil parumve timendum videatur a tremore simplici, esse nihilominus possit cum aliis speciebus coniunctus, nec certus esse quisquam valeat, non ita increbiturum, viresque accepturum tremorem, ut aut tecta evertantur, aut terra nonnihil dehiscat v. 24.

577. *Animae*) *Spiritus*, interpretor, propter Senecam, Nat. Quaest. lib. 6. cap. 20. *Nullam tamen placet* Epicuro *causam esse maiorem, quam spiritum.*

580. *Inter magnas*) *Magno*; Faber.

584. *In Tyria Sidone, etc.*) Quod

In Peloponneso: quas exitus hic animaï
Disturbât urbeis, et terrae motus obortus!
Multaque praeterea ceciderunt moenia magnis
Motibus in terris, et multae per mare pessum
Subsedere suis pariter cum civibus urbes.
Quod nisi prorumpit, tamen impetus ipse animaï
Et fera vis venti per crebra foramina terrae
Dispertitur, ut horror, et incutit inde tremorem:
Frigus uti nostros penitus cum venit in artus,
Concutit invitos cogens tremere atque moveri.
Ancipiti trepidant igitur terrore per urbeis:
Tecta superne timent, metuunt inferne, cavernas
Terraï ne dissolvat Natura repente;
Neu distracta suum late dispandat hiatum,
Idque suis confusa velit complere ruinis.
Proinde licet, quamvis coelum terramque reantur

accidit, quod fuit Aegis in Peloponneso. Quot quantasque urbes haec spiritus eruptio, et inde ortus terrae motus deiecit, et evertit! Praeter haec multa oppidorum moenia magis in concussionibus corruerunt per terras, per mare etiam multae civitates una cum suis civibus deorsum subsedere. At vero si non erumpat incitatus hic ventus atque spiritus, tamen per frequentes meatus terrae dispergitur, tanquam horror, atque ita tremorem facit, ut cum frigus membra nostra penetraverit, concutit nos, cogens, licet invitos, tremere et moveri. Homines igitur passim per urbes ancipiti (nam ab utraque parte timent exitium) terrore trepidant, a superiori timent ne tecta cadant, et obruant, ab inferiori timent ne tellus subito dissolveret suas cavernas, ne disiuncta latum hiatum aperiret, illumque tectis hominibusque absorptis complere conaretur. Proinde

de Sidone ait confirmatur a Posidonio, dum apud Strabonem scribit urbem sitam supra Sidonem terrae motu absorptam fuisse, et ipsius Sidonis corruisse propemodum Bessem. Quod autem subiicit de Aegis, respicit cladem Helices et Burae Aegis Peloponnesiacis vicinarum apud veteres celebrem. Ovid. Metam. lib. 15: *Si quaeras Helicen, et Buran, Achaidas urbes Invenies sub aquis, et adhuc ostendere nautae Inclinata solent cum moenibus oppida mersis.*

592. *Horror*) Celsus, lib. 3. cap. 3, de febribus: *horrorem voco, ubi totum corpus intremit.*

597. *Terrai — natura*) Ipsa tellus.

599. *Idque suis*) *Imque* Lambinus, id est, illumque hiatum.

600. *Proinde licet*, etc.) Demum v. 7 illis insultat, qui putant mundum aeternum fore et immortalem, cum terram magnam illius partem, adeo concussam sentiunt, et labefa-

Incorrupta fore aeternae mandata saluti :
Attamen interdum praesens vis ipsa pericli
Subditat hunc stimulum quadam de parte timoris ,
Ne pedibus raptim tellus subtracta feratur
In barathrum, rerumque sequatur prodita summa
Funditus, et fiat mundi confusa ruina.
  Nunc ratio reddunda, augmen cur nesciat aequor.
Principio, mare mirantur non reddere maius
Naturam, quo tantu' fuat decursus aquarum,
Omnia quo veniant ex omni flumina parte :
Adde vagos imbreis, tempestatesque volanteis ;
Omnia quae maria ac terras sparguntque, rigantque.
Adde suos fonteis: tamen ad maris omnia summam
Guttaï vix instar erunt unius ad augmen :
Quo minus est mirum, mare non augescere magnum.

quamvis existimant coelum et terram immortalia fore, et in aeternum integra mansura, interdum tamen vis ipsa praesens pericli quadam de parte subdit hunc stimulum timoris (facit ut quodammodo timeant) ne terra raptim pedibus substracta in abyssum feratur, ne dissoluta rerum compages sequatur, et confusa fiat totius mundi ruina. Nunc reddenda est ratio cur mare non augetur; mirantur enim homines naturam non reddere aequor maius, in quod tantus fit aquarum decursus, et in quod omnes fluvii ex omni parte defluunt. His autem fluviis si vagos imbres, et volantes nimbos quae maria omnia, et terras irrigant et conspergunt, fontes etiam fluviorum coniungas, cuncta tamen si cum vasto aequore componantur, vix unam guttam ad mare augendum conferre videantur: minus igitur mirandum est mare magnum non augeri. Praeterea,

etatam ; imo cum ipsi totius compagis dissolutionem et ruinam timent.

Ibid. *Proinde licet, quamvis*) Proinde quamtumvis licet ; *Lambinus*.

607. *Nunc ratio reddunda*, etc.) Quamobrem ex tot, tantorumque fluminum in mare exoneratione mare non exundet, sive non excrescat? Respondet Lucretius v. 8. Ita vorago in quam fit fluminum effusio tam vasta est, ut omnis illorum decursus una cum imbribus, nive, grandine, etc. vix unam guttam infundere videatur. Deinde v. 7 sol e mari alto multum humoris evehit. Tertio v. 4 multum venti auferunt. Quarto v. 4 nubes rapiunt. Denique v. 8 et fluvii in mare decurrunt, ita per terrae meatus ad fontes suos relabuntur ; ita fit humoris eiusdem circuitus, ideoque minime mirandum quod aequor non augetur.

609. *Quo tantu' fuat*) Alii, *quo fit tantus*.

Praeterea, magnam sol partem detrahit aestu:
Quippe videmus enim vesteis humore madenteis
Exsiccare suis radiis ardentibus solem:
At pelage multa, et late substrata videmus.
Proinde licet quamvis ex uno quoque loco sol
Humoris parvam delibet ab aequore partem:
Largiter in tanto spatio tamen auferet undis.
Tum porro venti magnam quoque tollere partem
Humoris possunt verrentes aequora ponti:
Vna nocte vias quoniam persaepe videmus
Siccari, mollisque luti concrescere crustas.
Praeterea, docui multum quoque tollere nubeis
Humorem magno conceptum ex aequore ponti:
Et passim toto terrarum spargere in orbe,
Cum pluit in terris, et venti nubila portant.
Postremo, quoniam raro cum corpore tellus
Est, et coniunctas oras maris undique cingit:
Debet, ut in mare de terris venit humor aquaï,
In terras itidem manare ex aequore salso;
Percolatur enim virus, retroque remanat

sol calore suo magnam aquaé partem detrahit, nam videmus solem radiis suis ardentibus madidas vestes exsiccare, at multa vastaque maria solis radiis exposita iacere videmus; proinde licet sol partem aquae quantumvis parvam ex unaquaque parte maris detrahat, multum tamen humoris in tanto spatio auferet. Tum porro venti maris aequora verrentes possunt multum humoris tollere: siquidem saepe videmus vias una nocte exsiccari, et luti mollis, utpote madidi, crustas indurescere. Praeterea, demonstravi nubes multum humorem e mari haustum tollere, eoque totum orbem terrarum irrigare, cum in terras imber decidat, et venti portant nubes (et nebulosum sit coelum). Postremo quonium in corpore telluris pori et meatus sunt, et quoniam ista tellus mari ex omni parte adiuncta est, oportet fieri, ut quemadmodum de terris in mare fluat aqua, ita e mari in terras vicissim manet; humor enim salsus percolatur,

619. *Pelage*) Lib. 5. v. 36. *Propter Atlantaeum littus*, Pelageque *severa*. Frustra igitur illi sunt, qui legunt, *Pelagi multa*.

632. *Coniunctas oras maris*, etc.) Lambinus, at omnes codd. *et coniuncta est oras maris undique cingens.*

635. *Virus*) Salsus humor aequoris: vid. lib. 5. v. 270.

Materies humoris, et ad caput amnibus omnis
Confluit: inde super terras redit agmine dulci,
Qua via secta semel liquido pede detulit undas.
Nunc ratio quae sit, per fauceis montis ut Aetnae
Exspirent ignes interdum turbine tanto,
Expediam: neque enim media de clade coorta
Flammae tempestas Siculûm dominata per agros
Finitimis ad se convertit gentibus ora,
Fumida cum coeli scintillare omnià templa
Cernentes pavida complebant pectora cura,
Quid moliretur rerum Natura novarum.

et retro remeat, omnis ad fontes fluviorum confluit, inde super terras redit dulci flumine, qua via semel secta detulit undas liquido pede. Nunc cur ignes per fauces montis Aetnae tanto impetu interdum erumpunt, docebo: neque enim flammae tempestas media de clade orta per campos Siculorum grassata oculos vicinorum populorum ad se convertit; quando videntes fumantes omnes coeli fornices flammis micare erant valde solliciti, expectantes quid novi Natura mo-

639. *Nunc ratio quae sit, etc.*) Quoniam meteora, terrae motus, et quaedam maris phaenomena sibi videtur satis explicasse, reliqua admiranda, quae aliquam de Diis et Providentia opinionem facerent, aggreditur. Et primum v. 6. De Aetnae ignibus disputat, quos, licet interdum erumpentes Siciliam vastarent, non adeo debemus admirari, ut Naturae vires superare inconsiderate putaremus: dicat aliquis ingens hoc esse incendium, et vires illius plane admirandas; nempe quia non vidit maius, sed in aliis rebus praecipites et inconsiderati perinde fallimur. Nihil est quod magnum dici potest, nihil quod debemus admirari, si universum infinitum contemplemur; nam ex illo subito potest confluere immensa seminum ignis, sive venti copia, quae semina in Aetna, seu alio quolibet monte collecta vim impetumque sumant, terrae motus efficiant, erumpant demum, longe lateque flammam spargant et favillam. Huiusmodi autem eruptiones sunt veluti morbi, et convulsiones huius mundi; atque ut morborum semina in hominem (nam saepe febricitat, dolet dentes, etc.) ex hoc mundo, ita ex universo in hunc mundum derivari possunt: nam si comparationem instituas, ut homo ad mundum, ita mundus ad universum.

644. *Media de clade*) Gronovii codex, *media Graecia de coorta*: Salmasius, *media e re clade coorta*, id est, ex media rerum natura, ex summa rerum: sed olim monui Salmasium haud feliciter interpretari Lucretium. Faber tandem, *dia de clade*; *dia tempestas* est Θεόπεμπτος seu Θεήλατος, quasi diceret Lucretius: quaeramus nunc quid causae sit, quamobrem olim flammarum tempestas totam Siciliam pervastarit, neque enim putandum est Deos tantam vim

Hisce tibi rebus late 'st, alteque videndum,
Et longe cunctas in parteis dispiciendum,
Vt reminiscaris, summam rerum esse profundam,
Et videas, coelum summaï totius unum
Quam sit parvula pars, et quam multesima constet:
Et quota pars homo terraï sit totius unus.
Quod bene propositum si plane contueare,
Ac videas plane; mirari multa relinquas.
Num quis enim nostrûm miratur, siquis in artus
Accepit calido febrim fervore coortam,
Aut alium quemvis morbi per membra dolorem?
Obturgescit enim subito pes, arripit acer
Saepe dolor denteis, oculos invadit in ipsos:
Existit sacer ignis, et urit corpore serpens
Quamcumque arripuit partem, repitque per artus.
Nimirum, quia sunt multarum semina rerum:
Et satis haec tellus nobis coelumque mali fert,

liretur. Cum vero de huiusmodi rebus inquiritur, late, longe, alteque in cunctas partes animum tuum vagari debes permittere, ut reminiscaris universum infinitum esse, et ut videas quam parvula et quam multesima pars universi unum coelum sit, et quota pars totius terrae unus homo sit; quod propositum, si accurate perpendas, et penitus consideres, tum multa mirari desines. Nam quis nostrum miratur si quis in venas recepit febrem fervido calore natam, aut alium quemvis morbum qui dolorem per membra excitaret? Repente enim tumet pes, saepe acerbus dolor subito dentes corripit, aut ipsos oculos invadit; sacer ignis repente oritur, per corpus serpens, quodcunque membrum arripuit, urit, et omnes tandem pervadit artus. Nimirum, quoniam in hoc mundo latent multa rerum multarum semina, et haec tellus, et hoc coelum submini-

incendii in insulam importasse. Egregia quidem coniectura, neque istos moror, qui legunt *mediocri*.

651. *Quam multesima*) Quam parva si cum toto comparetur; *multesima pars* est ea, cui multae debent esse pares aut similes, ad constituendum totum; πολλοστὸν μέρος appellant Graeci; *Lambinus.*

660. *Sacer ignis*) Celsus, lib. 5. cap. 28. *Ignis sacer malis ulceribus annumerari debet.* Huic addas Paulum Aeginetam, lib. 4. cap. 20. Quos, si vacet, lege: nam in illis multa de Sacro Igne. Virgilius, Georg. 3. v. 566. .... *Contactos artus sacer ignis edebat.*

663. *Haec tellus nobis*) Alii, *haec tellus morbi.*

Vnde queat vis immensi procrescere morbi.
Sic igitur toti coelo, terraeque putandum'st
Ex infinito satis omnia suppeditare,
Vnde repente queat tellus concussa moveri,
Perque mare, et terras rapidus percurrere turbo,
Ignis abundare aetnaeus, flammescere coelum.
Id quoque enim fit, et ardescunt coelestia templa,
Vt tempestates pluviae graviore coortu
Sunt, ubi forte ita se retulerunt semina aquarum.
At nimis est ingens incendi turbidus ardor.
Scilicet, et fluvius, qui non est, maximus eii'st
Qui non ante aliquem maiorem vidit: et ingens
Arbor, homoque videtur; et omnia de genere omni,
Maxima quae vidit quisque, haec ingentia fingit:
Cum tamen omnia cum caelo, terraque, marique
Nil sint ad summam summai totius omnem.

strare possunt sufficientem copiam noxiorum seminum, unde gravis morbus oriri possit. Pariter igitur credendum est, toti coelo et terrae sufficientem seminum copiam ex infinito universo subministrari, unde terra repente concussa tremat, unde per mare et terras rapidus turbo percurrat, ignis Aetnaeus abundet, et coelum flammescere videatur: nam ideo in coelo fit ignea tempestas, quoniam multa ignis semina conveniunt, ut fit gravis pluviae tempestas cum plurima aquae semina convenerint. Aliquis vero dicat hunc ignem Aetnaeum ingentem nimis esse et immanem: nempe, et flumen, quod non est maximum, videtur maximum illi homini, qui non vidit maius; arbor item atque homo videtur ingens, et de omni rerum genere quibus aliquis maiora non vidit, illa fingit esse ingentia: cum tamen omnia haec una cum coelo, terra, mari, si cum universo comparentur, minima sunt, imo plane

669. *Ignis abundare aetnaeus*) Ripas suas videtur superare dum erumpit igneum flumen.

Ibid. *Flammescere coelum*) Dum coruscat et fulgurat; *Fayus*. Quasi aliquid de fulgure, et coruscatione, Lucretius, cum de Aetnae ignibus disputet: sed in istius viri ineptiis refutandis non amplius morabor.

674. *Scilicet, et fluvius, qui non est, etc.*) Codd. *scilicet et fluvius qui visus*, etc. Vnde Salmasius, *scilicet et fluvius quis visus maximus eii:* Fluvius aliquis visus est ei maximus; qui maiorem non vidit; istam quam codices exhibent lectionem, sequi possumus, at non reiicienda est illa altera Lambini lectio.

Nunc tamen, illa modis quibus inritata repente
Flamma foras vastis Aetnae fornacibus efflet,
Expediam. Primum totius subcava montis
Est natura, fere silicum suffulta cavernis:
Omnibus est porro in speluncis ventus et aër:
Ventus enim fit, ubi est agitando percitus aër.
Hic ubi percaluit, calefecitque omnia circum
Saxa furens, qua contingit, terramque, et ab ollis
Excussit calidum flammis velocibus ignem;
Tollit se, ac rectis ita faucibus eiicit alte,
Funditque ardorem longe, longeque favillam
Differt, et crassa volvit caligine fumum;
Extruditque simul mirando pondere saxa:
Ne dubites, quin haec animaï turbida sit vis.
Praeterea, magna ex parti mare montis ad eius
Radices frangit fluctus, aestumque resorbet:

nihil. Nunc tamen, quibus causis illa flamma repente concitata e vastis Aetnae fornacibus erumpat, docebo: primum natura totius istius montis est cava subter, fere silicum cavernis suffulta; in omnibus autem cavernis est ventus, et aër, nam ventus tum fit, cum moveatur et agitetur aër; hic ventus cum ipse motu suo calorem concepit, et magno impetu circumrotatus calefecit omnia saxa quae verberat, et terram, atque ex illis saxis et terra expressit ignem calidum flammis velocibus, tum tollit seipsum, ita per directas montis fauces in altum erumpit, flammas, et favillam longe lateque dispergit, tenebrosum crassumque fumum volvit, et saxa mirando pondere eiicit, ut dubitare non possis quin haec omnia a vehementi vento flant. Praeterea, magna ex parte ad radices illius montis mare fluctus frangit, et ae tum resorbet (mare magnam partem radicum istius montis alluit), ab hoc autem mari ca-

680. *Nunc tamen, illa modis*, etc.) Si inquiras cur collectae in Aetna flammae erumpant tanto impetu, v. 1 declaratur ratio. Breviter, vi venti fit eruptio; venti autem istius semina ex universo infinito veniunt, et in monte Aetna collecta, flammas vel latentes in visceribus montis, vel ex ipso monte espressas eiiciunt v. 14. Aut ventus iste irruit per speluncas quae sunt ad radices montis, et quarum ora, cum mare a littore recedit (mare enim radices montis alluit), aperta sunt, atque ita efflat ignes v. 7. Denique in ipsis faucibus montis generantur venti v. 2. Sic multas ponit causas, ut inter eas una vera, et certa diceretur v. 9.

693. *Animaï*) Venti; alibi: Horatius, *Impellunt* animae *lintea Thraciae*.

Ex hoc usque mari speluncae montis ad altas
Perveniunt subter fauceis; hac ire fatendum 'st,
« Et penetrare mari penitus res cogit aperto :
Atque efflare foras, ideoque extollere flammas,
Saxaque subiectare, et arenae tollere nimbos.
In summo sunt ventigeni Crateres, ut ipsi
Nominitant, nos quas Fauceis perhibemus, et Ora.
Sunt aliquot quoque res, quarum unam dicere cau-
Non satis est, verum plureis, unde una tamen sit. (sam
Corpus ut exanimum si quod procul ipse iacere
Conspicias hominis; fit ut omneis dicere causas
Conveniat lethi, dicatur ut illius una.
Nam neque cum ferro, neque frigore vincere possis

vernae ad altas montis fauces subter perveniunt; fatendum igitur est, imo est prorsus evidens per has cavernas ventos intrare, ad fauces directo ascendere; inde efflant foras, flammas attollunt, saxa eiiciunt, et arenae nimbos extrudunt. In vertice montis sunt crateres ventigeni (qui ventos generant) Graeci vis. crateres vocant, nos Latini fauces et ora. Sunt quoque aliquot res quarum unicam rationem reddere non sufficit, sed plures reddi debent, e quibus tamen unica est vera: Vt si e longinquo spectes cadaver hominis, enumerare oportet omnes causas quibus homo iste perire potuit, ut una vera diceretur; nam probare non possis cum ferro, aut frigore, aut morbo, aut veneno periisse,

698. *Et penetrare mari*, etc.) Alii, Et penetrare mare, et penitus se cogier arcto. Fatendum est mare per has speluncas penetrare, et penitus in angustum cogi a seipso coarctato; *Lambinus*. Displicet haec lectio, neque id iniuria; nam non de maris, sed de venti in speluncas ingressu agitur. Faber legendum putat, *Et penetrare* animam *penitus res* cogere *aperto*. Sensus itaque et ordo verborum sic sese habebunt. *Fatendum est animam* (ventum) *hac ire, et cogere res* (ignes, scintillam, cineres, saxa, etc.) *penetrare aperto*, id est, per apertum, seu per illas fauces. Istam interpretationem vitiosa nuce non emerem. Si placet vox *animam*, leg. *res cogit aperta*, ut alibi *manifesta docet res*. Ex *mari aperto* vix aliquis sensus potest exprimi, qui vero istas voces retinet, hoc modo interpretetur, *mari aperto*, id est, cum mare recedit a radicibus istius montis, et resorbet fluctus.

700. *Saxaque subiectare*) In altum tollere: vid. lib. 1. v. 8.

701. *Ventigeni crateres*) Alii, *in summo sunt vertice item crateres*. Prior lectio placet, quippe duobus hisce versibus declaratur, ventum non tantum per speluncas ad montis radices ingredi, sed etiam in ipsis faucibus generari; neque id mirum, nam nihil certius, quam aërem ex omni parte ad flammam ruere, atque inde ventum generari.

Interiisse, neque a morbo, neque forte veneno;
Verum aliquid genere esse ex hoc, quod concio dicat,
Scimus: item in multis hoc rebus dicere habemus.

Nilus in aestati crescit, campisque redundat
Vnicus in terris Aegypti totius amnis.
Is rigat Aegyptum medium per saepe calorem,
Aut quia sunt aestate Aquilones ostia contra
Anni tempore eo, quo Etesia flabra feruntur:
Et contra fluvium flantes remorantur, et undas
Cogentes sursus replent, coguntque manere.

novimus tamen esse aliquam ex hisce causis quae certa est, et quam veram esse adstantium turba confirmaret: et eodem modo de multis aliis rebus est agendum. Nilus, unicus ille in tota Aegypto amnis, in aestate crescit, et inundat campos: ille Aegyptum in media aestate irrigat, quoniam viz. in aestate, eo viz. anni tempore quo flatus Etesii spirant, venti ab Aquilone in Nili ostia feruntur, et adversi flantes fluvii cursum impediunt, versus fontes undas repellunt, replent alveum, et sistunt: nam proculdubio hi venti qui ab

710. *Concio*) Turba hominum edstantium. Alii, *quod contigit ei.*

712. *Nilus in aestati crescit*, ate.) Ab aestivo solstitio ad aequinoctium usque autumnale Nilus ita intumescit, ut per Aegyptum exundans, oblitos limo agros foecundet, alias steriles futuros, egregium divinae providentiae monumentum. (*Aegypti incolae aquarum beneficia percipientes aquam colunt*, etc. Iulius Firmicus de Err. Prof. Rel.) Huic igitur incremento pro more suo causas tantum naturales assignat Lucretius v. 26. Et primo quidem v. 12. venti Etesiae ab septemtrione spirantes aquas amnis, qui ab Austro fluit, repellunt, faciuntque, ut impleto alveo exundent: si vero Etesiae ad obsistendum tanto aquarum ponderi, lenes enim sunt venti; imperes dicantur, tum v. 5. arena, quam mare ab istis ventis agitatum congerit, obstruuntur Nili ostia; atque inde exundatio. Hisce causis duas alias coniunge, nempe pluvias, quae ad fontes Nili decidunt v. 6. et nives v. 3 resolutas. Nam omnibus hisce causis conspirantibus Nilus, aut quilibet alius fluvius exundet.

715, 716. *Aquilones ostia contra, anni tempore eo, quo Etesia flabra feruntur*) Post biduum exortus Caniculae aquilones constantius perflant diebus quadraginta, quos Etesias vocant. Plinius, lib. 2 cap. 47. Et Lucretius v. 730. *Etesia flabra aquilonum.* Feyus tamen, *Etesiae*; sunt venti ab austro, seu a meridie flantes; et hoc nili incrementum contendit fieri a duobus ventis contrariis, quorum alter, nempe aquilo, retardat aquarum cursum, alter, nempe Etesiae, impellit illas, quoniam Nilus ab austro in septemtrionem fluit. En dignum Lucretio interpretem!

719. *Adverso flumine*) Vt v. 725 *fluctibus adversis* (neque enim leg. *flamine*): mallem tamen *gelidi*.

Nam dubio procul haec adverso flabra feruntur
Flumine, quae gelidis a stellis Axis aguntur :
Ille ex aestifera parti venit amnis ab Austro
Inter nigra virûm, percoctaque saecla calore,
Exoriens penitus media ab regione diei.
  Est quoque, uti possit magnus congestus arenae
Fluctibus adversis oppilare ostia contra,
Cum mare permotum ventis ruit intus arenam:
Quo fit uti pacto liber minus exitus amni,
Et proclivus item fiat minus impetus undis.
  Fit quoque, uti pluviae forsan magis ad caput eius
Tempore eo fiant, quo Etesia flabra Aquilonum
Nubila coniiciunt in eas tunc omnia parteis:
Scilicet ad mediam regionem eiecta diei
Cum convenerunt, ibi ad altos denique monteis
Contrusae nubes coguntur, vique premuntur.
  Forsit et Aethiopum penitus de montibus altis
Crescat, ubi in campos albas descendere ningueis
Tabificis subigit radiis sol omnia lustrans.

Aquilone spirant, feruntur adverso flumine: ille enim amnis fluit ab aestifera Austro, nigras et solis calore percoctas gentes (Aethiopum regiones) secans, in ultima parte mundi australi ortus. Fieri etiam potest, ut ingens arenae cumulus undis delabentibus oppositus possit obstruere ostia istius fluminis, cum mare procella agitatum ad illius alveum arenam congerit: inde enim fit, ut minus liber exitus sit flumini, ut minus declivis sit alveus, ideoque tardior aquarum effluentium impetus. Potest fieri ut ad caput illius amnis copiosiores imbres cadant eo tempore, quo venti Etesii ab Aquilone spirantes nubes omnes in partes australes deferunt; scilicet in partes australes delatae nubes cum convenerint, ibi tandem ad altos montes contrusae condensantur, et comprimuntur. Forsan etiam incrementum sumat ab ipsis altis Aethiopum montibus longe remotis; quando sol, qui omnes terrae regiones suis radiis perlustrat, albas nives in campos a montibus radiis suis liquefacientibus cogit defluere. Nunc age

726. *Ruit intus arenam*) Sic lib. I. v. 293. *Quamlibet in partem trudunt res ante, ruuntque.* Virgilius, *Cumulos arenae ruere*, et *Spumas salis aere ruebant.*

730. *Aquilonum*, etc.) *Aquilonum nubila*, Fayus, vir in errore constans, et qui eadem chorda semper egregie oberrat.

737. *Subigit*) Cogit, Virgilius, ... *Subigitque fateri.* Lucilius, *Invitum glebas subigas proscindere aratro.*

Nunc age, Averna tibi quae sint loca cumque lacus-
Expediam, quali natura praedita constent. (que,
Principio, quod Averna vocantur, nomen id ab re
Impositum 'st, quia sunt avibus contraria cunctis,
E regione ea quod loca cum advenere volantes,
Remigii oblitae pennarum vela remittunt,
Praecipitesque cadunt molli cervice profusae
In terram, si forte ita fert natura locorum;

docebo, quaenam est eorum locorum et lacuum, quae Averna dicimus, natura. Primum, si nomen spectes, averna, id illis imponitur ab effectu, nam omnibus volucribus sunt noxia. Nam cum aves volantes ad ea loca venerint, iisque ad perpendiculum impenderint, non amplius memores remigii alarum remittunt vela, mollique cervice profusae praecipites cadunt in terram, si forte

738. *Nunc age, averna*, etc.) Beneficum Deum non agnoscit, iratum negat Lucretius, et ut coeli aërisque phaenomena Diis superis, ita noxia quaedam et in terris admiranda Diis manibus eripit. Nam quaedam sunt loca, quae v. 9. Averna dicimus, quae avibus supervolantibus, aliisque animalibus, quae forte illac transierint, sunt perniciosa. Talis est locus apud Cumas v. 2 in ipsa Athenarum arce v. 7, in Syria v. 4, in quibus locis Atri ditis ianuam patere credidit vulgus, ibique animas mortuorum ad inferos et regna subterranea descendere v. 9. Vt vero vim naturamque Avernorum distinctius explicet, v. 49 monet terram continere multa, ut salubria, ita noxia hominibus, aliisque animantibus semina, multaque congerit exempla, quibus docet multarum rerum effluvia multis rebus insalubria esse et mortifera. His propositis, denique rem ipsam aggreditur; et primum v. 12. Nempe ex Avernis teter halitus erumpit, quo transvolaturae aves subito afflatae repente decidunt; vel v. 10 hic halitus erumpens ita attenuat et discutit aërem, ut aves volantes in illo sustentari non possint, decidentes autem in inani protinus expirant. Haec omnia v. 102.

740, 741. *Quod averna vocantur, nomen id ab re impositum est*) Virgilius Lucretium imitatus, Aen. 6. v. 237: *Spelunca alta fuit, vastoque immanis hiatu, Scrupea, tuta lacu nigro, nemorumque tenebris; Quam super haud ullae poterant impune volantes Tendere iter pennis, talis sese halitus atris Faucibus effundens supera ad convexa ferebat; Inde locum Graii dixerunt nomine* Avernum.

743. *Remigii*) Virgilius, aliique, *remigium alarum*; quippe alis tanquam remis aërem secant volucres. Nautae autem in portum succedentes, nec remis amplius usi vela etiam remittebant; inde remigium alarum, et vela coniungit poëta.

744. *Molli cervice profusae*) Volucris languidae, et morientis imago.

Aut in aquam, si forte lacus substratus averno 'st.
Qualis apud Cumas locus est montemque Vesevum,
Oppleti calidis ubi fumant fontibus auctus.
Est et Athenaeis in moenibus, arcis in ipso
Vertice, Palladis ad templum Tritonidos almae,
Quo nunquam pennis appellunt corpora raucae
Cornices, non cum fumant altaria donis:
Vsqueadeo fugitant non iras Palladis acreis
Pervigili causa, Graiûm ut ceciuere poetae;
Sed natura loci hoc opus efficit ipsa sua vi.
In Syria quoque fertur item locus esse, videri,

Avernus sit terra, vel in aquam, si forsan Avernus sit lacus. Qualis locus est apud Cumas et montem Vesuvium, ubi calidi sulphureique fontes emittunt fumos. Athenis etiam locus est, in ipso arcis vertice, prope templum almae Palladis Tritonidos, quo raucae cornices nunquam corpora sua alis appellunt (nunquam advolant) ne quidem cum sacra fiant, pinguibusque sacrificiis fument altaria. Non quod tam caute vitant saevam iram Palladis propter nimiam vigilantiam conceptam, ut graeci poëtae cecinerunt; sed ipsa loci natura propria sua vi (fugat) hoc efficit. Fertur item locum esse quemdam in

746. *Substratus Averno 'st) Avernus est.*

747. *Qualis apud Cumas locus est; etc.*) De duobus hisce versibus multa interpretes; omnium commenta refutavit Faber, et ipse tandem legit, *Vt Cumas apud est locus* Euboico sub monte. Nam Cumas in Campania coloniam esse Euboicam plurimi testantur, et qui a Lucretio *mons Euboicus* dicitur, is a Virgilio, qui perpetuo Lucretii vestigia pressit, *Euboica rupes* dicitur, Aen. 6. v. 42 et v. 2 *Euboicae Cumarum orae.* Gassendus, *Qualis apud Cumas* Miseni sub pede montis: ut lectiones variae conciliari possint tum inter se, tum cum Virgilio, qui, Aen. 6. v. 234, mentione facta Miseni, Averni descriptionem subiicit.

750. *Palladis—almae*) Faecundae, *Fayus*: faecunda virgo! ut Virgilii, ... *Inventa sub ilicibus sus, Triginta capitum foctus enixa.* Os hominis!

752. *Non, cum fumant altaria donis*) Ita illum locum cornices aversantur, ut etsi in eo sacra fiant, ne tum quidem advolent, quantumvis carnium nidor, illas invitare ad sese videatur.

754. *Pervigili causa*) Vid. Ovid. Metam. lib. 2. v. 557. Abdita fronde levi densa speculabar ab ulmo Quid facerent, etc. Fabulà Corones notissima est, sed non illud pervigilium: credibile itaque fit, Lucretium alios secutum esse auctores, quam qui ad nos pervenerunt; *Faber.*

755. *Ipsa sua vi*) Alii, *ipsa suapte*: et Vossius ad Catullum, p. 113. id est, *sponte.*

756. 757. *In Syria quoque fertur*

Quadrupedes quoque quo simul ac vestigia primum
Intulerint, graviter vis cogat concidere ipsa,
Manibus ut si sint Divis mactata repente.
Omnia quae naturali ratione geruntur,
Et quibus e causis fiant, apparet origo:
Ianua ne his Orci potius regionibus esse
Credatur pôsta, hinc animas Acheruntis in oras
Ducere forte deos Maneis inferne reamur;
Naribus alipedes ut cervi saepe putantur
Ducere de latebris serpentia saecla ferarum:
Quod procul a vera quam sit ratione repulsum,
Percipe; namque ipsa de re nunc dicere conor.
Principio hoc dico, quod dixi saepe quoque ante,
In terra cuiusque modi rerum esse figuras;
Multa, homini quae sunt vitalia; multaque morbos
Incutere, et mortem quae possint accelerare:

Syria; quo simul ac pedes suos quadrupedes animantes intulerint, subito vi loci ipsius prostratae concidunt, quasi Diis manibus essent repente immolatae: quae omnia non superant naturae vires, imo perspicuum est quaenam sint esse. etiam istorum causae: ne putetur in hisce terrae partibus praecipue positas esse orci fauces, et credamus Deos manes per has inferne attrahere mortuorum animas in regiones Acherontis, ut celeres cervi creduntur naribus suis serpentes e latebris attrahere; quod quam absurdum et ab omni ratione alienum est, iam intellige, iam enim rem ipsam explicaturus sum. Primum hoc dico, quod etiam saepe ante dixi; in terra contineri semina rerum omnis generis diversimode figurata, multa quae homini sunt vitalia, et salubria, multa noxia quae morbos inferrent, et accelerarent mortem: et ante ostendi alias res esse

item locus esse, videri, Quadrupedes, etc.) Ita hunc locum emendat Faber, *In Syria quoque fertur item* spelunca *videri, Quadrupedum* quo saeclà *simul vestigia* prima *Intulerint, graviter vis cogat concidere ipsa. Videri,* id est, *esse; ipsa* vero refertur ad *saecla*, aliter ea esset mutatio generis, quae ferri non possit: forsan melius legatur, *Locus esse*, vigentes *Quadrupedes quoque, etc. Locus esse,* ut v. 517, *Apud Cumas locus est.* Ista autem vox *quoque* non otiosa est, nam iste in Syria locus tam quadrupedibus quam avibus noxius; in tertio vero versu *ipsa* cum *vis* coniungi potest. Strabonem, lib. 13. de Plutonio.

765. *Naribus alipedes ut cervi,* etc.) Nihil magis ad ridiculum, neque unquam facetius scomma. Plinius autem, lib. 11. cap. 53. Elephantorum anima serpentes extrahit, cervorum item urit.

Et magis esse aliis alias animantibus aptas
Res ad vitaï rationem, ostendimus ante,
Propter dissimilem naturam dissimileisque
Texturas inter sese, primasque figuras:
Multa meant inimica per aureis, multa per ipsas
Insinuant nareis infesta atque aspera odore;
Nec sunt multa parum tactu vitanda, nec autem
Aspectu fugienda, saporeque tristia quae sint.
Deinde videre licet quam multae sint homini res
Acriter infesto sensu, spurcaeque, gravesque.
Arboribus primum certis gravis umbra tributa 'st,
Vsqueadeo, capitis faciant ut saepe dolores,
Si quis eas subter iacuit prostratus in herbis.
Est etiam in magnis Heliconis montibus arbos
Floris odore hominem tetro consueta necare;
Scilicet haec ideo terris ex omnia surgunt
Multa modis multis multarum semina rerum,
Quod permista gerit tellus discretaque tradit.
Nocturnumque recens extinctum lumen, ubi acri

aliis animalibus magis aptas ad sustentandam vitam, propter dissimilem naturam, dissimiles inter se texturas, et dissimiles principiorum figuras: multa noxia per aures, multa per ipsas nares infesta, et tetra odore ingrediuntur; multa etiam sunt quae tactum laedunt, multa quae nocent oculis, et quae sunt gustui ingrata. Denique licet videre quam multae res sunt quae foedae videntur homini, et quae vehementer noxiae et perniciosae sunt. Primum quibusdam arboribus tributa umbra est adeo homini infesta, ut saepe capitis dolores faciant, siquis subter illas in herbis iacuit prostratus. Insuper, in magnis Heliconis montibus arbor crescit, quae saepe floris sui tetro odore homines necat; nempe omnes noxiae hae arbores e terra surgunt, quia tellus multa semina multarum rerum multis modis permista continet, deinde separat, singulisque rebus convenientia et propria attribuit. Lucerna etiam recens extincta, cum

782. *Spurcaeque)* Foetidae: *Nonius*; et in sequenti versu, *infestant sensum*. Lambinus, *infestae sensu*, id est, *sensui*; at nihil mutandum.

786. *Heliconis montibus arbos*) Quaenam illa sit divinabunt alii: quidam existimant esse *taxum*, sed cur nos ad Heliconem mitteret? Taxus enim frequens erat in Italia; dein, verum illud de taxo non est, *floris odore necare*.

791. *Nocturnumque recens extinctum lumen*) In codicibus mira varietas, tres hos versus ita refingit Faber,

Nidore offendit nareis consopit ibidem,
Deiicere ut pronos qui morbus saepe suëvit.
Castoreoque gravi mulier sopita recumbit,
Et manibus nitidum teneris opus effluit eii,
Tempore eo si odorata 'st, quo menstrua solvit.
Multaque praeterea languentia membra per artus
Solvunt, atque animam labefactant sedibus intus.
Denique, si in calidis etiam cunctere lavacris,
Plenior et solio in fueris ferventis aquai:
Quam facile in medio fit uti des saepe ruinas?
Carbonumque gravis vis, atque odor insinuatur
Quam facile in cerebrum, nisi aquam praecepimus ante?
At cum membra hominis percepit fervida febris,
Tum fit odor vini plagae mactabilis instar.
Nonne vides etiam terra quoque sulfur in ipsa

tetro suo nidore nares offendit, subito gravem somnum inducit, ut morbus ille qui frequenter homines pronos deiicit. Mulier etiam Castoreo graveolenti sopita recumbit, et e teneris illius manibus nitidum opus cadit, si olfecerit Castoreum, in eo tempore, quo menses istius fluunt. Praeter haec multa alia solvunt languentia membra per artus, et animam in ipsa sua sede labefactant (deliquium inducunt). Denique si in ferventibus balneis diu moreris, et cibo distentus in vase aquae calidae cuncterie, quam facile fit, ut in medio isto vase corruas, et animi deliquium patiaris? Quam facile etiam gravis vis et odor carbonum in cerebrum insinuatur, nisi aquae potionem ante hausimus. At cum fervida febris corpus hominis occupavit, tum odor vini non minus quam gravis ictus prosternit. Nonne etiam vides sulphur in ipsa terra nasci, et gra-

Nocturnumque recens extinctum lumen, ubi acri Nidore offendit nares, consopit ibidem, Nidore, *ut somnos qui morbus* mittere *suevit.* Repetitur vox *nidore*, ut saepe alias. Iste autem morbus qui somnos suevit mittere, lethargus. Gifanius e codd. *Disiicere*, ut privos *qui morbus saepe suevit*: pro *privos* leg. *pronos*, et tum ea erit lectio quam Faber tam petulanter solicitare non debuit: morbum enim, qui pronos deiicit *morbum comitialem* recte interpreteris.

795. *Nitidum—opus*) Tela, et reliqua ad lanificium pertinentia.

800. *Plenior et—fueris*, etc.) De deliquio quod cibo distenti in balneo patiuntur, Iuvenalis saepe, Horatius, alii. *Solium* autem vas in quo lavabant sedentes.

804. *At cum membra hominis*) Gifanius, *Aut nisi membra prius pertexit frigida servus, Aut fit odos vini plagae manabilis mora?* Quasi haec omnia essent remedia contra vim gravem et odorem carbonum: quam lectionem iste ferat, qui amat tales versus.

Gignier? et tetro concrescere odore bitumen?
 Denique ubi argenti venas, aurique sequuntur,
Terraï penitus scrutantes abdita ferro:
Qualeis exspirat scaptesula subter odores?
Quidve mali fit ut exhalent aurata metalla?
Quas hominum reddunt facies? qualeisque colores?
Nonne vides, audisve perire in tempore parvo
Quam soleant, et quam vitaï copia desit,
Quos opere in tali cohibet vis magna? necesse 'st
Hos igitur tellus omneis exaestuet aestus;
Expiretque foras in aperta, promptaque caeli.
 Sic et averna loca alitibus summittere debent
Mortiferam vim, de terra quae surgit in auras,
Vt spatium caeli quadam de parte venenet;
Quo simul ac primum pennis delata sit ales,
Impediatur ibi caeco conrepta veneno,
Vt cadat e regione loci, qua dirigit aestus:
Quò cum conruit, haec eadem vis illius aestus,

veolentis bituminis concretiones fieri? Denique cum venas auri et argenti sequuntur, intima terrae viscera ferro scrutantes, quam noxios odores scaptesula (fossilis materia) subter expiret, et quam lethalia sint auri effluvia? quam pallidas, lividas et exangues hominum facies reddunt? Nonne vides et audis quam brevi tempore solent interire? et quam brevis sit eorum vita qui damnantur ad metalla, aurumque effodere coguntur? Necesse est igitur ut tellus omnes istiusmodi halitus exhalet, et in patentem capacemque aërem expiret. Similiter, loca averna debent sursum mittere effluvia avibus noxia e terris in aërem surgentia, quae certam aëris partem quasi venena repleant; quo simul ac avis suis pennis delata sit, ibi latenti veneno subita afflata sistitur, et in eum locum, e quo noxii halitus erumpunt directo cadit; quo cum deciderit, eadem maligna vis istius halitus vitae reliquias aufert ex omnibus

810. *Scaptesula*) Nomen generale fodinarum metallarium: *fossilis materia*; σκάπτειν, *fodere* est, ὕλη *materia*; Faber.

823. *Qua dirigit aestus*) Dirigit, *deorsum tendit*, Gifanius; at recte Faber, aestus non dicitur *deorsum tendere*; sed *de terra surgere in auras* v. 819. Ipse autem legit, *se erigit*; agitur enim de motu ab inferioribus ad superna; vereor ne hoc sit nimis inconsiderate dictum; nam v. 822 *avis caeco correpta venena cadit*: leg. igitur *qua dirigit aestus*; et tam plana et perspicua sunt ista verba, ut pluribus illustrari nequeant.

Relliquias vitae membris ex omnibus aufert.
Quippe etenim primo quasi quendam conciet aestum:
Posterius fit, uti cum iam cecidere veneni
In fonteis ipsos, ibi sit quoque vita vomenda,
Propterea quod magna mali sit copia circum.
  Fit quoque ut interdum vis haec, atque aestus averni,
Aëra, qui inter aveis cunque 'st terramque locatus,
Discutiat, prope uti locus hinc linquatur inanis:
Cuius ubi e regione loci venere volantes,
Claudicat extemplo pennarum nisus inanis,
Et conamen utrinque alarum proditur omne:
Hîc ubi nictari nequeunt, insistereque alis,
Scilicet in terram delabi pondere cogit
Natura; et vacuum prope iam per inane iacentes
Dispergunt animas per caulas corporis omneis.
  Frigidior porro in puteis aestate fit humor,

illius membris. Nam primo halitus iste noxius quendam quasi aestum excitat; deinde quando avis occidit in illum ipsum locum e quo noxius ille lethiferque halitus surgit, ibi vita ipsa est evomenda, quoniam ibi copiosior est halitus, et vehementius venenum. Fieri etiam potest, ut hic halitus ex Averno erumpens totum aërem qui est inter aves et terram ita attenuet, et discutiat, ut spatium fere vacuum relinquatur; super quem locum cum ad perpendiculum aves volantes venerint, subito vis pennarum deficit (alas frustra movent) et omne conamen alarum ex utraque parte corporis nihil efficit: cum igitur se suis pennis sustentare nequeant, natura facit, ut proprio suo pondere in terram ferantur, et dum in spatio inani iacent, evolat tota anima per omnes meatus porosque corporis dispersa. Porro, in aestate, aqua in puteis est frigidior,

826. *Conciet aestum*) Strabo, lib. 13. de Plutonio, ἐωρῶμεν δὲ ἐκ τῆς ὄψεως ὡς ἂν πνιγώδους τινὸς πάθους ἔμφασιν. Qualis autem sit iste aestus conjicias e v. 1017. lib. 4. *Vix ad se redeunt permoti corporis aestu.*

836. *Nictari*) Sic legeret Festus; sed haud dubie legendum *nixari*, ut alibi passim, quod et optime vidit Lambinus; *Faber.*

840. *Frigidior porro in puteis*, etc.) Multa videntur adeo humanis usibus accommodata, ut benignam quandam providentiam demonstrent: ita tempore aestivo aqua in puteis frigida est; unde istius tempestatis calor temperetur; hyberno autem calida, qua refici pariter et recreari possimus. Istam vero difficultatem v. 8 amolitur Lucretius; nam in aestate terrae superficie a solis rarefacta, semina ignis quae in terra continentur

Rarescit quia terra calore, et semina siqua
Forte vaporis habet, propere dimittit in auras.
Quo magis est igitur tellus affecta calore,
Hoc fit frigidior, qui in terra 'st abditus, humor.
Frigore cum premitur porro omnis terra, coitque,
Et quasi concrescit; fit scilicet, ut coëundo
Exprimat in puteos, si quem gerit ipsa, calorem.
Est apud Ammonis fanum fons luce diurna
Frigidus, at calidus nocturno tempore fertur:
Hunc homines fontem nimis admirantur, et acri

quoniam terra rarefacta est calore, et siqua continet caloris semina, subito illa in aerem emittit; ideoque, quo magis terra calore afficitur, eo magis frigida est, quae in puteis continetur, aqua: cum terra a frigore comprimitur, cum coëunt illius meatus, cum solida densaque fit illius superficies, tum fit, ut dum contrahitur moles, exprimat in puteos quaecunque continet caloris semina. Dicitur, fontem esse apud Iovis Ammonis templum qui diurno tempore frigidus est, tempore nocturno calidus: homines nimis admirantur hunc fontem, et pu-

in aërem erumpunt; hyberno autem frigore constricta, in puteos exprimuntur, atque inde tepor aquae.

843. *Affecta calore*) Vix. solis radiis calefacta; *Lambinus*: addit Fayus, ideo aqua in puteis hyeme fit calida, quia terra affecta calore calefacit eam subter; qua explicatione nihil unquam stupidius.

848. *Est apud Ammonis*, etc.) Quod si in omnibus puteis non sit divina virtus, at praesens est in fonte apud Iovis Ammonis fanum, de quo Curtius, lib. 4. sect. 7: *Ammonis nemus in medio habet fontem, aquam solis vocant; sub ortum solis tepida manat, medio die cum vehementissimus est calor, frigida eadem fluit, inclinato in vesperam, calescit; media nocte fervida exaestuat, quoque propius nox vergit ad lucem, multum ex nocturno calore decrescit, donec sub ipsum diei ortum assueto tempore languescat.* At hoc quoque frustra dictum; quamvis enim isti errant, qui causam referunt ad solem subter terras positum, et per intius telluris crassae corpus calefacientem istas aquas v. 11. Dici tamen potest v. 13. Quod terra frigore nocturno compressa veluti elidat, sive exprimat, transmittatque in aquam ignis semina, unde et aqua incalescat; calore vero diurno laxata eadem semina veluti resorbeat, unde multum ex nocturno calore decrescit. Praeterea, ista aqua, quae ex ignis seminibus propter aërem tempore nocturno frigidum repressis, efficitur calida, evadat deinceps frigida diurno tempore, radiis solis ita aquam pervadentibus, et rarefacientibus, ut liberum iis seminibus exitum in aërem faciant: quippe radii solis ita glaciem dissolvunt, ut dimittantur leves stipulae, et eiusmodi alia quae constricta tenebantur v. 5.

Sole putant subter terras ferviscere raptim,
Nox ubi terribili terras caligine texit;
Quod nimis a vera 'st longe ratione remotum:
Quippe ubi sol nudum contrectans corpus aquaï,
Non quierit calidum supera de reddere parte,
Cum superum lumen tanto fervore fruatur:
Qui queat hic subter tam crasso corpore terram,
Percoquere humorem, et calido sociare vapori?
Praesertim cum vix possit per septa domorum
Insinuare suum radiis ardentibus aestum?

Quae ratio est igitur? nimirum terra magis quod
Rara tenet circum hunc fontem, quam caetera tellus;
Multaque sunt ignis prope semina corpus aquaï.
Hinc ubi roriferis terram nox obruit umbris,
Extemplo subtus frigescit terra, coitque:
Hac ratione fit, ut, tanquam compressa manu sit,
Exprimat in fontem, quae semina cumque habet ignis,
Quae calidum faciunt laticis tactum atque saporem.
Inde ubi sol radiis terram dimovit obortis,
Et rarefecit calido miscente vapore;

tant eum subito calefieri a vehemente sole subter terras posito, cum horrenda caligine nox terras texit; quae opinio est nimis absurda. Quippe cum sol mittens suos radios desuper e coela in audam suoque calori expositam superficiem aquae, illam calefacere non valeat, etsi tantus sit ille solis desuper fulgentis calor; quomodo potest idem sol subter terram tam crassam positus aquam percoquere, et calefacere, praecipue, cum domorum parietes penetrare, et fervidis suis radiis calorem inferre vix valeat? Quaenam ergo causa est? Nimirum; quia terra rarior quam reliqua tellus hunc fontem circum amplectitur, et sunt multa ignis semina iuxta ipsam aquam: hinc, cum nox obruit terram umbris roriferis, subito terra subtus frigescit, et contrahitur; inde fit ut terra ista, tanquam manu compressa esset, exprimat in fontem omnia, quae continet, ignis semina; quae semina istam aquam calidam reddunt; deinde quando sol radiis suis terrae meatus aperuit, et calore suo ter-

858. *Calido sociare vapori*) Alii, *calido satiare vapore.*

869. *Terram dimovit*) Melius *umbram dimovit*; ita enim saepe Poëtae. Virgilius, Aen. 4. v. 6: *Humentemque aurora polo dimoverat umbram.* Supra v. 864: *Terram nox obruit umbris:* in v. 870. *et rarefecit*, subintell. *terram.*

Rursus in antiquas redeunt primordia sedeis
Ignis, et in terram cedit calor omnis aquaï:
Frigidus hanc ob rem fit fons in luce diurna.
  Praeterea, solis radiis iactatur aquaï
Humor, et in luci tremulo rarescit ab aestu:
Propterea fit uti quae semina cunque habet ignis,
Dimittat; quasi saepe gelum, quod continet in se,
Mittit, et exoluit glaciem, nodosque relaxat.
  Frigidus est etiam fons, supra quem sita saepe
Stupa iacit flammas concepto protinus igni;
Tedaque consimili ratione accensa per undas
Conlucet, quocunque natans impellitur auris:
Nimirum quia sunt in aqua permulta vaporis
Semina, de terraque necesse 'st funditus ipsa
Ignis corpora per totum consurgere fontem,

ram penetrante rarefecit; tum semina ignis in pristinas sedes redeunt, et totus aquae calor in terram recedit: et hanc ob causam diurno tempore fons frigidus evadit. Praeterea, aqua radiis solis disentitur, et diurna tempore a tremulo calore rarefit; inde fit, ut dimittat omnia, quaecunque continet ignis semina; ut saepe aqua frigore concreta dimittit ea quae continebat, rigorem suum, et vincula quibus retinebantur solvens. Est etiam fons frigidus, supra quem stupa posita saepe flammas emittit, igne subito concepto; similiter taeda accensa per undam lucet, quocunque aquae innatans a leni vento impellente fertur: nimirum quoniam sunt in aqua multa caloris semina, et quoniam necesse est ex ipsis terrae visceribus multa ignis semina per totum fontem ascendere, foras

878. *Nodosque relaxat*) Gifanius alibi animum habebat, cum hoc loco *nervosque* legebat; *Faber.* Horatius, lib. 1. Epist. 3. *Hebrusque nivali* compede *vinctus.*

879. *Frigidus est etiam fons*, etc.) Postquam ostendit in Iovis Ammonis fonte nihil admirabile esse aut divinum; iam v. 27. Iovis Dodonaei fontem, Iovi ubique infestus, attingit. In Dodone autem fons, cum sit gelidus, et immersas faces extinguat, si extinctae admoveantur, accendit. Plinius, lib. 2. cap. 103. Nimirum quoniam sunt in ipsa aqua, vel terra isti aquae subiecta multa ignis semina, quae ex aqua erumpentia corpori inflammabili, viz. stuppae aut tedae recenter extinctae, adhaerent, et accendunt: neque magis incredibile semina ignis per fontem erumpere, quam aquae dulcis scaturiginem per medium maris oriri; et saepissime videmus tedas recenter extinctas accendi, antequam ipsum ignem, ad quem admoventur, attigerint.

Et simul exspirare foras, exireque in auras,
Non tam viva tamen, calidus queat ut fieri fons.
  Praeterea, dispersa foras erumpere cogit
Vis per aquam subito, sursumque ea conciliari:
Quod genus endo mari spirat fons, dulcis aquai
Qui scatit, et salsas circum se dimovet undas;
Et multis aliis praebet regionibus aequor
Vtilitatem opportunam sitientibu' nautis,
Quod dulceis inter salsas intervomit undas.
Sic igitur per eum possunt erumpere fontem,
Et scatere illa foras in stupam semina: quo cum
Conveniunt, aut cum tedai corpori adhaerent,
Ardescunt facile extemplo; quia multa quoque in se
Semina habent ignis stupae, tedaeque tenentes.
  Nonne vides etiam, nocturna ad lumina lychnum
Nuper ubi extinctum admoveas, accendier ante
Quam tetigit flammam? tedamque pari ratione?

expirare, et in aërem exire, quae tamen semina non adeo vigent, ut ab illis fons calidus fiat. Praeterea, vis quaedam cogit ista ignis semina per aquam dispersa surgere, et iuxta istius aquae superficiem convenire, et constipari: ut in medio maris fons aquae dulcis aliquando erumpit, omnesque circumstantes salsas aquas dimovet (et quidem fatendum est mare multis aliis in partibus opportunum beneficium nautis sitientibus praebere, cum in medio salsarum aquarum dulces aliquando emittit). Similiter ista ignis semina possunt erumpere per istum fontem, et foras exire in stupam; quo cum conveniunt, aut adhaerent tedae corpori, tum subito in flammas erumpunt, quoniam stupa ista aut tedae multa semina ignis in se continent. Nonne etiam vides cum candelam recenter extinctam ad aliam accensam admoveas, illam extinctam iterum accendi antequam flammam tetigit? Nonne etiam idem fieri in teda vides? Et praeter

890. *Endo mari*) Ita omnes ediderunt, quasi sanus foret iste versus, neque medico egeret: at si *endo mari* legatur, quo referendae sunt istae voces v. 892. *Multis aliis regionibus*? Nam et *multae istae* aliae *regiones* sunt *endo mari*. Legatur igitur *Aradius Fons*, de quo Strabo in lib. Geog. 16. Ita enim scripsit Lucretius, et voces istae *in mari*, sive *endo mari*, ad marginem codicis adnotatae tandem in versum ipsum irrepserunt.

899. *Habent—tedaeque tenentes*) Viz. tedae continent, ut lib. 1. Amplexi quod habent, id est, amplectuntur.

Multaque praeterea, prius ipso tacta vapore
Eminus ardescunt, quam cominus imbuat ignis:
Hoc igitur fieri quoque in illo fonte putandum 'st.
Quod superest, agere incipiam quo foedere fiat
Naturae, lapis hic ut ferrum ducere possit,
Quem Magneta vocant patrio de nomine Graii,
Magnetum quia sit patriis in finibus ortus.

haec sunt multa quae a calore eminus tacta accenduntur, priusquam ab ipso igne cominus tanguntur: idem igitur in hoc fonte fieri putandum est. Quod superest, incipiam docere qua lege naturae fiat, ut lapis ille, quem Graeci patrio de nomine vocant Magneta, quia natus et inventus est in regionibus Magnetum, ferrum attrahere possit. Homines admirantur hunc lapidem, quo-

906. *Quod superest, agere incipiam, etc.*) V. 482 praeclara disputatio instituitur de *magnete*; huius autem idem est, quod et reliquarum disputationum consilium, quod nemo olim observavit. Nam hic lapis Herculi attribuitur et vim suam illius numini acceptam referre creditur. Iam fontes suos amisit Iupiter, et quid filio parcat Lucretius, qui patri non pepercit? Vt virtutem attractricem magnetis rectius explicet Lucretius, quatuor capita praemittit, quae tametsi alias comprobata fuerint, hic tamen inculcata vult ob insignem difficultatem; unum caput est, effluere continuo corpuscula quaedam ex omnibus rebus v. 15. Alterum, nullum esse corpus adeo solidum, quod non inania spatiola intercepta contineat v. 23. Tertium, emissa corpuscula non omnibus rebus eadem ratione congruere v. 20. Quartum, inania spatiola non uniusmodi circumscriptionis in rebus omnibus esse, quare nec eadem quibuslibet corpusculis accommodari v. 17. His ita praemissis, dicere aggreditur causam seu modum quo magnes ferrum attrahit, ferrumve ad magnetem fertur. Is autem in eo consistit, ut effluant ex magnete corpuscula, ex quo fiat, ut aër circa magnetem discutiatur, atque idcirco multa inania spatiola creentur; et quia, cum ferrum collocatur intra discussi aëris sphaeram, multum inanis inter ipsum et magnetem est interceptum, tunc evenit, ut in eam partem corpuscula ferri liberius prosiliant (nam omnium corporum semina in vacuum spatium subito prorumpunt) ac versus magnetem proinde ferantur, non possunt vero eo contendere, quin pelliciant simul cohaerentia (ferri autem semina sunt maxime implicita), atque idcirco totam ferri massam v. 19. Interea vero, quia ferrum tendit indiscriminatim sursum, deorsum, transversum, et in quamcunque obliquitatem, prout ad magnetem appositum fuerit, docet non posse id fieri, nisi ratione inducti vacui, in quod corpora, alioquin deorsum solum prolabentia, indiscriminatim ab ictibus aliorum corporum protrudantur v. 5.

908. *Quem magneta vocant, etc.*) Vid. Bocharti Geog. Sa. par. Post. lib. 1, cap. 38.

Hunc homines lapidem mirantur, quippe catenam
Saepe ex annellis reddit pendentibus ex se:
Quinque etenim licet interdum, plureisque videre
Ordine demissos levibus iactarier auris,
Vnus ubi ex uno dependet subter adhaerens;
Ex alioque alius lapidis vim, vinclaque noscit:
Vsqueadeo permananter vis pervalet eius.
Hoc genus in rebus firmandum 'st multa prius, quam
Ipsius reii rationem reddere possis:
Et nimium longis ambagibus est adeundum;
Quo magis attentas aureis, animumque reposco.
Principio, omnibus a rebus, quascunque videmus,
Perpetuo fluere, ac mitti, spargique necesse 'st
Corpora, quae feriant oculos, visumque lacessant:
Perpetuoque fluunt certis ab rebus odores,
Frigus ut a fluviis, calor a sole, aestus ab undis,
Aequoris exesor moerorum littora propter;
Nec varii cessant sonitus manare per aures:
Denique in os salsi venit humor saepe saporis,

niam saepe ex annulis ferreis nullo quidem vinculo connexis, sed ex seipso tantum pendentibus catenam efficit; interdum enim videre licet plures annulos ex illo pendentes levibus ventis agitari, cum unus annulus ex uno, cui subter adhaeret, pendet; aliusque ex alio vim lapidis attractricem sentit; tam longe lateque diffunditur penetratque subtilis illius et potens virtus. Cum vero de huiusmodi rebus inquiramus, multa ponenda sunt, et probanda, antequam rei ipsius rationem possis reddere; per longas ambages procedendum est, et hanc praesertim ob causam aures attentas et animum attentum posco. Principia, necesse est perpetuo fluere, spargi, ac mitti ex omnibus rebus, quascunque videmus, quaedam corpora, quae in oculos incurrunt, et lacessunt visum; a quibusdam rebus odores perpetuo fluunt, ut frigus a fluviis, calor a sole, aestus (salsus vapor) a mari, qui exedit moenia iuxta aras maritimas posita: varii etiam soni perpetuo volitant per aures, denique, cum iuxta mare ambu-

913. *Auris*) Alii, *hamis*: isti vero frustra, neque enim ista voce hoc in loco uteretur Lucretius, qua ante versum 1087 uti non debuit: neque hamis iactantur annuli, at levibus auris agitari quis nescit, qui vidit annulos suspensos?

921. *Principio omnibus*, etc.) Vid. lib. 4. v. 217.

Cum mare versamur propter; dilutaque contra
Cum tuimur misceri absinthia tangit amaror.
Vsqueadeo omnibus ab rebus res quaeque fluenter
Fertur, et in cunctas dimittitur undique parteis:
Nec mora, nec requies inter datur ulla fluendi,
Perpetuo quoniam sentimus, et omnia semper
Cernere, odorari licet, et sentire sonorem.

Nunc omnes repetam quam raro corpore sint res,
Commemorare, quod in primo quoque carmine claret:
Quippe etenim, quamquam multas hoc pertinet ad res
Noscere, cum primis hanc ad rem protinus ipsam,
Qua de disserere aggredior, firmare necesse 'st,
Nil esse in promptu, nisi mistum corpus inani.

Principio fit, ut in speluncis saxa superna
Sudent humore, et guttis manantibu' stillent:
Manat item nobis e toto corpore sudor,
Crescit barba, pilique per omnia membra, per artus:
Diditus in venas cibus omneis, auget, alitque
Corporis extremas quoque parteis, unguiculosque.
Frigus item transire per aes, calidumque vaporem
Sentimus: sentimus item transire per aurum,
Atque per argentum, cum pocula plena tenemus.

lemus, salsus sapor in ora nostra saepe venit, et cum videamus tetra absynthia conteri et misceri, sapor amarus linguam afficit. Ita res aliquae ab omnibus rebus perpetuo fluunt, et in omnes undique partes dimittuntur; nec ullo temporis momento cessant a fluendo, quippe perpetuo sentimus, et semper possumus videre rem quamlibet, odores etiam et sonos sentire. Nunc, quod olim in primo libro docui, repetam quam raro corpore res sint, nam quamvis illud recte percipere sit utile ad explicanda multa naturae phaenomena, tamen ad hanc rem de qua iam disputo, declarandam imprimis necessarium est probare, nihil in rerum natura esse nisi corpus inani mixtum. Primum, in cavernis saxa superna sudant humore, et guttulis fluentibus distillant; e toto etiam nostro corpore sudor manat, barba crescit, et pili per omnia nostra membra et artus; alimentum omne in venas distribuitur, alit, atque auget extremas partes corporis, imo ungues: sentimus etiam frigus, et calorem transire per aes, per aurum, atque argentum, cum aerea, aut argentea pocula liquore calido vel

946. *Diditus*) Sive *diditur* legas, perinde est.

Denique per dissepta domorum saxea voces
Pervolitant, permanat odos, frigusque, vaposque
Ignis: quin ferri quoque vim penetrare suevit,
Vndique qua circum corpus lorica coërcet:
Morbida vis quaecunque extrinsecus insinuatur,
Et tempestates terra coeloque coortae
E coelo emotae terraque repente facessunt,

frigido plena manibus tenemus. Denique voces penetrant saxea dissepta (parietes) domorum, odor permanat, frigusque, calorque ignis; quinetiam vis morbi quae extrinsecus insinuatur transire solet per ipsum ferrum, qua lorica circum coërcet corpus. Denique tempestates in coelo vel terra ortae subito e coelo aut terra erumpentes penetrant omnia et permanant, quoniam in rerum natura

954. *Vndique qua circum corpus, etc.*) Ita aliquando Lambinus, viz. penetrare suevit vis morbida ferrum ea parte, qua parte lorica corpus undique circum coërcat; id est, morbus etiam loricatum tentat, et corripit: neque lorica, quae totum hominis corpus tegit et circumdat, arcere vim et causam morbi externam potest, quo minus in corpus penetret: in iterata editione legit, *qua circum corii lorica*, id est, qua parte circulum et ambitum corii, quod loricae supponitur, et subiicitur, coërcet. Gifanius, *coli circum*: coli autem circus siva circulus, est pectus, venter, et latera; vel potius *colobi circum*, nam *colobium* ambiebat pectus, cui *colobio* inducebatur insuper lorica. Salmasius, Epist. 52: ita constituit: *Permanat odos, frigusque, vaposque Ignis*, qui *ferri quoque vim penetrare suevit*, *Denique, qua circum* coeli *lorica coërcet Morbida vis quacunque extrinsecus insinuatur*. Postremo inquit, quacunqua, qua circum coeli lorica coërcet, id est, sub coeli tegmine, vel, ut alibi, qua nos coeli ambit amictus, morbida vis corporibus insinuatur. Faber tandem, *Quin ferri quoque vim penetrare suevit Vndique* quam *circum* corii *lorica coërcet, Morbida vis quaecunque extrinsecus insinuatur.* Nam tempestatem *coelo, terrave* coortam Vel ferri natura timet, circumque fatiscit. Sensus erit, vi tempestatis ferrum ipsum discuti et diffringi, non itaque debere tantopere mirum videri si per poros et meatus loricae corio munitae morbida vis, sive pestilens et noxius aër quandoque insinuetur. Nihil placet, at quid addam vix habeo; quid enim de *loricato* Lucretius, quis enim unquam crediderit vim morbidam militi loricati loricam penetrare? quid insuper de coeli ambitu? nugae, imo nihil. Igitur pro morbida vis in v. 955 legatur *fervida vis*, et tum plana erunt omnia et perspicua, saepe enim loricati milites, dum urbem expugnant, pice, sulphure, seu aqua fervente aspersi vim fervidam loricas suas penetrantem senserunt. Haec optime conveniunt praecedentibus, et sequentes versus mihi videor recte explicare.

957. *Facessunt*) Discedunt, Lambinus; mallem, penetrant, et pervadunt omnia.

Quandoquidem nihil est, non raro corpore nexum.
Huc accedit, uti non omnia, quae iaciuntur
Corpora cunque ab rebus, eodem praedita sensu,
Atque eodem pacto rebus sint omnibus apta.
Principio, terram, sol excoquit, et facit are:
At glaciem dissolvit, et altis montibus alte
Exstructas ningueis radiis tabescere cogit:
Denique cera liquescit in eius pôsta vapore,
Ignis item liquidum facit aes, aurumque resolvit:
At coria, et carnem trahit, et conducit in unum.
Humor aquae porro ferrum condurat ab igni,
At coria, et carnem mollit durata calore:
Barbigeras oleaster eo iuvat usque capellas,
Diffluat ambrosia quasi vero, et nectare tinctus:
At nihil est, homini fronde hac quod amarius extet.
Denique amaracinum fugitat sus, et timet omne
Vnguentum; nam, setigeris subus acre venenum'st,
Quod nos interdum tanquam recreare videtur.
At contra nobis coenum teterrima cum sit
Spurcities, eadem subus haec res munda videtur,
Insatiabiliter toti ut volvantur ibidem.

nullum est corpus, quod non est rarum, seu quod poros et meatus non habet. His addo, quod omnia corpora quae e rebus emittuntur non sunt eiusdem conditionis et figurae; neque pariter rebus omnibus conveniunt, aut eodem modo in res omnes agunt: primum sol urit, et arefacit terram, at dissolvit glaciem, et nives altis montibus alte exstructas radiis suis cogit tabescere; denique cera ab illius calore liquefit; ignis item liquefacit aes, et resolvit aurum; at con trahit coria et carnem, et in unum conducit: deinde aqua indurat ferrum, quod ab igne coepit mollescere; at coria et carnem ab igne condurata emollit; oleaster capris barbatis adeo gratus est, ut nectaris et ambrosiae succos continere videatur, homini vero nihil est frondibus istius arboris amarius; denique sus fugit amaracinum, et timet omne unguentum, illud enim est subus vehementer ingratum, quod nos homines interdum iuvat, et recreat: at e contra, cum coenum sit nobis ingratissima spurcities, subus tamen adeo iucunda est, ut in illa insatiabiliter toti volvantur. Sed priusquam de ipsa re disputo, hoc

965. *In eius*) Alii, *in ignis*.
977. *Res munda*) Alii, *haec iucunda*, viz. spurcities, quae lectio, quicquid sentit Lambinus, ferri potest.

Hoc etiam superest, ipsa quam dicere de re
Aggredior, quod dicendum prius esse videtur.
Multa foramina cum variis sint reddita rebus,
Dissimili inter se natura praedita debent
Esse, et habere suam naturam quaeque, viasque,
Quippe etenim varii sensus animantibus insunt,
Quorum quisque suam proprie rem percipit in se:
Nam penetrare alia sonitus, aliaque saporem
Cernimus e succis, alia nidoris odores,
Propter dissimilem naturam, textaque rerum.
Praeterea manare aliud per saxa videtur:
Atque aliud per ligna: aliud transire per aurum:
Argentoque foras aliud, vitroque meare.
Nam fluere hac species, illac calor ire videtur;
Atque aliis aliud citius transmittere eâdem:
Scilicet id fieri cogit natura viarum,
Multimodis varians, ut paullo ostendimus ante.
Quapropter bene ubi haec confirmata atque locata
Omnia constiterint nobis praepôsta, parata:
Quod superest, facile hinc ratio reddetur, et omnis

videtur declarandum; nempe cum multi sint in diversis rebus meatus, isti meatus debent esse inter se dissimiles, et singuli debent habere propriam figuram, propriamque circumscriptionem. Nam in animalibus sunt varii sensus, et unusquisque istorum sensuum proprium suum obiectum proprio modo receptum in se percipit; cernimus enim sonos per alios meatus transire, sapores per alios, et per alios odores. Praeterea, aliud videtur transire per saxa, aliud per ligna, aliud per aurum, et argentum, per vitrum aliud: nam per vitrum species et imagines rerum, per aurum, etc. calor transit; aliud quoque citius et facilius alio per eandem rem et eosdem meatus videtur transire, illud enim facit meatuum natura, quae varia et diversa est, ut paulo ante docui, propter dissimilem naturam, et diversam texturam rerum in quibus ista foramina et meatus sunt. Quapropter cum haec omnia modo proposita bene probata, et confirmata sint, deinde facile ratio reddetur, et manifesta fiet causa

086. *Nam penetrare alia sonitus, etc.*) Sine omni iudicio Gifanius in utraque editione scripsit *alio, alioque*, cum agatur de meando, penetrando, subeundo; unde mox legas *per saxa, per lignum, per aurum*, et *meare vitro*, id est, per vitrum; *Faber.*

Causa patefiet, quae ferri pelliciat vim.
Principio, fluere e lapide hoc permulta necesse'st
Semina, sive aestum, qui discutit aëra plagis;
Inter qui lapidem, ferrumque'st cunque locatus.
Hoc ubi inanitur spatium, multusque vacefit
In medio locus: extemplo primordia ferri
In vacuum prolapsa cadunt coniuncta, fit utque
Annulus ipse sequatur, eatque ita corpore toto.
Nec res ulla magis primoribus ex elementis
Indupedita suis arcte connexa cohaeret,
Quam validi ferri naturae frigidus horror.
Quo minus est mirum, quod paullo diximus ante,
Corpora si nequeunt de ferro plura coorta
In vacuum ferri, quin annulus ipse sequatur:
Quod facit, et sequitur donec pervenit ad ipsum
Iam lapidem, caecisque in eo compagibus haesit.
Hoc fit item cunctas in parteis, unde vacefit

quae ferrum attrahit. Primum necesse est multa semina, sive halitum quendum fluere ex hoc lapide, qui halitus impetu suo discutiat et dimoveat omnem aërem, qui inter lapidem ferrumque est collocatus. Cum vero hoc spatium inanitur, et inter ferrum lapidemque locus fit vacuus, tum subitò ferri semina quaedam, non quidem a reliquo ferri corpore soluta in vacuum prorumpunt, atque inde fit ut totum annuli corpus sequatur: neque enim ulla res constat ex seminibus quae arctius coniunguntur aut magis implicantur, quam frigidum rigidumque ferrum: ideoque minus est mirum, quod modo dixi, si plura semina ferri non possint in vacuum prorumpere, quin totus annulus sequatur; quod quidem facit, et sequitur prorumpentia semina, donec ad ipsum lapidem pervenit, illique latentibus quibusdam vinculis coniunctus adhaeret. Hoc autem fit

1000. *Principio, fluere e lapide hoc,* etc.) Duobus modis vim magneticam exposuit Epicurus, mirum vero alterum praetermisisse Lucretium, nisi forte ille excidit e textu, ac potissimum cum versus sequatur, quibus non male cohaeret; cumque ea, quae Lucretius magno apparatu praemittit, videantur esse illi, quam superstiti accommodatiora: si plura requiras, vid. Gassendi tom. 2: p. 125. ubi multa invenies quae Epicuri doctrinam illustrant.

1015. *Hoc fit item*, etc.) Quinque versus qui sequuntur ad explicationem modo propositam, quamvis id sentiat Gassendus, pertinere non existimo: ibi enim per semina e ferro in locum vacuum ab effluviis magnetis factum exsilientia tota res agitur;

Cunque locus, sive ex transverso, sive superne;
Corpora continuo in vacuum vicina feruntur:
Quippe agitantur enim plagis aliunde, nec ipsa
Sponte sua sursum possunt consurgere in auras.
Huc accedit item, quare queat id magis esse:
« Haec quoque res adiumento, motuque iuvatur:
Quod simul a fronte est annelli rarior aër
Factus, inanitusque locus magis ac vacuatus:
Continuo fit, uti qui post est cunque locatus
Aër, a tergo quasi provehat atque propellat;
Semper enim circum positus res verberat aër.
Sed tali fit uti propellat tempore ferrum,
Parte quod ex una spatium vacat, et capit in se.
Hic, ubi, quem memoro, per crebra foramina ferri 'st
Parvas ad parteis subtiliter insinuatus:

in cunctas partes, undecunque locus fit vacuus, sive a latere, sive superne, corpora spatio inanito vicina in illud subito prorumpunt; quippe corporum aliorum ictibus agitantur, neque sponte sua possunt sursum in auras consurgere. His coniunge alias causas quae hanc rem (motum annuli ad lapidem) iuvent, namque haec res aliorum corporum impulsu promovetur; quoniam simul ac aër qui est a fronte annuli (qui est inter annulum et lapidem) rarior fit, locusque ex illa parte inanitus magis ac vacuatus, continuo fit ut aër, qui est a tergo illius annuli, promoveat ipsum et propellat: nam aër qui circa res est istas res verberat; tum vero propellit ferrum quoniam ex una parte vacuus fit locus qui illud ferrum extemplo recipit: cum vero hic subtilis aër, cuius mentionem feci, per crebros ferri meatus intrans ad singulas istius ferri partes se applicuit, tum

in his autem versibus corpora ictibus in vacuum protruduntur: ideoque cum sequentibus rectius coniungi possunt.

1020. *Huc accedit item*, etc.) Contendit motum ferri adiuvari ab aëre, ob continuam quandam istius motionem agitationemque. Et primum quidem v. 42 ab aëre exteriore, qui cum semper urgeat, et urgeat vehementius qua ex parte copiosior est, non possit non impellere ferrum in quam partem est parcior seu inanior, utpote versus ipsum magnetem. Deinde v. 8 etiam ab interiore, qui pari ratione, cum semper agitet, commoveat, compellat, non possit non indere motum in quam partem spatium est inanius redditum.

1021. *Haec quoque res adiumento*) Hic versus mihi suspectus est, longe enim abest ab elegantia Lucretiana, atque eo detracto nihil de sententia decedit; *Lambinus.* Palmerius legit, *molimento.*

1030. *Parvas*) Alii, *primas*, *privas*, et *pronas.*

Trudit et impellit, quasi navim velaque ventus.
Denique res omnes debent in corpore habere
Aëra, quandoquidem raro sunt corpore, et aër
Omnibus est rebus circumdatus appositusque.
Hic igitur, penitus qui in ferro 'st abditus aër,
Sollicito motu semper iactatur, eoque
Verberat annellum dubio procul; et ciet intus
Scilicet: atque eodem fertur, quo praecipitavit
Iam semel, et quamquam in partem conamina sumsit.
Fit quoque ut a lapide hoc ferri natura recedat
Interdum, fugere, atque sequi consueta vicissim.
Exsultare etiam Samothracia ferrea vidi;

trudit et propellit ferrum, ut ventus navim et vela. Denique omnes res debent in se continere aërem, quoniam poros et meatus habent; et aër omnes res cingit, illarumque lateribus est adpositus: hic autem aër qui est in intimis ferri partibus, irrequieto motu semper agitatur, atque ita proculdubio verberat annulum, atque intus ciet, atque in eam partem (vacuum vis. spatium) fertur, in quam semel coepit tendere, et annulum movere: aliquando etiam accidit, ut ferrum ab hoc lapide recedat, nempe consuetum modo fugere, modo sequi hunc lapidem; etiam vidi ferrea Samothracia exultare, et ramenta ferri in

1040. *Fit quoque ut a lapide hoc, etc.*) Adnotat Gassendus, videri Lucretio perspectum fuisse id experimentum, quo magnes ferrum interdum manifeste repellit, videturve pellere: scilicet; deprehensum est esse in magnete duas quasdam oppositas partes (polos iam vulgo dicimus, alterum Boreum, alterum Austrinum), quarum uni si admoveatur unum ferreae acus extremum, trahatur ab illa, et si idem extremum postea admoveatur alteri, ab illa refugiat, repellique appareat; cum et aliudde oppositum ab ista trahatur, ab illa refugiat: at nimis sibi indulget vir ille magnus, nihil enim in his versibus proponitur de fuga ferri, quod per sequentia exempla non satis declaratur. Saepe autem vidit Lucretius minutos annulos; et ramenta ferri in vase aeneo posita subsultare, cum magnes vas istud aeneum subtus contingeret; et persuasus causam esse in corpore aëris interposito (cum interposito tamen vitreo, ligneo, lapideo, quovis alio, haud secus contingat), ita causam exinde reddit; quod emissis quoque ex aere in frustula et ramenta ferri corpusculis, spatiola ferri iis sic complentur, ut accedentia deinceps corpuscula magnetica per aes traiecta ubi ea occupata comperiunt, subagitent, et quo possunt nisu propellant v. 44.

1042. *Samothracia ferrea*) Annuli ferrei, pervii, et cassi; olim Flamen Dialis gestabat, *annulo nisi pervio cassoque ne utitor.* Demum servi, et Plinii aetate, *servitia iam ferrum auro*

Et ramenta simul ferri furere intus ahenis
In scaphiis, lapis hic Magnes cum subditus esset:
Vsqueadeo fugere a saxo gestire videtur.
Aere interposito discordia tanta creatur,
Propterea, quia nimirum prius aestus ubi aeris
Praecepit, ferrique vias possedit apertas;
Posterior lapidis venit aestus, et omnia plena
Invenit in ferro: neque habet qua tranet, ut ante,
Cogitur offensare igitur, pulsareque fluctu
Ferrea texta suo; quo pacto respuit ab se,
Atque per aes agitat, sine eo quae saepe resorbet.
Illud in his rebus mirari mitte, quod aestus
Non valet e lapide hoc alias impellere item res:
Pondere enim fretae partim stant, quod genus aurum:
Ac partim raro quia sunt cum corpore, ut aestus
Pervolet intactus, nequeunt impellier usquam;
Lignea materies in quo genere esse videtur.
Inter utrasque igitur ferri natura locata,

vasis aereis posita exsilire, cum magnes esset istis vasis subditus. Tam vehementer ferram conatur recedere a saxo cum aes interponitur; et tanta inter ferrum et magnetem discordia creatur: nempe quoniam postquam effluvia ab aere ingressa sunt apertos meatus ferri, illosque impleverunt, tum effluvia a lapide veniunt, et meatus ferri plenos invenientia, neque viam per quam, uti solebant, transeant habentia, in ipsum ferri corpus impingunt, illudque fluctu sub pulsant; quo pacto magnes a se ferrum reiicit, et per aes interpositum repellit, quod tamen cum nullum aes interponitur attrahit. Ne vero mireris quod huius lapidis effluvia alias item res non valent impellere: quaedam enim res adeo ponderosae sunt, ut moveri non possunt, ex. gr. aurum: quaedam autem res tot et tam laxos habent meatus, ut effluvia per illos transeant, neque unquam offendant, ita ut nunquam impelli possunt istas res, atque inter istiusmodi res lignum praecipue enumerari potest. At vero ferrum, cum sit res medii generis (cum sit minus grave quam aurum, et minus rarum quam lignum),

cingunt, alia per sese mero auro decorant, cuius licentiae origo nomine ipso in Samothrace, id institutum declarat: Plin. Nat. Hist. lib. 33. cap. 1.

1044. *Scaphiis*) Vasis a forma scaphae.

1054. *Illud in his rebus*, etc.) Quaeri potest, quare magnes non peraeque subagitet propellatque ramenta caeterorum corporum? id fieri causatur v. 9, quod vel sint graviora quam ut propelli valeant, vel, si sint

Aeris ubi accepit quaedam corpuscula: tum fit,
Impellant ut eam Magnesii semina saxi.
Nec tamen haec ita sunt aliarum rerum aliena,
Vt mihi multa parum genere ex hoc suppeditentur,
Quae memorare queam inter se singulariter apta.
Saxa vides primum sola coolescere calce:
Glutine materies Taurino ita iungitur una,
Vt vitio venae tabularum saepius hiscant,
Quam laxare queant compages taurea vincla.
Vitigeni latices in aquai fontibus audent
Misceri, cum pix nequeat gravis, et leve olivum:
Purpureusque colos conchyli mergitur una
Corpore cum lanae, dirimi qui non queat usquam:
Non si Neptuni fluctu renovare operam des;
Non, mare si totum velit eluere omnibus undis.
Denique res auro argentum concopulat una,

quando quaedam aeris corpuscula intra suos meatus recepit, tum demum fit, ut illud impellant effluvia magnetis. Neque quidem harum rerum tam admiranda est et singularis conditio, multa enim enumerare possum, quae eodem modo sibi invicem unice conveniunt. Primum vides saxa calce sola coalescere (compingi), ligneae tabulae a glutine taurino ita coniunguntur, ut saepe in ipso solido ligno fissurae et hiatus facilius fiant, quam glutinis istius vincula dissolvi possunt: vinum cum aqua miscetur, non item grave pix, et leve oleum; et purpureus conchyliorum color ità totum lanae corpus imbuit, ut numquam separari possit, imo nusquam, licet omnibus Neptuni fluctibus pristinum colorem revocare, totoque mari purpureum eluere coneris. Denique una res au-

leviora, laxiora quoque sint, ita ut magnetis corpuscula per illa libere transirent.

1062. *Magnesii semina saxi*) Alii, *magnesi flumina saxi*. Alii, *magnesia flamina saxi*.

1063. *Nec tamen haec ita sunt*, etc.) Hactenus de ferri motu ad magnetem, aut eiusdem a magnete fuga; quod ad ipsam adhaesionem attinet, par est quoque inter alias res consensus, quippe quae una tantum certaque se copulari, et connecti possunt. Si vero ipsum modum adhaesionis requiras, in extremis partibus magnetis hamos, in extremis partibus ferri annulos concipe, et nihil amplius inquires v. 25.

1067. *Glutine — Taurino*) Glutinum praestantissimum fit ex auribus taurorum, et genitalibus: Plinius, Nat. Hist. lib. 28. cap. 17.

1076. *Denique res auro argentum*, etc.) Faber; *Denique res auro non aurum copulat una?* recte quidem, aurum auro coniungitur, ut aes aeri

Aerique aes plumbo fit uti iungatur ab albo.
Caetera iam quam multa licet reperire? quid ergo?
Nec tibi tam longis opus est ambagibus usquam,
Nec me tam multam hic operam consumere par est:
Sed breviter paucis restat comprendere multa.
  Quorum ita texturae ceciderunt mutua contra,
Vt cava conveniant plenis haec illius, illa
Huiusque: inter se iunctura horum optima constat.
Est etiam, quasi ut annellis, hamisque plicata
Inter se quaedam possint coplata teneri:
Quod magis in lapide hoc fieri ferroque videtur.

rum argento copulat, aes quoque ab albo plumbo aeri iungitur: quam multa eiusmodi invenire licet? Quid igitur? Nec tibi opus est tam longis ambagibus, nec mihi fas est tam multam operam in illis enumerandis consumere, sed paucis verbis ego multa breviter complectar: res istae quarum texturae ita mutuo respondent, ut huius rei cava illius plenis, et illius cava huius plenis conveniant, facillime atque artissime copulari possunt: quaedam etiam res quasi hamis et annulis copulatae coniunguntur, et hoc modo magnes ferro videtur

versu sequenti: non tamen reiicienda est vulgata lectio, nam supra aqua miscetur vino, etc. Vid. Plin. Nat. Hist. lib. 33. cap. 5.

1078. *Quid ergo?*) Quasi dicat, num me idcirco hoc loco ea omnia referre oportet? *Lambinus.*

1083, 1084. *Cava — illius plenis huius*) Id est, huius corporis cavitates, solidis illius corporis et prominentibus corpusculis.

1086. *Coplata*) Copulata, ut gubernaclum.

1088. *Nunc, ratio quae sit morbis*, etc.) Vnica remanent irati numinis indicia, morbi epidemii et pestes; si vero nihil in his admirabile et divinum, actum erit de providentia: ut pestis ratio explicetur non longis ambagibus opus est; quippe ut in universo multa sunt corpuscula hominibus reliquisque animalibus salubria, ita plurima noxia et lethifera: quandocunque haec noxia corpuscula, sive per coelum intromissa, sive e terris surgentia aërem repleruht, morbidus fit iste aër, et inde pestis in viscera hominum ingressus v. 13. Si peregrina haec corpuscula reiicias, aërem ipsum excute, atque in illo tanti mali cladisque originem invenies; nam diversarum regionum diversus aër, inde qui sanus indigenis, advenis ipsique inassuetis insaluber v. 11. Inde etiam morbi quibusdam regionibus peculiares v. 5. Iam vero alterius regionis aër in alteram feratur, sequatur, necesse est, totius coeli corruptio v. 6. Inde fontes, herbae inficiuntur, vel demum ipse aër corruptus enecat v. 13. Hanc disputationem demum confirmat Lucretius exemplo memorabilis illius pestis, quae vigente bello Peloponnesiaco,

Nunc, ratio quae sit morbis, aut unde repente
Mortiferam possit cladem conflare coorta
Morbida vis hominum generi, pecudumque catervis,
Expediam. Primum multarum semina rerum
Esse supra docui, quae sint vitalia nobis:
Et contra, quae sint morbo, mortique, necesse 'st
Multa volare; ea cum casu sunt forte coorta,
Et perturbarunt coelum, fit morbidus aër.
Atque ea vis omnis morborum, pestilitasque,
Aut extrinsecus, ut nubes nebulaeque superne
Per coelum veniunt, aut ipsa saepe coorta
De terra surgunt, ubi putrorem humida nacta 'st,
Intempestivis pluviisque, et solibus icta.
Nonne vides etiam coeli novitate, et aquarum
Tentari, procul a patria quicunque domoque
Adveniunt? ideo quia longe discrepat aër.
Nam quid Britannum coelum differre putamus,
Et quod in Aegypto 'st, qua mundi claudicat axis?

connecti. *Nunc, quae sit morborum causa, atque unde pestis orta humano generi, pecudumque gregibus cladem letiferam conflare possit, docebo: primum supra docui multarum rerum esse semina, quae nobis sunt salubria, e contra etiam necesse est multa esse noxia et perniciosa; illa autem cum casu coorta infecerint coelum, tum aër fit pestilens; omnis autem vis et pestilitas morborum aut extrinsecus, ut nubes et nebulae, superne per coelum veniunt, aut saepe surgunt ex ipsa terra, cum semel humida computruit, intempestivis pluviis, et solibus afflicta. Nonne etiam vides illos qui a patria sua domoque procul adveniunt (peregrinos hospites), novo insolitoque aëre et aqua affici et affligi? Nempe quia aër plurimum differt ab illo quo antea utebantur. Nam quantum putamus aërem Britannicum differre ab eo aëre qui est in Aegypto, qua mundi*

Athenis contigit, et quam fuse describit v. 149.

1103. *Discrepat aër*) Alii, *discrepitant res*; inepte.

1104. *Britannum coelum*) Vt apud Horat. *Italum coelum; Diis patriis, Italoque coelo*. Lambinus tamen legit, *Nam quid* Britanno coelo *differre putamus* Id *quod in Aegypto est*. Codices constanter *Britanis*, unde Faber *Britannidis*: Graeci enim insulas illas omnes Βρεττανίδας vocant.

1105. *Claudicat axis*) Saepe Lucretius, *claudicat*, pro *deficit*: *qua mundi claudicat axis*, id est, qua parte axis, seu polus arcticus, qui nobis sublimis semper apparet, illis est depressus; seu qua parte mundus

Quidve quod in Ponto 'st differre a Gadibus, atque
Vsque ad nigra virûm, percoctaque saecla calore?
Quae cum quatuor inter se diversa videmus,
Quatuor a ventis, et coeli partibus esse,
Tum color et facies hominum distare videntur
Largiter, et morbi generatim saecla tenere.
Est elephas morbus, qui propter flumina Nili
Gignitur Aegypto in media, neque praeterea usquam.
Atthide tentantur gressus, oculique in Achaeis
Finibus, inde aliis alius locus est inimicus
Partibus, ac membris: varius concinnat id aër.
Proinde ubi se coelum, quod nobis forte alienum'st,
Commovet, atque aër inimicus serpere coepit;
Vt nebula, ac nubes paullatim repit, et omne
Qua graditur, conturbat, et immutare coactat.
Fit quoque, ut in nostrum cum venit denique coelum,
Corrumpat, reddatque sui simile atque alienum.

axis claudicat? quantum illum qui in Ponto est differre ab eo qui est in Gadibus, et usque ad nigras et radiis solis percoctas hominum gentes (Aethiopum populos) extenditur? Quos quatuor aëris tractus conticere possimus esse inter se diversos, quoniam sunt ad diversas et oppositas mundi quatuor partes, praeterea color vultusque hominum illis quatuor tractibus subiectorum plurimum discrepant, et peculiares morbi homines in singulis istis regionibus affligunt. Morbus qui dicitur Elephantiasis in media Aegypto iuxta Nili flumina gignitur, neque alibi praeterea: in Attica pedes, et in Achaia oculi morbo tentantur, sic aliae regiones aliis partibus et membris hominum inimicae sunt; diversi vero hi morbi ex aëris diversitate oriuntur; proinde, quando alterius regionis aër, qui nobis noxius est, sedes suas deserit, et in nostrum coelum serpere incipit, ut nebula et nubes, paulatim progreditur, omne coelum qua prorepit conturbat, et mutat; denique cum in nostrum coelum venerit, corrumpit illud, reddit sui simile, ideoque alienum nobis et noxium. Haec autem mali-

inclinatus est ad oram nobis ignotam, quam Graeci ἀνταξονα vocant, nostro axi contrarism: est autem haec pars meridionalis, seu australis; *Lambinus.*

1112. *Est elephas*) *Elephantia*, et *elephantiasis* dicitur, et alii asserunt hunc morbum infestare tantum incolas Aegypti qui de Nilo bibunt. At Celsus, lib. 3. cap. 25: Ignotus pene in Italia, in quibusdam regionibus frequentissimus est morbus; vide plura.

Haec igitur subito clades nova, pestilitasque,
Aut in aquas cadit, aut fruges persidit in ipsas,
Aut alios hominum pastus, pecudumque cibatus:
Aut etiam suspensa manet vis aëre in ipso;
Et cum spiranteis mistas hinc ducimus auras,
Illa quoque in corpus pariter sorbere necesse'st.
Consimili ratione venit bubus quoque saepe
Pestilitas, etiam pecubus balantibus aegror:
Nec refert utrum nos in loca deveniamus
Nobis adversa, et coeli mutemus amictum;
An coelum nobis ultro natura cruentum
Deferat, aut aliquid, quo non consuevimus uti:
Quod nos adventu possit tentare recenti.
  Haec ratio quondam morborum, et mortifer aestus
Finibu' Cecropiis funestos reddidit agros,
Vastavitque vias, exhausit civibus urbem.
Nam penitus veniens Aegypti e finibus ortus,

gnitas et pestilentia in nostrum coelum subito irrepens vel in aquas cadit, vel in fruges et herbas; aut alia hominum alimenta, et pecudum pabula descendit: aut malignitas in ipso aëre suspensa manet, et cum (exspiremus) spirantes auras ex aëre ducimus, necesse est ut noxia, quae cum aëre miscentur, corpuscula in corpus nostrum ducamus: eodem modo boves ovesque pestis frequenter corripit: neque interest, utrum nos veniamus in loca nobis infesta, aërisque ambitum mutemus, an natura sponte sua noxium nobis aërem deferat, aut aliquid aliud cui non assueti sumus: quodque recenter in nostrum coelum delatum insolita vi nos tentare possit et afficere. Huiusmodi pestis et vis lethifera Atheniensium agros aliquando reddidit funestos; vias vastavit; urbemque civibus exhausit; nam a remotissimis Aegypti finibus orta veniens, magnum aëris spatium, multum-

1132. *Coeli amictum*) Alii, *coelum amicum*: et in sequenti versu *inimicum* aut *corruptum* pro *cruentum*, sed iam occupatus sum, nec sequar.

1136. *Haec ratio quondam*, etc.) Sequitur pestis, quae Athenas olim vastavit, descriptio, e secundo Thucydidis libro, et tertio Hippocratis de morbis popul. desumpta; quam adeo feliciter expressit, ut, Macrobio iudice, Sat. lib. 6. cap. 2. Virgilius, Georg. 3. certe Ovidius, Met. 7. habuit quem imitaretur.

1136. *Haec ratio morborum*, etc.) Pestis vis ab aëre alieno ortus: *mortifer aestus*, alii *aër*, sed *aestus* olim Macrobius.

1139. *Nam penitus veniens*, etc.) Ἤρξατο δὲ τὸ μὲν πρῶτον, ὡς λέγεται, ἐξ Αἰθιοπίας τῆς ὑπὲρ Αἰγύπτου, ἔπειτα

Aëra permensus multum, camposque natanteis,
Incubuit tandem populo Pandionis: omnes
Inde catervatim morbo mortique dabantur.
Principio, caput incensum fervore gerebant:
Et dupliceis oculos suffusa luce rubenteis.
Sudabant etiam fauces intrinsecus atro
Sanguine, et ulceribus vocis via septa coibat;
Atque animi interpres manabat lingua cruore,
Debilitata malis, motu gravis, aspera tactu.
Inde, ubi per fauceis pectus complerat, et ipsum
Morbida vis in cor moestum confluxerat aegris:
Omnia tum vero vitai claustra lababant:
Spiritus ore foras tetrum volvebat odorem,
Rancida quo perolent proiecta cadavera ritu.

que aequor permensa, tandem Atheniensibus incubuit, inde homines morbo mortique catervatim dabantur. Principio, caput fervore incensum gerebant, geminosque oculos rubentes suffusa luce; fauces intrinsecus sudabant atro sanguine, vocis via ulceribus septa coibat, et lingua animi interpres manabat sanie, ulceribus languescens; facile moveri non potuit, et tactu aspera: inde ubi vis morbida per fauces descendens pectus compleverat, et in ipsa aegrorum corda confluxerat, tum quidem labefactata erant omnia vitae munimina; spiritus foras volvebat ex ore tetrum odorem, haud absimilem illi qui e putridis cadaveribus oritur; ani-

δὲ, καὶ ἐς Αἴγυπτον, καὶ Λιβύην κατέβη, καὶ ἐς τὴν Βασιλέως γῆν τὴν πολλήν, ἐς δὲ τὴν Ἀθηναίων πόλιν ἐξαπιναίως ἐνέπεσε. Thucydides.

1143. *Principio, caput incensum,* etc.) Πρῶτον μὲν τῆς κεφαλῆς θέρμαι ἰσχυραὶ, καὶ τῶν ὀφθαλμῶν ἐρυθήματα καὶ φλόγωσις ἐλάμβανε. Idem Thucydides.

1144. *Suffusa luce*) Viz. orbibus oculorum sanguine suffusis.

1145. *Sudabant etiam,* etc.) Καὶ τὰ ἐντὸς, ἥ τε φάρυγξ, καὶ ἡ γλῶσσα εὐθὺς αἱματώδη ἦν. Thucyd.

1149. *Inde, ubi per fauces pectus,* etc.) Καὶ ἐν οὐ πολλῷ χρόνῳ κατέβαινεν ἐς τὰ στήθη ὁ πόνος μετὰ βηχὸς ἰσχυροῦ; καὶ ὁπότε ἐς τὴν καρδίαν στηρίξειεν, ἀνέστρεφέ τε αὐτὴν καὶ ἀποκαθάρσεις χολῆς πᾶσαι, ὅσαι ὑπὸ ἰατρῶν ὠνομασμέναι εἰσὶν, ἐπῄεσαν. E quibus intelligere possumus quid velint ista, *omnia vitai claustra lababant,* etc. Sequebatur viz. omnium intestinorum convulsio, atque inde excretiones cum torminibus.

1150. *In cor*) Stomachum. Schol. ad Thucyd. Οἱ παλαιοὶ ἰατροὶ τὸν στόμαχον καρδίαν ἐκάλουν, καὶ καρδιωγμὸν τὸν πόνον τοῦ στομάχου.

1152. *Spiritus ore foras*) Duos hos versus suo loco amotos versui 1149 subiungendos esse censeo; ita enim Thucydides, καὶ πνεῦμα ἄτοπον, καὶ

Atque animi prorsum vires totius, et omne
Languebat corpus, lethi iam limine in ipso:
Intolerabilibusque malis erat anxius anguor
Assidue comes, et gemitu commista querela,
Singultusque frequens noctem persaepe, diemque,
Corripere assidue nervos et membra coactans,
Dissolvebat eos, defessos ante, fatigans.
Nec nimio cuiquam posse ardore tueri
Corporis in summo summam fervescere partem;
Sed potius tepidum manibus proponere tactum,
Et simul ulceribus quasi inustis omne rubere
Corpus, ut est per membra sacer cum diditur ignis.
Intima pars homini vero flagravit ad ossa:

mi totius vires, omniaque corporis membra penitus languebant in ipso mortis limine constitutae. hisque malis intolerabilibus perpetuo adiuncta erat tristis animi anxietas, et querela gemitu commixta; et frequens singultus per noctem diemque crebris convulsionibus nervos et membra contorquens, dissolvebat miseros homines vi morbi ante fatigatos vehementer exercens: nec tamen sentire potuisti summas corporis alicuius partes nimio fervore incendi, sed potius tepidas et moderate calentes tactus expertus est; et omne corpus ulceribus quasi inustis rubebat, ut fit, cum sacer ignis per membra serpit; interiores autem partes et viscera usque ad ossa flagrabant; flamma intus in stomacho tan-

δυσῶδες ἠφίει: et deinde melius conveniunt omnia, pressiusque declaratur Thucydidis narratio.

1156. *Intolerabilibusque*, etc.) Thucyd. καὶ αὗται (viz. ἀποκαθάρσεις modo memoratae) μετὰ ταλαιπωρίας μεγάλης· Schol. ταλαιπωρίας μεγάλης, τῆς δυσεντερίας δηλονότι. Atque ita forsan ipse Thucydides, sed latior vocis istius apud Lucretium acceptatio, et tam animi anxietatem quam intestinorum tormina significat.

1158. *Singultusque frequens*) Λύγξ τε τοῖς πλείοσιν ἐνέπεσε κενή, σπασμὸν ἐνδιδοῦσα ἰσχυρόν· Thucydid. Lambinus legit λύγξ πυκνή, propter vocem *frequens*: at vero λύγξ ipsa est singultus frequens, istum autem singultum, qui κενός dicitur (alius autem πλήρης), convulsiones maxime sequuntur.

1161. *Nec nimio cuiquam*, etc.) Καὶ τὸ μὲν ἔξωθεν ἁπτομένῳ σῶμα οὐκ ἄγαν θερμὸν ἦν, οὔτε χλωρόν, ἀλλ' ὑπέρυθρον, πελιδνόν, φλυκταίναις μικραῖς, καὶ ἕλκεσιν ἐξηνθηκός. Thucyd.

1165. *Sacer — ignis*) Eius vix. generis; quod est subrubicundum, aut mistum ex pallore et rubore; exasperatumque per pustulas continuas, quarum nulla altera maior est, sed plurimae perexiguae. Celsus, lib. 5, cap. 28.

1166. *Intima pars homini*, etc.) Τὰ δὲ ἐντὸς οὕτως ἐκαίετο, ὥστε μήτε τῶν

« Flagravit stomacho flamma, ut fornacibus intus;
Nil adeo posset cuiquam leve, tenueque membris
Vertere in utilitatem: ad ventum et frigora semper
In fluvios partim gelidos ardentia morbo
Membra dabant, nudum iacientes corpus in undas,
Multi praecipites lymphis putealibus alte
Inciderunt, ipso venientes ore patente:
Insedabiliter sitis arida corpora mersans
Aequabat multum parvis humoribus imbrem.
Nec requies erat ulla mali, defessa iacebant
Corpora, mussabat tacito Medicina timore,
Quippe patentia cum totas ardentia nocteis

quam in fornacibus flagrabat; ita ut nullam vestem, ulcunque levem tenuemque, pati potuerunt: frigus semper ventumque captabant: alii membra sua morbo ardentia in gelidos fluvios mittebant, nuda corpora in undas iacientes. Multi in puteos sese praecipites egerunt, rictu patente insilientes: et sitis arida quae semper torrebat neque satiari potuit, effecit ut largissimus aquae haustus exiguus videretur. Neque unquam cessabant dolores; nulla quies, aut somnus, corpora iuvabant continuo morbo fatigata, medicina tacito timore mussabat; quippe ardentia oculorum lumina totas noctes patentia versabant somno exper-

πανὺ λεπτῶν ἱματίων καὶ σινδόνων τὰς ἐπιβολάς, μήτ' ἄλλο τι ἢ γυμνὸν ἀνέχεσθαι. Thucyd.

1166. *Ad ossa*) Alii, *adesa*: quidam insuper reiiciunt versum sequentem.

1168. *Nil adeo posset*) In sequenti versu τὸ *vertere* est absolutum, ut saepe alias; alii, *verti in utilitatem.*

1170. *In fluvios partim*, etc.) Ἡδιστά τε ἂν ἐς ὕδωρ ψυχρὸν σφᾶς αὐτοὺς ῥίπτειν, καὶ πολλοὶ ἔδρασαν ἐς φρέατα. τῇ δίψῃ ἀπαύστῳ συνεχόμενοι, καὶ ἐν τῷ ὁμοίῳ καθειστήκει τό τε πλέον, καὶ ἔλασσον ποτόν.

1174. *Insedabiliter sitis arida corpora mersans*) Legendum videtur, *Insedabiliter sitis arida corpora vexans.* Ita certe ratio suadet, et illud *insedabiliter*, quod cum *mersans* non belle concinit; *Faber.* Vereor ut id probet Faber, et haec quidem scripsit versuum praecedentium immemor; quod si considerasset aegros in undas insilientes, eocem *mersans* probasset.

1175. *Aequabat multum*, etc.) Efficiebat, ut quantumvis larga aquae copia pro nimia siti aestuantium corporum exigua videretur.

1176. *Nec requies erat*, etc.) Καὶ ἡ ἀπορία τοῦ μὴ ἡσυχάζειν, καὶ ἡ ἀγρυπνία ἐπέκειτο διαπαντός.

1177. *Mussabat tacito*, etc.) Ita novum et inusitatum morbi genus fuit, ut medici incerti quid agerent, dubia quaedam sed plena timoris murmura mittebant; Thucyd. οὔ γὰρ ἰατροὶ ἤρκουν τὸ πρῶτον θεραπεύοντες ἀγνοίᾳ.

Lumina versarent oculorum expertia somno;
Multaque praeterea mortis tum signa dabantur,
Perturbata animi mens in moerore, metuque,
Triste supercilium, furiosus voltus, et acer,
Sollicitae porro plenaeque sonoribus aures,
Creber spiritus, aut ingens, raroque coortus,
Sudorisque madens per collum splendidus humos,
Tenuia sputa, minuta, croci contincta colore,
Salsaque per fauceis raucas vix edita tussi.
In manibus vero nervi trahier, tremere artus;
A pedibusque minutatim succedere frigus
Non dubitabat; item ad supremum denique tempus
Compressae nares, nasi primoris acumen
Tenue, cavati oculi, cava tempora, frigida pellis,
Duraque, inhorrebat rictum, frons tenta minebat;

tia. Tum etiam multa alia apparebant mortis indicia; mens viz. deiecta tristitia metuque perturbata, frons moesta, vultus acer, et furiosus; porro aures sollicitae, et sonoribus plenae, modo creber spiritus, modo ingens, et raro ductus; et humor albus sudoris per collum stillans, sputa tenuia, minuta, et croceo colore tincta, salsa, et per fauces asperas vix vehementi tussi eiecta. In manibus nervorum contractio, et membrorum tremor, frigusque a pedibus paulatim serpens: denique cum mors appropinquaret, nares erant compressae, nasi acumen attenuatum, cavati oculi, cava tempora, pellis frigida et dura, rictus inhorruit, et frons tenta erat: nec multo post primum morbi accessum

1180. *Multaque praeterea*, etc.) Versus 14 inseruntur non a Thucydide desompti, quos praeclaros licet et insignes, si ideo reiiceremus (nam poëta historici fidissimus interpres), non est quod aliquis irascatur; sed quoniam sunt digni Lucretio, admittantur.

1183. *Sollicitae porro*) Aures sonoribus, ut mentes curis plenae *sollicitae* dicuntur.

1184. *Aut ingens*) Alii, *ac ingens*, frustra.

1191. *Nasi primoris*) Tacitus, *in primori acie*; et Aulus Gellius, lib. 1. cap. 18. *Varro in primore libro scripsit de ratione vocabulorum scitissime.*

1193. *Inhorrebat rictum*) Lucretius, lib. 5. v. 1062. 1063. ... *Magna molossûm Mollia* ricta *fremunt*...

Ibid. *Frons tenta minebat*) Id est, *imminebat*, Lambinus, ut supra, *inclinata minent*, etc. Alii; *meabat*, id est, *fluebat*: absurde; nam res tentae non *fluunt*. Leg. igitur, *micabat*. Hippocratem, δέρμα περὶ τὸ μέτωπον σκληρόν τε, καὶ περιτεταμένον. Celsus, lib. 2. cap. 6. *Cutis circa frontem dura, et intenta.* Forsan etiam legi

Nec nimio rigida post strati morte iacebant;
Octavoque fere candenti lumine solis,
Aut etiam nona reddebant lampade vitam.
Quorum siquis (ut est) vitarat funera lethi,
Vlceribus tetris, et nigra proluvie alvi;
Posterius tamen hunc tabes lethumque manebat:
Aut etiam multus capitis cum saepe dolore
Conruptus sanguis plenis ex naribus ibat:
Huc hominis totae vires corpusque fluebat.
Profluvium porro qui tetri sanguinis acre
Exierat, tamen in nervos huic morbus et artus,

rigida morte strati iacebant (moriebantur), nam octavo aut nono die reddebant animam. At si quis aegrotorum mortem ipsam vitavit (quidam autem vitabant), ruptis tetris ulceribus, et nigro alvi profluvio adiutus, ille tamen demum tabe languebat et interiit: aut multus corruptus sanguis cum dolore capitis e plenis ipsius naribus effluxit; et eadem via omnes hominis vires, totumque corpus emanabat: at vero qui lethali isto sanguinis profluvio non laborabat, illi tamen in nervos atque artus ibat morbus; imo in ipsas partes genitales cor-

potest *minabat*; ut enim veteres *minito*, ita forsan *mino*: nisi alicui placeat *manebat*, id est, *erat*. Rutgersius denique, *inhorrescens rictum*; *frons tenta minabat*.

1194. *Nec nimio rigida*, etc.) Διεφθείροντο αἱ πλεῖστοι ἐνναταῖοι καὶ ἑβδομαῖοι ὑπὸ τοῦ ἐντὸς καύματος. Thucyd. Lucretius autem *octavo* aut *nono* die.

1197. *Quorum siquis; ut est*, etc.) Εἰ διαφύγοιεν ἐπικατιόντος τοῦ νοσήματος ἐς τὴν κοιλίαν, καὶ ἑλκώσεώς τε αὐτῇ ἰσχυρᾶς ἐγγιγνομένης, καὶ διαῤῥοίας ἅμα ἀκράτου ἐπιπιπτούσης, οἱ πολλοὶ ὕστερον διὰ τὴν ἀσθένειαν διεφθείροντο. Thucyd.

1198. *Nigra proluvie alvi*) V. 1203. *Tetri sanguinis acre profluvium*. Thucyd. διαῤῥοίας ἀκράτου (sive ἀκράτους legas perinde est, at διαῤῥοίαν ἄκρατον non sincerum et purum, sed vehemens, et immoderatum alvi profluvium interpreteris). ἐπιπιπτούσης.

1200. *Aut etiam multus capitis*, etc.) Tres sequentes versus in Thucydide ne quaeras, neque enim obscure, quod vult Lambinus, exprimuntur; atque ideo additos crediderim, ut *acre profluvium tetri sanguinis* explicetur.

1202. *Huc hominis*, etc.) *Huc* Faber, id est, ea parte, per nares scilicet.

1203. *Profluvium porro*, etc.) Διεξῄει καὶ διὰ παντὸς τοῦ σώματος ἄνωθεν ἀρξάμενον τὸ ἐν τῇ κεφαλῇ πρῶτον ἱδρυθὲν κακόν: v. 1143. *Principio, caput incensum*, etc. καὶ εἴ τις ἐκ τῶν μεγίστων (κινδύνων δηλονότι, Schol.) περιγένοιτο, τῶν γε ἀκρωτηρίων ἀντίληψις αὐτοῦ ἐπεσήμαινε, κατέσκηπτε γὰρ καὶ εἰς τὰ Αἰδοῖα, καὶ εἰς ἄκρας χεῖρας, καὶ πόδας· καὶ πολλοὶ στερισκόμενοι τούτων διέφυγον, εἰσὶ δὲ οἳ καὶ τῶν ὀφθαλμῶν: Thucyd.

1204. *Exierat*, etc.) Sic v. 1245.

Ibat, et in parteis genitaleis corporis ipsas;
Et graviter partim metuentes limina letli
Vivebant ferro privati parte virili:
Et manibus sine nonnulli pedibusque manebant
In vita tamen, et perdebant lumina partim:
Vsqueadeo mortis metus his incesserat acer.
Atque etiam quosdam cepere oblivia rerum
Cunctarum, neque se possent cognoscere ut ipsi.
Multaque humi cum inhumata iacerent corpora supra
Corporibus, tamen alituum genus atque ferarum
Aut procul absiliebat, ut acrem exiret odorem:
Aut, ubi gustarat, languebat morte propinqua.
Nec tamen omnino temere illis solibus ulla
Comparebat avis, nec noctibus saecla ferarum
Exibant sylvis; languebant pleraque morbo,
Et moriebantur: cum primis fida canum vis

poris; et multi mortem vehementer timentes vivebant ferro privati membro virili, multi manus, pedesque amittebant, tamen manebant in vita, multi denique oculos perdebant, acer metus mortis miseros hosce homines tam penitus occupaverat: quidam denique ita cunctarum rerum obliviscebantur, ut seipsos non cognoscerent. — Et cum multa cadavera acervatim humi iacebant inhumata, tamen volucres et ferae longe ab iis recedebant lethalem odorem vitantes, vel statim atque degustaverant agebant animam. Tum vero interdiu vix ulla apparuit avis, neque noctu ferae sylvis exibant; nam peste plerumque afficiebantur et perierunt; praecipue fidi canes in omni platea strati animam reddebant

... *Acrem* exiret *odorem*. et lib. 5. ... Exibant *dentis adactus Iumenta*. Virgilius, *Corpore tela modo atque oculis vigilantibus* exit.

1211. *Atque etiam quosdam*, etc.) Τοὺς δὲ καὶ λήθη ἐλάμβανε παραυτίκα ἀναστάντας (ὑγιάναντας Schol.) τῶν πάντων ὁμοίως, καὶ ἠγνόησαν σφᾶς τε αὐτοὺς, καὶ τοὺς ἐπιτηδείους. Thucyd.

1213. *Multaque humi cum*, etc.) Τὰ ὄρνεα, καὶ τετράποδα, ὅσα ἀνθρώπων ἅπτεται, πολλῶν ἀτάφων γιγνομένων, ἢ οὐ προσῄει, ἢ γευσάμενα διεφθείρετο. Thucyd.

1217. *Nec tamen omnino*, etc.) Τεκμήριον δὲ (viz: modo dicta vera esse) τῶν μὲν τοιούτων ὀρνίθων ἐπίλειψις σαφὴς ἐγένετο, καὶ οὐχ ἑωρῶντο οὔτε ἄλλως, οὔτε περὶ τοιοῦτον οὐδέν. Thucyd.

1217. *Solibus*). Viz. diebus: Macrobius olim *sedibus*; at voci *noctibus* in sequenti versu melius respondet vox *solibus*, quamvis alii legant, *noxia secla ferarum*.

1220. *Cum primis fida canum vis*, etc.) Οἱ δὲ κύνες μᾶλλον αἴσθησιν

Strata viis animam ponebat in omnibus aegram;
Extorquebat enim vitam vis morbida membris.
Incomitata rapi certabant funera vasta:
Nec ratio remedi communis certa dabatur.
Nam quod aliis dederat vitaleis aëris auras
Volvere in ore licere, et coeli templa tueri;
Hoc aliis erat exitio, lethumque parabat.
Illud in his rebus miserandum et magnopere unum
Aerumnabile erat, quod, ubi se quisque videbat
Implicitum morbo, morti damnatus ut esset,
Deficiens animo moesto cum corde iacebat
Funera respectans, animam et mittebat ibidem.
Idque vel in primis cumulabat funere funus:

languidam, nam pestis vitam membris extorsit: funera sine ulla pompa ullisque amicis prosequentibus rapiebantur: neque ullum erat commune aegris omnibus remedium, nam quod (recreavit alios) aliis dederat licere volvere in ore vitales auras aëris, et intueri coelum, illud erat exitio aliis, et mortem accelerabat. In his autem malis hoc unum erat maxime miserandum et luctuosum; quod quum primum aliquis se morbo affectum sentiebat, tanquam esset ad mortem damnatus, tristis moestusque iacebat, vitam desperans, expectans mortem misere animam expirabat. Ideo autem crebriora erant funera, et cater-

παρεῖχον τοῦ ἀποθανόντος διὰ τὸ συνδιαιτᾶσθαι. Thucyd.

1223. *Incomitata rapi*, etc.) Non agnoscit Thucyd.

1224. *Nec ratio remedi*, etc.) Ἕν τε οὐδὲν κατέστη ἴαμα, ὡς εἰπεῖν ὅτι χρῆν προσφέροντας ὠφελεῖν, τὸ γὰρ τῷ ξυνενεγκὸν, ἄλλον τοῦτο ἔβλαπτε. Thucyd.

1225, 1226. *Aëris auras volvere*, etc.) Uno verbo *vivere* est, Faber: *coeli templa tueri*: Virgilius, Aen. I. *Taedet coeli convexa tueri.*

1228. *Illud in his rebus*, etc.) Δεινότατον δὲ παντὸς ἦν τοῦ κακοῦ ἥ τε ἀθυμία, ὁπότε τις αἴσθοιτο κάμνων, πρὸς γὰρ τὸ ἀνέλπιστον εὐθὺς τραπόμενοι τῇ γνώμῃ πολλῷ μᾶλλον προΐεντο σφᾶς αὐτοὺς, καὶ οὐκ ἀντεῖχον. Thucyd.

1230. *Morti damnatus ut esset*) *Ut esset*, *quasi* foret iam Orco addictus.

1233. *Idque vel in primis*, etc.) Octo sequentes versus obscurius Thucyd. Ἕτερος ἀφ' ἑτέρου θεραπείας ἀναπιμπλάμενοι ὥσπερ τὰ πρόβατα ἔθνησκον· καὶ τὸν πλεῖστον φθόρον τοῦτο ἐνεποίει. Εἴτε γὰρ μὴ θέλοιεν δεδιότες ἀλλήλοις προσιέναι, ἀπώλλυντο ἐρῆμοι, καὶ οἰκίαι πολλαὶ ἐκενώθησαν ἀπορίᾳ τοῦ θεραπεύσοντος. Rectius autem mutetur horum versuum ordo. *Quippe etenim nulla*, etc. *Ex aliis alios avidi*, etc. *Idque vel imprimis cumulabat*, etc.

Quippe etenim nullo cessabant tempore apisci
Ex aliis alios avidi contagia morbi:
Nam quicumque suos fugitabant visere ad aegros,
Vitai nimium cupidi, mortisque timentes,
Poenibat paullo post turpi morte malaque
Desertos, opis experteis, incuria mactans,
Lanigeras tanquam pecudes, et bucera saecla.
  Qui fuerant autem praesto, contagibus ibant,
Atque labore, pudor quem tum cogebat obire,
Blandaque lassorum vox mista voce querelae.
Optimus hoc lethi genus ergo quisque subibat:
Inque aliis alium populum sepelire suorum
Certantes, lacrymis lassi luctuque redibant.
Inde bonam partem in lectum moerore dabantur:
Nec poterat quisquam reperiri, quem neque morbus
Nec mors, nec luctus tentaret tempore tali.
  Praeterea, iam pastor, et armentarius omnis,

vatim moriebantur homines, quoniam ex aliis in alios serpebat pestis, neque contagia vitari potuerunt. Nam quicumque vitae nimis cupidi amicos suos aegros visere noluerunt, illos desertos omnisque opis expertes paulo post turpi malaque morte par negligentia punibat; et tanquam boves aut oves neglecti moriebantur. Qui autem visebant amicos suos aegros, illi contagio affecti, aut fatigati labore quem pudor, blandaeque preces languentium cum gemitu commixtae cogebant obire, perierunt. Optimus autem quisque vir hoc genus mortis subibat: et alium suorum populum in aliis sepelire certantis, lacrymis luctuque fatigati redibant, inde plurimi moerore confecti decumbebant; neque quisquam reperiri potuit, quam tali in tempore neque morbus, neque mors, neque luctus tentaverat. Praeterea, iam pastor, et omnis bubulcus, et curvi aratri

1238. *Poenibat*) Punibat; ita *moeri*, muri, etc.

1241. *Qui fuerant — praesto*, etc.) Εἴ τε προσίοιεν διεφθείροντο, καὶ μάλιστα οἱ ἀρετῆς τι μεταποιούμενοι, αἰσχύνῃ γὰρ ἠφείδουν σφῶν αὐτῶν εἰσιόντες παρὰ τοὺς φίλους.

1245. *Inque aliis alium*, etc.) Faber, *inque aliis alius*, etc. verborum enim consecutio haec esse debuit *Alius in aliis, alius porro in aliis populum, seu ingentem multitudinem suorum, necessariorum, familiarium sepelire certantes, lachrymis lassi luctuque redibant.* Breviter Thucyd. Ἐπεὶ καὶ τὰς (πρὸς τὰς Schol.) ὀλοφύρσεις τῶν ἀπογιγνομένων τελευτῶντες καὶ οἱ οἰκεῖοι ἐξέκαμνον, ὑπὸ τοῦ πολλοῦ κακοῦ νικώμενοι.

Et robustus item curvi moderator aratri,
Languebant, penitusque casis contrusa iacebant
Corpora, paupertate et morbo dedita morti.
Exanimis pueris super exanimata parentum
Corpora nonnunquam posses, retroque videre
Matribus, et patribus natos super edere vitam.
Nec minimum partim ex agris aegroris in urbem
Confluxit, languens quem contulit agricolarum
Copia, conveniens ex omni morbida parti.
Omnia complebant loca tectaque.quo mage eos tum
Confertos ita acervatim mors accumulabat,
Multa siti prostrata viam per, proque voluta
Corpora silanos ad aquarum strata iacebant,
Interclusa anima nimia ab dulcedine aquaï.
Multaque per populi passim loca prompta, viasque

moderator (agricola) languebant; et homines rure abditi, et casas incolentes iacebant morbo simul et paupertate oppressi: nonnunquam etiam videre posses mortuos parentes super mortuos pueros iacentes; et e contra pueros super matres patresque morientes. Nec minima pars illius pestis in urbem fluxit ex agris, quam turba rusticorum morbo infecta conveniens ex omni parte contulit; isti enim rustici complebant omnia loca, et tecta, unde evenit ut aestu confecti plures interierunt. Multos videres prostratos et iacentes iuxta publicos aquarum

1252. *Casis contrusa*) Rure viz. supra, *funestos reddidit agros*. Et Lambinus frustra adducit ista Thucyd. verba, ἐν καλύβαις διαιτωμένους.

1257. *Nec minimum partim*, etc.) Melius *nec minimam partem ex agris aegroris in urbem*: ita v. 1130. *pecubus balantibus aegror*. Ἐπίεσε δ' αὐτοὺς μᾶλλον πρὸς τῷ ὑπάρχοντι πόνῳ καὶ ἡ ξυγκομιδὴ ἐκ τῶν ἀγρῶν ἐς τὸ ἄστυ, καὶ οὐχ ἧσσον τοὺς ἐπελθόντας· οἰκιῶν γὰρ οὐχ ὑπαρχουσῶν, ἀλλ' ἐν καλύβαις πνιγηραῖς ὥρᾳ ἔτους διαιτωμένων ὁ φθόρος ἐγίγνετο οὐδενὶ κόσμῳ, ἀλλὰ καὶ νεκροὶ ἐπ' ἀλλήλοις ἔκειντο. Thucydid.

1260. *Quo mage eos tum confertos*) Lambinus. Alii, *quo magis aestu confectos*: utraque lectio ex ipsis Thucyd. verbis modo adductis probari potest.

1262. *Multa siti prostrata*, etc.) Καὶ ἐν ταῖς ὁδοῖς ἐκαλινδοῦντο, καὶ περὶ τὰς κρήνας ἁπάσας ἡμιθνῆτες, τῇ τοῦ ὕδατος ἐπιθυμίᾳ. Thucyd.

1263. *Silanos aquarum*) Κρήνας Thucyd. Hyginus fab. 169: *Neptunus compressit Amymonen, pro quo beneficium ei tribuit, iussitque eius fuscinam de petra educere, quam cum eduxisset, tres Silani sequuti sunt, qui ex Amymones nomine Amymo-*

Languida semianimo tum corpore membra videres,
Horrida paedore, et pannis cooperta perire
Corporis inluvie: pellis super ossibus una,
Vlceribus tetris prope iam, sordique sepulta.
Omnia denique sancta Deûm delubra repleraț
Corporibus mors exanimis, onerataque passim
Cuncta cadaveribus coelestum templa manebant:
Hospitibus loca quae complerant aedituentes.
Nec iam relligio Divûm, nec numina magni
Pendebantur: enim praesens dolor exsuperabat.
Nec mos ille sepulturae remanebat in urbe,
Vt prius hic populus semper consuerat humari:
Perturbatus enim totus trepidabat, et unus

fontes, ab aqua, quam nimis avide hauriebant, suffocatos: multos etiam videres per publicas vias passim iacentes semianimo corpore, paedore horridos, et pannis coopertos defluentibus membris putrescere: sola pellis erat super ossa, istaque tetris ulceribus, et sordi cooperta. Denique mors impleverat exanimis corporibus omnia sancta Deorum delubra, et cuncta numinum templa erant cadaveribus passim onerata; quae loca aeditui compleverant hospitibus: neque enim iam ulla erat Deorum reverentia, neque metus numinum; praesentis morbi vis erat omnibus maior. Nec iste ritus sepulturae, quo hic populus semper olim consueverat mortuos humare in urbe remanebat: nam totus populus amens trepidabat, incertus quid faceret, et unusquisque pront potuit amicum suum

nius fons appellatus est. Celsus lib. 3. cap. 18: *Confert etiam aliquid ad somnum Silanus iuxta cadens.*

1267. *Pannis cooperta*) Nam pauperrimi rustici sese in urbem receperant.

1270. *Omnia denique sancta*, etc.) Τὰ δὲ ἱερὰ ἐν οἷς ἐσκήνηντο, νεκρῶν πλέα ἦν, αὐτοῦ ἐναποθνησκόντων. Thucyd.

1273. *Aedituentes*) Aeditui. Gellius, lib. 12. cap. 10: Tllus autem Lucretius in carmine suo pro *aedituis aedituentes* appellat.

1274. *Nec iam relligio*, etc.) Ὑπερβιαζομένου γὰρ τοῦ κακοῦ, οἱ ἄνθρωποι οὐκ ἔχοντες ὅ τι γένωνται, ἐς ὀλιγωρίαν ἐτράποντο καὶ ἱερῶν καὶ ὁσίων ὁμοίως. Thucyd.

1276. *Nec mos ille Sepulturae*, etc.) Νόμοι τε πάντες συνεταράχθησαν, οἷς ἐχρῶντο πρότερον περὶ τὰς ταφάς, ἔθαπτον δὲ ὡς ἕκαστος ἠδύνατο. Καὶ πολλοὶ εἰς ἀναισχύντους θήκας ἐτράποντο, σπάνει τῶν ἐπιτηδείων, διὰ τὸ συχνοὺς ἤδη προτεθνάναι σφίσιν· ἐπὶ πυρὰς γὰρ ἀλλοτρίας, φθάσαντες τοὺς νήσαντας, οἱ μὲν ἐπιθέντες τὸν ἑαυτῶν νεκρὸν ὑφῆπτον, οἱ δὲ, καιομένου ἄλλου, ἄνωθεν ἐπιβαλόντες ὃν φέροιεν, ἀπῇσαν. Thucyd.

1277. *Quo prius*) Alii, *quo pius* frustra; nam Thucyd. Οἷς πρότερον ἐχρῶντο.

Quisque suum pro re consortem moestus humabat.
Multaque vis subita, et paupertas horrida suasit.
Namque suos consanguineos aliena rogorum
Insuper instructa ingenti clamore locabant,
Subdebantque faceis, multo cum sanguine saepe
Rixantes potius, quam corpora desererentur.

inhumabat; et ipsa necessitas, omniumque rerum necessariarum penuria coëgit multa contra fas iusque committere; nam ingenti cum clamore locabant consanguineos suos super rogos propter aliös exstructos, acriter, multoque sanguine saepissime contendentes potius quam cadavera desererentur.

Mvlta in hoc libro praeclare disputavit Lucretius, at excidit proposito, neque enim de providentia opinionem, quam oppugnavit totis viribus, concussit; sic omnis Meteorων ratio perspicue declarata, tonitru, fulgur, fulmen, terrae motus explicentur, omnia denique agantur naturali ratione; at nulla unquam sine Domino, saltem Dominum ipsa Natura non respuit; natura enim est ea brutae materiae particularum dispositio, quae facit ut isti oriantur effectus, quos vocamus naturales. Illa autem dispositio, si casu inducta sit, non refutat, si prudentia sit constituta, confirmat providentiam. Ita singulae esplicationes, physicos delectare possunt, athens nou iuvant.

De Meteoris autem nemo accuratius collegit veterum philosophorum opiniones, nemo acutius exposuit; his pauca addiderunt recentiores philosophi, non meliora: et profecto ut haec nostra aetas, ita plures post nostram memoriam nascentes (*ista Vitruvius*) cum Lucretio videbuntur velut coram de Meteoris disputare.

De terrae-motu, et mari ea docet quae res ipsa comprobat, nisi quod quidam terrae-motus (de quibus forsan aliquando copiose) vires causarum, quas assignat, superare videantur.

Aetna nobile est argumentum, sed difficile; et in hoc deficit poëta; at de Nili incremento, de Avernis, et de Fontibus admirandis, tanquam ipsa veritas loqueretur, disserit: id vero observandum, quod de fabuloso Iovis Ammonis fonte minus satisfacit; quippe melius naturam explicat Lucretius, quam fabulas.

De Magnete plura, quae avide legeremus, scripserat, si notae fuissent lapidis istius admirandi vires. Pestis et morborum commoda explicatio: Thucydidem ita denique interpretatur, ut vim illius historici exprimit, auget maiestatem: neque ipsa Thucydidis narratio tam perspicua, aut tot ingenii luminibus distincta.

ANNOTATIONES

RICARDI BENTLEII

IN LVCRETIVM.

Exadversum Titulo: T. LVCRETII, etc. Arnob. lib. v. *Iamdudum me fateor reputantem mecum in animo rerum huiuscemodi monstra, solitum esse mirari, audere Vos dicere quenquam ex his Atheum, irreligiosum, sacrilegum, qui deos esse omnino aut negent, aut dubitent.*

T. LVCRETII CARI DE RERVM NATVRA. Imo T. Lucr. Cari Rerum Naturā τῷ de deleto. Ita ipse lib. 5. v. 336. *Denique Natura haec rerum, ratioque reperta'st Nuper, et hanc primus cum primis ipse repertus Nunc ego sum, in patrias qui possim vertere voces.* Ita Ovidii *Tristia*, non *De Tristibus*; *Ars Amatoria*, etc. Sed haec videatur esse λεπτότερόν τι καὶ περιεργότερον; nam ipse Epicurus libros suos inscripsit περὶ φύσεως; et Empedocles περὶ φύσεως τῶν ὄντων libros 3 Suidas. Et Ocellus Lucanus περὶ τῆς τοῦ παντὸς φύσεως. Sic etiam noster mox v. 26.

LIB. I.

Vs. I. Aeneadum genetrix, hominum divûmque voluptas) Ennius: *Te nunc sancta, precor, Venus, et Genetrix patris nostri; ut me de coelo visas cognata parumper.* Ita Annales suos auspicatus, ut noster hoc opus.

3. Quae mare navigerum, quae terras frugiferenteis) Eurip. Hippol. 447: Φοιτᾷ δ' ἀν' αἰθέρ', ἔστι δ' ἐν θαλασσίῳ Κλύδωνι Κύπρις. πάντα δ' ἐκ ταύτης ἔφυ. Noster verbum de verbo expressit. Pro ἔστι lege εἶσι, *incedit* v. 447. Sic ibidem 1270: Πωτᾶται δ' ἐπὶ γαῖαν, εὐάχητόν θ' Ἁλμυρὸν ἐπὶ πόντον. Θέλγει δ' ἔρος..: φύσιν Ὀρεσκόων σκυλάκων, Πελαγίων θ', ὅσα τε γᾶ τρέφει, Τὰν ἅλιος αἰθόμενος δέρκεται, Ἄνδρας τε.... Vide Ovidii Fast. lib. 4.

42. Aëriae primum volucres te, Diva, tuumque) Hunc locum et alium lib. II, v. 991. Statius expressit; Venus loquitur, *Quas ego non gentes, quae non face corda iugavi? Alituum pecudumque mihi durique ferarum Non renuere greges: ipsum in connubia Terrae Aethera (cum pluviis rarescunt nubila) solvo.*

14. **Inde ferae pecudes**) L. *Ferae et pecudes*. Infra 161: *Armenta; atque aliae pecudes, genus omne ferarum.*

16. Illecebrisque tuis omnis natura animantum) Versus Marulli: dele.

30. Effice) *Et face.*

35. Reiicit) Q. e. *Reflicit.*

36. Suspiciens tereti cervice reposta) Q. MSS. *Suspirans.* Virg. Aen. VIII, v. 633 *...illam tereti cervice reflexam.*

37. Pascit amore avidos inhians in te, Dea, visus) Ter. *...restabat nil aliud nisi oculos.*

57. Omnis enim.. tangitur ira) Hos sex versus dele. Ennius: « *Ego deum genus esse semper dicam et divi coelitum; sed eos non curare opinor quod agat humanum genus.* » Epicurus: τὸ μακάριον καὶ ἄφθαρτον οὔτε αὐτὸ πράγματα ἔχει ἄλλῳ παρέχει, ὥστε οὔτε ὀργαῖς οὔτε χάρισι συνέχεται· ἐν ἀσθενεῖ γὰρ πᾶν τὸ τοιοῦτον.

60. Nam, privata dolore omni, privata periclis) Corrigendus Arnobius p. 12: « *Caeterum dii vestri, et qui habere, qui ferre nominis huius auctoritatem condigni sunt, neque irascuntur, neque indignantur, neque quod alteri noceat, insidiosis machinationibus construunt.* Lege dii veri.

67. Tollere contra) Nonius, *tendere.*

69. Quem nec fama Deûm) F. *Fana.*

78. Terminus haereat) *Haerens*; Veron. et 2 codd. Voss. et cod. Nans.

79. Quare relligio pedibus subiecta vicissim obteritur) Virgil. Georg. II, 491: *Quique metus omnes et inexorabile fatum subiecit pedibus strepitumque Acherontis avari.*

83. *Endogredi* sceleris; quod contra saepius *olim*) *Indugredi*; R. MSS. Voss. et MS. Nans. *Illa*; edit. Ver. et MS. Nans.

86. Iphianassai) *Iphianassaio*, edit. Veron.

91. Ferrum *celare* ministros) Scribe, *celerare.*

105. Quippe etenim *quam* multa tibi *iam* fingere *possum*) Forte, *Quippe etenim qui multa tibi confiugere possunt.* V. c. *me.*

120. Per genteis Italas *hominum* quae clara clueret). *Hominum* abest a Veron. Est in MSS.

124. Sed quaedam simulacra modis pallentia miris) Abest a 2 codd.

126. *Et fundere* salsas) Q. e. *Effundere.*

130. Quaque *genantur*) Bene Veron. *gerantur.*

132. Vnde *anima*, atque animi) *Animae.*

134. Somnoque sepultis) Somnove.

141. Sperata voluptas) Q. e. *Spectata voluntas.*

142. *Perferre* laborem) O. MS. *efferre.*

143. Vigilare *serenas*) Lege *severas.*

150. Principium hinc cuius) *Cuius hinc*; MS Voss.

152. De nihilo, tum, quod sequitur) O. MSS. *sequimur*, recte, τὸ ζητούμενον, τὸ ἀπορούμενον, lib. VI, v. 807.

176. Sudante Q. e. *suadente, sudere.*

180. Oras) Lege *auras*, lib. 1, v. 208.

203. *Vitalia* vincere saecla) *Mortalia.*

240. *Reddi* foetus) *Edere.*

216. *Quicque* in sua) Veron. *quaeque.*

222. *At nunc*, aeterno) O. MS. *Quod nunc*; Recte.

223. Via *obiit*, quae) Lib. I, v. 248 *subiit*.

230. Vnde alit, atque auget, generatim pabula praebens) Sic disting. *Vnde alit atque auget generatim, pabula praebens*. Vide lib. I, v. 228; et lib. II, v. 992.

231. *Ingenui* fontes) Q. e. *Ingeniti*; optime. Vnde mare, inquit, *sui* fontes et flumina externa suppeditant et integrant v. 1031; lib. II, v. 591; lib. VI, v. 613.

234. *Infinita* aetas consumsse anteacta *diesque*) *Infinitae*. Leg. *dietque*, lib. I, v. 559.

241. Inter se *nexas* minus aut magis *endopedite*) Q. e. *Nexu endopedito*; q. *nexus endopedita*; q. *nexus endopeditos*. Hoc rectissime v. 245.

243. Corpore *eorum*) Q. e. *quorum...quarum*.

258. Hinc *fessae* pecudes) C. Vatic. *fetae*; optime. *Corpora deponunt*; scil. cum parturiunt.

265. Nisi morte *adiutam* alleoa) O. MS. *Adiuta*; rectissime.

272. Incita *pontum*) Cod. *cortus*.

277. Murmure *pontus*) Faber, *coortus*.

289. Dat sonitu magno stragem, *volvitque* sub undis Grandia saxa, ruit qua *quidquid* fluctibus obstat) Lego: *Volvensque sub undis Grandia saxa, ruit*; active, i. e. disiicit, deturbat. *Quidquid*, i. e. quidque, ut saepe alias. Ovid. 8 de Apro Caledonio: *Ille ruit, spargitque canes, ut quisque ruenti obstat*. Veron. *quicunque*, q. *quicquam*.

292. *Flumen, cum* procubuere) *Cum flumen*; MS. Voss. Virg. Aen. XII, v. 367. *Qua venti incubuere, fugam dant nubila caelo*.

295. *Rapidoque* rotantia turbine portant) Lego, *rapidoque rotanti*; i. e. passive. Virg. Aen. X, 362 ...*qua saxa rotantia late impulerat torrens, arbustaque diruta ripis*. Sic noster lib. VI, v. 425: *Turbine versanti*. Et lib. VI, v. 437: *Versabundus turbo*.

322. Natura *videndi*) Lego, *videndo*; passive.

327. *Vesco* sale saxa peresa) Auson. Epist. 72: *Et nunc paravit triticum casco sale novusque pollet emporus*. Leg. *vesco sale*; quidam MSS. *Caseum tritico et sale*. Proinde hoc modo locus constitui potest: *Et nunc paravit triticum vescum, et salem*. Ovid. 3 Fast. *Nunc vocor ad nomen: vegrandia farra coloni quae male creverunt, parvaque vesca vocant*. Moretum: *Hinc salis inspergit micas; sale durus adeso Caseus adiicitur*.

335. Quapropter locus est intactus inane, vacansque) Dele Vers.

357. *Quod*, nisi inania sint) An *Quae?*

368. *Dedicat*, et multo vacui minus intus habere) Lib. I, v. 423.

384. Vnde initium primum capiat res quae movendi) Versus spurius.

385. De *concursu* corpora lata) I. e. *Concurso*. Et ita edit. Veron. Recte.

388. Circum *celerantibus* auris) Q. e. *densantibus*.

390. *Compleri* spatium) Sc. *complere*.

402. Dictis *conradere* nostris) V. e. *contradere*.

411. Quod si pigraris, paullumve *abscesseris* ab re) V. e. Quod *nisi* pigraris, paullumque *recesseris* ab re.

413. Haustus de fontibus magnis) 4 MSS. *haustos e fontibus amnes*. Lego: *largis haustos e fontibus amnes*. Auson. Profes. 21: *Et torrentis seu Dulichii*

Ninguida dicta. Homerus (Il. γ. 221): Ἀλλ' ὅτε δὴ ῥ' ὄπα τε μεγάλην ἐκ στήθεος ἵει, Καὶ ἔπεα νιφάδεσσιν ἐοικότα χειμερίῃσιν. Horat. Sat. 7, 1 ...ruebat *flumen ut hibernum, fertur quo rara securis.* Clemens. Alex. Strom. I: ποταμὸς ἀτέχνων ῥημάτων, νοῦ δὲ σταλαγμός. Dictum in sophistas.

423. Communis *deliquat* esse) V. c. *dedicat.*

433. *Quod* quasi tertia sit *rerum* natura reperta) V. c. *numero*, bene; et, *Quo.*

437. *Corporum* augebit numerum) *Corporeum.*

460. Tempus itèm per se non est, sed rebus ab ipsis) Hinc Virg. Aen. VII, 37: ...*quae tempora rerum.* Servius.

465. Denique Tyndaridem raptam, belloque subactas, etc.) Res gestas non esse per se v. 479, 480.

470. Namque aliud *rebus,* aliud.) Q. c. *terris.*

477. *Troiai* Pergama partu) O. c. *Troianis.*

487. *Stringere*: nam solida vincunt ea corpore *demum*) Q. c. *Stinguere. Damnum.*

488. *Credere*, quicquam) Q. c. *fors ita.*

492. *Ferventia* saxa vapore) V. c. *ferventi*; probe.

505. Dissimilis *rerum longe* constare reperta st) Leg. *longe rerum.*

518. Queat *rerum* cohibere) Vulgo, *tectum.*

522. Corpora *caeca*) V. c. *certa.*

524. Omne, quod est, spatium vacuum constaret inane) Lege, *Omne quod est spatium,* etc. deletis commatibus.

538. Tam magis his rebus, penitus tentata, labascit) Videtur legendum, Tam magis *ictibus haec* penitus tentata labascit. Fabr. Immo, *his rebus*, i. e. humore, frigore, igni.

543. De nihiloque *renata* forent), Edit. Veron. *Quaesita.*

558. Quapropter longa *dici* infinitae) Fab. *Dies* et *infinita aetas.* Et certe Veron. *infinita.*

561. Id nunquam *reliquo* reparari tempore posset) MSS. *Num id relliquo.* Edit. Veron. *Relliquo id nunquam.* Optime.

569. Quo pacto fiant, et qua vi cumque genantur) Dele Vers.

573. Nam funditus *omnis*) Lego, *omni.* Lib. I, v. 621.

574. *Fundamenti* natura carebit) Lege, *solidamenti.*

579. Vitamque *tuendi*) Edit. Veron. *tenendi.* Bene.

622. Denique *ni* minimas) *Si*: ex omnibus MSS.

625. Quas *multis* sunt partibus aucta) *Nullis,* ex omnibus MSS.

688. Igni *simulata*, neque ullae) Edit. Veron. *similata.*

692. *Rem veram* in numero) *Re verâ.* Certissime.

719. Quam fluitans circum magnis anfractibus aequor) An, *littoris anfractibus*? Accius Eurysace: *Super Oceani stagna alta patris* Terrarum anfracta *revisam.* An *maris*? ut anfractus solis, i. e, circuitio. Cicero.

743. Exemplo rebus inani) Empedocles: Οὐδέ τι τοῦ παντὸς κενεὸν πέλει, οὐδὲ περισσόν.

752. Coniicere ut possis ex hoc, *quod* cernere non quis, extremum quod habent, minimum consistere rebus) Quidam cod. *quae*; optime. Alias legendum esset, *habet.* Extrema cacumina corporum eorum quae integra visum fugiunt, sunt atomi et minimâ natura.

762. Tempestate *coorta*) *Coacta*: sic o. MSS.

799. Ignem si forte crearint) Post *ignem*, lege *ut* si.

828. Plura *adhibere*) *Adhiberi*.

839. Ex *aurique* putat micis consistere posse *aurum*) L. *auraeque—auram*, v. 853. Quatuor elementa numerat: quid hic *aurum*? oculos, credo, interpretum praestrinxit. *Micae aurae*: ita, *frustra sanguinis*. Prudent. Psych. 425, Arnob. 2: *frustilla ignea*. Simplic. tamen de Anaxag. πάντα τὰ ὁμοιομερῆ, οἷον τὸ ὕδωρ ἢ πῦρ ἢ ΧΡΥΣΟΝ, etc.

875. Id quod Anaxagoras sibi sumit, ut omnibus omneis) Diogenes Cynicus: πάντα ἐν πᾶσι καὶ διὰ πάντων εἶναι, dixit: καὶ γὰρ ἐν τῷ ἄρτῳ κρέως εἶναι (οὕτως) καὶ ἐν τῷ λαχάνῳ ἄρτου, καὶ τῶν σωμάτων τῶν λοιπῶν, ἐν πᾶσι διά τινων ἀδήλων πόρων καὶ ὄγκων εἰσκρινομένων καὶ συνατμιζομένων. Laërt. (vi. 73).

884. Cum lapidi lapidem terimus, manare cruorem) Dele Vers.

886. Vbera laetis) Tibullus: *Ipsae mella dabant quercus, ultroque ferebant obvia securis* ubera lactis *oves*. Sed otiosum plane et iners est illud *securis*; lege *pressuris*; aut propius ad vulgatam lectionem *sueturis*. Nam opinor, terrigenae illi, mutum et turpe pecus, *mulctralia* nondum habebant.

896. *Inquis*, ut aliis) Leg. *Inquit*.

899. *Flammae* fulgore) *Flammas flore*: MSS. optime; vid. Fab. Ita lib. IV, v. 452: *Bina lucernarum florentia lumina flammis*. Tertul. Apolog. c. 11: *Vani erant homines nisi certi sint, a primordio, et pluvias de caelo ruisse et sidera radiasse, et lumina floruisse*, etc. Ad quem locum abunde exemplaria congessit Desid. Heraldus.

956. *Vel adusque* profundum) *Vasteque*; q. MSS. Festus: *Chaos appellat Hesiodus confusam quandam ab initio unitatem; hiantem* patentemque in profundum: *ex eo et* χαίνειν *Graeci, et nos* hiare *dicimus*. Lego *inanitatem*, ut alibi. *Cavum a chao dictum et eius* inanitate. Cogit tamen dubitare Arnobius lib. V: *Nonne digna res esset, propter quam iratus et percitus—res omnes in antiquae speciem confunderet unitatis?*

958. *Debebat* habere) *Debebit*.

969. *Vltimus* extremas) Fo. *Nuntius*.

978. Ea finis profecto) *A fine profectum*: o. MSS optime.

998. Aër dissepit *colleis*; atque aëra *montes*) Fo. *nubis—nubes*.

1002. *Flumina* cursu) Q. e. *fulmina*, recte lib. VI, v. 83.

1012. Pateat *tantum* immoderatum) Leg. *vacuum*.

1021. Ordine *se quaeque*) *Se suo quaeque*, MSS. probe.

1027. *Rebus* consistit) *Rerum*.

1030. Mare *fluminis* undis) *Iugiter*.

1040 Materies *recta* regione aversa viai) O. I. *aliqua*: lego, *aliqua ratione, aversa viai*. Et sane ita habet edit. Veron.

1043. *Partemque* morari) *Partimque*.

1060. *Subus* vagari) *Suapte*; ex q. MSS.

1066. Agitare, *diesque*) MSS. *diebus*; optime. Verissimum est, Antipodas nostros noctes agere pares diebus nostris.

1075. *Aequis* ponderibus) *Aeque*. Ita meliores codd.

1081. Cuppedine *victae*) *Vinctae*.

1084. Humorem ponti, magnisque e montibus undas) Versus spurius,

(Non hunc, sed sequentem vs. a Bentleio damnari testatur Wakefieldus).

1091—1093. Quippe etiam vesci—quisque cibetur) Versus spurii.

1100. Inter permistas *terrae*, coelique ruinas) O. c. *rerum*; lego, *Inter mixtas terrarum coelique ruinas.*

LIB. II.

1. Turbantibus *aequora* ventis) *Aequore*; sic leg.

17. Nisi ut, *cum*) Lege, *cui*; ut MSS. Epicurus ἡδονὴν τέλος ὑπάρχειν— τὸ μήτε ἀλγεῖν τὸ σῶμα, μήτε ταράττεσθαι τὴν ψυχήν.—τὸ μὲν φυσικὸν πᾶν εὐπόριστόν ἐστι, τὸ δὲ κενὸν δυσπόριστον—τὴν αὐτάρκειαν ἀγαθὸν μέγα νομίζομεν. (Diog. Laërt. X, 130, 131).

19. Cura *semota*, metuque) *Semotu*.

22. Nullas) a. codd. *nullas*, verissime. Plut. ad Colotem: (*Non posse suaviter*, etc. p. 1088 C.) ...πέρας ἡδονῆς κοινὸν τὴν παντὸς τοῦ ἀλγοῦντος ὑπεξαίρεσιν ἐπιτέθεικεν (Ἐπίκουρος) ὡς τῆς φύσεως ἄχρι τοῦ λῦσαι τὸ ἀλγεινὸν αὐξούσης τὸ ἡδύ, περαιτέρω δὲ προελθεῖν οὐκ ἐώσης κατὰ μέγεθος, ἀλλὰ ποικιλμούς τινας οὐκ ἀναγκαίους, ὅτ' ἂν οὐκ ἐν τῷ μὴ πονεῖν γένηται, δεχομένης.

24. Si non aurea sunt iuvenum simulacra per aedeis). Homerus Odyss. H. 100: Χρύσεοι δ' ἄρα κοῦροι εὐδμήτων ἐπὶ βωμῶν Ἕστασαν αἰθομένας δαΐδας μετὰ χερσὶν ἔχοντες, Φαίνοντες νύκτας κατὰ δώματα δαιτυμόνεσσι. Chorus Medeae Euripidis: Σκαιούς δὲ λέγων, κοὐδέν τι σοφούς, Τοὺς πρόσθε βροτούς, οὐκ ἂν ἁμάρτοις, Οἵτινες ὕμνους ἐπὶ μὲν θαλίαις, Ἐπί τ' εἰλαπίναις, καὶ παρὰ δείπνοις Εὕροντο, βίου τερπνὰς ἀκοάς· Στυγίους δὲ βροτῶν οὐδεὶς λύπας Εὕρετο μούσῃ καὶ πολυχόρδοις Ὠδαῖς παύειν; ἐξ ὧν θάνατοι, Δειναί τε τύχαι σφάλλουσι δόμους. Καίτοι τάδε μὲν κέρδος ἀκεῖσθαι Μολπαῖσι βροτούς· ἵνα δ' εὔδειπνοι Δαῖτες, τί μάτην τείνουσι βοάν; Τὸ παρὸν γὰρ ἔχει τέρψιν ἀφ' αὑτοῦ Δαιτὸς πλήρωμα βροτοῖσιν.

28. Auratque *templa*). *Tecta.* Macrob. (vi. 2); recte. Propert. 3, l. 49. Quod non Taenariis *domus* est mihi fulta columnis, nec *camera auratas* inter eburna *trabes*.

42. Fervere cum videas classem) Festus: *classis* veteribus *exercitus*. Servius: *equites*. Ego hic loci retineo significationem communem. Hor. scandit aeratas vitiosa *naves* cura, nec *turmas equitum* relinquit.

43. His tibi tum rebus timefactae relligiones effugiunt animo pavidae, mortisque timores) Non possum ab animo meo impetrare, istuc ut adprobet, *relligiones timefactae pavidae*; cum τὸ *pavidus*, et τὸ *timefactus* idem sint, nunc quidem quamobrem lubens legerim, *his tibi tum rebus pavefactae relligiones effugiunt animo, pavidi mortisque timores?* Faber. Immo distinctione locus levandus est: *Effugiunt animo pavidae; mortisque timores Tum vacuum pectus linquunt.*

71. Corpora *cuique*) *Cumque.*

79. *Si* cessare putas) *Sin.*

84. Aut ictu *forte* alterius) Quid si, *forti*?

110. *Motus* potuere recepta) *Coetus.*

136. *Ipsaque* quae porro) MSS. *Ictaque*; recte.

151. Quasi *cum* diverberet undas) MSS. *dum*; bene.

158. E *partibus* unum) Forte, *finibus*.

165. Nec *perscrutari* primordia) Q. c. *persectari*; optime.

171. *Nec* iam caetera) Omnes MSS. *Et*.

181. *Nunc* locus est) Leg. *Nam*.

197. Magis *mersimus alum*) O. c. *ursimus alte*.

198. *Multi* pressimus aegre) L. *multa*. Vide lib. 1, v. 1028; et lib. 2, v. 552. Ita etiam edit. Veron.

218. Tempore *firme*) *Ferme*.

220. Tantum quod nomen *mutatum* dicere possis) 3 Cod. *mutare*. Lego, *mutari*. Imo, *mutarent dicere possis*. Sueton. in Nerone c. 6. *Tantum quod* exoriente Sole, et F. *nutare*. Et edit. Veron. *minimum*. Leg. *Tantum quod minimum mutare ut dicere possis*. Vide v. 244.

227. Atque ita *plagis*) O. c. *plagus*.

242. Natura *genat* res) *Gerat*.

267. Copia *conquiri* debet) Q. c. *conciri*.

277. Quamquam vis *extima* multos) Recte MSS. *extera*, et l. *multa*.

320. Blandeque *eouiscant*) Q. *croniscant*, alii *coruscant*. Iuv. Sat. 12, ...*frontemque* coruscat. *Quippe ferox vitulus, templis maturus et arae*.

343. Et laeta *arbusta*, feraeque) Lege, *armenta*.

370 *Fere* decurrunt ubera lactis) Lego, *feri*. Sic vet. imp. Venet. Manil. lib. I, 368. *Lacte fero crescens ad fulmina vimque tonandi*.

373. Quin *intercurrat* quaedam) *Intercurrant*.

381. Exsolvere *nobis*) Forte, *nodos*.

383. Fluat e tedis) Forte *fluat*.

390. Liquor almus *aquarum*.) *Aquai*.

395. *Deducta* repente) *Diducta*.

399. *Sensu linguae* tractentur) Lege, *linguae sensu*.

420. *Et* qui compungunt) *Ac*.

411. *Aequae* experiare) L. *atque* sic q. Venet.

450. *Restantia* vociferantur) Lego, *restantibu'*.

457. Si minus omnibus sunt) O. l. *omnia*.

480. Nec tamen haerere inter se, quod quisque videmus) Vide v. 767.

461. Sensibus—elementis) Duo versus delend.

464. *Sudor* uti maris est, minime id mirabile *habendum*) Lego, *Vdor*; lib. VI, v. 501. Lege cum MSS. *cuiquam*. Illud *habendum*, Marulli est.

503. *Myrrhae*, mellisque sapores) Edit. Veron. *Smyrnae*.

536. Sicuti quadrupedum) Lege, *Sicut*.

596. Vnde etiam fluidas frondeis, et pabula laeta) Vide v. 874.

601. *Sublimem* in curru biiugos agitare leones) O. c. *Sedibus?* lego, *Sedibus in superis*. Virg. Aen. XI, v. 532. Velocem interea superis in sedibus.

630. Inter se *forte catenas*) Lego cum MSS. *terque quaterque: terce caterce*.

631. Ludunt, in numerumque exsultant *sanguine laeti*: et) Q. e. *flcti*: q. *freti*; lego, *Ludunt in numerum, atque exsultant sanguinolenti*. Silius XI. Decius ad Annibalem: *sic victima prorsus digna cadat Decius; nec enim te sanguine laetum humano sit fas caesis placasse iuvencis*.

636. Armati in numerum starent: pernice eborea) Abest a v. codd. recte.
679. Reddita—parto) Duo versus delend.

740—747. Versus luxatos sic in ordinem restituo: nam cum caecigeni, solis qui lumina nunquam aspexere, tamen cognoscant corpora tactu, scire licet menti quoque nostrae corpora posse verti in notitiam nullo circumlita fuco. Denique nos ipsi caecis quaecunque tenebris tangimus, haud ullo sentimus tincta colore. Quod quoniam vinco fieri, nunc esse docebo ex ineunte aevo nullo contincta colore.

804. Inter *caeruleum virideis miscere* smaragdos) Forte, *beryllum*: forte, *viridis lucere smaragdos*.

890. Illud in his igitur *foedus* meminisse decebit) *Rebus*.

895. Denique *quae* sint) *Quis*.

920. Scilicet ut *nequeant* homines) *Nequeunt*.

991. Omnibus *ille* idem *pater* est, unde alma liquenteis) Virg. *Tum pater omnipotens foecundis imbribus aether*. Tertull. Apolog. c. 10: *Quia enim non Coelum et Terram matrem et patrem venerationis et honoris gratia appellet?*

1017. Positura discrepitant *haec*) O. codd. *res*; recte: lib. III, v. 1104.

1036. Nulli (ut opinor) *Nil*.

1037. *Quam* tibi; iam nemo) *Cum*.

1046. *Tractus* liber) *Iactus*, leg.

1126. Et plus dispendii faciant, quam vescitur aetas) Plane aliquid est quod contra Poëtae mentem faciat. Constat quippe haec verba, *quam vescitur*, opposita illis esse, *plus dispendii faciant*: itaque τὸ *vesci* significaret *acquirere*, *parare*, etc. cui rei linguae latinae usus reclamat. Quamobrem huoc locum ita semper legendum existimavi. *Et plus dispendii faciant quam* nancitur *aetas*. Fabr. Hoc ignoravit, scil. *vesci* aliquando active sumi, quod tamen Phaedrus suus eum docere potuisset: lib. I, Fab. 31: *Illae credentes sese tradunt milvio, qui regnum adeptus coepit vesci singulas*. Sic Tibullus II, 5: ...*sic usque sacras innoxia lauros* Vescar... Et alii bene multi.

1134. *Plura* eo dispergit) Leg. *Pluria*.

1136. Nec *sitis* est, *quae per* largos exstinguat *aestus*) *Satis—pro quam—artus*.

1144. Expugnata dabunt labem) In libro II Aeneidos legitur, hinc mihi prima mali *labes*. Quid est *labes*? aliquando repentinam aliquam calamitatem significat vel ab aquis immodicis, vel a grandine, fulminibus, etc. vel a chasmate et hiatu terrae*; id quod Docti annotarunt, etc. Fabr. * Vel a qusvis alia re. Ennius; *Certare abnuo, metuo legionibus*, labem.

1148. Quantum opus est, et quod satis est, natura novare) Dele Vers.

LIB. III.

11. Omnia *limant*) *Libant*.

24. *Delibrat* tempore in ullo) *Delibat*.

28. His tibi me rebus quaedam divina voluptas) Lib. II, v. 43.

33. *Alterno* percita motu) *Aeterno*.

43—46. Ordo, *et se scire animi naturam, sanguinis esse, aut etiam venti, si*

fert ita forte voluntas; nec prorsum quicquam nostrae rationis egere: hinc licet advertas animum, magis omnia laudis.

133. Nomen ab *organico* saltu delatum Heliconis) Lego, *Organicis alto delatum Helicone:* Sive, ait, organici vel musici eam vocem ex Helicone detulerunt (i. e. ipsi commenti sunt), sive aliunde porro traxerunt ab aliis repertam et ad suam artem transtulerunt. Vide lib. II, v. 412.

154. Laetitia*que* viget) Laetitiave.

191. Horrida *teli*) *Leti* q. c.

222. Quod genus *est* Bacchi) Lego, *aut Bacchi.*

289. Est etiam calor ille *animo*, quem *sumit* in *ira*, cum fervescit) Leg. *animus—iram.* Distingue—*animo quem sumit, in ira cum fervescit,*—Horat. Sat. I—*mea cum conferbuit ira.* Vide v. 296 (Wakefieldius Bentleii notulam sic exhibuit: lege et distingue; est etiam calor ille: *animus* quem sumit; in ira cum fervescit, etc.).

290. Oculis micat *acribus* ardor) O. c. *acrius*; male. Virg. Aen. XII, 101: *...totoque ardentis ab ore scintillae absistunt;* oculis micat acribus *ignis.*

296. Effervescit in *ira*) *Iram.* Effervescere deoe ira. (Wakefieldius sic exhibuit: legendum forte: effervescit *in iram.* Bentleius. Idem nobis etiam se in animum indiderat; sed dubito an fructus aliquid in mutatione decerpendum sit. Arnobius lib. I, p. 61. Est exploratum et cognitum *effervescere deos ira*).

322. Depellere *doctis*) *Dictis.*

373. Singula *primis*) *Privis.*

379. Quantula *prima* queant) *Priva.*

434. Nam procul *haec* dubio) Lego *hinc*, i. e. ex imaginibus v. 644.

446. Praeterea gigni pariter cum corpore, et una) Democritus: Αὐξανομένου τοῦ σώματος, συναύξονται φρένες· γηράσκοντος δὲ, συγγηράσκουσι, καὶ εἰς τὰ πράγματα πάντα ἀμβλύνονται.

457. Naturam ceu *fumus in altas* aëris auras) Lego, *ceu fumum in apertas*: a compendio scripturae *aptas* factum est *altas*: v. 507, 603; lib. VI, v. 817. Vel *ceu somnium in altas.* Homerus; ...ἐπεί κε πρῶτα λίπῃ λεύκ' ὀστέα θυμός, Ψυχὴ, ἠΰτ' ὄνειρος, ἀποπταμένη πεπότηται. Chorus Troadum: *...ut calidis* fumus *ab ignibus vanescit spatium per breve sordidus: sic hic quo regimur, spiritus effluet.* Virg. Georg. IV. de Eurydice: *Dixit et ex oculis subito, ceu fumus in auras commixtus tenuis, fugit diversa;* Sextus p. 321: Καὶ οὐχ, ὡς ἔλεγεν Ἐπίκουρος, ἀπολυθεῖσαι τῶν σωμάτων (αἱ ψυχαὶ) καπνοῦ δίκην σκίδνανται. Homerus: ...ψυχὴ δ' ἠΰτε καπνὸς ᾤχετο τετριγυῖα.

459. Fessa *fatiscit*) Q. codd. *fatisci*; recte.

467. *Nutuque* cadenti) MSS. *voltuque*; optime v. 594, 655; lib. V, 839.

573. In *eos* poterit) *Eo.*

593. De corpore *membra*: et quasi supremo) Lego, *membratim, et quasi s.* v. 526, 541.

596. Quod genus *est*, animo) Lego, *genus* aut *anima*, etc.

643. Permista caede *calenteis*) Lego, *calentis* (cas. gen.) vel *calenti.* Favet tamen lectioni vulgatae Sillus (II, 21) *...notum, quid* caede calentibus *armis, quantum irae, liceat; motusque quid audeat ensis.* Vide lib. V, v. 1342.

649. Nec tenet, *amissam laevam*) Lego, *amissam* hic *laevam*, etc.

662. Ipsam seque retro partem petere ore priorem) Ordo, *et partem priorem serpentis ipsam retro petere se ore.*

717. Sin ita *sinceris* membris) *Sincera e membris.*

749. Vnde *cadavera* rancenti iam viscere vermeia *expirant*) Q. codd. *cadavere*, et, *effervent.* Lego, *unde* cadaveri *rancenti iam viscere* vermes effervent? Virg. Georg. IV: ....*liquefacta boum per viscera toto stridere apes utero, et ruptis effervere costis.* Vide lib. II, v. 927; Arnob. lib. I: *In Asia et Syria mures et locustas* effervescere *prodigialiter.* Sc. *effervere.* Idem lib. VII: *Viscera* fervescera *vermibus et fluctuara.*

736. *Cum* subeant) *Quod*; Fab. recte.

745. Ingenerascunt, *inque genuntur*) Omnes MSS. *ingenioque*; optime. » Cur omnia a sit » tam *ingenio* sive moribus at natura at indole *genus* suum referunt quam *corporis* forma? » Lib. I, 592; lib. II, 664; lib. V, v. 895.

763. Nec tam doctus...corpore toto) Dele.

794. *Tandem* in eodem) *Quamde.*

863. Interrupta semel cum sit *repetentia nostra*) Q. c. *retinentia*; at omnes codd. *nostri*; quod rectissimum. Vox utraque *memoriam* denotat v. 675. Arnob. lib. II, p. 64: *Et oppositu corporis, amitti* repetentiam *priorum*, i. e. ἀνάμνησιν; nam infra ait, ...*oblivionem priorem nullam pati—priorum reminiscentiam non habere—priorum* repatentiam *detrahit.*

885. Aut flammis *interfiat*, malisve ferarum) *Interfiat*, id est, interficiatur: ut, patefacio, patefio.

900. Stansque iacentem, nec lacerari, urive *dolore*) Lambinus corrigit *dolere.* Ego sic totum emendo, *stansque tacentem...lacerari urive, dolere*.... f. *illam*; *nec* abest in codd. MSS.

901. *Nam si* in morte malum 'st) Malim, *tum*, vel *iam.*

903—906. Ordo, *ignibus impositum calidis torrescere flammis, aut in melle situm, suffocari, atque rigere urgerive superne obtritum pondere terrae frigore, um in summo gelidi cubat aequore saxi.*

914. Praesidio: miser, ó miser) Lego *ah*; Catullus, *miser* ah *miser concubine nuces da.* Tibullus, *donec* ah *miser miser*; et graec. ἆ δειλ'. Catullus, *miser* ah *miser quaerendum est, etiam atque etiam anime.*

920. Insatiabiliter *deflebimus*, aeternumque) Omnes MSS. *deflevimus.* Quae vera lectio est.

922. Quid sit *amari* tantopere) Vide v. 946: *Quid sit tantopere*: plana (plena Wakef.) dictio, sine *amari.* An leg. *amabo.* Sed tum dicendum esset *est*, non *sit.*

927. Ex animo ut dicant, brevis hic est fructus homullis; iam fuerit, neque post unquam revocare licebit) *Homullus*, an, ut potius reor, *homillus* dici debeat, non est fortasse tanti, ut studiose quaeratur; id enim alii ante nos fecerunt: sed nemo, quod quidem sciam, antehac monuit, esse in hoc loco gravissimum peccatum a librarii manu. Legendum enim est, ...*brevis hic est fructus homilli.* Primum quia figura ingeniosior sit et magis morata, ἠθικωτέρα, si numerum singularem usurpes; (notum illud...*quam totus homuncio nil est!*) Dein quia, nisi vera nostra emendatio est, tum soloecismus in oculos involabit. (*Iam fuerit*) alioqui scribendum erat (*iam fuerint*) homilli scilicet. Fabr. Imo, *iam fuerit*, nempe *fructus.* Propert. II, 12: *Tu*

modo, dum licet, hunc fructum ne desere vitae. Bene igitur, *homullis*. Brevis hic est fructus (vitae) homullis.

954. Vitaque in *offensu 'st*: cur amplius addere quaeris) Omnes codd. *offenso*. Democritus: Ανοήμονες, τὸ ζῆν ὡς (ὅμως) στυγέοντες ζῆν ἐθέλουσι δείματι ἀΐδεω. Idem: Ανοήμονες, θάνατον δεδοικότες, γηράσκειν ἐθέλουσι.

961. *Omnia si pergas vivendo vincere saecla*) *Saecla* sc. *hominum*, non *annorum*. Sed vide v. 1163. Ergo cape de omnibus saeclis annorum usque ad huius mundi exitium.

970. Sed quia semper aves, quod abest, praesentia temnis) Democritus: Ανοήμονες τῶν ἀπεόντων ὀρέγονται· τὰ δὲ παρεόντα, καὶ παρῳχημένων κερδαλεώτερα ἐόντα, ἀμαλδύνουσιν.

979. Nec tartara *decidit* atra) Q. c. *dedit*, q. *deditur*.

984. Vitaque mancupio nulli datur, omnibus usu) P. Syrus: *Homo vitae commodatus, non donatus est*. Arnob. II. *Vsu et illis est vita non* mancipio *tradita*. Eurip. supplicibus: Ὅθεν ἕκαστον εἰς τὸ σῶμ' ἀφίκετο, Ενταῦτ' ἀπῆλθε, πνεῦμα μὲν πρὸς αἰθέρα, τὸ σῶμα δ' εἰς γῆν· οὔτι γὰρ κεκτήμεθα Ημέτερον αὐτὸ, πλὴν ἐνοικῆσαι βίον· Κἄπειτα τὴν θρέψασαν αὐτὸ δεῖ λαβεῖν. Pedo Albinovanus: *Vita data est utenda: data est sine foenore nobis mutua, nec certa persolvenda die*.

988. Temporis exponit, post mortem denique nostram) Distinguo; *Exponit post mortem denique nostram*.

991. Atque ea nimirum, quaecunque Acherunte profundo) Propert. III, 3, 67: *An ficta in miseras descendit fabula gentes, et timor haud ultra, quam rogus esse potest*. Ita intelligendus Horatius, *fabulaeque manes*.

996. Mortaleis, *casumque timent*) Nota, *casum*; alludit ad casum lapidis.

1001. *Dispensis* iugera membris) Omnes MSS. *dispersis*; optime, lib. II, v. 1125.

1005. Sed Tityos nobis hic est, in amore iacentem *quem volucres* lacerant, atque exest anxius angor) *Cui vultur iecur intimum pererrat, et pectus trahit, intimasque fibras non est, quem Tityon vocant Poëtae, sed cordis mala, livor, atque luxus* (luctus). Petronius. Et Euphorbius de livore, ... *Tityique vultur intus qui semper lacerat, comestque mentem*.

1007. Scindunt *cuppedine* curae) Q. c. *torpedine*; probe v. 994, non probo.

1038. Lumina sis oculis etiam *bonus Ancu'* reliquit) Forte, *Patroclus*: Κάτθανε καὶ Πάτροκλος, ὅπερ σέο πολλὸν ἀμείνων. (Pessima coniectura, Versus Ennii est apud Festum v. *Sos*. Vid. Wakefield.).

1045. *Aquis* insultans) Leg. *equis*: ut MSS.

1052. Denique *Democritum* postquam) *Democritus*.

1065. Atque animi *incerto* fluitans errore vagaris) An *incertus*.

1071. Quaerere *semper*, commutare locum) Deleo comma; et iungo, *quaerere commutare*.

1078. Oscitat extemplo, tetigit cum limina villae) Ennius Iphigenia: *Imus huc, hinc illuc: quum illuc ventum est, ire illinc lubet, incerte errat animus, praeter propter vitam vivitur*; v. Ver. 1065. Nutrix ad Phaedram, Eurip. Hippol. Δεῦρο γὰρ ἐλθεῖν, πᾶν ἔπος ἦν σοι· Τάχα δ' εἰς θαλάμους σπεύσεις τὸ πάλιν· Ταχὺ γὰρ σφάλλῃ κοὐδενὶ χαίρεις· Οὐδέ σ' ἀρέσκει τὸ παρόν, τὸ δ' ἀπὸν φίλτερον ἡγῇ. Conf. Ver. 1095.

1082. Effugere haud potis est, ingratis haeret, et angit) H. e. is quem haud potest effugere, ingratis (ut fit) haeret et angit.

1084. Quam bene si videat; *iam*, rebus quisque relictis Naturam *primum* studeat cognoscere rerum) Iunge, *iam primum*, ὡς τάχιστα.

1093. Praeterea versamur ibidem, atque insumus *usque*) Post *usque*, pone στίγμα.

1097. Et situs aequa tenet vitaï semper *hianteis*) στίγμα.

1105. Nec minus ille *diu iam non erit*, ex hodierno) *Non erit* iuncte, οὐκ ἔσται: iam ex hodierno lumine.

LIB. IV.

90. *Extrinsecus* ortae) *Intrinsecus*.

92. *Quia* contendunt) *Qua*.

139. Aëra *mulcenteis* motu) *Mulcanteis*.

203. Coelumque *rigare*, *quod supera'st*) Lego, *rigare*. *Quod superest*, etc. Ita passim.

213. Coelo stellante, *serena*) Lego, *stellante sereno*. Propertius II, 18: *Quaeritis et, coelo Phoenicum inventa sereno, quae sit stella homini commoda, quaeque mala*.

267. *Colorem*) Χρόαν, superficiem lib. V, 581.

349. *A* luce nequimus) 2 MSS. *è*; bene.

353. Coniecta *moveri*) Leg. *movere*, v. 348.

407. Cum coeptat *natura*: supraque extollere monteis) Non minus venuste legere possis, *Matuta*, vide lib V, v. 655. Sed nihil muto, lib. VI, v. 470.

421. Corpora *mirando* sub terras abdita *coelo*) Lego, *corpora* (mirandum) *sub terras abdita* retro, i. e. vestigiis sursum locatis. Vide modo lib. I, v. 1057, 1058; mox v. 611.

472. *Quo* se nil scire fatetur) Q. MSS. *quoniam nil*; optime. Terentius ...*fatetur transtulisse*, etc.

493. Quod molle, aut durum est: gelidum, fervensve: seorsum) Versus a Lambino interpolatus, inducendus.

494. *Id* molle, aut durum: gelidum, fervensve *videri*) Tactus. Lego, *quid molle*. Pro *videri*, lego, *seorsum*.

496. *Et* quaecunque coloribu' sunt coniuncta, necesse 'st) Visus.

497. Seorsus item *sapor* oris habet vim, seorsus odores) Gustus, odoratus, auditus.

531. *Praeterradit* enim vox fauceis) *Praeterea radit vox fauceis* apud Gellium (x. 26) et Nonium*; recte. Q. Venet. *Praeter radit vox fauceis*.

535. Scilicet—in auras) Versus spurii: prior in omnibus MSS. posterior in nullis.

548. *Retrocita* cornua bombum) L. *Berecynthia*.

557. Vnde *illa* profecta perveniat vox quaeque) Lego, *una*, unaquaeque vox perveniat.

* *Locus Nonii, quem reperire nequibat Wakefieldus, est p.* 453, 7, *edit. Mercer. Sedan.* 1614).

582. Ita colles collibus *ipsis*) Lego aut *ipsi*, aut *ipsa* v. 558. Imo, *collibus icta verba*. Pedo Albinovanus: *Te clamore vocant iterumque iterumque supremo; at vox, adversis* collibus icta, *redit*. Virgilius: *Ille canit; pulsae referunt ad sidera valles.*

592. *Vnco saepe labro*) Lego, *udo*, non *unco*. Plato: Αὐτὸς ἐπεὶ σύριγγι μελίσδεται εὐκελάδῳ Πᾶν, Ὑγρὸν ἱεὶς ξευκτῶν χεῖλος ὑπὲρ καλάμων. Ibid. *Calamos hiantcis*) Propertius III, 15: *Capripedes* calamo *Panes* hiante *canent*. Vide lib. 5, v. 1406.

598. Avidum nimis *auricularum*) An legendum, *avidum nimis miraclorum?* Ennius apud Varronem lib. V: *Iamdudum ab ludis animus atque aures* avent, avide expectantes *nuntium. Propter hanc aurium aviditatem*, Varronis verba sunt, *theatra replentur.*

Ibid. Humanum genus est *avidum* nimis *auricularum*) Id est, *omnes homines portenta et miracula libenter narrant; eaque a multis audiri iucundissimum illis est.* Faber. Imo ea *omnibus* auditu iucundissima sunt. Tertul. Apolog. *Non nova, sed ingenita quibusdam mentiendi voluptate.*

619. *Haec*, queis sentimus) *Nec*.

631. *In* fine palati) Dele *in*.

714. *Noctem* explaudentibus alis) Virgilius Georg. IV: — *Philomela* — flet noctem, *ramoque sedens miserabile carmen integrat.*

789. Quom simulacra cernimus in somnis) Varro: *Levius mens nunquam somnorinas imagines affatur, non umbrantur somno pupulae*. Ita corrigo; vulgo, *Levius mensum cum somnorinas.*

791, 792, Propertius II, 16: *Sive aliquis molli deducit candida gestu brachia, seu varios incinit ore modos*, Leg. *diducit.*

996. Versus ille Lambini delendus est; et v. 997 pro *de terra* leg. *de somno*, ut lib. III, v. 164: *Sono, solo*, inde *terra* ex glossa.

1047. Sive *puer membris mulieribus* hunc iaculatur) Ausonius (Ep. 107): *Dum dubitat natura marem, faceretne puellam, factus es, o pulcher, pene puella puer.* Horatius de Gyge: *Quem si puellarum insereres choro mire sagaces falleret hospites discrimen obscurum solutis crinibus ambiguoque vultu.* Hoc idem de Achille produnt apud insulam Scyrum latente. Bion: Πῶς παῖς ἕσσατο φᾶρος, ὅπως δὲ ἐγεύσατο μορφάν, ubi conspicuum legi oportere, δ' ἐψεύσατο; quod mirum a nemine hactenus animadversum fuisse. Sed idem notaverat Is. Casaub. MSS.

1054. *Stillavit* gutta) Euripides Hippol. 526: Ερως, ἔρως, ὁ κατ' ὀμμάτων Στάζεις πόθον, εἰσάγων γλυκεῖαν Ψυχᾷ χάριν.

Ibid. *frigida*) MSS. *fervida*. Recte, Iuvenalis: *Nec Veneris pharetris macer est, aut lampade fervet*. Sappho: ...ἂν δὲ λεπτὸν αὐτίκα χρῷ πῦρ ὑποδεδρόμακεν· Tibullus: *Ne tibi sim, mea lux, aeque tam* fervida *cura*, i. e. ne ita amer. Haec, credo, desumpta ex Epicuri περὶ ἔρωτος.

1065. Volgivagaque vagus Venere) Propertius I, 13. Haec tibi *vulgares* istos compescet amores.

1069. Nam certa, et pura est sanis magis inde voluptas, quam miseris) Diogenes Cynicus, ἐρῶντας, ἔφη, πρὸς ἡδονὴν ἀτυχεῖν. Laërtius (vi, 67).

1090. Tenuia, quae vento spes raptat saepe misella) Lego, *quae mentem spe lactant saepe misella*. Ex *lactant*, primum *iactant*, inde *raptant*. Terent. And. IV, 1: *Nisi me lactasses amantem*, et falsa spe *produceres*. Vel propius

ad MSS. *spe captant*, i. e. θέλγουσι. Publius Syrus: *Fortuna, cum blanditur*, captatum *venit. Mentem*, vid. lib. V, v. 63.

Ibid. Tenuia, quae vento spes raptat saepe misella) Sex septem dies locum hunc animo versavi, οὐδὲν ὑπερβολικῶς dico. FABER. Rideo hunc, qui tam diuturnam operam lusit, ut videbis, si notas nostras videris.

1113. Nec reperire, malum id possunt quae machina vincat) Theocrit. Id. II, 95: Εἰ δ' ἄγε Θεστυλί μοι χαλεπᾶς νόσω εὗρέ τι μᾶχος. Inveni mihi huic morbo *machinam*. Incaute doctissimus Palmerius substituit τί μ' ἄκος, quod lex carminis haud patitur. Et quid illud μοι—μ'. An viro ingeniosissimo somnus obrepsit? Eurip. Hippol. Nutrix ad Phaedram v. 481: Εἰσὶν δ' ἐπῳδαὶ, καὶ λόγοι θελκτήριοι· Φανήσεταί τι τῆσδε φάρμακον νόσου. Ἦ τ' ἄρά γ' ὀψέ γ' ἄνδρες ἐξεύροιεν ἄν, Εἰ μὴ γυναῖκες μηχανὰς εὑρήσομεν: Idem in Alcestida 221: Ἐξευρὲ μηχανάν τιν' Ἀδμήτῳ κακῶν. Idem in Androm. 587: Ὤι μοι, μοι· τί δ' ἐγὼ κακῶν μᾶχος ἐξανύσαιμ' ἄν;

1135. Atque in amore mala haec proprio, summeque secundo) Tibullus (I, 2, 75): *Quid Tyrio recubare toro, sine* amore secundo *prodest?* Propertius: *Nam quis divitiis* adverso *gaudet* amore? Idem II, 16: *Mendaces ludunt flatus in* amore secundi; corrig. *secundo*.

1156. Tota merum sal) Afranius in Compitalibus: *Ut quicquid loquitur*, sal merum *est*.

1171. At lacrymans exclusus amator limina saepe floribus et sertis operit) Propertius I, 16: *Et mihi non desunt turpes pendere corollae*: Ianua loquitur: *Osculaque impressis nixa dedi gradibus*. Amator ad ianuam. Tibullus I, 2— *cum* posti florida serta *darem*.

1174. *Venientem* offenderit aura) Q. codd. *veniens*. Recte, vid. lib. VI, v. 265.

1265. Clunibus ipsa viri Venerem si laeta retractet) Planissime scripserat Poëta, non, *clunibus*, sed *crissans*; dubitari enim non potest quin hunc Lucretii locum ante oculos haberet Donatus, cum cetera, quae profert, hic legantur: *Nam mulier prohibet se concipere, atque repugnat*. Auctor obsceni carminis, si memini satis, olim scripserat, *crissabit tibi fluctuante lumbo*. FABER. Arnobius videtur legisse, *crispabit*: lib. II: *clunibus et coxendicibus sublevatis lumborum* crispitudine *fluctuaret*. Lib. VII: *clunibus fluctuare* crispatis. Copa Syrisca, ...*caput Graia redimita mitella* Crispum *sub crotalo docta movere latus*. Et Priap. *Deliciae populi magno notissima circo Quinctia* vibratas *docta movere nates*, i. e. *crispatas*.

1268. ...atque locis avertit seminis ictum) Lego, *seminis iactum*. Primum nunquam dictum est, *icere* semen, sed *iacere*; deinde metaphora ab agro colendo et serendo ducta est, uti probat, tum illud *sulci*, tum *vomerem*; et alibi, *muliebria conserat arva*: et gr. ἐπ' ἀρότῳ [illegible]: et alia sexcenta. FABER. Vide pruriginem Critici. Quid ergo fiet v. 1238 de semine? ... *aut non tam prolixo provolat* ictu. An hic homo ineptus suum *iactu* substituet? Pariter Plinius, *ictum salivae*, lib. VII, c. [illegible]. «Ferunt serpentes, *ictum salivae*, tanquam aquae ferventis contactum fugere.» Iuvenalis VI, 126 de Messalina. *Et resupina iacens multorum absorbuit* ictus.

1275. Nam facit ipsa suis interdum foemina factis, morigerisque modis, et mundo corpori' cultu) Afranius Vopisco: *Aetas, et corpus tenerum, et morigeratio, haec sunt venena formosarum mulierum*. Propertius II, 15: *Quid si nec nomen nec me tua forma teneret, posset servitium mite tenere tuum*.

LIB. V.

3. *Fundere* laudes) MSS. *fingere.*

38. Propter Atlantaeum littus) Omnes codd. *Atlanteum.*

52. Hunc hominem *numero* divûm dignarier) Post *numero*, lege *in.* Vide v. 424, 451.—Accius in Phoenissis: *Delubra coeli tu meres sanctitudine*, Ita legendum; non, ut vulgo, *maris.*

54. Immortalibu' de divis dare dicta suerit) Quippe qui libros singulares scripsit, περὶ Θεῶν, et περὶ Θσιότητος.

95. Treis species tam dissimileis, tria talia texta) Ovidius Trist. II, 425: *Explicat ut caussas rapidi Lucretius ignis, casurumque triplex vaticinatur opus.* Et Pedo-Albinovanus corrigendus, ubi vulgo *intentam*, et *vaticinatur*. *Ecce necem intentant coelo, terraeque, freloque; casurumque triplex* vaticinantur *opus.* Vtroque loco Ios. Scaliger reponit *caussarum*, et intelligit *opus* Lucretii, non hoc, sed aliud vetustate abolitum. Euge! Euge!

102. Nec tamen hanc possis oculorum subdere visu) Empedocles: Οὐκ ἔστιν πελάσασθ' οὐδ' ὀφθαλμοῖσιν ἐφικτὸν Ἡμετέροις, ἢ χερσὶ λαβεῖν, ἧπερ τε μεγίστη Πειθοῦς ἀνθρώποισιν ἀμαξιτὸς εἰς φρένα πίπτει.

138. Tandem in eodem homine, atque in eodem vase maneret) Legendum, *quamde in corde omni* (*uno*). (Illud *uno* non habet Wakefield. qui testatur Bentleium in fine *manere* correxisse).

156. Quae tibi posterius largo sermone probabo) Vide an fidem liberavit?

164. Ab imo evertere *summam*) Quid *si pessum?*

190. *Consuerunt* concita ferri) Lege, *consuerant.*

195. *Novando*) Passive, *dum novatur* (duo verba adiecta ex exemplo Wakefieldi).

202. Monteis sylvaeque ferarum) Lege, *montes.*

204. Et mare, quod late terrarum distinet oras) *Oceanus dissociabilis.* Horat.

225. *Vitali* auxilio) Lege, *vitai.*

229. *At variae* crescunt pecudes) Lege, *validae.*

230. Nec crepitacula eis *opu' sunt*) Bene MSS. *opus est.*

240. Debet *tota eadem* mundi) V. codd. *eodem omnis*; recte.

246. Quoque *idem* terraeque) Lego, *item* lib. VI, v. 756.

258. Quodcunque *alid*, auget) Omnes codd. *alit*; optime, v. 221, sed vide v. 323.

294. *Caput* ipsum) I. e. *Fons.* v. 271 et v. 282.

297. Multa *caligine* tedae) *Fuligine.*

312. Denique—casu) Duo versus delendi.

363. Quis locus est quo *dissiliant*: neque corpora *sunt*, quae) Lege, *dissiliat—sint*, v. 360.

375. Nec soli, terraeque) Lege, *terraeve.*

376. Sed patet *immani*) Lege *immane.*

389. Nequicquam, quoniam verrentes aequora venti) Vide v. 267.

398. Avia cum Phaëthonta rapax vis solis equorum) Causa ficta incendii.

407. Vera *'st animi* ratione) *Vera nimis est.*

408. Ignis enim superare potest, ubi materiai) Causa vera incendii.

413. Vt fama 'st *hominum*, multas quando obruit *urbeis*) Lege, *hominum*

multas, etc. deleto commate. Pro *urbeis*, q. codd. *undis*; Isaac. Vossius ad Catullum, *obruit multas hominum* (i. e. culpas mulcte dignas) *undis*. En cor Zenodoti. Quin optime se habet τὸ urbes: sic v. 343: ...*atque oppida cooperuisse*.

421. Ordine se *quaeque*, atque sagaci mente locarunt) MSS. *se suo quaeque sagaci*.

431. Exordia *saepe*.) Leg. *nempe*.

454. Coïbant in medioque imas) Turnebus: ...*Coïbant, in medio atque imas*.

459. *Partibus* erumpens) An *protinus*?

477. Corpora *viva*) Leg. *priva*.

486. Ad limina *apertam*) Omnes MSS. *partem*. Legendum, *raptim*, vide I, v. 663: *Corpus, nil ab se quod possit mittere raptim aestifer ignis uti lumen iacit, atque vaporem*; IV, v. 425; et VI, v. 851.

504. Sint *haec* violentes) An, *hic*?

539. Quibus insita *sidit*) *Sidit*?

544. *Et* sua cuique) Lege *ut*.

551. Grandi *tonitru* concussa) *Tonitrui*?

561. *Quis* potis est) *Quid*, leg.

564. *Animi vis*) *Animae*: Vide v. 558.

581. Quam *minimum* filum) Lego *minui*, non *minimum*. Ait eorum, quae de longinquo contemplemur, prius speciem et formam confusam incertamque videri, quam filum et magnitudinem diminutam. Epicurus (Diog. Laërt. X, 91): εἰ γὰρ τὸ μέγεθος διὰ τὸ διάστημα ἀποβεβλήκει, πολλῷ ἂν μᾶλλον τὴν χρόαν. Χρόα *color*, superficies, lib. IV, v. 267, Et Pythagorei χροιὰν ἐκάλουν τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ σώματος. Stob. Eclog. I, 19.

612. *Aestiferum* ut) Lege *aestifer*.

638. *Solem detrudere signis*) An *lunam*?

642. *Lunam*, stellasque) An *solem*?

654. *Terras* quae pertulit) Forte, *terrae*.

675. Non *nimis incertis* fiunt) *Nimis incertis*?

677. Atqui *uti* res mundi cecidere *ab origine prima*) Epicurus (Diog. Laërt. X, 92): κατὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς ἐν τῇ γενέσει τοῦ κόσμου ἀνάγκην.

726. Vt Babylonica *Chaldaeum*) *Chaldaeûm*.

736. Et *Veneris* praenuntius) An *Veris*? Ηρος ἄγγελος ἀηδών. (Sappho).

737. *Zephyrus* vestigia propter) An *zephyri*?

805. *Hinc ubi* quaeque) MSS. *Heccubi*; *ecce ubi*; *hoc ubi*; *ut tibi*. Lego, *hic ubi*. Lib. VI, vv. 273, 445, 523, 686.

834. Quod *potuit*, nequeant) Lege *tulit, ut nequeat*.

837. Androgynum inter utrum, nec utrumque et utrinque remotum) Versus delendus.

839. *Multa* sine ore etiam sine vultu caeca reperta) Leg. *muta sine ore, etiam sine vultu caeca reperta*.

866. Pacemque *secutae*) *Secuta*.

879. *Non sic* esse potis sit) *Nou sic*?

890. Aut *rapidis* canibus) *Rabidis*.

937. Glandiferas inter curabant corpora quercus) Arnobius lib. II (p. 58): *Sit cibus...ut saecula imitemur antiqua, ex cinere caldo glandes, aut ex ramis agrestibus baccas*.

940. *Plurima* tum tellus) *Pluria*, leg.

946. Denique *noctivagi*) Lege, *nocte vagi*.

947. *Humore* fluenta) Lego, *humori' fluenta*, lib. IV, fin.

963. Vel pretium, glandes, atque arbusta, vel pira lecta) Vide Propert. III, 11.

969. *Nudabant* terrae) Q. codd. *Nuda dabant*; optime.

991. Viva videns *vivo* sepeliri viscera *busto*) Videor legisse apud Dionysium Longinum, incomparabilem illum Rhetorem, tale quid in scriptore graeco (Gorgia Leontino, ut puto) fuisse reprehensum (γύπες ἔμψυχοι τάφοι), *vultures, viva* hominum *busta*. Faber. Ennius: *Vulturis in silvis miserum mandebat homonem: heu quam crudeli condebat membra sepulchro.*

996. Ignaros *quid volnera vellent*) Quid remedii flagitarent. Silius Italicus XI, 166: *Dum trepidae res, et medicinam vulnera poscunt.*

1057. *Varias* res voce notaret) *Varia*, leg. v. 1087.

1078. Mergique *marinis*) *Marini*, leg. (et mox *salsis*, teste Wakefield.)

1092. Flammarum *diditur* ardor) *Diditus* leg.

1130. Invidia...edita cunque) Duo vers. delend.

1158. *Procraxe* ferantur) Q. codd. *protraxe*, lib. IV, v. 1182.

1163. Quae nunc in magnis florent sacra rebu', locisque) Versus delendus.

1243. *Et tanti* motus) Q. c. *et taciti*. Leg. *sollicitis*; vide lib. I, v. 324; lib. VI, v. 1636.

1236. *Dubiaeque* minantur) Leg. *dubiaeve*.

1284. Et flammae, atque ignes postquam sunt cognita primum) Sic distinguo, *at flammae atque ignes postquam sunt cognita primum posterius*, etc. Ait ferrum et aes reperta fuisse, postquam ignes cogniti sunt; v. 1240 non dicit ignes fuisse arma antiqua. Horatius: *Unguibus et pugnis, dein fustibus, atque ita porro pugnabant armis; quae post fabricaverat usus*. Imo equidem versum delendum censeo, quum nec oratio nec sententia sana sit.

1289. Miscebant *fluctus* et *volnera* vasta serebant) Lego, *miscebant* luctus et funera *vasta serebant*. Virg. Aen. X, 755: *Iam gravis aequabat luctus et mutua Mavors* funera. Ibid. XII, 805—luctu miscere *hymenaeos*. Noster lib. VI, v. 1223: *funera vasta*. An *fluctus?* vide v. 1434. Euripides (Ion. 60): πολέμιος κλύδων. Accius: *Propter te tot tantasque habemus vastitates funerum.*

1293. Versaque in *opprobrium* species est *falcis ahenae*) Apud Macrob. VI, 1: *in obscoenum*; profecto ita scripsit Lucretius. Falx aenea in obscoenum versa, quod eiusmodi falcibus veneficae noxias herbas secabant. Virgil. Aen. lib. IV, v. 513: Falcibus *et messae ad lunam quaeruntur* aënis *pubentes herbae, nigri cum lacte veneni*. Ovid. Met. VII, 224: *Partim succidit curvamine* falcis aënae. Ita Sophocles et alii.

1297. *Dextraque vigere*) Suspicatur Gifanius legendum esse, *dextraque vegere*; dein quod merito ridebat Lambinus, *Equites dextra equos non regunt*, sed laeva; qua enim tandem manu pugnoretur? Idem Lucretii editor scripsit quoque, legi posse, *dextraque vegere*; quod haud magis stabit. Nam *vegere*, impellere est, agitare, ἐλαύνειν, etc. Quid autem fuerit, *equites impellunt equos dextra?* At ipse Lambinus legebat, *dextraque vigere*, id est, uti ipse interpretatur, *dextra pugnare*; quod nihil ad rem. Quare his omissis ad veterem lectionem redeundum est, cuius meminerat I. Baptista Pius, qui olim in Plautum et Lucretium; ait enim in MS. cod. legi, *viere*; quae ger-

mana Lucretiii lectio est; unde enim id verbum advectum fuisset? *Vieo* autem est *flecto*, unde *vimen*, *victor* et *vietus*; itaque *viere equum* est *flectere equum*. Fabr. Hoc perperam iudicas, mi homo? *Viere* est *vincire*, *plectere sertum*, *vimen*. Ennius: *Ibant malacam* viere *veneream corollam*. Varro: *Vt habeas vimina*, *unde* viendo *quid facias*.

1299. Et *biiugo* prius est) Bene Faber, *biiugos*.

1309. Et validos *Parthi*, An, *partim?*

1322. Iactabantque *sues* tauri) Lego, *suos*; v. 1326.

1326. Tela infracta suo tinguentes sanguine saevi: in se fracta suo tinguentes sanguine tela) Virg. Aen. X, v. 730: *Sternitur infelix Acron et calcibus atram tundit humum expirans* infractaque tela cruentat. V. 1327 in q. MSS. abest, et iure.

1342. Quam commune malum *fuerat*) Q. MSS. *fueret*; recte.

1348. Qui numero diffidebant, *armisque vacabant*) Ennius Hectoris Lytris: *Constitit*, *credo*, *Scamander*: *arbores vento vacant*. Corrupte Nonius legit, *vagant*. Illum vide, nam Macrobius VI, 2 citat ex Satiris Ennii: *Constitere amnes perennes*, *arbores vento vacant*.

1350. Quia ferro tela *parantur*) *Paratur*.

1406. *Vnco* percurrere labro) Lego, *udo*; lib. IV, v. 592.

1421. *Dispersisse*, neque) Q. MSS. *disperiisse*; optime: vide lib. VI, v. 1283.

1435. At *vigiles mundi* magnum *et* versatile templum) Deleo τὸ *et*. Sic editio vetus, et 2 codd. MSS. Isaaci Vossii. *Vigiles mundi*: i. e. sol et luna. Hunc locum respexit Prudentius, p. 269: *Ausus habere deum solem*, *cui tramite certo conditio imposita est*, vigilem *tolerare* laborem *visibus obiectum mortalibus*; etc.

1452. Pedetentim *progredientis*) Lege, *progredientes*.

1456. *Artibus*, ad summum) Forte, *partibus*.

LIB. VI.

11. Et, per quae possent vitam consistere tutam) Versus spurius.

18. Quae *conlata* foris) *Con laeta*.

24. Et *finem* statuit—quo tendimus omnes) *summum bonum* et *summum malum* definivit. Librum scripsit Epicurus, περὶ τέλους.

26. Tramite *prono*) *Parvo*; MS.

29. Quod flueret *naturae vi*, varieque, volaret) Omnes MSS. *naturali*, leg. ...*naturali* ratione *volaret seu casu*, *seu*. Vide v. 760; i. e. *seu casu seu fato*.

49. Cetera, quae fieri in terris, coeloque tuentur) Omnino vide Iambum Critiae, apud Sextum (ix. 54) Democritus: Ορῶντες τὰ ἐν τοῖς μετεώροις παθήματα, οἱ παλαιοὶ τῶν ἀνθρώπων, καθάπερ βροντὰς καὶ ἀστραπὰς, κεραυνούς τε, καὶ ἄστρων συνόδους, ἡλίου τε καὶ σελήνης ἐκλείψεις, ἐδειματοῦντο, θεοὺς οἰόμενοι τούτων αἰτίους εἶναι.

54. Regnum: *et*) Deest *et*, in MSS. Voss.

55. Quorum operum—numine rentur) Apage ταυτολογίαν. Inepte huc inferti sunt ex v. 89, 90.

66. *Tota regione* feruntur) Omnes codd. *ratione*. Lege ...*tota a ratione feruntur*. Vide lib. V, v. 23, 2 MSS. Voss. *caeca ratione*.

80. Reliciat, quanquem sunt a me multe *profata*) Omnes codd. *profecta*; optime. C. Nepos in Attico: *P. vero Volumnio ea tribuit, ut plura a patre* proficisci *non potuerint*.

82. Versibus, et ratio coeli, speciesque tenenda) Q. e. *superum coelique tenenda*; cod. Memmii: *et ratio coelique tenenda*.

94. *Insignem* capiem) Q. codd. Voss. *insigni*.

104. Nam aut cadere *abrupto* deberent pondere *pressae*) Lego, *abruptim*; vel ut q. c. *aut bruto*; sic 2 codd. Voss. Lego *pondere fessae*. Profecto non premuntur *alieno* pondere, sed fetigantur *suo*, et proinde delabuntur. Valerius Fleccus I, 831: *Ingenti iacet ore chaos, quod* pondere fessam *materiem, labsamque queat consumere mundum*.

110. Perscissa) I. e. *nubes*; v. 137. Pro *Euris* 2 codd. Voss. *auris*.

128. Dat *mista* fragorem) Melius al. edit. *missa*.

182. *Qui* tardius *adlicit* cureis) Melo, *quia* vel *quod*, v. 164. Et lege, *adficit*.

190. Aut ubi *per* magnos) An, *ceu?*

191. Vrgere *superna*) Leg. *superne*.

210. Hasce igitur cum ventus agens *contrusit in unum*) Ordo: *contrusit compressitque in unum locum*.

228. Clamor uti, ac voces: transit per saxa, per aera) Versus spurius: Tautolog. *aeru* et *aes*, *saxa* et *septa*.

232. Lateramina *vasis*) Omnes MSS. *Vasi*. Probe; v. 230.

241. Et monumenta virûm *demolirt*, atque ciere) Q. e. *commoliri*; male, ex v. 254. Arnob. IV: *demoliri theatra*. Lego, *atque ciere et*.

257. Fertur *tenebris* procul) Leg. *terris*.

265. Nec tanto possent *haec terras* opprimere imbri) Omnes MSS. *venientes* (q. Venetus *possent opprimere*) rectissime; casu recto: i. e. *nubes*: τὸ *opprimere* absolute; sic v. 285, lib. IV, v. 1173, lib. I, v. 286.

280. Inde ubi percaluit *vis venti, vel gravis* ignis) Leg. *venti vie, et gravis*, v. 299, v. 509.

291. Ad diluviem *revocare*) Lego *revocari*. Bis idem dicit, in imbrem verti aethera, et ad diluviem revocari: lib. V, v. 256: *Diluvies* est *humor*.

295. Incidit in *validam* maturo fulmine nubem) Lego, *gravidam*, v. 258. Sic dicimus *partum, foetum, maturum*, v. 439.

321. *Calore*) Quem ex ipso aere nanciscitur, v. 303, 304.

348. *Liquidis* quie travolet ignis) Lego, *liquidus*, v. 204.

356. Stellis fulgentibus *alta* concutitur coeli domus) Lego, *apta*. Hinc Virg. Aen. VI, 798; ...*ubi coelifer atlas axem humero torquet*, stellis ardentibus aptum. *Apta*; i. e. *fixa*. Lib. V, v. 806: *terrae radicibus apti*, — et 1204: *stellisque micantibus aethera fixum*. Hor. od. ii, 12, 8: *Fulgens* contremuit *domus Saturni veteris*.

396. An *con brachia suefaciunt*, firmentque lacertos) Omnes MSS. *An tum brachia consuescunt*. Nonius (p. 94): *Desuevi illum* pro *desuefeci illum*, i. e. *consuetudinem ei abstuli*. Titinnius Gemina: *Parasitos amovi, lenonem aedibus absterrui, desuevi, ne quo ad coenam exiret extra consilium meum*. Et Apuleius p. 302: *desuescere vocem*.

397. *In terraque* patris) Lege *intereaque*.

401. Ipse in *eas tum*) Omnes MSS. *aestum*.

420. Plurimaque *huius*) Omnes MSS. *plus*.

423. Πρηστῆρας Grai quos ab re nominitarunt) V. 440.

460. *Fulvae* nubis) Forte, *furvae*.

465. Condensa, ac stipata simul cernantur, et udo) Omnes MSS. *Et condensa atque arta apparere, et simul ipso vertice*.

500. Corpus cum sanguine) Malo, *sanguis cum corpore*. Et sic Lambinus. Bentl. apud Wakefield.

501. *Sudor* item atque humor) Lego *udor*; vide lib. II, v. 461.

506. *Bene semina* aquarum *multa*) I. e. *semina bene multa*.

516. Sed vehemens imber fit, ubi vehementer utroque nubila vi cumulata premuntur, et impete venti) Q. MSS. *utrinque*; recte. Scil. *superne* vi et copia nimborum; et vento *ad latera* v. 509. Ordo: *Nubila cumulata premuntur vi et impete venti*, v. 734.

523. *Hinc ubi Sol* radiis) Lege, *hic ubi*, lib. V, v. 805.

540. Submersaque saxa putandum 'st) Is. Vossius, *submerso capte putandum 'st*.

566. Incumbere *molem*) Leg. *molem*?

568. Reprendere *eunteis*) Leg. ex MSS. *euntem*.

580. *Magnas* fremit ante tumultu) Faber, *magno*.

588. Et multae per mare *pessum*) Quidam codd. *passim*; male. Severus in Aetna: *et ingera* pessum *intercepta leges*.

590. Quod, *nisi* prorumpit) Notandum, i. e. quod, *si non* prorumpit.

614. Neque enim *media* de clade coorta) Leg. *Enceladi*; vide Heinsium ad Ovidii Metam. p. 97.

652. *Et quota* pars homo terraï sit *totius* unus) Quidam MSS. *Nec quota*; recte. Lege, *nec tota pars*, *homo terrai quota totius unus*. Tŏtus, quotus: unde tŏties, quoties.

674. Scilicet et fluvius, *qui non est*; maximus eii 'st) Omnes MSS. *qui visus*. Lego, *fluvius quivis est maximus eii*.

698. Et penetrare mari penitus res cogit aperto) Lege, *et penetrare mare, et penitus se cogere in arctum*. Ex vestigiis MSS.

698. Et penetrare mari penitus res cogit aperto) Sensus et ordo verborum sic sese habebunt: *Fatendum est animam hac ire et cogere res penetrare aperto*, id est per apertum, seu per illas fauces. Omnino enim agitur de vento, non de mari; itaque illa emendationis pars (*animam*) plane necessaria est; per res autem intelligo ignes, scintillam, cinerem, saxa, etc. de quibus antea. Faber. *Omnino agitur de vento, non de mari*; quod procul a vera est animi ratione repulsum, ut noster ait. Geminam caussam incendii proponit; *ventum* in montis visceribus aestuantem, et *mare* speluncis subterraneis eo penetrans, et ibi fervorem concipiens. Ideo autem quod *duplicem* rationem constituit, ait v. 694: *Praeterea magna*, etc. et v. 703: *Sunt aliquot quoque res, quarum unam dicere causam*. Denique haec fidem habebunt ex his Claudiani de Aetna: *Sive quod obicibus discurrens* ventus *opertis offenso per saxa furit rimosa meatu, dum scrutatur iter; libertatemque reposcens, putria multivagis populatur flatibus antra*: seu mare *sulfurei ductum per viscera montis, oppressis ignescit aquis, et pondera librat*. Servius (Aen. III, 574): *Causa*

incendii secundum Aetnam Virgilio haec est. Sunt terrae desudantes sulphur, ut pene totus tractus Campaniae, ubi Vesuvius et Gaurus montes; quod indicat odor aquarum calentium. Item novimus ex aquae motu ventum creari, esse etiam conçavas terras: Aetnam constat ab ea parte qua Eurus vel Africus flant, habere speluncas et plenas sulphuris et usque ad mare deductas. Hae speluncae recipientes in se fluctus ventum creant; qui agitatus ignem gignit ex sulphure; unde est quod videtur incendium. Hoc autem verum esse, illa comprobat ratio, quia et aliis flantibus ventis nihil ex se mittit, et pro modo flatuum Euri vel Africi interdum fumum, interdum favillas, nonnunquam vomit incendia.

704. In summo sunt *ventigeni* crateres) Lege, *vertice enim crateres.*

710. Quod *concio* dicat) *Consciu'* leg.

713. Ordo, *unicus in terris Aegypti totius amnis, anni tempore eo, quo Etesia flabra feruntur: aut quia sunt aestate Aquilones ostia contra.* Versus 714 spurius est. Hoc τὸ *saepe* satis indicat, ταυτολογία: vide lib. V, v. 741.

747. Qualis apud Cumas locus est montemque Vesevum Oppleti calidis ubi fumant fontibus auctus) Lege, *ut lacus est Cumas apud; acri sulfure montes Oppleti calidis ubi fumant fontibus aucti.* Quae postrema ad Cumas et Baianum tractum refero, non ad Avernum, vide notas Fabri.

Ibid. Qualis apud Cumas locus est, montemque Vesevum Oppleti calidis ubi fumant fontibus auctus) Hic vero locus est, qui, si quis alius, viros doctissimos misere et anxie torsit; — totius antiquitatis testimonio constat, Cumas in Campania coloniam Euboicam esse; quod Livius, Strabo, Dionysius, Paterculus, ut ne alios appellem, probabunt: quae una res emendationis, seu coniecturae maris fundamentum substruet. Nam, quod usque adhuc invitus feci, ne te morer amplius, pro *is locus est Cumas apud Etruscos per montes* (quam ego lectionem corruptam quidem ipsam arbitror, sed ceteras omnes ex sese progenuisse) — facile putarim esse legendum, *ut* locus est Cumas apud *Euboico sub monte.* Faber. Falsum. Primus hanc lectionem excogitavit Marullus, cuius ne vestigia apparent in ullis MSS.

754. *Pervigilii* causa) Lege *pervigili.*

756. *Videri*) *Videri*, ὁρᾶσθαι, non δοκεῖν.

757. Quadrupedes *quoque* quo *simul ac* vestigia *primum*) Recte illud *quoque*. Antea nam de avibus tantum, et Aornis. Illud *simul ac primum* non fuit sollicitandum Fabro: vid. v. 821; IV. 212; V, 287.

758. Concidere *ipsa*) *Ipsa*; i. e. *iumenta.*

778. Aspera *odore*) Omnes MSS. *tactu*, rectissime; vide v. 1148. Siquid mutandum, malim *sensu*, quam *odore.*

790. Quod permista *gerit* tellus) Forte, *genit.*

791. Nocturnumque recens extinctum lumen, ubi acri) Vide not. Fabri.

843. *Affecta* calore) Forte, *defecta.*

848. *Est* apud Ammonis) Quidam MSS. *Esse*; melius.

858. Calido *sociare vapori*) Quidam codd. *satiare vapore*?

865. Extemplo *subtus* frigescit terra) Quid si *supera*? nam superficies terrae frigescit. An subter umbras?

916. Vis *pervalet* eius) Lego, *pervolat*, v. 1058.

918. Ipsius *rei* rationem) *Reii.*

1005 *Coniuncta, fit* utque) Lego, coniunctu' *fit*, v. 1014.

1013. Haec quoque res adiumento, motuque iuvatur) Versus delendus.

1029. *Parvas* ad parteis) MSS. *prevas, pravas, primas.* Bene Gifanius, *privas*; vel *primas*, vid. lib. IV, v. 939.

1062. *Magnesii semina* saxi) Quidam codd. *Magnesia flumina saxi.* Sic v. 1051: *fluctu*; ἀπόρροιαι, *effluvia.* Et *Magnesia.* Ita Virg. *Threicia flumina Thermodontis*; non *Threicii.* Noster, *per gentes Italas hominum.* Statius, *Minoia brachia Tauri*: — *gurgite Atlanteo pelagi.*

1081. Paucis *restat* comprendere multa) Lego *praestat.* — Virgilius Aen. I, 135: *Sed motos praestat componere fluctus.*

1103. Longe *discrepat aër*) Quidam *discrepat acres*; quidam codd. *discrepitant res*; optime. Vide lib. II, v. 1017.

1104. Nam quid *Britannum* coelum differre putamus) Omnes MSS. *Britannis*; vera lectio *Britannis*, i. e. *Britanniis*, ut v. 1106, *a Gadibus.*

1105. *Et quod* in Aegypto 'st) Lego, *id quod.* Ordo; *quid putamus coelum id quod in Aegypto est, qua mundi claudicat axis, differre Britanniis.*

1106. In Ponto) Is Orientis terminus: Ennius: *A sole exoriente supra Maeotis paludes nemo est qui factis me aequiparare queat.*

1127. Et cum *spiranteis*) *Spirantes.*

1130. Pestilitas, etiam *pecubus* balantibus aegror) Omnes codd. *pigris balatibus.* Illud recte. *Pestilitas pigris*, et etc.

1132. Nobis adversa) MSS. *addiversa*; lege *diversa.*

1133. Natura *cruentum*) Omnes MSS. *corruptum*; quod est ex glossa. Poëta scripsit *alienum*, v. 1117, 1122.

1160. *Intima pars* homini) Lege, *intera pars.*

1169. Vertere in *utilitatem ad* ventum et frigora *semper*) Lege, *vertere in utilitatem. Ad ventum et frigora partim.*

1186. Croci *contincta* colore) Bene omnes MSS. *contacta.*

1193. Duraque *inhorrebat rictum*) Omnes MSS. *in ore iacens rictu.*

1200. Aut etiam *multas* capitis) Lego, *multo.*

1202. *Huc* hominis totae vires *corpusque* fluebat) *Hac*, Faber, recte. Sed heus tu, an *totum corpus* fluebat per nares? ὢ πόποι, meo periculo scribe, *vires* et vita *fluebat.* Ennius: *Vires vitaque corpus meum nunc deserit omne.*

1210. Metus *his incesserat* acer). Quidam MSS. *incusserat*; alii, *invaserat.* Caecil. *Tanta huic* invasit *in corda indulcitas.*

1218. *Noctibus* saecla ferarum) MSS. *noctis*, vide lib. IV, v. 711.

1235. Ex aliis alios) Post h. v. pone vers. 1240: *Lanigeras tanquam pecudes et bucera saecla.* Ex Thucidide et Plutarcho in Pericle p. 311.

1257. Nec minimum partim ex agris aegroris in urbem) Busius, optime; *nec minimam partem ex agris aegror is in urbem.*

INDEX

VOCABVLORVM

INDEX

VOCABVLORVM.

Prior numerus librum, alter vero, vel alii, versum significant.

A

B

C

D

E.

F.

N.

O.

P.

privatae (*sing.*) 5, 1011.
privati (*plur.*) 6, 1207.
privatu' (*privatus*) 3, 918.
privatum 4, 367.
privstur 3, 408; 4, 372.
dies privos (*singulos*) 5, 732.
pro sua parte 1, 807; 4, 554; 5, 258.
pro ponderibus 2, 231.
pro foribus sunt lumina nostra 3, 368.
pro visis sint 4, 468.
pro rerum maiestate 5, 2.
pro meritis 5, 4.
pro tempore coeli 5, 232.
pro re 6, 1279.
pro facie, et viribus 5, 1110, 1173.
proavorum 4, 1212.
probabo 5, 156.
planum facere atque probare 2, 933.
probari 1, 514; 2, 498.
probarit 4, 479.
probatas 1, 858.
probatum 2, 93.
probavi 2, 527.
probavit 6, 32.
probetur 3, 47.
procedere 1, 339, 479; 2, 270, 278; 4, 789; 5, 1400.
procedimus 2, 272.
procedit 5, 921.
procella 6, 123, 293.
procellae (*sing.*) 6, 446.
procellas 3, 806.
procellis 5, 505. gravidam tempestatem 6, 258.
procero 3, 758.
proceros passus viaï proferre 4, 825.
processit 1, 74; 5, 1292.
proclive 2, 454.
proclivius (*adv.*) 2, 791. iras decurrat ad acres 3, 312.
proclivius 6, 728.
procràxe (*palam aperuisse*) 5, 1158.
procreat 4, 833; 5, 320.
procrescere 2, 546, 566, 879; 6, 661.
procubuere 1, 292.
procudendo 5, 1264.
procudere 5, 848, 854.
proculitur 3, 1094
igneın ignes procudunt 2, 1114.
procul est ut credere possis 4, 854.
proculcare 5, 1234.
procumbit 6, 557.
procumbunt 4, 950.
procurrat 1, 968.
procursus (*sing.*) 2, 454.
prodesse 1, 94; 2, 39.
prodesset 1, 648.
prodiderunt 3, 86.
prodita (*sing.*) 3, 602, 992; 6, 605. (*plur.*) 4, 522; 6, 562.
proditur 2, 932; 6, 835.
producit 4, 1216.
profatur Pythia ex tripode Phoebi, lauroque 1, 740; 5, 113.
profecta (*sing.*) 4, 557. (*plur.*) 4, 1215; 6, 80.
proferet 3, 866.
proferre 2, 656; 4, 824, 875.
proferrier (*proferri*) 1, 208.
proficiunt 2, 38; 5, 894.
profluat 5, 600.
profluvium 6, 1203.
membra somnus profudit 4, 761.
profudit ex alvo matris 5, 226. ex ore 6, 6.
profugit 3, 717.
profunda summa 2, 1053.
profunda ponti 5, 418.
profundam (*nom.*) rerum summam 6, 649. (*verb.*) ventis verba 4, 929.
profundant 4, 1029; 6, 209.
profundans (*nom.*) 5, 42.
profundi (*substant. universi*) 1, 1001; 2, 1050, 1094; 3, 826; 5, 371; 6, 484.
profundit fulmen 6, 400.
profundo Acherunte 3, 991.
vaste profundum 1, 956.
profundum Inane 1, 1101; 2, 95, 222.
profundunt 6, 211.
profusa (*sing.*) 1, 89; 5, 1374; 3, 953.
profusae (*plur.*) 6, 744.
profusum lumen 5, 571, 766.
profusus summo cum clsmore sermo 4, 543.
progeniem 2, 617.
progignere 2, 80; 4, 674.
progigni 2, 545, 566.
progredientis pedetentim 5, 534, 1451.
progredimur 2, 258.
prohibere 1, 439, 972.
prohibeat officiatque 1, 976.
prohibentque 2, 785.
prohibet 2, 288; 3, 876; 4, 1262.
se speculi proiecit imago 4, 280.
proiecta 2, 283; 6, 1153.
proiecto 3, 895.
quamlibet immani proiectu corporis 3, 1000.
proiectus (*adi.*) 5, 228.
proinde ac (*perinde quasi*) 3, 1048, 1066.
proinde ac (*prout*) 5, 661.

Q.

R.

V.

FINIS.

FACVLTATE OBTENTA.